محەمەد

تۆڵەساندنەوە

ئیسلامی فاشیستی

نووسینی: حامید عەبدولسەمەد

وەرگێڕانی لە ئاڵمانییەوە: شوانە

گەڵارێزانی ساڵی

٢٠١٥

پێرست

پێشەکی وەرگێڕ ٤
پێشەکی نووسەر.. ٧
زێدەڕۆیی خەون و خەیاڵێك... ١٠
ژیاندنەوەی دووبارەی محەمەد ١٧
ئەمەوییەکان، سەردەمی محەمەدیان نوێ کردەوە ٢٤
ئایا محەمەد لە ڕاستیدا بوونی بووە؟...................................... ٣٢
محەمەد و ئیسماعیل، "چیرۆکی کێشەی کەسایەتی" ٤٣
ئیسماعیل، هۆکاری چیرۆکی ئایینی ئیسلام.................................. ٥٥
بیسمارکی عەرەب، یاخود 'کۆزا نۆسترا'ی عەرەبی............................ ٦٢
پرۆژەی کۆنی یەکگرتوویی نەتەوەی عەرەب ٦٦
محەمەد و ٤٠٠٠٠ چەتەی عەرەب... ٧١
ئەلسەعالیك "Al-Saa’alik" ٧٩
گرتنەوەی مەککە: پێك گەیشتنی دوبارەی خەڵکی مەککە و محەمەد.............. ٨٧
ئایا دەتوانین ئیسلام و مافیا لەگەڵ یەك هەڵسەنگێنین؟.......................... ٩١
کێشە و لاوازیی محەمەد لە هەنبەر ژناندا.................................... ١٠٠
خەدیجە وەك دایکێکی یەدەکی.. ١٠٥
زێنەب ئەو ژنەی پێغەمبەری بەزاند... ١٠٨
ئایشە، مناڵێک، کە محەمەد هەرگیز نەیدەتوانی وەك ئەو بێ ١١٢
سەفییە، ژنێکی جوولەکەی بەدیلگیراوی شەڕ.................................. ١١٦
زێنەب بن جەهش، بووکی محەمەد، و ... ژنی محەمەد ١١٩
ئیرەیی کردنی پێغەمبەر.. ١٢٥
محەمەد، دادوەرێکی ناعادڵ ١٢٨
سێکس، هاوسەرایەتی و کەسایەتیی ژن: لە ڕاستیدا محەمەد چ ئاڵوگۆڕێکی پێکهێنا؟ ١٣٠

توندوتیژی بە وشە دەست پێدەکات.. ١٣٩
محەمەد و قورئان، گوتەی خودا یا خەونی تێکەڵ و پێکەڵ؟............... ١٤٣
پەرجۆی پەیامە ئیلاهیەکەی محەمەد - "وەحی" ١٥٠
سەرچاوەکانی قورئان ١٥٣
ئایاتی شەیتەنی.. ١٦٢
قورئان دوای مردنی خەدیجە ١٦٦
قورئانی مەدینە ١٧٠
محەمەد و جوولەکەکان ١٧٧
بلیمەت، سەرشێت، نەخۆشییەکانی پێغەمبەر.................................. ١٨٨
Hypergraphia (هیپپێرگرافیا) ١٩٣
خۆ پەرستی و شەیدایی بۆ بەڕێوەبردنی کاری ناحەز.......................... ١٩٩
ئاڵۆزی و وەسواسی فیکری و کردەوەیی ٢٠٢
پارانۆیا.. ٢٠٦
ناتەوانیی گوێڕایەڵی لە ڕەخنە ٢٠٩
خەڵاتی شارلی هێبدۆ بۆ موسوڵمانان.. ٢١٥
فاشیزم و ئیسلام.. ٢٢٠
بەردی بناعەی فاشیزم.. ٢٢٢
برایانی موسوڵمان (اخوان المسلمین) یا نوێنەرانی ئیسلامی فاشیستی............ ٢٢٨
برایانی موسوڵمان و نازییەکان.. ٢٣٣
پرۆگرامی پەنجا خاڵە ٢٣٩
ئیبراهیم و دامەزرانی بناغەی فاشیزم.. ٢٤٨
ئیبراهیم، محەمەد و برینی لێکدابڕان ٢٥١
ابن حەنبەل، سەلاحەدین و خەونی یەکگرتن ٢٥٨
ابن تەیمییە (Taymiyya)، سەید قوتب و پرنسیپی جیهاد........................ ٢٦٠
دوژمنایەتیی وڵاتانی عەرەب لەگەڵ یەهوودیەکان.............................. ٢٦٥

چیرۆکی ئاندالۆزی (ئیسپانیا) ٢٦٩
سەهیۆنیزم، ئیسلامیزم و ناسیۆنالیزمی عەرەب ٢٧٣
بێگانە لە وڵاتی خۆ، بارودۆخی کۆپتەکان ٢٧٨
پێکهاتنی دیکتاتۆریی ئیسلامی.. ٢٨١
ئیمپراتۆری عوسمانی و ئورووپا ٢٨٤
عەبدول وەهاب و چەمکی نوێکردنەوە ٢٨٧
فەرهەنگی گووگل و ئینترنێت... ٢٩١
بژی ئوسەما، هەرەسهێنانی کۆمەڵگا، تێرۆریزم....................................... ٢٩٤
جیهاد و ئارەزووی سێکسیی پیاوانی عەرەب لە بەهەشت ٢٩٨
"ژن" وەك کۆیلەی پیاو لە شەریعەتی ئیسلامیدا ٣٠٤
شیعە و فاشیزم.. ٣٠٧
فاشیزم وەك سیستەمی دەوڵەتی.. ٣١٢
"تەقییە" درۆکردن لە ڕێگای خودا ٣١٩
چارەنووسی ئاتێئیستەکان لە میسر ٣٢٣
فتوای تێرۆری مەلاکانی ئێران... ٣٢٦
ئەوە چ چەشن باوەڕێکە، ئەوە چ خودایەکە؟ ٣٢٩
سەلەفییەکان و جیهادیستە فاشیستەکان لە ئورووپا ٣٣٣
شێوەکانی زێدەڕۆیی و توندڕەوی... ٣٣٧
قسەی کۆتایی ٣٤٣

پێشەکی وەرگێڕ :

بە درێژایی تەمەنی دامەزراندنی ئایینی ئیسلام لە ناوچەی ڕۆژ هەڵاتی ناویندا، بارودۆخێک بۆ مرۆڤی وڵاتانی ئیسلامی پێك هێنراوە کە ئیزن بە کۆمەڵانی خەڵک نادرێ ڕەخنەیەك لە ئایینەکە بگرن. هەر کەسیش هەوڵی ئەو کارەی دابێ، دەستبەجێ فتوای کوشتنی دراوە. ئایینێك کە خۆی بە ڕاستەقینە و هەموو بۆچوونەکانی تر بە هەڵە دادەنێ، خۆڕاگریی لە هەنبەر هیچ ڕەخنەیەکدا ناکات.

ئێمە وەك نەتەوەی کورد هەر وەك هەموو نەتەوەکانی تری ناوچەکە ساڵیانی درێژە ئایینی ئیسلاممان بەسەردا سەپاوە. بە بێ ئەوەی لە مێژووی ئەو ئایینە ورد بینەوە و بزانین لە کوێوە و چلۆن ئەو دۆڵپایە سواری شانمان بووە، وەچە بە وەچە بە شێوەیەکی جیددی ئەو بیروبۆچوونە بە منداڵەکانمان دەسپێرین. بە بێ لەبەر چاوگرتنی ڕوخساری ڕاستەقینەی پێکهێنەرانی ئەو ئایینە، و بە بێ ئەوەی بزانین هەڵس و کەوتی ئەو مرۆڤە بە خەیاڵ ئیلاهییانە چلۆن بووە، وەك سیمبۆل یاخود بوتێکی چێکراو سالیانی درێژە کەوتووینەتە شوێنیان، خۆمانی پێ فریو دەدەین و مێشکی خۆمان و مناڵەکانمانی پێ ئالوودە دەکەین.

حامید عەبدولسەمەد یەك لەو کەسانەیە،سەرەڕای ئەویکە خۆی لە بنەماڵەیەکی ئیمامی سوننی هەڵکەوتووە، وەك مرۆڤێکی بەجەرگ قۆڵی لێ هەڵکردووە و پەردەی لەسەر ئەو چیرۆکە خیاڵییە لابردووە، کە کەم کەس وێراویە خۆی لێ بدا. بۆ باشتر نیشاندانی ڕوخساری ڕاستەقینەی ئیسلامییە فەناتیکەکان و پێکهێنەرانی ئەو ئایینە دوو کتێبی بەناوەکانی "ئیسلامی فاشیستی" و "محەمەد" نووسیوە کە من لەو نووسراوەیەدا بەشە گرنگەکانی ئەو دوو پەرتووکە دەخەمە بەر چاوی خوێنەری کورد.

حامید عەبدولسەمەد یەکەمی فیبرواری ١٩٧٢ لە وڵاتی میسر و لە شارێکی نیزیك قاهیرە وەك سێهەمین منداڵ لە پێنج منداڵی بنەماڵەیەکی موسوڵمانی سوننە، لە دایك بووە. وەك خۆی لە بیوگرافییەکەیدا دەگێڕێتەوە، لە تەمەنی چوار ساڵیدا لە لایەن کوڕێکی ١٥ ساڵە و هەروەها لە تەمەنی ١١ ساڵەیی دا لە لایەن گرووپێکی پێنج کەسیەوە دەستدرێژی سێکسی لەسەرکراوە، کە ئەوە خۆی ناپاك بوونی کۆمەڵگای ئیسلامی نیشان دەدات. لە تەمەنی ٢٣ ساڵەییەوە لە وڵاتی ئاڵمان دەژی، زمانی ئینگلیزی، فەرانسە و ژاپۆنی لە قاهیرە فێربووە و هەروەها لە زانکۆی ئاوکسبۆرگی ئاڵمان تەوەری سیاسەتی تەواو کردووە.

حامید عەبدولسەمەد لەو کتێبانەدا لە کەسایەتیی محەمەد دەدوێ، بەڵام نەك وەك پێغەمبەر بەڵکوو وەك مرۆڤێکی ئاسایی و خەیاڵی کە لە ڕوانگەی خۆیەوە دەبێ لە خودا نیزیك بووبێتەوە و قسەی ئەوی بە خەڵکی راگەیاندبێ. نووسەر هەوڵ دەدا ئەو ڕاستیانە بنووسێ کە لە مێژووی ناوچەکە بە چاك و خراپ لەسەر محەمەد بڵاوبوونەتەوە. هەروەها ڕوونیشی دەکاتەوە ئاشتیخوازەکان و ئیسلامیستە فناتیکەکانی ئەوڕۆیی چلۆن لەسەر بنەمای ڕاستەقینەی ژیانی محەمەد هەڵوێست دەگرن. مەبەستی سەرەکی نووسەر ڕاهێنانی مرۆڤ بۆ بە چاوی ڕەخنە سەیرکردنی ئایین لە کۆمەڵگا ئیسلامییەکاندایە.

سەبارەت بەم پەرتووکانە:

حیزبی برایانی موسوڵمان (ئیخوان المسلمین) ی میسریش وەك فاشیستەکانی ئیتالیا و ناسیۆنال سوسیالیستەکانی ئاڵمان لە ئەنجامی کاولکاریی و ڕووخاویی بەجێماو لە شەڕی جیهانی یەکەمدا پێکهات. هەرسێك ئەو تۆفانە سیاسییانە بنەمایەکی ئیدیۆلۆژی وەك یەکیان هەیە. مرۆڤی ناسیۆنالیست، نەتەوە پەرەست، ڕەگەز پەرەست و ئایینیان تێدا کۆبۆتەوە، کە بەوپەڕی زۆرەملییەوە بۆ وەدەستهێنانی هێز و دەستبەسەرداگرتن بەسەر دنیا، لە هیچ کارێکی نائینسانی چاوپۆشییان نەکردووە و نایکەن.

حامید عەبدولسەمەد یەك لە ڕەخنەگەرانی گرنگی ئینترناسیۆنالی ئایینی سیاسییە. ئەو ئەدیبێکی بە توانای عەرەبە کە تا ئێستا جیا لەو کتێبەی وا ئێستا دەکەوێتە بەر دەستتان، چەند کتێبی دیکەشی نووسیوە کە "ماڵاوایی من لە ئاسمان" و "ڕووخانی دنیای ئیسلام" دوانیانن. ناوبراو کەوتۆتە بەر گوشار و ڕەخنەیەکی زۆری وڵاتانی ئیسلامی و ئایینیەکان و تەنانەت بۆ تێزی فاشیست بوونی ئیسلام کە لەو کتێبەی بەردەستتاندا باسی لێکردووە، لە ساڵی ٢٠١٣ دا فتوای کوشتنی لە لایەن بەرپرسانی ئایینیەوە بۆ دەرچوو.

گەڵاڕێزانی ساڵی ٢٠١٥

ئاڵمان "شوانە"

پێشەکی نووسەر

جارێك لەسەر فەیسبووك وێنەیەکم بینی کە بە پرۆگرامی فۆتۆشۆپ دروستکرابوو. وێنەکە پیاوێکی ریشدار نیشان دەدا کە پلاکارتێکی بە دەستەوە گرتووە و لەسەر پلاکارتەکە نووسراوە: **"پێستی ئەو کەسە هەڵقەنین کە پێیوایە ئیسلام ئایینی زۆرەملییە"!** من لە ناخی دڵمەوە بەو ڕاستییە تاڵە پێکەنیم. پێکەنینەکەم لەسەر دڵم گیرا، کاتێك لەپڕێکدا هەر لە فەیسبووکدا فتوای کوشتنی خۆمم بینی: "Wanted Dead"

هۆی ئەو فتوایەی لەسەر من دەرکرابوو، کۆبوونەوە و کۆنفرانسێکی من لە چواری ژانویەی ٢٠١٣ لە قاهیرە بوو. ناوی تەوەری ئەو ڕۆژەم "ئایینی فاشیستی لە میسر" بوو. من گوتم ئیسلام داوا لە لایەنگرانی دەکات بە بێ ئەملا و ئەولا گوێڕاگری نوێنەرانی ئایینی بکەن، تەحەمولی هیچ بۆچوونێکیتر جیا لە ئیسلام ناکەن و بۆ گەیشتن بە حکوومەتی جیهانی ئیسلامی گیانی لایەنگرەکانیان بەخت دەکەن. بەو هۆیانەوە دەتوانین ئەو ئایینە بە ئیسلامی فاشیستی دابنێین. ویدیۆی باسی ئەو ڕۆژەی من لەسەر تۆڕی ئینترنێت داندراوە و دواتریش چەند کەسێك لەسەر تلەویزیۆن بە شێوەی ڕاستەوخۆ بەرنامەیەکیان دژ بە ئارگۆمێنتەکانی من بڵاوکردەوە. بەدوای نموونە هێنانەوە لە قورئان و قسەکانی محەمەد، لەسەر تۆلەرانس، سەبووری و ڕێزلێنانی ئایینی ئیسلام لە هەنبەر ئایین و بۆچوونەکانیتر، دەستیانکرد بە لێکۆڵینەوە و قسەکردن، لەسەر چۆنیەتیی تەمبێکردن و سزادانی من. بڕیارەکەیان زۆر بە گورجی دەرچوو و زۆربەیان لەسەر ئەوە سوور بوون کە من دەبێ بکووژرێم. یەکیان گوتی: "دەبێ ئەو هەلەی پێبدرێ کە داوای لێبووردن بکا و بگەڕێتەوە بۆ سەر دینی ئیسلام. ئەگەر بێتوو من ئەو پێشنیارە ڕەد کەمەوە، ئینجا بمکووژن." پرۆفسۆرێکی زانستگەی (ئەلئەزهەر) و هەروەها سەرۆکی رێکخراوەی تێرۆریستیی "DschamaaIslamiyya" داوای کوشتنی بەپەلەی منیان کرد و گوتیان پێویست بە پرس ناکات چونکە من سووکایەتیم بە محەمەد کردووە. بۆ سەلماندنی بڕیارەکەیان پرۆفسۆرەکە گێڕاوەیەکی لە بیوگرافی محەمەد بەو شێوەیە هێناوە:

"ڕۆژێک محەمەد لە بەر دەرکەی مزگەوت لاشەی ژنێکی مردوو دەبینێ. ئەو لە نوێژکەرەکان پرسیار دەکات کێ ئەو ژنەی کوشتووە. پیاوێکی کوێر هەستا سەر پێی و گوتی: رەسووڵی خودا من ئەو ژنەم کوشتووە. ئەو ژنە کۆیلەی من بوو و دوو منداڵی وەك دەنکی یاقووتم لێی هەیە. ئەو دوێنێ سووکایەتی بە رەسووڵی خودا کرد. من پێم گوت کارەکەی باش نییە و نابێ شتی وا بڵێی. بەڵام ئەو سەرەڕای ئەوەش هەمیسان سووکایەتییەکەی خۆی دووپات کردەوە. لەسەر ئەو کارەی، من ناچار بە کوشتنی کرام، چونکە خۆڕاگریی ئەو سووکایەتییەی ئەوم نەبوو. لەسەر قسەی ئەو پیاوە محەمەد رووی دەکاتە نوێژکەرەکان و دەڵێ: **ئێوە هەمووتان شاهیدن کە خوێنی ئەو ژنە بە حەڵاڵ ڕژاوە."**

تا ئێستا زۆر جار ئایینیەکان لە هەموو وڵاتە ئیسلامییەکان بۆ کوشتنی دژبەرانیان ئەو رەوایەتە وەك ئارگۆمێنت دێننەوە و لەسەر ئەو بڕوایەن کە هەرکەس سووکایەتی بە ئایینی ئیسلام و بەتایبەت محەمەد بکات، بە بێ محاکمە دەبێ بڕیاری سزای کوشتنی بۆ دەربکرێت.

ماوەیەکی زۆری نەکێشا و سەرۆکی سەلەفییەکان ئەبوو ئیسحاق ئەلحوەینی (Abu-Ishaq Al-Huwayni) لەسەر تلەفیزیۆن لەسەر من قسەی کرد. ئەبوو ئیسحاق زۆر جار دێ بۆ ئاڵمان و سەلەفییەکانی ئاڵمان ئورگانیزە دەکا و هانیان دەدا. ئەو لە وتەیەکیدا دەڵێ: ***"لە ئێستاوە هەتا قیامەت لە مابەین ئیمە و کافراندا تەنیا شەڕ و تۆڵە سەندنەوەی خوێناوی حوکم دەکات."***

تەواوی ئەو چەشنە بۆچوونانە و کەسایەتییە فەناتیکانە، ئایینەکەیان بەرەو بازنەیەکی داخراوی ئیدیۆلۆژیکی هیدایەت کردووە. خۆشیان هەستی پێ ناکەن کە بڕیارەکەیان تەنیا ئارگۆمێنتەکانی من بەهێزتر دەکەن. ئەوان بە شێوەیەکی وەها فەناتیکانە محەمەد دەپەرستن کە ئامادەی کوشتنی هەر کەسێکن وا دژ بەو ڕاوەستێ یاخود تەنیا ڕەخنەی لێبگرێت. کاتێك ئەوان لەسەر ئەو باوەڕەن، کەسێك کە تەنیا بیر و بڕوای ئەوانی نەبێ، بیکووژن، ئیتر جیا لە ناوی "ئیسلامی فاشیستی" دەبێ چ ناوێکیتر لەو ئایینەی ئەوان بنرێت؟

بەدوای بڕیاری کوشتنی من دەبوو چەند حەوتوویەك خۆم بشارمەوە. لەوەتی هاتووشمەتەوە ئاڵمان لەژێر چاوەدێریی پۆلیسی ئالماندام چونکە لە ئاڵمانیش هێندە فەناتیکی ئیسلامیی زۆرن و بە خوێنی سەری دوژمنانی ئیسلام تونین، کە تەنانەت لێرەش ناتوانم بە ئازادی بژیم.

لای کەم دوای ڕووخانی لایەنگرانی موورسی لە میسر، سزای زیندان بەسەر دوو کەس لەوانەی فتوای کوشتنی منیان دابوو، دراوە و تلەفیزیۆنەکانیان داخراون. سەرەڕای ئەوانەش تا ئەمڕۆش فتوای کوشتنی من پووچەڵ نەکراوەتەوە. ئەو مرۆڤە فەناتیکانە وەنەبێ تەنیا ئەو کاتە مەترسیداربن کە هێزیان بەدەستەوە بێ، بەڵکوو بە پێچەوانەکەشی ئەو ئایینییانەی وا دۆڕاون، خۆیان بە قوربانی دادەنێن و لە پێناو تۆڵە سەندنەوەدا هەزار جار مەترسیدارتر و چاو تینووترن. من لەسەر خۆم هیچ ترسێکم نییە، خەریکی نووسینم و درێژە بە کارەکەم دەدەم. تەنیا نیگەرانی من بۆ بنەماڵەکەم لە میسرە کە تا ئێستا چەندین جار لە لایەن فەناتیکەکانەوە هەڕەشەیان لێکراوە. ئەوان ڕەنگە بتوانن ئازادیی و جووڵانەوەی من تێك دەن، بەڵام هەرگیز ناتوانن بۆچونەکانم خەفە بکەن. ئەو کارەی ئەوان بۆتە هۆی گەورەبوونەوەی بازنەی خوێنەری بابەتەکانم لە دنیای ئیسلام و دەروە. بە پێی ئەو کەسانەی بەهۆی ئیمەیل و فەیسبووك و ... هوە پەیوەندییان لەگەڵ گرتووم، زۆرکەس لەوانەی تا ئێستا لەگەڵ ئەو فەناتیکانە بوون، لێیان بێزار بوون و دەستخۆشی منیان کردووە کە ڕوونم کردوونەتەوە. لە نێو ئەو هەموو هەواڵانە کە تا ئەوڕۆ پێم گەییون، یەکیانم زۆر بەدڵ بووە کە لە لایەن گەنجێکی ناوخۆی میسرەوە بۆم نێرراوە و تێیدا گوتوویەتی: *"من سپاسی ئەو تێرۆریستانە دەکەم کە منیان لەگەڵ تۆ و بیروبۆچوونەکەت ناسیاو کردووە. تکایە کارەکەتان درێژە پێبدەن."*

ئەم کتێبە ئیلەمێنتێکی گرنگە بۆ درێژەپێدان بەو ڕێگایە و هەروەها سەلماندنی فاشیست بوونی ئیسلام. بە بڕوای من بەو کارە و بە تووڕەکردنیان، زیاتر ڕوخساری ڕاستەقینەی ئیسلامە فەناتیکییەکان ئاشکرا دەبێت.

زێدەڕۆیی خەون و خەیاڵێك

زۆربەی موسوڵمانان ئەوڕۆ یەخسیری هەڵس و کەوتی خوڕافاتیی کەسێکن بە ناوی محەمەد کە لە سەدەی حەوتەمی زایینیدا ژیاوە. بەڵام کەسایەتیی مێژوویی محەمەدیش خۆی یەخسیری زیادەڕەویی، هەڵمساندن، گەورەکردنەوە و هەڵس و کەوتی زێدەڕۆیانەی موسوڵمانانی ئەوڕۆییە. بوونی کەسایەتی محەمەد وەك سیمبولێك لە ژیانی ڕۆژانەی پەروەردەیی و سیاسی زۆربەی وڵاتە ئیسلامییەکان، پێش بە دروستکردنی ئالترناتیوێك بۆ دۆزینەوەی ناسنامە و شوناسی موسوڵمانان دەگرێ. بە گشتیی هەموو هەڵس و کەوتێکی موسوڵمانان دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی محەمەد کە لەناو کۆمەڵگا ئیسلامییەکاندا خۆی داسەپاندووە و کار و بار و پرۆسەی چۆنیەتیی ژیانی شاروەندان، سیاسەتوانان و ئایینیەکان دیاری دەکات. هاوکات زێدەڕۆییکردن لەسەر کەسایەتیی و هەڵس و کەوتی محەمەد بۆتە لەمپەرێك لەهەنبەر ڕەخنەگرتن لە ئایینەکەی.

کاتێك من هێشتا باوەڕی ڕاستەقینەم بە ئایینی ئیسلام هەبوو، پێموابوو بەهۆی خویندنەوەی ژیننامە و کتێبی قورئان و حەدیس، هەموو شتێك لەسەر محەمەد دەزانم. بەڵام ئەمڕۆ وەك مرۆڤێکی توێژێنەر کە بە چاوی ڕەخنەوە سەیری ئیسلام ، قورئان و محەمەد دەکەم بۆم ڕوون دەبێتەوە، هەرچی زیاتر خۆم بە محەمەد و مێژووی پێکهاتنی ژیننامەکەی و نووسراوەکانییەوە خەریك بکەم، زیاتر دژ و پێچەوانەبوون و بێ ناوەڕۆکیی ئەو ئایینەم بۆ ئاشکرا دەبێت. لە لایەکەوە ڕوانگەی ئەخلاقی و ئینسانی لە شاری مەککە، لەلایەکی دیکەشەوە ڕوخساری شەڕخواز و دژبە تولەرانسیی ئەو لە مەدینە. لە یەکەمیاندا، وەك مرۆڤێك قاو بۆ هاودەردیی، پێکەوەژیان و لێبووردن دەدات، بەڵام لە دووهەمیاندا وەك دیکتاتۆرێکی نەخۆشی ڕەوانیی کاولکاریی و مرۆڤکوژیی بەکۆمەڵ بەڕێوە دەبا. سەیر ئەوەیە هەر کەسێکیش لە ڕوانگەی خۆیەوە کردەوەکانی ئەو ئایینە بە شێوەیەکیتر لێکدەداتەوە.

زۆربەی مرۆڤی موسوڵمانی ئاشتیخواز، محەمەد وەك کەسی سەردەمی مەککە سەیر دەکەن، کە زیاتر وەك مرۆڤێکی دڵسۆز قاوی بۆ پێکەوەژیانی هەموو ئایینەکانیتر لە پەنا ئایینەکەی خۆی داوە. ئیسلامیستە فاشیست، شەڕخواز و تیرۆریستەکانیش

خۆیان بە سەردەمی مەدینەوە هەڵدەواسن و وەدوای هەڵس و کەوتی شەڕخوازیی محەممەد دەکەون کە بە ناوی جیهاد قاوی بۆ لەناوبردنی ئایینەکانیتر و بێ دینەکان داوە. ئەوان محەممەد وەك شەڕکەرێك لە ڕێگای خودا و بۆ وەدیهێنانی ویستی خودا دەبینن کە بە تەواوی توانا و بێ بەزەییانە دژ بە بێ دینەکان خەباتی کردووە. لە لایەکیشەوە بۆ ڕەخنەگەران و مێژوونووسانی دنیای ئیسلام زۆر چەتوونە بتوانن هەست بە لایەنی ئاشتیخوازیی و دڵسۆزیی محەممەد بکەن و هەوڵەکانی بۆ پێکهاتنی وڵاتێکی یەکپارچەی عەرەبی و کۆتایی هینان بە حکوومەتی زۆردارانی ناوچەکە وەك ئێرانی و رۆمییەکان، لەبەرچاو بگرن.

لێرەدا پشکنینەکان لەسەر ژیننامەی محەممەد، قورئان و حەدیس، بەستراونەتەوە بەو شتانەی کە مرۆڤ بەگوێرەی ئارەزووی خۆی بەدوایاندا دەگەڕێ. بەو مانایە هەر وەك دەیبینین بە درێژایی مێژوویی چەند سەد ساڵەی دنیای ئیسلام هەر کەس بە ئیشتیای خۆی لایەنی چاك یاخود خەراپیان لێ دروست کردووە. زۆر ئەستەم دەکرێ مرۆڤێکی چەند ڕوخسارەی وەك محەممەد لەگەڵ هێمنیی یا تووڕەیی، چاکە یا خراپە و هەروەها ڕەش و سپی هەڵبسەنگێندرێ. هۆکارەکەشی دەگەڕێتەوە بۆ نەبوونی بەڵگەی مێژوویی قایم لەسەر هەڵس و کەوت و ئەوی کە لە ڕاستیدا ئەوکات چی کردووە و یاخود چی گوتووە. ئەو بەڵگانەی ئێمە ئەمڕۆ لەبەر دەستمانە، زۆربەیان دوای مردنی محەممەد ئاشکرا کراون. سەرەڕای ئەوەش مرۆڤێك لە سەدەی حەوتەمدا ژیابێ و کارتێکەریی لەسەر کۆمەڵگای ئەوکات بووبێ، زۆر بە هاسانی ناکرێ بە کەرەسە و زانستی سەدەی بیست و یەکەم بپێورێت. ئەگەر کەسایەتییەکی مێژوویی بایە وەك هەموو ناودارەکانیتر، دەکرا کردەوەکانیشی بە پێی هەڵس و کەوتە مێژووییەکەی دیاری بکرێ. بەڵام محەممەد لە سەدەی حەوتەمدا نەماوەتەوە و لە لایەن زۆربەی لایەنگرانیەوە تەنانەت لە بارودۆخی ئەمڕۆشدا وەك سیمبۆلێکی ئەخلاقی، سیاسی و کۆمەڵایەتی سەیر دەکرێ. ئەو یاسا و هەڵس و کەوتانەی محەممەد بۆ ئایینەکەی دایناون، تا ئەمڕۆش لە زۆربەی وڵاتانی ئیسلامیدا جێ پێی خۆیان لەسەر باودۆخی سیاسی و کۆمەڵایەتی بەجێ هێشتووە و وەك یاسای سەرەکی بەڕێوە دەچن. ئەو یاسایانە تا ئەمڕۆش پەیوەندیی نێوان ژن و پیاو، موسوڵمان و ناموسوڵمان دیاری دەکەن. تەنانەت لە وڵاتانی ڕۆژئاواش ژیانی موسوڵمانانی زۆر بە قایمی لە دەست خۆیدا ڕاگرتووە.

ئەگەرچی زۆربەی چیرۆك و گێڕانەوەكان لەسەر ژیننامەی محەمەد وەك ڕێگاچارە بۆ كێشە ئایینی و سیاسیەكانی سەردەمی خۆی هێنراونەتەوە، بەڵام بۆ زۆربەی لایەنگرانی تا ئەمڕۆش جێی باوەڕن و وەك بەڵگە، كارتێكەریی لەسەر وێنە و ڕوخساری كۆمەڵگای ئەمڕۆیان دادەنێن. گرنگ ئەویە، نەک هەر ژیانی محەمەد بۆ لایەنگرەكانی وەك خەون و خەیاڵ نەبووە، بەڵكوو زۆربەی هەڵس و كەوتەكانی لەڕاستیدا لە لایەن خەڵكیشەوە بەڕێوەبراون و تا ئەمڕۆش پەیڕەوی دەكرێن. ئەو كردەوانە ناوكی مێژووی ئیسلامیان پێكهێناوە. من بە پێی ئەو گێڕاوانە دەمهەوێ پڕۆسەیەكی گونجاو لە ژیانی محەمەد و ئیسلام پێك بێنم. پەردە لەسەر كۆلكەی بنەماڵەكەی، ژیانی منداڵیی، شەڕەكانی و هەروەها زەماوەندەكانی لادەم، كە ڕۆڵێكی زۆر گرینگیان لە ژیانیدا گێڕاوە. هەروەها هەڵس و كەوت و گوتەكانی لە پەیوەندیی لەگەڵ جوولەكە و مەسیحیەكانی سەردەمی خۆی ڕوون بكەمەوە كە زانیارییەكی زۆرمان لەسەر ڕوانگەی محەمەد لەهەنبەر دنیای ئەوكاتدا دەدەنێ.

ئەم پەرتووكە، ژیننامەیەكی نوێی محەمەد نییە، بەڵكوو بۆچوونی خۆمە و نیزیكبوونەوەیەكە لە ژیانی محەمەد و بە پێچەوانەی زۆربەی ژیننامەكانیتر هەوڵ دەدەم ژیانی محەمەد نەك هەر لە سەرچاوە ئیسلامییەكانەوە بەڵكوو لە ڕوانگەی دژبەران و ڕەخنەگەرانی مێژوویی ئەو سەردەمە و دواتریشەوە ئانالیزە یاخود ڕوون بكەمەوە. لەخۆوە سەرتیتری ئەو كتێبەم "تۆڵە سەندنەوە" نێو نەناوە، چونكە تا ئەمڕۆش هەڵس و كەوتی تووڕە و ئەخلاقی و كۆمەڵایەتیی نادێمكراتیكیی ناوبراو ناوكی سەرەكی كۆمەڵگا ئیسلامییەكان پێكدێنێ. سەرەڕای ئەوانەش هەوڵ دەدەم لە هۆكاری هەڵس و كەوتی سیاسی و رووحی محەمەد تێبگەم و ئەزموونەكەی و هەروەها كارتێكەرییەكەی لەسەر دنیای ئەوڕۆی ئیسلام ڕوون بكەمەوە.

محەمەد مناڵێكی هەتیو بوو كە نەك لە لای بنەماڵەكەی خۆی بەڵكوو لای هۆزێكی كۆچبەری بێگانە گەورە بووە. كاتێكیش گەڕایەوە شاری مەككە، وەك كۆیلە و شوان ئاگای لە مەڕ و ماڵی تایفەكەی خۆی بوو. ئەو نەک هەر كەمبوونی خۆشەویستیی و بێ سەرپەرشتیی دایك و بابی چێشتبوو، بەڵكوو لە بوونی كەسێك وەك سیمبول بێ بەش كرابوو و كەسێكی نەبوو ڕێگای ژیانی بۆ دیاری بكات. بۆ دۆزینەوەی ڕێگای ژیان یارمەتیدەری نەبووە و بەوهۆیەوە خووی بە ژیانی تەنیایی گرتبوو. دواتریش

لەگەڵ بێوەژنێکی دەوڵەمەند زەماوەندی کرد و بەهۆی ئەوەوە بوو بە بازرگانێکی باش و بەڕێوەبەرێکی لێزانی کاروانەکەی. پێش ڕاگەیاندنی پێغەمبەرییەکەی و قاودان بۆ ئایینەکەی، مرۆڤێکی تاڕادەیەك سەرکەوتوو و بارودۆخێکی باشی ماڵیی لە کۆمەڵگادا هەبوو. لە چل ساڵیدا و لەپڕ، ژیانی تێك چووە. خۆی لە کۆمەڵگا دوورخستۆتەوە و زیاتری کاتی خۆی لە بیابان و بە تەنیا تێپەڕ کردووە و لە ئەشکەوتەکانی نیزیك شار لەبەر خۆیەوە بیری کردۆتەوە و گووتوویەتی لە خەیاڵیدا بەردەکان قسەی لەگەڵدا دەکەن. بە پێی سەرچاوەکان ڕەنجی نەخۆشیی ترسی کێشاوە و دایم بیری لە خۆکوژیی کردۆتەوە.

بەداخەوە هۆکاری دووربوونەوەی لە خەڵکی و بە تەنیا مانەوە و دابڕانی، لە تاریکیدا ماونەوە. بەو نووسراوەیە هەوڵ دەدەم هۆکارەکانی رووحی و کەسیی محەمەد بۆ ئەو هەڵس و کەوتانەی بدۆزمەوە. ئەو خۆی لەسەر ئەو هەڵس و کەوتەی گوتوویەتی: "دوای حاڵەتە خەیاڵاوییەکەی(فێ لێهاتن کە دواتر بە وردی لەسەری دەدوێین) بە شێوەی بەردەوام لە لایەن خوداوە پەیامی بۆ دەنێردرێ". وێدەچێ محەمەد لەڕاستیدا باوەڕی بەو خەونانەی و ئەو قسانەی کە دەبێ لە ئاسمانەوە پێی گەیشتبێتن بووبێت. خەیاڵات و وێناکردنی خەون شتێکی نوێ نەبووە و لە زۆربەی ئایینەکاندا دووپات بوونەتەوە و لەڕاستیدا ئەو ئایینانە تەنیا لەسەر خەون و خەیاڵ دروستکراون. بەڵام هەڵس و کەوتی وا شتێکی ئاسایی نییە و تەنیا هۆکاریان دەبێ حاڵەتی نائاسایی رۆحیی و نەخۆشبوونی ئەو مرۆڤانە بسەلمێنێ کە لە بەشەکانی دوایی ئەم کتێبەدا زانایان و پسپۆرانی ئەو بوارە بە زانستی نوێ هۆی نەخۆشییەکە بە وردی ڕوون دەکەنەوە.

لە سەرەتاوە ئەو پەیامە ئیلاهیانە لە رووحێکی ئاشتیخوازانە و پڕ لە تولەڕانسەوە دەهاتنە دەرێ و مەترسییەکی ئەوتۆیان بۆ بارودۆخی سیاسی شارەکە پێك نەدەهێنا. لە پەیامەکانی دواییدا زێدەڕۆییەکی تەواویان پێوە دیارە. بەڵام چلۆن بووە لە تولەڕانسەوە بەرەو شەڕ و توورەیی کێشراوە؟ ئەو پڕۆسە کاتییە چ کارتێکەرییەکی لەسەر دروستبوونی قورئان داناوە؟ تاقمێك لە پسپۆران لەسەر ئەو بۆچوونەن کە محەمەد ناوەڕۆکی قورئانی لە نووسراوەکانی ئایینی مەسیحەوە وەرگرتووە. بەڵام کتێبی قورئان لە ڕوانگەی زمانەوانی و ناوەڕۆکەوە زۆر لەوە زیاترە کە تەنیا سەرچاوەیەکی

بووبێ. زۆربەی سوورەکانی قورئان پەیوەندیی ڕاستەوخۆیان بە سەردەمەکانی ژیانی محەمەدەوە هەیە. گرینگترین پرۆسە، کە لە لووتکەی ژیانی محەمەد ڕاوەستاوە، کۆچی ئەو لە مەککەوە بۆ مەدینە بووە. لێرە نەک هەر یەکەمین شاری ئیسلامی دروست کرا، بەڵکوو لێرەوە محەمەدێکی تووڕە دروستبوو کە بۆ گەیشتن بە ئاواتە سیاسییەکانی بەسەر لاشەی مردوودا تێپەڕبووە. نەک هەر ناوەڕۆك، بەڵکوو زمانی قورئان لە مەدینە بە ئاشکرایی ئاڵوگۆڕی بەسەردا هاتووە.

ناسینی کەسایەتی محەمەد بە بێ چاوپێداگێڕان بەسەر پەیوەندیی نێوان ئەو و ژنەکانی نامومکینە. سەیر ئەوەیە محەمەد لە پەیوەندیی لەگەڵ ژنەکانیدا وەك دیکتاتۆر هەڵس و کەوتی نەکردووە بەڵکوو هەروەك لە تەمەنی منداڵیدا و بە بێ دایك و باب هەستی تەنیایی ئەزموون کردبوو، بە گەورەییش وەك منداڵێکی سەرلێشێواوی لێهاتبوو کە هەستی ترس لە ئەگەری جیابوونەوەی تێدا پەروەردە ببوو. لە بەشەکانیتری ئەم کتێبەدا لەسەر ئەو ژنانەی لە ژیانی محەمەددا گرنگ بوون و کارتێکەرییان لەسەر ژیان و هەڵس و کەوتی داهاتووی داناوە، دەدوێین: (ئامینەی دایکی، هەوەڵین ژنی خەدیجە، یەك لە کچەکانی کە ئیمانی بە پێغەمبەریی باوکی نەهێناوە و هەروەها چەند لە ژنەکانی و کەنیزەکانیتری). هەڵس و کەوتی محەمەد لەهەنبەر ژنان، چارشێو و خۆداپۆشانیان، بە منداڵی شوو کردنیان، یاسای چەند ژنە، چەوسانەوە و هەستی بە کەم دانانی ژن بە هەڵسەنگاندن لەگەڵ پیاو، تا ئەمڕۆش لە کۆمەڵگا ئیسلامییەکاندا هەر وەك ئەو سەردەمە بەڕێوە دەچێ و بەردەوامە.

محەمەد گیرۆدەی بەدەستەوەگرتنی هێز و سەلماندنی کەسایەتیی خۆی لە کۆمەڵگادا بووە. ئەو خۆسەلمێنییەی نەک هەرلە ژنەکانی داوا کردووە، بەڵکوو لە شەڕەکانیشیدا لە سەربازەکەنی ویستووە. تەنیا لە هەشت ساڵی دواییی ژیانیدا زیاتر لە هەشتا شەڕی ساز کرد. هەر چەند بەهێزتر دەبوو، بەو ئەندازەیەش وزەی بۆ پەرەپێدانی هێزی خۆی زیاتر وەکار دەخست. هەرچەند دوژمنی زیاتری لەناو دەبرد، بەو ئەندازەیەش هەستی متمانە نەکردن بە خەڵکەکان و تەنانەت سەربازەکانی خۆی زیاتر تێدا پەروەردە دەبوو. لە مەدینە هەموو هەنگاوێکی لایەنگرەکانی خۆی کۆنترۆڵ دەکرد، بڕیاری لەسەر کار و باری هەموویان دەدا و گۆڕانکاریی بەسەر خوڵق و خوو، جووڵانەوە و هەڵس و کەوتیانی داهینابوو. پێنج جار لە ڕۆژدا لایەنگرەکانی بۆ دۆعا

و لەڕاستیدا بۆ ئەرخەیان بوون لە متمانەپێکردنی ئەوان بە خۆی، لە دەوری خۆی کۆ دەکردنەوە. هەڕەشەی دووری لە شەیتان و ئاوری جەهەندەمی لێدەکردن و بۆ دڵنیاکردنی شەڕکەرەکانی سناریۆی ڕۆژی قیامەتی دروست کرد. دەیگوت: "گوناهبار بە قامچی دارکاریی دەکرێن و بێ دین و کافرەکان دەکووژرێن و لە ئاوری جەهەنەمدا دەسووتێندرێن". دیارە پلەی گوناهەکانیش هەر خۆی دیاری دەکردن. سووڕەکانی دوایینی قورئان بە نیازی شەڕخوازییەوە تۆوی ناتۆلەرانسی و دژ بە ئایین و بۆچوونەکانیتری ناو کۆمەڵگیان چاند و پەروەردە کرد کە تا ئەمڕۆش بە شێوەیەکی دڕەندانە دڵ و بیر و هۆشی گەنجانی وڵاتانی ئیسلامییان پێ ئالوودە کردووە.

بەو هۆیەی قورئان لە ڕوانگەی ئیسلامییەکانەوە وەك قسەی ڕاستەوخۆی خودا دادەندرێ، بە هەمیشەیی و بۆ هەموو کاتێك بە حیساب دێ، ئیسلامیستەکان ئەو سووڕانە وەك گوتە و ویستی خودا بەناوی جیهاد دژ بە هەموو دنیا لە ئەژمار دێنن.

ئەزموونی وڵاتانی جیهان پێمان دەڵێن، دوای گرتنی هێز، هەمیشە پرەنسیبە ئینسانییەکان پێ شل دەکرێن، هێزەکە پارێزگاری لێدەکرێ و ترس لە متمانەپێنەکردنی دەوروبەر، زیاتری کاتی زۆرداران بەخۆوە خەریك دەکەن. شەڕ، شەڕیتر ساز دەکا و وەك بازنەیەکی شەیتانی لە قابغی تێرۆر، چەوساندنەوە و زۆرەملی ئیتر ڕاناوەستێنرێت. بە ڕێککەوتنی محەمەد لەگەڵ دوژمنانی پێشووی هۆزەکەی خۆی واتە "قوڕەیش" لە مەککە، بووە هۆی وەڕێخستنی شەپۆلێکی شەڕخوازیی لە ناوچەکەدا. تەنیا لەژێر سێبەری شمشیردا محەمەد توانی ئەو خۆسەلمێنییەی کە هەمیشە بەدوایدا دەگەڕا، بدۆزێتەوە و خۆی پێ ڕازی بکا، کەچی هەر بەو کارەی، سەرجەمی مێژووی ئیسلامیشی یەخسیر و گیرۆدە کرد. شەڕ بوو بە سەرچاوەی سەرەکی و ماڵیی بۆ محەمەد و هاوڕێیانی کە بە پێی کات گەورە و گەورەتر دەبۆوە. محەمەد بەڵێنی بە لایەنگرانی دەدا لەم دنیا لەڕێگەی گرتنی دیل و ماڵ و ژن و منداڵی دژبەرەکانیانەوە ژیانێکی خۆشیان بۆ ئامادە دەکا و بۆ ئەو دنیاش بەهەشتێکی ڕەنگینی پڕ لە هەنگوین، شەراب و ژنی رووتی بۆ ساز کردن. ئەوە کاتژمێری لەدایکبوونی ئۆکۆنۆمیی ئیسلامی بوو. شتومەکی دەستبەسەرداگیراو لەشەڕدا، کڕین و فرۆشتنی کۆیلە، مرۆڤ کوژیی، دەستدرێژی بۆ سەر نامووس و کیژ و ژنی خەڵک و دامەزرانی یاسای زەکات وەك ماڵیات، ساڵانێکی دوور و درێژ دوای مردنی محەمەدیش

بارودۆخی ئابووریی زۆرداران و هێزمەندانی دنیای ئیسلامیی و داهاتی سەدەکانی داهاتوویانی گارانتی کرد. ئەمەیی یا عەبباسی، فاتمی یا مەملووک و عوسمانیەکان، هەر هەموویان ڕێگای محەمەدیان کردە پیشەی خۆیان. تەنانەت ئەمڕۆش لایەنگرانی دامەزرانی خەلافەت واتە داعیش پەیرەوی لەو رێ و ڕەسمە دەکەن. بە ناوی ئایینەوە، پێستی بە دیل گیراوانی شەڕ دەگڕوون، دەستڕێژی سێکسی دەکەنە سەر نامووسی خەڵک، کۆیلە دەکرن و دەفرۆشن، سەردەبڕن و خەڵکی ئاسایی لە شوێنی ژیانیان ئاوارە دەکەن.

محەمەد تەنانەت لە شەڕەکانیشدا وەك منداڵێکی هەتیو مایەوە. وەك کەسێکی هەست ناسکی کەم جیکەڵدان، دەمارگرژ و تووڕە لە دەرەوەی مەیدانی شەڕ هەمیشە ناڕازی بوو و دەتگوت بە تەواوی دنیا قەرزدارە. ئەگەر دنیا ئەوی نەویستبایە، دنیایەکی تری بۆ خۆی دروست دەکرد، جا چ وەك شوانی مەڕ، چ وەک بازرگان، پەیامبەر یاخود شەڕانخێو، بۆ ڕاکردن لە ژیانی تاڵی منداڵیی هەر جارەی پەنای بۆ شتێك یاخود کەسێك دەبرد. ئەو پەنایە جارێك خەدیجە بوو، جارێك پیتەکانی قورئان، جارێك پیاوە ئایینیەکانی و جارێکیش خۆشەویستیی بۆ ژنەکانی بوون. لە کۆتاییدا ئاخرین پەنا و نیشتمانی لە مەیدانەکانی شەڕدا دۆزییەوە. ئەگەر نەیتوانیبایە دنیای دەوروبەری بە وشە ڕازی بکات، دەستی بۆ شمشیر دەبرد.

محەمەد نیزیکەی ١٤٠٠ ساڵ بەر لە ئێستا مردووە بەڵام هێشتا نەنێژراوە. ئەو پیتانەی لەدوای خۆی بەجێی هێشتوون، لە هەر چەشن شمشیرێك تیژتر و ماڵوێرانکەرترن. مەزنترین کارخانەی یاسایی دروست کرد کە تا ئەمڕۆش هەڵس و کەوت، دانیشتن و هەستانی دنیای ئیسلام دیاری دەکەن. باشترین ڕێز لە محەمەد ئەوەیە وەك مرۆڤێکی ئاسایی پیشان بدرێت و سەیر بکرێت، کە لە ڕاستیشدا وابووە. دەبێ ئەو لەگەڵ کردەوەکانی لە داهاتوو و سەردەمی خۆی بەجێ بهێڵین و لەو دنیایەی تێیدا ژیاوە لە قەبری نێن و ماڵئاوایی لی بکەین. کاری دروستی موسوڵمانانی ئەمڕۆ ئەوەیە کە وەپێش ئەو شاڕێگایە بکەون وا بۆ محەمەدیان دروست کردووە و بە هەزاران کیلۆمیتر مەودای لێ بگرن.

ژیننامەی پێغەمبەر لەسەر چ بنەمایەك نووسراوە؟

بۆ تێگەیشتن لە مەبەستی نووسینی بیوگڕافیی محەمەد دەبێ لە کۆتایی مێژووەکەیەوە دەست پێبکەین. مردنی لە ناکاوی محەمەد پرسیارێکی زۆری بێ وەڵام هێشتەوە و تەنانەت لەسەر هۆکاری مردنەکەشی چەندین ڕیوایەتی جۆراوجۆر لە لایەن سوننە و شیعەوە دەگێڕدرێتەوە. لە گوتەکانی محەمەد لە کتێبی حەدیسدا کە لە لایەن 'ئەلبوخاری' یەوە کۆکراونەتەوە، نووسراوە: *"محەمەد بەهۆی گۆشتی مەڕی ژەهراوی کە لە لایەن ژنێکی جوولەکەوە پێی دراوە، بەهۆی "نۆبەتێ" یەکی بەتینەوە لە جێگادا نەخۆش کەوتووە"*. عایشەی ژنی محەمەد گێڕاویەتەوە ڕەسووڵی خودا لە تەختی نەخۆشییەکەیدا کاتێك پێش مردنی پێی گوتم: *"عایشێ، لەو کاتەوە گۆشتە ژاراوییەکەم خواردووە، ئازارم هەیە. پێموابێ کاتی ئەوە هاتووە مأڵئاواییتان لێ بکەم"*. [١]

هەواڵی هەوڵێکی هاوچەشن بۆ لەناوبردنی محەمەد چوار ساڵ بەر لە مردنیشی بڵاو بۆتەوە. بەڵام سەیر ئەوەیە ئەو کاتەی محەمەد نەخۆش بووە، تەنانەت تاقێك لە جوولەکەکان لە مەدیینە نەمابوون. محەمەد پێشتر جوولەکەکانی مەدینە و دوروبەری شارەکەی یا کوشتبوو یا ناچار بە هەڵاتن لەو ناوچانەی کردبوون. بڵێی پێغەمبەر فەنتازیی نەکردبێ؟ یا لە ڕاستیدا نەیارانی بۆ کوشتنی جارێکیتریش پلانیان دارێژتبێ؟ دۆستی نیزیکی محەمەد، ئیبن مەسعوود لەسەر ئەو باوەڕە بووە کە محەمەد کووژراوە.[٢] بەڵام قاتڵی محەمەد کێ بووە؟ ئەو کەسە دەبێ کێ بووبێ کە لە مردنی محەمەد بەهرەی پێ بڕاوە؟

پێش نەخۆشبوونە سەیر و سەمەڕەکەی، محەمەد پلانی داڕشتبوو هێرش بکاتە سەر رۆمییەکان. 'عوسمان ابن زاهید'ی بۆ سەرکردەیی لەشکرەکەی هەڵبژاردبوو. عومەر، دۆست و خەزووری محەمەد دژ بە هەڵبژاردنی عوسمان ابن زاهید بوو و

---

[١] Sahih al-Bukhari, Band 4, Hadith Nr. 4165

[٢] bn Hanbal: Al-Musnad, Band 1, S. 408; Ibn Sa’ad: Tabaqat, Band 2, S. 249

ئەو کارەی بە سووکایەتیی لە هەنبەر تەواوی شەڕکەرەکان دەزانی کە لە پەنا محەمەد چەندین ساڵ بوو شەڕیان دەکرد. عەلی، کوڕی مامی محەمەد و دۆستی نیزیکی بە سەرکردەی نوێ هەڵبژێردرا کە لەڕاستیدا وەك جێنشینی داهاتووی محەمەدیش لە ئەژمار دەهات. محەمەد ئەوکات تەمەنی زیاتر لە شەست ساڵ بوو، هاوکات چەندین شەڕی هەڵدەسووڕاند و کەسیشی بۆ ڕێبەریی موسوڵمانان لە دوای خۆی بە جێنشینی هەڵنەبژاردبوو. بەڵام عومەر و دۆستی نیزیکی محەمەد ئەبووبەکریش خۆیان بە کاندیدی ڕاستەقینە دوای محەمەد دەزانی.

کاتێ محەمەد نەخۆش کەوت و لەژێر نۆبەتیی بەتیندا زەجری دەکێشا، زۆربەی دۆستان و خزمەکانی لەدەوری کۆ ببوونەوە و نەیاندەزانی چی بەسەر هاتووە. دوای ماوەیەك داوای کاغەز و پێنووسی کرد و گوتی: *"دەمەوێ بەڵگەیەکتان لە خۆم بۆ بەجێ بێڵم، بۆ ئەوەی دوای من تووشی سەرلێشێواوی نەبن"*. عومەر کە زۆر نائارام بوو، داواکەی محەمەدی رەدکردەوە و ڕووی کردە کۆمەڵەکە و گوتی: *"ئێمە قورئانمان هەیە، پێغەمبر زۆر نەخۆشە و دەبێ لێی گەڕێین جارێ ئیستراحەت بکات"*. ئەو کەسانەی لەوێ کۆببوونەوە، لە ماڵی محەمەد لێیان بوو بە شەڕ و هەڵا. مامی محەمەد، ئەلعەبباس ئەو هەڵس و کەوتەی بە کارەساتێك نێو بردووە کە عومەر پێشی بە نووسینی وەسیەتنامەی محەمەد گرتووە. دواتر دەبێ بە تووڕەیی محەمەد هەموویانی لە ژوورەکەی دەرکردبێ.[٣]

بەرپرسانی ئایینی شیعە ئەو هەڵس و کەوتەی عومەر ئاوا شی دەکەنەوە: *"محەمەد ویستوویە عەلی کوڕی مامی خۆی وەک جێگری خۆی هەڵبژێرێ، بەڵام عومەر و ئەبووبەکر بۆنی ئەوەیان کردووە و بە هەر بەهایەك کە بووبێ، ویستوویانە پێش بەو کارە بگرن"*. چەند لە عالمانی شیعە تەنانەت لەوەش تێپەڕ دەکەن و دەڵێن: *"محەمەد لە لایەن عومەر و ئەبووبکرەوە دەرمانخۆر کراوە بۆئەوەی دوای محەمەد خۆیان هێز بەدەستەوە بگرن"*.

محەمەد خۆی نووسراوەکانی قورئان و گوتەکانیتری کە دواتر بەناوی 'حەدیس' ناویان دەرکرد، بە شێوەی کتێب یاخود نووسراوە لەپاش خۆی بەجێ نەهێشتووە. ئەو

---

[٣] Al-Bukhari: Sahih al-Bukhari, Hadith Nr. 114

نەتەنیا خۆی بە ئاخرین پێغەمبەر داناوە، بەڵکوو پێیوابووە دوای پەیامەکەی، دنیا کۆتایی پێ دێ. محەمەد گوتوویەتی: *"پەیامەکەی من و قیامەت ئاوا لێك نیزیکن"* (قامکی ناوەڕاست و قامکی ئیشارەی خۆی پێکەوە نیشان داوە).[٤] لەوانەیە تەنیا ئەو باوەڕەی هۆکار بووبێ بۆ گرنگی نەدان بۆ هەڵبژاردنی جێنشین. ئەگەرچی محەمەد نیزیکەی ٦٢٣٦ سووڕەی قوڕئان و زیاتر لە چەندین هەزار گوتەی حەدیسی لێ بەجێ ماوە، بەڵام گرنگترین پرسیار واتە ئەوەی کە "لەسەر چ بنەما و یاسایەك سەرکردە هەڵبژێردرێ"ی وەڵام نەداوەتەوە و بەو کارەی، دواتر کێشە و شەڕێکی خوێناوی لە مابەین بەجێماوەکانیدا هەڵگیرساندووە.

لە ڕۆژی ٨ی جوولای ساڵی ٦٣٢ ی زایینی، واتە ڕۆژی مردنی محەمەد کە لە لایەن مێژوونووسانی ئیسلامییەوە دیاری کراوە، شەڕ لەسەر هێز لە نێوان باڵە جیاجیاکانی ئیسلامی ساز کرا، دیارە هەرکام لەو باڵانە خۆیان بە بەرحەق دەزانی بۆئەوەی دوای محەمەد هێز بەدەستەوە بگرن. ئەو کێشەیە بوو بە خاڵێکی سەرەکی بۆ لێکدابڕانی موسوڵمانان و پێکهاتنی دوو بەرەی شیعە و سوننە لە داهاتوودا. زۆرینەی شیعەکان لەسەر ئەوە سوورن کە دوای محەمەد تەنیا خزمی خوێنیی و کەسێك لە بنەماڵەی خۆی دەتوانێ جێنشینیی بکات. بە پێچەوانە سوننەکان لەسەر ئەو بۆچوونەن بە سێ شێوە دەکرا کەسێك جێنشینی محەمەد بکات: هەڵبژاردنی کەسێك بە شێوەی دەنگدان لە نێوان مرۆڤە ئایینیەکان، وەدەستهێنانی هێز بەهۆی سەرکەوتوویی لە شەڕدا و هەروەها وەرگرتنی هێز لەناو ئیمپراتۆرییەکەدا بە شێوەی میراتیی.

دوای مردنی محەمەد سێ دەستە لەسەر هێز دژ بەیەکتر بەربەرەکانیان دەکرد: یەکەم هاشمییەکان کە یارانی محەمەد بوون و عەلییان بە جێنشینی بەرحەقی محەمەد دەزانی. دووهەم هۆزکانی مەدینە کە خۆیان بە میراتگری ڕاستەقینەی محەمەد دەزانی و سێهەم دەستەش، عومەر و ئەبووبەکر بوون کە یەکیان گرتبوو و لە لایەن چەند هۆزی مەککەشەوە پشتیوانی دەکران.

پێش ئەوەی محەمەد بە خاك بسپێردرێ، کۆبوونەوە بۆ ڕێککەوتنی هۆزکانی مەککە و مەدینە لە لایەن عومەرەوە بەڕێوەچوو. تەنیا عەلی بەشداری لەو کۆبوونەوەدا

[٤] Al-Nawawi: Sahih Muslim, Hadith Nr. 2950

نەکردووە. عومەر گوشاری بۆ هۆزکان دێنا کە سەروەریی ئەبووبەکر بسەلمێنن بەڵام لەو دانیشتنەدا بە هیچ ئەزموونێک نەگەیشتن. دیارە بۆ هەڵبژاردنی ئەبووبەکر وەك جێنشین دەبوو دەنگی علی و لایەنگرانیشی بۆ لای خۆیان ڕاکێشن. مێژوو نووسی شیعە بە ناوی ئەلیەعقووبی "دەڵێ عەلیان بە زۆر بەوکارە ڕازی کرد: عومەر چۆتە ماڵی عەلی، هەڕەشەی لە فاتمەی ژنی علی (کچی محەمەد) کردووە، ماڵەکەیان دەسووتێنێ، ئەگەر خۆی و مێردەکەی سەروەریی ئەبووبەکر رەد بکەنەوە. ئەو کارە بۆتە هۆی شەڕە شمشیر لە مابەین عەلی و عومەر دا. شمشیری عەلی دەشکێ و عومەر لەو شەڕەدا سەردەکەوێ."[٥]

لایەنگرانی عەلی تا ئەمڕۆش لەسەر میراتی محەمەد خۆیان بە فریودراو دادەنێن. لەحاڵێکدا سوننەکان ئەبووبەکر و عومەر بە خەلیفەی بەرحەقی دوای محەمەد دەزانن، شیعەکان تەنیا عەلی بە جێنشین دەناسن و دژ بە ئەوانیتر ڕاوەستاون.

ئەگەرچی بە پێی ڕێوڕەسمی ئیسلامی و هەروەها رێوڕەسمی کۆنی عەرەبیش، دەبوو مردوو لە ڕۆژی مردنەکەیدا بە خاك بسپێردرێ، محەمەد سێ ڕۆژ دوای مردنی نێژرا. شەڕ و کێشە لەسەر میرات هێندە بەتین بوو کە فریای ئەو کارە نەکەوتن. لە لایەکیتریشەوە چەند لە لایەنگرانی دژ بە ناشتنی بوون، چوونکە پێیانوابوو وەك چیرۆکی مەسیح دوای سێ ڕۆژ زیندوو دەبێتەوە و بەرەو ئاسمان هەڵدەفڕێ.

کاتێ هەواڵی مردنی محەمەد لە عەرەبستان بڵاوبۆوە، سەرکردەی زۆربەی هۆزکان لەبەر ماڵی محەمەد کۆبوونەوە. نەیاندەتوانی باوەڕ بکەن کە محەمەد مردووە. ئەبووبەکر دەستیکرد بە قسەکردن و هەڵەیەکی گەورەی لە قسەکانیدا کرد. ئەو گوتی: *"هەر کام لە ئێوە رێز و خۆشەویستیتان بۆ محەمەد هەبووە، بەڵام ئێستا محەمەد مردووە. رێز و خۆشەویستیتان بۆ خودا هەبێ، خودا نامرێ"*.[٦] بۆ ئەو هۆزانەی لە رووی خۆشەویستی بۆ محەمەد یاخود لە ترسان، ئایینی ئیسلامیان قەبووڵ کردبوو، ئەو قسانەی ئەبووبەکر بۆ دەربازبوون، وەك کرانەوەی دەرگای ئازادیی وابوو.

---

[٥] Al-Yaa'qūbi: Tarikh al-Yaa'qūbi, 2:126

[٦] Al-Tabari: Tarikh Al-Tabari, 2:233

لەو سەردەمەدا زۆرێک لە هۆزکان خۆیان لە ئیسلام دوورخستەوە. تاقمێکیشیان ئەگەرچی لەگەڵ ئیسلام مابوونەوە بەڵام نەیاندەویستماڵیات بە ئەبووبەکر بدەن. ئەبووبەکر بێ تابانە وەدوای سووڕەیەکی قوڕئان کەوتبوو کە بتوانی ماڵیاتەکەی لە خەڵکیی پێ وەرگرێ. بەڵام سووڕەیەکی پڕ بە پێستی بۆ نەدوزرایەوە. خۆشی وەك محەمەد نەیدەتوانیی سووڕە لە قوڕئان زیاد بکات. بە ناچار پەنای بۆ حەدیس برد. من پێموایە لێرە بەولاوە، کاتژمێری لەدایکبوونی حەدیس دەستی پێکردووە.

زۆربەی گوتەکانی ناو حەدیس لە سەردەمی خەلافەتی ئەبووبەکر و لە لایەن عایشەی کچی ئەبووبەکر، ئەبووبەکر خۆی و بێوەژنەکانی محەمەدەوە بڵاوکراونەوە. ئەوکات زیاتر لە ٢٢٠٠ گوتەی حەدیسیان کۆکردەوە کە زۆربەی یاساکانی شەریعە و هەڵسوکەوتی ئیسلامیستەکان دەگرێتەوە. لە سەردەمی ئەبووبەکردا جگە لەوانە دوو سەرچاوەیتر بۆ حەدیس هەبوون:

ئەبوو هوڕەیڕە "Abu Huraira" یەك لەوان بوو. سواڵکەرێکی شارەکانی دەوروبەر کە ماوەیەکی کەم لەگەڵ محەمەد لە مەدینە بووە و زۆر دواتریش ئیمانی بە ئایینی ئیسلام هیناوە. ئەو کەسە زیاتر لە ٥٣٠٠ گوتەی لە حەدیس زیادکردووە. قسەکانی محەمەد لە زمانی ئەو سواڵکەرەوە یارمەتیدەرێکی گەورە بوون بۆ بەڕێوەبردنی ویستەکانی ئەبووبەکر لە سەردەمی خۆیدا. هوڕەیڕە بۆ یارمەتیدانی ئەبووبەکر دەڵێ من خۆم لە محەمەدم بیستووە کە گوتوویەتی: *"لە لایەن خوداوە ئەمرم پێکراوە دژ بە مرۆڤ شەڕ بکەم تا ئەو کاتەی شەهادەت بدەن کە جیا لە اَللّە خودایەکیتر بوونی نییە و محەمەدیش پێغەمبەری خودایە کە نوێژ و تاعەت و ماڵیاتی بۆ عەبدەکانی داناوە. ئەگەر ئەوان ئەو کارانە بەڕێوە بەرن، خوێن و ماڵیان لە لایەن منەوە لە ئەماندایە"*.[٧]

ئەو گێڕاوەیەی ئەبووهوڕەیڕە، لە لایەن عەبدوڵڵای کوڕی عومەرەوە کە خۆشی ٢٦٣٠ گێڕاوەی حەدیسی لە محەمەد لابووە، سەلمێندراوە. سەیر ئەوەیە بۆچوونێکی ئاوا گرنگ کە باس لەسەر ژیان و مردن دەکات لە قوڕئاندا باسیشی لێ نەکراوە. ئەبووهوڕەیڕە ساڵی ٦٤١ ی زایینی لە لایەن عومەرەوە بوو بە حاکمی شاری بەحرەین. دوای ماوەیەکی کورت گەڕاندیەوە بۆ شاری مەدینە، عومەر دەستی بەسەر

[٧] Al-Bukhari: Sahih al-Bukahri, Hadith Nr. 25; al-Nawawi: Sahih Muslim, Hadith Nr. 22; al-Albani, 1:766

ماڵ و ماڵاتی دا گرت، چونکە بە پارەی ماڵیات خۆی دەوڵەمەند کردبوو. عومەر دەبێ هێندەی جنێو پێدابێ و لێی دابێ تا پارەکەی بە تەواوەتی گەڕاندبێتەوە بۆ خەزێنەی خەلیفەکان.[٨] تەنانەت عومەر دەبێ ئیزنی گێڕانەوەی حەدیسی لێ ساندبێتەوە و هەڕەشەی لێکردبێ ئەگەر لەوە زیاتر لەسەر محەمەد گوتەی حەدیس بگێڕێتەوە و دانەکەوێ، دەینێرێتە وڵاتی مەیموونان لە ئەفریقا.[٩]

ئەبووبەکر وەك یەکەمین خەلیفە دوای محەمەد، ١٢ ساڵ خەلافەتی خۆی، لە شەڕی دژبە کافراندا تێپەڕکرد. دوای ئەو عومەر ١٠ ساڵ حکوومەتی کرد. خەلافەتی عومەر وەك پێکهێنەری بەجیهانیکردنی ئیسلام لە ئەژمار دێ. عومەر لە شەڕەکانیدا فەلەستین، سووریە، عیراق و میسر [و ئێران]ی داگیر کرد. لە ساڵی ٦٤٤ی زایینی لە لایەن مرۆڤێکی ئێرانییەوە لە مەدینە کووژرا. چارەنووسێکی هاوچەشن لە ساڵی ٦٥٦ی زایینی بەسەر عوسمان وەك خەلیفەی دوای عومەر، هات. عوسمان وەك زاوای محەمەد بە مرۆڤێکی سیاسی ناسراو بوو بەڵام توانایی دووربینیی سیاسی زۆر کز بوو و بۆ حوکمرانیکردن زۆر لاواز بوو. بە پێی سەرچاوە ئیسلامییەکان دەبی عوسمان سووڕەکانی قوڕئانی بۆ یەکەم جار وەك کتێب کۆکردبێتەوە و فۆڕمی قوڕئانی ئەمڕۆیی لێ دروستکردبێ. بەڵام کتێبەکەی عوسمانیش هیچ دەقێکی لێ نەماوەتەوە. هەموو ئەو دەقانەی ئەمڕۆ لەبەر دەستماندان ماوەیەکی زۆر درنگتر کۆکراونەتەوە و نووسراون.

سەرئەنجام دوای عوسمان عەلی بوو بە خەلیفە و حکوومەتی بەدەستەوە گرت. عەلی ساڵی ٦٥٦ی زایینی بە خەلیفەیی هەڵبژێردرا. عایشە و لایەنگرەکانی و بنەماڵەی عوسمان بەو بەهانەیەی عەلی وەدوای قاتڵی عوسمان نەکەوتووە، دژ بە خەلافەتەکەی ڕاوەستان. تەنانەت عایشە لەشکرێکی دژ بە عەلی ساز کرد کە خۆی فەرماندەیی دەکرد. ئەو کارە واتە "فەرماندەی ژن"، دژ بە نووسراوەکانی قوڕئان بوو، چونکە ژنەکانی محەمەد تەنانەت ئیزنی لەماڵەوە دەرچوونیان بە تەنیایی پێ نەدەدرا. شەڕێکی ناوخۆیی لەناو موسوڵمانان ساز کرا کە زیاتر لە هەزاران کەسی تێدا

---

[٨] Helga Hemgesberg: Abū Huraira, S. 113; siehe auch al-Mustadrak, Kitab at-tafsir, Hadith Nr. 3327

[٩] al-Dhahabi: 2:600f.

کووژران. ساڵی ٦٦١ ی زایینی لە ڕێگای مزگەوت عەلی یان بە شمشیر بریندار کرد.

لەو سەردەمە بێ سوباتەدا هەزاران گوتەی محەمەد خرایە سەر حەدیس کە زۆربەیان بۆ بەڕێوەبردنی نیازی سیاسی ساز دەکران. گوتەکانی حەدیس بە گشتیی رۆڵێکی سەرەکییان بۆ نووسینی ژیننامەی محەمەد لە داهاتوودا گێڕا.

ئەمەوییەکان، سەردەمی محەمەدیان نوێ کردەوە

دوای حکوومەتی چوار خەلیفەی ئەبووبەکر، عومەر، عوسمان و عەلی، ئەمەوییەکان حکوومەتی بەهێزی مەککەیان شکاند، خۆیان هێزیان بەدەستەوە گرت و سیستەمی حکوومەتداریی ئیسلامییان بەتەواوی گۆڕی. لە ماوەی حوکمرانییەکەیان کە لە ساڵی ٦٦١ وە تا ٧٥٠ ی زایینی خایاند، خەلیفایەتی لە ناو بنەماڵەکەی ئەواندا بە میرات بە یەکتر دەدرا. ئەمەوییەکان کە دواتر شاری دیمەشقیان وەك پێتەخت هەڵبژارد، هەوەڵین خانەدانیان لە مێژووی ئیسلامدا پێکهێنا. ئەمەوییەکان پێش سەردەمی محەمەدیش یەك لە بنەماڵە گەورەکانی سەرکەوتوو و بەهێزی مەککە بوون کە کارتێکەریی ئابووریی و سیاسیان لەسەر شارەکە و ناوچەکەدا هەبوو. بەردەوام لە دژایەتیی بنەماڵەی هاشمییەکاندا بوون کە ئەو کات وردە وردە بێ هێز دەبوون و کارتێکەرییەکی ئەوتۆیان لەسەر بارودۆخی شاری مەککە نەمابوو. ئەمەوییەکان گرنگایەتییەکی بەرچاویان بە پەیوەندیی ئابووریی لەگەڵ سووریا دەدا و رێزێکی زۆریان بۆ ئیمپڕاتووری ڕۆمییەکان هەبوو.

کاتێ محەمەد لە سەدەی حەوتەمدا خۆی وەك پێغەمبەر بە خەڵکی ناساند، زۆربەی سەرکردەی ئەمەوییەکان بە چاوی ڕەخنەوە سەیری محەمەدیان دەکرد. سەرکردەی ئەو کاتیان بە ناوی ئەبوو سووفیان "Abū Sufyan" دوای گرتنەوەی مەککە لە لایەن محەمەدەوە ئایینی ئیسلامی بەپەلە قەبووڵ کرد- بڕیارێك لە ئاخرین چرکەدا کە دواتر بە خاڵێکی ئەرێیی بۆیان تەواو بوو. ئەمەوییەکان لە شەڕەکانی دوایینی محەمەد دا بەشداریان کرد و نەک هەر سۆپای محەمەدیان پێ گەورەکرایەوە، بەڵکوو بارودۆخی سیاسی و ئابووری خۆشیان زۆر پێ بەهێز کرد. بەو هۆیەی دوای مردنی محەمەد دەیانزانی کە هیچ شانسێکیان بۆ جێنشینی ئەو پێ نادرێت، و لەڕاستیشدا بە پێچەوانەی ئەبووبەکر و عومەر کە زۆر زوو ئیمانیان بە محەمەد هێنا و لە یەکەمین شەڕەکانیشیدا بەشدار بوون، ئەمان خۆیان زیاتر وەك بنەماڵەیەکی شاهانەی عەرەبی دەبینی کە وەدوای بەرژەوەندیی ئیمپریالیستیی کەوتبێتن. لە ماوەی حوکمرانییەکەیاندا سنوورەکانی دنیای ئیسلامیان هەتا نیمچە دوورگەکانی ئیبێر لە ئیسپانیا و هەروەها هەتا ئیندووز یاخود هیندوستان گەورە کردەوە.

ئەو هێرشانەی کە بە شێوەیەکی وەحشیانە لە لایەن دنیای عەرەبەوە بۆسەر دنیای دەوروبەر دەستپێکرابوو، بە هۆی ئەمەوییەکان شێوەیەکی تاڕادەیەك شارستانییەتی پێ درا. ستروکتووری نیزامی و شێوەی بەڕێوەبردنی کار و باری خەڵکی و ئیدارەکردنی کاروباری شار بە چاولێکەریی لە ڕۆمییەکانیان، کردە سەرمەشقی خۆیان و سوپا و هێزی ئەمنیەتیی شارەکانیان تا ڕادەیەك پێ قایم کرد. یەکەمین سکە بەڵام بە نێشانەی مەسیحییەکانەوە بۆ خەلیفەکان لێ دران. کاتێ لە مەککە سکەی خەلیفەکان بە نیشانەی مەسیحییەوە درانە دەرێ، خەڵکی دژ بەوە ڕاوەستان و ئەمەوییەکانیان ناچار بە گۆڕینی سکەکان کرد.

کەسێک بەناوی عبدالله ابن الزبیر "Abd Allah Ibn az-Zubair " کە خوشکەزای ئایشە و نەوەی ئەبووبەکر یەکەمین خەلیفەی ئیسلامی بوو، ساڵی ٦٨٣ی زایینی دژ بە ئەمەوییەکان شۆڕشی کرد و بووە هۆی لێدانی یەکەمین سکەی ئیسلامی کە ناوی محەمەدی لەسەر نووسرابوو.[١٠] پێنجەمین خەڵیفە بە ناوی عبدالملك ابن مروان " Kalif Abd al-Malik Ibn Marawān" (لەدایکبووی ساڵی٦٤٦ و مردووی ساڵی ٧٥٠ی زایینی لە دیمەشق) توانی شۆڕشەکە بە ڕژانی خوێنێکی زۆر ڕاوەستێنێ. شاری مەککە بەتایبەت دەوروبەری کەعبە بەتەاوی وێران کرا. عبدالله ابن الزبیر لە شەڕێکیتردا لە لایەن عبدالملك ابن مروانەوە تێکشکێنرا و لە شاری مەککە لەبەرچاوی خەڵکی لە خاچ درا.

عبدالملك ابن مروان وێنەی ئیسلامی بەو شێوەیەی وا ئێمە ئەمڕۆ دەیناسین، پێك هێنا و دوای شۆڕشەکەی مەککە، هەستی بە گرنگایەتیی زیندووکردنەوەی کولتووری محەمەدی کرد. لە شاری ئورشەلیم 'قودس'ی بەدروستکردن دا و ناوی محەمەدی لەسەر نووسی. تەنانەت یەکەمین قرووشی زێڕینی عەرەبیشی بە دروستکردندا کە ناوی محەمەدی لەسەر هەڵکەندرابوو. بە ئەمری ئەو سووڕەیەکی قورئانیشیان لەسەر قودس نووسی "ئایینی ئەڵلا ئیسلامە" کە وەك دەسپێکێك بۆ کاتی نوێ ناسرا. ئەو کارانەی وەك یەکەمین بەڵگەی مێژوویی بۆ سەلماندنی دوو نێوی "ئیسلام" و "محەمەد" لە ئەژمار دێن. ٦٠ ساڵ دوای مردنی محەمەد، بۆ یەکەم جار ناوی وەك

[١٠] Al-Ish, Youssuf: Ad-dawla al-umawiyya wal-ahdath allati sabaqatha wamahadat laha, S. 234–236; Al-Khudri, Sheikh Mohamed: Ad-dawla al-umawiyya, S. 292f.

بەڵگەیەکی نووسراوەیی لە مێژوودا دەسەلمێندرێ. پەرجۆیەك کە تا ئەمڕۆش زانایان هیچ وەڵامێکیان بۆ نەدۆزیوەتەوە.

لەژێر حکوومەتی عبدالملك ابن مرواندا مێژوو و ڕیوایەتە گێڕاوەکانی سەبارەت بە محەمەد گرنگایەتییەکی نوێیان پێ بەخشرا. لە سەردەمی ئەمەوییەکان بەگشتیی ناوچەیەکی زۆری نوێ کەوتە سەر ئیمپراتووری ئیسلامی. هاوتەریب لەگەڵ ئەوانەشدا، یەکەمین بەشەکانی بیۆگرافی محەمەد گەڵاڵە کرا. ئەو کارە بە هەواڵی شەڕەکانی محەمەد کە لە لایەن ئامۆزایەکی ئایشەی ژنی محەمەدەوە بە ناوی مقزی "maghazi" کۆکرابوونەوە، دەستپێکرد. لەوسەردەمەدا لە هەوڵەکانی شەڕی محەمەد و سەربازەکانی بۆ پرۆپاگاندا و هاندانی سووپاکەیان بۆ گرتنی وڵاتانی دەوروبەر کەڵکیان لێ وەردەگرت. عبدالملك کە هاوکات لە چەند ناوچەی وەك عیراق و مەککە و ... دژ بە شۆڕشگێڕان لە شەڕدابوو، هەمیشە بەدوای بەڵگەی هاندەری نوێ دا دەگەڕا. لەو سەردەمەدا هەزاران گوتەی نوێی حەدیس دۆزرانەوە کە شۆڕش و ڕاپەڕینی دژ بە حاکمانیان ڕەد دەکردەوە. تەنانەت تاقمێك لە گوتەکان بە ڕاشکاویی پشتیوانی محەمەدی بۆ بنەماڵەی ئەمەوییەکان دەسەلماند. عبدالملك بە دروستکردنی قودس دەیەویست کەعبەیەکی هاوچەشنی مەککە لە ئورشەلیم دروست بکا و بەو کارە بەڵگەیەکی مێژوویی ئایینی پێکبێنێ.

ناوەڕاستی سەدەی هەشتەم لە ناوچە داگیرکراوەکانی ئێران شەڕێکی نوی لە مابەین خەڵکانی ئێرانی و ئەمەوییەکان دەستپێکرد. وەك هەڵگری کولتوورێکی بەرزی پێشوویان، ئێرانییەکان لە حوکومرانیی ئەمەوییەکان بەسەر ناوچەکانیاندا و بە حیسابهێنانیان وەك هاوڵاتی پلە دوو، ئازاریان دەچەشت. شیعەکانیش بە دژایەتی ئەمەوییە سوننەکان لەو شۆڕشەدا بەشدارییان کرد. تەنانەت عەبباسییەکانیش ئەگەرچی خۆیان سوننە بوون، بۆ ڕووخانی ئەمەی ییەکان پشتیوانی ئەو شۆڕشەیان کرد. بەدوای شەڕێکی قورسی خوێناوی و چەندین کۆمەڵکوژی، ئاخرەکەی عەبباسییەکان شکستیان بە ئەمەوییەکان هێنا و توانیان پێتەختی خەلافەتی نوێ بەرەو بەغدا بگوێزنەوە. بەڵام ئێرانی و شیعەکانی عێراق پاداشیان لەو شۆڕشە وەرنەگرت و عەبباسییەکانیش بە شێوەی ئەمەوییەکان، بە تەنیا، حکوومەتیان لەدەست خۆیاندا ڕاگرت. بۆ خۆڕاگریی لە هەنبەر شۆڕشی نوێ، عەبباسیەکان پێویستیان بە بەڵگەی نوێی ئایینی هەبوو.

عەبباسییەکان لەناو خەڵکیدا وایان بڵاو کردەوە کە بنەچەکی هۆزی عەبباسی دەگەڕێتەوە سەر بنەماڵەی مامی محەمەد واتە "ئەل عەبباس".

بەهۆی بارودۆخی سیاسی نوێ لە بەغدا، ژیننامەی محەمەد تەنیا ویست نەبوو، بەڵکوو دەبوو پێك بهاتبایە. ژیننامەیەکی تێروتەسەلی محەمەد دەبوو دەوری ئەل عبباس و بنەماڵەی هاشمی بە سناریۆی پشتیوانیکردنیان لە محەمەد ساز بکرێ و بەو شێوەیە بەڵگەیەکی مێژوویی - ئایینی بۆ خانەدانی عەبباسییەکان و پێکهێنانی خەلافەتەکەیان دروست بکرێت. خەلیفە ئەل مەنسوور "al-Mansūr" بۆخۆی فەرمانی بۆ کەسێکی پسپۆڕی حەدیس ناس بە ناوی ابن ئیسحاق "Ibn Ishāq" (لە دایکبووی ساڵی ٧٠٤ لە مەدینە و مردووی ساڵی ٧٦٨ی زایینی لە بەغدا) دەرکرد کە چارەیەك بۆ ئەو کارە بدۆزێتەوە. ئەل مەنسوور دووهەمین خەلیفەی عەبباسی و پێکهێنەری شاری بەغدا بوو لە ساڵی ٧٥٤ تا ساڵی ٧٧٥ی زایینیش خەلافەتی کرد.

ابن ئیسحاق مرۆڤیکی موسوڵمانی مێژوونووس بوو کە لە ساڵی ٧٣٧ی زایینی بۆ ئامادەکردنی کتێبی حەدیس قۆڵی لێ هەڵماڵی. ئەو کتێبەی ئەو لەسەر ژیانی محەمەد ئامادەی کردووە، وەك سەرچاوەیەکی گرنگ سەیر دەکرێت بۆ ئەو ژیننامانەی وا لە داهاتوودا لەسەر محەمەد نووسراون. ئەو کتێبە ١٣٠ ساڵ دوای مردنی محەمەد گەڵاڵە بووە و کاتێك نووسراوە کە ئەو مرۆڤانەی لە سەردەمی محەمەد و لەگەڵ ئەودا ژیابوون و ئاگایان لە ڕاستییەکان بوو، تاقێکیشیان نەمابوون.

نەک هەر لایەنە سیاسییەکان بەڵکوو هەموو خەڵکی ئاساییش هەوڵیان دەدا بزانن سەردەمی محەمەد چلۆن بووە و چی تێدا قەوماوە. بە تایبەت لەو سەردەمەدا کە وڵاتی ئیسلامیی لە باکووری ئەفریقاوە هەتا وڵاتی چینی داگرتبوو، ڕاستییەکانی چۆنیەتی ژیانی محەمەد گرنگایەتییەکی زۆری پێ دەدرا. بەو کارە هەوڵیان دەدا گێڕاوەی خەیاڵاوی سەبارەت بە محەمەد کە لە ناو خەڵکدا دەگێڕدرانەوە، لە ڕاستییەکان جیا کەنەوە. لەو سەردەمەدا هەرکام لە هۆزەکان و خەڵکەکانی ناوچە حەماسەی تایبەت بە خۆیان دروست کردبوو. لە زۆربەی ناوچەکانی وەك ئەسکەندەرییە، بەغدا و دیمەشق, ڕۆشنبیرانی مەسیحی و یەهوودی دەژیان. ئەو شارانە نەک هەر ببوونە شوێنی ژیانی نەتەوەی جۆراوجۆر، بەڵکوو ببوونە سەکۆی بەربەرەکانی و گوفتوگۆی ئایینی لە

نێوان داگیرکەرانی عەرەب لە لایەکەوە و کۆچبەرانی مەسیحی و یەهوودیش لە لایەکیترەوە. لە هەوەڵەوە چوارچێوەی بەحسەکان لەسەر ئەوە نەبوو کام لەو ئایینە ئیبراهیمیانە ئایینی خودایی و ڕاستەقینەن یاخود مەسیح یا محەمەد چ گرنگایەتییەکان بۆ مێژووی ناوچەکە هەبووە.

هەرکەس ژینناماکەی ابن ئیسحاقی بە وردی خوێندبێتەوە، بۆی ڕوون دەبێتەوە کە هەڵسەنگاندنی محەمەد لەگەڵ مەسیح وەك خەتێکی سوور وایە کە بە نێوان کارەکەیدا کێشراوە. هەروەها بە ڕوونی دیارە کە نووسەر جاری وایە خۆی بە ستروکتووری خوڕافاتیی تەوڕات و جاری واشە بۆچوونەکانی ئینجیل هەڵواسیوە و کەسایەتیی مێژوویی ژیانی محەمەدی بەو گێڕانەوانەی لەسەر مەسیح لەناو خەڵکیدا وەك پەرجۆ و خوڕافات باو بوون، ڕازاندۆتەوە کە هیچ نیزیکایەتییەکیان لەگەڵ نووسراوەکانی ناو قوڕئان نییە.

کاتێ ابن ئیسحاق کتێبەکەی کۆتایی پێ هێنا، حوکومرانی ئەو کات کتێبەکەی بە مێژوویەکی دوور و درێژ لە قەڵەم دا و ابن ئیسحاقی ناچار بە کورتکردنەوەی کتێبەکە کرد.[11] ئەو کتێبە کە ناوی "کتێبی مەزن" ی لەسەر داندرابوو، لە سێ بەش پێکهاتبوو: بەشی سەرەتایی پێکهاتبوو لە دەستپێکی خوڵقاندن لە لایەن خوداوە هەتا هاتنی محەمەد. بەشی دووهەم ڕۆشنایی دەخاتە سەر پەیامبەریی و پرۆسەی ژیانی محەمەد لە مەککە و لە بەشی کۆتایشدا ژیانی محەمەد لە مەدینە و گەورەکردنەوەی ناوچەی حوکومڕانییەکەی بەهۆی شەڕەکانیەوە نیشان دەدا. لە چەند سەرچاوەیتردا بەشی چوارەمیشیان لێ زیاد کراوە بە ناوت "خەلیفات"، بەڵام بەو هۆیەی لە کتێبە ئۆڕیجیناڵەکەیدا باس لەسەر ئەو بەشە نەکراوە، چەتوون دەکرێ بێ بەڵگە بسەلمێندرێ.

ئەگەرچی هاندەری نووسینی ژیننامەی محەمەد لە لایەن ابن ئیسحاقەوە ڕوانگەیەکی سیاسیی خۆی بووە، بەڵام هەموو ناوەڕۆکەکەی تەنیا وەدوای مەبەستی سیاسیی نەکەوتووە. هەروەها ئەو کتێبە لە فەزایەکی خاڵی و بێ پشتیوانەدا پێکنەهاتووە، بەڵکوو داب و نەریت و ترادیسیۆنێکی کۆکراوەی دوور و درێژ و کۆنی مێژوویی لە

[11] Ibn Hischām: As-sira an-nabawiyya, S. 12

پشت ڕاوەستاوە. نووسەر ئاگاداری گێڕاوەکانی سەردەمی محەمەد بووە کە لە ناو ئایینیەکاندا دەست بە دەست کراون. لێرەدا تەنیا هەوڵی نووسەر لە لایەکەوە ڕاگرتنی دڵی لایەنگرانی ئیسلامی و لە لایەکیتریشەوە لکاندنی ئەو گێڕاوانە بە بەرژەوەندیی حوکمڕانانی ئەوکاتی بەغداوە بووە. هەروەها دەبوو نووسەر وەڵام بۆ ئەو پرسیارانە بدۆزێتەوە کە ئایینەکانی مەسیحی و یەهوودی چ پەیوەندییەکیان لەگەڵ ئایینی ئیسلامدا هەیە. پێکهاتەیەکی تێکەڵاو و چێشتێکی مجێوری لێ ساز کراوە کە گێڕاوە کۆنەکان و باسە گرنگەکانی ئەو سەردەمەی بە شێوەیەکی نوێ و بە چەشنی کرۆنۆلۆگی نیشان دەدا.

چەند لە عالمانی ئایینی ئەو کات، کتێبەکەی ابن ئیسحاقیان بە میێتۆدێکی لاواز و بێ ناوەڕۆك ناو بردووە. پێکهێنەری یەك لە مەکتەبەکانی سوننە بە ناوی ئیمام مالك ابن ئەنەس(٧١٥ لە مەدینە لە دایك بووە، ٧٩٥ لە ئێبێندا[١٢] فەوتی کردووە) نووسەری، بە شارلاتان ناو بردووە. هۆیەکەشی ئەوە بووە کە نووسەر زۆرجار وتەی لە زمانی عالمانی ئایینی بە بێ بەڵگە هێناوەتەوە و... دیارە ئەوکاتیش هیچ کۆنترۆڵێك بۆ سەلماندن و ڕاست و دروستبوونی ئەو چەشن نووسینە بێ بەڵگانە پێك نەدەهات، کاتێ سەرچاوەکەی نادیار بوایە. هەروەها ئەو گێڕاوانە دەبوو لە ڕوانگەی مەکانیی و کاتیەوە یەکتر بگرنەوە. بۆ وێنە کاتێ دەگوترێ ئەحمەد لە عەلی بیستووە و عەلیش لە پێغەمبەر کە گوتوویەتی:"..."، دەبێ مرۆڤ بتوانێ بیسەلمێنی ئەحمەد و عەلی کە هاوکات ژیاون، لای کەم جارێك یەکتریان بینی بێ. هەروەها بسەلمێندرێ عەلی مرۆڤێکی باوەڕپێکراو بووە و ڕاستەوخۆ پێغەمبەری دیبێ و گێڕاوەکەش دژ بە نووسراوەکانی قوڕئان و کتێبەکانیتری ئایینی نەبێ.

سەرەڕای گومان و ڕەخنە لێکردن لە سەرچاوەکانی نووسراوەی ابن ئیسحاق، وەك بیۆگڕافی محەمەد لە لایەن لایەنگرە ئیسلامییەکانیەوە سەلمێندرا. هەر وەك باسمان لێکرد، هەم دەقە درێژەکە و هەم دەقە کورتکراوەکەی ابن ئیسحاق سەریان تێدا چوو. شاگردێکی ابن ئیسحاق بە ناوی ال بکاعی "al-Bakaa'i" ناوەڕۆکی نووسراوەکەی داوە بە کەسێك بەناوی ابن هیشام "Ibn Hischām" (ساڵی لەدایکبوونی نادیارە و دەبێ لە

[١٢] Ebenda شارێکە لە باشووری ئەفریقا

نێوان ساڵەکانی ٨٢٩ و ٨٣٤ دا مردبێ) و ئەوخۆی کاری لەسەر ئەو نووسراوەیە کردووە، کورتی کردۆتەوە و تێبینی خۆی تێدا نووسیوە. دەقەکەی ابن هیشام ئەمڕۆ وەك دەق و سەرچاوی سەرەکی ژیننامەی محەمەد سەیر دەکرێ. ئێمە نازانین چەند و چی لە دەقە ئوریگینالەکە قرتاندووە، یاخود چەندەی گۆڕانکاریی بەسەردا هێناوە. ابن هیشام خۆی لە بیرەوەرییەکانیدا گوتوویە: "من هەموو ئەو نووسراوە و شیعرانەی بە شێوەی پەراوێزیی یا وەك سووکایەتیپێکردن لەسەر محەمەد باس کراوە، قرتاندوومن."[١٣] ئەو کارە جێ بۆ باس لێکردن دەکاتەوە. بەو هۆیەوە، لەو کتێبەدا خۆم تەنیا بە ژیننامەکەی ابن هیشام نابەستمەوە، بەڵکوو بۆ ڕووناکی خستنە سەر ژیانی محەمەد و هاوسەرەکانی، هاوکات کەڵك لە دەقەکانیتری حەدیس و کتێبەکانیتریش وەردەگرم.

جێی سەرنجە کە بیۆگرافییەکەی ابن ئیسحاق هاوکات لەگەڵ گێڕاوەکانی هەزار و یەك شەو نووسراوە. هەردوو کتێبەکان لە بەغدا گەڵاڵە کراون. ئەو کارە شتێکی بە هەڵکەوت نەبووە، چونکە لە هیچ جێگایەکیتری ئەم جیهانە وەك بەغدا لە سەدەی ٨ و ٩ فەرهەنگی گێڕانەوەی مێژوو ئاوا بەهێز نەبووە. دیارە ئەوە هەڵسەنگاندنی کتێبی هەزار و یەك شەو لەگەڵ ژیننامەی محەمەد لە ڕوانگەی ناوەڕۆکەوە نییە، بەڵکوو لەسەر مێژووی پێکهاتنەکەیانە. لە هەردووك کتێبەکەدا چەندین کولتووری جیاوازی ناوچەکە لەگەڵ یەکتر تێکەڵاو بوون. هەردووک کتێبەکان دەقی پێشوویان بووە و بە پێی کات کاری تازەیان لەسەر کراوە و گۆڕانکارییان بەسەردا هاتووە. کۆکراوەی مێژووی گێڕانەوەکانی هەردووکیان دەگەڕێنەوە بۆ سەرچاوە هیندی و ئێرانییەکان کە سەدەی ٨ بۆ سەر زمانی عەڕەبی وەرگێڕدراونەتەوە. چەند سەدە پێشتر عەڕەبەکان ئێرانیان گرت. گێڕاوەکانی هەزار و یەك شەو لە وەرگێڕاندا شێوەی عەڕەبی بەخۆوە گرت، ئەو ڕەوایەتانەی لە فەرهەنگی عەڕەبدا نەگونجاون لێی قرت کران. بەڵام ژیننامەی محەمەد بە پێچەوانە، سەرچاوەی مێژووەکەی و گێڕانەوەکانی عەڕەبی بوون کە لە چیرۆکی یەهوودی، مەسیحی و خوڕافاتی ئێرانیەوە وەرگیراون، گۆڕانکارییان بەسەردا هاتووە و ستروکتۆرەکەیان لەگەڵ زمانی عەڕەبی گونجاندووە.

---

[١٣] Ibn Hischām: As-sira an-nabawiyya, S. 16

ئەو پرۆسەیە بۆ قورئانیش بە هەمان شێوە بووە، کە لە بەشەکانیتری ئەو کتێبەدا ئاماژەی پێ دەکەم.

ئایا محەمەد لە ڕاستیدا بوونی بووە؟

زۆربەی ئایین ناسان لە سەدەی ١٩ ەوە تا ئەمڕۆ گرنگایەتی بە نووسراوەکەی ابن ئیسحاق و چۆنیەتیی گەییشتنی بە ابن هیشام دەدەن. هەروەها کۆکراوەی گوتەکانی حەدیس بۆ مێژووناسان دەورێکی گرنگی بۆ وێناکردنی ژیانی محەمەد گێڕاوە و زۆربەی ناوەڕۆکی حەدیس بە ڕاست دادەنێن، ئەگەرچی زۆریەك لە گوتەکان لە ناخی خوڕافاتەوە سەرچاوە دەگرن. پسپۆریش هەن کە هیچ بەهایەکی ئەوتۆ بەو سەرچاوانە نادەن. پسپۆری ئیسلام ناس گۆڵدزهێر "Ungar Ignaz Goldziher"، لە کۆتاییەکانی سەدەی ١٩ ەدا حەدیسی بە کتێبێکی ساختەچییانە ناساندووە کە ماوەیەکی زۆر دوای مردنی محەمەد دراوەتە دەرێ. ئیسلام ناسی ئیتالیایی بە ناوی Leone Caetani (لە دایکبووی ساڵی ١٨٦٩ لە شاری ڕۆم و مردن لە ساڵی ١٩٣٥ لە وانکۆڤێر Vancouver) ریوایەتی ئیسلامیی لەسەر پێکهاتنی مێژووی ئیسلام بە ڕاست نەزانیوە. هەروەها Regis Blachere ی فەرانسەوی(لە دایکبووی ساڵی ١٩٠٠ لە Montrouge و مردن لە ساڵی ١٩٣٥لە پاریس)، هیچ شتێکی بەکەڵك و بەڵگەداری لە سەرچاوە ئیسلامییەکاندا لەسەر ژیانی محەمەد نەدۆزیوەتەوە.

لە چەند سەدەی ڕابردووەوە لێکۆڵینەوەیەکی نوێ لەسەر ژیانی محەمەد هەنگاوێك بەرزتر هەڵدێنی و چەند لە زانایانی ئەو بوارە نەک هەر کارەکانی ابن ئیسحاق و دواتر کۆکراوەی ابن هیشام، بەڵکوو تەنانەت بوونی محەمەدیش دەخەنە ژێر پرسیار. ساڵی ١٩٧٧ دوو مێژووناس بە ناوی مایکل کۆك "Michael Cook" و پاتریتشیا کرۆنە "Patricia Crone" کتێبێکیان بە ناوی "The Making of the Islamic World" بڵاو کردەوە. لەو کتێبەدا ئەو دوو مێژووناسە لەسەر ئەو بۆچوونەن کە ئایینی ئیسلام نەك لە عەرەبستان بەڵکوو لە فەلەستین پێکهاتووە. لەو کتێبەدا باس لەسەر تێزێك دەکرێ کە محەمەد مامۆستایەکی قوتابخانە بووە و کۆلکەی بنەماڵەکەی دەگەڕێنێتەوە بۆ سەردەمی برایم و ژنەکەی هاجر، کە یەخسیرێکی میسریی بووە. لە کتێبەکەی ئەو دوو مێژووناسەدا محەمەد نە دەوری پێغەمبەری هەیە و نە کتێبی قوڕئانی بۆ نازڵ کراوە، بەڵکوو وەك مرۆڤێکی ئاسایی ئایینی لە فەلەستین باسی لێکراوە.

له ئاڵمان گرووپێکی لێکۆڵێنەر(Christoph Luxenberg, Volker Popp Karl Heinz Ohling,) و چەند کەسیتر، لەسەر ئەو باوەڕەن کە وشەئ ئیسلام پێش سەردەمی محەمەد ناوی فیرقەیەکی عەرەبی - مەسیحی بووە کە دوای بەدەستەوە گرتنی هێز لە لایەن عەرەبەکانەوە، وەك ئایینێکی سەربەخۆ پەرەی ساندووە. ئەو کات مەسیحییە عەرەبەکان دژ بە ئیمپراتووری ساسانی لە ناوچەکە، لەگەڵ رۆمییەکان رێك کەوتبوون و دوای زەفەرهێنان بەسەر ساسانییەکان لە لایەن رۆمییەکانەوە وەك خەڵات، لە سووریا مافی سەربەخۆییان وەرگرتووە. بۆ ئەوەی ناسنامەیەکی نوێ بۆ حوکمڕانییەکەیان دروست بکەن، محەمەد و قورئان هەروەها ناوی ئیسلام لە لایەن حاکمانی ئەوکاتەوە دۆزراونەتەوە.

هەروەها ئیسلام ناس سڤێن کالیش "Sven Kalisch" بە چاوی رەخنەوە سەیری مەسەلەی بوونی محەمەد وەك کەسایەتییەکی مێژوویی ئەو سەردەمە دەکات، بەڵام لەو پەیوەندییەدا هیچ لێکۆڵینەوەیەکی نەکردووە. مێژوو ناسی ئینگلیزی تۆم هۆلاند " Tom Holland" (لەژێر سێبەری شمشیر) و هەروەها نووسەر و پسپۆری ئایین ناسیی زانستیی ئامریکایی رۆبێرت سپینسەر "Robert Spencer" (بوونی محەمەد؟) هەردووکیان هاتوونەتە سەر ئەزموونێکی هاوچەشن.

هەموو ئەو پسپۆر و زانایانە مێتۆدێکی هاوچەشنیان بەکار هێناوە: بە گشتی سەرچاوە ئیسلامییەکانیان لەبەر چاو نەگرتووە و تەنیا پشتیان بە بەڵگەی مێژوویی وەك سکە و تەتەڵەی نووسراوی دووسەدەی دوای مردنی محەمەد بەستووە. 'بەڵگە' هێندە کەم لەسەر محەمەد و ئیسلام دۆزراونەوە، بۆئەوە نابێ باسی لەسەر بکرێ. ئەو پشکنینانە دەیسەلمێنن کە شەست ساڵ دوای مردنی محەمەد لە تەواوی ناوچەکانی حوکمرانی عەرەباندا، نە ناوی محەمەد، نە قورئان و نە وشەی ئیسلام تەنانەت بۆ جارێکیش لەسەر سکە یا تەتەڵەکان ناویان لێ نەهێنراوە. یەکەم بەڵگە بۆ ناوی محەمەد هەر وەك پێشتریش باسمان لێوە کرد، لە ئورشەلیم و لەسەر قودس لە نێوان ساڵانی ٦٩١ و ٦٩٣ لە لایەن خەلیفەی ئەمەییەکان عەبدول مالیك ەوە بووە. تەنانەت لێرەشدا زۆربەی پسپۆران لەسەر ئەو بۆچوونەن کە ناوی محەمەد مەبەست محەمەدی عەرەبی یاخود پێغەمبەر نییە و بەڵکوو "محەمەد" نازناوێك بووە بۆ مەسیح. لە ڕاستیدا ناوی "محەمەد" بۆ عەرەبە مەسیحییەکان پێش سەردەمی ئیسلامیش ناسراو بووە. لێرەدا

بەڵام "محەمەد" ناو نەبووە و وەك عنوان بەکارهێنراوە و بە مانای ستایش هاتووە. ئۆلینگ Ohling یەك لەو پسپۆرانە دەڵێ: "خەلیفەی ئەمەویی عەبدول مالیك لەو سەردەمەدا مەسیحی بووە و مەبەستی لەو ناوەش، عیسا بووە." هەر بەو هۆیە ڕەخنەگەران لەسەر ئەو بۆچوونەن کە ناوی محەمەد و قوڕئان نەك لە سەدەی حەوتەم بەڵکوو لە سەدەی هەشتەم و نۆهەمدا لە دیمەشق و بەغدا دروست کراون. سەرچاوە ئیسلامییەکان دەگێڕنەوە: "یەکگرتوویی عەڕەبەکان لە پێشدا بەهۆی ئیسلامەوە پێکهات و دواتر بەسەر ئێرانی و ڕۆمییەکاندا زاڵ بوون." لە حاڵێکدا دژبەرەکانیان و ڕەخنەگران دەڵێن: "لە سەرەتاوە هێرشکاریی و گرتنی ناوچەکان دەستیپێکردووە و ئێران، عێراق، سوریە و میسر کەوتوونەتە ژێر حوکمرانیی عەڕەبەکان." دواتر حوکمرانانی عەڕەب ئیسلامیان لەسەر ڕێ و ڕەسمی ئایینی مەسیحی ڕێك و پێك کرد و بۆ دروستکردنی ناسنامەیەکی هاوبەش لە نێو خەڵکانی ناوچەکە و هەروەها بە فەرمیکردنی حکوومەتێکی نوێ، ناوێکی تازەیان بۆ خۆیان ساز کرد. هەنگاوی دواییشیان لکاندنی ناوچە گیراوەکان بە ئیمپراتۆرییە عەڕەبییەکەیانەوە بوو کە بۆ ئەو مەبەستە ئەمەوییەکان بە پێکهێنانی ئایینێکی نوێ، ئیسلامیان بەو شێوەیەی ئەمڕۆ دەرهێنا، کە ئێمە دەیبینین. لەو ناوە دا خەلیفەی ئەمەوییەکان عەبدولمەلیك ڕۆڵێکی بەرچاوی گێڕاوە.

لەو ڕوانگەیەوە دەکرێ خەلیفەی ئەمەوییەکان عەبدولمەلیك وەك قەیسەر کونستانتین هەڵسەنگێنرێت کە لە سەدەی چوارەمدا ئایینی مەسیحی کردە ئایینی ئیمپراتۆریی ڕۆمییەکان و هەم ئایینەکە و هەم ئیمپراتۆرییەکەی کردە فەرمی و مێژووی بۆ هەمیشە گۆڕی. عەبدولمەلیك مرۆڤێکی ژیر و ڕۆشنبیر بوو. بەردەوام لەگەڵ عالمانی ئایینی باس و گفت وگۆی دەکرد و مێژووی ڕۆمییەکان و فەیلەسۆفەکانی یۆنانی زۆر بە باشی دەناسی. ئەو بە بی شەك کارلێکەرییەکی زۆری لەسەر مێژوو نووسانی ئیسلامیی هەبووە. جێی باوەڕە کە عەبدولمەلیك بە مەبەستی گەیشتن بە ئاواتەکانی خۆی، دەستی لە دروستکردنی مێژوو [ی ئیسلام]دا بووبێت.

ئەو پرسیارانەی لە نێوان کێشەی ئەو تێزانەدا دادەڕێژرێن، نەک هەرجێی خۆیانە و شیاوی باس لێکردنن، بەڵکوو وەك پێویستییەکی گرنگ بۆ پڕکردنەوەی بۆشایی و پارادۆکسەکان، هەروەها بۆ دۆزینەوەی ڕاستییەکان و باشتر تێگەیشتن لە مێژوو،

دەبێ کەڵکیان لێ وەربگیرێ. ڕاست ئەو پرسیارانەی کریستۆڤ لوکزینبرگ "Christoph Luxenburg" لەسەر پێکهاتنی مێژووی قورئان دەیانکات، بۆ لێکۆلەرانی ئیسلام گرنگایەتییەکی مەزنیان هەیە، چونکە بە ڕوونی، ئایینی مەسیحی وەك سەرچاوەی سەرەکی قورئان نیشان دەدا.

سەرەڕای ئەوانەش من خۆم هەر بەو شێوەیەی لە هەنبەر باوەڕ بە سەرچاوە ئیسلامییەکان لەسەر پێکهاتنی ئیسلامیش بۆچوون و ڕەخنەم هەیە، بە چاوی ڕەخنەوە سەیری تێزی دروستکردن و دۆزینەوەی کەسایەتیی محەمەد لە مێژووشدا دەکەم.

لە ڕوانگەی ئیسلامییەکانەوە، هەر وەك گێڕاوەکانی ئیسلامی کە پلانێکی خودایی تەواو و کامیلیان لەسەر پێکهاتنی ئایینی ئیسلام هەیە، ئەو تێزانەی باسیان لێوە کرا وەك پیلانێك دەبینرێن. لە پێشدا ئەمەوییەکان و دوای ئەوان عەبباسییەکان چلۆن توانیویانە پێغەمبەرێك لە هیچەوە ساز بکەن و هەروەها توانیبێتیان سەرەڕای لێک جیابوونەوەی شیعە و سوننە و ئەو هەموو شەڕە ناوخۆییەی لەناو موسوڵماناندا بەڕێوەچوون، چەند سەدە ئەو سیستەمە حکوومەتییە بەڕێوەبەرن؟

ئەوە ڕاستە کە ژیننامەی محەمەد ١٣٠ ساڵ دوای مردنی نووسراوە، بەڵام پشت ئەستوور بووە بەو نوسراوە و گێڕاوانە کە پێشتر لە ناو خەڵکەکانی ناوچەکەدا هەبووە. هەروەها ئەوەش ڕاستە کە تەنانەت ئەو کاتیش کێشە لەسەر ئەو مەسەلەیە هەبووە، بەڵام عالمان و زانایانی ئەوکات لە هەنبەر ئەو ساختەکاریی و دەستێوەردانە مێژووییە هیچ هەوڵێکی هاوبەش و یەکگرتوویان نەکردوە. تەنانەت زۆر پێشتریش، یەکەم وەچەکانی دنیای ئیسلام لەسەر ژیانی محەمەد و چۆنیەتیی نووسینی ژینناماکەی کێشە و موناقشەیان بووە. تاقمێک لەو کەسانە لە لایەن حوکمرانانی بەغداوە ڕاودەنران، قامچیکاری دەکران و تەنانەت لە بەندیخانە دەخران. بۆ وێنە ئەحمەد ابن حەنبەل(٧٨٠ لە بەغدا، ٨٨٥ لە ئێبندا "Ebenda") پێکهینەری قوتابخانەی حەنبەڵییەکان.

ئەگەر مرۆڤ سەر بۆ تیئۆریی "دۆزینەوەی محەمەد" دانەوێنێ، دەبێ لەسەر ئەو بۆچوونەش بێ کە نەک هەر بیۆگرافیی محەمەد دەبوو ساز بکرێ، بەڵکوو بوونی سەدان کەس لە هۆزە عەرەبەکان، کە لە مەیدانی شەڕدا کێبەرکێیان لەگەڵ محەمەد

کردووه و لەناو چوون و لە گێڕاوەکانی ناو خەڵکاندا هاتوون و تەنانەت تا ئەمڕۆش لەسەر زاری موسوڵمانانن، هەمووی بە درۆ دەرچێ.

ژیننامەی محەمەد لە ڕاستیدا بەشێکی زۆری پڕە لە حیماسە و ئەفسانە و خوڕافات، کە مرۆڤ زۆر بە ڕوونی دەتوانێ لە مێژووویان جیا بکاتەوە. دیارە بەشێکیشی بۆ بەرژەوەندیی سیاسیی و ئایینی لێ زیاد کراوە و یاخود لێی قرتێنراوە. بەڵام وێدەچێ بەشێکیش لەو ریوایەتانە لە ناخی مێژووەوە هەڵقوڵابێ. بەتایبەت ئەو بەشانەی دژایەتیی و پارادۆکس لە تئیۆری ئایینەکەدا پێك دێنن، نەک هەر لەگەڵ زانست و تێگەیشتنی ئەمڕۆی ئێمەدا ناگۆنجێن، بەڵکوو تەنانەت بۆ سەدەی حەوت و هەشتەمیش زۆر نامۆ بوون. بۆ وێنە: محەمەد خۆی ئەو کاتەی 'وەحی' ی پێ کراوە، پێیوابووە ئەو قسانەی لە لایەن شەیتانەوە پێی گەیشتووە و تەنانەت بەو هۆیەوە ویستوویە خۆی بکووژێت. تەنیا دوای ئەوەی کە خەدیجەی ژنی پێی گوتووە "تۆ شێت نی و لە لایەن خوداوە بە پێغەمبەری هەڵبژێردراوی"، قانع بووە. دڵنیام ئەو بەسەرهاتە نە خزمەت بە محەمەد دەکا و نە بەسەرهەڵداکوتنە و نە ورەی شەڕکەرەکانی پێ بەهێز دەکات. هەروەها ریوایەتی پەیوەندیی سەیر و سەمەرەی محەمەد لەگەڵ ژنەکانی (لەگەڵ ١٣ ژن زەماوەندی کردووە، و هاوکات ٩ ژنی لەماڵێکدا بووە، ئەگەرچی لە قورئاندا تەنیا ئیزنی چوار ژن بە موسوڵمانان دراوە)، نیشان دەدات کە محەمەد هێزی ئەوەی نەبووە تەنانەت کۆنتڕۆلی ماڵەکەی خۆی بکات، لە خزمەت مێژوو و ژیاننامەکەی ئەودا نییە. هەروەها ناچارکردنی [زڕ] کوڕی خۆی بە جیابوونەوە لە ژنەکەی و زەماوەندی خۆی لەگەڵ ئەو ژنە و تەنانەت بۆ قانعکردنی زڕکوڕەکەی دۆزینەوەی سوورە و باسکردنی لە قورئاندا، ناتوانێ شتێکی خەیاڵی بێ و دەبێ لە ڕاستیدا رووی دابێ. من خۆم ئەو ریوایەتانە کە باس لە لاوازبوونی کەسایەتیی محەمەد لە ژیانیدا دەکەن، بە ڕاست دەزانم. هەروەها ریوایەتی "ئایاتی شەیتانی" کە محەمەد خۆی باسیان لێوە دەکات و دەبێ لە شەیتانەوە پێی گەیشتبێتن، و ئەویش وەك گوتەی ئیلاهی بە لایەنگرەکانی دابێت، هیچ مەبەستێکی ئەرێی سیاسی و ئایینی لە پشت نیە و دەبێ لەڕاستیدا بەڕێوە چووبن.

ئەو کارانەی محەمەد دەبێ وەك دروو بە چاوی یەکەم وەچەکانی ئایینیدا رۆچووبێ و وێدەچێ هێندەیان پێ عەیب بووبێ کە ابن هیشام ناچار بە گۆڕینی دەقی سەرەکی

ژیننامەکەی ابن ئیسحاق دەکا و هەموو ئەو گێڕاوانە و بەتایبەت "ئایاتی شەیتانی" لێ دەردێنێ. هەروەها مردنی محەمەدیش وێناچێ لە درۆ بچێ و سازکرابێ. ئەو خۆی ئارەزووی ئەوە بوو لە مەیدانی شەڕدا شەهید ببێ. کەچی بە نۆبەتێ مرد و هەروەك پێشتریش باسمان لێوە کرد دەبێ دەرمانخۆر کرابێ. وەك دەبینین محەمەد لە گێڕانەوەکاندا وەك مەسیح زیندوو نەبۆتەوە!

هەر کەس قورئان بە شێوەی کرۆنۆلۆگی بخوێنێتەوە، خاڵێکی ناوەندیی تێدا دەدۆزێتەوە کە تەنیا لەسەر کەسێك دەدوێ. ئەوەی کە ئەو کەسە ناوی محەمەد نەبووبێ و یاخود دواتر ئەو ناوەی بۆ دۆزرابێتەوە، جێی باوەڕ هەیە. ئەو کات باو بووە لە پەنا ناوی سەرەکی مرۆڤ، لە نازناویش کەڵك وەرگیراوە. لەسەر مێژووی ناوی محەمەد چەندین ساڵ دوای مردنی، کە لە سکە و تەتەڵە"کەتیبە"کاندا ناوی نەهاتووە، دەتوانم ئەو ئارگۆمەنتانە بێنمەوە:

یەکەم، نەبوونی بەڵگە بۆ سەلماندنی بوونی کەسێك، بەڵگە نییە بۆ نەبوونی.
دووهەم، نەتەوەی عەرەب تا سەردەمی نووسینی قورئان بە شێوەی کتێب، نەتەوەیەکی کتێبی نەبوون و تەنیا بە شێوەی گێڕانەوە زانیاریی، خوڕافات، چیرۆك و ڕیوایەتەکانیان بۆ وەچەکانی داهاتوو ڕاگوێستۆتەوە. هۆیەکەشی ئەوە بووە کە لە سەردەمی محەمەد دا زمانی عەرەبی تەنیا ١٥ پیتی هەبووە و ئەویش بە بێ دەستووری زمان، بێ خاڵ و بێ بەیانی سەوتی. چەند سەدە دواتر زمانی عەرەبی بوو بە زمانی ئیداری و ئەدەبی.
سێهەم، سەرکەوتنی نیزامی عەرەب زۆر گورج پێکهات:
یەکەمین سەدەکان بە شەڕ و سەرکوتکردنی شۆڕشگێرەکانەوە خەریك بوون. حاکمانی نوێی ناوچەکان نیزیکیان لەو هێزانە دەکرد کە لەگەڵ ڕۆمییەکان نە دەسازان. تەنانەت هۆزە عەرەبە مەسیحییەکان کە پێشتر بۆ ساسانییەکان یا ڕۆمییەکان شەڕیان دەکرد، هاتنە ڕێزی عەرەبەکانی دژ بە هێزە کۆنە ڕووخاوە جیهانییەکان. بە بێ بوونی ئەو هێزە مەسیحییانە سەرکەوتوویی ئاوا بە پەلەی شەڕەکان بۆ وێنە شەڕی ڤۆنیکس "Phönix" لە ساڵی ٦٥١ بۆعەرەبەکان نامومکین دەبوو.

کەوابوو دوور نییە حاکمانی ئەمەی یی لە سەرەتاوە بیریان لە ئایینی ئیسلامی نوێی نەکردبێتەوە، و بۆ دۆزینەوەی لایەنگر و کێشانی مەسیحییەکانی ناوچە بۆ لای خۆیان، گرنگایەتی زیاتریان بە گوتەکانی مووسی و عیسا و ئایینی مەسیحی دابێ. هەر وەك لە سەرچاوە ئیسلامییەکانیشدا هاتووە، ئەمەی یەکان لە هەوەڵەوە دوژمنی سەرەکیی هۆزی هاشمییەکان و محەمەد بوون و زۆر درەنگتر بوونەتە هاوڕێی محەمەد، واتە ئەوکاتەی سەرکەوتوو بووە. دیارە نەك وەك باوەڕی ڕاستەقینە بە محەمەد بەڵکوو بارودۆخی سیاسی و بەرژەوەندییان وادار بەو کارەی کردوون.

کاتێ موتۆڕی سیاسیی ئەمەی ییەکان وەکار کەوت، داوای پێتەختیی لە شاری دەمیشقیان کرد. هەروەها لە یەکەم پلەدا خۆیان بە میراتگەری ئیمپراتۆریی ڕۆمییەکان دادەنا، نەك بە دامەزرێنەری ئیسلام. من لەسەر ئەو بۆچوونەم، یەکەمین خەلیفەی ئەمەی ییەکان واتە معاویەی یەکەم، بە شێوەیەك لە شێوەکان لە دوو ڕۆڵدا یاریی کردووە: لە لایەکەوە بۆ مریدە موسوڵمانەکانیان لە مەککە و مەدینە خۆی وەك سەرکردە نیشان دەدا، و لەولاشەوە بۆ مەسیحییەکانی سووریە کە ئەوکات زۆرینەی ئایینیان پێکهێنابوو، بەردی لایەنگری لە مەسیحی لە سنگی خۆی دەدا و لەوێش حکوومەتی دەکرد. ئەو لە سووریە نەتەنیا نیشانەکانی ئایینی مەسیحیی وەك سککە و تەتەڵەی... پارێزگاریی دەکرد، بەڵکوو خۆشی وەك نیشانە و پرجۆیەکی مەسیحی نیشان دەدا. هەر بەو هۆیەش چەند لە پسپۆرە مەسیحییەکان ئەمەی ییەکان بە مەسیحی دا دەنێن. سککەکان لە ناوچە عەرەبییەکان لە سەرەتای سەدەی حەوتەم واتە دوای محەمەد بەڵام پێش ئەمەی ییەکان، نیشان دەدەن کە خاچی سەر سککەکان لێکرابنەوە و بە پێی ناوچە جیاوازییان هەبووە، بۆ وێنە عەرەبی ناوچە فارس و ئێرانییەکان لە هەوەڵەوە لە سککە کۆنەکان بە نیشانەی ئایینی زەردوشت کەڵکیان وەردەگرت. دواتر خەلیفە عەبدولمەلیك بۆ یەکگرتوویی وڵاتە موسوڵمانەکان و دروستکردنی کولتووری ئایینی یەکدەست ئەو کارانەی بە گرینگ زانی و تەنانەت بۆ بە عەرەبکردنی کۆمەڵگاکان هەوڵی نووسینی بە زمانی عەرەبی دا. لە ماوەی حکوومەتەکەیدا بارودۆخی سیاسی و ئابووری ئەمەی ییەکان زۆر باشتر و قایم تر ببوو. لە سەردەمی ئەودا زمانی عەرەبی بوو بە زمانی فەرمیی ئیداری و ئایینی ئیسلام و وەك ئایینێکی سەربەخۆ خۆی لە ئایینی یەهوودی و مەسیحیەکان جیا کردەوە.

حکوومڕانیی ئەمەی ییەکان و دواتریش عەبباسییەکان لە نووسینی مێژووی ناوچەکە بە ڕاشکاویی گۆڕانکارییەکی بەرچاویان پێکهێنا. دیارە زۆربەی ئەو گۆڕانکارییانە بۆ بەرژەوەندیی حکوومەتەکەی خۆیان بووە و یەك لەوان کتێبی حەدیس کە بە ڕاشکاوی و بە تایبەتی بەسەر بەژن و باڵای ئەمەی ییەکان دا هەڵدەڵێ. لە کۆکراوەکانی ساحیح موسلیم "*Sahih Muslim*"دا بەشێکی کتێبەکە تەرخانکراوە بۆ ئازایی ئەبوو سوفییان، باوکی یەکەمین خەلیفەی ئیسلامی واتە معاویە. بیۆگرافییەکەی ئەبوو ئیسحاق بە پێچەوانە لەسەر ئەمەی ییەکان و بەتایبەت ئەبوو سوفیان، زۆر باش نەدواوە. دوور نییە لە سەردەمی ئەمەی ییەکاندا نووسراوەکانی قوڕئانیشیان گۆڕیبێ. ئەو شتە ڕوونە کە قایم مەقامی بەغدا لە کۆتایی سەدەی حەوتەمدا چەند لە دەقە جۆراوجۆرەکانی قوڕئانی سووتاند و تەنیا دەقێکیانی بە فەرمی بە دنیای ئیسلام ناساند.

چەند لە پسپۆرانی ئیسلام شوناس وەك موهاناد خورشیدە کە لە شاری مونسێری ئاڵمان دەژی، ئەو تێزە ڕەد ناکاتەوە کە گێڕاوەکان لەسەر محەمەد دواتر لە لایەن ئەمەی ییەکان و عەبباسییەکانەوە دۆزراونەتەوە. خورشیدە لەسەر ئەو باوەڕەیە، ئیسلام وەك پەیامێکی ئاشتی لە دایك بووە، دواتر لە سەردەمی ئەمەی ییەکان و عەبباسییەکاندا بۆ داسەپاندنی هێز و سەلماندنی مەبەستە ئیمپریالیستییەکانیان، ئەو ئایینەیان کردووە بە ئایینی شمشیر. من بە پێچەوانە لەسەر ئەو بۆچوونەم ئیسلام بەهۆی ئەمەی ییەکان نەبووە بە شەڕخواز بەڵکوو هەر لە سەرتاوە وەحشی و شەڕخواز بووە و دواتر لە لایەن ئەمەی ییەکان و عەبباسیەکانەوە شێوەی شارستانیەتی گرتووە. پەیامەکەی محەمەد لە مەککە سەرنەکەوت چونکە بە بێ شەڕ و قڕە بوو. دواتر تەنیا بە زۆرەملی و لە ژێر سێبەری شمشیر پەیامەکەی بەسەر خەڵکیدا سەپاند.

لەگەڵ یەکەمین شەڕ کە محەمەد دژ بە خەڵکانی مەککە بەڕێوەی برد، خەڵاتی پاندۆرا[١٤] ی کردەوە. کاتێك لە یەکەمین شەڕەکانیدا سەرکەوتوویی بەسەر هێنا، دژبەرانی بۆ یەکەم جار سرنج و ڕێزیان بۆلای محەمەد ڕاکێشرا. هەر شەڕێکی نوێ، شەڕێکیتری بەدوادا دەهات و خوازیاری و تینوویی محەمەد بۆ وەدەستهێنانی پلەو پایە، بە بردنەوەی هەر شەڕێك، لایەنگری زیاتری بۆی بە دیاری دێنا. لە کۆتاییدا

[١٤] پاندۆرا خوڕافاتێکی یوونانی کۆنە کە دەڵێن: مرۆڤ کاتی زەماوەند دیارییەکی سەربەستراوی پێ گەیشتووە کە ئیزنی کردنەوەی بە هیچ شێوەیەك نەبووە. ئەگەرکو بیکردایەتەوە، بەدبەختی و ماڵوێرانی بەسەردا دادەباریی.

ژمارەی شەڕەکانی کە محەمەد لە ماوەی هەشت ساڵدا بەڕێوەی بردن، گەیشتن بە هەشتا. بە واتەیەکیتر هەر مانگەی شەڕێکی نوێی بەڕێوە برد. بەدوای هەر کام لە شەڕەکانیدا هەڵا و کێشە لە نێوان لایەنگرەکانیدا لەسەر بەشکردنی کەل و پەل و دارایی هۆزە دۆڕاوەکان لە شەڕدا و هەروەها چۆنیەتیی ئامادەکاری بۆ شەڕی نوێ، پێکدەهات. ئەدی کەنگێ دەبێ محەمەد کاتی بووبێ پێویستییەکانی کۆمەڵگایەکی ئارام و پڕ لە ئاشتی پێك بێنێ؟

تەنیا بەهۆی ئەمەی ییەکان و عەبباسییەکان کە ناوەندی کولتوریان لە بەغدا و دەمیشق و شارەکانیتر پێکهێنا، توانیان بارودۆخێکی شارستانیی بە ناوچەکە بدەن. لەو ناوچانە کولتورێکی زانستیی پێکهات کە لە مەککە و مەدینە هەرگیز پێك نەدەهات. هەروەها لەو ناوچە چەند قەومیی و ئایینیە نوێیەدا توانرا ئایینی ئیسلام بە شێوەیەکی شارستانیی ناچار بە هەڵس و کەوت لەگەڵ ئایینەکانیتر بکرێ. بەهۆی یارمەتیی مەسیحی، یەهودی و ئێرانییەکان لە عێراق توانی ئایینی ئیسلام پەرە بستێنێ و تا رادەیەك هێمنیی و تۆلەرانسی لە هەنبەر ئایینیەکان و بۆچوونەکانیتر هەبێ.

قورئان و محەمەد دۆزینەوەی ئەمەی ییەکان و عەبباسییەکان نەبوون، بەڵکوو ئەوان پێکهێنەری ئیلاهیاتی ئیسلامی بوون. ئەو دۆزینەوەیەی ئەوان بۆ کونترۆلی ئیمپراتۆرییەکی وەك ئەوکاتی ئیسلام کە زۆر لە کاتێکی گورج دا گەورە ببۆوە، گەلێك پێویست بوو. لە لایەکیشەوە ئەو ئیلاهیاتە هیچکات نەیدەتوانی سەرکەوتوو بێ، ئەگەر بنەمایەکی ڕاستیی و بیر و باوەڕێکی گشتیی ئیسلامی لە پشتی نەبایە.

من پێموایە سێ محەمەد بوونیان بووە:

یەکەمیان ناوکی مێژوویی ئیسلام پێکدێنێ. ئەو محەمەدە، بازرگان و واعیز بووە کە لە نێوان نیمچە دوورگەی عەرەبستان و سوریە لە هات و چۆدا بووە و بەهۆی زانیاریی لەسەر کولتوور و ئایینەکانیتر، کتێبی قورئانی پێکهێناوە. ئەو توانی چەند لە هۆزە عەرەبەکان یەکبخات و پێش ئەوەی ئارەزووەکەی واتە "پێکهاتنی دنیایەکی یەکگرتووی عەرەبی"، بێتە دی، دەمرێ. وێناکردن و پێکهاتنی ئایینێکی نوێ لە سووریەوە بۆ نیمچە دوورگەی عەرەبستان شتێکی لۆژیکیی نییە. چونکە بەتایبەت نەتەوی حیجاز لە عەرەبستان کە ناودار بوون بە جیهالەت، تەنیا بەهۆی بوونی

پێغەمبەر و کتێبێکی ناوخۆیی دەیانتوانی یەکبگرن. ئەو هۆزانە تەنیا لەگەڵ ڕیوایەت و گێڕانەوە و خوڕافاتی پێشینیانیان ژیانیان دەکرد و زۆر لەخۆباییانە شانازیان پێوە دەکردن. هێندە لەخۆبایی بوون، ئایینێکی دۆزراوە لە وڵاتێکی بێگانەیان بە هێرش بەسەر خۆیان حیساب دەکرد. ئەوان فیگۆرێکی وەك محەمدیان کاتێك دەسەلماند، کە تەنیا و لەڕاستیدا لەناو خۆیاندا ژیانی کردبێ و مێژوویان یەك بووبێ.

دووهەمین محەمەد قارەمانێکی مێژووییە کە وەك خوڕافات لە لایەن مرۆڤە چیرۆکگێڕەکانەوە دۆزراوەتەوە. ئەو ڕیوایەتە ئەفسانەییانەی لەسەر ئەو دەگێڕدرێتەوە، ئەزموونی کێشەکانی سەدەی حەوت و هەشتە کە بەتایبەت لە سووریە و عێراق بەڕێوەچوون.

محەمەدی سێهەمیش ئەو کەسەیە کە لە تەواوی بیۆگرافییەکاندا بێدەنگی لێ کراوە. محەمەدی سێهەم پێغەمبەرێکە لە ڕوانگەی ڕەخنەگەران و دژبەرانی کاتیی خۆیەوە. ئەو محەمەدە بە ڕاشکاوی کاسایەتییەکی لاوازتر و کێشەی ناسنامەی پتری لەگەڵ ئەو بیۆگرافییانە هەیە کە نووسەرانی لەسەریان نووسیوە. کێشەی سڵامەتیی و رەوانی و هەروەها دوو دڵی و ڕوون نەبوون و ناشەفافی پەیوەندیی خۆی لەگەڵ کۆلکەی بنەماڵەکەی، بوونەتە هۆکارێك بۆ پێکهاتنی نەخۆشیی و تووڕەیی و هەڵس و کەوتی شەڕخوازانەی ئەو. هەم لە قورئان و هەم لە بیۆگرافییەکانیدا زانیاریی بە ئەندازەی کافی بۆ لاواز بوونی کەسایەتیی و کێشەکانی تێدایە کە پلەکانی ژیانی لێ تاڵ کردووە. لەسەر زۆربەی کێشەکانیشی لەو کتێباندا بێدەنگی لێکراوە و باسی لێنەکراوە. بەتایبەت زانیاریی لەسەر نیزیکی محەمەد لە پیاوە رۆحانیە مەسیحییەکان و هەروەها زانیاریی لەسەر ئایینی یەکەمین ژنی واتە خەدیجە، بە ڕاشکاوی بێدەنگی لێکراوە و باسی لەسەر نەکراوە. ئەو کارە بۆتە هۆی بۆشایی و دژوپێچەوانەکردنی بیۆگرافی محەمەد کە بێ شەك جێ بۆ باس و لێکۆڵینەوە دەهێڵێتەوە.

کاری من وەك لێکۆلێنەر ئەوەیە لە بیۆگرافییەکانی ابن ئیسحاق، ابن سەعد، ال بالادهیری و کرۆنۆلۆگی ال تەبەری هەروەها لە کۆکراوەکانی ال بوخاریی و موسلیمدا بەدوای نووسراوە باوەڕپێکراوەکان لەسەر محەمەد بگەرێم کە ئەو هەستە لە مرۆڤدا پێک نەهێنن بۆ بەرژەوەندیی ئایینی یاخود سیاسی دەستکاری کرابن یاخود

دۆزرابێتنەوە. هاوتەریب لەگەڵ ئەوانە سوورەکانی قورئان نەك بە تەرتیبی چۆنیەتیی ڕووداوەکانی ناو قورئان، بەڵکوو بە پێی نازڵبوونی کاتیان دەبێ بخوێندرێنەوە. خوێندنەوەی قورئان بە شێوەی کرۆنۆلۆگی ڕوانگەیەکی سرنجڕاکێش لەسەر بیرکردنەوە و هەڵس و کەوتی محەمەد بە خوێنەر دەدا، ئەگەرچی ناوی محەمەد تەنیا چوار جار لە قورئاندا هاتووە.

لە هەنگاوێکیتردا گێڕاوەکانی ناو بیۆگرافییەکان لەگەڵ هەڵس و کەوتی محەمەد لە سوورەکانی قورئاندا هەڵدەسەنگێنم. لە قورئاندا ڕیوایەتی پەیوەندیدار لەسەر ژیانی محەمەد زۆر کەمن بەڵام سوورەکان ئاوێنەیەکن بۆ ترس، هیوا و ئارەزوو، ناهومێدیی، سەرکەوتوویی و دۆڕاندن لە شەڕەکانیدا. بەو هۆیانە قورئان بۆ من، کە پێشتریش باسم لێوەکردووە، وەك بیۆگرافییەکی رۆح و رەوانییە بۆ محەمەد. لەوێدا مرۆڤ هەست بە بەرزی و نەزمی، چۆنیەتی هەڵس و کەوت و بەهێزیی و لاوازی محەمەد دەکات. لێکۆڵینەوە و ئانالیزەکردنەکەی من نە تەنیا ئەو شتانەی لەناو قورئان و بیۆگرافییەکانیدان دەگرنەوە، بەڵکوو ئەو نووسراوانەش دەگرنە بەر کە لەسەری نەدواون و یاخود بێدەنگیان لێ کراوە.

زەواج کردن یان نەکردنی دایک و بابی محەمەد

ڕەنگە بۆ کەسانێك محەمەد وەك کەسایەتییەکی مێژوویی بوونی نەبووبێ، بەڵام بۆ تاقمێک نەک هەر محەمەد بوونی بووە، بەڵکوو کۆلکەی بنەماڵەکەیان گەڕاندۆتەوە بۆ ٤٠ وەچە پێش خۆی. بەتایبەت عەبباسییەکان, دیارە هەر وەك باسمان لێوەکرد بۆ پێویستیی بە فەرمیکردنی حکوومەتەکەی خۆیان, لەسەر نووسین و دیاریکردنی کۆلکەی بنەمەڵەکەی زۆر سوور بوون و بوونە هۆی پێکهاتنی ژیننامەی محەمەد.

هەموو بیۆگرافنووسە کلاسیکەکان محەمەدیان بە هۆزی هاشمییەوە لکاندووە کە ئەوانیش خۆیان لە هۆزی قوڕەیشی شاری مەککە هاتوونەتە ئەژمار. ژیننامەکەی ابن ئیسحاق کۆلکەی بنەماڵەی محەمەد بە باوکی ئاینی یەهوودی و مەسیحی واتە ئیبراهیم و تەنانەت ئادەمیشەوە دەلکێنێت. لە ئایینی مەسیحیشدا بە شێوەیەکی هاوچەشن کۆلکەی بنەماڵەی مەسیح دەگەڕێننەوە سەر ئیبراهیم. ڕەنگە بەو شێوەیە ویستوویانە بیسەلمێنن کە داب ونەریتی ئایینی ئیسلام لەگەڵ ئایینە ئیبراهمییەکانی تر سەرچاوەیەکی وەك یەکیان هەیە. بەو هۆیەی جیا لە گێڕاوەکانی ناو کتێبی تەورات هیچ بەڵگەیەك بۆ سەلماندنی بوونی ئیبراهیم نییە، وێدەچێ بە هیچ شێوەیەك نەکرێ ئەو پەیوەندییە ڕوونبکرێتەوە.

لە نووسراوە ئاشوورییەکاندا کە دەگەڕێنەوە بۆ سەدەی حەوتەمی پێش زایین، هاتووە: هۆزێك بە ناوی ئیسماعیلییەکان لە ناوچە پڕ پیت و بەرەکەتەکانی سینا ژیاون. بەڵام هیچ بەڵگەیەك نیە بۆ پەیوەندیی نێوان هۆزی قوڕەیش و ئیسماعیلییەکان. هۆزی قوڕەیش تا سەدی چواری دوای مەسیحیش لە ناوچەکانی یەمەنی ئەوڕۆیی ژیاون و نە پەیوەندییان بە باکووری عەرەبستانەوە بووە و نە بە ناوچەی سینا.[١٥] ئەوان لە سەدەی پێنجەمەوە کۆنترۆلی شاری مەککەیان بەدەستەوە گرتووە. هەروەها ناکرێ بسەلمێنرێت کە هۆزی ئیسماعیلییەکان لەگەڵ ئیسماعیلی کوڕی ئیبڕاهیم وا لە ئینجیلدا

[١٥] Ali, Gawad: Al-Mufassal, 5:319

ناوی هاتووە، پەیوەندیی هەبووبێ. سەرەڕای ئەوانەش ئەو کاتەی هۆزی قوڕەیش وەك کۆچبەر هاتوونەتە شاری مەککە، هیچ ئاسەوار و ناوێك لە هۆزی ئیسماعلییەکان لەو ناوچەیە بەجێ نەمابوو. لە قوڕئان و ژیننامەی محەمەد [سیرة النبی] و حەدیسدا هاتووە کە شاری مەککە لە لایەن ئیسماعیلەوە ساز کراوە.

لێرەدا نەک هەر شك و نا شەفافی لە پەیوەندیی ڕاستەوخۆی محەمەد و ئیبراهیم دا دەبینرێ، بەڵکوو پەیوەندیی نێوان محەمەد و هۆزی قوڕەیشیش بە هۆی سەرچاوە ئیسلامییەکانەوە دەکەوێتە ژێر پرسیارەوە. لە چەند ژیننامەی محەمەددا دەگێڕنەوە کە پەیوەندیی ئەو و هۆزی قوڕەیش لە لایەن خەڵکانی مەککەوە ڕەد کراوەتەوە و وێدەچێ محەمەد زۆر بە هاسانی نەیتوانیوە خۆی لەو پارادۆکسە لابدات. ئەو لە کۆمەڵگایەکدا گەورە بووە کە بایەخێکی زۆر بە ماقووڵبوونی هۆزەکان و پەیوەندیی ڕاستەوخۆی ئەندامانی بنەماڵەکان دەدرا. شك کردن لە کەسایەتیی محەمەد و پەیوەندیی ناشەفافی لەگەڵ هۆزەکەی، بە شێوەیەکی زۆر جیددی محەمەدی بەخۆوە خەریك کردووە و وێدەچێ ئەو مەسەلەیە بە ڕادەیەکی زۆر ئازاری دابێ.

ئەو کاتەی قاوی بۆ ئایینەکەی داوە، جەختی لەسەر ئەوە کردووە کە خزمایەتیی خوێنی و هەروەها کۆلکەی بنەماڵەیی ڕۆڵێکی ئەوتۆ بۆ بایەخی مرۆڤ لە ئەژمار نایەن و بۆ ئیمان هێنان بە ئایینی ئیسلام تەنیا باوەڕ و ترس لە خودا بڕیار دەرە. ئەو گوتەیە خۆی لە خۆیدا دژایەتیی و پارادۆکسێکی ڕوون و ئاشکرا لەگەڵ داب و نەریتی ئەوکات بووە. تەنانەت لە حەدیس دا دەبی گوتبێتی کە هیچ جیاوازییەك لە نێوان نەتەوەی عەرەب و نەتەوەکانیتردا نییە. ماوەیەك دواتر بە ڕاشکاوی لەسەر بۆچوونەکەی لا دەدا و بە شانازییەوە جەخت لەسەر نەتەوەی عەرەب و پێشینیان و بنەمەڵەکەی دەکات. تەنانەت سووڕەیەکی تایبەت بە هۆزی قوڕەیش لە قورئاندا دەنووسێ. لە حەدیسدا هۆزی قوڕەیش بە [خوێ]ی عەرەب نێو دەبا. مرۆڤ وەبیر گوتەی مەسیح دێنێتەوە کە لایەنگرەکانی وەک "[خوێ]ی زەوی" ناو ناون.

هەڵگەڕانەوەی محەمەد لە بۆچوونەکەی پەیوەندیی ڕاستەوخۆی لەگەڵ نەتوانینی خۆ سەلماندنی لە کۆمەڵگادا بووە. ١٣ساڵی ڕەبەق بە بێ پسانەوە هەوڵ و تێکۆشانی بۆ ئایینەکەی دا و نەتەنیا نەیتوانی سەرنجی خەڵکی بۆ لای خۆی ڕابکێشێ، بەڵکوو

به پێچەوانە لە شارەکەی خۆی واتە مەککە و لە لایەن خەڵکیی و هۆزەکەی خۆیەوە کەوتە ژێر پەلامار و سووکایەتی پێکردنێکی زۆر و تەنانەت خزمە نیزیکەکانیشی محەمەدیان بە درۆزن، لاسار و تاوانکار نێو دەبرد. بە پێی گێڕاوەکانی حەدیس لە لایەن ئەلترمەزی"al-Tirmidhi" ەوە، عەبباسی مامی محەمەد بە محەمەدی گوتووە: "هۆزی قورەیش کۆبوونەتەوە و شانازییان بە بنەماڵەکەی خۆیانەوە کردووە. بەڵام بۆچوونیان لەسەر تۆ ئەوەیە["تۆ وەك دارێکی بەتەنیای کە لە چڵکاودا گەورە بووبی]".[١٦] بە پێی داب و نەریتی کۆنی نەتەوەی عەرەب دەبێ ڕابردوو و ژیانی محەمەد سەرشێتانە، نا ئاسایی، جێی پرسیار، و هەروەها پیس و چەپەڵ بووبێ.

محەمەد لە ناو هۆزەکەیدا پرسیارێك بووە، دارێکی بەتەنیا بووە لە ناو لێرەوارێکدا. لەگەڵ ئەندامەکانی تری ناو کۆمەڵگادا جیاوازییەکی بەرچاوی هەبووە. هەتیوێکی بە تەنیا کە بێ دایك و باب، و خوشك و برا لەگەڵ بنەماڵەیەکی قەرەچی بێگانەدا گەورە بووە. ئەگەریش کوڕی یەك لە بنەماڵەکانی قورەیش بووبێ، بە ئەرخەیانییەوە کەسایەتییەك نەبووە کە خزمەکانی شانازیان پێوە کردبێ.

لە کۆکراوەکانی حەدیس لە لایەن 'ئەحمەد ئیبن حەنبەڵ' دا هاتووە: "ئەو هەواڵانەی خەڵکی لەسەر پێغەمبەریان دەگێڕاوە، بە گوێی دەگەیشتنەوە. دەچووە سەر منبەر و لە لایەنگرەکانی پرسیار دەکرد: من کێم؟ لایەنگرەکانی وەڵامیان دەداوە: تۆ پێغەمبەری خودای. محەمەد لە وەڵامدا دەیگوت: من محەمەدم، کوڕی عەبدوڵا، کوڕی عەبدولموتەلیب. کاتێك خودا مرۆڤی خوڵقاند منی وەك باشترینی ئەوان خوڵقاند. خودا مرۆڤی بەسەر دوو دەستەدا دابەش کردووە و منی خستۆتە ناو دەستە باشەکەوە. دواتر خودا بنەماڵەی لە نەتەوەکاندا خوڵقاند و منی خستە ناو باشترین بنەماڵەوە. هەر بەو هۆیە من لە هەموو ئێوە ماقووڵترو کامیلترم".[١٧]

ئەو ڕاستییە کە محەمەد پێویستیی بەوە بووە لەناو کۆمەڵێك خەڵکیدا پرسیار بکات، من کێم؟ یا جەختت لەسەر ئەوە بکات کە من باشترینم! دەبێ هۆی خۆی بووبی و هۆکارەکەی بگەڕێتەوە بۆ ژیانی پێشووی. هەروەها کاتێك لەناو خەڵکیدا باس لەسەر

[١٦] Al-tirmidhi: Sunan al-Tirmidhi, Band 5, S. 584; Hadith Nr. 3607

[١٧] Ibn Hanbal: Al-musnad, Hadith Nr. 1788, S. 396f.

پەیوەندیی ئەو لەگەڵ بنەماڵەکەی بە شێوەی نەرێیی کراوە یاخود لە پشتە سەری قسە و باس کراوە و هەروەها نەسەلماندن و وەرنەگرتتنی محەمەد بۆ ماوەیەکی زۆر لە لایەن خەڵکییەوە، دەبێ زۆری ئازار دابێ و بەردەوام هەوڵی سەرڕاستکردنەوە و خۆ سەلماندنی لەناو خەڵکیدا دابێت. لە دەقێکیتری حەدیسدا بە ناوی کتاب ال - تیوریات "*kitab al-tiyuriyat*" هاتووە: کاتێ محەمەد ناوی پێشینیانی خۆی بەدوای یەکدا هێناوەتەوە، گوتوویەتی: "من لەڕێگەی هاوسەریی و لە ناو خێزاندا لە دایك بووم، نەك بەهۆی زیناحەوە." هەروەها جەختی لەسەر پاکبوونی خوێنی لە ئادەمەوە هەتا ئەو کاتەی لە دایك بووە، کردوە.[١٨] بەسەر ئەوانەشدا ژمارێکی زۆر حەدیس هەن کە محەمەد لەواندا ڕوونی دەکاتەوە کە ئەو بە هیچ چەشنێك بەهۆی زیناح پێک نەهاتووە. ئەو چەشن گوتانەی حەدیس لە دەقێکیتردا بە ناوی "*subulu-l huda war-rashad*" لیستە کراون.[١٩] هەروەها لە گێڕانەوەی دەقی ابن ساعد "Ibn Saa'ad"یشدا محەمەد جەخت لەسەر ئەوە دەکات کە بەهۆی خێزانێکی فەرمییەوە هاتۆتە سەر دنیا.[٢٠] لە دەقی ئەلسیرة ئەلحەلەبییە "*al-Sira al-Halabiyah*"دا نەتەنیا ئەو گوتانەی حەدیس لیستە کراون، بەڵکوو لێرەدا دەگوترێ کە پێنج سەد پشتی دایکەگەورەی محەمەد، جگە لە پەیوەندیی ئاسایی خێزان، بە هیچ شێوەیەکیتر سێکسیان لەگەڵ پیاوێکی بێگانە نەبووە.[٢١]

ئەو ڕاستییە کە محەمەد بە شێوەی چەند پاتە و زێدەڕۆیی بەسەر بنەماڵەکەیدا هەڵکوتووە، نیشان دەدا کە چۆنیەتیی لە دایکبوونی کەوتۆتە ژێر پرسیار و بەوهۆیەوە زۆر لای گرنگ بووە کە بە شێوەیەك مەسەلەکە ڕوون بکاتەوە. ژیننامە نووسەکان هەوڵیان داوە محەمەد جارێك وەك مرۆڤێکی ئەستەم و کەم جیکەڵدانە نیشان بدەن و جارێکیش وەك کەسایەتییەکی ماقووڵی هۆزی قورەیش. جاری وایە قسەی دژ بە داب ونەریتی ئەوکاتی مەککەی لێ بڵاو دەکرێتەوە و جاری واشە زنجیرە هەوڵێکی لۆجیکی لە پێناو پەرەسەندنی بنەماڵەکەی دراوە و وەك بەڕێوەبەرێکی سەرکەوتووی کاروانچییەکان باسی لێکراوە. بێگانەبوون و نیزیکیی لەگەڵ هۆزی قورەیش کلیلی

[١٨] Al-Salafi: Kitab al-Tiyuriyat, Hadith Nr. 73

[١٩] Al-Salihi: Subulu-l huda war-rashad, S. 277f.

[٢٠] Ibn Saa'd: Tabaqat, 1:42

[٢١] al-Halabi: Al-Sira al-Halabiyah S. 47; al-Baladhiri 1/91; auch in: Ibn al-Kalbi, Hischam: Jamharat an-nasab, 1/19

کارەکان و کەسایەتیی محەمەدن. هەم لە قورئان و هەم لە حەدیسدا جاری وایە محەمەد بەشێوەی زێدەڕۆیانە بەسەر بنەماڵەی قورەیشدا هەڵدەڵێ و دواتر لە پڕێکدا وەردەسووڕێتەوە و بە تووڕەیی و شەڕەوە هەڵس و کەوت لەگەڵ ئەو هۆزە دەکات. بە گشتی هەواڵەکانی پێش ئیسلام لەسەر محەمەد ئەو ئەنجامەمان دەدەنە دەست کە پێغەمبەر لەناو هۆزەکەیدا وەك مرۆڤێکی جێگەی گومان، خۆشەویست نەبووە.

هەتا زیاتر و وردتر لە نووسەرانی ژیننامەی بنەماڵەی محەمەد دەکۆڵینەوە، بەو ئەندازەیەش ناشەفافی و پارادۆکس و ناهەماهەنگیی تێدا دەدۆزینەوە. بۆ وێنە لەسەر باپیرانی بەرەی باوکیی محەمەد، قسەی دژ بەیەک و پێچەوانەیی تێدا دەبینرێ: هاشم ابن عەبدولمەناف (ڕۆژی لەدایکبوونی ڕوون نییە و دەبێ لە ساڵی ٤٩٧ لە غەزە فەوتی کردبێ) وەك باوکە گەورەی هۆزی هاشمییەکان ناسراوە و چەند لە سەرچاوەکانیتر ساڵی مردنیان بە ٥١٠ نووسیوە. لە هەموو سەرچاوەکاندا لە ساڵی ٥٠٠ وەك سەرکردەیەک لە مەککە باسی لێوە کراوە و کاری بازرگانی لەگەڵ ڕۆمییەکان و بیزانسییەکان "Abessinien"دا کردووە. دەگێڕدرێتەوە کە لە مەککە بەو هۆیەی لە سەر ڕێگای بازرگانیی نێوان سووریە و نیمچە دوڕگەکانی عەڕەبیدا ڕێگر و چەتە گوشارێکی زۆریان بۆ کاروانچییەکان هێنابوو و ئیتر کاری بازرگانیی بەڕێوە نەدەچوو، قاتی و قڕی پیکهاتبوو. دەبێ ئەو کات هاشم ئیزنی هاتوچۆی تایبەتیی و پشتیوانیی ڕۆمییەکانی بۆ خۆی وەرگرتبێ.[22] لە گەڕانەویدا هاشم لەگەڵ هەموو هۆزە عەڕەبەکانی نێوان سووریە و نیمچە دوڕگەکانی عەڕەب، ڕێککەوتنێکی کردووە بۆ زیندوو کردنەوەی بارودۆخی بازرگانی ئەو ڕێگایە. بەوهۆیەوە هاشم لە مەککە جێژنێکی بەرپا کردووە و چەندین وشتری کوشتۆتەوە و لە نێوان فەقیر و برسییەکاندا بڵاوی کردۆتەوە. هەروەها دەبێ نانی ویشك و ڕەق کە لە سووریەوە لەگەڵ خۆی هێنابووی، شکاندبێتی و لە نێو خەڵکیدا دابەشیکردبێ. ناوەکەشی واتە هاشم لە هەشەمە "haschama" وەرگیراوە کە بە مانای "شکاندن" هاتووە،. ئەو ڕێکەوتە لە زمانی عەڕەبیدا ناوی ئیلاف "ilaf" ی لێ نراوە و لە سووڕەی ١٠٦ لە قوڕئاندا باسی لێوەکراوە.

---

[22] Al-Baghdadi: Al-Munammaq fi akhbar Quraisch, S. 42

به بڕوای من لەو نووسراوانەدا ڕۆڵی هاشم زێدەڕۆیانە باسی لێ کراوە و ئەوەش هۆکاری خۆی هەیە. چونکە ئەو نەك وەك باوە گەورەی محەمەد بەڵکوو عەبباسییەکانیش کە وەك بەهێزترین ئیمپڕاتۆریی سەدەی هەشتەم ناسراون، خۆیان بەوەوە هەڵواسیبووە. بۆ وەبیر هێنانەوە هەر وەك پێشتریش باسمان لێوەکرد، خەلیفە ئەلمەنسوور، کە خۆی بە جێنشینی هاشم دادەنا، ئەمری بە ابن ئیسحاق کرد، ژیننامەی محەمەد بنووسێتەوە. سروشتییە نووسەریش لێرەدا ڕۆلی هاشم بە زیادەڕۆیەوە بنووسێت. ئەو کارە نەک هەر بۆ پێکهاتنی نەریتی دنیای ئیسلامی گرنگ بوو، بەڵکوو بۆ سەلماندنی خەلافەتی عەبباسییەکان کە لە شەڕێکی خوێنیندا دژ بە ئەمەوییەکان سەرکەوتبوون، گرنگایەتیی هەبووە.

بەڵگە بۆ ئەو بۆچوونە کە هاشم لە لایەن ژیننامەکانەوە گەورە کراوەتەوە لە سەرچاوەی ئیسلامییەکاندا دەبینرێ: "لە بڕێك سەرچاوەدا هاتووە کە هاشم لە تەمەنی ٢٤ و لە هەندێ سەرچاوەیتریش لە تەمەنی ٣٣ ساڵەدا مردووە. لە مەککە هەر وەك هەموو وڵاتە عەڕەبەکان سەرکردە، بەتەمنترین کەسی ناو کۆمەڵگا بوون. جێی باوەڕ نییە ئەو کارە گرنگەیان بە گەنجێکی وەك هاشم ئەسپاردبێ.

هەروەها ڕۆڵی باوە گەورەی محەمەد واتە عەبدولموتەلیب (لەدایکبووی ٤٩٧ لە مەدینە، مردنی ساڵی ٥٧٨ لە مککە)، یش زۆر گەورە کراوەتەوە. لە ڕێوایەتەکاندا چەندین دژوپێچەوانە و حیماسەی لەسەر نووسراوە. لەپێش هەمووشتێکدا ناوەکەی بۆتە پەرجۆیەك. لە زۆربەی سەرچاوەکاندا بە ناوی سەیبە "Shaiba" ناوی هێنراوە کەچی لە پڕێکدا و دواتر ناوەکەی بۆتە عەبدولموتتەلیب کە بە مانای عەبد یا کۆیلەی موتتەلیب مانا دەکرێتەوە. وشەی "عەبد" هی سەردەمی هاید "بێ دین"ە کان، ە و هەمیشە پێش ناوی خوداکان هاتووە. داب و نەریتێك کە لە سەردەمی ئیسلامیشدا بەڕێوە چووە. تەنانەت ناوی نووسەری ئەو کتێبەش عەبدولسەمەد، بە مانای "کۆیلەی خودا" هەر لەو نەریتەوە سەرچاوە دەگرێ. بەڵام موتتەلیب بە هیچ شێوەیەك ناوی یەك لە چەندین ناوی خوداکانی پێش سەردەمی ئیسلام لە مەککە نەبووە. برای هاشم ناوی موتتەلیب بووە. دوای مردنی هاشم براکەی واتە موتتەلیب برازاکەی لای خۆی ڕاگرتووە کە لە "یثرب"ەوە(ناوی پێشووی مەدینە) هاتبووە مەککە. بەڵام بۆچی دەبێ عەبدولموتتەلیب لە یثرب لە دایك بووبێ، ئەگەر کوڕی هاشم بووە؟

با به چاوێكی كراوەتر سەیرێكی ئەو ڕێوایەتە بكەین: بە پێی سەرچاوە ئیسلامییەكان، كاتێ هاشم بە سەفەر بەرەو سووریە ڕۆیشتووە، لە یثرب لەگەڵ ژنێكی هۆزی خەزرەج "Khasradsch" زەماوەندی كردووە. كاتێك ژنەكە زگی پڕ بووە، ویستوویە منداڵەكەی لەناو هۆزەكەیدا و لە یثرب لە دایك بێ و لەبەر ئەو هۆیە لەگەڵ هاشم نەگەڕاوەتەوە بۆ مككە. ئەو ڕێوایەتە زۆر غەریب دەنوێنێ، چونكە هاشم وەك سەرۆك و قایم مەقام و حاكمی مەككە ناسراوە و دەبێ لەگەڵ مرۆڤێكی ئاسایی جیاوازیی بووبێ. هەر بەپێی ئەو سەرچاوانە، ژن لە پێش ئیسلامدا وەك كۆیلەی پیاو دادەنرا و دەبوو قسە لە قسەی پیاوەكەیدا نەكات. كەچی لێرە لەپڕێكدا ژنێكی چاوكراوە و لەسەر پێی خۆ ڕاوەستاو قوت دەبێتەوە و بڕیار بۆ شوێنی لەدایكبوونی منداڵی هاشم دەدا. هاشمی بەهێز و حاكم، سەر بۆ ئەو كارە دادەنەوێنێ و كوڕەكەی لەوێ لەدایك دەبێ و ناوی سایبای لاسەر دادەندرێ. هاشم بە سەفەرێكی بازرگانی چووە بۆ غەزە "Gaza" و لەوێ مردووە، بە بێ ئەوەی بنەماڵەكەی لە مەككە ئاگایان لە بوونی منداڵەكەی بووبێت.

ڕەوایەتێكی سەیر و سەمەرە كە زۆر لە ریوایەتی لەدایكبوونی محەمەد دەچێ. باوكی محەمەد، عەبدوڵا كوڕی عەبدولموتتەلیب دەبێ لەگەڵ دایكی محەمەد ئامینە زەماوەندی كردبێ و سێ مانگ دواتر لە سەفەر و ئەویش هەر لە غەزە مردبێ، بەڵام لە یثرب نێژراوە. دایكی محەمەد واتە ئامینەش هەر لە نیزیكیی یثرب نێژراوە، ئەگەرچی خەڵكی مەككە بووە. پسپۆری ئیسلام ناس تیلمەن ناگل "Tilman Nagel" ڕوونی كردۆتەوە كە لە سەرچاوە ئیسلامییەكاندا ئاماژە بە مەككە وەك جێی لەدایكبوونی محەمەد نەكراوە. ئەو لەسەر ئەو بۆچوونەیە محەمەد لە شارێكی نێوان مەككە و مەدینە لە پەنا بنەماڵەی دایكی بە ناوی ئوسفان "Usfan" لە دایك بووە.[٢٣] ناگل دەڵێ: "ئەو جێگایەی محەمەد لێی لە دایك بووە هەمان جێگایە كە ئامینەی لێ نێژراوە." بەو پێیە مرۆڤ دەتوانێ بڵێ ئامینە هیچكات لە مەككە ژیانی نەكردووە و دەبێ دایك و باوكی محەمەد هەرگیز زەماوەندیان نەكردبێ، بەڵكوو تەنیا فۆرمێكی پارەیی و لەگەڵ یەك پێكهاتن بووبێت بە مەبەستی پێكەوە نوستن. بەڵام سەبارەت بەوە دواتر دەدوێین. جێی باوەڕە، ئامینە پێش و دوای باوكی محەمەدیش لەگەڵ پیاویتر پەیوەندیی

[٢٣] Tilmann Nagel: Mohammed، Leben und Legende, S. 99f[ژیان و حیماسەی محەمەد] .

بووبێ، چونکە بە پێی ابن ئیسحاق ئامینە لەسەر محەمەد گوتوویە: "دووگیانیم لەسەر محەمەد لە هەموو زگەکانیتر هاسانتر و ڕاحەتتر بووە." کەچی لە بیۆگرافییەکانی محەمەد دا هەم لەسەر شوەکانیتری ئامینە و هەم لەسەر خوشک و براکانی محەمەد بێدەنگی کراوە.

بگەڕێینەوە سەر ڕێوایەتەکەی باوە گەورەی محەمەد، عەبدول موتتەلیب. نۆ ساڵ پێش مردنی موتتەلیب، کوڕەکەی واتە عەبدوڵا لەگەڵ ئامینە لە هۆزی زوهرە "Zuhra" کە بە هۆزێکی فاڵگیر مەنشوور بوون، زەماوەندی کرد. زوهرە بە عەڕەبی ناوی ئەستێرەی ڤێنووسیشە. ئامینە خوشکێکی بوو بە ناوی هالا "Hala". کاتێ عەبدول موتتەلیب چاوی بە هالا دەکەوێ، بڕیار دەدا بە پەلە زەماوەندی لەگەڵدا بکات. باوك و کوڕ لە یەك ڕۆژدا دەبێ لەگەڵ ئەو دوو خوشکە زەماوەندیان کردبێ و هەر لەو ڕۆژەشدا لەگەڵ ژنەکانیان خەوتبێتن.[٢٤] لێرەشدا گومانی ئەوە دەکرێ کە پەیوەندیی نێوان دایك و باوکی محەمەد نەك بە هۆی زەماوەند بەڵکوو تەنیا بە پارە و بۆ نیزیکی سیکسی بووبێت.

هەروەك باسمان لێکرد، عەبدوڵا سێ مانگ دوای زگ پڕبوونی ئامینە، دەمرێ. "هالا"ش زۆر زوو زگی پڕ بووە و کوڕێکی لێ بووە بە ناوی هەمزە کە دەبووە مامی محەمەد. ئەگەرچی دووگیان بوونی ئامینە لەسەر محەمەد بە پێی وتەکەی خۆی دەبێ زۆر راحەت بووبێ، بەڵام وێدەچی بە شێوەیەکی سەیر و سەمەرە ماوەیەکی درێژی پێ چووبێ، چونکە لە هەمان سەرچاوەدا کە باس لە دوو زەماوەندی هاوکات دەکا، دەخوێنینەوە کە هەمزە چوار ساڵ لە محەمەد بەتەمەنتر بووە.[٢٥] شتی وا چۆن دەبێ؟ کاتێ باوك و کوڕ هاوکات زەماوەندیان کردووە و کوڕەکە سێ مانگ دواتر دەمرێ، لێرەدا محەمەد ئەگەر لە هەمزە بەتەمەنتر نەبێ، لای کەم دەبێ هاو تەمەن بن. دەنا دەبێ محەمەد چوار ساڵ لە زگی ئامینە دا مابێتەوە!

زیاتر لە چەندین ساڵە عالمانی ئیسلامی کە هەستیان بەو هەڵە مێژووییە کردوە، هەوڵ دەدەن بە شێوەیەك ڕێگاچارەیەکی بۆ بدۆزنەوە. ئیمامی شافیعی دەڵێ: "دەکرێ

---

[٢٤] Ibn Saa’d: Al-Tabaqat, 1:75

[٢٥] Ibn Saa’d: Al-Tabaqat, 3:9

دووگیانبوونی ژن هەتا چوار ساڵ درێژەی هەبێ." هەروەها قورئان ناس، ئەلقورتوبی "al Qurtubi" لەسەر ئەو باوەڕەیە کە دەکرێ، ژن منداڵەکەی تا چوار ساڵ و زیاتریش لە زگیدا ڕاگرێ. تەنانەت مفتی پێشووی میسر علی جومعە "Ali Goma'a" ساڵی ٢٠١٣ لە بەرنامەیەکی تەلەڤیزیۆنیدا دەڵێ: "لە ڕوانگەی ئیسلامییەوە ژن دەتوانێ چوار ساڵ منداڵەکەی لە زگیدا ڕابگرێ."

سەیر لێرەدا ژمارەی چوارە. عالمانی ئایینی لە مێژووی ئیسلامدا هیچکات باسیان لەسەر درێژبوونی ماوەی لەدایکبوونی محەمەد نەکردووە، بەڵام ئەو ڕاستییە کە زۆربەیان لەسەر ژمارەی چوار دەدوێن، نیشاندەری هەست کردن بەو هەڵە مێژووییەیە. ڕەنگە بۆیان هاسانتر دەبوو ئەگەر دەستیان لەو حیساباتە هەڵگرتایە و ئەو کارەیان بە پەرجۆیەك بۆ محەمەد بە خەڵکی بناساندایە.

لە دەقەکەی ابن ئیسحاقدا لێکۆڵینەوەی لەو چەشنە نابینرێ. لە لایەکەوە ئەو وەك ئایینیەکی بە ئیمان هیچکات محەمەد و کۆلکەی بنەماڵەکەی نەخستۆتە ژێر پرسیار و لە لایەکیتریشەوە ئەگەر لە جێگایەك تووشی گێڕاوەی لەو چەشنانە بووبێ، بە گورجی ڕایماڵیونەتە ژێر مێز بۆ ئەوەی دڵی حاکمانی کاتی لەخۆی نەهێشێنێ. یاخود ڕەنگە دواتر لێی قرت کرابن. هەروەك پێشتریش باسمان لێوە کرد، حاکمانی ئەو کات دەقەکەی ئیسحاقیان پێ دوور و درێژ بوو و ئەویان ناچار بە کورتکردنەوە کردوە.[٢٦]

محەمەد لەگەڵ لەشکرێکی مەزن بۆ گرتنی شاری مەککە بەڕێوە بووە. خەڵکانی مەککە ئەرخەیان بوون کە محەمەد شارەکە دەگرێ. زۆربەیان بۆ نیشاندانی متمانە بە محەمەد یاخود لە ترسان، پێش ئەوەی شارەکە بگیرێ، بەرەوپیری ڕۆیشتن. لەو نێوەدا دوو پیاویان تێدا بووە کە پێشتر بە دروستکردنی کۆپلە شیعر ڕەخنەیان لێ گرتبوو و سوکایەتییان بە کەسایەتیی محەمەد کردبوو و بەو شێوەیە بە قەبووڵکرنی بەپەلەی ئایینی ئیسلام، دەیانویست داوای لێبووردنی لێ بکەن. ئەو دوو کەسە یەکیان عەبدوڵلا ابن ئومەییە "Abd Allah Ibn Umayya" کوڕی پووری محەمەد و ئەویتریان ئەبوو سۆفیان ابن ئەلحارث "Abu Sufiyan Ibn al-Harith" کۆڕی مامی محەمەد بوون. ابن ئیسحاق دەگێڕێتەوە، کە هەردووکیان لە ناوچەیەکی مابەین مەککە و مەدینەدا

---

[٢٦] Ibn Hischām: Sirat an-nabi, Tanta, Band 4, S. 19

چادرەکەی محەمەد دەدۆزنەوە و لە ژنەکەی سەلامە"Salama" داوا دەکەن، محەمەد ئیزنی هاتنە ژووری ناو چادرەکەیان پێبدات. محەمەد لە هەوەڵەوە ئیزنیان پێ نادات و دەڵێ کوڕی مامی خۆم سووکایەتیی بە من کردووە و کوڕی پووریشم لە مەککە ئەوی نەدەبوو بیڵێ، لەسەر من گووتویە. بەڵام لێرەدا چەشنی وەڵامەکەی محەمەد زۆر سەیرە. بە عەرەبی وەڵامەکەی ئەوە بووە: "hataka i'rdi"، کە دەکرێ بە دوو شێوە مانا بکرێتەوە. ١. ئەو دەستڕێژی سێکسی پێکردووم و ٢. ئەو ژێدەر[٢٧]ی منی بردۆتە ژێر پرسیار و سووکایەتی پێ کردووم.

لە بەشەکانی تری ژیننامەکەی ابن ئیسحاقدا دەخوێنینەوە کە شاعیران لە ڕێگای شیعرەکەیانەوە سووکایەتیان بە محەمەد کردووە. محەمەد حوکمی کوشتنی چەند لەو شاعرانەی داوە، بەڵام ناوەڕۆکی شیعرەکان نە لە بیۆگرافییەکەی ابن ئیسحاق و نە لە بیۆگرافییەکانی تری محەمەددا ڕانەگەیێنراون. بەڵام ئیمە دەزانین کە محەمەد زۆری پێ ناخۆش بووە یەکەم، ژێدەر و سەرچاوەی بنەماڵەکەی بخرێتە ژێر پرسیار، دووهەم پێغەمبەرییەکەی بە درۆ دابندرێت. ئەو دووە وەك برینێکی پڕ لە ئازار بۆ ئەو وابوون. تەنیا لەڕێگەی داوای لێبووردنی کوڕە مام و پوورەکەی محەمەدەوە دەتوانین بزانین کە چی سەبارەت بە محەمەد گوتراوە. ئەبوو سۆفیان داوای لێبووردنی لێ کردووە بۆ ئەوەی ئەوکات گوتبووی: "محەمەد لە کۆلکەی بنەماڵەی خۆی نەکەوتۆتەوە."[٢٨]

لە بیۆگرافییەکەی ابن ئیسحاقدا محەمەد و پەیامەکەی وەك کەسایەتییەکی ناودار و خۆشەویستی مەککە باسی لێوەکراوە. خەڵکی مەککە دەبێ نازناوی ڕاستگوو و متمانەپێکەر "*as-sādiq al-amīn*" یان لەسەر محەمەد دانابێ. هەروەها دەبێ عەشیرەتەکان محەمەدیان وەك ناجی و قوتارکەر نێو بردبێ، هەر وەك لەو ڕێوایەتەدا دەبیندرێ: دەگێڕنەوە، خەڵکانی مەککە کاتێك محەمەد گەنج بووە، خەریکی چاکسازیی کەعبە بوون. کاتێ ویستوویانە بەردە ڕەشە پیرۆزەکە لەسەر جێی خۆی دانێنەوە، هۆزەکان لێیان بۆتە کێشە، کە کام لەو هۆزانە ئەو کارە گرنگە وە ئەستۆ بگرن. کاتێ کێشەکە گەورەتر بۆتەوە، محەمەد هاتۆتە نێوانیان، عەباکەی داکەندووە، لە دەوری

---

[٢٧] ژێدەر بە مانای سەرچاوە، کە لێرەدا مەبەست کۆلکەی بنەمالەیە

[٢٨] Al-Naisaburi: Al-Mustadrak, 3:588, Hadith Nr. 1704

بەردەکەی هاڵاندووە و لە هەر هۆزێکو کەسێکی داوا کردووە کە گۆشەی عەباکە بگرن و پێکەوە بەردەکە لەسەر جێی خۆی دانێنەوە.

بەڵام چیرۆکی زەماوەندی لەگەڵ خەدیجە دەیسەلمێنێ کە هێندە لەناو خەڵکیدا خۆشەویستیش نەبووە. محەمەد ٢٥ساڵی تەمەن بوو و هێشتا ژنی نەهێنابوو. ژن نەهێنان لەو تەمەنەدا بۆ ئەو سەردەمە زۆر نامۆ بوو. لەپێشدا دیویست لەگەڵ کچی مامی خۆی واتە کچی ئەبوو تالیب زەماوەند بکات. کەچی ئەبوو تالیب بەو کارە رازی نەبووە و کچەکەی داوە بە کەسێکیتر. محەمەد شکایەتی لای کردووە، کە بۆچی کچەکەی داوە بە بێگانە و محەمەدی بێ ژن هێشتۆتەوە.[٢٩] ئەگەر تەنانەت مامی خۆی کە دەبێ ئەوی لای خۆی گەورەکردبێت، کچەکەی خۆی پێ نەدابێ، دیارە هۆیەکی بەهێزی بووە کە دژایەتیی ئەو زەماوەندەی کردووە.

کاتێك خەدیجەی چل ساڵە لەگەڵ محەمەد زەماوەندی کرد، تەمەنی ١٥ ساڵ لە محەمەد زیاتر بوو. خەدیجە پێش تەنیا مانەوەی دوو جاریتر زەماوەندیکردبوو و چەند منداڵی لەو دوو مێردە هەبووە. ژنێك لەو بارودۆخەدا بۆ ئەو کاتی کۆمەڵگای عەرەب و تەنانەت بۆ کۆمەڵگای مودێرنی عەرەبی ئەمڕۆش شانسێکی زۆری بۆ زەماوەندی سێهەم پێ نەدەدرا، بەتایبەت زەماوەند لەگەڵ گەنجێك کە ژنیشی نەهێنابێ. کاتێ خەدیجە هەواڵی ئەو زەماوەندە بە بنەماڵەکەی خۆی دەدا، باوکی ئیزنی ئەو کارەی پێ نادات و دژ بەو پەیوەندە ڕادەوەستێ. خەدیجە شەڕابێکی زۆر دەرخواردی باوکی دەدا و ڕۆژی دواتر کە لە خەو هەڵدەستێ دەبینێ کار لە کار ترازاوە و خەدیجە و محەمەد زەماوەندیان کردووە. بۆچی و بە چ هۆیەك دەبێ باوکی دژ بە زەماوەندی خەدیجە لەگەڵ کوڕێکی ٢٥ ساڵەی خۆشەویست و ناودار لە بنەماڵەیەکی وەك هاشمیان بووبێ؟ بڵێی چونکە فەقیر بووە نەیانویستووە پەیوەندیی لەگەڵدا بکەن؟ لەڕاستیدا ئەو کات پارە و دەوڵەمەندبوون لە مەککە رۆڵێکی بەرچاوی گێڕاوە و زۆر لە ئایین و کۆلکەی بنەماڵە گرنگتر بووە. بەڵام باسکردنی نەرێی لەسەر بارودۆخی سەرچاوەی بنەماڵەی محەمەد ڕەنگە بڕیار دەر بووبێ.

---

[٢٩] Al-Naisaburi: Al-Mustadrak, Band 4, Hadith Nr. 6924

سەرەڕای ئیزن نەدانی باوك، محەمەد لەگەڵ بێوەژنی دەوڵەمەند زەماوەندی کرد. خەدیجە محەمەدی کردە بازرگان و ماملەچییەکی سەرکەوتوو. محەمەد وەك بازرگان سەفەری سوریەی دەکرد و لەگەڵ مرۆڤ و ئایین و کولتووری نوێ ئاشنا بوو. بۆ ماویەکی زۆر ئەو کارەی درێژە پێدا و خێزانیکی سەرکەوتوی بەڕەیوە دەبرد. دەبێ لە تەمەنی چل ساڵان و ڕەنگە پێشتریش تووشی نەخۆشیی "Midlife-Crisis" [قەیرانی تەمەنی مام ناوەندی] بووبێ. لەپڕێکدا بازرگانیی وەلا نا، لە ماڵی خەدیجە هاتە دەرێ و زۆربەی کاتی خۆی لە ئەشکەوتەکانی دەوروبەری شار بە تەنیا تێپەڕ دەکرد و بەردەوام لە بەرخۆیەوە قسەی دەکرد و بیری دەکردەوە، دەنگی گوێ لێ دەبوو، وێنەی دەهاتە بەرچاو، دەیگوت مەلایکە دەیانەوێ بمخنکێنن. لە ژێر خەمۆکی و ترسێکی بەهیزدا رەنجی کێشاوە و بەردەوام بیری لە خۆکوشتن کردۆتەوە. هۆی ئەو نەخۆشییانەی لە تاریکیدا ماونەتەوە. لە بیۆگرافییەکانیدا هیچ کێشەی خێزانی تۆمار نەکراوە، چونکە تەنانەت لەو بارودۆخەشدا خەدیجە وەك تەنیا هەڤال پشتیوانی لێکردوە و لای ماوەتەوە. هۆی ئەو هەڵس و کەوتانەی دەبێ بە گشتی نەخۆشیی دەروونی، کێشەی باسکردن لەسەر ژێدەر، ناسنامە و چۆنیەتیی سەرچاوەی کۆلکەی بنەماڵەکەی بووبێ کە لەناو خەڵکی مەککەدا لەسەر زاران بووە. لە ئەشکەوتەکاندا دوور لە مرۆڤ، هەڤال، خزم و کەس و ئەو مرۆڤانەی ئازاریان پێ دەگەیاند و سووکایەتیان پێ دەکرد، خۆی شاردبۆوە و پەنای بۆ خودای خۆی بردبوو. بەڵام بلیمەتی محەمەد لێرەدایە: لە بارودۆخی ئاوا پەریشاندا، خۆپارێزیی (تقوا)ی ساز دەکرد، و لە نەخۆشیش، شوناسێکی نوێ.

ئەوە کاتژمێری لەدایکبوونی ئیسلام بوو.

ئیسماعیل، هۆکاری چیرۆکی ئایینی ئیسلام

هەڵس و کەوتی منداڵێك چلۆن دەبێ ئەگەر لە لایەن دایك و باوك و بنەماڵەکەیەوە سەرنجی نەدرێتێ و گرنگایەتیی پێ نەدرێت؟ هاڤاڵێکی خەیاڵیی بۆخۆی دەدۆزێتەوە و باسە گرنگەکانی لەگەڵ ئەودا دەکات. ئەدی هەڵس و کەوتی مرۆڤێك چلۆن دەبێ ئەگەر لە لایەن کۆمەڵگاوە دووربخرێتەوە و گرنگایەتیی پێ نەدرێت؟ ئەو مرۆڤە هەوڵی پەیوەندیی لەگەڵ کۆمەڵگایەکی تر کە زۆر لەوی پێشتری گەورەتر و مەزنتر یاخود بەنرختر بێ، دەدا. منداڵێکی کۆچەر لە شاری دینسلاکن "Dinslaken" کە نە لەگەڵ کۆمەڵگای ئاڵمانیی و نە لەگەڵ بنەڕەتی تورکییەکەی پەیوەندیی سالم و ڕاستەوخۆی هەیە و بەردەوام هەست بە جیاوازیی خۆی لەگەڵ هەردووك کۆمەڵگاکە دەکات، بە ئەگەری زۆر وەدوای دۆزینەوەی کەسانی وەك خۆی دەکەوێ.

ئەو چەشن گەنجانە بەهۆی ئینتێرنێت یاخود کۆمەڵگای دەوروبەری خۆیانەوە بەدوای گرووپێکدا دەگەڕێن کە ناسنامەی ئیسلامییان پێوە چەسپابێت، واتە لە زۆربەی ئەو نموونانەدا مەبەست ئیسلامە ڕادیکالەکانن. ئەوان خۆیان بەو گرووپانە، واتە دەرد و ڕەنج و گوشاری کۆمەڵگای دەوروبەر بەسەر هاوئایینییەکانیانەوە شوناس دەکەن، لە حاڵێکدا تەنانەت بۆ جارێکیش ئەو هەستە شوناساییەیان لە هەنبەر ئەو کۆمەڵگایەی لێی ژیاون و تێدا گەورە بوون، تێدا پێك نەهاتووە. ئەوان، دنیای کۆنی خۆیان واتە ئەو دنیایەی ئەوانی نەویستووە و لەخۆیان دوور خستۆنەتەوە، بەجێ دەهێڵن، بەرەو سووریا لێدەخوڕن، بۆ ئەوەی بەشێك بن لە ئومەتی گەورەی ئیسلامی. شەڕکەرێکی ئاکار- کێوییان لێ دوروست دەبێ، فێری سەربڕینی کافران دەبن و خەونی ئەوە دەبینن ڕۆژێك لە ڕۆژان بۆ تۆڵە سەندنەوە بتوانن بگەڕێنەوە وڵاتی ئاڵمان. کەسێك کە لە دەرەوە سەیری ئەو گەنجانە دەکات، ڕەنگە وەک سەفەرێکی خۆێناوی شێتانەی بە حیساب بێنێ، بەڵام لە ڕوانگەی خۆیان و هەڤالەکانیانەوە ئەو کارە تەنیا ڕێگای ڕزگارییە بۆ دۆزینەوەی مەبەستی سەرەکیی ژیان، پەرەسەندنێکی مێژوویی کە ١٤٠٠ ساڵ بەر لە ئێستاش دەیتوانی پێك بهاتبایە، بە بێ ئەوەی ئەمڕۆ لە ئاڵمان پێك بێت.

محەمەد لە وڵاتی خۆیدا بێگانە بوو. لەژێر گوشار و سووکایەتی پێکردنی هۆزەکەی خۆیدا ئازاری دەکێشا. ئەو بڕیاری خۆی بۆ دەربازبوونێکی مێتافیزیکی و هەوڵی گەڕان بەدوای ناسنامەیەکی گەورە و مەزنتردا دەدا. خۆ هەڵواسین بە "ئیبراهیم"ەوە یەکەم هەنگاو و دەستپێك بوو. محەمەد نەتەنیا ئیبراهیمی وەك سەرمەشقێك سەیر دەکرد، بەڵکوو وەك باوکە گەورە و پێشینیانی بنەماڵەکەی خۆی دەبینی. ئەو لە قورئاندا ناوی ئیبراهیمی ناوە "ئومەت" واتە خەڵك. ڕێگای دۆزینەوەی ئیبراهیمی بەهۆی ئیسماعیل، کوڕی ئیبراهیمەوە بوو، کە کتێبی تەوڕات کەمی لەسەر دواوە و بێ دەنگی لێهێناوە. چارەنووسی ئیسماعیل تا ڕادەیەکی زۆر لە ڕوانگەی بێگانەبوون و قوربانیبوونەوە لەگەڵ هی محەمەد وەك یەك وا بوون. لە تەوڕات (یەکەم پەرتووکی مووسا)دا، ئیسماعیل وەك پێغەمبەر سەیر ناکرێ، بەڵکوو وەك "کەرێکی وەحشی" ناوی هاتووە. ئیسماعیل لە یەککگرتوویی خودا و ئیسحاق "Isaak" و منداڵەکانی دوورخرابۆوە. دایکی واتە هاجەر، یەخسیرێکی میسریی بوو، کە دەڵێن جارێك لە پەنا کانیە ئاوێك لە بیاباندا بە تەنیا ڕاوەستاوە، فریشتەیەك دێتە بەر چاوی و پێی دەڵێ: "خودا گوێی لە ئازارەکانت بووە." فریشتەکە بەڵێنی داوەتێ کە خودا لە منداڵەکانی داهاتووی ئیسماعیلی کوڕی، نەتەوەیەکی گەورە و مەزن پێکبێنێ. هەر بەو هۆیەوە ناوی کوڕەکەی ناوە ئیسماعیل بە مانای "خودا گوێی لێیە". ئەو پێشگۆییە بۆ محەمەد خاڵێکی گرنگ بووە: نەتەوەیەکی مەزن، کە لە وەچەکانی داهاتووی ئیسماعیل پێك دێن، دیارە دەبێ نەتەوەی عەڕەب بێت.

لە پەرتووکی تەوڕاتدا تەنیا ئەوەندە لەسەر ئیسماعیل گوتراوە، کە لە بیابانی فەران "Pharan" لە سینا نیشتەجێ بووە و لەگەڵ کچێکی میسری زەماوەندی کردووە. دوای ئەو کۆچە، تاقە جارێك بۆ بە خاك ئەسپاردنی ئیبراهیم گەڕاوەتەوە کەنعان.

محەمەد بە کەڵك وەرگرتن لە مێژووی ئیسماعیل، بۆشاییەکانی بە شێوەی خۆی پڕ کردنەوە. ئەو نەک هەر کوڕی ئیبڕاهیمی کردە باوکە گەورەی عەڕەبەکان، بەڵکوو ڕاستەوخۆ کردی بە باوکەگەورەی خۆیشی. محەمەد لە قوڕئاندا ئیسماعیل گەورە دەکاتەوە و بە پێغەمبەری ناودەبات.[٣٠]

---

[٣٠] سوورەی ١٩:٥٤

له کتێبی تەوڕاتدا "ئیسحاق"ی کوڕی ئیبراهیم دەبوو ببێ بە قوربانی، پێش ئەوەی لە لایەن خوداوە مەڕێکی بۆ بێتە خوارەوە. محەمەد ئەو چیرۆکە بە جۆرێکیتر دەگێڕێتەوە: ئیبراهیم لە خەونیدا کوڕەکەی خۆی قوربانی دەکات. ئەو، خەونەکە بە ئەمرێکی ئیلاهی دادەنێ. بە پێی گێڕاوەکانی ناو قورئان :"ئیبراهیم لە خەو هەڵدەستێ، بە پەلە چەقۆیەك دێنێ، ڕادەکاتە لای کوڕەکەی واتە ئیسماعیل و خەونەکەی ئاوا بۆ دەگێڕێتەوە: "ئەی کوڕی خۆم! لە خەونمدا بینیم، من دەتکووژم. ئێستا بزانە ڕات لەسەر ئەوە چییە؟ ئیسماعیل وەڵامی دەداتەوە: ئەی باوکی خۆم! بەو شێوەیەی ئەمرت پێکراوە بەجێی بێنە، ئەگەر ئەڵلا پێی خۆش بێت، ئەوا منیش بە سەبوورییەوە چاوەڕوانی ئەو کارە دەکەم.[٣١] هەروەك تەوڕات، لە قورئانیشدا کوڕی ئیبراهیم لە چرکەی کۆتایی بەهۆی ئاژەڵێکەوە گیانی ڕزگار دەبێ.

ئایینی یەهوود مێژووی ئیبراهیم- ئیسحاق وەك پچڕانێك یاخود کۆتایی هێنانێك بە داب ونەریتێکی کۆنی قوربانیکردنی مرۆڤ لە ڕابردوودا سەیر دەکات. ئایینی مەسیحی ئەو چیرۆکە بە ڕێگاخۆشکەرێك بۆ لە خاچدانی مەسیح دادەنێ کە لێرە بەولاوە مرۆڤ نابێ خۆی بۆ خودا قوربانی بکات، بەڵکوو بە پێچەوانە، خودا خۆی بۆ مرۆڤ قوربانی کردووە. ئەو ئەزموونەی وا ئایینی ئیسلام لە چیرۆکی "ئیبراهیم- ئیسماعیل"ی وەردەگرێ، بیرۆکەی گوێڕایەڵی و سەردانەواندنە بۆ فەرمانی خودا. لە قورئاندا خودا ئافەرەم بۆ ئیبراهیم دەنێرێ لە هەنبەر گوێڕایەڵی و ئەوەی کە ئامادەیە تەنانەت کوڕەکەی خۆی بۆ بەجێهێنانی ئەمری ئیلاهی قوربانی بکات، و بە "ساڵح" ناوی لێ دەبات.

ئەو ئەزموونەی وا محەمەد لەو چیرۆکە، واتە ڕزگاربوونی ئیسماعیل وەریگرت بەشێك بووە لە پلانێکی ئیلاهی و هەروەها بە شێوەی زەنجیرەیی نیشاندەری ئیسماعیلە وەك باوکەگەورەی بنەماڵەکەی کە دواجار، بە خۆی کۆتایی پێدێ. محەمەد خۆی وەك کەسێکی هەڵبژێردراو لە لایەن خوداوە بۆ ڕزگارکردنی جیهان سەیرکردووە و ئیسماعیلیشی بە ڕێگاخۆشکەر بۆ ئەو ڕزگارکردنە داناوە. محەمەد گوتوویە: "خودا منداڵەکانی ئیسماعیلی لە کەنعان هەڵبژارد، هۆزی قورەیشی لە نێوان کەنعانییەکاندا

---

[٣١] سوورەی ٣٧:١٠٢

هەڵبژارد، بنەماڵەی هاشمییەکانی لە ناو هۆزی قورەیش هەڵبژارد، ئینجا منی لە بنەماڵەی هاشمییەکان هەڵبژارد.[٣٢] بەو هۆیە محەمەد زۆر تووڕە دەبوو ئەگەر کەسێك پەیوەندیی نێوان ئەو و هۆزی قورەیشی بخستایەتە ژێر پرسیارەوە، چونکە ئەو کارە دەبووە هۆی پچڕانەوەی پەیوەندیی نێوان ئیبراهیم و محەمەد و لە کۆتاییدا تەگەرە خستن دەبوو لە سەر بنەمای پێکهاتنی ئیسلام.

چیرۆکی ئیسماعیل و هاجەری دایکیشی کە لە بنەماڵەکەیان دابڕابوون، لە ڕوانگەی محەمەدەوە هەر پلانێکی ئیلاهی بووە. محەمەد لە چیرۆکەکەیدا پێش بە ڕۆیشتن و کۆچی ئیسماعیل بۆ سینا دەگرێ و ناهێڵێ لەگەڵ کیژێکی میسری زەماوەند بکات، بەو شێوەیەی لە ئینجیلدا هاتووە، بەڵکوو بەرەو مەککەی رەوانە دەکات. بە پێی بۆچوونی محەمەد دەبێ ئیبراهیم، هاجر و منداڵە ساواکەی واتە ئیسماعیل لە بیابانێکی ئیشکدا بەڕەڵا کردبێ و بە چارەنووسی خۆیانی ئەسپاردبێ. هاجر و منداڵەکەی خەریکبوون لە توونیانە بمرن، هاجر بە ناهومێدییەوە لە نێوان دوو کێوی سەفا"Safa" و مەروە"Marwa" لە مەککە بەدوای ئاو لە هاتووچۆدا بووە. هەرکات بە یەك لە کێوەکان گەیشتووە ئاوی نەدۆزیوەتەوە، بەڵام کە سەیری کێوەکەیتری کردووە ئاوی لە ژێر دامەنی کێوەکە بینیوە و بەرەو ئاوەکە وەڕێ کەوتۆتەوە. بە بینینی تراویلکە هەر جار سەرلەنوێ وەڕێ کەوتۆتەوە. دەبێ حەوت جار لە نێوان ئەو دوو کێوەدا هاتوچۆی کردبێ. ئەو هات و چۆیە دەتوانێ بۆ محەمەد وەك 'ئیستیعارە'خوازتنەوە بۆ ڕزگاربوون لە رەنج و حەسرەتەکانی لێك بدرێتەوە. تا ئەمرۆش موسوڵمانان حەوت جار لە مابەین ئەو دوو کێوەدا دێن و دەچن. بڕینی ئەو ڕێگایە، یەك لە رێوڕەسمەکانی زیارەتکەرانە لە مەککە.

لە کۆتاییدا فریشتەی سەرەکی، جوبرائیل، خۆی بە ئیسماعیل نیشان دەدا و بە قاچی خۆی جێگایەکی لە سەر زەویی بۆ دەستنیشاندەکا. ئیسماعیل بە دەستی ئەو جێگایەی هێندە هەڵقەندووە تا ئاوی لێ هەڵقوڵیوە.[٣٣] ئەو ئاوە دواتر ناوی نرا "ئاوی زمزم" کە دەبێ بوونی ئەو ئاوە ژیانی مرۆڤی لە مەککە گونجاو کردبێ. خواردنەوەی ئاوی

---

[٣٢] Al-Nawawi: Sahih Muslim, Band 1, Hadith Nr. 2276

[٣٣] Ibn Hischām: Sirat an-nabi, Band 1, S. 157

کانییەکەی زمزم هەموو دەردێك، جا چ ڕەوانی و چ سڵامەتیی لەشی بێت، دەرمان دەکات!

مێژوو نووسانی ئیسلامی گرنگایەتییەکی زۆر بەو کانیە و ئاوەکەی دەدەن کە محەمەد کاتی خۆی بۆ دروستکردنی ئایینی ئیسلام پشتی پێ بەستووە. ابن ئیسحاق دەگێڕێتەوە کە دوای مردنی ئیسماعیل ئەو کانیە ئاوەکەی کەم بۆتەوە. باوکە گەورەی محەمەد عەبدولموتتەلیب چەند وەچە دواتر ئەو کانیەی بۆ زیارەتکەران کە ژمارەیان زۆر زیاتر ببوو، خاوێن و ئەوەدان کردۆتەوە و وەك پاسەوانی ئەو کانیە ئارەزووی ئەوە بووە منداڵێکی زۆر لەو کارەدا یارمەتیدری بن. مەرجی بەستووە ئەگەر دە منداڵی هەبێ، یەك لەوان لەبەر قوربانگەی خودای هووبال "*Hubal*" لە دەرەوەی کەعبە قوربانی بکات. کاتێ دە منداڵی بوو، ویستی مەرجەکەی وەدی بێنێ و بۆ ئەو کارە ناوی ١٠منداڵەکەی لەسەر ١٠ تیر نووسی و لە لایەن مرۆڤێکی ئایینیەوە یەك لەو ناوانەی هەڵبژارد. قوربانییەکە بە ناوی عەبدوڵڵا دەرکەوت. کوڕەکەی بردە قوربانگە بەڵام سەرکردەی هۆزەکان لە ئاخرین چرکەدا دەستیان لەو کارە پێ هەڵگرت. ئەوان پێشنیاریان پێ کرد، بچێتە خەیبەری پەنا یەثریب و لەوێ پرسیاری مەسەلەکە بە ژنێکی ئایینی بکات و بزانێ چلۆن دەتوانێت کوڕەکەی لەو قوربانی کردنە ڕزگار بکات. ژنە ئایینیەکە پەندی پێداوە: جارێکیتر ناوی عەبدوڵڵا لە مابەین ئەو و ١٠ وشتر هەڵبژێرێ. ئەگەر بێتوو ناوی عەبدوڵڵا هەمیسان دەرکەوێ، ژمارەی وشترەکانی لێ زیاد بکا و هەمیسان لەسەرڕاوە یەکیان هەڵبژێرێتەوە. دوای چەندین جار هەڵبژاردن عەبدولموتتەلیب توانیویەتی کوڕەکەی بە ١٠٠ وشتر بگۆڕێتەوە و لە کوشتنی پارێز بکات. عەبدوڵڵا نەک هەر وەك کوڕی چکۆلە و خۆشەویست بوو، بەڵکوو لە داهاتوودا دەبوایە ببێ بە باوکی محەمەدیش.

ئەو چیرۆکەی عەبدولموتتەلیب و کوڕەکەی کە وەك بەردی بناغەی ئەفسانەی ئیسلام دێتە ئەژمار، دەبێ وەك شتێکی سەیر و سەمەرە چاو لێبکرێت، چونکە مرۆڤ وەبیر بەشێکی چیرۆکی ئینجیل دەهێنێتەوە. ڕەنگە ئەو ئەفسانەیە نەك بەهۆی محەمەدەوە بەڵکوو دۆزراوەیەکی مێژوونووسانی دوای محەمەد بووبێ، چونکە ابن

ئیسحاق ئەو ریوایەتە بە جۆرێکیتر دەگێڕێتەوە.[٣٤] بەڵام تەنانەت ئەگەر ئەو چیرۆکە ڕاستەوخۆ لە لایەن محەمەدیشەوە نەگێڕدرابێتەوە، خۆی لە چەند لە سەرچاوەکانیتری جێی متمانە پێکراودا هاتووە کە لەوێدا ژێدەر و چۆنیەتیی پێکهاتنی بنەماڵەکەی و پەیوەندیی نێوان ئەو و ئیبراهیمی گوماناوی کردووە.

هەروەها لە گێڕاوەکانی ناو قوڕئاندا سەبارەت بە ئیبراهیم، کێشە و بارودۆخی ئاڵۆزی باوکی محەمەد لەگەڵ هۆزەکەی واتە قوڕەیش دەردەکەوێت. بە پێی یەکەم کتێبی موسا [تەوڕات]، باوکی ئیبراهیم واتە تێراخ "Terach" دەبێ جێی ژیانی خۆی لە باشووری عێراقی ئەمڕۆیی بەجێ هێشتبێت و بەرەو تورکیای ئەمڕۆیی کۆچی کردبێ. کوڕەکەی و ژنی کوڕەکەی سارا، و کوری پووری لۆت "Lot"، هاوڕێی بوون. کاتێ تێراخ دەمرێ، خودا دەبێتە هۆی ئەوی ئیبراهیم بەرەو کەنعان بڕوا. لە تەوڕاتدا باس لەسەر کێشەی ئیبراهیم و باوکی نەکراوە. بەڵام بەگوێرەی قورئان، نەک هەر ئیبراهیم لە بەرانبەر باوکیدا ڕادەوەستێ، بەڵکوو بە شێوەیەکی وەها توند لەگەڵ باوکی لەسەر خودا چێکراو(بوت)ەکان بەشەڕ دێ کە بە هەڕەشەی بەردەبارانکردن بۆی تەواو دەبێ.

محەمەد کەسایەتیەکی فەناتیك وئیشکی لە ئیبراهیم دروست کرد. بە پێی قوڕئان، بە تووڕەیی و تەور بە دەست دەکەوێتە گیانی ئەو "بوت"انەی تا ئەو کات باب و باپیرانی شانازییان پێوە دەکردن و زۆربەی کۆمەڵگا باوڕیان پێ هێنابوون و هەر هەموویان توونا دەکات. دوای ئەو کارە ئیبراهیم لە لایەن خزمەکانی خۆیەوە پەلامار دەدرێ و دەخرێتە ناو ئاگرەوە. خودا ئاگرەکە دەکووژێنێتەوە و ئیبراهیم ڕزگار دەبێ.

ئەو رق و گرژییەی وا محەمەد لە هەنبەر هۆزی قورەێش لە خۆی نیشانی دەدا، بە گێڕانەوە، بەسەر ئیبراهیم و بنەماڵەکەیدا دێنێ. توونا کردنی "بوت"ەکان و هەوڵدانی بە زیندوویی سووتاندنی ئیبراهیم لە ئاگردا، دەگەڕێنەوە بۆ بارودۆخی نەخۆشیی ڕەوانی محەمەد لەو سەردەمەدا. ئەو سوورەیەی وا حیکایەتەکە دەگێڕێتەوە (سوورەی ٢١ ئایەی ٥١ تا ٧٠)، لە سەردەمی ژیانی محەمەد لە مەککە دراوەتە دەرێ، سەردەمێك کە تێدا محەممەد زۆر لاواز بوو. محەمەد ئارەزووی ئەوەبوو "بوت"ەکانی

---

[٣٤] Ibn Hischām: Sirat an-nabi, Band 1, S. 2001ff.

کعبە لەناو بەرێ، بەڵام لە ئاکامەکەی دەترسا. ئەو، مێژووی ئیبراهیمی گۆڕی و وەك هەڕەشەیەك نیشانی خەڵکانی مەککەی دا. زۆربەی سوورەکانی ئەو سەردەمە لەسەر مێژووی ئەو خەڵکانەیە کە بەهۆی کارەساتە سروشتییەکان لە لایەن خوداوە توونا کراون، چونکە باوەڕیان بە پێغەمبەرەکانیان نەهێناوە.

سەرەڕای ئەوانەش خەڵکی مەککە هەموو ئەو هەڕەشانەی محەمەدیان بە هەند وەر نەدەگرت کە لەڕێگەی سووڕەکانەوە لێی دەکردن. ڕەنگە هۆیەکەشی ئەوە بووبێ کە خەڵکی ئەو سەردەمە بە پێچەوانەی محەمەد هیچ پەیوەندیی و نیازێکیان بە ئیبراهیم و چێرۆکەکەی و بە گشتی ئایینێکی نوێ نەبووە. کاتێ محەمەد ماوەیەك دواتر لە مەدینە هێزی گرت و لەشکرێکی مەزنی پێکهێنا، شارەکەی خۆی واتە مەککەی گرتەوە و هەموو "بوت"ەکانی بە تەور لەناو برد.

هەر بەو شێوەیەی ئیبراهیم وەك سیمبولێك بۆ محەمەد لە ئەژمار دەهات، محەمەدیش خۆی بۆتە سیمبولێك بۆ شەڕکەرەکانی داعیش، کاتێ ساڵی ٢٠١٥ هەموو هەیکەل و موجەسسەمەکانی مووزەی موسڵیان لەناو برد.

بیسمارکی عەڕەب، یاخود 'کۆزا نۆسترا'[٣٥]ی عەڕەبی

پێش سەردەمی محەمەد زمانێکی یەکگرتووی عەڕەبی بوونی نەبووە، چونکە ئەو کات هیچ نەتەوەیەك نەبووە کە خۆی بە عەڕەب ناوبەرێ. لەسەر نیمچە دوڕگەی عەڕەبی خەڵکێکی زۆر بە زاراوەی جۆراوجۆرەوە ژیانیان کردووە و تەنیا ناسنامە و پەیوەندایەتیی و بەستراوەییان بە هۆز و بنەماڵەکەیانەوە بووە. هەر کام لەو هۆزانە، کانییە ئاو و کۆلکەی بنەماڵەی تایبەت بە خۆیان بووە و شانازییان پێوە کردووە و لە ڕاستیدا مرۆڤی ئەوکاتیش بۆ هەستکردن بە پەیوەندیی کۆمەڵایەتیی پێویستیی بە هیچ شتێکیتر جیا لەوانە نەبووە. خەڵکانی عەشایری ئەوکات بەهۆی کۆچکردنی بەردەوام هیچ شوێنێکیان بە وڵاتی خۆیان نەدەزانی. شەڕی نێوان هۆز و نەتەوەکان زیاتر لەسەر کانییە ئاو یاخود تۆڵەسەندنەوەی خوێنی، واتە پیاوکوژی نێوان بنەماڵەکان بووە. کێبەرکێی نێوان قەبیلەکان و شانازی هۆزەکان کە هەرکام لەوان خۆیان بە بنەماڵەیەکی تایبەت داناوە، بیر و بۆچوونی وڵاتێکی عەڕەبی یەکپارچەی لەناو خۆیدا دەخنکاند. چونکە ئەگەر عەڕەبەکان پاشایەکیان بایە، دەبوو دیاریش بکرێ لە کام بنەماڵە بێ و لە چ ناوچەیەك پاشایەتی بکات. نە بیری گشتی بوونی بووە، نە ئایین و داب ونەریتێکی وەك یەك و نە دوژمنێکی هاوبەش کە ببێتە هۆی بەیەکەوە گرێدان و یەکگرتوویی هۆزەکان.

دەور و بەری نیمچە دوڕگەی عەڕەبی لە لایەن زلهێزانی جیهانییەوە داگیر کرابوو: ئیمپراتۆریی ڕۆمییەکان لە باکوور، ئیمپراتۆریی ساسانییەکان باکووری ڕۆژهەڵات و ڕۆژهەڵات، و باشووری ڕۆژئاواش (ئەتیۆپی ئەمڕۆیی) لە لایەن حەبەشی "Abessinien" یەکانەوە قورغ کرابوون. لە یەمەن جاری وابوو هۆزە عەڕەبییەکان حکوومەتیان دەکرد و جارجارەش حەبەشی یاخود ئێرانییەکان هێزیان بەدەستەوە دەگرت. هیچکام لەو ئیمپراتۆرییە مەزنانە زەوقیان لە داگیرکردنی ناوەڕاست و ڕۆژئاوای نیمچە دوڕگەی عەڕەبی واتە عەڕەبستانی سەعوودی ئەوڕۆیی نەبوو، چونکە ئەو ناوچەیە هەم لە ڕوانگەی ئابووری و هەم لە ڕوانگەی سیاسییەوە زۆر بێ

---

[٣٥] "Cosa Nostra" (کۆزا نۆسترا) ڕێکخراوێکی مافیایی بوون لە ئیتالیا

کەڵك بوو. سەرەڕای ئەوانەش، ئەو ناوچەیە تەواوی وەرزەکانی ساڵ کەش و هەوایەکی نالەباری بوو. هەر کەس بارودۆخ و مەرجەکانی ژیان لە بیابانی نەناسیبا، یا لە تونیانا دەمرد، یان ڕێگای لێ ون دەبوو. ئەگەر شانسیشی هینابا و لە هەموو ئەوانە ڕزگاری هاتبایە چەتە و ڕێگر گیانیان لێ دەستاند. بۆ هێزە جیهانییەکان تەنیا ڕێگای کاروان واتە ڕێگای یەمەن بۆ سووریە و ناوچۆمان گرنگ بوو. ئەوان چاوەدێریی گەیشتن و هاتو چۆی بارەکانیان دەکرد و بۆ ئەو مەبەستە هۆزێکی مەزنی نەتەوەی عەرەبی سەر ڕێیان بەکرێ گرتبوو. جاری وابووە کە ئێرانییەکان بۆ ماوەیەکی کورت ناوچەی سەر سنووری وڵاتە عەرەبییەکانیان داگیر کردووە، بەڵام هیچکات بە شێوەی بەردەوام نەماونەتەوە. یەك لە سەرکردە ئێرانییەکان بەو شێوەیە باسی لێ کردوون: **"ئیمە نە دۆستایەتیی ئێوەمان دەوێ نە دوژمنایەتیی!"**

تەنیا شاری مەککە بەو هۆیەی لە نێوان سووریە و یەمەندا هەڵکەوتبوو، گرنگایەتیی هەبووە. نووسەرانی ئیسلامی شاری مەککە نەتەنیا وەك گرنگترین ناوەندی ئایینی نیمچەدورگەی عەرەبی لە پێش سەردەمی ئیسلامیدا سەیر دەکەن، بەڵکوو وەك خاڵێکی گرنگی گرێدراو لەسەر ڕێگای کاروانچییەکانیشی دادەنێن. پسپۆران و نووسەرانیتر مەککە بە ناوەندێکی گرنگی بازرگانی لە ئەژمار ناهێنن. لەسەر نەخشەی رۆمییەکان کە لە سەدەی شەشەمدا کێشراوەتەوە، شارە گرنگەکانی ئەو ناوچەیە وەك تائیف و یەثریب دیاری کراون بەڵام هیچ باسێك لە مەککە نەکراوە. ڕەنگە وابووبێ کە مەککە هیچکات گرنگایەتیی بازرگانی لە ڕێگای کاروانچەیەکاندا نەبووبێ، بەڵام بە پێچەوانەکەی زیاتر ڕاستە. نەک هەر شارەکە بەڵکوو ئیسلامیش دەبێ سوپاسگوزاری ئەو ڕێگا بازرگانییە بێت.

ئەو پرسیارە دەمێنێتەوە کە ئایا شاری مەککە ناوەندێکی گرنگی ئایینی بووە؟

مێژوو ناس جەواد عەلی سەبارەت بە ٢١ کەعبەی جیاواز دەدوێ، کە خۆیان بەسەر نیوچەی دورگەی عەرەبیدا دابەش کردووە. کەعبەی مەککە تەنیا یەك لەوان بووە. کەعبە بە مانای شەش پاڵووە و فۆرم و شکڵی ماڵێك نیشان دەدا کە خودای هۆزەکانی تێدا کۆکرابۆوە. تەنانەت مەسیحیەکانی باشوور لە نەجران "Nadjran" یش کەعبەی خۆیان بووە کە وەك کلیسا کەڵکیان لێ وەرگرتووە. یەك لە کەعبەکانی

"بوت"پەرستەکان تا ساڵی ١٩٢٥ ی زایینیش هەر ئاوەدان بووە: کەعبەی ذوالخلسە "Dhul-Khilsa" لە باکووری عەرەبستانی سعوودی لە لایەن وەهابییەکانەوە توونا کرا کاتێك هەستیان کرد کە لەوێ هێشتا ڕێو ڕەسم و داب و نەریتی بوت پەرستی بەڕێوە دەچێ. کارەساتی هاوچەشن لە زۆربەی شارە مێژووییەکان بەڕێوە چوون، تەنانەت لە خودی مەککەش. ئەگەر ئەو بینا مێژووییانە توونا نەکرابایەن، دەمانتوانی بە هۆی دۆزراوەی کەونارناسانەوە لە شاری مەککە و مەدینە و ناوچەی دەوروبەریان، بە ڕاشکاویی زانیاریی زیاتری ئایینی پێش و دوای ئیسلامیش وەدەست بێنین.

کەوابوو چ جیاوازییەك لە نێوان کەعبەی مەککە و کەعبەکانیتردا هەبووە؟ تیلما ناگل بەو هۆیەوە ئاماژەیەکی سەرنجڕاکێشی کردووە. ئەو ئاماژە بە مێژووناسێکی مەسیحی بە ناوی سۆزومێنۆس "Sozomenos" دەکات کە ساڵی لە دایك بوونی دیار نییە و دەبی لە ساڵی ٤٥٠ی دوای زایین لە غەزە فەوتی کردبێ. ئەو پسپۆرە لە شاری ئەلخەلیل جێگایەکی مێژوویی دۆزیوەتەوە [حیبرۆن "Hebron"] کە دەبێ لە لایەن ئیبراهیمەوە دروست کرابێ. نەک هەر یەهوودییەکان بەڵکوو مەسیحی و بوت پەرستانی عەرەبیش بۆ زیارەت روویان لەو شوێنە کردووە. تا سەدی چواری دوای زایینیش دەبێ ژمارێکی زۆری زیارەتکەران هەموو ساڵێك لە وەرزی هاویندا روویان لەو شوێنە کردبێ. لەو ناوچەیە ڕەشماڵیان هەڵداوە و بە پێی داب و نەریتی خۆیان ئاژەڵیان قوربانی کردووە. بەڵام کاتێ قەیسەر کونستانتین لە ساڵی ٣٢٤ ی دوای زایین ئەو ناوچەیەی داگیر کرد، و ئایینی مەسیحی بە فەرمی کردە ئایینی رۆمییەکان، کۆتایی بەو داب و نەریتە هێنا. بە پێی سۆزومێۆس دەبێ قەیسەر ئەمری کردبێ کە شوێنەکەی ئیبراهیم خاوێن بکەنەوە، میحراب(پەرستگە) و وێنە و پەیکەری بوتەکان لەناو بەرن و لە جێی ئەوان کلیسایەك دروست کەن. ناگل لەسەر ئەو بۆچوونەیە کە دوای وێرانکردنی ئەو شوێنە، کەعبە وەك نیازێك بۆ زیارەتگەرانی عەرەب لە مەککە گرنگایەتی پێدراوە.[٣٦] "حیبرۆن"ی ئەمڕۆیی لەڕاستیدا ئەو شوێنەیە کە بە پێی ئینجیل و هەروەها سەرچاوە ئیسلامییەکان جێی ناشتنی ئیبراهیم بووە.

[٣٦] Tilman Nagel: Mohammed. Leben und Legende, S. 155f.

کەنگێ و لە لایەن چ کەسێکەوە کەعبە دروستکراوە، ڕوون نییە. جێی باوەڕە کە هەر وەك لە گێڕاوەکاندا هاتووە، کەعبە بەهۆی هۆزێك بەناوی بانو خۆزەعە " Banū Khuzaa'a" لە سەدەی چوارەمدا گرنگایەتیی پێدراوە. یەکەمین پەیکەری خوداکەیان کە دەبێ لە سووریاوە هاتبێت، لە کەعبە دامەزراندووە. ئەو بۆچوونە لە سەرچاوە ئیسماعلییەکاندا نووسراوە و تێزی ناگل پشت ئەستوور دەکات. چونکە ئەو پەیکەرە دەبێ هەمان پەیکەری خودا بێ کە قەیسەر کونستانتین لە ئەلخەلیل وەک بەشێك لە سووریای گەورە، لای بردبوو.

مەسیحییەکانی سووریا لە مێژووی مەککەدا دەورێکی بەرچاویان گێڕاوە. دەکرێ بگوترێ، هەرکات کەسیکی خەڵکی مەککە لە سەفەری سووریا گەڕابێتەوە، بەدوایدا هەمیشە ئاڵ و گۆڕێکی نوێ لەو شارە سارانشینە پێك هاتووە. ئەو خودایە کە وەك یەکەمین پەیکەر و بوت ناسراوە، ناوی هوبەل "Hubal" ە کە بە زوویی لە دەور و بەری مەککە ناوی زۆری دەرکردووە. هۆزی خۆزەعە "Khuzaa'a" بانگی هۆزە عەرەبەکانی دەکرد کە ئەوانیش پەیکەری خوداکانیان لە کەعبە دابنێن. لە سەردەمی پێش ئیسلام نیزیکەی ٣٦٠ پەیکەری خوداکان لە ناو و دەرەوەی کەعبە کۆکردبوونەوە.[٣٧] تەنانەت کاری مەسیحییەکان و وێنەی مەسیحیش بە پێی مێژووناس ئەلئەزرەقی "al-Azraqi" لە کەعبە هەڵواسرابوون. ڕەنگە ئەو تۆلەرانس و کۆبوونەوە ئایینییە هەمەڕەنگانە لە جێگایەکی وەك مەککە، شارەکەی کردبێتە ناوەندێکی ئایینی. ئەو تۆلەرانس و بار و دۆخە لە پێناو بەرژەوەندیی هۆزی خۆزەعە دا بوو کە داهاتێکی باشیان لە زیارەتکەران وەردەگرت.

[٣٧] Ibn al-Kalbi: Al-Asnām, S. 22

هۆزی محەمەد، واتە قورەیش، سەردەمێکی زۆر پێشتر لە یەمەنەوە کۆچیان کردبوو. زۆربەی بنەماڵەکانی ئەو ناوچەیە لە کۆتایی سەدەی چوار و دەستپێکی سەدەی پێنجەمدا بۆ مەککە کۆچیان کردووە و لەگەڵ هۆزی خۆزەع لە ئارامی و تۆلەرانسدا بە شێوەی ئاشتیخوازانە ژیاون. مرۆڤێکی کاریزماتیك بەناوی قوسەی ابن کیلاب "Qusai Ibn Kilab" توانیویە تاقمێك لە هۆزە عەرەبەکان یەك بخات و خۆی سەرکردایەتیی هۆزی قورەیش وەدەست بێنێ. قوسەی ابن کیلاب بە پێی مێژوو نووسانی ئیسلامی چوارەمین باوکەگەورەی محەمەدە. قوسەی لە سووریا گەورە بووە و بە گەنجی رووی کردۆتە مەککە، هەر وەك دەیبینین بە ئیدەیەکی نوێش تەیار بووە. قوسەی لەگەڵ زۆربەی گرووپ و باندە رێگرەکان و شەرکەرە وەحشییەکانی دەور و بەری مەککە خۆی رێکخستووە. بەوهۆیەوە توانیویە هۆزی خۆزرع بە پێی کات بە زۆریی لە مەککە وەدەر نێ. ئیتر شارەکە لە ژێر حکوومەتی ئەودا بوو، نەک هەر پارێزگاریی شت ومەکی بازرگانی دەکرد بەڵکوو کارێکی وای کردبوو هۆزی قورەیش بە تەنیا خۆیان کاری بازرگانی لەگەڵ سووریا، کە دیارە لەژێر کۆنترۆڵی خۆێشیدابوو، بەرێوەبەرن.

هەروەها ڕاگەیشتن بەسەر زیارەتکەران بە شێوەیەکی نوێ و کارزانانە لە لایەن ئەو هۆزەوە ئورگانیزە کرابوو. بە هەرکام لە دە بنەماڵەکانی قورەیش کارێکیان پێ ئەسپاردراوبوو. هەر کام لەوان بەهۆی زۆربوونی ژمارەی زیارەتکەران بەهرەی باشیان پێ دەگەیشت. هاوتەریب لەگەڵ ئەوانەش، قوسەی فۆرمێکی نوێی ڕێکخراوەی سیاسی پێکهێنا. ئەو پارلەمانێکی بنەماڵەیی پیکهینا کە وەڵامدەری پرسیارە گرنگەکان و چۆنیەتیی بەڕێوەبردنی کاری زیارەتکەران و کار و باری بازرگانی بوو. قوسەی ئەو رێکخراوەیەی ناو نابوو: دار ئەلنەدوە "*dār an-nadwa*" کە بە مانای "خانووی ڕاوێژکردن" بوو. هەرکام لە بنەماڵەکان نوێنەرێکیان لەو پارلەمانەدا هەبووە و هەرکامیشیان مافی "وێتۆ"یان پێ درابوو، بەو مانایە کە بڕیار لەسەر پلان دانان تەنیا بە یەکدەنگی هەموو بنەماڵەکان دەدران. کێشەی نێوان بنەماڵەکانیش بە هەمان شێوە لە لایەن ئەو کومیتەیەوە چارەسەر دەکران. نە بەندیخانە هەبوو و نە سەزای لە سێدارە

دان. هەر کەس کارێکی خراپی کردبایە بە پێی پلەی کارەکەی بۆ ماوەیەك یاخود بۆ هەمیشە لە شاری مەککە دەردەکرا.

بە پێی کات شارێکی بچووکی وەك مەککە، بوو بە ناوەندێکی گرنگی ئایینی، سیاسی و بازرگانی. پەیوەندیی بەردەوام لەگەڵ سووریا هەمیشە پەنجەرەیەکی نوێی بۆ دنیا لەسەر ئاواڵە دەهێشتەوە. بەو هۆیەوە دەستکەوتی وەها روویان لەو ناوچەیە دەکرد کە تا ئەو کات بۆ دنیای عەرەب زۆر نامۆ و بێگانە بوون. مەککە وەك زیارەتگا و جێی بازرگانی، پێویستیی بێ ئەملا و ئەولای بە ئاشتیخوازی و ئارامیی هەبوو. ئەو شارە وەك ناوچەیەکی دوور لە شەڕ و سیمبولێکی ئازادیی لێهاتبوو. پەیمانی ئاشتی لەگەڵ زۆربەی هۆزەکانی سەر ڕێگای کاروانی بازرگانیی نێوان مەککە و سووریا بەسترابوو. داهاتی ئەو کارە بازرگانییە بۆ هەموو لایەنەکان دەورێکی حەیاتیی دەگێڕا و هەر بەو هۆیەشەوە بە هەموان پارێزگارییان لێ دەکرد.

هەر بێگانەیەك لە مەککە بەدوای پاڕاستندا بگەڕایە بە پێی یاسا وەری دەگرت. سەرەڕای ئەوانە سەرچاوە ئیسلامییەکان لەسەر ئەو باوەڕەن کە شاری مەککە پێش محەمەد بێ یاسا و بێ ئاکار بووە. قوڕئان، سەردەمی پێش ئیسلام بە جاهلییەت"dschahiliyya" ناو دەبات، پەرجۆیەك کە زۆر جار لە مێژوودا دووپات بۆتەوە: واتە ئایینێکی نوێ، یا ئیمپراتۆرییەکی نوێ دەبێ بۆ بە فەرمی کردنی حکوومەتەکەی خۆی، حکوومەتی کۆن "Ancien Régime" بە ئاکاری شەیتانی دابنێ. سەرەڕای ئەوانەش دەبێ محەمەد کاتێ دواتر شاری مەدینەی گرتەوە، لە زانست و گەشەسەندن و ستروکتووری بەڕێوەبردنی شارەکە و لە ئەزموونەکانی پێش سەردەمی ئیسلام بەهرەمەند بووبێ و کەڵکی لێ وەرگرتبێ: پرەنسیبی بڕیاردانی هۆزەکانی هێشتەوە و ناوی شووڕا "Schura"ی لەسەر دانا. داب و نەریتی زیارەتکردنی بوت پەرستەکانی هەر وەك خۆی هێشتەوە. هەروەها پەیوەندیی لەگەڵ سووریا پەرە پێدا، کە بۆ محەمەد گرنگایەتییەکی حەیاتیی هەبوو. محەمەد تەنیا بوونی ئایینی هەمەڕەنگی لە مەککە بە کەڵەگایی و زۆرەملی لەناو برد و تووناى کرد، کاتێ حکوومەتی بەدەستەوە گرت. تەنانەت ڕێککەوتن لەگەڵ ڕێگر و پیاوکوژەکانی وەك داب و نەریتی پێشووی هۆزی قوڕەیش وەك خۆی هێشتەوە و درێژەی پێدا.

محەمەد ئەو کارەی کرد وا قوسەی نەیتوانی بیکا. قوسەی تەنیا هۆزی قورەیشی لەگەڵ یەکتر رێك خست، بەڵام محەمەد نیزیکەی نیوەی هۆزەکانی عەرەبستانی خستە ژێر چەترێکەوە. سەرەڕای ئەوانەش محەمەد پێکهاتێکی ئەفسانەیی، مێشکێکی گشتی، ئایینێکی هاوبەش و تەنانەت کتێبێکی پیرۆزیشی خەڵاتی نەتەوەکەی کرد. ئەو کتێبە بووە هۆی پێکهاتنی زمانێکی هاوبەشیش کە تا ئەمورۆ لە ٢٢ وڵاتی عەرەبی قسەی پێدەکرێ و پێی دەنووسرێ. لەوانەش گرنگتر: ئەو دوژمنێکی هاوبەشی بۆ دۆزینەوە: ئەو دوژمەنە، هەندێک جار یەهوودییەکان بوون، هەندێک جاریش رۆمییەکان یاخود ئێرانییەکان. ئەو، ئەسڵی 'تەوحید'ی لەگەڵ داب و نەریتی کۆنی بوت پەرەستیی عەرەبی وەك فۆڕمێکی هاوژین، تێکەڵاو کرد کە بۆ عەرەبستان بێگانە بوو. ئەو نەک هەر ئیبراهیمی وەك باوکی هەموو عەرەب ناساند بەڵکوو ئیبراهیم و کوڕەکەی واتە ئیسماعیلی بە سازکەرەوەی دوبارەی بینای کەعبە دانا. بە بۆچوونی محەمەد کەعبە لە لایەن ئادەم و فریشتەکانەوە ساز کراوە ئەو کاتەی لە بەهەشت دەرکراون. بەڵام هەموو ئەو حیماسە و دەستکەوتانە هیچ کارلێکەرییان نەدەبوو ئەگەر محەمەد بە زەبری شەڕ و زۆرەملی نەتەوەی عەرەبی ناچار بە یەکگرتوویی نەکردبا. بۆ ئەو کارە لە دەستکەوت و ئەزموونەکانی قوسەی، هاشم و عەبدولموتەلیب کەڵکی وەرگرت.

تاقمێك پسپۆری ئیسلامیی وەك ڤۆلکر پۆپ "Volker Popp" لەسەر ئەو بۆچوونەن کە وشەی قوڕەیش تەنیا وەرگێرانی عەرەبی لە زمانی ئارامییەوە "aramäischen" یە و لە وشەی قاریشا "*qarisha*" وەرگیراوە کە نیشاندەری یەکگرتوویی عەرەب و سووریا لەسەردەمی رۆمییەکاندا بووە.[٣٨] ئەو شتە ڕوونە، کە رۆمییەکان، دژ بە ئێرانییەکان، بەدوای پەیرەو و هاودەنگ و لایەنگر لەناو هۆزە عەرەبەکان لە سووریە و لە نیمچە دوڕگەکانی عەرەبیدا دەگەڕان. تەنانەت سەرچاوە ئیسلامییەکانیش ئاماژە بە سەفەری هاشم باوکە گەورەی محەمەد دەکەن کە رێککەوتنێکی لەگەڵ قەیسەری رۆمییەکان دژ بە ئێرانییەکان پێکهێناوە. ال بەغدادی "Al-Baghdadi" لە "کرۆنۆلۆگیی"[٣٩] ەکەیدا لەسەر قورەیش دەگێڕێتەوە کە کەسێك بە ناوی عوسمان ابن ال هەواریت " Uthmān

[٣٨] Volker Popp, in: Karl-Heinz Ohlig (Hrsg.): Der frühe Islam. Eine historisch-kritische Rekonstruktion anhand zeitgenössischer Quellen, S. 48

[٣٩] گێرانەوەی مێژوویی بە پێی رێککەوت

"Ibn al-Huwairith" کوڕە پوورێکی مەسیحیی خەدیجەی ژنی محەمەد، پێشنیاری بە قەیسەری رۆمیی کردووە کە بیکا بە شای مەککە. بۆ قەرەبووکردنەوەی ئەو کارە دەبوو عوسمان ابن ال هەواریت هەوڵ بدا مەککە بکاتە شارێکی مەسیحی و هەموو عەرەبەکان بخاتە ژێر حوکمی قەیسەرەوە. قەیسەر مل بۆ ئەو پێشنیارە دادەنوێنێ بەڵام لە ڕێگای گەڕانەوەی عوسمان بۆ مەککە، لە لایەن چەند کەسی ناشوناسەوە دەکووژرێ.[٤٠]

من پێموایە ئە بەشە لە ڕاستیدا لە پەیوەندیی یەکگرتوویی نێوان هۆزی قوڕەیش و رۆمییەکان وەك بەرپرسی شاری سووریا رووی داوە. تەنیا عەڕەبە مەسیحییەکان لە باکووری نیمچە دوڕگەکانی عەرەبی و سووریا توانیویانە رێککەوتنێکی وا لە مابەین مەککە و رۆمییەکانی سووریا پێك بێنن. هەر ئەوانیش بوون کە لە ساڵی ٦٢٢ ی دوای زایین لە ئاسیای بچووك یارمەتیی رۆمییەکانیان دژ بە ئێرانییەکان کرد. ئەو ساڵە لە سەرچاوە مێژووییەکاندا جگە لە مێژوونووسانی ئیسلامی، بە "ساڵی عەڕەب" ناونراوە. هەر لەگەڵ ئەویش رێکەوتی ئیسلامی دەستپێکردووە. بۆ موسوڵمانان ئەو ساڵە زۆر گرنگە، چونکە کۆچ یاخود هیجرەتی محەمەد لە مەککەوە بۆ مەدینە لەو ساڵەدا رووی داوە و وڵاتیکی ئیسلامیی بونیات نراوە. ڤۆلکر پۆپ لەسەر ئەو بۆچوونەیە کە هاوکات لەگەڵ سەرکەوتنی رۆمییەکان بەسەر ئێرانییەکاندا، مافی سەربەخۆیی بۆ عەڕەبە مەسیحییەکان مسووگەر بووە. ئەوە دەیسەلمێنی کە گرتنەوەی بیزانس، دوای مردنی محەمەد بەو شێوەیە نەبووە وەك لە مێژوودا باسی لێدەکەن، بەڵکوو بیزانسییەکان بە هۆی بەرژەوەندییە ئیمپریالیستەکانیەوە ئەو ناوچەیەیان بەجێ هێشتووە و پێش ئەوەی ئەو ناوچانە بەجێ بێڵن، پەیمانی سەربەخۆییان لەگەڵ سووریە و میسر ئیمزا کردووە. حکوومەتیش هەرئەو کاسانە بەدەستیانەوە گرت کە یارمەتیدەری رۆمییەکان بوون و وەك خەڵاتێك ئەو کارەیان پی ئەسپێررا. ئەوە چەشنە خوێندنەوەیەکی سەرنجڕاکێشی مێژووییە. جێی باوەڕە کە ئەو رێکەوتە دەورێکی گرنگی بۆ وەدەستکەوتنی هێز بەهۆی عەڕەبەکانەوە بینیوە بەڵام هاوکاتیش وێدەچێ کە موسوڵمانەکان تەنیا خۆیان لەگەڵ ئەو بارودۆخە نوێیە رێك خستبێ. کاتێ ئەوان هەستیان بە سەرکەوتوویی عەڕەبەکان بەسەر ئێرانیەکانیاندا کرد، خۆیان لەگەڵ ئەو

[٤٠] Al-Baghdadi: Al-munammaq fi akhbar quraisch, S. 154ff.

عەڕەبانەی وا پێشتر لە خزمەت رۆمییەکاندا بوون، خست و لەگەڵیان پێکهاتن. ئەوە تەنیا ڕێگایە بۆ ڕوونکردنەوەی سەرکەوتوویی گورجی عەرەبەکان لەساڵی ٦٣٥ دا بەسەر سووریا و لە ساڵی ٦٤١ دا بە سەر میسر بوو.

محەمەد و ٤٠٠٠٠ چەتەی عەڕەب

هەڵسەنگاندنی کەسایەتی محەمەد لە لایەن موسوڵمانانەوە نەك بەهۆی تایبەتمەندیی ئەخلاقییە، بەڵکوو بەهۆی پەرەستنەوەیە، چونکە لەسەر ئەو باوەڕەن کە محەمەد ئاخرین پێغەمبەری خودایە و بۆتە هۆی یەکیەتیی وڵاتە عەڕەبییەکان و لە کۆتاییدا کردنیان بە هێزێکی جیهانی. چلۆن ئەو یەکیەتییە پێکهات و بۆچی ئیسلام لە ناوخۆدا تەنیا چەند ساڵێك بەهێز مایەوە، بە گشتی لەجیاتی ئەوی بە چاوی ڕەخنەوە سەیر بکرێت بە شێوەیەکیتر هەڵس و کەوتی لەگەڵدا دەکرێ.

هەر چەند کێشەی عەڕەب لە دوای محەمەد زیاتر دەبوو، لێك دادەبڕان و بێ هێزتر دەبوون، بەو ڕادەیەش زیاتر ڕێز و خۆشەویستییان لە هەنبەر محەمەد بەهێزتر دەبوو و بۆ زیندووکردنەوەی سەردەمی پایەبەرزی ئەوکات، چاوچنۆکتر دەبوون. بەو هۆیە ڕەخنە لەسەر محەمەد تا ئەمڕۆش لەگەڵ بەرگرییەکی بەهێزی موسوڵمانان ڕووبەڕوودەبێتەوە، بەڵام نەك هەر بەهۆی کەسایەتیی محەمەدەوە، بەڵکوو زۆربەی ئەوان ئەو ڕەخنەیە بە سووکایەتیی ڕاستەوخۆ بە ناسنامە و وجوودی خۆیان مانادەکەنەوە و دایدەنێن. ڕەخنە، حیماسەکەیان دەخاتە ژێر پرسیار و ئاواتی گەڕانەوە بۆ سەردەمی محەمەد لەناو دەبا. ئەو هەستە، تێکەڵاوییەکە لە نۆستاژی، غروور و خۆپەرستیی بە بنەمایەکی پوچەڵەوە، بۆ خەونی وەدەستگرتنی هێزی دوبارە.

هەر وەك پێشتریش باسمان لێوەکرد، لە هەوەڵەوە خەڵکانی مەککە گوێیان بۆ پەیامەکەی محەمەد ڕانەگرت. تەنانەت هۆزەکەی خۆی واتە هاشمییەکان کە بێ ئەوەش بە چاوی ڕەخنەوە سەیری محەمەدیان دەکرد، هێندەیتریش خۆیان لێ دوور خستەوە. پەیامەکەی بۆ بانگەوازی خودایەکی یەکتا و هەڕەشە لە سووتاندنی ناو جەهەنەم، هیچ کارتێکەرییەکی لەسەر خەڵکیی دانەنا. دوای دەساڵی ڕەبەق کاری بەردەوامی محەمەد بۆ دووپاتکردنەوەی پەیامەکەی کە زیاتر لە ٣ هەزار ئایەی قورئانیشی بۆ دروست کردبوون، تەنیا چەند کەس باوەڕیان پێ هێنابوو. تاقمێك لەوان کۆیلە بوون، برێکیشیان تاجری دەوڵەمەندی بنەماڵەی قورەیش بوون کە لە سەر زگی تێر، خەونی شۆڕشێکی رووحانیان دەبینی. تاقمێکیش لە لایەنگرانی، مرۆڤی دز و چەتە و ڕێگر بوون کە لە هۆزەکانیان دابڕابوون و بە تەنیا مابوونەوە.

دژایەتیی کردنی محەمەد لە لایەن خەڵکییەوە، لە هەوەڵ ساڵەکاندا زۆر بەرچاو نەبوو، چونکە ئەو کات شارەکە بۆ بانگەوازی هەموو خوداکان و باوەڕەکان زۆر کراوە بوو. لە دەور و بەر و ناوەوەی کەعبە لایەنگری هەموو باوەڕەکان قاویان بۆ خوداکانی خۆیان دەدا و تا ئەو جێگایەی مەترسییان بۆ کاری بازەرگانی پێك نەهێنابا، خەڵکی مەککە کاریان پێیان نەبوو. ئەو کارەی محەمەدیش لەوێ دەیکرد واتە باوەڕ بە خودایەکی تاقانە، شتێکی نوێ نەبوو و پێشتریش لە لایەن عەرەبە مەسیحییەکانی سوریە و یەهوودییەکانەوە بۆ خەڵکیی ناسراو بوو. سەرەڕای ئەوانەش لە مەککە گرووپێک بە ناوی هەنیف یاخود حەنیف "Hanifen" هەبوون کە دژ بە چەند خودایی و خواردنەوەی ئەڵکۆڵ و زیناح واتە نیزیکیی پیاوی ژندار لەگەڵ ژنێکیتریان لەقاو دەدا، خودای ئیبراهیمیان بە خەڵکیی دەناساند، بەڕۆژوو دەبوون، دۆعایان دەکرد و باوەڕیان بە زیندوو بوونەوە دوای مردن هەبوو.

کاتێ محەمەد دەستی بە بانگەواز بۆ ئایینەکەی کرد، قسەی لەسەر ئایینێکی نوێ بە ناوی ئیسلام نەکرد، بەڵکوو بانگی بۆ میللەتی ئیبراهیم "*millat Ibrahim*" واتە ئایینی ئیبراهیم دەکرد. بەگوێرەی ژیننامەکەی ابن ئیسحاق، دەبێ محەمەد ٣ ساڵ بە نهێنی لە نێوان لایەنگرە نیزیکەکانی و چەند لە ئەندامی بنەماڵەکەی باسی لە پەیامەکەی کردبێ. بەڵام من خۆم ئەو کارە بە زێدەڕۆیی دادەنێم، چونکە لە شارێکی ئازادی وەك مەککە هیچ پێویستییەك بەو کارە نەبووە. بە پێی نووسراوەکەی ابن ئیسحاق دەبێ محەمەد قسەی بۆ سەرانی هۆزەکەی کردبێ و پێی ڕاگەیاندبێتن باوەڕ بە خودای تاقانە بێنن. مامی واتە عەبدئەلعزی "Abd al-Uzza" تف و لەعنەتی لێکردبێ و گوتبێتی: "محەمەد، هیوادارم بکەویە جەهەنمەوە، تۆ هەر بۆ ئەو کارە قۆڕە ئێمەت لێرە کۆکردۆتەوە؟" بە شێوەیەکی هاوچەشن خەڵکانی مەککەش دواتر تەنیا بە قسە و جنێو محەمەدیان لەخۆیان دوور کردۆتەوە.

لە دەهەمین ساڵی پەیامەکەیدا کە هەروەها سەرنەکەوتوو مابۆوە، دەبێ مەحەمەد ئازارێکی زۆری کێشابێ و ژیانی پێ تاڵ کرابێ. سەرەڕای ئەوەش هەر لەو ساڵەدا ژنەکەی، خەدیجە و مامی محەمەد، واتە عەبدولموتەلیب، کە یەکەمین کەسان بوون ئیمانیان پێ هێنابوو، دەمرن. بەتایبەت مەرگی خەدیجە دەبێ زۆری پەریشان کردبێ، چونکە ئەو تەنیا کەس بوو کە هەمیشە بۆ درێژەدان بە کارەکەی یارمەتیدەر و پشتیوانی

بووە. بەدوای ئەو کارەساتانە و ناهومێدیی زۆر، محەمەد بڕیار دەدا کارەکەی لە دەرەوەی مەککەوە درێژە پێ بدات. یەکەمین وێستگەی شاری تائیف بوو. بەڵام کاتێ لەوێش هەوڵی خوێندنەوەی سووڕەی قورئانی بۆ خەڵکی دا، تەنیا پێی پێ کەنیون و جەفەنگیان پێ کردووە. بە پێی نووسراوەکەی ابن ئیسحاق لە لایەن منداڵان و کۆیلەکانی ئەو شارەوە بەردەباران کراوە و هۆزەکانی شاری تائیف بڕیاری دەرکردنی محەمەدیان لەو شارە داوە. بریندار و سەرکوتکراو گەڕاوەتەوە بۆ مەککە. لە شاری مەککەش لەژێر سێبەری هۆزەکانیتردا خۆی وەدیار دەخست، چونکە هۆزی قورەیش محەمەدی بەوە تۆمەتبار دەکرد کە تەنیا بۆ هاندانی هۆزەکانی تائیف دژ بە قورەیش مەککەی بەجێ هێشتووە.

لای کەم لەو بارودۆخەدا محەمەد دەبێ هەستی بەوە کردبێ کە بە هێمنی و ئارامی و بە بێ شەڕ و زۆرەملی، کارەکەی بۆ پێش ناخرێت. بەو هۆیەوە بۆ پێکهێنانی هێزێکی بەکرێگیراوی سەربازیی، هەوڵی پەیوەندیی لەگەڵ هۆزە چەکدارەکان داوە. دیارە کارێکی دژواری دەستپێکردبوو، چونکە لەبەرانبەر ئەو یارمەتییە هیچ شتێکی نەبووە بتوانێ سەرنجی ئەو هۆزانە بەرەو خۆی ڕاکێشێ. یار و دۆستی هاوڕیی محەمەد واتە ئەبووبەکر یارمەتیداوە و لە بەحرەینی ئەمڕۆیی کۆبوونەوەیەکی لە مابەین محەمەد و هۆزی شەیبان "Shaiban" پێکهێناوە. هۆزی شەیبان وەك هۆزێکی شەڕکەر و ئازا لە ناوچەکەدا ناسرابوون و چەند ساڵ پێشتر توانیبوویان پاشەکشە و شکەست بە ئێرانیەکان بێنن. محەمەد دەیویست پەیمانێك لەگەڵ ئەو هۆزە دژ بە هۆزی قورەیش پێك بێنێ و بەڵێنی بەو هۆزە دابوو، بەو مەرجەی پشتیوانی لێ بکەن، لە ماوەیەکی کەمدا ناوچە عەرەبییەکان دەگرێتەوە و ماڵ و حاڵیان بۆ ئەوان دەبێ و ژنەکانیشیان وەك کۆیلەی سێکسی دەتوانن لای خۆیان ڕاگرن.[٤١]

بەڵام هۆزی شەیبان پێشنیارەکەی محەمەدیان قەبووڵ نەکرد. چونکە هیچ پێویستییەك نەبوو هۆزێکی خۆشەویستی وەک شەیبان لەسەر هیچ و خۆڕایی دژ بە هۆزی قورەیش بچێتە شەڕەوە. تەنانەت هۆزی کینداە "Kindah"ش کە بەهۆی

---

[٤١] Ibn Kathir: Al bidaya 3:160; Ibn Kathir: Sira, 2:166

خزمایەتی بەرەی دایکی محەمەدەوە پەیوەندییان لەگەڵی هەبوو، ئەو کارەیان رەد کردەوە و هاوکاریی محەمەدیان نەکرد.

هۆی سەرەکیی رەدکردنەوەی پێشنیارەکەی محەمەد لە ڕوانگەی بنەماڵەکانی ئەو سەردەمە ئەوە بوو ئەو هۆزانە پشتیوانیکردنی کەسێك کە دژ بە بنەماڵەی خۆی ڕادەوەستێ، پێیان بە کارێکی بێ ئەخلاقیی و نا ئینسانی بووە. لەو سەردەمەدا کاری لەو چەشنە واتە ڕاوەستان دژ بە گۆشت و خوێنی بنەماڵەی خۆ، تەنیا لە لایەن بەکرێگیراو و دز و چەتەوە بەڕێوە دەچوو. چەند ساڵ دواتر کاتێ محەمەد ناسراو ببوو و هێزی گرتبوو، ئەو دوو هۆزە چوونە ڕیزی سوپای ئیسلام. بەتایبەت هۆزی شەیبان دەبێ دواتر لە شەڕەکانی سەردەمی عومەر دژ بە ئێرانییەکان رۆڵێکی گرنگیان گێڕابێت. محەمەد بۆ دۆزینەوەی پشتیوانی ناچار بە رێککەوتن لەگەڵ چەتە، ئاوارەکان و ئەو گرووپانەی مەسەلەی ئەخلاقییان لا گرنگ نەبوو، بکەوێ.

پێش ئەوەی شەڕکەرەکانی داعیش لە سووریە و عێراق ناوچەی خەلافەت دابمەزرێنن، لەگەڵ هۆزە سونییەکان و هێزی سوپای تایبەتیی بەجێمای سەدام حوسێن کەوتن. هەروەها برێك لە شەڕکەرەکانیش بەهۆی دزی و حیزی و کاری خراپەوە، لە کۆمەڵگا ئورووپییەکان دابڕابوون، بۆ بە گرنگی پێدان و بە حیساب هاتنی خۆیان، بەدوای جێگایەکدا دەگەڕان، هاتبوونە ناو داعیشەوە. بە بێ ئەو پێکهاتن و رێکەوتنانە، هەڵمسان و گەورەبوونەوەی گرووپێکی تیرۆریستیی وەك داعیش لە ماوەیەکی ئەوا کەمدا نەگونجاو بوو.

پەیوەندیی و پێکهاتنێکی لەوچەشنە، کە لەسەر بنەڕەتی ئایینی بنیات نراوە، لە مێژووی ئیسلامدا نموونەی زۆرە و داب و نەریتێکی تایبەت بەخۆی هەیە. ئۆسامە بن لادن هاوکات پەیمانی لەگەڵ چەندین گرووپ بەستبوو وەك ئەو ئیسلامیستانەی وا لە وڵاتە عیرەبییەکان ئاوارە ببوون، سەرکردەی مافیا و مادە سڕکەرەکان و قاچاخچییەکانی ئەفغانستانی و .... دواتریش لەو چێشتی مجێورە ئەلقاعیدە پێك هات. لە سەردەمی نیوەی یەکەمی سەدەی ١٨ دا مەلیکی نەجد"Nadschd"، محەمەد بن سعوود لەگەڵ پێکهێنەری وەهابییەکان محەمەد ئیبن عەبدولوەهاب، یەکییەتیان پێکهێنا. ئەزموونی ئەو پێکهاتنە کە تەنانەت تا ئەمڕۆش هەر بەردەوامە، سیستەمی پادشایی

عەڕەبستانی سەعوودییە. بەڵام دایکی هەموو پێکهاتنەکان لە نێوان محەمەد و دوو هۆزی مەدینەدا بووە، بە ناوی ئەلعەوس "al-Aos" وئەلخەزرەج "al-Khasradsch".

کاتێ محەمەد لە لایەن ئەو هۆزانەوە رەد کرایەوە کە ئارەزووی بوو رێککەوتنیان لەگەڵدا بکا، هەوڵی بۆ نیزیکبوونەوە لە هۆزە شەڕخوازەکانی یەثریب دا، کە لە ٤٠٠ کیلۆمیتری باکووری مەککە هەڵکەوتبوو. بەڵام بۆچی زیادە لەو هەموو ناوچانە، یەثریب؟ ئەو شارە بۆچی بۆ محەمەد هێندە گرنگ بوو؟ یەثریب ڕاست لە سەر ڕێگای بازرگانیی کاروانچییەکانی سوریە و مەککە هەڵکەوتبوو. دوای چەندین ساڵ هەوڵ دان لە ڕێگای هێمنی و تەنیا بەهۆی هێزی ئاخافتن، ئەمجارە دەیویست پەیامەکەی ئەگەر بە ناچاریش بووبێ بە زۆر و لە ڕێگای شەڕخوازییەوە ڕابگەیێنێ. ئەگەر هێرشی بۆ سەر کاروانچییەکانی دەور و بەری شاری مەککە بکردایە، دەیزانی کە بە پەلە هێزی نیزامی لە مەککەوە دێتە سەریان. بەڵام ئەگەر ئەو کارەی لە یەثریبەوە دەست پێبکردایە، خۆی و باندەکەشی بە بێ کێشە و کۆسپ لە ئەماندا دەبوون.

هەر وەك هۆزی قوڕەیش، هۆزەکانی ئەلعەوس "al-Aos" و ئەلخەزرەج "al-Khasradsch"یش زەمانێك لە یەمەنەوە هەڵاتبوون و پەنایان بۆ باکووری نیمچەدوڕگەی عەڕەبی واتە یەثریب هێنابوو و لەوێ گیرسابوونەوە. لەو سەردەمە و لەو "خەمرك"[٤٢] ەدا تەنیا ٣ هۆزی یەهوودی دەژیان. یەهوودییەکان ئەو دوو هۆزەیان ڕێگا دا، بەڵام بەو مەرجەی، دەبوو تەنیا لە دەور و بەری خەمرەك جێ بۆخۆیان تەرخان بکەن و ئیزنی ژیان لەو ناوەیان پێ نەدابوون. لە پەنا ئەوی کە یەهوودیەکان ژیانی خۆیان بە وەرزێری، ماملە و بازرگانییەوە هەڵدەسووڕاند، ئەو دوو هۆزە خەریکی فێربوون و بەڕێوەبردنی شەڕ و کار و باری نیزامی بوون. چەندین جار بە بێ سەرکەوتویی هەوڵی دەرکردنی یەهوودیەکانیان لەو ناوچەیە دابوو. لە نیوەی دوو هەمی سەدەی شەشەمدا کەسێك بە ناوی مالك ابن عەجلان"Mālik Ibn Adschlān" کە یەك لە سەرکردەکانی ئەلخەزرەج بوو، سەرکردە یەهوودییەکانی بۆ زیافەتێك بانگشتێن کردوە و لەوی دەستووری کوشتنیانی داوە. ئەوان بەدوای ئەو کارەساتەوە توانیان چەند لە ناوچە پارێزکراوەکانی شارەکە کە تەنیا یەهوودی لێ دەژیان، بخەنە

---

[٤٢] خەمرك بە ناوچەیەکی سەوز و پڕدار دەگوترێ.

ژێر کۆنترۆلی خۆیانەوە. بەڵام بەشێوەی بەردەوام هەرگیز نەیانتوانی لەو ناوچەیە حوکمرانی بکەن. کوڕەکی مالك دواتر ئایینی ئیسلامی قەبووڵ کرد و شان بەشانی محەمەد ساڵی ٦٢٤ دژ بە هۆزی قورەیش لە شەڕی بەدردا بەشدار بوو.[٤٣]

ئەو پرسیارە دەمێنێتەوە، کە بۆچی دوو هۆزی ئەلعەوس و ئەلخەزرەج کەوتوونەتە بەرەی محەمەدەوە؟ هۆزی ئەلخەزرەج لە چەند لاوە لەگەڵ محەمەد خزمایەتییان هەبوو. باوە گەورەی محەمەد، هاشم، لەگەڵ کچێکی ئەو هۆزە زەماوەندی کردبوو، و باوە گەورەکەی تری، واتە عەبدوولموتەلیب، لە یەثریب لەدایك ببو و سەردەمی گەنجیشی هەرلەوێ تێپەڕ کردبوو. ئەو، شەڕکەرەکانی ئەو ناوچەیەی باش دەناسی و جارێکیان کاتێ لەگەڵ کوڕی پووری خۆی لەسەر زەوییەکی پەنا کعبە کێشەیان لێ پەیدا ببوو، لەگەڵ خۆی بۆ مەککەی هێنابوون. لێرەدا دەبینین کە ئەو هۆزە پابەندی داب و نەریتی ئەو ناوچەیە واتە یارمەتی نەکردنی ئەو کەسانەی دژ بە بنەماڵەی خۆیانن، نەبوون. هۆزی ئەلعەوسیش وەك شەڕکەری بەکرێگیراو هەر کەس پارەی پێبدایەن شەڕیان بۆ دەکرد و هەر کارێك بەهرەی بۆیان تێدا بایە، بەشداریان تێدا دەکرد.

لەسەر کۆچی محەمەد بۆ یەثریب سەرچاوە ئیسلامییەکان بە شێوەی ئیدیالیستی دەدوێن و دەگێڕنەوە: "محەمەد ١٣ ساڵ بە هێمنی و لە ئارامیدا لە شاری مەککە هەوڵی بۆ بڵاوکردنەوەی ئایینەکەی داوە، بەڵام بە پێی کات دوژمنێکی زۆری بۆ پەیدا بووە و زۆر ئازاریان پێ گەیاندوە. لە کۆتاییدا خەڵکی مەککە هەوڵیان داوە محەمەد لە ناو بەرن، بەڵام خودا ئەمری پێکردووە ئەو شارە بەجێ بهێڵێ". هەروەها دەڵێن: "دوو هۆزی ئەلعەوس و ئەلخەزرەج لە یەثریب ماوەیەکی زۆر دژ بە یەکتر لە شەڕدابوون، لەو شەڕە ماندوو ببوون و بەدوای بیانوویەکدا دەگەڕان کۆتایی بە شەڕەکەیان بهێنن. محەمەد ئەو دەورەی وە ئەستۆی خۆی گرتووە و وەك نێوانجیگەرێک ئەو دوو هۆزەی ئاشت کردۆتەوە و بەو هۆیەوە هەر دووکیان ئایینی ئیسلامیان قەبووڵ کردووە."

لە ڕاستیدا نە هۆزەکانی مەدینە لە شەڕ ماندوو ببوون و نە محەمەد بۆ دۆزینەوەی ئاشتی بەدوای جێگایەکدا دەگەڕا. چونکە هیچ ناوچەیەك، هیچ شارێك لە تەواوی

---

[٤٣] Ali, Gawad: Al-Mufassal, 4:134

عەرەبستانی ئەوکاتدا لە مەککە ئاشتیخوازتر نەبووە. شارەکە، بەهۆی زیارەت و بازرگانییەوە، ناچار بوو خۆی لە شەڕ دوور ڕاگرێ. بەڵام محەمەد بە هەر شێوەیەك بوو، دەیهەویست شەڕ لە مەککە ساز بکات و ئەو ئارامییە تێك بدات، هەر بۆیەش بەدوای یەکگرتوویی لەگەڵ هۆزە شەڕخوازەکاندا دەگەڕا.

پێش ڕۆیشتنی محەمەد بۆ یەثریب لەگەڵ ٧٣ کەسی هۆزی ئەلعەوس و ئەلخەزرەج دانیشتنی کردبوو. لە کۆتاییدا پەیمانی هاوکاریی ئەو دوو هۆزە و محەمەد ئیمزا کرا. هەردوو هۆزەکە دەبوو دوژمنانی محەمەد وەك دوژمنی خۆیان سەیر بکەن، بەڵام ترسیان لەوە بوو ئەگەر زەمانێك محەمەد لەگەڵ هۆزی قورەیش ئاشتیی بکاتەوە، ئەوانی لەبیر بچێتەوە. محەمەد لە وەڵامدا گوتوویەتی: "نا، ئەوە خوێنە، خوێن، ئەوە تووناکردنە، توونا کردن. من لە ئێوەم و ئێوەش لە منن."[٤٤] دوای ئەوە شەڕکەرەکان ویستوویانە ئەو یەکیەتییە تاقی بکەنەوە، پێشنیاریان بە محەمەد کردووە هێرش بەرنە سەر منا "Mena"، شارێکی نیزیك مەککە. محەمەد وەڵامی داوەتەوە: "هێشتا ئەمرمان پێ نەکراوە."[٤٥]

لە سەرچاوە ئیسلامییەکەندا گوتراوە: "محەمەد دەیویست مەککە بەجێ بێڵێ، بۆ ئەوەی لە ئاشتیدا پەیامەکەی ڕابگەیێنێ." بەڵام ئەزموونی پێکهاتنەکە هەم لە لایەن محەمەدەوە و هەم لە ڕوانگەی هۆزەکانی مەدینەوە، تەنیا پلانی شەڕ بوو. قەولی دەسکەوت و کەل و پەلی لە شەڕ بەدەستهاتووی بە هۆزەکانی ئەلعەوس و ئەلخەزرەج دابوو. بڕیاری گرتنەوەی هەموو وڵاتە عەرەبییەکان و دابەشکردنی دەسکەوتەکانی شەڕ داڕێژرابوو. ماوەیەکی کورت دوای وەڕێکەوتنی محەمەد بەرەو یەثریب ١٥٠ کەس لە لایەنگرەکانی وەدوای کەوتن.

محەمەد دەیویست لە ڕوانگەی ئابوورییەوە شاری مەککە لەژێر گوشار دابنێ. گەنم لە میسرەوە دەهات و خورما لە یەثریبەوە، محەمەد ناردنی ئەو دوو خۆاردەمەنییەی بۆ شاری مەککە لە یەهوودیەکانی یەثریب قەدەغە کرد. شەڕکەرەکانی چاوەدێریی لەنگەرگای ئەلگار "al-Gar" لە زەریای سوور کە لە پەنا شاری یەثریب بوو، دەکرد و

---

[٤٤] Ibn Hischām: Sirat an-nabi, 2:162

[٤٥] Ibn Saa'd: Tabaqat, 1:190; Al-Baihaqi: Dala'il al-nubuwwa, S. 447f.

ئەو گەنمانەی لە میسرەوە بۆ مەککە دەهاتن، بۆ خۆیان هەڵدەگرت.[٤٦] هەنگاوی دواتر هێرش بردنە سەر کاروانەکانی سەر ڕێگای مەککە بوو کە لە سووریاوە دەهاتن. محەمەد و لایەنگرەکانی بە هۆی ئەو هێرشانەوە پێداویستییەکانی ژیانیان دابین دەکرد. دواتریش جەزیە، واتەماڵیاتی سەرانەی وەك سەرچاوەی دارایی، لە یەهوودیی و مەسیحیەکان زیاد کرد.

[٤٦] Al-Qimni: Hurub dawlat ar-rasoul, S. 38f.

وشەی ئەلسەعالیك بە مانای ڕێگر، ساختەچی و ڕاونراو هاتووە. ئەو کەسانە زۆربەیان ئەو منداڵانە بوون کە باوکیان نادیار بوون و لە پەیوەندیی نێوان پیاوانی هۆزی قوڕەیش و کۆیلەی ژنی رەش پێست کەوتبوونەوە. منداڵی ئەو چەشن پەیوەندییانە لە لایەن باوکەکانەوە نە دەسەلمێندران، چونکە هیچ هۆزێك پێیخۆش نەبووە، دوو رەگە، هەڵگری ناو و نیشانی هۆزەکەیان بێ. "ئەلسەعالیك" بەو کەسانەش دەگوترا کە بەهۆی کارێکی خراپ و نالەبار لە لایەن بنەماڵەکەیانەوە لە ماڵ دەرکرابن. بنەماڵەکەیان لە بازار و لە ناو خەڵکیدا قاویان دەکرد کە ئەو منداڵە ئیتر پەیوەندیی بەوانەوە نییە و ئەگەر لە لایەن هۆزێکیترەوە لێی بدرێ یاخود بکووژرێ، نە داوای خوێنبایی دەکرێتەوە و نە تۆڵەی دەستێنرێتەوە. ئەگەرکوو کەسێکیش بکووژێ، بنەماڵەکەی پارەی تاوانەکەی بۆ ناداتەوە.[٤٧]

لە هەموو ناوچە عەڕەبییەکان لە سەعالیك دەترسان چونکە گرووپی زۆر بەهێزی شەڕکەریان لێ پێکهاتبوو. مرۆڤ ناوی "گورگەکانی" لەسەردا نابوون. هێرشیان بۆ سەر کاروانەکان دەبرد، پەیمانی پیاکوژیی بە پارەیان لە ئەستۆ دەگرت و دزێکی زۆر ماهیر بوون. هۆزە عەڕەبییەکان بۆ کێشەکانیان بە کرێیان دەگرتن و لە پەنا شەڕکەرەکانیاندا ڕایاندەگرتن.[٤٨]

لەسەر شاخی تێهامە "Tehama"ی دەرەوەی مەککە، سەعالیك پەیمانێکی برایانەیان بەستبوو بە ناوی "پەیمانی برایەتیی" و لەوێ پێکەوە ژیانیان دەکرد. ئەو کات چوارمین باوکەگەورەی محەمەد، واتە "قوسەی" بۆ دەرکردنی دژبەرەکانی لە شاری مەککە، لەگەڵیان ڕێ کەوت. هەروەها دووهەم باوەگەورەی محەمەد واتە عەبدولموتەلیبیش دڵی بۆیان لێی دەدا و پەیوەندیی لەگەڵیاندا هەبوو. بۆ هاتنە ناو شاری مەککە تەنیا لەژێر سێبەری عەبدولموتەلیبدا ئیزنیان پێ دەدرا. مامی محەمەد، "ئەلزوبەیر"یش پەیوەندیی لەگەڵیان هەبوو. تەنیا مامەکەیتری واتە ئەبوتالیب دووری لێ دەکردن و

---

[٤٧] Al-Zubaidi: Taj al-A’arūs, 18:92

[٤٨] Ali Gawad: Al-Mufassal, 9:616–617

پێی کارێکی زۆر خراپ بوو هۆزەکەی پەیوەندیی لەگەڵ دز و چەتەدا هەبێت. بەڵام وێدەچوو محەمەد خۆی ئەو پەیوەندییەی پێ باش بووبێ. لە مەدینەوە هەوڵی دەدا بۆ لەناوبردنی بارودۆخی بازرگانیی شارەکە ئەو چەتانەی نیزیك شاری مەککە هان بدا و بۆلای خۆیان ڕاکێشێ. ئەو خۆی پەیوەندیی لەگەڵ "سەعالیک"ی شاخی تێهامە گرت و پێشنیاری یەکگرتنی پێکردن. محەمەد پێی گوتن: "ئەگەر ئایینی ئیسلام قەبووڵ بکەن، بە بێ هیچ مەرجێك لە ژێر پەنای خۆیدا ڕایاندەگرێ. کۆیلەکانی نێویان ئازاد دەکرێن، هەر کەس لە بنەماڵەکەی دابڕاوە، لای من بنەماڵەیەکی نوێی پێ دەبەخشرێ، ئەو کارانەی تا ئێستا کردووتانە و ئەو خوێنانەی ڕشتوتانە، پێتان دەبخشرێت و ئەو پارە و ماڵەی لەو ڕێگایەوە کۆتان کردۆتەوە، هی خوتانە و کەس ئیزنی زەوتکردنی لێتان نییە.[٤٩]

"سەعالیك" نەک هەر پێشنیارەکەی محەمەد یان قەبووڵ کرد، بەڵکوو بنەماڵەیەکی گەورە بە ناوی غەفار "Ghefar" کە لە ڕێگای دزیکردن و چەتەییەوە دەژیان، بەرەو لای محەمەد ڕاکێشران. ئەو هۆزە لە پەنا دوو هۆزی ئەلعەوس و ئەلخەزرەج دوای بەجێ هێشتنی مەککە گرنگترین پارێزگەری محەمەد بوون. ڕەنگە بۆ زۆر کەس، لە ڕوانگەی پێغەمبەربوونی محەمەدەوە، دەبێ شتێکی ئاسایی بووبێ کە یارمەتی مرۆڤی خراپ و دەرکراو و بێ سەرپەرشت بکا، ڕێگایان بدا، خۆی بە گوناهەکانیانەوە خەریك بکات و بەرەو ڕێگای ڕاست هیدایەتیان بکات. بەڵام مەبەستی محەمەد لە ڕێکەوتن لەگەڵ ئەو باندانە هیدایتکردنی ئەو مرۆڤانە بەرەو ڕێگای ڕاست نەبووە و بەڵکوو تەنیا بۆ نیازی بەدەستەوە گرتن و قایمکردنی هێزی خۆی لە ناوچەکەدا ئەو کارەی کردووە. ئەو نەک هەر پێشی بە هێرشکردنی ئەو باندانە بۆ سەر کاروانچییەکان نەگرت، بەڵکوو بۆ ئەو کارە، هانیشی دەدان و تەنانەت بە کارێکی باش و لە ڕێگای خودادا دەزانی.

لە یەثریب محەمەد خۆی لەسەر ستروکتووری ئۆرگانیزەکردنی کاروباری نیزامی سەعالیك" ڕێك خست. ئیدەی بەرەی برایەتیی و دروشمی "یەکمان بۆ هەموو، و هەموو بۆ یەکمان" ی لەوان وەرگرت. تەنانەت دەست و قاچ پەڕانی ئەو کەسانەی

[٤٩] Ibn Sa'ad: Al-Tabaqat, 1:241

خەیانەت دەکەن، کە دواتر ڕێگاشی بۆ ناو قورئان پەیدا کرد، لەوانەوە فێر بوو. ستراتیژی شەڕکردنیانی یەکاو یەك وەرگرت و لە شەڕەکانی داهاتوودا کەڵکی لێ وەرگرت: سەرکردەی "برایەتیی" لە حاڵەتی ئاساییدا یەك لە چواری دەستکەوتی شەڕی وەبەر دەکەوت و سێ لە چواریشی لە نێوان شەڕکەرەکاندا دابەش دەکرا. محەمەد بڕێك دڵ فەراوانتر بوو و تەنیا یەك لە پێنجی دەسکەوتی شەڕی بۆ خۆی و بنەماڵەکەی تەرخان کرد. لە قورئاندا هاتووە: *"ئەگەر باوەڕتان بە خودا و باوەڕێتان بەوەش هەیە کە ڕۆژی لێك هاڵاواردن بۆ عەبدی خۆمان نارده خوار، ئەوەی ڕۆژێ کە دووکۆمەڵ تووشی یەك بوون؛ دەبێ ئەوەندەش تێ بگەن هەر تاڵانێکو دەس کەوت، پێنج یەکێکی بەشی خودا و پێغەمبەر و بۆ خزمان و هەتیوان و هەژاران و ڕێبوارانە. خودا توانای بەسەر هەمووشت دا هەیە."* *(سوورەی ٨ ئایەی ٤١)* هەروەها محەمەد ناوی "دەسکەوتی شەڕ"ی لەسەر سوورەی هەشت دانا.

تەنیا دوای یەکیەتیی لەگەڵ هۆزەکانی مەدینە و ڕێگرەکانی عەرەب بوو کە محەمەد توانی وەك سەرکردەیەکی لێ بێ، وەهەروەها سەرکەوتوویەکانی دواتری لەشکری ئیسلامیش تەنیا بە یەکیەتیی لەگەڵ جنایەتکارەکەن وەدی هات. لە سەرچاوە ئیسلامییەکاندا باس لەسەر هێرش بۆ سەر کاروانەکان دەکرێ، بەڵام وەك کارێکی ڕەوا باسی لێ کراوە: "محەمەد و لایەنگرەکانی لە مەککە وەدەر نراون و ناچار بە بەجێ هێشتنی ماڵ و حاڵی خۆیان لە مەککە کراون." سەرەڕای ئەوی ئاوارەییەکە بەو شێوەیە نەبووە، مرۆڤ دەتوانێ ئەو پرسیارە بکات کە ئایا کارێکی ناحەز و ناڕەوا دەبێ بە هەمان شێوە وەڵام بدرێتەوە؟ هەموو ئەو هەشتا شەڕەی محەمەد لە ناوچە عەرەبییەکان بەڕێوەی بردوون، لە سەرچاوە ئیسلامییەکاندا یا بە ناوی شەڕی بەرگری و یا بەهۆی نیاز بۆ یەکگرتوویی نەتەوەی عەرەب باسی لێکراوە. هەروەها دەگێڕرێتەوە کە ئەو هۆزانەی لە هەوەڵەوە محەمەدیان ڕەدکردەوە، دەبێ دواتر بە ئارەزووی خۆیان تەسلیمی محەمەد بووبێتن و ئایینی ئیسلامیان بە خۆشییەوە قەبووڵ کردبێ! بەڵام چ شتێك دبێ بووبێتە هۆی گۆڕانی بۆچوونەکەیان، ئاماژەی پێ نەکراوە. بۆچی ئەو کاتەی محەمەد پەیامەکەی لەوپەڕی ئاشتیدا بە خەڵکی دەگوت هیچ کەس گوێی بۆ ڕانەدەگرت؟ بۆچی سوورەکانی قورئان لە مەککە هەستی هۆزەکەنی نەجووڵاند ئەگەرچی زۆر ئاشتیخوازنەتر بوو لە سوورەکانی دواتر کە لە مەدینە درانە دەرێ و بانگی بۆ شەڕخوازیی دژ بە کافرەکان دەکرد و خوێنیان لێ دەتکا؟ هەروەها

تا چ ڕادەیەك گۆڕینی بۆچوونی هۆزەکان بە ئارەزووی خۆیان بووە؟ ڕەنگە ئەو کارە بڕێکی بەهۆی ڕوانگەی بەکردەوەی کارەکە پێکهاتبێ، بەڵام بەشێکی بەرچاوی ترس بووە. سەرچاوە ئیسلامییەکان ئەوە لەبەر چاو ناگرن کە چەند لە هۆزەکەن بە هۆی ترسەوە ئایینی ئیسلامیان قەبووڵ کردوە و تاقمێکیشیان بە هەلێکی باش بۆ بەدەستەوە گرتنی هێز و سەرکەوتوویی بۆ خۆیان و هۆزەکەیان زانیوە. بەڵام لێرەدا ڕوونە کە شمشیر کارتێکەرییەکی زۆر باشتری لەسەر هۆزەکان بووە هەتا وشە.

ئێستا ئیتر دژبەرەکانی محەمەد لە مەککە دەیانزانی کە گرێو لەسەر ئەسپە سەرکەوتووەکەی محەمەد بکەن، باشترە تا دژی ڕاوەستن. یەك لەوانە خالید ئیبن ئەلوەلید بوو کە یەك لە باشترین شەڕکەرەکانی مەککە لە ئەژمار دەهات. باوکی یەك لە بەرهەڵستکارەکانی ڕاستەقینەی محەمەد بوو و لە سووڕەیەکی قوڕئاندا بە "زۆڵ" ناوی هاتووە. بەڵام پڕاگماتیسمی نێوان خالید و محەمەد ئەوەی لەبیر بردبوونەوە. محەمەد بۆ سەرکەوتن لە شەڕەکانی پێویستیی بە خالید بوو، و خالیدیش بۆ گەورەکردنەوەی هێز لە سنوورەکانی دەرەوەی مەککە پێویستیی بە محەمەد هەبوو. محەمەد ناوی خالیدی نابوو "شمشیری کێشراوی خودا".

پێغەمبەر حکوومەتی بەسەر گرووپێکی هەمەڕەنگدا دەکرد کە وەك چێشتی مجێور وابوون و بۆ پێکەوە ژیانیان پێویستیەکی گرنگیان بە دارشتنی پلان و یاسا هەبوو. محەمەد یاسایەکی گشتیی ٤٧ خاڵەی بۆ شاری مەدینە داڕشت، کە دەسەڵاتی بێ ئەملا و ئەولای خۆی پێ قایم کرد و پەیوەندیی نێوان گرووپە جۆراوجۆرەکانی دیاری دەکرد. هۆزەکانی مەدینە و یەهوودیەکانیش دەبوو تا ئەو کاتەی پارێزگاریی شارەکە دەکەن، شەڕەکانی محەمەد لە باری ماڵییەوە دابین بکەن. هەرکەس موسوڵمانێکی کوشتبایە دەیانکوشتەوە، بەڵام بە پێچەوانە، کەس ئیزنی نەبوو دەست بۆ ئەو کەسە بەرێ کە بێ دین(بێ دین لێرەدا مەبەست ئەو کەسانەیە کە ئایینی ئیسلامیان قەبووڵ نەکردبوو)ێکی کوشتبێ. هۆزەکانی مەدینە و یەهوودیەکان ئیزنی بازرگانی لەگەڵ هۆزی قورەیش و هەر مرۆڤێکی شاری مەککەیان لێ قەدەغە کرابوو.

محەمەد یاسای نوێی بۆ وەرگرتنی ماڵیات و کاروباری بازرگانی دانابوو، دەستووری هەڵقەندنی چاڵی ئاو(بیر)ی دا و خۆی بە پاك وخاوێن ڕاگرتنی شارەکەوە

ماندوو دەکرد. پێنج جار لە ڕۆژدا بۆ نوێژ و کونترۆڵی بڕوا پێکردنیان، لایەنگرەکانی لە دەوری خۆی کۆدەکردەوە. کەس بۆی نەبوو لەو کۆبوونەوەدا بەشدار نەبێ، تەنانەت ئەو کوێر و ئیفلیجانەی لە ناوچەیەکی دووری شارەکەش دەژیان، دەبوو خۆیان بگەیاندایەتە مزگەوت. خواردنەوەی ئەلکۆل و نیزیکی پیاوی ژنداری لەگەڵ ژنیتر بۆ لایەنگرەکانی حەرام کردبوو. هەر کەس کاری حەرامی کردبایە قامچی کاری یاخود بەردەباران دەکرا. هەرکەس دزیی لە موسڵمانێکیتر کردبایە، دەستیان دەپەڕاند. هەرکەس دەغەڵیی لە هۆزێکی موسوڵمان کردبایە یاخود هێرشی بوسەر بردبایە، دەست و قاچیان دەپەڕاند. بەو یاسا دژ بە مرۆڤانەی نەزم و دیسیپلینێکی گشتیی پێکهێنا کە باوەڕپێکراویی بەشدارانی کۆمەڵگای بۆ قایمتر کرد.

بەڵام هەموو ئاو یاسایەنە بۆ هەڤاڵ و دۆستی نیزیك و باشترین شەڕکەری محەمەد، واتە خالید بە حیساب نەدەهاتن. دوو ساڵ دوای ئەوەی بوو بە موسوڵمان و سەرکردەی نیزامی سوپای محەمەدی وەئەستۆ گرت، هێرشی بردە سەر هۆزێکی موسوڵمان کە ماوەیەکی زۆر بوو دوژمنایەتیی لەگەڵیاندا هەبوو. ماڵەکەیانی وێران کرد، پیاوەکانی لێ کوشتن و ماڵ و دارابیانی بۆ خۆی هەڵگرت.

کاتێ محەمەد ئەو هەواڵەی پێ گەییشت، زۆری پێ ناخۆشبوو، بەڵام هیچ سزایەکی بۆ ژێنراڵەکەی دانەنا. لەجیاتی ئەوە دەبێ دۆعای کردبێ: "ئەڵڵا شاهیدی منە، من هیچ پەیوەندییەکم بەو کارەوە نییە کە خالید کردوویەتی."[٥٠] هەر ئەو محەمەدە چەند مانگ پێشتر دوای گرتنەوەی شاری مەککە، دەستووری پەڕاندنی دەستی ژنێکی دابوو کە زێڕ و زێوی ژنێکی موسوڵمانی دزیبوو. ئەو کارە نموونەیەکە بۆ سەلماندنی دیکتاتۆربوونی محەمەد. هەست بە هێز کردن بۆ ئەو زۆر گرنگتر بووە لە پرەنسیپی باوەڕەکەی. ئەو لە لایەکەوە سزای دزیی بە دەست پەڕاندن دەدا، لەحاڵێکدا خۆی و لایەنگرەکانی لە ڕێگەی کاری چەتەیی و شاڵاوبردن بۆ کاروان و دەسکەوتی شەڕەوە دەژیان. ئەوان نەک هەر ماڵ و دارایی خەڵکیان زەوت دەکرد، بەڵکوو منداڵەکانیان وەك کۆیلە دەفرۆشتن. هەمووشی هەر بە فەرمی. پێغەمبەر مرۆڤی زیناکاری بە بەردەبارانکردن سەزا دەدا، کەچی خۆی لەگەڵ ژن و کچی بە کۆیلەگیراوی شەڕ

[٥٠] Al-Bukhari: Sahih al-Bukhari, Hadith Nr. 6766

دەنوست و بەسەر شەڕکەرەکانیدا دابەشی دەکردن. هەڵس و کەوتی لەگەڵ یەهوودییەکانی مەدینەش هەروەها زۆر سالم نەبوو و پڕ بوو لە تووڕەیی و لە سەرچاوەی هێزەوە هەڵدەقوڵا. بەو هۆیەی جوولەکەکان نە بەشێوەی ئاکتیڤ لە بەرەی محەمەد شەڕیان دەکرد و نە پەیامەکەیان بە فەرمی قەبووڵ کردبوو، یەك بدوای یەکدا لە شاری مەدینەی دەرکران و محەمەد هەمان ئەو کارەی بە ئەنجام گەیاند، کە هۆزەکانی ئەلعەوس و ئەلخەزرەج نەیانتوانیبوو بە جێی بێنن. خانوو، زەوی و ماڵ و دارایی یەهوودیەکانی لە نێوان هۆزەکانی مەدینە و ڕێگران و ئاوارەکانی مەککەدا دابەش کرد. هەروەها ژنەکانیانی کرد بە کۆیلەی سێکسی بۆ خۆی و شەڕکەرەکانی.

هەنگاوێکی بەرز لەو سەردەمەوە بۆ ئێستا هەڵدەگرین: هەزار و چواسەد ساڵ دواتر، شەڕکەرەکانی داعیش ئەو کارە دووپات دەکەنەوە کە محەمەد لە سەردەمی خۆیدا کردوویەتی. جیهادیستەکان لاسایی هەڵس و کەوتی محەمەدی ئەوکات لە هەنبەر بێ دینەکاندا و ستراتیژی شەرکردنەکەی لە کاتی سەرکەوتووییدا دەکەن کە بە ئەرکێکی بەرگریکردن لە خۆ، لەهەنبەر دنیای ڕۆژئاوایی دادەنێن. کاتێ داعیش شاری رەقە"Rakka"ی لە سووریە داگیر کرد، یاسایەکی گشتییان دامەزراند کە ئەو کات محەمەد لە شاری مەدینە بەڕێوەی بردبوو. هەروەها بە چاولێکەری لە سەردەمی محەمەد سزای لەشیی بۆ ئەو کەسانە دانرا کە کاری "گوناهیان" دەکرد. لە شاری موسڵ و ناوچە کوردنشینەکان دژ بە مەسیحی و ئێزەدیەکان بەو شێوەیە جووڵانەوە کە محەمەد دژ بە یەهوودیەکانی مەدینە جووڵابۆوە. بەهۆی سووڕەی قورئانەوە ئیزن بە ئیسلامییەکان درا، لە هەر جێگایەك بێدین وەگیر بخەن، ملیان بپەڕێنن و بیانکووژن. تەنیا جیاوازی سەردەمی محەمەد و ئێستا لەوە دایە کە لە سەردەمی محەمەد کامێرای فیلم هەڵگرتن نەبووە کە بتوانن کارە نامرۆڤانەکەیان فیلمبەرداری بکەن. ئەزموونەکەی ئەوەیە کە هیچکەس بە وردی نازانێ ئەوکات چ کارەساتێکی پڕ لە تووڕەیی و نا ئینسانانەیان بەسەر خەڵک هێناوە و هەڵسەنگاندنی لەگەڵ کارەساتەکانی ئەمڕۆ بۆ مرۆڤ زۆر ئەستەمە.

کێشەی سەرەکی لەوەدا نییە ئەو کات محەمەد چی پێ دروست بووە و یاخود چی بە خراپ زانیوە. مرۆڤ دەتوانی بە بەڵگە بیسەلمێنێ کە بە گشتیی جیهانی ئەوکات پڕ لە کارەسات بووە، جیاواز لەوەی کێ و چ هێزێك، چ ئایین و چ ئیدیۆلۆژییەك، یاخود

لە چ وڵاتێکەوە بەڕێوەچووبێ، هەموو ئەو هێزانەی شەڕیان بەڕێوە بردووە، هەمیشە بە شێوەی نامرۆڤانە و کارەسات ساز هەڵس و کەوتیان کردووە و لە سەردەمی شەڕدا ئەخلاق و کولتوورێکی سالمیان لەخۆ نیشان نەداوە. بەڵام کێشەکە لێرەدایە کە محەمەد و هەڵس و کەوتی لە مەدینە بۆ زۆربەی موسوڵمانان تا ئەمڕۆش وەك سیمبولێك سەیر دەکرێ. شێوەی چلۆن بەڕێوەبردنی کۆمەڵگاکەی ئەو، ئێستا وەك ژیانی - سیاسی، ئابووری، کۆمەڵایەتیی و ئەخلاقی، ئیدیالی خودایی لە ئەژمار دێ. ئیسلامیستەکان خەریکی دروستکردنەوەی دوبارەی خشت بە خشتی سەردەمی محەمەدن، سەردەمێکی نادیار و ناشەفافی کاتیی و مەکانیی. وڵاتێکی خودایی بە شێوەی خۆ شاردنەوە لە ڕاستییەکان لە دنیایەکی نامودێرندا. ئەوان لەسەر ئەو باوەڕەن ئەگەر پێ لەسەر جێ پێی محەمەد دانێن، بە ئارەزووی خۆیان دەتوانن مێژوو هەڵسووڕێنن. دیارە لە هەوەڵەوە محەمەدیش لاواز و کز بوو، خەڵکیی جەفەنگیان پێ دەکرد و پێی پێ دەکەنین و بەجیددیان نە دەگرت. بەڵام بەهۆی باوەڕی پۆلایینی، بەهۆی خۆڕاگریی و کارزانییەکی ماهیری بەڕێوەبەرایەتی شەڕ، توانی وڵاتێك دروست بکا کە دواتر هێزە گەورە جیهانییەکانی وەك ڕۆم و ئێران بخاتە سەر چۆك و حوکمرانی بەسەر زۆربەی وڵاتانی دنیادا بکات. ئەمڕۆ شەڕکەرەکانی داعیش بە هۆی گرتنەوەی عێراق، سووریە و میسر، هەر وەك سەردەمی محەمەد هەم لە دنیای عەرەبی و هەم لە ڕۆژئاوا لە لایەن زۆر کەسەوە تف و لەعنەت دەکرێن. بۆ ڕەخنەگرانی ئیسلامی ئەو دوانە زۆر لێك جیاوازن. ئەو کەسانەی ئەمڕۆ بە چاوی ڕەخنە سەیری داعیش دەکەن، بەهیچ شێوەیەک لەگەڵ محەمەد و هاوڕێکانی هەڵناسەنگێنرێن، ئەگەرچی داعیش تەنیا ئەو کارانە دەکات کە لە سەردەمی محەمەد بە کردەوە و بە قسە بەڕێوە چووە.

من نامەوێ وێنەی شەیتان لەسەر دیوار بکێشمەوە، بەڵام ئەگەر داعیش لە هێرشەکانیدا سەرکەوتووبێت و بە زوویی چاڵە نەوتەکانی خەلیج کونترۆڵ بکا، ناتوانین بڵێین مێژوو خۆی دووپات ناکاتەوە. بیر لە هەڵگەڕانەوەی هۆزەکان لەسەر بۆچونی ئازادانەیان لە هەنبەر محەمەد بکەینەوە، زۆر زوو و بە گورجی دەکرێ هێزی خەڵکی بۆلای خۆی ڕابکێشێ. موسوڵمانان زۆر بە گورجی دەتوانن هەڵس و کەوتیان لەهەنبەر داعیش بگۆڕن و بڵێن: "خەلافەت جێگایەکە بۆ ئاشتی." دواتریش لە شۆ و بەرنامەی تەلەفیزیۆنیدا بگوترێ داعیش هیچ پەیوەندییەکی بە تێرۆرەوە نییە و ئەوە تەنیا هەلوێستێکی حیسابکراو بووە بۆ بەجێهێنانی مەبەستی ڕۆژئاوا. هەروەها

بگوترێ داعیش تەنیا وەك گرووپێكی ئیسلامیی ئیتر تەحەمولی ڕۆژئاوای نەدەتوانێ بکا و دەبوو دژ بە ئیمپریالیسمی ڕۆژئاوایی بەربەرەکانی بکا!

دیارە محەمەد کاری باشیشی زۆر کرد. بووە هۆی یەکیەتیی عەرەبەکان، یاسا و نەزمی بردە ناو ناوچەکانی ژێر کونترۆڵی خۆی و سیستەمێکی کۆمەڵایەتیی دۆزیەوە کە تا ئەمڕۆش کار دەکات. داعیشیش کارێکی هاوچەشنی بەڕێوە بردووە. لە رەقە"Rakka" و موسڵ نەزم و یاسا حوکم دەکات. لەوێ داعیش دژ بە گەندەڵی و بەرزبوونەوەی بەهای شتومەك بەربەرەکانی دەکات. لە وڵاتی ئیسلامی هەر وەك محەمەد خۆی بە بێوە ژن و مرۆڤی هەژارەوە خەریك دەکات. هاوکاتیش هیچ مرۆڤێك نایەتە سەر ئەو قەناعەتە کە بە هۆی ئەو کارانەوە هەڵس و کەوتی داعیش بە دڵفراوانی و دڵگەرمی ئەوان دابنێ.

گرتنەوەی مەککە: پێك گەیشتنی دوبارەی خەڵکی مەککە و محەمەد

هەشت ساڵ دوای بەجێهێشتنی وڵاتەکەی، محەمەد هاتە سەر ئەو بڕیارە کە شاری مەککە بگرێتەوە. لەشکرێکی مەزنی کۆکردەوە و دەشیزانی کە ئەو شەڕە لەسەر مەیلی ئەو تەواویی پێدێ، چونکە هێزی نیزامی مەککە بە ڕاشکاوی بێ هێزتر لە هێزەکەی محەمەد بوون. کاتێ محەمەد سەرکەوتووانە هاتە ناو شاری مەککە، هەوڵی دا رەحمەت بەسەر شارەکەدا دابارێنێ، خۆی وەك نموونەیەکی باش نیشان بدا، نەك وەك مرۆڤێکی تۆڵە سێنەر. محەمەد تەنیا ئیزنی کوشتنی ژمارەیەکی دیاریکراوی ژن و پیاوی ناو شارەکەی دا. سەرکردەی ئەو هۆزانەی پێشتر دژ بەو ڕاوەستابوون، بەخشی بەڵام دەستووری کوشتنی شاعیر و کۆیلە هەژارەکانی شارەکە کە لە ڕێگای شیعروە ڕەخنەیان لە محەمەد گرتبوو، دا.

محەمەد خۆی لەگەڵ سەرکردەی ئومەییەکان، ئەبوو سوفیان ڕێك خست کە پێشتر یەك لە دوژمنانی سەرەکیی خۆی بوو. ئەبوو سوفیان بە یەك شەو ئایینەکەی محەمەدی قەبووڵ کرد و بوو بە موسوڵمان. ئەو لە ڕاستیدا باوەڕی بە پێغەمبەریی محەمەد نەبوو بەڵام بۆ زیندوو ڕاگرتنی هۆزەکەی هیچ ڕێگایەکیتری بۆ نەمابۆوە. ئەبووسوفیان لە تەمەنی ٧٠ ساڵیدا لە شەڕەکانی محەمەددا بەشداری کرد. بەو شێوەیە ئومەوییەکانی زیندوو ڕاگرت و کوڕی پووری، واتە عوسمان، دواتر بووە سێهەمین خەلیفەی ئیسلام. سەرکەوتوویی کۆتایی ئەو هۆزە لە لایەن کوڕی ئەبووسوفیان، واتە "موعاویە"وە، بوو کە دوای سەرکەوتوویی بەسەر عەلی چوارمین خەلیفەی ئیسلام، حکوومەتی بە دەستەوە گرت و وەك یەکەم زنجیرەی عەرەبی نیزیکەی سەد ساڵ خەلافەتیان کرد. معاویە پێتەختی خەلافەتی گۆڕییەوە بۆ دیمەشق کە چەند ساڵ پێشتر لە لایەن هێزی موسوڵمانەکانەوە داگیر کرابوو.

مرۆڤ دەتوانێ پەرەسەندنی هێزگرتنی محەمەد بەسەر چەند پرۆسەی کاتیدا دابەش بکا: لە مەککە زۆرتر خۆی بە دروشمی مەسیحیەکانەوە هەڵواسی. بۆ یەکسان بوونی مرۆڤ لەناو خەڵکیدا بانگەوازی تۆلەرانس و خۆشەویستیی ئەو دنیا و تەنانەت لە هەنبەر دوژمنانیش دەدا. دوای مردنی خەدیجە هەوڵی رێککەتن لەگەڵ هۆزەکان بە تایبەت دژ بە خەڵکانی مەککەی دا. لە مەدینە لە لایەکەوە رادیکال بۆوە و لە

لایەکیشەوە شارەکەی بەهۆی یاسا و داب و نەریتی نوێ قورس و قایم کرد و هەروەها ناسنامە و کەسایەتیەکی نوێی بۆ شاروەندان دروست کرد کە هەم لە ناوەوە و هەم لە دەرەوە پارێزگاری لێ دەکردن. یەکەمین شەڕەکانی وەك شەڕی ئایینی سەیر دەکرد و بە زانیارییەوە ئەو شەڕانەی بەرەو کۆدێکسێکی ئەخلاقی هیدایەت کرد. لە هەوەڵەوە هەر چەشن تووڕەییەکی بۆ شەڕکەرەکانی دژ بە دوژمنان قەدەغە کردبوو. بەڵام کاتێك شەڕەکانی وەك کار و باری ڕۆژانەی لێهات و بوونە ڕێگایەك بۆ داهاتی ژیانی ڕۆژانەی خۆی و شەڕکەرەکانی، بەرەو پلەی ئاخری رادیکالبوون هان دران. شەڕ وەك مەبەستێکی ئیلاهی لێهات و بەربەرەکانی دژ بە بێ دینەکان وەك ئەرکێکی سەرەکیی. هیچ بێ دینێك ئیزنی ژیانی لە نیمچە دورگەی عەرەبی پێ نەدەدرا. تەنانەت تا ئەمڕۆش ئەو یاسایە بەڕێوە دەچێ و جیا لە موسوڵمان رێ بە هیچ بێ دینێك لە شارەکانی مەککە و مەدینە نادرێ.

محەمەد دەیزانی دژایەتیی رقەبەرایەتیی نێوان هۆزە عەرەبییەکان کە ساڵیانی درێژ بوو بەڕێوە دەچوو، بە شێوەی درێژ خایەن پێش بە پلان و بەرنامەکانی دەگرن. هەر بەو هۆیە سەرنجیانی بەرەو دوژمنێکی سێهەم واتە دوژمنی بیانی ڕاکێشا. عەرەبەکانی باکووری دوورگەکە کە لە ژێر حوکومرانی رۆمییەکاندا مابوونەوە، دژ بە کۆنترۆڵی کاروانچییەکانی ئەو ناوچەیە لە لایەن شەڕکەرەکانی محەمەدەوە بوون. لە لایەکیشەوە محەمەد هەوڵی دەدا شەڕکەرەکانی لە ناوچەکانی دەرەوەی نیمچە دورگەکانی عەرەب ئاکتیو یاخود چالاك بکات. دوای گرتنەوەی مەککە لەشکرێکی مەزنی پێکەوەنا و رووی کردنە رۆمییەکان. شەڕکەرەکانی بەوە هان دەدا کە دوای سەرکەوتوویی دەتوانن کیژە رۆمییەکان وەك کۆیلەی سێکسیی لای خۆیان ڕاگرن.[٥١] کۆیلەی موو زەردی رۆمی لەو سەردەمەدا زۆر ناوبەدەرەوە بوون و مشتەریی زۆریان لە بازار دا هەبوو و هەروەها بەهایەکی زۆرتریان بە هەڵسەنگاندن لەگەڵ کۆیلەکانیتر بۆ حیساب دەکرا. هەر وەك ئەم سەردەمە کە شەڕکەرەکەنی داعش ژنی مەسیحی و یەهوودیان لە عێراق بە کۆیلە گرتووە. لە ڤیدیۆیەکدا یەك لە شەڕکەرەکانی داعش

[٥١] Al-Tabari: Tafsir, Sure 9:49

باسی لێوه دەکات: "پڕبەهاترین کۆیلە ئەو ژن یاخود کیژانەن، کە چاوی سەوز یا هی شینیان هەبێ".

لە گێڕاوەیەکدا باس کراوە کاتێك رۆمییەکان بە چاوی خۆیان گەورەیی لەشکرەکەی محەمەدیان بینیوە، لەبەری هەڵاتوون. بە پێی گێڕاوەکە دەبێ لەشکرەکەی محەمەد لە ٣٠ تا ٤٠ هەزار شەڕکەر پێکهاتبێ. بەڵام محەمەد بەو لەشکرە مەزنەوە بە پەلە گەڕاوەتەوە بۆ مەدینە. ڕەنگە گەرمای سارا و ڕێپێوانی دوور, بووبنەتە هۆکاری بە ناچاری گەڕانەوەی شەڕکەرەکانی محەمەد بۆ مەدینە. یاخود محەمەد هەر لە سەرەتاوە نەیویستبێ شاڵاو بۆ وڵاتە رۆمییەکان بەرێت، بەڵکوو تەنیا ویستبێتی بەو کارە سەرنجی هۆزە عەرەبەکان بۆ لای خۆی ڕابکێشێ. بەڵام لە ڕاستیدا زۆربەی هۆزەکان باوەڕیان پێکرد کە شکستی بە رۆمییەکان هێناوە، چونکە لەشکرەکەی بە بێ زیان گەڕانەوە شوێنی خۆیان. لەو ساڵەدا زۆربەی هۆزەکان تەسلیمی محەمەد بوون چونکە وەك هێزێکی گەورەیان سەیر دەکرد و ئەو تێڕابینییەیان تێدا دەبینی کە نەک هەر دەتوانێ یەکیەتیی لە نێوان عەرەبەکاندا پێکبێنێ بەڵکوو هێزێکی مەزنی ناوچەییشیان لێ دروست بکات.

محەمەد چەند مانگ دواتر فەوتی کرد. زۆربەی هۆزەکان لە ئیسلام دابڕان و گوێڕاگری لە جێنشینەکەی واتە ئەبووبەکریان رەد کردەوە و نەیاندەویست ئیتر ماڵیات بدەن. ئەبووبەکر دووساڵی خەلافەتەکەی بەوپەڕی بێ بەزەیی بوونەوە بە شەڕ دژ بەو هۆزانەی گوێڕایەڵییان لێ نەدەکر، خەریك کرد. ئیسلامیستی ناودار و واعیزی تەلەڤزیۆنی، یۆسف ئەلقەرداوی "Youssuf al-Qaradawi" ئەو شەڕانە وەبیر مرۆڤ دێنێتەوە و دەڵێ: **"ئەگەر لە ئیسلامدا یاسای کوشتنی ئەو کەسانەی وا لە ئایینی ئیسلام هەڵگەڕاونەتەوە، نەبوایە، ئەمڕۆ ئیسلامێك بوونی نەدەبوو."**

عومەر جێنشینی ئەبووبەکر و دووهەم خەلیفەی ئیسلام، هەستی بەوە کردبوو کە تەنیا دوژمنێکی هاوبەش دەتوانی نەتەوەی عەرەب لێك گرێ بدات و بە شێوەی بەردەوام یەکیان بخات. ئەو لەشکری ئیسلامی وەبیر پەیمانەکەی محەمەد هێنانەوە کە گوتبووی: "تاجی سەری سەرکردەکانی ئێرانیی و رۆمی بە میرات وەردەگرێ." عومەر بەهرەی لە لەشکرە مەزنەکەی محەمەد بە سەرکردایەتی خالید ابن ئەلوەلید کە

بۆی بەجێهێشتوون, وەرگرت و هەروەها سەرنجی زۆربەی ئەو عەرەبانە و خەڵکانیتری ژێر فەرمانڕەوابیەکەیانی بۆ لای خۆی ڕاکێشا کە بە بیانووی دروستکردنی وڵاتێکی یەکگرتووی عەرەبی تا ئەودەم لەگەڵ ئەو دوو هێزە جیهانییە هاوکارییان دەکرد. لەو سەردەمەشدا دوو هێزی ئێرانی و رۆمی بەهۆی شەڕی بەردەوامی چەند ساڵ پێشتر، یەکتریان تەواو بێ هێز کردبوو. شەڕکەرە وەحشییەکانی نیمچە دوڕگەکانی عەرەب بە پێچەوانەی ئەو دوو هێزە، تەیار بە ورەیەکی پۆڵایین و هاندەرانەوە، تونیی وەدەستگرتنی هێز لە ناوچەکەدا بوون. لەو شەڕەدا هیچیان بۆ دۆڕان نەبوو، تەنیا سەرکەوتوویی بۆ ئەوان دەبوو، لە ئەگەری سەرکەوتوویشدا ماڵ و دارایيەکی زۆر و هەروەها کیژی دوو ئیمپراتۆریی ئێرانی و ڕۆمی یان پێدەبڕا. ئەگەریش لە شەڕدا بکوژرایەن، بەهەشتی هەمیشەیی بۆ ئەوان دەبوو و لەوێ ٧٢ کیژی باکرە کە دەبێ زۆر لە کیژی ئێرانی و رۆمیش جوانتر بن، لەسەریان ڕاوەستاون.

ئایا دەتوانین ئیسلام و مافیا لەگەڵ یەك هەڵسەنگێنین؟

لە ڕوانگەی یەکیەتییەوە، دەتوانین جێنشینانی محەمەد واتە ئەبووبەکر و عومەر بە بیسمارکی عەرەبی دابنێین کە هۆزە عەرەبیەکانیان لە ڕێگەی شەڕێکی درێژخایەنەوە پێکەوە گرێداوە. محەمەد خۆی وەك پاتە "Pate"[٥٢] چەندین هۆزو بنەماڵەی لەژێر چەتری خۆیدا ڕاگرتبوو، بەهۆی دزی و هێرشی حیسابکراو، کە ناوکی ئەو چەشن ڕێکخراوانە پێکدێنن، ژیانیان کردوە و دواتریش جێنشینانی ئەو، رێکخراوەکەیان بەرەو پێکهێنانی وڵاتێکی سەربەخۆ بردوە. دیارە هەڵسەنگاندنی لەو چەشنە بە مەیلی ئیسلامیستەکان نییە، چونکە ئەوان ئایینەکەیان وەك رێکخراوەیەکی تاوانکار نابینن. بۆ پووچەڵکرنەوەی ڕەخنە دەبێ بڵێم ئەو هەڵسەنگاندنەی من لەسەر **چۆنیەتیی پێکهاتنی مێژوو** و **ستروکتووری هێزەکەیانە**، کە لە زۆر ڕوانگەوە لە هی مافیا دەچێ.

مێژووی پێکهاتنیان

مێژووی پێکهاتنی ئیسلام و مافیا زۆر جار بە شێوەیەکی رۆمانتیك حاڵەتێکی شاعیرانەی پێدەدرێ. ڕێفۆرمیستە ئیسلامییەکان ئیدیعا دەکەن ئیسلام وەك ئایینێکی ئەخلاقی و شۆڕشێکی کۆمەلایەتیی دژ بەو کلۆلی و نابەرابەریی لە وڵاتە عەرەبییەکان پێکهاتووە، بەڵام دواتر بەهۆی ئومەویەکانەوە شێوەی ئایینێکی شەڕخوازی بەخۆوە گرتووە. بە شێوەیەکی هاوچەشن لایەنگرانی مافیا دەڵێن: "مێژووی سەرەتای مافیا دەگەڕێتەوە بۆ سەدەکانی ناوەڕاست. مافیا وەك بزووتنەوەیەکی بەرگریی دژ بە حکومرانانی بێگانە لە فەرانسە دەستیپێکردووە. وشەی مافیا "MAFIA" شێوەی کورتکراوەی (Morte Alla Frnacia, Italia Anela)یە بە مانای "مردنی فەرانسە تامەزرۆیی ئیتالیایە"، کە زیاتر حاڵەتێکی ئەفسانەیی هەیە. مێژوو نووسان ئەو دەسپێکە دەگەڕێننەوە بۆ سەرەتای سەدەی نۆزدەهەم.

---

[٥٢] پاتە سرکردەی مافیا بووە لە ئیتالیا

مافیا لە لایەن لایەنگرەکانییەوە وەك بزووتنەوەیەکی کۆنی فئۆدالی شی کراوەتەوە، کە بۆ یەکیەتیی و بەرگرییەکی عادڵانەی بەرهەمی کشتوکاڵ، خەبات دەکەن. هەروەها دەڵێن: *"مافیا لە هەوەڵەوە بزوتنەوەیەکی ئەخلاقی و عادڵانە بووە و دواتر شێوەی تاوانکاریی لێ دروست بووە. بەو پێیە ئال کاپۆن (Al Capone) بە هیچ شێوەیەك نوێنەری مافیای ڕاستەقینە نییە، ئەو لە مەبەستەکان و بۆچوونەکانی بزووتنەوەی دایك واتە سیسیلیەکان*[٥٣] *بە هەڵە تێگەیشتووە و بۆ گەیشتن بە ئامانجە کەسییەکانی، خۆی بە مافیاوە هەڵواسیوە"*. شێوەیەك لە ڕوونکردنەوە، کە مرۆڤ زۆر جار لە بەرپرسانی ئیسلامی دەیبیستێ، ئەگەر مەبەستی باسکردنەکە ڕوانگەی شەڕخوازیی ئیسلام بگرێتەوە.

لە ڕاستیدا هەڵمسان و گەورەبوونەوەی مافیا لە ئیتالیا بە کۆکردنەوەی پارەی هەڕەشە وەك باج، لە وەرزێرانی سیسیلیی پێش و دوای سەردەمی بێ بەستراوەیی ئیتالیا، پێك هاتووە. زۆربەی زەویدارە گەورەکانی ئەو ناوچەیە چونکە خۆیان لەوێ نەدەژیان ئاگایان لەو باج وەرگرتنەی مافیۆزییەکان لە وەرزێران نەبووە.

هەر وەك سەردەمی ساوایی ئیسلام، مافیاش بەهۆی شەڕخوازیی، ترس خستنە ناو دڵی خەڵکیی و دانانی یاسای ویشك، هێزیان وەدەست هێنا. لەو جێگایەی هێزی فەرمی وڵاتەکەی لێ نەبایە، باندی مافیا خۆی بە یاسا و ڕێکوپێکییەوە (law and order) خەریك دەکرد. مافیا نەتەنیا بەهۆی شێوازە ناحەز و گوماناوییەکەیانەوە سەرکەوتوو بوون، بەڵکوو چونکە نەتەوەی سیسیلی لە هەنبەر ئەو باندە فسی خواردبوو و زۆر بە گورجی بارودۆخێکی ئاشتیی لەگەڵ ئەو باندە پێکهینا. لە ساڵی ١٨٣٨ ی زایینی سەرۆکی گەورەی دادگا "Trapani, Pietro Cala Ulloa" دەنووسێ، *"نەتەوەکە لە بێدەنگییەکی تەواودا لەگەڵ تاوانکارەکان ڕێك کەوتووە."* [٥٤] هەر وەك زۆربەی هۆزە عەرەبییەکان لە هەنبەر محەمەددا خەسابوون و تەنیا لە رووی ترس و هەڵس و کەوتی هەلپەرەستانەیانەوە هێشتبوویان بەسەریاندا حاکم بێ.

---

٥٣ سیسیلی دوڕگەیەکە لە باشووری ئیتالیا

٥٤ Henning Klüver: Der Pate – letzter Akt, S. 58

ستروکتوورەکەیان

ڕەنگە ئەوە بە هەڵکەوت نەبێ کە دەسپێکی مێژووی مافیا لە دوڕگەی سیسیلیای ئیتالیا بووە، چونکە ئەو دوڕگەیە نیزیکەی دوو سەدە (لە ٨٣١ی زایینییەوە هەتا ١٠٧٢ی زایینی) لە لایەن عەڕەبەکانەوە کۆنتڕۆڵ کراوە. کارتێکەرییان لەسەر ژیانی ئابووریی و فەرهەنگ، زمان، بارودۆخی ستروکتووری بنەماڵە و شانازیکردنی بەردەوام بە خۆ، هەبووە. تەنانەت دوای شکستدانی رۆمییەکان لە ساڵی ٨٣١ لە ناوچەی پالێرمۆ "Palermo" باجی پارێزگاریکردن و وەرگرتنی پارەی بەزۆریشیان زۆر بە پەلە بەڕێوە برد.

ئتیمۆلۆگ "Etymolog" ەکان کە سەبارەت بە چۆنیەتیی پێکهاتنی نەتەوەکان و مێژوویان زانیاریی بە مرۆڤ دەدەن، هەموویان لەسەر ئەو بۆچوونەن کە وشەی مافیا لە زمانی عەڕەبییەوە هاتووە. لە هەوەڵەوە وشەی عەڕەبی مافیا "maa'fia" مەعافیە دێتە بەر پرسینەوە، ئەو وشەیە بە مانای "ڕزگاربوون" یاخود "پارێزکردن" هاتووە. ئەو دەستە مرۆڤانەی وا لە پارەیماڵیات دان یا لە خزمەتی سەربازی ڕزگار دەبوون، ناویان مافیا بوو. وشەی عەڕەبی مەلفوس "malfus" بە مانای ڕاونراو، یا بێ ئیعتبار واتە متمانە پێنەکراو، یەك لە وشەکانیترە. ئەو وشەیە لە زمانی تۆسکانییەکانی ناوەڕاستی ئیتالیادا گۆڕانکاریی بەسەردا هاتووە و بووە بە مالفووسۆ"malfusso" و بەمانای "تاوانکار" یا "بێ دین"ە. وەك سێهەمین ئیمکان وشەی مەعافەر "Maa'afer" دێتە بەر پرسینەوە و سەرنج. ئەو وشەیە ناوی هۆزێکی عەڕەبی بووە کە بەدوای گرتنی ناوچەی پالێرمۆ "Palermo" هێزی بە دەستەوە بووە.

مافیای دوڕگەی سیسیلی لە رێکەوتنی چەند بنەماڵە پێکهاتووە کە نەک بەهۆی خزمایەتی خوێنی بەڵکوو لە ڕێگەی نیزیکایەتیی کار و بار و چارەنووسی وەك یەکەوە، یەکیان گرتبوو. هەر بەو هۆیەش ناوی کۆزانۆسترا "Cosa Nostra" واتە (شتی هەموومان)یان لەسەر دانابوو. هەموو ئەندامەکان لە رێکخراوەیەکی گەورەتردا کۆ دەبوونەوە و لە لایەن سەرکردەیەکی سەرکیی بە ناوی کاپۆ دی تووتی کاپی " capo di tutti capi" یەوە هیدایەت دەکران. هەر بڕیارێك لە لایەن ئەو کەسەوە دەربچوایە، هیچکام لە ئەندامەکان بۆیان نەبوو ڕەخنەی لێبگرن. محەمەدیش لایەنگرەکانی بەسەر

چەند گرووپدا دابەش دەکرد. هەر کام لە گرووپەکان سەرکردەیەکی خۆیان بوو بە ناوی 'ئەمیر'، محەمەد خۆیشی لە سەرەوە "capo di tutti capi" بوو.

رۆڵی ژن لە ئیسلامی سەردەمی محەمەد زۆر وەك رۆڵی ژن لە نێو مافیا دەچێ. ژن بە ڕاشکاویی هیچ شوێنێکی لەناو ئەو رێکخراوانەدا پێ نەدراوە. لە هیچکام لە وڵات و ناوچە مودێرنەکانی ئوروپادا کوشتنی ناموسی بە قەرا دوڕگەی سیسیلی باو نەبووە. هەروەها تۆڵە سەندنەوەی خوێنییش، سیسیلیەکان لە عەرەبیان وەرگرتووە. لە کامۆرا "Camorra" و ندرانگێتا "Ndrangheta"دوو شاری باشووری ئیتالیا، ژنان بە پێچەوانە "ناونیشانی شانازیکردنی ناموسی"یان بەخۆیانەوە هەڵدەواسی: "ئەوان خوشکی بێ دەنگین" هەر وەك لە کۆزا نۆسترا و کامۆرا، لە کالابێرێن"Kalaberien"یش ژنان کولتووری مافیا لەگەڵ خۆیان هەڵدەگرن و وەچە بە وەچە ئەو کولتوورە بە منداڵەکان و نەوەکانیان ڕادەگوێزن. تەنانەت ئەوە دایکەکانن کە داوای تۆڵەی خوێنی دەکەن، بیرەوەریی مردوەکان پارێزگاریی دەکەن و کوڕەکانیان بۆ خۆ قوربانیکردن لەو شوێنانە ئامادە دەکەنەوە. رۆڵێکی هاوچەشنیش دایکەکانی ئەمڕۆیی شەهیدانی حەماس لە شاری غەزە هەیانە، کە مردنی کوڕەکانیان بە کارێکی ئازایانە دادەنێن، وەك کاری تئاتر و نمایشێك بۆ هاندانی منداڵانیتر و بۆ وەدواکەوتنی ڕێگای ئەوان، کەڵکی لێ وەردەگرن. ئەو دایکانە دەبنە هۆی مانەوەی ستروکتووری خۆبەخت کردن و بە دەستی خۆیان هەم لە ڕوانگەی فیزیکی و هەم لە ڕوانگەی رەوانییەوە ڕێگا بۆ توند و تیژی لەهەنبەر ژنان خۆش دەکەن.

بۆ ئەندامبوون لە رێکخراوەی مافیایی دەبێ مرۆڤ پێشتر بە کوشتنی کەسێك یاخود هێرشبردن بۆ سەر جێگایەك بوونی خۆی لەناو رێکخراوەکەدا بسەلمێنێ. بۆ هەموو ئەندامان کێشانی مادەی سڕکەر یا نیزیکی لە ژنی یەکتر قەدەغە کراوە. بۆ مافیاییەکان پەیمانی برایەتی و دۆستایەتیی بەستن جگە لەگەڵ ئەندامانی ڕێکخراوەکە قەدەغە کراوە، مەگەر بەو مەرجەی خاڵێکی ئەرێیی بۆ ڕێکخراوەکە تێدابێ. هەر بەو شێوەیە محەمەد لە قوڕئاندا لایەنگرەکانی لە دۆستایەتیی لەگەڵ مەسیحی و یەهوودی دوور دەخاتەوە. تەنیا ئەو کاتەی ئەو دۆستایەتییە بۆ بنەماڵەی مافیایی بەهرەیەکی هەبێ، بۆ کاتێکی کەم ئیزنی ئەو کارەی پێ دەدرێ. پرەنسیپیکی هاوچەشن لە ناو قورئانیشدا هەیە کە لای شیعەکان ناوی 'تەقییە'یە.

دۆست و دۆژمن، گشتی و کەسیی

مرۆڤ پێویستیی بە بەهای ئینسانیی هەیە. تەنانەت پیاوانی ناموسدار کە جیا لە " کۆزانۆسترا" باوەڕیان بە هیچ شتێکیتر نییە، پێویستیان بە سیستەمێك هەیە، کە بایەخی ئینسانیان پێ بدات و جێگایان لە کۆمەڵگادا بۆ دیاری بکات. پێترا رێسکی " Petra Reski"[٥٥] لەسەر مافیا دەنووسێ: *" هەر سیستەمێك پێیوابێ بە ئیدیۆلۆژییەکی تەواو و کامیل تەیار کراوە، نەک هەر وێنەیەك لە دنیای دەوروبەر، هەڵس و کەوت، یاسا و بەرنامە بۆ لایەنگرەکانی دیاری دەکات، بەڵکوو هەمیشە ئیدیۆلۆژیەکی نەگۆڕیشی بۆ دادەنێ."*

ئیسلام و مافیا وەك برایەکی سوێندخواردوو لەگەڵ یەك پێکهاتوون، بەچاوێکی گوماناوی سەیری ئەو مرۆڤانە دەکەن کە لایەنگری بنەماڵەیەك یاخود باوەڕێکی گشتیی نەبن. لە ناو خۆیاندا لەگەڵ یەکتر میهرەبان و دۆستانە هەڵس و کەوت دەکەن، بەڵام لە هەنبەر دوژمنان تووڕە و ویشکن. قورئان لە سوورەی ٤٨ ئایەی ٢٩ لەسەر یەکەم کۆمەڵی ئیسلامی بەم شێوەیە باس دەکات: *"محەمەد پێغەمبەری خودایە. ئەو کەسانەی لەگەڵ ئەون، دەبێ دژ بە بێ دینەکان قایم ڕاوەستن، بەڵام لەگەڵ یەکتر میهرەبان بن."* سەیر ئەوەیە دۆژمن بە مرۆڤ داناندرێت، کوشتنی بە کارێکی ئاسایی دەزانرێ. شەڕکەرەکانی محەمەد لە کاتی نوێژکردندا چاویان پڕ دەبوو لە فرمێسك و دەگریان، بەڵام چەند خولێك دواتر بە بێ ئەوەی موچورکیان پێدابێ، دەیانتوانی سەری بێ دینێك لە لەشی جیا بکەنەوە، چونکە لای ئەوان کوشتنی بێ دینێك بەجێ هێنانی ویستی خودایە. لەوەش گرنگتر: خودا لە سوورەی ٨ ئایەی ١٧ی قورئاندا دەڵێ: *"ئێوە ئەو بێ دینەتان نەکوشتووە، بەڵکوو خودا کوشتوویەتی."* ئەگەر خودا دەستی لەو کارەدا هەبێ ئیتر هیچ یاسایەکی سەرزەوی ناتوانێ تاوانباری بکات.

بە شێوەیەکی هاوچەشن مافیاییەک دەتوانێ لە کلیسا لەوپەڕی بەستەزمانیدا گوێ بۆ مرۆڤی رۆحانی ڕابگرێت، لە ژێر پەیکەری مریەم ئەژنۆ دادات و دۆعا بکات، بەڵام بە بێ ئەوەی هەست بە جیاوازی بکات، چەند چرکە دواتر بە ڕۆژی ڕوون، مرۆڤێك لە سەر شەقامێك گلوولە باران بکات. بۆ مافیاییەك کوشتن زۆر ئاساییە،

---

[٥٥] Petra Reski: Mafia. Von Paten, Pizzerien und falschen Priestern, S. 123

چونکە خۆی وەك سەربازێك دەبینی و ئەو کوشتنانەش بە پارێزگاریی لە وڵاتی دادەنێ و دەڵێ: *"ئەگەر ئیتالیا لەگەڵ وڵاتیکیتر لە شەڕدا بایە، و سەربازێکی ئیتالیایی پەنجا یا شەست دوژمنی بکوشتایە، نەک هەر ئەو سەربازە وەك تاوانکار سەیر نەدەکرا بەڵکوو وەك قارەمانی شەڕ میداڵیشی پێدەدرا."* ئەو شتەی لە جیهاندا وەك ڕێکخراوێکی مرۆڤ کوژ سەیردەکرێ، بۆ مافیایی وەك کۆمەڵگا، وڵات و نەتەوە چاو لێدەکرێ. هەر بەو هۆیەوە کاتێ مافیایی کەسێك بکووژێ ویژدانی ڕاحەتە. بۆ مافیایی بۆچوونی نەتەوەکەی گرنگە نەك هی بێگانە. هەر وەك سەربازێك کە لە بارودۆخی شەڕدا بێ.[٥٦] ئەو بارو دۆخ و هەڵس و کەوتانە حاڵەتی فەرمی و ئاسایی پێکدێنن.

دزی و پارەی هەڕەشە بۆ پارێزگاری لێکردنی مرۆڤ

بارودۆخی ئابووری مافیاییەکان لە سەرەتاوە تەنیا بەسترابۆوە بە چالاکیی دزی و پارەی هەڕەشە بۆ پارێزگاری لێکردن. ئەگەر بنەماڵەیەکی مافیایی ناوچەیەکی نوێی یان لەژێر کونترۆڵدا بگرتایە، خەڵکی ناوچەکەیان ناچار بە دانی پارە دەکرد. هەرکەس پیزۆی "Pizzo"ی نەدابایە، دەگەیشتە ئەنجامی هەڕەشە، لێدان، ڕاونان و کوشتن. دیارە ئەمڕۆ بازاڕەکەیان زۆر بەربڵاوتر و بەرفەراوانتریش بۆتەوە.

بە جیاوازییەکی کەمەوە ئەو کارە لە سەردەمی محەمەد و جێنشینەکانیدا بەڕێوە دەچوو، کاتێك ناوچەیەکی نوێ یان لەژێر کۆنترۆڵی خۆیان بگرتایە. ئەوان هەمیشە ئاوا دەستیان پێ دەکرد: یا ئایینی ئیسلام قەبووڵ دەکەن، یاخود ئایینی پێشوی خۆیان ڕادەگرن و "جەزیە"[٥٧] بە ئیسلام دەدەن. ئەگەریش سەریان بۆ ئەو بۆچوونە دانەنەواندایە، دەکووژران.

تەنانەت دابەشکردنی پارەکەشیان زۆر لێك دەچوو. سەرکردەی مافیاییەکان، ئیل پاردینۆ "Il padrino" بەشێکی بەرچاو و گەورەتری پێ دەبڕا بە هەڵسەنگاندن لەگەڵ

---

[٥٦] Petra Reski: Mafia. Von Paten, Pizzerien und falschen Priestern, S. 19

[٥٧] جەزیە پارەیەکی سەرانەیە کە دەکرێ لەگەڵ پیزۆی ئیتالیایی هەڵسەنگێندرێت

ئەندامەکانیتر و بۆ بەهێزترکردنی بڕواپێکردن و سەردانەواندن لە هەمبەری، لەو بەشەی خۆی بڕێکیشی بەسەر بنەماڵەکەیدا دابەش دەکرد. قوڕئانیش بە هەمان شێوە یەك لە پێنجی پارەی سەرانەکە، بۆ پێغەمبەر و بنەماڵەکەی تەرخان دەکا و چوار لە پێنجیشی بەسەر شەڕکەرانی ئیسلامدا دابەش دەکات.

گوێڕایەڵی بێ ئەملاو ئەولا

سەرکردەی سەرکردەکان لە لایەن هەموو کەسەوە دەسەلمێندرێ و سەری لەهەنبەردا بۆ دادەنەوێندرێ. ئەگەر سەرکردە بڕیارێك بدا، نە هیچ کەس لە ئەندامەکان ئیزنی قسەکردنی لە قسەی ئەودا هەیە، نە ئیزنی رەدکردنەوەی و نە ڕەخنەلێگرتنی. ماچی سەر دەست وەك سیمبۆلێك نیشاندەری وەفاداریی و باوەڕپێکردنی ئەندامەکان لە هەنبەر سەرکردەی مافیادایە. ئەو گوێڕاگرییە کوێرانەیە تەنیا لە هەنبەر سەرکردەدا نییە و لە هەنبەر هەموو پیر و بە ساڵاچوەکانی بنەماڵەکاندا بەڕێوە دەچێ. قوڕئان لە سوورەی ٤ ئایەی ٥٩ دا بەم شێوەیە دەدوێ: *"ئەی ئەوانەی وا باوەڕتان هەیە! گوێ لە خودا ڕابگرن، گوێ لە پێغەمبەرەکەی و ئەو کەسانەی لە نێوانتاندا ئەرکی ئەمرکردنیان پێدراوە، ڕاگرن."* هەروەها لە سوورەی ٣٣ ئایەی ٣٦ دا هاتووە: *"ئەوە بۆ پیاوێکی ئایینی یا ژنێکی ئایینی دروست نییە کە، ئەگەر خودا یا پێغەمبەرەکەی بڕیارێکیان دابێ، بێ قسەیی بکەن و ڕێگایەکیتر هەڵبژێرن."*

وەك یاسایەکی گرنگ لە مافیادا هاتووە: *"کاتێ یەك لە ئەندامانی مافیا کارێکی پێ دەسپێردرێ، تەنانەت ئەگەر ژنەکەی لە حاڵەتی ژان گرتنیش دابێ، دەبێ بەجێی بێڵێ و بە پەلە خۆی بگەیێنێتە سەر کارەکەی."* پەیرەویکردن و گوێڕایەڵیی لە "پادرینۆ" لەسەرووی هەمووشتێکەوەیە. محەمەدیش ئیزنی بە هیچکام لە لایەنگرەکانی نەدەدا بە بیانوویەك، لە نوێژ یاخود شەڕەکانیدا بەشدار نەبن. ئەو دەڵێ: **"کەس ناتوانێ باوەڕێکی ڕاستەقینەی هەبێ، مەگەر تا ئەو کاتەی منی لە دایك و باوك، منداڵ و هەموو مرۆڤیتر خۆشتر نەوێت."**[٥٨]

[٥٨] Al-Bukhari: Sahih al-Bukhari, Hadith Nr. 15

سزادانی لاسار و ڕەخنەگر

پرەنسیپی "هەرکەس بۆ ئێمە نەبێ، دژ بە ئێمەیە"، ئایینی ئیسلام و ڕێکخراوەی مافیا پێکەوە گرێ دەدا. کاتێ ئایینیەك یاخود مافیاییەك لەسەر ئەو ڕێگایەی بۆیان دیاری کراوە لادەن یاخود ئاش بەتاڵ بکەن، بایکۆت دەکرێن و تا پلەی کوشتن مەترسیی بۆخۆیان دروست دەکەن. بۆ مافیا ئۆمێرتا"Omerta" (ئەرکی بێدەنگیی) زۆر گرنگ و ئیلاهییە. هەر ئەندامێك ئۆمێرتا واتە بێدەنگی بشکێنێ، ناوی پێنتیتۆ "Pentito" (تاوانکار)ی لەسەر دادەنرێ، لە بنەماڵەکە دەردەکرێ و لەوانەیە بشکووژرێت. لە ئیسلامدا ئەوە شەریعەتە کە دەبێ لەهەموو دۆخێکدا بەڕێوە بچێ دەنا مرۆڤی لادەر لەو یاسایە، قامچیکاریی دەکرێ یاخود دەکووژرێ. پینتیتی "Pentiti" یا خود مرتد (هەڵگەڕاوە) وەك بێ ماف سەیر دەکرێت و هەر کات مەیلیان بێ، دەتوانن ئەمری کوشتنی بدەن. بەڵام نەک هەر لادەر و ئاشبەتاڵکەری نێو باندەکەی خۆیان، ئەو چارەنووسەیان لە لایەن مافیا یاخود شەریعەتەوە بەسەر دێت، بەڵکوو نووسەر و ڕەخنەگەرانیش بە هەمان چەشن هەڵس و کەوتیان لەگەڵ دەکرێ. تەنانەت کاریکاتۆریستیش کە لە حاڵەتی تەنزدا وێنەی محەمەد بکێشنەوە بە کوشتن سزا دەدرێن، هەر وەك هێرش بردنە سەر چارلی هێبدۆ "Charlie Hebdo" لە ساڵی ٢٠١٥ لە پاریس.

تا ئەمڕۆش ڕەخنەگەرانی مافیا لە مەترسیدا دەژین، هەڕەشەیان لێدەکرێ، شکایەتیان لێ دەکرێ و تاقمێکیش وەك نووسەر ڕۆبێرت ساویانۆ "Robert Saviano" نووسەری کتێبی گوموڕڕاە "Gomorrah" دەبێ هەمیشە بادیگاردیان بەدواوە بێت. سەلمان روشدیش بەهەمان شێوە، دوای بڵاو بوونەوەی ڕۆمانەکەی بەناوی "ئایاتی شەیتانی" فتوای کووژرانی بۆ دەرچوو. لە سی ساڵی ڕابردودا مافیا ١٣ ڕۆژنامەنووسی کوشتووە.[٥٩] لیستەی دژ بە تۆلەرانس لە دنیای ئیسلام زۆر لە هی مافیا دوور و درێژترە.

ئەلبوخاری، "صحیح البخاری"، حەدیسی ژمارە ١٥

[٥٩] Petra Reski: Von Kamen nach Corleone, S. 281

جیاوازییەکی مەزن و بڕیاردەر لە نێوان ئیسلام و مافیادا هەیە: ئیسلام زۆر زوو بەسەر ئەو دوژمنانەیدا زاڵ بووە، کە ڕەخنەیان لێ گرتووە و بە هەڵەکاریان داناوە، ئینجا ئەوان یاسایان دانا و مێژووی خۆیان بە دەستی خۆیان نووسی. مافیا بە پێچەوانە، سەرەڕای گەورەبوونەوە، تەنیا وەك گرووپێکی سوێند خۆر مایەوە کە لە زۆر وڵات بە لای یاسادا تێپەڕ دەبن و کاری خۆیان بەڕێوە دەبەن. بەو هۆیە لایەنگرانی ئیسلام هەڵسەنگاندنیان لەگەڵ گرووپێکی تاوانکار پێ کەسری شانە و بە جنێودانی دەزانن، نەك پێچەوانەکەی.

کێشە و لاوازیی محەمەد لە هەنبەر ژناندا

حوکمرانان، داگیرکەران و سەرۆکی مافیاکانیش لە ڕاستیدا تەنیا مرۆڤن. زۆربەیان لە پەنا هێزەکەیاندا ژیانێکی کەسیی ناو بنەماڵەیان هەیە، کە شەرت نییە هەمیشە لەگەڵ کەسایەتیی خاوەن هێزییاندا بگونجێ. شەرتیش نییە مرۆڤی زاڵم هەمیشە چارەنووسی تەنیایی و دوور لە کۆمەڵی بێ. کەسێك کە بەردەوام بڕیار لەسەر مان و نەمان دەدا، جار و بارەش پێیخۆشە هەست بە لاوازی بکات. زۆربەی دیکتاتۆرەکان بەتایبەت لە هەڵس و کەوت لەهەنبەر ژناندا تایبەتمەندیی کەسایەتییەکەیان لە نێوان مرۆڤێکی زاڵم و منداڵێکی بێ دەسەڵاتدا جۆلانێ دەکات، کە ئەوە خۆی لەخۆیدا دژ بە یەکترە.

محەمەد بەهۆی خۆ خەریککردنی لەڕادەبەدەری بە شەڕ و هێزدارییەوە، لە بارودۆخێکی تەنیاییدا ڕەنگدانەوەکەی تەنیا لە هەڵس و کەوت لەگەڵ ژناندا دەبینیەوە. هەر چەندە بەهێزتر دەبوو، بەو ڕادەیەش هەستی بە تەنیایی زیاتر دەکرد و هەڵس و کەوتی لەگەڵ ژنەکانی سەیر و سەمەڕەتر دەبۆوە. هەرچەند تەمەنی زۆرتر دەچووە سەر، بەو ڕادەیەش هەڵس و کەوتی خۆناسینی لە هەنبەر مرۆڤی دەوروبەر بە گشتی و ژنەکانی بەتایبەتی سەیرتر دەبۆوە. محەمەد لەو پەیوەندییانەدا هەمیشە وەك زاڵم و هێزدار هەڵس و کەوتی نەدەکرد، بەڵکوو زۆرجار وەك منداڵێك، جاروبار لەڕووی خۆشەویستییەوە، چەلی واش بوو لە ڕووی پەرێشانییەوە و هەروەها جاری واش بوو زاڵمانە خۆی نیشان دەدا. لە پەیوەندیی لەگەڵ ژنەکانیدا زۆر جار لە ترسی لە دەستدانیان بە شێوەی گوماناوی و بەغیلانە هەڵس و کەوتی دەکرد. لە ڕاستیدا متمانەی تەنیا بە ژنی یەکەمی واتە خەدیجە هەبوو. لەو پەیوەندییانەیدا هیچ ڕێگایەکی ڕوون و شەفاف بۆ هەڵس و کەوتی محەمەد بەدی ناکرێت. جارێك لەڕووی خۆشەویستیی و ڕێزەوە بەرەو پیریان دەهات و لەپڕێکدا بچووکترین هەنگاویانی کۆنتڕۆڵ دەکردن، لەژێر چارشێودا دەیشاردنەوە، ئازادیی جوڵانەوەی لێ زەوت دەکردن و ئیزنی قسەکردن لەگەڵ پیاوێکی بێگانەی تەنیا بەو مەرجە پێدەدان کە دیوارێکی بەرز لە نێوانیاندابێ. لە ڕۆژانی پێش فەوتیدا هەڵس و کەوتی لەگەڵ ژنەکانی، وەك هەڵس و کەوت لەگەڵ شتومەکی ناوماڵی لێ هاتبوو. لە هەشت ساڵی کۆتایی ژیانیدا، هەر چەند مانگێك زەماوەندی لەگەڵ ژنێکی تازە دەکرد. بەدوای خەدیجە یازدە جاریتر

زەماوەندی کرد و نۆ ژنیان هاوکات لە ماڵێکدا لەگەڵی دەژیان. بەدوای ئەوانەدا زەماوەندی بە فەرمی لەگەڵ ١٤ ژنیترکرد بە بێ ئەوەی نزیکایەتی لەگەڵیاندا بووبێ. بەسەر ئەوانەشدا چەندین دووجین ژن هەبوون کە حەزی لێدەکردن، بەڵام بەهۆی خەریك بوون بە کاروباری شەڕ یاخود خۆ لادان لە بۆڵەی ژنەکانیتری، نەیتوانی مارەیان بکات. نابێ کەنیزە کۆیلەکانیشی لەبیر بچن کە لە کاتی شەڕدا وەدەستی دەکەوتن یاخود لە لایەن کەسانیترەوە پێی خەڵات دەکران.

محەمەد تەنانەت بۆ دوای مردنیشی پلانی بۆ ژنەکانی دانابوو. ئەو، شووکردنەوەی ژنەکانی دوای مردنی خۆی، لێ قەدەغە کردبوون. ئەو بڕیارە بەتایبەت بۆ عایشە، کە تەمەنێکی ئەو تۆی نەبوو و بەپێی سەرچاوە ئیسلامییەکان لە ١٨ ساڵەییدا بوو بە بێوەژن، دەبێ زۆر ئەستەم بووبێت.

یەك لەو هۆکارانەی کە لە لایەکەوە محەمەد ئاوا گیرۆدەی ژنان بووە و خۆشەویستیی بۆیان هەبووە، لە لایەکیتریشەوە متمانەی پێ نەکردوون و تەنانەت دوای مردنیشی یاسای بۆ داناون، بە ئەگەری زۆر دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی منداڵیەکەی. سێ حەوتوو دوای لەدایك بوونی، بۆ شیردان، بە ژنێکی چادرنیشین ئەسپاردرابوو. بۆچی دایکی، محەمەدی لە کاتێکی ئاوا زوودا بە کەسێکیتر ئەسپاردووە، بی وەڵام ماوەتەوە. خاڵی بڕیاردەر ئەوەیە کە جیابوونەوەی سەردەمی ساوایی لە دایکی، کارتێکەرییەکی زۆری لەسەر ژیانی هەبووە. محەمەد دووساڵی دەستپێکی ژیانی لای دایکە شیردەرەکەی، لە بیابان تێپەڕکردووە. ماوەیەکی کورت دوای گەڕانەوەی بۆ مەککە، هەمیسان لە لایەن دایکیەوە نێرراوەتەوە بۆ لای ژنی ڕەشماڵ نشین. بۆ جاری دووهەم لەو تەمەنە ئاستەمەدا کە پێویستیی بە خۆشەویستیی دایك هەبوو، دەبوو خۆڕاگریی لە هەنبەر دووری لە دایکی بکات. مەبەست و هۆکاری دایکی واتە ئامینەش لەسەر ئەو هەڵس و کەوتەی، لێرەدا بێ وەڵام ماونەتەوە.

ڕەنگە دایکی دوای مردنی باوکی محەمەد، زەماوەندی کردبێتەوە و ویستبێتی ماوەیەك دواتر، محەمەد بەرێتە ناو بنەماڵە نوێیەکەیەوە. لە تەمەنی شەش ساڵیدا کارەساتێکی ناخۆشتری بەسەر هات. محەمەد لەگەڵ دایکی بە سەفەر چووبوون بۆ سەر گۆڕی باوکی بۆ یەثریب، کە لەپڕێکدا ئامینە نەخۆش دەکەوێ و نۆبەتێ دەگرێ.

ابن ئیسحاق لەو پەیوەندییەدا دەڵێ: "ئامینە لە نیوەی ڕێگای چوون بۆ مەککە لە ئەبوە "Abwā" بەهۆی نەخۆشیەکەیەوە مردووە. هەر لەوێش بە خاك ئەسپێردراوە. منداڵەکە واتە محەمەد دەبێ زۆر گریابێ." گومان دەکرێ کە ئامینە نەك لە ڕێگای گەڕانەوە بۆ مەککە بەڵکوو لە ناو بنەماڵەکەیدا و لە ئوسفان "Usfan"، لە هەمان ناوچەدایە کە ئەبوە "Abwā"ی تێدا هەڵکەوتووە، مردبێ. ئەوە هەمان ناوچەیە کە بە پێی تێزەکەی تیلمەن ناگل "Tilman Nagel"، محەمەدی لێ لەدایك بووە. محەمەد دوای ئەو ڕووداوە، لەگەڵ کەنیزێکی دایکی گەڕاوەتەوە بۆ مەککە و بە باوکەگەورەی ئەسپێرراوە. لەسەر ژیانی پێشتری محەمەد لە سەحرا، هیچ زانیارییەکی ئەوتۆ بە دەستەوە نییە. ئەو دەبێ وەك کۆیلە لای ئەو بنەماڵەیەی دایکە شیردەرەکەی مەڕی لەوەڕاندبێ. جارێکیان کە دەبێ چوار ساڵە بووبێ، ڕووداوێکی بۆ پێش هاتووە کە ژیننامەنووسەکان وەك پەرجۆیەکی سەیر دەکەن. دەبێ ڕۆژێك بە ترس و لەرزەوە محەمەد بۆ لای دایکە شیردەرەکەی واتە حەلیمە "Halima" هاتبێ. گێڕاویەتەوە: کاتێ خەریکی لەوەڕاندنی مەڕەکان بووە، دوو پیاوی سپی پۆش هاتوون بۆ لای محەمەد و باوشیان پێدا کردووە و لەسەر زەویان داناوە، سنگیان بە چەقۆیەك کردۆتەوە. ئەو دوو پیاوە سپی پۆشە دەبێ دوو مەلائیکە بووبن کە سنگی محەمەدیان کردۆتەوە و بە ئاوێکی متفەرك دڵیان لە کاری شەیتانیی شوشتۆتەوە. بەو کارە دەبێ محەمەدیان ئامادە کردبی کە دواتر پەیامی خودا باشتر وەربگرێ.

ئەو بارودۆخە سەیر و سەمەرە دەبێ حەلیمە "Halima"ی نائارام کردبێ و پێی وابووبێ محەمەد یا نەخۆش کەوتووە و یا جندۆکە دەستی لێ وەشاندوە. بڕیاری داوە کە محەمەد بنێرێتەوە لای دایکی لە مەککە.[٦٠] کاتی ئامینە ئەو هەلس و کەوتەی محەمەدی بیستووە، زۆری پێ سەیر نەبووە، چونکە بنەماڵەکەی باوەڕیان بە پەرجۆ بووە و ناویان بە فاڵگیری و پێشگوویی کردن لەناو خەڵکی ناوچەکە ناسراو بووە. باوەڕی بەوە بوو کە کوڕەکەی بە هیچ شێوەیەك لە لایەن جندۆکە و دێو و درینجەوە هیرشی نەکراوەتە سەر و تەنیا دەتوانێ مەلائیکە و فریشتە خۆیان نیشاندابێ و ئەوە

[٦٠] Ibn Hischām: Sirat an-nabi, 1:214

نیشانەیەکە کە کارێکی گەورە و گرانی پێ دەسپێردرێت. دووساڵ دواتر لە جێگایەك لە مابەین ئەو دوو شارانەدا ئامینە فەوت دەکات.

لە تەمەنی هەشت ساڵیدا محەمەد شاهیدی مردنی باوکەگەورەی واتە عەبدولموتتەلیب بوو و ناچار کرا بچێتە لای ئەبووتالیبی مامی کە لەگەڵ بنەماڵەکەیدا لە پەیوەندییەکی هاوچەشندا دەژیان. ئەو کارەساتانە، لەدەستدانی ئەو خۆشەویستانە و هەروەها هەست بە گەورەبوون لە ناو بنەماڵەی بێگانە و نەبوونی کەسێکی بەردەوام وەك نموونەیەکی کەسایەتیی و فیگوورێکی بەڕێوەبەر لە ژیانی محەمەددا بوونە هۆکاری سەرەکی بۆ تەنیا مانەوە، هەستی متمانە پێنەکردن و هەڵس و کەوتی پێشبینی نەکراو، و بە تەواوی شوێنی خۆیان لەسەر کەسایەتی محەمەد بەجی هێشت.

وێدەچێ ئەو نەبوونی دایکە لە ژیانی محەمەددا، خۆی لە هەڵس و کەوت لەگەڵ ژنان دەرخستبێت. لە چەند پەیوەندییەکدا بەدوای پەنا و سەلماندنێکی دایکانەدا گەڕاوە، کە بەڕادەیەکی زۆر ئارەزووی کردووە و لە درێژایی ژیانیدا بەدوایدا گەڕاوە. لە لایەکیشەوە لەگەڵ تاقمێك لە ژنەکانی هەڵس و کەوتێکی خۆپەرەستانە و زۆر ئیشکی هەبووە، کە وێدەچی بەو کارەی ویستبێتی سزای تاوانی دایکی بدات، وا لە تەمەنی منالییەوە بە بێ پەنا لەو دنیایە بەڕەڵلای کردبوو.

چەند ساڵ دواتر بە دوای گرتنەوەی شاری مەککە لە لایەن محەمەدەوە، بۆ یەکەم جار چۆتە سەر گۆڕی دایکی. بە گریانەوە دەبێ دۆعای لە خودا کردبێ کە لە گوناهەکانی چاوپۆشی بکات. بەڵام خودا دۆعاکەی رەد کردۆتەوە. دەبێ ئامینە چ گوناهێکی وا گرانی کردبێ کە محەمەدی ناچار بە پاڕانەوە لای خودا کردبێ؟ مێژووناسانی ئیسلامی لەسەر ئەو باوەڕەن گوناهی ئامینە لەوەدا بووە کە کافر بووە. قورئان لە سوورەی ٩، ئایەی ١١٣ دا، دۆعاکردنی پێغەمبەری بۆ خزم و کەسی بێ ئیمانی لێ قەدەغە کردووە.

لە ڕوانگەی منەوە ئەو چەشن شی کردنەوەیە شتێکی بێ مانایە. لە کاتی مردنی ئامینەدا محەمەد کە دواتر بۆتە پێکهێنەری ئیسلام، تەنیا شەش ساڵی تەمەن بووە. ئەگەر هاتنە سەرکاری ئایینی ئیسلام بە پێوەر بۆ ئایینێکی ڕاستەقینە دابنێین، ئەو کاتەی ئامینە فەوتی کردووە هەر هەموو مرۆڤی سەر ئەم جیهانە بێ دین و کافر

بوون. له لایەکیتریشەوە هەر هەمان مێژوو ناسان ئامینە لەگەڵ مەریەمی دایکی مەسیح هەڵدەسەنگێنن و ڕەوایەتێکی هاوچەشنی بۆ دەخوڵقێنن و دەنووسن کاتی ئامینە زگی بە محەمەد پڕ بووە، لە خەونیدا خەیاڵی کردووە کە زگی بە منداڵێکی تاقانە و تایبەت پڕە و دەبێ ناوی محەمەدی لەسەر دابنێ. ماوەیەکی کورت دوای لەدایکبوونی دەبێ تیشکێکی وەها لە لەشی محەمەد هاتبێتە دەرێ کە کۆشکەکانی شاری بوسرا"Busra" لە سووریەی ڕۆشن کردبێ.[٦١]

بەڵام سەرەڕای پشتڕاستکردنەوەی مێژوونووسانی ئیسلامی لەسەر ئامینە، محەمەد بە بێ ئارەزووی ئاشتبوونەوە لە گەڵ دایکی، لە قورئاندا ڕایدەگەیێنێ کە ئامینە لە جەهەنەمدا دەسووتێنرێت.

بڵێی ئەو ڕاستییە کە ئامینە محەمەدی لەخۆی دوور خستۆتەوە، یا تێنەگەیشتوویی محەمەد وەك منداڵێك کە دایکی لە دەست داوە، یاخود ئەو قسانەی لەناو خەڵکی دا لەسەر زاران بوون و گومانی ئەوەی کە محەمەد لە پەیوەندییەکی بێ هاوسەریدا پێگەیشتوە، ببونە هۆی ئەو ئارەزووە؟ لە نووسراوەکەی ابن ئیسحاق دا دەبێ ئامینە گوتبێتی زگ پڕبوونی لەسەر محەمەد لە هەموو ئەوانیتری راحەت تر بووە.[٦٢] هەموو سەرچاوە ئیسلامییەکان لەسەر ئەو بۆچوونە کۆکن کە نە پێش و نە دوای عەبدوڵلای باوکی محەمەد، ئامینە زەماوەندی لەگەڵ هیچ کەسێکیتر نەکردووە. بەو پێیەی عەبدوڵلا سێ مانگ دوای زەماوەندی لەگەڵ ئامینە فەوتی کردووە، دەبێ تەنیا جارێك لەو زگی پڕ بووبێ. ئەدی ئەو زگ پڕبوونانەی تر کە لە نووسراوەکەی ابن ئیسحاقدا باسی لێکراوە، لە کوێوە هاتوون؟ کە وابوو دەبێ پیاوانێکیتر لە گۆڕێ دا بووبن جا چ لە ڕێگەی هاوسەریی و چ لە ڕێگەی ترەوە. هەرچۆنێک بێت، لە ڕوانگەی محەمەدەوە دەبێ ئامینە تاوانێکی گەورەی کردبی کە نەیتوانیوە لێی ببووری. "پێغەمبەر و باوەڕپێکراوانی ڕێگایان لێ بەستراوە داوای لێبووردن لەخودا بۆ ئەو کەسانە بکەن کە تەنانەت خزمی نیزیکیشیان بن، کاتێ کە ڕوونە جێگایان لە جەهەنەمدایە" (سووڕەی ٩ ، ئایەی ١١٣).

---

[٦١] Ibn Hischām: Sirat an-nabi, 1:207

[٦٢] Ibn Hischām: Sirat an-nabi, 1:214

هیچ مرۆڤێك بە ڕادەی خەدیجە (٥٥٥-٦١٩) كارتێكەری لەسەر ژیانی محەمەد نەبووە و هیچ كەسێك بەقەرا ئەو نەیتوانیوە هێندە گۆڕانكاریی تێدا پێك بێنێت. ئەو تاقە ژنێكی محەمەد بووە كە ژنیتری بەسەر نەهاتووە. خەدیجە، وەك هاوسەرێک، تا مردنی لەگەڵیدا ژیاوە. خەدیجەی بێوەژن و دەوڵەمەند، كاروانسەرایەك و دووكانێكی بازرگانی لە مەككە بە میرات پێ گەیبوو. محەمەد لە ڕێكخراوەی بازرگانیی خەدیجەدا سەركەوتووانە سەرپەرشتیی كاروانێكی بۆ ڕێگای سووریا لە ئەستۆ گرتبوو. خەدیجە بۆ محەمەد تەنیا هەر خاوەن كار نەبوو بەڵكوو هاندەرێك بوو بۆ گەشانەوەی هێزی كاریی ئەو.

سەرچاوە ئیسلامییەكان باس لەسەر ئاگاڵیبوونی خەدیجە لە بەسەرهاتە ئایینییەكەی محەمەد دەكەن. محەمەد لەسەر هەڵس و كەوتی نائاسایی خۆی پێیوابووە كە شەیتان چۆتە كەڵێشیەوە.[٦٣] ڕۆژێك لە ڕۆژان محەمەد بە ترسەوە خۆی بە ماڵی خەدیجەدا كردووە، بە لەرزێكی زۆرەوە داوای لە خەدیجە كردووە گەرم دایپۆشێ. ئەو بۆ خەدیجەی گێڕاوەتەوە كە شەیتان ویستوویە بیخنكێنێ. خەدیجە ئارامی كردۆتەوە و گوتوویەتی ئەوە شەیتان نەبووە بەڵكوو فریشتەی ئاسمان بووە كە خۆی نیشان داوە.

ئەگەر لە ئەمڕۆدا مرۆڤێك بە لەرزەوە بچێ بۆ لای ژنەكەی و پێی بڵێ بوونەوەرێكی تووڕە خەریك بو لە ئەشكەوتێكدا بمخنكێنێ؛ و یاخود بڵێ لەپڕێكدا سووڕەیەكم بۆ نازڵ بووە، ژنەكە دەبێ نیگەران بێ كە مێردەكەی یا وڕینە دەكا و یا دەبێ تووشی نەخۆشیی دەروونی بووبێت، بە پەلە و بێ ئەملا و ئەولا دەینێرێت بۆ لای پسپۆڕی دەروونناسی. بەڵام بەوهۆیەی ئەو كاتی مەككە واتە سەدەی حەوتەم هیچ ناوەندێك یاخود نەخۆشخانەیەكی دەروونی بوونی نەبووە، دەبوو خەدیجە خۆی ببێتە دوكتۆر و هەوڵی چارەسەریی مێردەكەی بدا. یاخود كاتێ بارودۆخی نەخۆشیی محەمەد زۆر خراپتر بووە و لای ژنەكەی دركاندوویەتی كە دەیهەوێ بچێتە سەر

[٦٣] Ibn Saa'd: Al-Tabaqat, 1:165

کێویک و لەوێوە خۆی بەرداتەوە، ژنێکی ژیر دەبێ شتێك بدۆزێتەوە کە بتوانێ یارمەتیدەری مێردەکەی بێ.

خەدیجە بڕیاری داوە نەخۆشیی مێردەکەی بە خەڵاتێکی ئاسمانی دابنێ. هەڵس و کەوتی خەدیجە لەگەڵ محەمەد وەك هەڵس و کەوتی دایکێك بووە لەگەڵ منداڵەکەی. سەرەڕای ئەوی دایك باوەڕی بە فانتازی منداڵەکەی نییە، هەوڵدەدا خەیاڵەکەی بە ڕاست لێ وەربگرێ، بەڵام هۆیەکی ئەرێیشی لە پەنا دادەنێ. خەدیجە داوا لە محەمەدی ترساو دەکات، کە ئەگەر جارێکیتر ئەو ڕۆشناییە هاتە دیداری بە پەلە پێی ڕابگەیێنێ.

تا ئێستا میوانە ئاسمانییەکەی محەمەد تەنیا لە ئەشکەوتی حەڕا لێی وەدەر کەوتبوو، بەڵام لەسەر ئەمری خەدیجە لێرەبەولاوە، ئیتر دەهاتە ناو مالەکەشیان. ڕۆژێك کاتێ روحە ئاسمانییەکە لە ماڵی خەدیجە خۆی نیشان دا، محەمەد بە دەنگی بەرز هاواری لە خەدیجە کرد: "من ئەو دەبینم!" دیارە سروشتییە کە خەدیجە نەیدەتوانی ئەو فریشتەیە ببینێت. خەدیجە داوا لە محەمەد دەکات لەسەر قاچی چەپی دانیشێ، و لێی دەپرسێ: "هێشتا هەر دەیبینی؟" محەمەد وەڵام دەداتەوە بەڵێ! ئەمجار داوای لێ دەکات لەسەر قاچی ڕاستی دانیشێ و هەمیسان لێی دەپرسێ: "ئێستا چی، هەر دەیبینی؟" محەمەد وەڵام دەداتەوە بەڵێ. "وەرە ناو باوەشم" خەدیجە دەڵێ. بەڵام لەوێشەوە فریشتەکەی هەر دەبینی. خەدیجە جلەکانی خۆی دادەکەنێ و دەڵێ ئەدی ئێستا؟ محەمەد دەڵێ ئیتر نایبینم! خەدیجە بە ئاسوودەییەوە دەڵێ: "دڵنیا بە کە ئەوە فریشتە یە و شەیتان نییە"[٦٤]

بە ئەگەری زۆرەوە، ئەگەر محەمەد هەر وەك پێشتر کەسێکی لە ژوورەکە لەبەر چاو بدیبایە، خەدیجە هەتا نێو جێگا و لەگەڵیەکتر خەوتنیش، درێژەی پێدەدا. لێرەدا بە ڕاشکاوی مەکرێکی ژنانە لە کاردایە. پیاوێکی لەخۆڕازیی عەرەب هیچکات ئیزن نادا مرۆڤێکی بێگانە جا چ شەیتان بێ یا فریشتە، ژنەکەی بە ڕووتی ببینێ. بەخیلی و غەریزەی ساحیب بوونی محەمەد بەسەر فانتازی و خەون و خەیاڵەکەیدا سەر کەوتووە و دەری کردووە.

---

[٦٤] Al-Suhaili: Al-Raud al-Unuf, 1:408–409

شی کردنەوەی مێتافیزیکیەکەی دەڵێ: "تەنیا شەیتان خەوتنی هاوسەر لەگەڵ یەکتر سەیر دەکات. فریشتە و مەلائیکە بە پێچەوانە، کاتێ ژنێك بۆ مێردەکەی خۆی رووت بکاتەوە یاخود لەگەڵی بخەوێ، خۆیان دوور دەخەنەوە و نامێننەوە." ئەگەرچی خەدیجە خۆی ئەو کەسەی نەبینیوە، بەڵام بەو بڕیارەی، مێردەکەی ئارام کردۆتەوە و پێی سەلماندووە کە بە هیچ شێوەیەك شێت نییە.

سەیر ئەوەیە کە محەمەد دوای مردنی خەدیجە و هیجرەتی بۆ مەدینە، وەك یاسا دانەر چەند یاسای بۆ شاهیدی عەینی داناوە. بە پێی ئەو یاسایە بینینی تاوانێك لە لایەن ژنێکەوە بەهۆی کەم هۆشیی یاخود درۆزن بوونیان، تەنیا ئەو کات دەسەلمێندرێ کە لە لایەن ژنێکیتریشەوە شاهیدی بۆ بدرێ. بەڵام پیاو بە پێچەوانە پێویستیی بە شاهیدی دووهەم نەبووە. ئەو کارە بەو هۆیەوە سەیرە، کە گرنگترین بەڵگەی ئیسلامیی واتە ئەوەی کە محەمەد بە پێغەمبەریی خودا هەڵبژاردراوە، لەسەر شاهیدیی تاکە ژنێك بنیات نراوە کە ئەو ژنە تەنانەت کەسەکەشی نەبینیوە.

لەسەر ئایین و باوەڕی خەدیجەی پێش ئیسلام هیچ زانیارییەکی ئەوتۆ لە دەستدا نییە. تەنیا ئەو شتە ڕوونە کە دوو کوڕە مامی مەسیحی بوون: یەکیان عوسمان ابن ئەلحوەیریث "Uthmān Ibn al-Huwairith" ە کە وەك پێشتریش باسمان لێوەکرد، گوایە پێشنیاری بە قەیسەری رۆمیی کردووە کە بیکا بە شای مەککە؛ ئەویتریان مرۆڤێکی رۆحانی مەسیحی بە ناوی وەرەقە "Waraqa" بووە و لەگەڵ ئەو کوڕە مامەی باسی فانتازیکردنی محەمەدی کردوە و داوی یارمەتی لێ کردووە. وەرەقە لەو پەیوەندییەدا لەسەر بۆچوونی خەدیجە بووە کە ئەو کەسەی وا لە ناو ئەشکەوتەکەدا میوانی محەمەد بووە، ناردراوێک لە لایەن خوداوە بووە. جێی باوەڕە کە خەدیجە پێش هاوسەری لەگەڵ محەمەد ئایینی مەسیحی قەبووڵ کردبێ. چونکە لە وڵاتە عەرەبییەکان تەنیا مەسیحی و یەهوودی باوەڕیان بە خودا و ناردنی پێغەمبەر هەبووە.

زێنەب ئەو ژنەی پێغەمبەری بەزاند

دەگێڕنەوە خەدیجە شەش منداڵی لە محەمەد بووە. دوو کوڕ کە لە تەمنی منداڵیدا مردوون و چوار کەنیشك. ئەو حیساباتە کێشەی لەگەڵە، ئەگەر مرۆڤ بڕێك سەرنجی بداتێ کە خەدیجە ئەوکاتەی لەگەڵ محەمەد زەماوەندی کردووە چل ساڵە بووە و لە تەمەنی ٦٥ ساڵیشدا مردووە. لە سوورەی ١٠٨ی قورئاندا دەخوێنینەوە کە کەسێکی خەڵکی مەککە محەمەدی بە ئەبتەر"abtar" نێو ناوە. ئەبتەر بە مانای "نەزۆك"ە و هەروەها دەکرێ ئەو وشەیە بە نەبوونی توانای جینسیش مانا بکرێتەوە. ئەو ڕاستییەش کە محەمەد دواتر لەگەڵ یازدە ژنیتری کە تەمەنیان زۆر لە خەدیجە کەمتریش بووە و تەنانەت تاقە منداڵێکیشی لێیان نەبووە، بوونی شەش منداڵ لە خەدیجە سەیر دەنوێنێ. تەنیا یەك لە کەنیزەکانی بە ناوی ماریا، منالێکی بوو کە لێرەش لەناو خەڵکدا گێڕراوەتەوە کە منالەکە هی محەمەد نییە و تەنانەت محەمەد دواتر فەرمانی کوشتنی باوکی منداڵەکەی داوە.

تاقمێك لە ژیننامە نووسانی ئیسلامی زۆر جار لەسەر کچەکانی محەمەد بە ناوی فاتمە،"Fatima" روقیە "Ruqayya" و ئوم کلثوم "Um Kulhoum" نووسیویانە. لەسەر کچە گەورەکەی محەمەد واتە زێنەب زۆر کەم نووسراوە هەیە. بڵێی بە ئانقەست زێنەبیان لە بیۆگرافی محەمەد قرت نەکردبێ، چونکە زێنەب تەنیا منداڵی محەمەد بووە کە باوەڕی بە پێغەمبەر بوونی باوکی نەبووە؟ کاتێ محەمەد بە ئازادی قاوی بۆ ئایینەکەی کرد، دەستووری جیابوونەوەی دوو کچی واتە " روقیا و ئوم کولسومی لە مێردەکانیان دا، چونکە شووەکانیان موسوڵمان نەبوون. فاتمە لەو سەردەمەدا هێشتا منداڵ بوو. بەڵام زێنەب ژنی بازرگانێك بوو بە ناوی ئەبوو ئەلعاز "Abū al-A’as" و چەندین منداڵیشیان هەبوو. ئەبوو ئەلعاز باوەڕی بە پێغەمبەریی محەمەد نەبوو. محەمەد لەسەر ئەو کارەی زۆری لێ تووڕە بوو، ئەمری بە کچەکەی کردووە کە خۆی لە ئەبوو ئەلعاز جیا بکاتەوە. زێنەب بە قسەی محەمەدی نەکردووە و لای بنەماڵەکەی خۆی ماوەتەوە. تەنانەت دەبێ هۆزی قورەیش گوشاریان بۆ ئەبوو ئەلعاز هێنابی کە لە زێنەب جیا بێتەوە، بەڵام ئەویش جوابی نەداونەتەوە و بە قسەی نەکردوون. زێنەب و مێردەکەی بەو هۆیەوە لە بنەماڵەی محەمەد دوورییان کردووە.

کاتێ محەمەد هیجرەتی کردە مەدینە، هەموو کچەکانی لەگەڵیدا هاوسەفەر بوون، تەنیا زێنەب و مێردەکەی لە مەککە مانەوە. کاتێ محەمەد و هەڤاڵانی هێرشیان کردە سەر کاروانچییەکان، زاواکەی بڕیاری دا دژ بە محەمەد شەڕ بکا چونکە محەمەد نەک هەر دەیویست بنەماڵەکەی لێ تێك بدا بەڵکوو کارە بازرگانییەکەشی کەوتبووە ژێر مەترسییەوە. بۆ ئەو و هەموو بازرگانەکانی تر، جادەی کاروانچییەتیی مەککە وەك رەگی حەیاتی وابوو. لە شەڕی بەدردا، ئەبوو ئەلعاز لەگەڵ خەڵکانی مەککە دژ بە شەڕکەرەکانی محەمەد بەشدار بوو. دوای دۆڕانی ئەو شەڕە، ئەبوو ئەلعاز و چەند کەسیتر بە دیل گیران. خەڵکی مەککە بۆ ئازاد کردنی ئەو ئەسیرانە پێشنیاری پارەیەکی زۆریان بە محەمەد کرد. محەمەد پێشنیارەکەی لێ قەبووڵ کردن بەڵام لەو ئەسیرانە دوو کەسی لێ کوشتن، یەکیان شاعیرێك بۆۆ بە ناوی ئەلنەذرابن الحارث "al-Nadr Ibn al-Harith" کە لە شێعرەکەیدا محەمەدی بە درۆزن ناوبردبوو و ئەویتریشیان هەڤاڵێکی ئەلنەذربوو، کە لە کاتی خوێندنەوەی شیعرەکەدا دەبێ پێ کەنیبێ.

زێنەب بۆ ئەوەی ئەرخەیان بێ کە محەمەد مێردەکەی ئازاد دەکا، مل بەندێکی گرانبەهای بۆ نارد کە ئەو کات لە لایەن دایکی، واتە خەدیجەوە بۆ زەماوەندەکەی پێی خەڵات کرابوو. کاتێ محەمەد مل بەندەکە دەبینێ دڵی پڕ دەبێ و وەبیر ژنە باشەکەی دەکەوێتەوە کە لە سەردەمە ناخۆشەکانی ژیانی هەمیشە هاوڕێی بووە. ئەمر دەکا ئەبوو ئەلعاز بێنن، مل بەندەکەی دەداتێ و بە بێ وەرگرتنی پارە ئازادی دەکات. بەڵام شەرتێکی بۆ دادەنێ: بەڵێنی لە ئەبوو ئەلعاز وەردەگرێ کە دوای گەیشتنەوەی بۆ مەککە زێنەبی کچی بۆ مەدینە بۆ رەوانە دەکات. وەك باسی لێ دەکرێ، هەستی بەزەیی محەمەد لە گێڕاوەکاندا بەڕوونی لاوازترە لە هەستی خۆبایی بوونی. محەمەد بەو کارەی هەوڵی هەڵوەشانی بنەماڵەیەکی بەختەوەر دەدا تەنیا بۆ ئەوەی پێیخۆش بوو کچەکەی لە بەرەی خۆیدا بێت. ئەگەرچی ئەو دەیزانی کە زێنەب دوو گیانە، بەڵام هێشتا گوشاری بۆ ئەبوو ئەلعاز دێنا کە لەسەر بەڵێنەکەی ڕاوەستێ.

ئەبوو ئەلعاز سەرەڕای دووگیانبوونی زێنەب و خۆشەویستیی لە هەنبەر ئەو، بەڵێنەکەی ڕاگرت و زێنەبی رەوانەی مەدینە کرد. لە ڕێگا کاروانەکەیان لە لایەن چەند پیاوی هۆزی قوڕەیش هێرشیان دەکرێتە سەر، زێنەب منداڵەکەی لەبار دەچێ و دوای ئەو کارەساتە بۆ حەسانەوە دەگەڕێتەوە بۆ مەککە. تەنانەت ئەو ڕووداوەش

محەمەد ئارام ناکاتەوە و پێ لە کەوشێك دەنێ کە بە پەلە خۆی بگەیێنێتە مەدینە. شەڕکەرەکانی نارد تا هێڕشکارەکان بدۆزنەوە و ئەمری پێکردن کە بیانسووتێنن. بەڵام لەپڕێکدا بڕیارەکەی گۆڕی و گوتی: "تەنیا خودا دەتوانی مرۆڤ بە ئاور زەجر بدا، هەر ئەوەندەی دەست و قاچیان بپەڕێنن بەسە."[٦٥] شەڕکەرەکانی فەرمانی محەمەدیان بەجێ هێنا و زێنەبیان تا مەدینە هاوڕێیی کرد.

بەڵام لەوێ کارەساتێکی تر یەخەی زێنەبی گرت. ئەو کاتەی زێنەب گەیشتە مەدینە، محەمەد گوشاری بۆ هێنا تەڵاق لە ئەبوو ئەلعاز وەربگرێ و هاوسەریی پیاوێکی موسوڵمان بکات. زێنەب قەبووڵی نەکرد. لەو سەردەمەدا محەمەد، مەدینە و ناوچەکانی دەوروبەری شارەکەی بە تەواوی لەژێر کونترۆڵی خۆی گرتبوو. تەنانەت ڕێگای بازرگانیش لە دەست خۆیدا بوو. دەستووری هێرش بۆ سەر کاروانی ئەبوو ئەلعاز و بە دیل گرتنی ئەوی دا. لە ڕوانگەی خۆیەوە بەو کارەی دەیویست کچەکەی بە ڕێگای ڕاست هیدایەت بکا. زێنەب هەمیسان قسەی باوکی ڕەدکردەوە و پێی ڕاگەیاند کە مێردەکەی لە ژێر پارێزگاری خۆی ڕادەگرێ. خۆی بە یاسایەکی کۆنی مەککەوە هەڵواسی کە ئەگەر بێگانەیەك بێتە ناو شار کەسێکی ناو شارەکە دەتوانێ پارێزگاریی لێ بکات. ئەگەر کەسێکی بنەماڵەی قوڕەیش پارێزگاری بکات هیچکەس بۆی نییە هێرشی بکاتە سەر. تەنانەت ئەو کات ژنانیش دەیانتوانی کەسێك لەژێر پارێزگاری خۆیاندا ڕابگرن. زێنەب بەو کارەی و بە دەرکاندنی خۆشەویستیی لەهەنبەر هاوسەرەکەی کە ئەوی لە سەرووی بنەماڵەکەی و داب و نەریتدا دا دەنا، محەمەدی لای دۆستەکانی سووك کرد. محەمەد نەیدەتوانی باوەڕ بکات کە کچەکەی بەو شێوەیە هەڵس و کەوتی لەگەڵدا بکات. بە بێ باوەڕییەوە پرسیاری لەو کەسانە کرد کە لە دەوروبەری ڕاوەستابوون:" ئێوەش گوێتان لێ بوو، ئەو شتەی من گوێم لێیە؟".

بەهێزترین مرۆڤی عەڕەبستان خەریکی دۆڕاندنی بڕیار و هەڵوێستەکەیەتی، ئەویش لە بەرانبەر کچی خۆشەویستەکەی واتە خەدیجە. لە کۆتاییدا هیچ ڕیگایەکی بۆ نەماوە، جگە لەوەی ئەبوو ئەلعاز ئازاد بکا و لەگەڵ ژنەکەیدا بیاننێرێتەوە مەککە. تەنانەت ئەو شتانەی لە کاروانەکەشی زەوت کردبوو، پێی دانەوە.

[٦٥] Al-Baladhiri: Ansab al-Ashraf, 2:525ff.

دوو ساڵ دواتر زێنەب مرد. محەمەد فەرمانی بە خاکسپاردنێکی بە ڕێی و جێی لە مەدینە بۆ دا. ئەلبەلاذەری "Al-Baladhiri" دەگێڕێتەوە: "محەمەد فەرمانی داوە مەیتی زێنەب لە تابووتێکدا لە گۆڕ نێن، داب و نەریتێك کە تەنیا لای مەسیحییەکان بینراوە."[٦٦] ئەو کارە نهێنییەکی دیکە وەدەردەخا. بڵێی زێنەب مەسیحی نەبووبێ؟ بڵێی تەنیا بەو هۆیەوە نەیویستبێ لە مێردەکەی تەڵاق وەربگرێ؟ بۆچوونێکی زۆر سەیر نییە. ئەبوو ئەلعاز ماوەیەکی زۆر لە ناوچەی مەسیحییەکانی سووریەدا بەڕێوە بووە، خزمایەتیی لەگەڵ پیاوێکی رۆحانی واتە وەرەقە "Waraqa" هەبووە. بە پێی هەندێك لە سەرچاوەکان هەر ئەو پیاوە رۆحانییە محەمەد و خەدیجەی لێك مارە کردووە. ئەو ڕاستییەش کە لە سەردەمی ژیانی خەدیجەدا هیچ ژنێکیتری نەهێناوە، ئەگەرچی تەمەنی لە خۆی زۆر زیاتریش بووە، بۆچوونەکە پشت ئەستوور دەکاتەوە.

دەگێڕدرێتەوە کە ئەبوو ئەلعاز دواتر ئایینی ئیسلامی قەبووڵ کردووە. ئەلبەلاذەری دەنووسێ: "مێردەکەی زێنەب نەچۆتە ناو ڕیزی شەڕکەرەکانی محەمەدەوە. وێ ناچێ ئیسلامیشی قەبووڵ کردبێ، چونکە ئەوکات هەر کەس ئایینی ئیسلامی قەبووڵ کردایە، دەبوو ڕاستەوخۆ و ئۆتوماتیك بچێتە ناو ڕیزی شەڕکەرەکانیەوە.

---

[٦٦] Al-Baladhiri: Ansab al-Ashraf, 2:529

ئایشە، مناڵێک، کە محەمەد هەرگیز نەیدەتوانی وەك ئەو بێ

دوای مردنی خەدیجە، محەمەد لە زۆر لایەنەوە رادیکاڵ بۆوە. هەڵس و کەوتە سەیروسەمەرەکەی پێشووی بەجێ هێشت و دەستیکرد بە دانانی پلان بۆ بەربەرەکانی کردنی هۆزی قورەیش و تووناندکردنی کارە بازرگانییەکەیان. هەڵس و کەوتی سێکسی و جنسیشی دوای خەدیجە دەبێ بەندەکەی دەستی بە ڕووخان کردبێ، چونکە چەند مانگ دواتر لەگەڵ دوو ژن واتە سوعدا "Sauda" و ئایشە "Aischa" زەماوەندی کرد کە جیاوازییەکی زۆریان لەگەڵ یەکتر هەبوو. تەمەنی سوعدا زیاتر لە حەفتا ساڵ بوو، و ئایشەش تەنیا شەش ساڵ تەمەنی بوو. سوعدا ماوەیەکی کورت بوو ببوە بێوەژن و ڕەنگە محەمەد ویسبێتی لە ڕێگای هاوسەرییەوە ژیانی دابین بکات. خۆی زیاتر لە ٢٥ ساڵ لە لایەن خەدیجەی بێوەژنەوە ئاگاداریی لێکرابوو، ئێستا دەیوست بۆخۆی ئاگای لە کەسێکیتر بێ.

ئایشەی شەش ساڵەش کچی هاوڕێی هەمیشەیی واتە ئەبووبەکر بوو. بەو هاوسەرییە ویستوویە پەیوەندیی نێوان خۆی و ئەبووبەکر قایمتر بکات. هاوکات ئەو تایبەتمەندییانەی وا لە ئایشەیدا دیبووی، هیچ ژنێکی باڵغ نەیدەتوانی بیداتێ. منداڵێکی بەستەزمان و بێ گوناە، خوێن شیرین و فڕتۆڵ، لە لایەن دایك و باوکییەوە باش بارهاتبوو و زۆریش خۆشەویست بوو. تەواوی ئەو تایبەتمەندییانەی محەمەد لەو تەمەنەدا خۆی لێی بێ بەهرە بووە.

بە ئەگەری زۆر بەو پەیوەندییە ویستوویە سەردەمی مناڵیی لەدەستچووی خۆیی زیندوو بکاتەوە. محەمەد منداڵانیتری بۆ ناو ماڵی خۆی بانگهێشتن کردووە، کاتی یاریکردن سەرنجی داونەتێ، کێبەرکێی هەڵاتن و خۆشاردنەوەی ڕێکخستووە و خۆشی بەشداری تێداکردووە.

لەو کاتەوە چەندین سەدەیە زەماوەند لەگەڵ منداڵی کەم تەمەن لە ئایینی ئیسلامدا بەهۆی محەمەدەوە شێوەی فەرمیی بەخۆی گرتووە. بۆ زۆربەی موسوڵمانی مودێرنی ئەوڕۆیی، زەماوەندی پێغەمبەر لەگەڵ منداڵێکی شەش ساڵە هەستێکی شوورەیی پەروەردە دەکا و بەو هۆیە بە دوو دڵییەوە بەدوای ڕوونکردنەوەیەکی لۆژیکیدا

دەگەڕێن. تاقمێك دەڵێن، ڕەنگە لەو تەمەنەدا مارەی کردبێ، بەڵام نیزیکی جنسیان سێ ساڵ دواتر و لە تەمەنی نۆ ساڵەییدا بووە.[٦٧] داکۆکیکەرەکانی بەو شێوەیە بۆی دەچن کە ئەوکات کچی نۆ ساڵە زۆر زوو بلووغ دەبوون و بۆ نیزیکی سێکسی ئامادە بوون. بەڵام یەکەم، ئایشە خۆشی دانی بەوە داناوە کە محەمەد هەر لە سەرەتاوە خۆی لێ نیزیك کردۆتەوە و بە غەیری ڕۆچوون، هەمووشتێکی لەگەڵ کردووە. لە ڕاستیدا ئەو کارانەش هەر بە سێکس لە ئەژمار دێن. دووهەم، کچێکی نۆساڵە، کچێکی نۆ ساڵەیە و چ ئەو کات و چ ئێستاش منداڵێک زیاتر نییە. هەروەها، ئەو سەردەمەش باو نەبووە کە پیاوێك لەگەڵ کچێکی شەش یاخود نۆ ساڵە زەماوەند بکات و هیچ نموونەیەك لە دەور و بەری سەردەمی محەمەد تۆمار نەکراوە کە بوونی کارێکی هاوچەشن بسەلمێنێ. تەنانەت کچەکانی محەمەدیش هەر هەموویان لە تەمەنی ئاساییدا زەماوەندیان کردووە.

تاقمێك لە داکۆکیکەرەکانی دیکەی، شک لە تەمەنی کەمی ئایشە دەکەن و دەڵێن، محەمەد مرۆڤێکی بەتایبەت ئەخلاقی بووە و بۆی نییە کارێکی لەو چەشنەی کردبێ. بەڵام ئایشە خۆی بە پێی زۆربەی سەرچاوەکان و بەتایبەت سەرچاوە ئیسلامییەکان بە درێژایی ١٤٠٠ ساڵی ڕابردوو، باسی لە تەمەنی کاتی مارەکردنی کردووە. بەڵام ئەو تاقمە مرۆڤەی سەدەی بیست ویەکەم، کە دەیانەوێ بە خەیاڵی خۆیان ڕێفۆرم لە ئیسلامدا پێك بێنن، چاوی لێ دەنوقێنن و نایانەوێ ئاگایان لە مێژووی ڕابردووی خۆیان بێ. ئەوان دەیانهەوێ وێنەیەکی باش و مرۆڤخوازیی لە محەمەد دژ بە دنیای ئەوڕۆ و بەتایبەت بیرمەندانی ڕەخنەگر دروست بکەن، بەڵام بەداخەوە ئاوا کارەکەیان بۆ بەرەوپێش نابرێت، چونکە نەک هەر مێژووی ڕابردووی محەمەد پیشان دەدا کە لەگەڵ منداڵێکی شەش ساڵاندا نیزیکی کردووە، بەڵکوو بە گشتی چەشنی هەڵس و کەوتی ئەو لە هەنبەر هاوسەرایەتی و کاری سێکسی باشتر دەخاتە ڕوو. ئەو هەڵس و کەوتانەی نەتەنیا بە هەڵسەنگاندن لەگەڵ سەدەی بیست و یەکەمدا ڕەخنەیان لەسەرە، بەڵکوو بە هەڵسەنگاندن لەگەڵ سەردەمی حکومڕانی خۆیشی هەر کارێکی نامۆ بووە. لەسەر ئەوە دواتر دەوێین.

[٦٧] Abū Dawūd: Sunan Abi Dawūd, Hadith Nr. 2214

ئایشە هەر وەك خۆشی دەیزانی، لە ناو ژنەکانی محەمەدا جێگایەکی تایبەتیی هەبوو. ئەو زۆر شانازی بەوەوە دەکرد کە تاقە ژنی باکرەی محەمەدە و ئەوانیتری هەر هەموویان بێوە ژن بوون. ئایشە ژنەکانیتری محەمەدی لەگەڵ زەوییەك هەڵدەسەنگاند کە لە لایەن شووەکانی پێشوویانەوە ئاودراون. هەروەها ئایشە تەنیا ژنی محەمەد بووە کە دوای مردنی محەمەد باسی لەسەر ژیانی سێکسی محەمەد کردووە. بۆ وێنە دەڵێ: "محەمەد هەموو شەوێك چۆتە لای ژنەکانی و لە باوەشی گرتوون، ماچی کردوون و یاری لەگەڵ کردوون، پێش ئەوەی بچێتە لای ئەو ژنەی وا ئەو شەوە نۆبەی بووە."[٦٨]

لە مانگی رەمەزاندا نیزیکی سێکسی پێش ڕۆژئاوابوون بۆ هەر موسوڵمانێك یاساخ کراوە. تەنانەت لە قورئاندا هاتووە ژن لە کاتی عوزردا بە تەواوی لەو کارە چاوپۆشی بکات. بەڵام ئایشە دەگێڕێتەوە: " محەمەد بۆ من یاسایەکی نوێ دانابوو. تەنانەت بۆ ئەو کاتەی لە عوزریشدا بووە، لە مانگی رەمەزان هەم ماچی کردووە و هەم زمانی مژتووە."[٦٩] هەروەها ئایشە تەنیا ژنێکی بووە کە نەك بە 'پێغەمبەری خودا' بەڵکوو بە 'محەمەد'ی ناو بردووە. تەنەنەت جارێکیان لە محەمەدی پرسیار کردووە: "بە ڕاستی تۆ پێغەمبەری خودای؟" کاتێ باوکی ئایشە، ئەبووبەکر ئەوی بیستووە، شەپلاغەیەکی لێ داوە. بەڵام محەمەد لە هەنبەر ئایشەدا زۆر هەڵسو کەوتێکی لاوازی هەبووە و لێی گەڕاوە هەرکارێکی پێیخۆش بێت بیکات.

ئایشە تەنیا ژنیشی بووە کە ئیزنی بینینی جوبرەئیلی بووە. ئایشە بینیویە دوای قسەکردنی جوبرائیل لەگەڵ محەمەد لەسەر ئەسپێك غاری کردووە. کاتێ لە محەمەد پرسیار دەکات، ئەو پیاوە کێ بوو، محەمەد پێی سەیر بووە، چونکە تا ئێستا تەنیا خۆی ئیزنی بینینی جوبرەئیلی بووە. کاتێ محەمەد دواتر لەگەڵ ژنەکانیتری زەماوەند دەکات، گلەیی لێ دەکەن کە بۆ ئایشە وە پێش هەموو ژنەکانیتری دەخات. لەو پەیوەندییەدا محەمەد وەڵامی داوەتەوە: "لەسەر هەڵس و کەوتی من سەبارەت بە ئایشە

---

[٦٨] Ibn Kathir: Tafsir, 1:697

[٦٩] Ibn Hanbal: Al-Musnad, Hadith Nr. 24775

گوشارم بۆ مەهێنن، چونکە هیچکات ئایەم بۆ نازڵ نابێ ئەگەر لەگەڵ ژنەکانیترم لە جێگادا بخەوم، جگە لەگەڵ ئایشە.[٧٠]

خۆشەویستیی محەمەد بۆ ئایشە بە ئاشکرایی، سروشتی جوبرەئیلیشی گۆڕیبوو. چونکە ئەگەر لەبیرمان بێت، خەدیجە وەك ژنی یەکەمی محەمەد ئیزنی بینینی جوبرەئیلی نەبووە، و تەنانەت ژوورەکەی بەجێ هێشتووە، کاتێ خەدیجە خۆی رووت کردۆتەوە. بەڵام لە هەنبەر ئایشە هەڵس و کەوتێکیتری کردووە و دەبێ مانەوەی لای ئەو هیچ کێشەیەك نەبووبێ.

سەرەڕای خۆشەویستیی محەمەد بۆ ئایشە، بە هەر شەش مانگ جارێك ژنێکیتری بەسەر هێناوە. حەفصە کچی عومەر هەڤالی نیزیکی، یەك لەوان بووە. بە پێی گێڕاوەکان محەمەد حەفصەی خۆش نەویستووە و تەنیا لەبەر خۆشەویستیی و ڕێزی بۆ عومەر ئەو کارەی کردووە. لە ناو ژنەکانی محەمەد دا بەتایبەت "زێنەب بن جەهش" و کۆیلەکەی محەمەد "ماریە"، وەك دڕوویەك بە چاوی ئایشە دا چوون. ئایشە بە شێوەیەکی نەخۆش بەخیلایەتی پێ دەکردن و لەگەڵ ژنەکانیتری محەمەد بەتایبەت حەفصە دژ بەو دوانە ڕێك کەوتبوو. کەش و هەوای ناو ماڵی محەمەد بەوهۆیە ژەهراویی ببوو.

---

[٧٠] Al-Bukhari: Sahih al-Bukhari, Hadith Nr. 3775

سەفییە، ژنێکی جوولەکەی بەدیلگیراوی شەڕ

محەمەد وەك مرۆڤێکی تینوو، کە خوێواوکی خواردبێتەوە، هۆگری ژنان بووە. هەرچەند زیاتر لەو خوێواوکەی دەخواردەوە، زیاتر تینووی دەبوو. ئەو شەڕانەی کە بەڕێوەی دەبردن، ڕێگایان بۆ خۆی و شەڕکەرەکانی دەکردەوە دەستیان بە ژنان ڕابگات. ژنانی هۆزە دۆڕاوەکان لە شەڕدا ببوونە ڕزق و رۆزی بۆ خۆی و شەڕکەرەکانی. جارێکیان محەمەد بۆ هاندانی شەڕکەرەکەنی گوتوویەتی: "ئەگەر شاری تابوك(Tabūk لە باکووری عەرەبستان کە لەژێر کۆنترۆڵی رۆمییەکاندا بووە)، بگرن، هەموو کچە رۆمییەکان دەبنە کەنیزی ئێوە."

شەڕکەرەکان وەك خەڵات ژنە جوانە بەدیلگیراوە کانی شەڕیان لای خۆیان ڕادەگرت و ئەو ژنانەی زۆر جوان نەبوون، وەك کۆیلە دەیانفرۆشتن. سەرەڕای ئەویکە موسوڵمانان لە ڕوانگەی ئایینییەوە ئیزنی دەست لێدانی ژنێکی بێگانەیان نەبوو، بەڵام مشتەرییەکان کاتی کڕینی کۆیلەکان دەستیان لە ئەندام و مەمکی کۆیلەکان وەردەدا بۆ ئەوی ئەرخەیان بن ئەو شتەی دەیکڕن، ماڵێکی چاکە.

محەمەد دوای سەرکەوتوویی لە شەڕی بەدر بەسەر خەڵکی مەککەدا، دەستیکرد بە ڕاونانی هۆزە جوولەکەکان لە شاری مەدینە. دەستووری سەرپەڕاندنی هەموو پیاوەکانی هۆزی قورەیزە"Quraiza"ی دا و ژن و منداڵەکانیشی بە دیل گرتن. تاقمێك لە جوولەکەکان پەنایان بۆ قەڵای خەیبەر برد و خۆیان لەوێ شاردەوە. محەمەد دەوری قەڵاکەی لێ گرتن، دوای ماوەیەك هەموویان ملیان دا و خۆیان تەسلیمی محەمەد و شەڕکەرەکانی کرد. یەك لە شەڕکەرەکان داوا لە محەمەد دەکا ئیزنی زەماوەندکردن لەگەڵ ژنێکی جوولەکە بە ناوی سەفییەی پێ بدا. بەڵام کاتی محەمەد ئاگادار دەکەن کە سەفییە کچی سەرۆك هۆزی جوولەکەکان بە ناوی حویەی "Huiayy"یە، بڕیار دەدا سەفییە بۆخۆی هەڵگرێ. محەمەد هەر لە هەمان ڕۆژدا کە دەستووری سەرپەڕاندنی مێرد و برا و خزمەکانی سەفییە دەدا، لە ڕەشماڵەکەیدا دەستدرێژی سێکسی پێ دەکا. کاتێ ڕۆژی دوایی محەمەد لەخەو هەڵدەستێ، دەبینی یەك لە شەڕکەرەکانی لەبەر دەرکەی ڕەشماڵەکە ڕاوەستاوە و کێشك دەکێشێ. محەمەد لێی دەپرسێ بۆ لەبەر دەرکەی ڕەشماڵەکەی ڕاوەستاوە، شەڕکەرەکە وەڵام دەداتەوە: "ڕەسووڵی خودا، من

نیگەرانی تۆ بووم و ترسم لەو ژنە هەیە کارەساتێکت بەسەر بێنێ، ئاخە تۆ دوێنێ دەستووری سەرپەڕاندنی مێرد و براو خزمەکانیت داوە!" [٧١]

لە سەرچاوە ئیسلامییەکاندا نووسراوە کە سەفییە لە هەمان ڕۆژدا لەسەر مەیلی خۆی بۆتە موسوڵمان و محەمەد زەماوەندی لەگەڵدا کردووە. جێی باوەڕ نییە سەفییە لە هەمان ڕۆژدا کە مێرد و براو و خزمەکانی کووژراون، ئایینی محەمەدی قەبووڵ کردبێ و ئەو کارەساتەی لەبیر چووبێتەوە. سەرەڕای ئەوەش، هەروەك پێش ئیسلام و دوای ئیسلامیش لەناو هۆزە عەڕەبەکاندا لەسەر زەماوەندکردن باو بووە و تەنانەت تا ئەمڕۆش لە لایەن موسوڵمانانەوە بەڕێوە دەچێ، بە بێ مارەکردن یاخود بە عەڕەبی خوتبە"*khutba*" هیچ زەماوەندێك پێك نایەت. بەهۆی ئەو داب و نەریتەوە، بنەماڵەی هەردووك لایەن دەبێ لەسەر ئەو بابەتە پێك بێن. هەروەها بە پێی ئایینی ئیسلام بێوەژن دەتوانێ دوای چوارمانگ هەمیسان شوو بکاتەوە. تەواوی ئەو داب و نەریت و یاسا ئایینیانە لە هەنبەر ژنانی بە دیل گیراودا لە لایەن محەمەد و شەڕکەرەکانیەوە بەڕێوە نەچوون.

دەست داگرتن بەسەر ژنان و کیژان وەك دەستکەوتی شەڕ، دۆزینەوەی محەمەد نەبووە و پێش ئیسلامیش پیاوانی عەڕەب ژنی کۆیلەیان کڕیوە و وەك کەرەسەیەکی سێکسی هەڵس و کەوتیان لەگەڵ کردوون. بەڵام محەمەد لەو پرنسیپەشدا زێدەڕۆیی کردوە و ئەو کارەی وەك پاژ و بەشێکی سەرەکی جیهاد لێکردووە، چونکە نەک هەر لەشکری دوژمن و بەگشتی پیاوەکان دەبوو توونا بکرایەن، بەڵکوو منداڵدانی ژنەکانیشیان دەبوو بکەوێتە ژێر ئیختیاری شەڕکەرانی ئیسلامەوە. لێرەدا مەبەستی سەرەکی تەنیا چێژ وەرگرتنی سێکسی شەڕکەرانی ئیسلام نییە، بەڵکوو بە زگ پڕکردنی ئەو ژنانە پەرەپێدان بە دنیای ئیسلامە. دەست درێژیکردنی سیکسی بەزۆریی لە لایەن پیاوانی ئیسلام لە هەنبەر ژنانی بەدیل گیراو بەشێوەیەکی زێدەڕۆیانە درێژەی بووە و بە پێی کات، شێوەی فەرمی پێدراوە و دەگوترێ: "ژنانی دوژمنان و کافران دەبێ بۆ گەورەکردنەوەی کۆمەڵگای ئیسلامی تاوان بدەن."

[٧١] Ibn Hischām: Sirat an-nabi, 3:350

له دنیای مودێڕنی ئەمڕۆدا کارێکی ئەوتۆ له شەڕدا به کارەساتی جەنگی دێته ئەژمار و وادیاره تەنیا شەڕکەرەکانی ئیسلامی ئەو کاره به جیهادی سێکسی و داب و نەریتێکی باشی ئیسلامی دادەنێن. دەست درێژیکردنی سێکسی بۆ سەر ژنێکی کافر و زگ پڕکردنی، به رازی ڕاگرتنی خودا و کارێکی ئیلاهی دادەنێن. موسوڵمانانی میانەڕۆ لەسەر ئەو کارانەی سەردەمی محەمەد کێشەیەکی زۆریان هەیە، سەرەڕای ئەوەش هەوڵ دەدەن بەهانەیەك بۆ هەڵس و کەوتی محەمەد له هەنبەر سەفییەدا بدۆزنەوە. یەك لەو ڕوونکردنەوانه دەڵێ: "سروشتییه، کاری وا لەو سەردەمەدا لەناو عەرەبەکاندا باو بووه". بەڵام، ئەگەر محەمەد نەتوانیوه ئەو هەڵس و کەوته کۆنەپەرەستانه و ئاکاره کێوییانەی پێش ئیسلام لابەرێت، تەنانەت به پێچەوانە، گەشاندووشیەتەوە، چلۆن زۆربەی موسوڵمانانی ئەوڕۆیی ئەو هەڵس و کەوتانەی محەمەد به مودێلێکی ئەخلاقی دادەنین؟ ئایا پێغەمبەران له لایەن خوداوه دەنێردرێن بۆ شۆڕش دژ به داب و نەریتی بۆگەنیوی ناو کۆمەڵگا، یا ئەو کاره گەندەڵانه تەنیا به دەست بەسەرداهێنانێکی ئیلاهی هەر وەك خۆی به خەڵکی بسپێرنەوە؟

زێنەب بن جەهش، بووکی محەمەد، و ... ژنی محەمەد

تەنانەت محەمەد لە هەنبەر ژنی زەید "Zaid"، زڕکوڕەکەی خۆیشی نەیتوانی خۆی ڕابگرێت. کاتێ ڕۆژیکیان وەك میوان چووبووە ماڵی زڕکوڕەکەی خۆی، ژنەکەی واتە زێنەب بن جەحش بە تەنیا لە ماڵەوە بووە. زێنەب دەبێ دەرکەی لەسەر محەمەد کردبێتەوە، بە بێ ئەوی خۆی داپۆشیبێت. مەحەمەد دەیبینێ و دڵەکوتە دەیگرێت. زێنەب کچی مامی خۆی بوو، بە بێ مەیلی خۆی و بنەماڵەکەی، بەزۆری درابوو بە زڕکوڕەکەی محەممەد، واتە زەید کە پێشتر کویلە بووە و محەمەد وەك کوڕی خۆی گەورەی کردبوو و بە هێنانی سووڕەیەکی قوڕئان دایك و باوکی کچەکەی رازی کردبوو.[٧٢]

لەو سوورەیەدا هاتووە: *"ئەوە شایستەی پیاو یاخود ژنێکی موسوڵمان نییە بڕیارێك کە لە لای خودا و ڕەسووڵەکەی درابێ، قسە لە قسەیاندا بکەن و نەیسەلمێنن. هەروەها ئەو کەسانەی گوێ لە خودا و ڕەسووڵەکەی ڕانەگرن، بە ئاشکرایی ڕێگای هەڵەیان گرتووە و سەرلێشێواون"* . کەوابوو زەماوەندی زێنەب و زەید بە فەرمانی ڕاستەوخۆی خودا بووە. ئەو کارەی بەهۆی خوداوە پێکهاتووە، هیچ مرۆڤێك ئیزنی هەڵوەشاندنەوەی نەبووە، مەگەر ئەو کەسە خۆی پێغەمبەر بێ! خودا لەبەر خۆشەویستیی پێغەمبەرەکەی دەتوانێ رای خۆی بگۆڕێ. زەید ناچار بە جیابوونەوە لە زێنەب دەکا، بۆئەوەی خۆی لەگەڵی زەماوەند بکا.

ئیسلامی زێدەرۆ هەوڵ دەدا هاوسەریی محەمەد لەگەڵ زێنەبیش وەك ئەمر و ویستێکی ئیلاهی ڕوون بکاتەوە. لە سەرچاوە ئیسلامییەکاندا هاتووە کە: "محەمەد خۆشەویستیی بۆ زێنەب هەبووە، بەڵام هەستی خۆشەویستییەکەی تەنیا لای خۆی ڕاگرتووە. کاتێ زەید لە ژنە جوانەکەی بێزار دەبێ و خۆی لێ جیا دەکاتەوە، ئەوکات محەمەد هەستە خۆشەویستییەکەی لە هەنبەر زێنەب دا نیشان دەدا". لێرەدا ڕوون دەبێتەوە کە محەمەد لە ڕوانگەی ئەخلاقییەوە چەندین ڕوخساری بووە. لە لایەکەوە شووکردنەوەی ژنەکانی خۆی قەدەغە کردبوو، تەنانەت دوای مردنیشی، کەچی لە

[٧٢] Ibn Kathir: Fafsir, Sure 33:36

لایەکیترەوە خۆی بە بێ هیچ شەرمێك لەگەڵ ژنی کوڕەکەی زەماوەند دەکا لەحاڵێکدا کوڕەکەی هێشتا زیندووە.

لەولاشەوە زێنەب بۆ ئەو پێك گەیشتنە مەرجی دانابوو: ئیزنی ئەو کارە دەبوو لای خوداوە بدرێ. دەبێ زێنەب بۆ خودا ژنێکی تایبەتی بووبێت، چونکە سووڕەیەکی تایبەت لە قورئاندا بۆ جیابوونەوە لە زەید و هەروەها هاوسەریی لەگەڵ محەمەد بۆ تەرخان کراوە. لە مێژووی تەبەریدا دەخوێنینەوە کاتێ محەمەد لەگەڵ ئایشە خەریکی قسەکردن بووە، ئەو سووڕەیەی بۆ نازڵ بووە. محەمەد پێ کەنیوە، و گوتوویەتی: "کێ دەچێ بۆ لای زێنەب و ئەو هەواڵە خۆشەی پێ بدا؟ خودا ئەوی لەمن مارە کرد."[٧٣] تەنانەت بۆ سەلماندنی ویستی خودا و بۆ ئەوەی محەمەد هەموو تاوانێک لەسەر خۆی لابەرێت، ناوی شوە پێشووەکەی زێنەب واتە زەیدیش لە سووڕەکەدا هاتووە. سووڕەی ٣٣ ، ئایەی ٣٧ دەڵێ:

"وە بیر خۆتی بێنەوە، ئەو کاتەی خودا نیعمەتی بە کەسێك دابوو و تۆش هەر ئەو نیعمەتەت پێدرابوو (بە زڕکوڕەکەت زەید دەگوت): خێزانەکەت ڕاگرە و لە خودا بترسە و بەردەوام ئەو فەرمانەت دووپات دەکردەوە، و لە دڵی خۆتدا شتێکت ڕاگرتبوو کە خودا ئێستا لێت ئاشکرا دەکات، و لە خەڵکی دەترسای لە حاڵێکدا دەبوو لە خودا بترسی! کاتێك زەید لەو ژنە نیازەکەی بەسەر چوو، (و لێی جیا بۆوە)، ئێمە ئەومان بە هاوسەری تۆ هەڵبژارد، بۆ ئەوەی دینداران و ئەو کەسانەی دوای جیابوونەوەی ئەو ژنانە لە زڕکوڕەکانیان هیچ کێشەیەکیان بۆ نەیەتە پێشەوە. ئەمری خودا بۆ بەجێ هێنانە و داب و نەریتی هەڵە بۆ شوو نەکردنەوەی ئەو ژنانە دەبێ بشکێنرێت".

ڕوونکردنەوەی تێئۆریک بۆ ئەو هاوسەرییە پێمان دەڵێ: "محەمەد دەبێ لەگەڵ زێنەب زەماوەند بکات، بۆ ئەوەی ڕێگا بۆ موسوڵمانان خۆش بکات کە لە داهاتوودا بتوانن لەگەڵ ژنی زڕکوڕەکانیان زەماوەند بکەن".

سەیر ئەوەیە، لە هەموو سەرچاوەکاندا لەسەر بارودۆخی "وەحی" و نازڵ بوونی سووڕەکان بۆ محەمەد دەگوترێ: "حاڵەتێکی خەمۆکی بووە، لەرزیوە و عارەقەی

[٧٣] Al-Tabari: Tarikh, 2:231

کردووە." تەنیا لەسەر نازڵ بوونی ئەو ئایەیە واتە زەماوەند کردنی لەگەڵ زێنەب، دەبێ بارودۆخێکی زۆر شاد و خۆشحاڵی بووبێت. زێنەب لە نێوان ژنەکانی محەمەد دا شانازی بەوە کردووە کە لە هەر دووك زەماوەندەکانیدا خودا خۆی دەستی تێدا بووە. دەشگوترێ ئەو هەڵس و کەوتەی زێنەب، ئایشەی زۆر ئازارداوە و هەروەها محەمەد ئەو ڕاستییەی دەزانی زۆربەی ژنە جوانەکان و بە تایبەت خزمەکانی خۆی بە مەیلەوە پێیان خۆشە لەگەڵی بن، بەڵام بەهۆی شەرم و یاخود ڕێز دانان بۆ ژنەکانیتریەوە خۆیان لێ دوور دەخستەوە. لە سوورەی ٣٣، ئایەی ٥٠ دا هاتووە:

"ئەی ڕەسووڵی خودا! ئێمە ژنەکانی تۆ کە خۆشەویستیی ئەوانمان بۆ تۆ حەڵاڵ کردوە، هەروەها ئەو کەنیزانەی وەك دەستکەوتی شەڕ خودا بەتۆی بەخشیون، و ئەو کچە مام، کچە خاڵ و کچە پوورانەی لەگەڵ تۆدا هیجرەتیان کردووە، بۆ زەماوەندکردن لەگەڵتدا لێمان حەڵاڵ کردی. هەر کات ژنێکی ئیماندار خۆی بە پێغەمبەر ببخشێ و محەمەدیش خۆی پێی خۆش بێ، دەتوانی بە هاوسەری خۆی هەڵبژێرێ. بەڵام ئەو چەشن زەماوەندانە تەنیا بۆ پێغەمبەرە و بۆ ئیماندارانی تر نییە. و ..."

کاتێ ئایشە هەواڵی ئەو ئایەیەی پێ گەیشتووە، بە محەمەدی گوتووە: "من دەبینم، کە خوداکەت، شەهوەتەکەتی وەپێش خۆت خستووە."[٧٤] بە گوێرەی ئایشە محەمەد سێ شتی پێخۆش بووە: خواردن، ژن و بۆنی عەتر.[٧٥] تەنانەت یەهوودیەکانی مەدینە پرسیاریان کردووە: ئەوە چ پێغەمبەرێکە، کە بیر و هۆشی تەنیا لەسەر ژنان و خواردنە؟[٧٦]

محەمەد ناچار کرا گۆڕانکاریی بەسەر یاسایەکی شەریعەتدا بهێنێت بۆئەوەی لەگەڵ زێنەب، ژنی زڕکوڕەکەی خۆی زەماوەند بکات. تا ئەو کاتە ئیزنی زەماوەند بۆ موسوڵمانان لەگەڵ ژنێك کە پێشتر ژنی کوڕی خۆیان بووبێ، قەدەغە کرابوو. زڕ کوڕیش وەك ئەندامێکی بنەماڵە سەیر دەکرا و ئیزنی هەڵگرتنی ناوی باوکی پێ دەدرا. زەید وەك کوڕی پێغەمبەر ناسرابوو و تا جیابوونەوەی لەگەڵ زێنەب بە ناوی "زەید

---

[٧٤] Sahih al-Bukhari: Hadith Nr. 4414; auch Fafsir al-Qurtubi: Sure 33:50

[٧٥] Ibn Hanbal: Al-Musnad, Nr. 23923

[٧٦] Ibn Hanbal: Al-Musnad, Nr. 23901

بن محەمەد" ناو دەبرا. محەمەد دەبوو ئەو یاسایە بگۆڕێ کە لە پێش ئیسلامەوە لە ناو عەرەبەکاندا باو بوو و ئەویش دەقاودەق هێنابوویە ناو شەریعەتی ئیسلامەوە. قورئان لە سووڕەی ۳۳ و ئایەی ٤ و ٥ دا ئەو گۆڕانکارییە دەسەلمێنێ. زەید دەبوو چاوپۆشی لە ناوی پێشووی بکا بۆ ئەوەی محەمەد بتوانێ لەگەڵ زێنەب زەماوەند بکات. لە ڕوانگەی مرۆڤی ئەوڕۆییەوە وێدەچی محەمەد ئەو ئایانەی تەنیا بۆ بەرژەوەندی خۆی نووسیبێ. بەڵام من لەسەر ئەو باوەڕەم کە لەڕاستیدا محەمەد پێی وابووە لەگەڵ خودا ئاخەفتن دەکا. ئەو "وەحی"یانە بۆ محەمەد وەك شوێنێک بووە کە خۆی تێدا بشارێتەوە. شوێنێك کە لە منداڵیشیدا پەنای بۆ بردووە بۆ ئەوەی هیچ بەرپرسایەتییەك لە هەنبەر هەڵس و کەوتەکانی وە ئەستۆی خۆی نەگرێ. "وحی" ئاوێنەیەك بووە بۆ ترس، ئارەزوو و هەستکردن بە گوناهباربوونی. لە بەشێکیتری ئەم نووسراوەیەدا بە وردی باس لەسەر ئەو تەوەرە دەکرێت.

هەستی گوناهباریی هەر کەسێك هەیەتی. جاری وایە ئەو هەستە وەخەبەرمان دێنێ، کاتێ هەڵوێستمان لە سنوورە دژ بە سیستەمە دیاریکراوە سروشتییەکان، تێپەر دەبن، ئەو هەستانەی بیرکردنەوە و هەڵس و کەوتمان هاوسەنگ دەکەن. بەڵام هەستی گوناهباری ناتوانێ تەنیا سیگنالێکی ئاگادارکەرەوەی سالم بێ، بەڵکوو، دەتوانی سیگنالێکی ناسالم و نەخۆشیش بێ. ئەگەر مرۆڤێك وەك محەمەد هەست بە گوناهباربوون نەکات، کاتێك دەستووری سەربڕینی سەرجەم هۆزێکی بێ پەنا و بێ تاوان بدات، بەڵام ویژدانی نائارام بێ کاتێ یەك لە ژنەکەنی لە جێ خەوی مرۆڤێکی بێگانەدا بدۆزێتەوە، ئەوە تەنیا دەتوانێ نەخۆشیی بێت.

محەمەد هەوڵی داوە لە هەر بارودۆخێك بۆی هەڵکەوتبێت، بۆ تەنیا مانەوە لەگەڵ 'ماریە'ی کەنیزی خۆی کەڵك وەربگرێت. ژنەکانی، واتە ئایشە و حەفسە، لای باوکیان لەسەر ئەو هەڵس و کەوتەی محەمەد سکاڵایان کردووە. هەردووك باوکەکانیش لەگەڵ محەمەد لەسەر ئەو سکاڵایە کەوتوونەتە وتووێژ و داوایان لێ کردوە، خۆشیی و چێژی ژیانی، بە شێوەی عادڵانە لە نێوان ژنەکانیدا دابەش بکات. پەندێك کە وێدەچی هیچکات گوێی لێ نەگرتبێت.

جارێکیان محەمەد ماریەی لە نیزیك ژووری حەفسەدا بینیوە، ئیشتیای لێ هەستاوە و ویستویە کات بە هەدەر نەدا، دەرکەی ژوورەکەی حەفسەی کردۆتەوە و هەر لەوێ لەگەڵی خەوتووە. حەفسە بەسەریاندا هاتووە، محەمەد هەڵبەزیوەتەوە و داوای لە حەفسە کردووە، ئەو شتەی وا بینیویە، بۆ کەسی نەگێڕێتەوە ، بەتایبەت زەختی لەسەر کردووە لای ئایشە نابێ باسی بکات. حەفسە قەولی داوەتێ ئەو نهێنیەی لای خۆی ڕاگرێ، بەو مەرجەی سوێند لەسەر ناوی خودا بخوات کە هیچکات ئیتر لە ماریە نزیك نەبێتەوە. محەمەد هیچ ڕێگایەکیتری بۆ نەماوەتەوە و سوێندی بۆ خواردوە.

سەرەڕای ئەوەش حەفسە نەیتوانیوە بەڵێنەکەی ڕابگریت و بۆ ئایشەی گێڕاوەتەوە. شەڕێکی گەورەی بەدوادا هاتوە. سووڕەیەکی قوڕئانی بە تەواوەتی لەسەر ئەو بارودۆخە پێ "وەحی" کراوە(سوورەی ٦٦ ئایەی یەکەم)، بۆ ئەوەی محەمەد بتوانێ جاری دیکەش لەگەڵ ماریە بخەوێتەوە:

"ئەی پێغەمبەر، بۆچی لەخۆتی قەدەغە دەکەی ئەو شتەی خودا ئیزنی پێ داوی بۆئەوەی ژنەکانت هەمیشە ڕازی ڕابگری. خودا رەحیم و بەخشەندەیە."

ئایەی دوای ئەو (سوورەی ٦٦ ئایەی ١)، محەمەد لە سوێندخواردنەکەی ڕزگار دەکات: *"خودا بەخشەندەیەکی گەورەیە، میهرەبانە، لە هەنبەر سوێند خواردنەکانتاندا."* محەمەد، بۆ هێورکردنەوەی ژنەکانی و سەلماندنی هەڵس و کەوتەکانی، دەبوایە جارێکیتر لە سەرەوە "وەحی" بۆ بێتە خوارەوە. لە سووڕەی ٦٦، ئایەی ٤ دا هاتووە: *"ئەگەر ئێوە بە جووتە(مەبەست دوو ژنەکەی محەمەدە) لە کاری خۆتان تۆبە بکەن، بە قازانجتان تەواو دەبێ، چونکە ئێوە دڵتان لە حەقانییەت لای داوە. ئەگەر دژ بە محەمەد یارمەتی یەکتر بدەن، خودا ئاگای لە محەمەدە، [جوبرائیل و پیاو چاکەکان لە نێو ئایینیەکاندا ئاگایان لە محەمەدە]، و هەروەها هەموو فریشتەکانیش یارمەتیدەری ئەون."*

خودا لە قوڕئاندا هەڕەشە لە ژنەکانی محەمەد دەکات، ئەگەر بێتوو گوێ لە پێغەمبەر ڕانەگرن، دەبێتە هۆی جیاکردنەوەی ئەوان لە محەمەد و ژنی باشتری بۆ دێنێ. سووڕەی ٦٦ ئایەی ٥ دەڵێ: *"هیوادارم ئەگەر تەڵاقتان بدات، خوداکەی بە جێی ئێوە ژنی زۆر باشتری بۆ هەڵدەبژێرێ. ژنی موسوڵمان، باوەڕدار، خۆ بەزل نەزان،*

تۆبەکار، عابد و باکرە (بندار)!" هەروەها لە ئایەی ١٠ی ئەو سوورەیەدا ژنەکانی لە ئاوری جەهەنەم دەترسێنێ، چونکە لە هەنبەر شووەکەیان وەفادار نەبوون.

زۆر سەیر و جێی سەرسووڕمانە کە محەمەد بۆ نەزم پێدان و ڕێکوپێک کردنی ژنەکانی، چ ڕێگایەکی سەیر و سەمەرەی گرتۆتە پێش!

چەمکی خەیانەت دواتر لە پەیوەندیی نێوان محەمەد و ژنەکانیدا، مەسەلەیەکی زۆر گرنگی لێدەرهات. دوو لە ژنەکانی بە خەیانەتی هاوسەرایەتی تۆمەتبار کران، کارێک کە پێغەمبەری زۆر ئازار دا. لێرەشدا بۆ سارێژکردنی برینەکانی پەنای بۆ قورئان بردووە. لەبەر ئەوەی ژیانی سروشتی جاروبار بۆ مرۆڤ دادگەر و عادڵە، محەمەدیش وەك هەموو مرۆڤێکیتر لە ڕوانگەی بەخیل بوونەوە لەژێر ئەزموون و تاقیکردنەوە دانراوە.

جارێکیان محەمەد هاتۆتەوە ماڵێ و بینیویە گەنجێك بە ناوی طەلحە "Talha" لە ژووری ئایشە دێتە دەرێ. پێغەمبەر لەو کارە زۆر تووڕە بووە، چونکە هەر ئەو گنجە جارێك دەبێ گوتبێتی: "دوای مردنی پێغەمبەر لەگەڵ ئایشە زەماوەند دەکات".[٧٧]

وەك ئەوەی ڕایان سپاردبێ، خێرا ئایەیەکی قورئان هاتە خوارێ و هاتنە ناو ماڵی ئەسحابە بە بێ ئیزنی محەمەد قەدەغە کران. لەوە بەدواوە ئەگەر ئەسحابە بیانویستبایە لەگەڵ ژنەکانی محەمەد بدوێن، دەبوو دیوارێکی بەرز لە نێوانیاندابایە. لە بەشی دووهەمی هەمان ئایەدا زەماوەندی دوبارەی ژنەکانی محەمەدی دوای مردنی ئەو قەدەغە کرا (سوورەی ٣٣ ئایەی ٥٣). دواتر هەر لەو سوورەیەدا فەرمانی داپۆشینی سەرجەمی لەشیانی بە ژنەکانی داوە، لە کاتێ چوونە دەرەوە لەماڵ (سوورەی٣٣ ئایەی ٥٩).

طەلحە دواتر لەگەڵ خوشکێکی ئایشە زەماوەندی کرد و لەو پەیوەندییە کچێکیان لێ بوو کە ناوی ئایشەیان لەسەر دانا. طەلحە مرۆڤێکی یەکجار زۆر دەوڵەمەند بوو و دوای مردنی محەمەد ساڵانە دە هەزار دیناری بۆ ئایشە تەرخان کردبوو.[٧٨] دوای کوژرانی سێهەم خەلیفەی ئیسلام واتە عوسمان، ئایشە طەلحەی بۆ جێنشینیی پێشنیار کرد. بەڵام کاتێ عەلی هێزی بەدەستەوە گرت، ئایشە چووە بەرەی طەلحە و دژ بە عەلی شەڕی بەڕێوە برد. ئەو شەڕە ناوخۆییە ئیسلامییە نیزیکەی بیست هەزار

[٧٧] Al-Balathiri: Ansab al-Ashraf, 10:123

[٧٨] Ibn Saa’d: Tabaqat, 3:202

کوژراوی لێ کەوتەوە. لە ناو کوژراوەکاندا طەلحەشی تێدابوو. دەگێڕنەوە لە شەڕەکەدا خۆی خستۆتە بەر تیرێك، بۆ ئەوەی بەرگری لە برینداربوونی ئایشە بکات.[٧٩]

محەمەد لە شەڕەکانیدا جار و بارە یەك لە ژنەکانی لەگەڵ خۆیدا دەبرد. بڕیارەکە کە کام یەك لە ژنەکانی هاوڕێیی بکەن بەهۆی تیروپشك(قرعە) بەڕێوە دەچوو. جارێکیان تیروپشکەکە بۆ ئایشە وەدەر کەوت. دوای دامەزرانی لەشکر و دروستکردنی ڕەشماڵ لە مەیدانی شەڕ، شەوێکیان لەپڕێکدا ئایشە وون بوو. ڕۆژی دوایی لە ڕەشماڵی پیاوێکیتردا دۆزرایەوە. دوای سەرکەوتوویی لەشکری محەمەد لە شەڕەکەدا و پێش ئەوەی بگەڕێتەوە بۆ مەدینە، وونبوونی ئایشە وەك تەوەری سەرەکی کەوتبووە سەر زاری خەڵکی. بەو هۆیەوە محەمەد زۆری ئازار کێشاوە و دەبێ تەواوی ڕۆژ گریابێ. ئایشە هەر تاوانێکی لە لایەن خۆیەوە رەدکردۆتەوە و گوتوویەتی: "ئەو تەنیا بۆ ماوەیەکی کورت چۆتە دەرێ و کاتی هاتنەوە ڕەشماڵەکەی لێ گۆڕاوە و هێندە ماندوو بووە کە زۆر زوو لەوێ خەوی لێ کەوتووە." محەمەد زۆری پێخۆش بوو باوەڕ بە ئایشە بکات، بەڵام دوای بینینی هاتنە دەرەوەی طالحە لە ژوورەکەی، لێی بە گومان بوو. خۆی بەرەو تەمەنی شەست دەڕۆیی و ئایشە هێشتا هەر منداڵێك بوو. عەلی کوڕی مامی پێشنیاری پێکرد خۆی لە ژنەکەی جیا کاتەوە. محەمەد زۆر ئەملا و ئەولای کرد، هەتا جبرەئیلی لێ وەدەر کەوێ، بەڵام کەس بە فریای نەهات. چەندین حەوتوو تێپەڕ بوو هەتا خودا بارودۆخەکەی پشکنی و هاتە سەر بڕیارێك: "ژنی پێغەمبەر پاك بووە و تەنیا چەند لە کافرانی مەدینە بۆ سووکایەتی کردن وبچووککردنەوەی محەمەد ئەو چیرۆکەیەن ساز کردووە."

بەڵام بەگشتی ئەو چیرۆکە ئاکامێکی کوشەندە و نەگونجاوی بۆ ژنان بەدواوە هاتووە کە تا ئەمڕۆش کارتیکەریی هەیە. لەوێ بەدواوە محەمەد بە شێوەیەکی زێدەڕۆیانە ژنەکانی کونترۆڵ دەکرد و ئازادی جووڵانەوەی لێ ساندنەوە. نەک هەر یاسای داپۆشینی سەرجەمی لەشیانی قایمتر کرد، بەڵکوو یاسای نوێ بۆ مرۆڤی خیانەتکاریشی، لێ زیاد کرد: "هەر کەسێکی سەڵت نیزیکایەتیی جینسی کردبایە، سەد

---

[٧٩] Ibn Saa'd: Tabaqat, 3:204

قامچیان لێ دەدا. هەر کەسێکی هاوسەردار خەیانەتی کردبایە بەردەباران دەکرا. هاوکات، قورئان بە یاسای نوێ هەوڵی پووچەڵکردنەوەی دەنگۆ(شایعە)ی ناو خەڵکی دا. هیچ کەس ئیزنی تاوانبارکردنی ژنی هاوسەرداری نییە، مەگەر ئەوی چوار کەس بە چاوی خۆیان ئەو کارەیان بینیبێ. جا ئەو کات دەتوانن بەردەبارانی بکەن. هەر کەس بە بێ شاهید قسە وقسەلۆکی ئەوتۆ لەناو خەڵکدا بڵاو بکاتەوە بە هەشتا قامچی سزا دەدرێ."

یەك لە هۆزەکانی مەدینە لەهەنبەر ئەو یاسایە ڕاوەستا: "ئەگەر من ژنەکەم لەگەڵ پیاوێك لە جێگە و نوێندا ببینم، ئایا دەبێ لەکۆڵ ئەو جووتە ببمەوە و بەدوای چوار کەس وەك شاهید بگەڕێم؟" وێدەچێ خودا بۆچوونی ئەو هۆزە بە شتێکی لۆژیکی داناوە و یاساکەی بۆ گۆڕیون: "پیاوێکی ژندار بە بێ شك بەو مەرجەی چوار جار بە نێوی خودا سوێند بخوا کە ژنەکە خیانەتی پێکردووە، دەتوانێ گوتەکەی بسەلمێندرێ." ژنە تاوانبارەکەش بۆ بەردەباران نەکردنی دەبوو چوار جار بە ناوی خودا سوێند بخوا کە ئەو کارەی نەکردووە. بەڵام لە هەر حاڵدا، دوای سویندخواردنی ژن و پیاوەکە دەبوو لێك جیا ببنەوە.

سوورەکانی قورئانی سەردەمی مەدینە زۆرتر خۆیان بەو چەشن پرسیارانەوە خەریك کردووە. زۆربەی ئەو سوورانە لەسەر دەستووری کاری باوەڕپێکراوانی ئیسلام و چەشنی هەڵس و کەوتیان ساغ بۆتەوە. زۆربەی ئەو یاسایانە لە پەیوەندیی ڕاستەوخۆی کێشە و ڕووداوەکانی نێوان خەڵکانی ئەو سەردەمەدا پیکهاتوون نەك بەهۆی باوەڕ بە کاری ئەخلاقی. بەڵام لەبەر ئەوەی موسوڵمانان هەموو نووسراوەیەکی قوڕئان بە گوتەی ڕاستەوخۆی خودا بۆ مرۆڤ دادەنێن، ڕیگاچارەکانی ئەو سەردەمە کە بۆ کێشەی نێوان خەڵکی سەردەم دۆزراونەتەوە، بە یاسایەکی نەگۆڕ و یاسایەك کە جێی قسەلێکردن نەبێت، هەروەها یاسایەکی خودایی کە بۆ هەموو کاتێك دانراوە دادەنێن. هەر بەو هۆیەوە ژنان لە عێراق، سووریا و نیجریە تا ئەمڕۆش وەك کەرەسەی شەڕ سەیر دەکرێن و کەڵکاوەژوو(سوء ئیستفادە)یان لێ دەکرێت. ژنان ئەمڕۆ لە هەموو وڵاتانی ئیسلامی لەژێر بارودۆخێکی پڕ لە ئازاردا ژیان دەکەن و ئازادییان لێ وەرگیراوە بۆئەوەی بتوانن خۆڕاگریی لە بەرانبەر حاڵەتێکی دژواری فیزیکیەوە هەتا بەردەبارانکردن لە لایەن شووەکانیان و کۆمەڵگاوە بکەن.

سێ ساڵ دواتر، هەمیسان چەمکی خەیانەت محەمەدی ئازار داوەتەوە. محەمەد ئەو سەردەمە هاوکات لەگەڵ ٩ ژن [ی مارەیی] و چەندین ژن و کچی کۆیلە لە ماڵێکدا دەژیان. دەبێ هەموو ڕۆژێك لەگەڵ ژنەکانی و کۆیلەکانی خەوتبێ، بەڵام تەنانەت منداڵێکی لەو هەموو ژن و کەنیزانەی نەبووە. شتێکی زۆر سەیر و سەمەڕەیە، چونکە وەك دەگێڕنەوە، پێغەمبەر کە دەبێ هێزی جینسیی لە هی ٣٠ پیاو زیاتر بووبێ، نەیتوانیوە لەو هەموو ژنە تەنیا زگی یەکیان پڕ بکات؟ جێی باوەڕ نییە کە هەڵە لە لایەن ژنەکانەوە بووبێ، چوونکە تاقمێک لەوان لە شووەکانی پێشوویان منداڵیان هەبووە.

کاتێك ماریە، کەنیزی محەمەد کوت و پڕ زگی پڕ بوو، ژنەکانیتری محەمەد دەستیان کردوە بە ئێرەیی کردن، بە تایبەت ئایشە کە دەترسا جێگا تاقانەکەی خۆی لە دەست بدا. سەرەڕای ئەوەی ئایشە خۆی سێ ساڵ پێشتر لەژێر ئەگەری خەیانەتکردندا ئازاری کێشابوو، ماریەی تاوانبار دەکرد کە لەگەڵ پیاوێکی کۆیلەی میسری پەیوەندیی جینسیی بووە و بە ئاشکرا گێڕاویەتەوە و گوتوویەتی محەمەد باوکی منداڵەکەی نییە.

کاتێ ئایشە ئەو ڕووداوەی بۆ محەمەد گێڕاوەتەوە، دەستووری کوشتنی کۆیلە میسرییەکەی داوە. بەڵام ماوەیەکی کورت پێش ئەو ئیعدامە، عەلی کوڕی مامی محەمەد دەبێ دۆزیبێتیەوە کە کۆیلە میسرییەکە یەختە کراوە.[٨٠]

لە ڕێگای ئەو گێڕانەوەیەوە زیاتر ڕوون دەبێتەوە کە محەمەد لەو هەڵس و کەوتانەیدا بە دوو پێوانە پێواویەتی. لە لایەکەوە فەرمانی کوشتنی مرۆڤێکی داوە بە بێ ئەوی هیچ بەڵگە یاخود هۆیەکی تاوانکاریی ئەو کەسەی بۆ ڕوون بووبێتەوە و لە لایەکیتریشەوە گێڕاوەکەی ئایشەی بە بێ بوونی تەنانەت شاهیدێك بۆ سەلماندنی ئەو چیرۆکە، بە ڕاست داناوە و بە گورجیی بڕیاری لەسەر داوە. بەڵام کاتێکیش درۆکەی

٨٠ Hamed Abdel-Samad: Der islamische Faschismus, S. 135

ئایشه وەدەر کەوتووە، قامچی کاریی نەکراوە، هەر بەو شێوەیەی لە قوڕئانیشدا هاتووە.

گێڕاوەکانی ئایشە لەسەر ژیانی محەمەد دوای مردنی، نەک هەر وەك شتێکی جیددی سەلمێنراوە، بەڵکوو لە پەنا کتێبی قوڕئان وەك یاسا و ناوکی سەرەکی ئایینی ئیسلام، ژیانی موسوڵمانان دیاری دەکات. تەنانەت تا ئەمڕۆش ئایشە لە لایەن سوننەکانەوە وەك دایکێکی ئایینی دەپەرەسترێت. قوڕئان هەوڵی پاککردنەوەی تاوانی ئایشەی داوە بەڵام لە هیچ سووڕەیەکدا ئاماژە بە قەرەبووکردنەوەی ئابڕووی لە دەستچووی ماریە نەکراوە. ڕەنگە هۆیەکەی ئەوە بووبی کە ماریە کۆیلەیەك زیاتر نەبووە. یاسای چوار شاهید تەنیا بۆ ژن و کچی ئازاد بەدنیا هاتوو بایەخی هەبووە. هەر وەك یاسای خۆداپۆشین، تەنیا بۆ ژن و کچی ئازاد بەدنیا هاتوو بەڕێوە چووە، بۆ ئەوەی لە کەنیز و کۆیلە جیا بکرێنەوە، ژنە کۆیلەکان نە لە ناو ماڵ و نە لە دەرێ، خۆیان دانەدەپۆشی. لەکاتێکدا بەگوێرەی یاسای شەریعەتی ئیسلامی جیا لە دەموچاو و دەست، دەبێ هەموو ئەندامیان داپۆشرابێت، ژنە کۆیلەکان ناچار دەکران بۆ سەیرکردنی پیاوان، لە سەرسینگ و مەمکیانەوە هەتا ژێر چەنەیان رووت بکەنەوە.

لێرەدا دەردەکەوێت کە یاساکانی شەریعەت نەتەنیا لە پەیوەندی مەسەلەی ئەخلاقی و پارێزگاریی لە هەنبەر پیاوانی چاوچنۆك دا پێک نەهاتوون، بەڵکوو تەنیا بۆ پاڕاستنی سیستەمێکی گەندەڵ بوون کە پێش سەردەمی محەمەدیش لەناو کۆمەڵگای عەڕەبیدا باو بووە.

سێکس، هاوسەرایەتی و کەسایەتیی ژن: لە ڕاستیدا محەمەد چ ئاڵوگۆڕێکی پێکهێنا؟

زۆر لە پسپۆڕانی ئیسلامیی لەسەر ئەو بۆچوونەن کە ژنی عەرەب لە سەردەمی پێش ئیسلامدا هیچ مافێکیان نەبووە؛ دوای هاتنی محەمەد و دامەزرانی یاسای ئیسلام، کەسایەتیی و مافی ژنی لە کۆمەڵگادا دابین کراوە و لەو پەیوەندیەدا شۆڕش پیکهاتوە. بۆ وێنە دڵێن: "ژنی پێش ئیسلام هیچ مافیکیان لەسەر میرات نەبووە و دوای مردنی مێرد یا باوکەکانیان هەر وەك شتومەکی ماڵ لە ئەژمار هاتوون و لەگەڵ کەل و پەلی ماڵ لە نێوان پیاوی بنەماڵەکەیاندا دابەش کراون. ئینجا محەمەد یاسای میرات وەرگرتنی بۆ بە فەرمی کردوون، لێرەوە نیوەی بەشی پیاوێکیان بۆ بە حیساب هێناون." هەروەها دەڵێن: "ژن پێش سەردەمی ئیسلام بۆ هەڵبژاردنی هاوسەری داهاتووی تەنانەت ئیزنی گوتنی یەك وشەی پێ نەدراوە. لە سەردەمی ئیسلام ئەو یاسایە گۆڕدراوە و ئێستا بە بێ دەنگدان و پرس پێکردن بە ژن هیچ هاوسەرییەك پێک نایە."

بەڵام نموونەکانی ژیانی محەمەد پێچەوانەی ئەو بۆچوونەمان بۆ دەسەلمێنن. لە بیوگڕافییەکانیدا یەکەم ژنی واتە خەدیجە وەك ژنێکی دەوڵەمەند دەناسرێ کە ماڵێکی زۆری لە لایەن بنەمەڵەکەیەوە بە میرات پێگەیوە و ماوەیەکی زۆر بە تەنیا ژیانی کردووە و وەك بێوەژن کاری بازرگانیی مێردە مردوەکەی هەڵسووڕاندووە و تەنانەت پێش هاتنی ئیسلام وەك خاوەن کار، کاری بە محەمەد داوە. بە پێی بیۆگڕافییەکان خەدیجە سێهەم مێرد واتە محەمەدی، بۆخۆی هەڵبیژاردوە و تەنانەت دژ بە باوکی و بە بێ ڕازیبوونی ئەویش لەگەڵیدا زەماوەندی کردووە.

دووهەم بەڵگە هاوسەریی هاشم باوەگەورەی محەمەد لەگەڵ ژنێکی خەڵکی یەثرەبە کە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمێکی زووتریش. لێرەدا ژنەکە ڕازی نابێ یەثرەب بەجێ بهێڵێ و لەگەڵ مێردەکەی واتە هاشم بچێ بۆ شاری مەککە، لای بنەمەڵەکەی دەمێنێتەوە و هەر لەو شارەش منداڵەکەیان، عەبدول موتتەلیب لە دایك دەبێ.

پێش سەردەمی ئیسلام هەم پیاو و هەم ژن ئەو مافەیان بووە کە خۆیان جیا کەنەوە و یاخود لەیەکتر تەلاق وەربگرن. لەگەڵ هاتنی ئایینی ئیسلام ئەو مافە لە ژن

سەندراوەتەوە و بڕیاری ئەو کارە تەنیا بە پیاوە دراوە. هەروەها هەڵس و کەوتی سێکسی ژن پێش سەردەمی ئسلام بە شێوەیەکی هاوچەشن ئاڵوگۆڕی بەسەردا هاتووە. پێش سەردەمی ئیسلام ژن مافی هەبووە هەم بەهۆی هاوسەریی و هەم بێ زەماوەند لەگەڵ پیاوێکی بێگانە نیزیکی سێکسیی بکات، کە دواتر ئەو مافەی لە ڕێگەی سووڕەیەکی قوڕئانەوە لێ زەوت کراوە.

لەو ڕوانگەیەوە ڕەخنەگران زۆر جار لەسەر داب و نەریتی کۆنی عەڕەب، ئاماژە بە کوشتنی نامووسی دەکەن. دیارە پێش سەردەمی ئیسلامیش کوشتنی نامووسی هەبووە، و ژنان بە بەهانەی خیانەتەوە کووژراون. بەڵام ئەو نموونانە تەنیا ئەو ژنانە دەگرێتەوە کە لەگەڵ پیاوێکی جیا لە هۆزەکەی خۆیان، واتە لەگەڵ هۆزێکی بێگانە نیزیکییان کردبێت کە دەبووە هۆی لەناوبردنی ناسنامەی هۆزەکەی. ئەو کارە زیاتر پرسیارێکی ئابووری بووە تا ئەخلاقی. لە نێو هۆزەکەی خۆیاندا شتێکی ئاسایی بووە کە ژنێك یاخود پیاوێك لەگەڵ چەندین کەس پەیوەندیی و نیزیکایەتیی جنسیان هەبێ. لەو سەردەمەدا چەندین چەشنی هاوسەری پێکهاتبوون، سەردەمێك کە پێکەوە ژیانی ژن و پیاوی وڵاتانی عەڕەبی هیچکات بەو شێوەیە دڵفراوان نەبووە.

چەند نموونە:

- هاوسەریی فەرمی

پیاوێك لەهۆزەکەیدا داوای ژنێک لە خزمەکانی خۆی یاخود ژنێکی نێو هۆزەکەی دەکات. بۆ پێکهاتنی ئەو پەیوەندییە، باوکی ژنەکە و سەرۆکی هۆز دەبێ ڕازی بن. کاتێ لەسەر پارەی مارەییەکە پێکهاتن، ئینجا مارە دەکرێن و لە ماوەی مارەیی هەتا گواستنەوەی بووك، ئیزنی نیزیکیی سێکسیان نییە. بەدوای زەماوەندی سەرەکی و گواستنەوەی بووك، ئەو کات ئیزنی نزیکبوونەوی ژن و پیاوەکە دەدرێ. ژن و پیاو هەردووکیان مافی جیابوونەوەیان هەبووە. ئیسلام ئەو چەشن هاوسەرییەی لە کۆمەڵگای پێشووی دەقاودەق وەرگرتووە و وەك پێشتریش ئاماژەمان پێکرد مافی جیابوونەوە لە لایەن ژنی لێ قرت کردووە.

- زەماوەند لەگەڵ ژنی بەدیل گیراو لە شەڕ / کەنیز

لە سەردەمی کۆنی وڵاتانی عەرەبیدا پیاوێك دەیتوانی لەگەڵ ژنێکی بەدیل گیراو لە شەڕدا بە بێ ئیزنی باوك، بێ پارەی مارەیی و هەروەها بە بێ ڕاگرتنی ماوەی مارەیی زەماوەند بکات. ئاڵو گۆڕی بارودۆخی ژنەکە لە یەخسیرییەوە بۆ ژنی ناوماڵ بەسترابۆوە بە لێهاتوویی ژنەکەوە. پیاو مەجبوور نەدەکرا تەنیا بۆ نیزیکی و سێکس لەگەڵ ژنێکی بەدیل گیراو، زەماوەندی لەگەڵدا بکات. تەنانەت بۆ ئەو کارە پرسیاریشی پێ نەدەکرا و پیاو دەیتوانی هەر کاتێك پێی خۆش بێ و مەیلی لەسەر بێ، دەستدرێژیی سێکسی پێ بکات. ئەگەر بە هۆی ئەو پەیوەندییە منداڵێك لە دایك بووبایە، ناوی ئەمە "amah" بە ژنەکە دەدرا کە بارودۆخێك بووە لە نێوان ژنێکی ئازاد و ژنێکی یەخسیر. محەمەد ئەو چەشن هاوسەرییەی هەر وەك سەدەمی پێشووی هێشتەوە و هەر بەو شێوەیەش لەگەڵ یەك لە ژنەکانی بە ناوی سەفییە ژیانی کردووە.

- چەند ژنە

لە سەردەمی پێش ئیسلامدا پیاو ئیزنی زەماوەندی هاوکاتی لەگەڵ چەندین ژن هەبووە. ژمارەی ژنەکانیش دیاری نەکرابوو و پەیوەندیی ڕاستەوخۆی لەگەڵ بارودۆخی ئابووری پیاوەکەوە هەبووە. محەمەدیش لە ئیسلامدا ئەو یاسایەی وەك خۆی هێشتەوە بەڵام ژمارەی ژنەکانی کرد بە چوار. لە قورئاندا مەرجێکی بۆ داندراوە کە پیاو دەبێ لەهەنبەر هەموو ژنەکانی هەڵس و کەوتی وەك یەك بکات. لە سووڕەی چوار، ئایەی ٣ دا هاتووە: **"ئەگەر ئێوە خۆفتان هەیە لەوەی لە کاتی زەماوەند لەگەڵ کچانی چەتیو [بێ باوک]دا، دادوەرانە هەڵس و کەوتیان لەگەڵدا نەکەن، لەو زەماوەندە چاوپۆشی بکەن و لەگەڵ ژنێکی پاك زەماوەند بکەن. لەگەڵ دوو یا سێ یا چوار هاوسەر زەماوەند بکەن و ئەگەر ناتوانن وەك یەکیان هەڵس و کەوت بکەن، تەنیا لەگەڵ یەك ژن زەماوەند بکەن و لەو ژن و کچانەی کە خاوەنیانن کەڵك وەربگرن. ئەو کارە دەبێتە هۆی پێشگری لە زوڵم و ئازار" .**

لە هەمان سووڕەدا ئیماندارەکان ئاگادار دەکرێنەوە: **"هەر ئەندازەش هەوڵ بدەن، ئێوە هیچکات ناتوانن لە ڕوانگەی خۆشەویستیی دڵەوە لە ناو ژنەکانتاندا دادوەری پێك بێنن. بەڵام سەرنجتان تەنیا بۆ یەکیان ڕانەکێشن بە شێوەیەك ئەوانیتر هەست**

بکەن کە مێردەکەیان لە دەست داوە. ئەگەر ڕێگای ڕاست و پارێزگاریی هەڵبژێری، خودا بەخشەندە و میهرەبانە".[81]

ئەو سووڕانە ئاوێنەیەکن بۆ ناکۆکییەکەنی ناوخۆی محەمەد. سەیر ئەوەیە لەو کاتەوە محەمەد لەگەڵ ٩ ژن زەماوەندی کردبوو، ئەو ئایانەی بۆ نازڵ دەبوون. لە لایەکەوە محەمەد بۆ ئیماندارەکان تەنیا ئیزنی چوار ژن دەدا، کەچی خۆیشی ئەو یاسایە بەڕێوە نابات و لە لایەکیتریشەوە قورئان پیاوە ئیماندارەکان هان دەدا کە تەنیا لەگەڵ ژنێک زەماوەند بکەن. ئەگەرچی محەمەد یەك یا دوو لە ژنەکانی زیاتر بەکەیف بووە و جاروبار نۆبەی بۆ ئایشە یا ماریە شکاندووە، بەڵام بە گشتیی محەمەد هەوڵی دەدا هەڵس و کەوتی لە هەنبەر ژنەکانی وەك یەك بێ، هەر شەوەی جێ خەوی دەگۆڕی و لەگەڵ یەکیاندا دەخەوت و سەرەڕای ئەوانەش بەردەوام دەبوو گوێی لە ڕەخنەش بێ. بەو هۆیانەش لە نێوان ژنەکانیدا هەمیشە بەخیلایەتیی، شەڕو هەرا و هەروەها تاوانبارکردنی یەکتر بە خەیانەت باو بووە. هەر بۆیەش قورئان وەك ئاوێنەك ڕەنگدانەوەی ژیانی چەند ژنەی محەمەدی تۆمار کردووە. بڵێی بەو هۆیەوە ویستبێتی چەند لەو هاوسەریانەی هەڵوەشێنێتەوە، یا خود لەو پەیوەندییەدا قاوی بۆ کەسایەتیی تایبەتیی خۆی داوە و پۆستێکی بۆ خۆی دروست کردووە کە لە موسوڵمانانی دیکەی جیا دەکاتەوە و وەك مرۆڤێکی تاقانە باسی لێ دەکات؟ محەمەد زۆر جار یاسای چوار ژنەشی بۆ یارانی ڕەوا نەبینیوە، چونکە کاتێ عەلی کوڕی مامی کە زاوای خۆیشی بوو دەیهەویست ژن بەسەر فاتمەی کچی بێنێ، ڕازی بەو کارە نەبووە و بە بێ هێنانەوەی بەڵگەیەکی ئایینی ئەو کارەی لێ قەدەغە کردووە.

- هاوسەریی هەوەسی

لە سەردەمی کۆنی عەڕەبدا چەشنە هاوسەرییەکیتر باو بووە: پیاوێك بۆ کاتێکی دیاریکراو و تەنیا بە نیازی نیزیکیی سێکسی، لەگەڵ ژنێك پێکهاتوون و زەماوەندیان کردووە. بۆ قەرەبووکردنەوەش ئەو پارەیەی لە بڕیارنامەکەیاندا لەسەری پێك هاتوون ژنەکە بە تەواوەتی لە پیاوەکەی وەرگرتووە. دیارە بۆ ئەو کارە پێویستیشیان بە ڕازی بوونی بنەماڵە و سەرۆك هۆز و شتی واش نەبووە. ئەو چەشن هاوسەرییەش هەر لە

---

[81] Sure 4, Vers 129

لایەن محەمەدەوە دەقاودەق وەرگیراوە، هەر وەك لە سوورەی ٤ ئایەی ٢٤ دا هاتووە: "ژنی مێرددارتان لەسەر حەرامە، مەگەر ئەویکە لە شەڕ بەدیل گیرابن و بووبێتن بە خاوەنی (چونکە بەدیلبوونی ئەو ژنانە وەك تەڵاق بۆیان بە حیساب دێ) ئەوە ئەو دەستوورانەن کە خودا بۆی داناون. بەڵام ئەو ژنانەی جیا لەوانە کە بە هۆی بارودۆخی مالییەوە ساحیبی بوون بۆتان حەڵاڵە، دەبێ پاکداوێن بن و خەیانەتیان پی نەکەن. ئەو ژنانەش کە بۆ ماوەیەکی کورت لەگەڵیاندا دەبن (سیغە)، دەبێ مارەییەکەیان بۆ حیساب بکەن. تاوانبار نابن لەسەر ئەو مارەییەی دواتر دایبنێن، دەتوانن مارەییەکە کەم یاخود زیاد بکەن".[٨٢]

دوای ئەوەی محەمەد چەشنی زەماوەندی چەند ژنەی لەسەر ژمارە ٤ ساغ کردەوە، و نیزیکیی لە ژنێکی بێگانەی لە لایەنگرەکانی قەدەغە کرد (لادان لەو یاسایە دەبووە هۆی قامچی کاری یاخود بەردەباران کردن)، ئیزنی هاوسەریی هەوەسیشی پێ دان. بڵێی هۆی ئەوکارە ئەوە نەبووبی کە خۆی سروشتی پیاوی زۆر باش دەناسی؟ چونکە ئەو خۆی هێندە هۆگری ژنان بوو کە بەردەوام بەدوای ڕێگایەکی تازەدا دەگەڕا بۆ گەیشتنی بێ لەمپەر بەوان.

دوای مردنی محەمەد و لە سەردەمی خەلافەتی عومەر ئەو چەشن هاوسەرییە بۆ ماوەیەکی زۆر قەدەغە کرا. عومەر لەسەر ئەو باوەڕە بوو کە هاوسەریی هەوەسیی، ڕێگا بۆ دروستکردنی ژنانی خۆفرۆش لە کۆمەڵگا ئاواڵە دەکات. تا ئەمڕۆش ئەو کارە بە خۆفرۆشی دادەنرێ. تایبەتمەندییەکانی هاوسەریی هەوەسیی بەو شێوەیەن: "کاتی دیاری کراو، پارەی دیاریکراو، سێکس، بە پێی بڕیارنامە لە کاتژمێرێکەوە هەتا ٩٩ ساڵ دەتوانێ ئەو هاوسەرییە درێژەی بێ".

لە ئیسلامی سوننەدا هاوسەریی هەوەسیی تا ئەمڕۆش قەدەغە کراوە، بەڵام لای شیعەکان بە ناوی "سیغە" هەر بەڕێوە دەچێ. لە کۆمەڵگای مەلاکاندا ژنێکی مێرددار بەردەباران دەکرێ ئەگەر نیزیکی لەگەڵ پیاوێك بکات کە هەستی خۆشەویستیی بۆی هەبێ، بەڵام ژن ئیزنی هەیە هەر ڕۆژێک بۆ وەرگرتنی پارە پیاوێکی بێگانە لە باری سێکسییەوە ڕازی بکات بەو مەرجەی یاساکانی سیغە بەڕێوە بەرێ. ئەو سووڕانەی

---

[٨٢] Roger Paret: Sure 4:24

لە سەرەوە باسمان لێوە کرد، شیعەکان بە شێوەیەکیتری دەخوێننەوە. لای ئەوان ئاوایە: "ئیزنتان هەیە جیا لە ژنەکەی خۆتان بە پارە و بۆ ماوەیەکی دیاریکراو لەگەڵ ژنێکیتر زەماوەند بکەن، نەك بۆ پەرەپێدانی خۆفرۆشی. دوای چێژ وەرگرتن لەو ژنانە پارەی دیاریکراوەکەیان بدەنێ." هاوڕیی محەمەد، ابن مەسعوود کە خۆی شیعە نییە دەڵێ: "لە سەردەمی پێغەمبەردا سووڕەکە بە کورتە ڕاژە(تەبسەرە)یەك ڕوونکرابۆوە کە بۆ کاتێکی دیاریکراو دەخوێندرایەوە و دواتر لێی قرت کراوە."

- گۆڕینەوەی هاوسەر

ئەو شتەی ئێمە ئەوڕۆ لە سەدەی بیست و یەکەمدا لەسەر تەلەفیزیۆن دەیبینین کە ژنان بۆ ماوەیەکی دیاریکراو لە بنەماڵەکاندا دەگۆڕدرێنەوە، بۆ سەردەمی پێش ئیسلامی وڵاتانی عەڕەبی شتێکی ئاسایی بووە. ئەو چەشن هاوسەرییە بە کردەوە نەماوە و هەڵوەشاوەتەوە چونکە کەمتر ژن هەبوون کە بۆ ئەو کارە سەر دانەوێنن، جیا لەو ژنانەی کە لەگەڵ مێردەکانیان کێشەیان بووە. محەمەد ئەو چەشن هاوسەرییەی قەدەغە کردووە. بەڵام ئیزنی چەشنێکیتری ژن گۆڕینەوەی داوە: پیاوێك ئیزنی زەماوەند لەگەڵ کچ یا خوشکی پیاوێکیتری بە بێ پارەی مارەیی پێ دەدرا، بەو مەرجەی ئەویش کچ یا خوشکی خۆی لەگەڵ بگۆڕایەتەوە(ژن بە ژن).

کاتێ محەمەد لەگەڵ ١٥٠ کەس لە مەککەوە بەرەو مەدینە ڕۆیی، داوا لە موسوڵمانانی مەدینە دەکات جێگاخەو و یەك لە ژنەکانیان لەژێر دەسەڵاتی براکانی مەککەیان دابنێن. دیارە بۆ حەڵاڵ بوونی ئەو کارە دبوو ژنەکانیان لەسەر ڕێ و ڕەسمی ئایینی ئیسلام تەڵاق بدەن، ئەوکات براکانی مەککە دەیانتوانی زەماوەندیان لەگەڵدا بکەن. لێرەدا ڕوونە کە ژن لە ڕوانگەی محەمەدەوە تەنیا وەك شتومەک و دارایی پیاو بۆ بەڕێوەبردنی ئەرکەکانیان لە ئەژمار هاتوون.

- هاوسەریی بەکرێگیراو

ژنی دەوڵەمەند لە سەردەمی پێش ئیسلام ئیزنی هەڵبژاردنی پیاوێکی باڵابەرز، جوان و بەهێزیان هەبووە کە لە هەنبەر وەرگرتنی پارە، زگیان پڕ کەن و منداڵیان بۆ

دروست کەن. ئەو(پیاوە) هیچ بەرپرسایەتییەکی لە هەنبەر منداڵ و ژنەکەدا نەدەکەوتە سەر شان. مەبەست لەو کارە تەنیا پەروەردەکردنی "ژێن"ی بەهێز و باش بووە.

لە بیۆگرافییەکەی ابن هیشامدا هاتووە: "ژنێك لە مەککە پێشنیارێکی لەو چەشنەی بە باوکی محەمەد واتە عەبدوڵڵا کردووە. ١٠٠ وشتری پێ داوە بەو مەرجەی لەگەڵی بخەوێ.[٨٣] لەبەر ئەوەی عەبدووڵلا لە هەمان ڕۆژدا بە تەمای زەماوەند لەگەڵ ئامینەی دایکی محەمەد بووە، کارەکە سەری نەگرتووە. کاتێ ڕۆژێك دواتر عەبدوڵڵا بۆ ئەو مەبەستە دەچێتەوە بۆ لای، ژنەکە پێشنیارەکەی وەردەگرێتەوە و ئیتر بایەخی بۆ دانانێ.

ئەو هەڵس و کەوتانە نیشان دەدەن کە کۆمەڵگای مەککەی پێش ئیسلام لە ڕوانگەی هاوسەریی و سێکس دا زۆر دڵفراوان بووە و تەنانەت باوکی محەمەد ڕۆژێك دوای زەماوەندەکەی بە بێ هیچ کێشەیەك ئامادە بووە لەگەڵ ژنێکی بێگانەدا بخەوێ. لەو هەنگاوە کاتییەدا بەڵگەیەکیتر بۆ ئەو بۆچوونە دەدۆزرێتەوە کە باوکی محەمەد بە شێوەی هاوسەریی فەرمی لەگەڵ ئامینە زەماوەندی نەکردووە و دەبێ تەنیا بە بڕیارنامە و لە هنبەر پارە لە گەڵ ئامینە ڕێك کەوتبێ. ئەگەر محەمەد لە پەیوەندییەکی وا پێکهاتبێ بۆ ئەو کات شتێکی ئاسایی بووە. بەڵام محەمەد بە تەواوی هێزیەوە لە هەنبەر ئەو بۆچوونانە کە لە ناو خەڵکیدا دەگێڕدرانەوە، هەڵوێستی گرتووە، چونکە ئەو کارە کۆلکەی بنەماڵەکەی کە گەڕاندبوویەوە بۆ سەردەمی ئادەم، لێ لێڵ دەکرد.

- خۆفرۆشیی

ئەگەرچی عەرەبی سەردەمێ پێش ئیسلام، چ وەك مرۆڤی ژندار و چ وەك سەڵت، چەندین ئیمکانیان بۆ نیزیکی سیکسیی هەبووە، سەرەڕای ئەوەش لە دەوروبەری شارە گەورەکانی وەك مەککە و یەثرەب ژنانی خۆفرۆش ڕەشماڵیان لێداوە و لە بەرانبەر پارەدا لەشی خۆیان فرۆشتووە. تاقمێك لەو ژنانە خۆیان تەنیا لە ئیختیار ژمارێکی دیاریکراوی پیاوانی هۆزەکەی خۆیان ناوە. زۆر جاریش سەرۆك هۆزەکان بۆ ماوەیەك ژنێکی خۆفرۆشی هۆزی خۆیان لە ئیختیار سەرۆك هۆزەکانیتر ناوە. ئەگەر ژنێك بەهۆی ئەو پەیوەندییەوە زگی پڕ بایە و کوڕی بووبایە، یەك لە مشترەیەکانی

---

[٨٣] Ibn Hischām: Sirat an-nabi, 1:203

هەڵدەبژارد و دەیگوت: "ئەوە کوڕی تۆیە!" پیاوەکە ناچار دەکرا منداڵەکە بسەلمێنێ، ئەگەرچی شکڵ و شێوەی منداڵەکە لە یەکیتریش نەچووبایە. ئەگەر منداڵەکە کچ بایە هیچ بەرپرسایەتییەکی بۆ پیاوەکە نەدەبوو. ئیسلام ناسان دەگێڕنەوە کە عەمر ابن ئەلئەنەس"Amr Ibn al-A’as" دۆستی محەمەد کە دواتر وڵاتی میسری داگیر کرد، لە پەیوەندییەکی ئەوتۆ پێکهاتووە. باوکی ناچار بە سەلماندن و بەخێوکردنی کراوە سەرەڕای ئەوی شکڵ و شێوەی زۆر لە مشتەرییەکیتر چووە.

کاتێ محەمەد هاتە یەثرەب، خۆفرۆشی ژنانی قەدەغە کرد، بەڵام دەستدرێژیکردن بە ژنانی بەدیلگیراو لە شەڕی پەرە پێدا. ئەورۆ خۆفرۆشی ژنان لە هەموو وڵاتە ئیسلامییەکان قەدەغە کراوە، یاخود لای کەم بە فەرمی، بەڵام بە دزیی و لە نهێنیدا چەندین ئیمکانیان بۆ کڕینی خۆشەویستیی سێکسیی هەیە. بەتایبەت لەو وڵاتانەی میوانی توریستی بیانییان هەیە وەك مەراکەش، تۆنیس، میسر و لوبنان، هۆتێلەکان و میوانخانەکان وەك قەحبەخانەیەك بۆ میوانانی لێ هاتووە. پیاوانی توریست لە وڵاتانی دوڕگە عەرەبییەکانەوە بەردەوام زیارەتی شارەکانی وەك تانگەر، بەیرووت، قاهیرە و تونیز دەکەن و لە بەرانبەر پارەدا چێژ لەو میوە حەرامکراوانە دەبینن. ئەگەر ئەو کارەش بە شتێکی ئەخلاقی دانەنێن، ئیمکانی ئەوەیان هەیە کچ یا ژنە فەقیرێك کە پێیان جوان بێ بە پارە بیکڕن و لەگەڵ خۆیان بیبەنەوە بۆ وڵاتەکەیان. ئەگەر لێی تێر بن بە بێ کێشە دەتوانن بینێرنەوە بۆ وڵاتەکەی پێشوویان. هەمووشی هەر بە فەرمی و بە یاسای ئیسلامی. لێرەدا مرۆڤ لەخۆی دەپرسێ، ئایا یاساکانی ئیسلامی بایەخێکی ئەخلاقیان لە پەیوەندیی لە هەنبەر تەوەری سێکس دا هەیە؟

کاتێ مرۆڤ لە پەیوەندیی تەوەری سێکس ڕاستییەکانی دنیای ئیسلامیی لەبەر چاو بگرێ، ڕەشبینییەکی لە ڕادە بەدەری لە هەنبەر حکوومەتی دوو ڕوخسارەیی ئەو سیستەمانە تێدا پێکدێ. لە هیچ جێگایەکی ئەم جیهانە هێندە نەشتەرگەریی لەسەر پەردەی رووسووری کچان بەڕێوە ناچێ، وەك لە وڵاتە ئیسلامییەکان. هەموو موسوڵمانێك ئەو نهێنییە دەزانێ، بەڵام کەس پێی خۆش نییە وەك ڕاستییەك بیسەلمێنێ. بەتایبەت لەو وڵاتانەی وەك عەرەبستان، ئەفغانستان، ئێران و میسر کە نیزیکی سیکسی نێوان کوڕ و کچ وەك تاوانێکی گەورە سەیر دەکرێ، مزاحمی سێکسی، مەتەڵەك گوتن، و دەست وەشاندن لە ژنان بە ڕۆژی ڕوون لەسەر شەقامەکان بە

ئەوپەڕی خۆی گەیون. بەڵام ئەو کارانەش هیچ گۆڕانکارییەك پێك ناهێنن چونکە مرۆڤ وەدوای خوڕافات و داب ونەریتێك کەوتووە کە نەك لە لایەن پێغەمبەرەوە، بەڵکوو ڕاستەوخۆ لە لایەن خوداوە هاتۆتە خوارەوە. بەو هۆیەش کە خودا نە بە شوێن و نە بە کاتەوە دەبەسترێتەوە، یاساکانی هەتا ڕۆژی قیامەت جێی متمانە و باوەڕپێکراون!

پێغەمبەر کۆمەڵگای ئیسلامیی ئاوا لە قورئاندا ڕوون دەکاتەوە: "ئێوە باشترین کۆمەڵگان، کە بۆ مرۆڤ پێلکهاتووە" سووڕەی ٣ ئایەی ١١٠. چونکە ئەو سیستەمە بانگەواز بۆ شتی چاك دەدات و شتی خراپ قەدەغە دەکات، دەبێ بۆ خۆ هەڵواسین بەو کۆمەڵگایەی لە لایەن خودا و پێغەمبەرەکەیەوە بە باشترین کۆمەڵگای جیهانی ناسراوە، موسوڵمانانی ئەوڕۆییش بۆ گەیشتن بەو ئاواتە، بە تەواوی هێزەوە هەوڵی بۆ بدەن. پۆلیسی ئایینی لە وڵاتە ئیسلامییەکان یاخود گرووپی وەك بۆکۆ حەرام " Boko Haram" یا داعیش بۆ بە فەرمی کردنی کارەکانیان، خۆیان بەو سووڕەیەوە هەڵدەواسن. هێزی خۆڕانەگرتن لەهەنبەر سیستەمی باوک سالاریی و ئەشکەنجەی لەشیی، ئەزموونی لاساییکردنەوە لە هەڵس و کەوت و بۆچوونی ئەخلاقیی پێغەمبەرە کە لە زۆربەشیاندا تەنانەت یارمەتیدەری خۆیشی نەبوون.

لە ئایینی ئیسلامدا خۆشەویستیی، لە پەیوەندیی نێوان ژن و پیاو دا هیچ دەورێک نابینێ. هاوسەریی، چەشنە پەیمان یاخود مودێلێکە کە ژن و پیاو ماف و ئەرکێکی دیاریکراویان لە لایەن حکوومەتەوە بۆ دیاری کراوە و هەر لە لایەن ئەوانیشەوە کونترۆڵ دەکرێ. لە ڕوانگەی ئایینی ئیسلامەوە مەبەستی سەرەکی لەو هاوسەرییە تەنیا بە دنیا هێنانی منداڵ و گەورەکردنەوەی کۆمەڵگای ئیسلامیی وزۆرکردنی ژمارەی موسوڵمان لە جیهاندایە. لە کۆمەڵگای ئیسلامیدا هەموو هەڵس و کەوتێکی ژن لە لایەن حکوومەتەوە بە وردی کونترۆڵ دەکرێ و لادانی لە یاسای ئیسلامیی بەو پەڕی بێڕەحمییەوە سزا دەدرێ.

ئەسید بە دموچاوداکردنی ژنی بێ چارشێو، لەناوبردنی کۆئەندامی ژن و کچ، بەردەباران کردن و کوشتنی ناموسیی، نموونەن بۆ ئاکاری کێویانە و دژ بە ژنی ئیمانداران و بەڕێوەبەرانی کۆمەڵگای ئیسلامیی. دیارە مرۆڤ ناتوانی تەنیا محەمەد و نووسراوەی کتێبی قورئان بۆ ئەو کارانە بەرپرس دابنێ، بەڵام ئەو دوانە کارتێکەرییەکی بەرچاویان بۆ چەوسانەوەی ژن لە کۆمەڵگادا هەبووە. توند و تیژی لەهەنبەر ژنان زیاتر بەهۆی ترس لە بەرانبەر هەست و کوڵی دەروونی ئەوانە و بەرگرییە لە ئازاد بوون و سەربەخۆییان، ترسێك کە لە ڕێگەی پێغەمبەرەوە، بە خۆپارێزی و خواپەرەستیی دەناسێنرێت.

کاتێ مرۆڤ سووڕەکانی قورئان لەسەر ژنان دەخوێنێتەوە، بۆی ڕوون دەبێتەوە، کە ژن تەنیا وەك کەل و پەل سەیر دەکرێ و ئەرکێکی تایبەتی لە کۆمەڵگای ئیسلامی بۆ دیاریی کراوە: **"هاسان کردنەوەی کاری پیاو"**. پێش ئەوەی شەڕکەرانی داعش کچ و ژنی ئیزەدی و مەسیحی بە دیل بگرن، لە سوریا بانگاشەیان بۆ گەنجان دەکرد کە لە شەڕدا ئیزنی بە دیل گرتنی کۆیلەی سێکسی یان هەیە. بە پێچەوانەش ژن و کچی ئیسلامی لە هەموو گۆشەکانی دنیا و بەتایبەت لە باکووری ئەفریقاوە خۆیان پێشکەش بە جیهادیستەکان دەکرد. ئەو مەلا سوننیانەی کە پشتیوانی لە کۆیلەی سێکسی دەکەن، بارودۆخەکە لەگەڵ سەردەمی پێغەمبەر هەڵدەسەنگێنن کە ئیزنی بە شەڕکەرەکانی دەدا لە شەڕی درێژخایەندا نیازی جینسیی خۆیان لەگەڵ ژنان بەجێ

بێنن. لێرەدا پرسیاری ئەخلاقی هیچ ڕۆڵێك ناگێڕێ، چونکە پرەنسیپێکی گرنگتر واتە "جیهاد" مەبەستی سەرەکییە. لێردا مەبەست تەنیا هاندانی شەڕکەرەکانە بۆ پەروەردەکردن و بەهێزکردنی فانتازیای گەیشتن بە بەهەشت.

ئەو بەهەشتە چلۆن جێیەکە؟ ماڵێکی ئاسمانیی، پڕ لە ژنی ڕووت و قوت، کە لەوێ ژنان بیست و چوار کاتژمێر بە دەوری شەڕکەرە شەهیدکراوەکاندا دێن و خزمەتیان دەکەن و نیازی سێکسیان بۆ بەڕێوە دەبەن. هەر کام لەو شەهیدانە ۷۲ کچی رووسووری وەبەر دەکەوێ کە هەرکام لە کچەکانیش ۷۰ کەنیزیان لەگەڵدایە. ئەلسیوطی "al suyuti" پسپۆری ئایینیی سەدەی ناوەڕاست دەنووسێ: "هەر جار کە ئێمە لەگەڵ حۆرییەك بخەوین، پەردەی کچێنی دەچڕژێت، بەڵام دوای ئەو کارە هەمیسان دەبێتەوە بە خاوەنی پەردەی کچێنی. ئالەتی سێکسی پیاوی موسوڵمان هیچکات ناخەوێتەوە و هەمیشە هەستاو و ڕەپە. چێژوەرگرتنی نووستن لەگەڵ ئەو کچانە هێندە شیرینە کە لەگەڵ هی ئەم دنیایە هەڵناسەنگێندرێ. [...] هەرکام لەو پیاوە بەهەشتییانە، لە پەنا ژنەکانی ئەم دنیایەیان ۷۰ حۆریان پێدەبەخشرێ. هەر هەموو ژنەکان ئالەتێکی سێکسی کەڵکەڵە هێن و هەڵخڕێنیان پێوەیە."

تۆماس ماول "Thomas Maul" پسپۆری ئیسلام و نووسەری بەناوبانگ، ئەو بۆچوونانەی زۆر پێ سەیرە کە مرۆڤی موسوڵمان دوای گەیشتن بە دنیاکەی تر، نەك یەکگرتن لە گەڵ خوداکەی، بەڵکوو ناوەڕۆکی سەرەکی ئازادیی خۆی تەنیا لە سێکسی بەردەوام لە قەحبەخانەیەکی ئاسمانیدا دەبینێتەوە. هاندەری سەرەکی بۆ گەیشتن بە بەهەشت، رەهابوونی یەکجاریی لە ژیانی سەرزەوییە و بۆ چێژوەرگرتن و ئیرزابوونی سێکسیی پیاوانەیە. هەموو کارێکی خراپ و چوارچێوەدار و سنووردار وەلا دنرێن و توونا دەکرێن، دیارە تەنیا بۆ پیاو، ژن تەنانەت لە بەهەشتیش تەنیا وەك کەرەسە و کۆیلەیەکی سێکسی بۆ پیاو دەمێنێتەوە.[٨٤]

محەمەد لە پەیوەندی لەگەڵ ژندا هەم لە قوڕئان و هەم لە حەدیس دا وشەی وای بەکار هێناوە کە بۆ سەردەمی ئێمە زۆر دژ بە ژن دەنوێنن؛ کە سەرچاوەکەی ەگەڕێتەوە بۆ سروشتی زمانی عەڕەبی. وشەی نیکاح کە لە قورئانیشدا هاتووە، هەم

---

[٨٤] siehe dazu auch: Hamed Abdel-Samad: Der islamische Faschismus, S. 129f.

به مانای "هاوسەریی" و هەم بە مانای "هەبوونی سێکس" ە. ژن لە قورئاندا وەك زەوی کشت و کاڵ وەسف دەکرێ کە مێردەکەی هەر کات پێیخۆش بێ دەتوانی بیکێڵێت. هیچ وشەیەك بە قەرا وشەی عەرەبی "نیزیکی جینسی" وشەی هاوواتای نییە. ئەو وشەیە خۆشەویستیی نێوان دوو مرۆڤ نیشان نادا بەڵکوو توندوتیژی وەسف دەکا. لە یەکەمین وشەنامەی عەرەبی بەناوی لسان العرب "Lisan al-Arab" کە ساڵی ١٢٩٠ بڵاو کراوەتەو، وشەی نیکاح بەم وشانە مانا کراوەتەوە: کەوتنەسەر، زۆرەبانیی، هێرشکردن، ئەنگاوتن، بریندارکردن، پێکەوەبوون، چوونە ژوورەوە، کەوتن، لێکدران، ڕۆچوونە ناو، بەسەرداکەوتن، پێوەدان، گریان.[٨٥] فتحی المسکینی "Fathi al-Miskini" نووسەری تونێسیایی لە نووسراوەیەکیدا ئەو پرسیارەی کردووە کە بڵێی بە هەڵکەوت بێ کە زۆربەی ئەو وشانە لە پەیوەندیی لەگەڵ هەڵس و کەوتی شەڕێشدا بە کار دەهێندرێن؟[٨٦] تەنیا لێرەدا نییە کە توندوتیژی لە هەنبەر لەشی ژن بە وشە دەست پێدەکات، بەڵکوو لە قورئاندا ئیزن بە پیاو دەدرێ لە ژنەکانیان بدەن.

محەمەد خۆی بۆ ئەو سەردەمە بە کردەوە مرۆڤێکی دژ بە ژن نەبووە. چەندین جار بە شێوەی ئەرێنی باسی لە ژن کردووە و پەندی دۆستانی داوە کە بە خۆشەویستییەوە لەگەڵ ژنەکانیان هەڵس و کەوت بکەن. هیچ گێڕاوەیەك نییە کە محەمەد بۆ جارێکیش لە ژنەکانی دابێ. سەرەڕای ئەوانەش هەر وەك لەسەرەوە ئاماژەی پێکرا، لە قورئاندا مافی لێدانی ژن بە پیاو دراوە، ئەو کاتەی ژن لێی یاغی بێ. گومان دەکرێ کە ئەو سوورەیەی قورئان ئاگادارکردنەوەی ناڕاستەوخۆی ژنەکانی خۆی بووبێ کە گوشارێکی زۆریان بۆ هێنابوو. هەر لێرەشدا کێشەیەکی زۆر مەزن ئاشکرا دەبێ. محەمەد قورئانی وەك ئاوێنەیەك بۆ کێشە و ترس و ناهومێدیی کەسیی خۆی بەکارهێناوە و نەیزانیوە کە ئەو کتێبە، ڕۆژێك لە ڕۆژان ژیانی زیاتر لە ملیاردێك مرۆڤ دیاریی دەکات کە چەندین سەدە دوای ئەو و بە هەڵسەنگاندن لەگەڵ سەردەمی محەمەد لە بارودۆخێکی جیاواز دا لە دایك بوون. ئەو لە سەردەمیکیتر و لە بارودۆخیکیتردا ژیاوە، کۆمەڵگایەك کە وەك ئاوێنە، هەڵس و کەوت و تایبەتمەندیەکانی ڕۆژانەی نیشان داوە. قسەکانی محەمەد یاخود هەڵس وکەوتەکانی لە

---

[٨٥] Ibn Manzur: Lisan al-Arab, 11:592

[٨٦] http://alawan.org/article13225.html

پەیوەندی مێژووی سەردەمی خۆیدا هەڵناسەنگێندرێن، بەڵکوو بۆ ئەمڕۆی دەگوێزنەوە. هەڵس و کەوتی محەمەد وەك بۆچوونەکانی لەهەنبەر ژن، مەسیحی، یەهوودی و کافر و بێ دین، هێشتا بۆ زۆربەی موسوڵمانان وەك نموونە و سیمبولێك سەیر دەکرێن و لاسایی دەکرێنەوە. تەنانەت لەمڕۆدا بۆ زۆر لە موسوڵمانان چەتوونە بڵێن: "بە بێ ئەملا و ئەولا، لێدانی ژنان هەڵەیە! ئەگەرچی لە قورئانیشدا هاتووە." بە جێی ئەوە گوتەکانی پێغەمبەر دێننەوە کە جێ دەستی لێدانی پیاو نابێ لەسەر دەموچاوی ژن بمێنێتەوە.

تەنانەت باس و وتوویژ لەسەر خۆداپۆشینی ژنیش زۆر کەم بۆ دنیای مودێرنی ئەمڕۆ شی دەکرێتەوە. لەوە ناپرسرێ کە ئایا خۆ داپۆشینی ژن لە دنیای ئەمڕۆ دا مانای هەیە یا نا؟ مەبەست لە داپۆشینی ژن لە سەردەمی کۆندا تەنیا پارێزگاریکردنی ژن لە هەنبەر چەتە و کێشەی نێوان هۆزەکاندا بووە، کەچی دەقاودەق بۆ کۆمەڵگای ئەمڕۆی دەگوازنەوە. بە هەمان شێوە لەچکەش بۆتە سیمبولێك بۆ خۆڕاگریی ژنانی ئیسلامی و لە لایەن زۆربەی گرووپە ڕادیکاڵەکانەوە کەڵکی نابەجێی لێ وەردەگیرێت. سەیر ئەوەیە، جاری وایە لە کۆمەڵگادا ژنی لیبرالی ئیسلامی کە خۆی لەچکە بەسەردا نادا، بە نێوی ئازادیی پشتیوانی لە ژنانێك دەکات کە خۆیان دادەپۆشن.

پێغەمبەر لە سەردەمی خۆیدا بە ڕادەی پێویست هێز و کارتێکەریی لەسەر کۆمەڵگاکەی داناوە، کۆمەڵگایەك کە بە باشی دەیناسی. بەڵام بۆچی دەبێ هەر هەمان هێز و کارتێکەریی لەسەر کۆمەڵگایەك هەبێ کە نایناسێ و هیچ زانیارییەکی لەسەری نییە و بە پێچەوانەش مرۆڤی ئەمڕۆیی تەنیا بەهۆی گێڕاوەکان ئەو دەناسن و ناتوانن بڕیار لەسەر دروستبوون یا هەڵەبوونی هەڵس و کەوتەکانی بدەن؟ بۆچی ئەو دەبێ بڕیار بۆ مرۆڤی سەدەی بیستویەکەم بدات: کێ چ کەسێکی خۆش بوێ، زەماوند بکات یا نەکات، چی بخوا یا چ بەرگێك لەبەر بکات؟ محەمەد خۆی زیندانییەکی مێژووی سەردەمی خۆی بووە. زۆربەی گوتەکان یاخود هەڵس و کەوتەکانی ئەزموونی ترس، هێز و لاوازبوونی کەسایەتییەکەی بوون. بۆ دەبێ مرۆڤی ئەورۆیی خۆ لەو قەفەسە مێژووییەدا یەخسیر بکات و لەسەر ئەو بڕوایە بێت کە تەنیا بەو شێوەیە دەتوانێ خۆی ڕزگار بکات؟

محەمەد و قورئان، گوتەی خودا یا خەونی تیکەڵ و پێکەڵ؟

پاییزی ساڵی ١٩٩٦ ی زایینی لە کتێبخانەی زانستگای ئاوکسبۆرگی ئاڵمان، ئەو جێگایەی پێشتر خوێندکاری زانستگا بووم، بەدوای کتێبی قورئاندا دەگەڕام. ئەو سەردەمە هێشتا کتێبخانەکان دیجیتال نەکرابوون و دەبوو کاتێکی زۆر بۆ دۆزینەوەی کتێب تەرخان کرابا. کاتێ کتێبەکەم دۆزییەوە لەسەر کارتەکەی شتێك نووسرابوو کە منی هەم وەك خوێندکار و هەم وەك ئاینییەك گێژ کرد. لەسەر کارتەکە نووسرابوو:

"ناوی کتێب: قورئان، نووسەر: نادیار"

ماوەیەکی زۆر لای خۆم بیرم لێکردەوە کە ئایا ئەوە سووکایەتییە، یاخود نیازێکی ئاکادمیکە. قورئان لە ژیانی مندا لە منداڵییەوە دەورێکی زۆر گرنگی گێڕابوو. باوکم مەلا و مامۆستای قورئان بوو. هەر بە منداڵیی بە پتوونی تەواوی قورئانم لەبەر بوو و تا ئەمڕۆش خۆم پێوە خەریك کردووە. ئەوکات قورئان بۆ من بێ ئەملا و ئەولا گوتەی ڕاستەوخۆی خودا بوو. بەڵام ڕەنگە زانستگە نەیدەتوانی بۆچوونێکی مێتافیزیکی لەبەر چاو بگرێ و لە ڕوانگەی ئاکادمیکەوە نووسەرەکەی بە خودا دابنێ. مرۆڤ دەیتوانی ناوی محەمەد وەك نووسەر لەسەر کتێبەکە بنووسێ، بەڵام ڕەنگە من ئەوکارەشم هەر بە سووکایەتی دانابا، چونکە لە ڕوانگەی ئەو کاتمەوە محەمەد خۆی کتێبەکەی نەنووسیبوو و بەڵکوو لە لایەن خوداوە بۆی نازڵ ببوو. ئەوە تەنیا بۆچوونی من نەبوو بەڵکوو هەموو موسوڵمانێکی خاوەن ئیمان لە سەرانسەری جیهان ئەو بۆچوونەیان هەبوو و هەیە. بەڵام چ ئاڵترناتیوێکی پڕ بە پێست لەجیاتی نووسەری "نادیار" بۆ ناوەکەی هەڵبژاردرابایە، خۆشم هیچم پێ شك نەدەهات.

هەشت ساڵ دواتر لەسەر ئیسلامی زانستیی(تەوەری مێژووی پێکهاتنی ئیسلام) لە زانستگەی "ئێرفۆرت" ی ڕۆژهەڵاتی ئاڵمان لێکۆڵینەوەم دەکرد. بە پێی ئەو لێکۆڵینەوەیەم، دەبوو من خۆم لە باوەڕەکەم جیا کەمەوە کە قورئان وەك گوتەی هەمیشەیی خودا لە لایەن "جوبرەئیل"ەوە لە ساڵانی ٦١٠ و ٦٣٢ لە مەککە و مەدینە بۆ محەمەد نازڵ کراون. بە پێی سەرچاوە ئیسلامییەکان محەمەد نە خوێندەواریی خوێندن و نە هی نووسینی بووە و قورئانیش وەك پەرجۆیەکی ئیلاهی سەیر دەکرێت.

وەك پسپۆر دەمهەویست قورئان وەك نووسراوەیەكی مێژوویی و بەرهەمێكی مرۆڤی ئەو سەردەمە كە ڕەنگدانەوەی ڕووداو و باس و هەواڵی كاتی خۆی بووە، بخەمە بەر لێكۆڵینەوە. لەو ڕێگایەدا ناچار بە خوێندنەوەی كارە كلاسیكییەكان كرام، وەك هی تیئۆدۆر نۆلدكە "Theodor Nöldeke"، تۆر ئاندرا "Tor Andrae" و ڕێگیس بلاشێرە "Régis Blachère" كە بە شێوەیەكی ڕەخنەیی كلاسیك هەڵس و كەوتیان لەگەڵ كتێبی قورئان و ژیانی محەمەد كردبوو. بە هۆی خوێندنەوەی ئەو كارە كلاسیكانەوە هەستم بە چەشنە نووسینێكی لۆژیكیی مێژووی قورئان نەك وەك نووسراوەیەكی ئاسمانی بەڵكوو نووسینێكی بەرهەمی مرۆڤ كرد، كە زیاتر خۆی بە پەرەسەندنی محەمەدەوە خەریك كردبوو هەتا پەیامێكی ئیلاهی.

لە كۆتاییدا، بۆچوونەكانی كریستۆف لوكسنبێرگ "Christoph Luxenberg"م خوێندەوە كە قورئانی وەك چەشنە خوێندنەوەیەكی سوریانی- ئارامی "Syroaramische" خستۆتە بەرچاوی خوێنەر؛ بەرهەمێك بۆ كردنەوەی ڕەمزی زمانی قورئان. لەبەر ئەوەی زمانی عەرەبی تا سەدەی حەوتەمیش زمانی نووسین نەبوە، لوكسنبێرگ لەسەر ئەو بۆچوونەیە كە سەرچاوەی نووسینی زمانی قورئان زمانی سوریانی- ئارامی بووە. ئەو سەدان ووشە لیستە دەكا كە لە زمانی سوریانی- ئارامی یەوە وەرگیراون و قورئان نووسان بە هەڵە تێی گەییون. لە ناو ئەواندا، وشەی قورئان "*qur'an*" ە، كە لە وشەی سوریانیی "*qiryan*" وەرگیراوە و بە مانای "كتێبی پەیوەندیدار بە زانستی پەرەستن" هاتووە و مەسیحییە سوریانییەكان لە سەردەمی محەمەد لە كلیسا بۆ دۆعاكردن كەڵكیان لێ وەرگرتووە. ناوداررترین نموونە لە كتێبەكەی لوكسنبێرگ وشەی حۆری "*huri*" یە كە لە قورئاندا بە ژنی رووسووری بەهەشتی دەگوترێ و لەو دنیا دەخرێتە بەردەستی پیاوی ئیمانداری موسوڵمان. لە زمانی "سوریانی- ئارامی"دا ئەو وشەیە بە "ترێی سپی" مانا دەكرێتەوە. وشەكە، بە پێی ماناكەی، بە هەڵە وەرگێڕاوە و پیاوی ئیماندار لە بەهەشتدا لەجیاتی ژنی جوان، تەنیا میوە واتە "ترێی سپی" پێ دەدرێت. سەرەڕای ئەوەش لوكسنبێرگ پێی وانییە كە كتێبی قورئان دزیی ئەدەبی بێت لە كتێبەكەی "سوریانی- ئارامی"، بەڵكوو ئەو كتێبە بە میراتێكی گشتیی بۆ ئایینی ئیسلام و مەسیحییەتی ڕۆژهەڵاتی دادەنێ. هیچ پیلانێك لە پشت قورئان ڕانەوەستاوە، بەڵكوو پەرەسەندنی تێكست یاخود نووسراوەیەكە، كە ڕابردووەكەی

دەگەڕێتەوە بۆ ئایینی مەسیحی، بەڵام بە پێی کات گۆڕانکاریی بەسەردا هاتووە و بۆتە کتێبێکی سەربەخۆ.

ئەگەرچی من ئەو کات تێئۆری "لوکسنبێرگ" م ڕەدکردەوە، سەرەڕای ئەوەش بۆچوونێکی ئەوتۆم زۆر بە گرنگ زانی، لەبەر ئەوەی خۆی بە ڕاشکاوی لە لێکۆڵینەوەیەکی کلاسیکی قورئان جیا دەکاتەوە و بیرۆکەیەکی ڕوون دەدا بە خوێنەر کە چلۆن کتێبی قورئان وەك تێکستێکی ئینسانی دەتوانێ لە سەرچاوەی ڕەنگاوڕەنگ پێکهاتبێت. تاقمێك لە پسپۆران کە بوونی محەمەد بە گشتیی دەبەنە ژێر پرسیار، تێئۆرییەکەیان بە نووسراوەکانی لوکسنبێرگ پشت ئەستوور دەکەن. ئەو خۆی لە دانیشتنێك لەگەڵ مندا پێی گوتم کە باوەڕی بە بوونی کەسێکی وەك محەمەد هەیە بەڵام ناوێکیتری هەیە و ناوی محەمەد نەبووە و تایبەتمەندییەکانی ژیانی جیاوازی لەگەڵ ژیانی ئەو محەمەدەدا هەیە کە لە سەرچاوە ئیسلامییەکاندا ناوی هاتووە. بە پێی بۆچوونی لوکسنبێرگ پێغەمبەرێکی عەرەبی بوونی هەبووە کە ئێمە ئەمڕۆ بەناوی محەمەد دەیناسین. بەشێك لە قورئان تەرخان کراوە بۆ ئەو پێغەمبەرە کە ئایینێکی نوێی پێك نەهێناوە، بەڵکوو قاوی بۆ چەشنە ئایینێکی عەرەبی داوە کە لە ئایینی مەسیحیەوە وەریگرتووە و دواتر بەرەو ئایینێکی سەربەخۆ پەرەی سەندووە.

هەروەها لوکسنبێرگ دەڵێ: "محەمەدی مەککە کەسێکیتر بووە و جیاوازی لەگەڵ کەسایەتیی پێغەمبەری مەدینەدا هەبووە، هەر بەو هۆیەش زمانی قورئانی مەککە و مەدینە بە ڕاشکاوی جیاوازییان لەگەڵ یەکتردا هەیە. ناوەڕۆکی کتێبی قورئان لە چەندین سەرچاوەی دیکەوە وەرگیراوە." لوکسنبێرگ لەو پەیوەندیەدا دەڵێ: "من واژە ناسم و مێژوو ناس نیم و بۆچوونەکانم تەنیا لەسەر ئانالیزەکردنی تێکستی قورئان دانراوە."

پرسیاری سەبارەت بە نووسەری قورئان لە لایەن پسپۆرانەوە تا ئەمڕۆش بێ وەڵام ماوەتەوە. تەنانەت مێژووی بە تێکست کردنیشی لە تاریکیدا ماوەتەوە. لە سەرچاوە ئیسلامییەکاندا هاتووە کە سێهەم خەلیفەی ئیسلام واتە "عوسمان" کە لە نێوان ساڵەکانی ٦٤٤ تا ٦٥٦ حکوومەتی کردووە، ئەو تێکستانەی کۆ کردۆتەوە، ڕێکو پێکی کردوون و سەرەنجام لەگەڵ گێڕاوەکانی باوەڕپێکراوانی ئایینی کە پەیوەندیی ڕاستەوخۆیان

لەگەڵ محەمەددا بووە، وەك یەكەمین كتێبی قورئان لەسەر پێستی مەڕ نووسیونیەتەوە. لە سەردەمی ئەودا چەند دوجین دەقی قورئان هەبوون كە لەگەڵ قورئانەكەی عوسماندا جیاوازییان بووە. خەلیفە بەهۆی ئەگەری سەرلێشێوای موسوڵمانان فەرمانی سووتاندنی دەقەكانیتری داوە، كە دەبێ نافەرمی بووبن. لە دەقەكەی خۆیشی كە فەرمی بووە، فەرمانی دروستكردنی چەندین ژمارەی داوە و بۆ هەموو ئەو ناوچانەی كە لەژێر حكوومەتی ئیسلامدا بوون ناردوونی.

بەڵام لەڕاستیدا مێژووی ئەو چیرۆكەی عوسمان چەندین كێشەی لێ پەیدا بووە. **یەكەم** لەو سەردەمەدا زمانی عەرەبی تەنیا لە ١٥ پیت پێكهاتبوو، بە بێ چۆنیەتیی دەربڕینی دەنگ و بە بێ نوختە یاخود خاڵ. تەنانەت ئەوكات یاسای گراماتیكیش بوونی نەبووە. كە وابوو زمانێكی وا ناتەواو لە تواناییدا نەبووە كتێبێكی ئەدەبی ئاڵۆزی وەك قورئانی پێ بنووسرێ. **دووهەم** هەموو دەقەكانی قورئانی سەردەمی عوسمان ئەگەر بڵێین ئەو كات بوونیشیان بووبێ، تەنانەت بە دەقەكەی خۆیشیەوە لە ناوچوون. كۆنترین دەقی قورئان كە ئەمڕۆ بۆ ئێمە ناسراوە، یا هی سەردەمی خەلیفەی ئومەویی بە ناوی عەبدولمەلیك بووە یا سەردەمی كوڕەكەی واتە "ئەلوەلید"ە كە شەست ساڵ دوای مردنی محەمەد نووسراون.

لە ساڵی ١٩٧٢ ی زایینی لە مزگەوتی گەورەی سەنعا "Sana’a" لە یەمەن چەندین نووسراوەی قورئان دۆزراونەوە كە تا ئەمڕۆش بە وردی ڕێكەوتیان دیاری نەكراوە. بەڵام پسپۆران لەسەر ئەو بۆچوونە هاودەنگن كە دەبێ ئەو نووسراوانە پەیوەندییان بە كۆنترین دەقی قورئانەوە هەبێ. دوای دۆزینی وردی ئەو نووسراوانە، ڕوون بۆتەوە كە دەقێكی پالیمپسێست "Palimpsest"ە. (پالیمپسێست دەقێكی نووسراوەیە كە نوسینی سەرەكی پاككرابێتەوە و لەسەر ئەوەوە هەمیسان نووسرابێتەوە) لە یەكەم ڕوانیندا تێكستی نووسراوەكە لە دەقی قورئانی ئەمڕۆیی دەچێ. بە بۆچوونی پسپۆری قورئان ناس، گێرد پوئین "Gerd Puin" ئیسلامناسی ئاڵمانی، ئەو تێكستە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی ئەلوەلید شەشەمین خەلیفەی ئومەییەكان كە لە مابەین ساڵانی ٧٠٥ تا ٧١٥ حكوومەتی كردووە. لەو ناوەدا پسپۆران هەستیان بە گۆڕانی تێكستێكی كۆنتر كردووە، كە پاك كراوەتەوە و تێكستی تازەیان لەسەر نووسیوە. كۆنبوونی تێكستە سەرەكییەكە بە بۆچوونی دوو پسپۆری قورئان ناس بیهنام سادقی"Behnam Sadeghi" و

ئووە بێرگمەن"Uwe Bergmann" دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی پێش ٦٧٨ی زایینی.[٨٧] بەو پێیە ئیمکانی ئەوە هەیە کە ئەو دەقە کە لە سەردەمی سێهەم خەلیفە عوسماندا نووسراوە، لە لایەن ئومەییەکانەوە پێداچوونەوەی لەسەر کرابێ و گۆڕابێت. سادقی و بێرگمەن لەسەر ئەو بۆچوونەن کە لەوانەیە تێکستە کۆنەکەی هی سەردەمی محەمەد یاخود ماوەیەکی کورت دوای فەوتی ئەو نووسرابێ. بەداخەوە ئەو نووسراوەیە هێشتا بە مێتۆدی زانستیی ئەمڕۆیی نەپشکێنراوە. بە مێتۆدی ڕادیۆکاربۆن "Radiokarbon" توانراوە بە وردی کاتی نووسینی دیاری بکرێ. بە پێی ئەو مێتۆدە دەسەلمێنرێت کە نووسراوە کۆنەکە نابێ دوای ساڵەکانی ٦٧٨ یا پێش ٥٧٨ نووسرابێ.

ئەو ڕاستییە کە تێکستە کۆنەکەی قورئان ماوەیەکی زۆر دوای مردنی محەمەد نووسراوە، بەو مانایە نییە کە قورئان خۆیشی دوای محەمەد پێکهاتووە، چونکە دەکرێ تێکست یا خود گوتەیەك کاتێکی زۆر پێش نووسینەوەی، بوونی بووبێت. بە تایبەت هەروەك دەزانین، لە کۆمەڵگایەکی وەك وڵاتە عەرەبییەکاندا زۆربەی ڕووداوەکان تەنیا بەهۆی گێڕانەوە بە وەچەکانی داهاتوویان ڕادەگوێزرێت. بنەماڵەی خۆم لە گوندێکەوە بە ناوی نیلدێلتا "Nildelta"وە هاتوون کە مێژووەکەی دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی فیرعەونەکان. تا ناوەڕاستەکانی سەدەی بیستەمیش لەوێ هیچ دەقێکی قورئان چ بە شێوەی کتێب یاخود دەستنووس بوونی نەبوو؛ بەڵام زیاد لە بیست کەس لەو گوندە بە تەواوی، قورئانیان لەبەر بوو و لە قوتابخانەکان بە شێوەی گێڕانەوە منداڵانیان فێر دەکرد. من خۆیشم هەر بە منداڵی تەواوی قورئانم لەبەر کردبوو بە بێ ئەوی کتێب یا نووسراوەیەکم لەبەر چاو بووبێ. لە ڕوانگەی زانستییەوە سەلماندن و بوونی نووسراوەیەك تەنیا بەهۆی بوونی دەستنووس(نموونەی نووسراوەیی)"Manuskripten" دەپێون. چونکە لە گوندەکەی ئێمە تا ناوەڕاستی سەدەی بیستەم هیچ کتێبێك یا نووسراوەیەك بە ناوی قورئان بوونی نەبووە، بە شێوەی زانستی بە بەڵگە لە ئەژمار نایەت.

لێرەدا دوو بۆچوون هەن: یا پێشتر کتێبی قورئانی سەردەمی محەمەد یاخود عوسمان بوونیان بووە و بەهۆی ئومەییەکان لە ناو چوون و دەقی قورئانی خۆیان لێ دروست

[٨٧] Behnam Sadeghi, Uwe Bergmann: The Codex of a Companion of the Prophet and the Qur’ān of the Prophet, *Arabica,* Volume 57, Nr. 4, 2010, S. 348

کردووە، یا وەك داب و نەریتێکی کۆنی ئەو کۆمەڵگایە، قورئان هەر بە شێوەی گێڕانەوە زار بە زار گەڕاوە تا لە سەردەمی ئومەییەکاندا، کە زمانی عەرەبی تا ڕادەیەك پەرەی سەندووە، کردوویانە بە کتێب.

بەڵام ئەگەری ئەوەش هەیە کە ئومەییەکان لە نووسینی قورئاندا بەپێی بەرژەوەندی خۆیان گۆڕانکارییان تێدا کردبێ. تەنانەت ئەو گۆڕانکارییانە دەبێ لە سەردەمی چوار خەلیفەی دوای محەمەدیش پێك هاتبێ چونکە سەردەمێك بووە پڕ لە کێشە و شەڕی ناو خۆی نێوان هۆزەکان. بەو پێیەی تێکستی کۆنی قورئان بە بێ چۆنیەتیی دەربڕینی دەنگ و بە بێ نوختە بووە، دەکرێ وشەیەك بە چەند مانای جۆراوجۆر مانا کرابێتەوە. بۆ وێنە: ئەگەر وشەی ڕەببی "*rabbi*" واتە (خودای من) سەیر بکەین: ئەگەر خاڵێك لەسەر پیتی یەکەم دابنێین دەبێتە زببی "*zebbi*" کە بە شێوەیەکیتر دەخوێنرێتەوە و مانای وشەکە بە تەواوی دەگۆررێت و دەبێ بە (کێری من). چەند لە وشەکانیتری قورئان مانایەکی ماقووڵتریان پێ دەدرێ ئەگەر مرۆڤ خاڵ یاخود چۆنیەتیی دەربڕینی دەنگەکەیان بگۆڕێ. بۆ وێنە: لە سوورەی ٤٤ ئایەی ٥٤ دا هاتووە "ئێمە حۆریتان لێ مارە دەکەین. کرداری مارەکردن لە زمانی عەرەبی دەبێتە زەواج نەهوم "-zawwaj nāhum" پیتی "ز" لە سەرەتای کردارەکە و هەروەها پیتی "ج" لە دەقی ئەمڕۆی قورئاندا خاڵێکیان لەسەر و بن دایە. بەو پێیەی ئەو چەشن نووسینە لە نووسراوەی عەرەبیدا نە لە سەردەمی محەمەد و نە چەند سەدە دوای ئەویش باو بووە، دەتوانێ پیتی "ر" و "ح" بووبن. بەو گۆڕانە کردارەکە دەبێ بە رەواح نەهۆم "rawwah-nāhum" کە ماناکەی هیچ پەیوەندییەکی لەگەڵ زەماوەندا نامینێ. بە پێی شێوەی خوێندنەوەی لوکسنبێرگ سوورەکە ئاوا مانا دەکرێتەوە: " لێ دەگەڕێین باوەڕپێکراوان لەژێر داری ترێ بحەسێنەوە." ئەو دێرە زۆر لە گوتەیەکیتری قورئان دەچێ: لە سوورەی ٦٩ ئایەی٢٣ دا بەهەشت وەك باغێکی پڕ لە داری میوە وێنا دەکرێ کە هەموو میوەکان لێیان شۆڕ بوونەتەوە و زۆر بە ساکاری لێدەکرێنەوە.

جێی باوەڕە کە حاکمان و بەڕێوەبەرانی ئایینی چەندین وشە و سوورەیان قرت کردبێ و یاخود لێیان زیادکردبێ. من بیر لە سوورەی ٤ ئایەی ٥٩ دەکەمەوە، کە تێدا نووسراوە: "ئەی ئەوکەسانەی کە باوەڕتان هەیە، گوێ لە خودا و پێغەمبەرەکەی و هەروەها ئەو کەسانەی لە نێوان ئێوەدا حاکمن، ڕابگرن." ئەو سوورەیە لە سەرەتای

سەردەمی مەدینەدا گوتراوە، سەردەمێك كە محەمەد تەنیا سەد كەسێكی لایەنگر هەبوو. جێی باوەڕە كە لێرەدا وەك لە زۆربەی سوورەكانیتر داوا لە لایەنگرەكانی دەكات كە گوێ لە خۆی و خوداكەی ڕاگرن. بەڵام لێرەدا باس لەو كەسانەش دەكات كە لە ناو موسوڵمانانندا حوكمی ئیسلام بەڕێوە دەبەن. دیارە جێی باوەڕە لەبەر ئەوەی ناوچەكانی دواتری سەردەمی ئیسلام زۆر بەربڵاو بوون و هەر كام لە ناوچەكان حاكمی تایبەت بەخۆیان بووە و دەبوو خەڵك هان بدرێن بۆ گوێڕاگری لەوانیش. ئەو بارودۆخە بەتایبەت بۆ سەردەمی ئومەییەكان گونجاوە، چونكە نەك هەر مەككە و مەدینە بەڵكوو ئێران، عێراق، سووریا، میسر، باكووری ئەفریقا و ناوچەكانیتریش لەژێر حكوومەتی ئیسلامدا بووە. ئایەی ڕاستەوخۆی قورئان بۆ گوێڕاگریی خەڵكی بۆ ئەو بارودۆخەیان زۆر بە كەڵك بووە. وێدەچێ ئەو سوورەیە دواتر و لە سەردەمی ئومەوییەكاندا لە قورئان زیاد كرابێ. ئەو سوورەیە تەواوكەری حەدیسیشە، كە لە موسوڵمانان داوا دەكا، باوەڕیان بە حاكمانی ئیسلامی هەبێ ئەگەر تەنانەت كارەكەیان ئەخلاقی و دادوەرانەش نەبێ. هەر وەك پێشتریش ئاماژەمان پێكرد، سەردەمی ئومەوییەكان لەباری دروستكردنی گۆتەكانی حەدیسەوە گەلێك ناوبەدەرەوەیە. هاوكات ناشتوانین بڵێین كە قورئان بە پتوونی لە هیچەوە، لە لایەن ئومەوییەكانەوە ساز كراوە. بەڵام سەیر نییە كە ئەوان بۆ بەرژەوەندی حكوومەتداریی خۆیان لێرە و لەوێ، گۆانكاریان بەسەر قورئاندا هێنابێ.

مرۆڤ دەتوانێ بڵێ، سێ چەشن قورئان بوونیان بووە:

<u>قورئانی پێش قورئان</u>، <u>قورئانی سەردەمی محەمەد</u> و <u>قورئانێ دوای قورئان</u> كە لە لایەن حاكمانی ئیسلامییەوە لە قورئان زیاد كراوە. بەڵام چلۆن دوو قورئانی یەكەم و دوو هەم تێكەڵاوی یەك بوون؟

پەرجۆی پەیامە ئیلاهیەکەی محەمەد - "وەحی"

مرۆڤ دەتوانێ محەمەد بە زۆر شت تاوانبار بکات، بەڵام ناتوانین بە درۆزنی دابنێین، یاخود بە کەسێکی دابنێین کە باوەڕی بەو شتانە نەبووبێ کە خۆی بانگەوازی بۆ کردوون. هورووژان، دڵەکوتە، لێهاتوویی ئازار کێشان و خۆڕاگریی محەمەد لەسەر هەموو گوتە و کردارەکانی بەڵگەن بۆ ئەوەی کە لە ناخی دڵیەوە باوەڕی بە پەیام "وەحی" یەکەی لە لایەن خوداوە بووە. من خۆم لەسەر ئەو بۆچوونەم کە خودا نەك لەگەڵ محەمەد بەڵکوو لەگەڵ هیچ کەسێکیتر ئاخەفتنی نەکردووە. هەروەها باوەڕم بەوەش نییە کە محەمەد خۆی تێکستەکە واتە نووسراوەکانی داڕشتبێ، یا بە شێوەی دەنگ پێی درابێ و گێڕابێتەوە. ئەدی چلۆن ئەو پەرجۆیە چارەسەر دەکرێ؟ بەو پێیەی هیچکام لە ئێمە لە سەردەمی سەدەی حەوتەم لەگەڵ ئەو پرۆسەیەدا نەبووین، دەبێ هەوڵ بدەین ڕووداوەکانی ئەو سەردەمە نووژەن بکەینەوە یاخود هەمیسان دایانبڕێژینەوە. بۆ ئەو کارە دەبێ نەک هەر نووسراوە و گوتەکان بە وردبینی لەژێر میکرۆسکۆپی واژە ناسییدا بپشکنین، بەڵکوو بە زانستی رەوان ناسیش ئانالیزەی بکەین.

ئەگەر وایدابنێین کە سەرچاوە ئیسلامییەکان بە گشتیی لەسەر ژیانی محەمەد ڕاستیان نووسیوە، دێینە سەر ئەو باوەڕەی کە: سەرچاوەی کۆنی قوڕئان لە بارودۆخی نیوە هوشیاری(قوم بوون لە خەیاڵات)ی محەمەدەوە سەرچاوە دەگرێ. لەو بارودۆخەدا خودا و شەیتان، بەهەشت و جەهەنەم، تەماع و دڵفراوانی، سەبووری و بێ بەزەیی بوون بە شێوەیەکی لە ڕادەبەدەر هێلانەیان لە مێشکی محەمەد دا دروستکردبوو. بە پێی ئەو سەرچاوانە، محەمەد مرۆڤێك بووە لە نێوان کەسێکی بلیمەت و سەرشێت، هەر وەك زۆربەی حاکمان، هونەرمەندان و ئەدیبانی ناو مێژوو. محەمەدیش هەستێکی زۆر ئاستەمی بووە، کە بەهۆی ئەو لێهاتووییەوە هەستی بە چاوچنۆکی، بەرچاوتەنگی و بارودۆخی تەنگانەی مرۆڤی دەوروبەری خۆی کردووە. هاوکات لەژێر بارودۆخی قەبووڵنەکردن، رەدکردنەوە و لەخۆدوورخستنەوەدا کە پەیتا پەیتا ئەزموونی کردوون، ئازاری کێشاوە.

هەستێك کە تێیدا لە لایەک بێ هێزیی و لە لایەکیتریشەوە هەوڵدان بۆ بەدەستەوەگرتنی هێزی بێ سنوور، لەگەڵ یەکتر زۆرەبانیان گرتووە. ئەو خۆی هەمیشە ئارەزووی ئەوە بووە کە هێزێکی ئاسمانی و کامیل و تەواو پشتیوانی لێبکا، ئەهوەنی بکاتەوە و دڵخۆشی بداتەوە. ئەو هەستی بە ئارەزووەکانی دەروونی دڵی خۆی وەك ویستێك کردووە و بە شێوەی پەیامی ئایینی، نوکتەی پێشینیان، دابونەریتی کۆن، شیعر و خەیاڵات لەسەر کۆتایی پێهاتنی ئەم دنیایە، پەنا یاخود هەوڵی دۆزینەوەی چارەسەرێکی ڕادیکاڵی بۆ کێشە کەسییەکانی خۆی داوە. محەمەد لێهاتوویەکی مەزنی بووە بۆ کەڵك وەرگرتن لە هەموو ئەو بارودۆخانە و تێکەڵاوکردنی بە ڕێ و جێیان. بە چوونە ناو حاڵەتێکی رووحانی و خۆ جەزمکردن ئەزموونی ئەو تێکەڵاوییەی، وەك یەکەیەك، بە شێوەیەکی باش بۆ مرۆڤی دەوروبەری ڕاگواستووە. سەرەڕای ئەوەی نووسراوەکان سەرچاوەی جیاوازیان هەیە، بەڵام هەر هەموویان بە پتوونی باس لەسەر کێشەکانی محەمەد و دەوروبەری دەکەن. بلیمەتیی محەمەد لەوەدابووە کە ئەو تێکستانە هەڵبژێرێ وا پەیوەندیان لەگەڵ کێشەکانی دەروونی و دەرەوەی خۆی هەبێ. کارزانیی محەمەد لێرەدایە کە ئەو تێکستە هەڵبژێردراوانەی وا لەگەڵ کێشەکانی ژیانی پەیوەند بدا کە ئەستەم دەکرێ بە ماڵی خۆی دانەندرێ، سەرەڕای ئەوەی کە تێکستی خۆی نین و سەرچاوەی تریان هەیە.

لەرزینە بەهێزەکەی، کاتێ لەپڕێکدا ئەو حاڵەتە نائاساییە تووشی بووە، هەروەها زمانە تووڕە و توند و تیژەکەی کە پەیام و وەحیەکەیی پێ بەیان کردووە، بوونەتە هۆی بەهێزکردنی باوەڕپێکردنی خۆی و لایەنگرانی بە پەیوەنددار بوونی پەیامەکەی بە هێزێکی ئیلاهی و ئاسمانییەوە. بە پێچەوانە دژبەرانی لەسەر ئەو بۆچوونە بوون کە ئەو بارودۆخەی پەیوەندیی ڕاستەوخۆی لەگەڵ شەیتاندا هەیە و دەبێ جندۆکە دەستیان لێ وەشاندبێت. ڕوونکردنەوە و شیکردنەوەیەك کە ئێمە ئەمڕۆ بە نەخۆشیی رەوانی دەناسین. زۆربەی ئەو چەشنە نەخۆشییانە پەیوەندییان بە ڤیزیۆن "Vision" (بارودۆخێك لە نێوان خەون و خەیاڵاتدا)، وێژینگ و وەهم و نووسراوەی شەیدایی یەوە هەیە.

بە پێی کات ئەو وەهم و وەحیانە بە شێوەی لەسەر پێی خۆ ڕاوەستاو نەک هەر لە ڕاستییە ئایینییەکان و بۆچوونە ئەخلاقییەکانی، بەڵکوو لە هەموو هەڵس و کەوت و

هەستە دەروونییەکانی محەمەد وەك هەستی ترس، ئازار، برین و ئارەزووکانیدا، وەك ئاوێنەیەك بۆ ژیانی ڕۆژانەی ئەو، ڕەنگیان داوەتەوە. هەروەها بۆ بڕیارەکانیشی، کە نەیتوانیوە یاخود نەیویستوە خۆی وەڵامدەرەوەیان بێت، ماهیرانە بە هەمان شێوە بەو خەونە ئیلاهیانەوە پەیوەندی داون. بەڵام کاتێ بەرگێکی ئیلاهی بۆ ئەو هەڵس و کەوتانەی دووریوە و لەبەری کردوون، بەرپرسایەتییەکەی خستۆتە سەر ئەستۆی خوداکەی و بەو شێوەیە خۆی لە وەڵامدانەوەیان پاراستووە. بۆ ئەوەی لە داهاتودا هیچ نارەحەتیەکی ویژدانی بۆ پێش نەیەت، سوورەکانی قورئانی بۆ ئارامکردنەوە، بەسەرداهەڵگوتن، ڕازی ڕاگرتن و سەرکوت کردنی خۆی هێناوەتەوە. ئەو پەیام و وەحیانەی لە سەرەتای ژیانی پێغەمبەرایەتیدا بەهۆی گوڕوتین و دڵەکوتە و هەروەها گوتە و پەندی ئەخلاقییەوە لە ناو لایەنگرەکانیدا بانگەوازی بۆ دەکردن، دواتر بە شێوەیەکی نالەبار پەرەیان سەند (زەماوەند لەگەڵ بووکی خۆی، چەتەگەری، شەڕی بەردەوام، دەستدرێژی کردنی سێکسی بە ژنان و ڕووتاندنەوە و تووناکردنی هۆزێك بە پتوونی و ...) هیچکام شایانی پێغەمبەرێکی ئەو سەردەمە نەبووە. مێژووی پەیامە ئیلاهیەکەی محەمەد بە هەمان شێوە بەڕێوە چوو وەك مێژووی هەڵس و کەوتی لەگەڵ ژنان: لە سەرەتاوە محەمەد پەنای بۆ ڕێگایەك دەبرد کە خۆی لێ دەرباز و ڕزگاربکات، کەچی لە کۆتاییدا بۆ بە یەخسیر و زیندانی هەڵس وکەوتەکانی خۆی.

سەرچاوەکانی قوڕئان

قورئان نە بەسەرهات و مێژووی محەمەد دەگێڕێتەوە و نە مێژووی جیهان. نە بە شێوەی کرۆنۆلۆگی و نە وەك ستروکتورێکی بەهێزی بابەتوانی یاخود بە شێوەی ڕیوایەت هەڵس و کەوت دەکا، بەڵکوو تەنیا هەندێک گێڕاوەی کاتیی سەردەمی خۆیەتی. چیرۆکی پێغەمبەرانیش لە کتێبی قوڕئاندا جگە لە چیرۆکی یۆسف کە لە سووڕەیەکدا بە تێر و تەسەلی باسی لێکراوە، وەك کتێبی ئینجیل نییە کە چیرۆکەکان، بە سەرەتایەك دەست پێدەکەن، بە لوتکەی مێژووەکیان دەگەیێن و لە ئەنجامدا کۆتاییەکیشیان بۆ دیاری کراوە. پچڕ پچڕ بوونی لە ڕادەبەدەری تێکستەکانی قوڕئان، هەروەها شێوەی هەستیاری و بیر و بۆچوونە ئاژاوەچیەکەی ڕاست لە کتێبەکەی فێرناندۆ پێسوا "Fernando Pessoa" نووسەر و شاعیری پڕتەقاڵی (کتێبی نائارامیی) دەچێ. بەشێك لە نووسراوەکانی قورئان لە کارێکی ئەدەبی و شاعیرانەی ناڕێکوپێك دەچن، کە بە سەبکێکی بیرمەندییەوە داڕێژرابێتن. بەشێکیتر لە نووسراوەکان ئیشکتر دەنوێنن، بۆچوونی دوورودرێژیان تێدایە کە زۆربەیان ڕاستەوخۆ لەسەر ڕووداوەکانی دەوروبەری محەمەد دەدوێن. هەروەها بەشی دیکەشی تێدایە کە پرسیاری سەبارەت بە محەمەد، لایەنگرەکانی و ڕەخنەگرانی وەڵام دەدەنەوە.

هەر کەس قوڕئان وەك کتێبی بیوگرافیی ڕەوانیی محەمەد بخوێنێتەوە، هەست بە پرۆسەیەکی پەیوەندیدار دەکات کە پەیتا پەیتا پەرە دەستێنێ. سەردەمی ئەنتیکەی کۆن پڕ بوە لە باس و گفتوگۆ لە نێوان مرۆڤی ڕۆشنبیر و ئایینی. هەروەها لەسەر کێشە دەروونییەکانی محەمەد و شەڕەکانی، باس و گفتوگۆی ڕۆشنبیرانی ئەنتیکی کۆن لەسەر سروشتی عیسا و تەوحیدی ڕاستەقینە، ئەفسانەی پێغەمبەران لە ڕوانگەی کتێبی ئینجیلەوە و یاساکانیان لە قورئاندا لەسەر یەکتر قەڵاپەچین کراون. بەسەر ئەوانەشدا خوڕافات، ئەفسانە و چیرۆکە کۆنەکانی ناو خەڵکە ئێرانییەکان و میزۆپێتامیاشی لێ زیاد کراوە. ئەوانەش چەند سەرچاوەی قورئان پێك دێنن.

قورئان خۆی مێژووی یەکەمین وەحی بۆ پێغەمبەر ڕوون ناکاتەوە، بەڵام لە سەرچاوەکانیتری ئیسلامیدا بە تێروتەسەلی باسی لێکراوە: لە چل سالەییدا محەمەد تووشی قەیرانێکی فکریی بووە. لە کارەکەی وەك بازرگانێك دەستی هەڵگرتووە، خۆی

له مرۆڤ دوور خستۆتەوە و بۆ بیرکردنەوە زۆربەی کاتی لە ئەشکەوتی حەرا دا بەسەر بردووە. بە پێی نووسراوەکانی ابن ئیسحاق، کاتێ محەمەد لەو ئەشکەوتەدا نووستوە، پیاوێك هاتۆتە لای، لە باوەشی خۆی گرتووە، بەخۆیەوە کوشیوە و ئەمری پێکردووە: "بخوێنەوە!" محەمەد گوتوویە: "من ناتوانم بخوێنمەوە." ئیسلامییەکان ئەو هەڵوێستە وەك بەڵگە بۆ نەخوێندەواربوونی محەمەد لە ئەژمار دێنن. بەڵام ئەو دێرە دەکرێ ئاواش مانا بکرێتەوە: "دەبێ چی بخوێنمەوە؟" جێی باوەڕ نییە لەو سەردەمەدا بازرگانێکی وەك محەمەد کە زۆر جار لە مابەین سووریا و مەککە لەڕێدابووە، سەوادی نووسین و خوێندنەوەی نەبووبێ. موسوڵمانان ئەو هەڵس و کەوتە و نازڵبوونی قورئان بە پەرجۆیەکی ئیلاهی دادەنێن.

پیاوەکە هەمیسان محەمەدی لە باوەش گرتۆتەوە و دوو جاریتریش لێی پرسیوەتەوە: "بخوێنەوە!" کاتێ محەمەد نەیتوانیوە ئەو کارە بەجێ بێنێ، پیاوەکە خۆی یەکەم سووڕەی قورئانی خوێندۆتەوە: *"بخوێنەوە بە ناوی خۆداکەت کە دنیای خوڵقاندووە. ئەو کەسەی مرۆڤی لە لەختەی خوێن خوڵقاندووە. بخوێنەوە، چونکە خوداکەت لە هەموو کەس گەورەترە. ئەو کەسەی کە لە ڕێگەی قەڵەمەوە فێر دەکات. ئەو شتەی فێری مرۆڤ کرد کە نەیدەزانی"* لە سەرەتای سووڕەی ٩٦ دا گەورەیی خودا ڕادەگەیێندرێ، لە کۆتاییدا دەڵێ: "ئەو کەسەت بینی کە بێ دینە و دووری دەکات؟ نازانێ کە خودا ئەو دەبینێ؟ ئەو کێشکچیانی جەهەننەم بانگ دەکا، بۆ ئەوەی بێ دینان سزا بدەن."

مێژووی یەکەم وەحی، مرۆڤ دەخاتە بیر بیرەوەرییەکانی ئاگوستینوس "Augustinus" (لە دایکبووی ساڵی ٣٥٤ لە ئەلجەزیرەی ئەوڕۆیی و فەوتی لە ساڵی ٤٣٠). ئەویش دەبێ قەیرانێکی ڕۆشنبیریی و ڕەوانی بووبێ. ئەویش کارەکەی لە مایلەند وەلا ناوە و بەدوای بیرکردنەوە لە مانای ژیان کەوتووە. کاتێ بە تەنیا لە باغێکدا لە ژێر تاقەدارێك دانیشتووە، دەنگی منداڵێکی بیستووە، کە دوو جار بانگی کردووە: "هەڵیگرە و بیخوێنەوە!" ئاگوستینوس ئەوەش وەبیر دێنێتەوە کە ڕووداوێکی هاوچەشن بۆ پیاوێکی مەسیحی بە ناوی ئانتۆنیۆس "Antonius" (٣٥٦-٢٥١) لە میسر رووی داوە. ئەو دەنگەکەی بە دەنگی خودا داناوە کە ئەمری پێکردووە کتێبێك بکاتەوە و ئەو جێگایەی لێ بیخوێنێتەوە کە بۆ یەکەمجار چاوی دەکەوێتە سەری. ئەو، باغەکە

بەجێ دەهێڵێ، دەچێتەوە ناو ماڵ، نامەکانی پاولووس لە کتێبی ئینجیلدا هەڵدەداتەوە، دەیخوێنێتەوە و ئینجا ڕوون دەبێتەوە.[٨٨] چیرۆکەکانی ئانتۆنیۆس و ئاگوستینوس ناسیاوی مرۆڤە مەسیحییەکانی سەردەمی محەمەد لە سووریا بوون.

ژنی یەکەمی محەمەد خەدیجە کوڕە مامێکی بووە بەناوی"Waraqa" وەرەقە کە زاهدی گۆشە نشین بووە. ئایینی مەسیحی قەبووڵ کردووە، بۆتە پیاوی ئایینی و بەشێکی کتێبی ئایینی "Evangelien"ی لە زمانی سوریانییەوە وەرگێڕاوەتە سەر عەرەبی. ئەو هەواڵە لە لایەن ژیننامە نووسەکانی محەمەد، ابن ئیسحاق و ابن سەعدەوە بڵاوکراوەتەوە. وەرەقە وەك ڕاهێنەری خەدیجە لە ئەژمار هاتووە و بەو هۆیەوە کارتێکەرییەکی زۆریشی لەسەر محەمەد بووە. لە قورئاندا گێڕاوەی لەسەر عیسا تێدایە کە لە ئایینی "Evangelien" ی تۆماس و یاکۆبس(یاقووب) وەرگیراون و لە کانوونی مەسیحی دا نەهاتوون. عەڕەب و مەسیحی سوریی زۆریان پێ ناخۆش بووە لە لایەن ڕۆمییە بێگانەکانەوە سەبارەت بە سروشتی عیسا دەرس دابدرێن. ئەو مرۆڤانە لەسەر ئەو باوەڕە بوون کە سروشتی خودا و مرۆڤ بە دووقۆڵی خۆیان لە دەڕوونی عیسادا حەشار داوە. لە میسر بە پێچەوانە پێیان وابووە کە عیسا خودایەکی بەتەواوی مانایە و هیچ سروشتێکی ئینسانی تێدا نییە. لە زۆربەی شووڕاکانی سەدەی چوار و پێنجەمدا ئەو بۆچوونە ئایینییە کە لە ڕۆمییەکانەوە سەرچاوەی گرتووە، بە لادان لە ئایین دەژمێردرا. بە بێ بەستێنێکی حاڵی بوون لەو کێشە ئایینیانە، ناتوانین لە مێژووی پێکهاتنی ئایینی ئیسلام بگەین.

محەمەد لە ئەشکەوتەکە دەگەڕێتەوە و لە باوەشی خەدیجەدا و لەژێر پەتوو وەك مێژووکە دەلەرزێ. لەو بارودۆخەدا دووهەم سووڕەی قوڕئانی بۆ نازڵ دەبێ. وەحی پێدەکرێ پەتووەکە لەخوی لادا، هەستێتە سەر پێ و هەڕەشە لە خەڵکانی مەککە بکات. لێرەشدا هەڕەشەی جەهەنم لە مرۆڤ دەکرێ، عەزابەکەی لە هیچکەس ناگوزەرێ و هەموو شتێك توونا دەکا. لەبەر دەرکەی جەهەنم ١٩ کێشکچی ڕاوەستاون(سووڕەی ٧٤). هاوکات لەگەڵ وەحییەکان وشەی جەهەنەم و ئازاردانی مرۆڤی بێ دین ٤٠٠ جار ئاماژەی پێکراوە. لە هیچکام لە کتێبە ئایینییەکانیتردا جیا لە قورئان، سووتاندنی

[٨٨] Augustinus: I'itirafat al-Qiddis augustinus, S. 165f.

مرۆڤی بێ دین هێندە بە خەست وخۆڵی و وردەکارییەوە باسی لێ نەکراوە. ئەو گۆڕەپانانە وەك ئاوێنەیەك ڕەنگدانەوەی کێشە، ترس و هەروەها بێ متمانەیی لە هەنبەر هەموو مرۆڤێك و نائارامییەکانی دەڕوونی محەمەد ئاشکرا دەکەن. بە پێی ئەو ئایینە، کەمینەیەکی مرۆڤ لە هەڕەشەی خودا و ئاگری جەهەنەم و ئازارەکەی ڕزگاریان دەبێ. زۆرینەی مرۆڤ بۆ هەمیشە لە جەهەنەمدا دەسووتێن و هەڵدەپلۆخێن.

وشەی "مرۆڤ" ٦١ جار لە قورئاندا هاتووە. تەنیا تاقە جارێك ئاماژەی پێکراوە کە خودا شانازی بە منداڵەکانی ئادەمەوە کردووە و وەپێش بوونەوەرانیتری خستوون. دەنا قورئان لە هەموو قۆناغەکاندا لەهەنبەر مرۆڤ ڕەخنەی گرتووە. لە زۆربەی سووڕەکاندا بە نەرێیی باس لە تایبەتمەندییەکانی مرۆڤ کراوە. مرۆڤ جاریوایە بە نەزان، جاریوایە ناعادڵ، دەسترژد، سەقیل، لەخۆڕازی، لوت لەحەوا، بێ هۆش، فەرامۆشکار، ناسپاس، ترسەنۆك، دوودڵ و ناهومید نێودێر کراوە. سووڕەی ١٠٣ مرۆڤ بە "دۆڕاو" ناو دەبا.

یەك لە سووڕەکانی قورئان ناوی "قوڕەیش"ە. لەوێدا لە کۆلکەی بنەماڵەی محەمەد داوا دەکرێ کە خودایەکی تەنیا بپەرەستن. ئەو باوەڕە دەبێ ببێتە هۆی بەهێزکردنی پێکەوەڕاگرتنی بنەماڵەکە، و بەڕێوەبردنی باشتری کاری بازرگانی لە زستان و هاویندا(سووڕەی ٦). کاری بەکردەوەی محەمەد لێرەدا بە باشی دیاری دەکرێ: ئەو تەنیا باوەڕەکەی بە سزا و پاداشی متافیزیکییەوە نابەستێتەوە، بەڵکوو بە قازانج و سوودی دنیاییشەوە پەیوەندی دەدا. ماوەیەك دوای ڕاگەیاندنی ئەو سووڕەیە مرۆڤە ڕۆحانییەکە واتە "وەرەقە" دەمرێ. لە گێڕاوەیەکی حەدیسی صحیح ئەلبوخاری "Sahih al-Bukhari" دا دەگێڕدرێتەوە کە دوای مردنی وەرەقە بۆ ماویەکی زۆر هاتنەخواری سووڕەکانی قوڕئان وەستێنراوە.[٨٩] ابن ئیسحاق دەڵێ کە ئەو وەستانە سێ ساڵ دێژەی بووە. ئەو کارە بۆتە هۆی ئەوەی محەمەد هەمیسان بکەوێتە ناو گرژی و خەمووکی و خەمبارییەکی قووڵەوە. دوودڵیەکی گەورەی تێدا پەروەردە بووە و گومانی ئەوەی کردووە بڵێی ئەو سووڕانەی بۆی نازڵ بوون لە ڕاستیدا پەیامی خودایی بووبێتن؟ دیارە ئێمە نازانین لەو ماوە زۆرەدا محەمەد چی کردووە، بەڵام دەگێڕدرێتەوە

---

٨٩ Al-Bukhari: Sahih al-Bukhari, Hadith Nr. 4953

که جاری وابووه تەواوی شەو لەسەر پێ ڕاوەستاوە و خۆی بە تەنافێکەوە بەستۆتەوە بۆ ئەوەی بەرگری لە خەوتن بکات، چونکە چاوەڕوانی پەیامی ئاسمانیی کردووە. بەڵام هیچ پەیامیکی بۆ نەهاتووە. هەستی ئەوەی خوداکەی بەجێی هێشتووە و تەنیای هێشتۆتەوە، بیری خۆکوژی تێدا بەهێز کردووە. دەچێتە سەر کێوێکی دەوروبەری مەککە و بە نیەتی خۆکوژی ویستوویە خۆی بەرداتەوە خوارێ، لەو بارودۆخەدا دەبێ فریشتەی سەرەکی واتە جوبرِئیلی لە مابەین زەوی و ئاسماندا دیبێ کە لەسەر کورسییەك دانیشتووە. جوبرِئیل کە دەبێ لە لایەن خوداوە نێردرابێ لە خۆکوژییەکە پەشیمانی کردۆتەوە و پێی گوتووە: "تۆ پێغەمبەری خودای".[٩٠]

سوورەی دوای ئەو ڕووداوە محەمەدی ئارام کردۆتەوە: "پێش نیوەڕۆ و دوای نیوەڕۆ کاتێك هەمووشتێك ئارامە! خوداکەت نە بەجێی هێشتووی و نە لێت بێزار بووە. ڕوونە، کە بۆ تۆ ئەو دنیا، لەم دنیا باشترە. ئایا خودا تۆی وەك هەتیوێك نەدۆزییەوە و پەنای پێنەدای؟ هەروەها ئەو تۆی وونبووی، دۆزییەوە و ڕێنوێنی کردی، تۆی فەقیری دۆزییەوە و دەوڵەمەندی کردی؛ کە وایە، تۆش "هەتیو" بچووك مەکەوە و ئەو کەسانەی پرسیارت لێ دەکەن، لەخۆتیان دوور مەخەوە و لە هومووجێیەك باسی نیعمەتی خوداکەت بکە." ئەو سوورەیە(سوورەی ٩٣)زۆر گرنگە، نەك بەوهۆیەی کە تەنیا سوورەیەک بێت باس لە ژیننامەی محەمەد دەکات(بۆ وێنە هەتیو و فەقیربووە)، بەڵکوو لەبەر ئەوەی مرۆڤ لە دەرون و ڕۆحی نائارام و سەرگەردان و دوودڵی محەمەد ئاگادار دەکاتەوە. ئەوە خۆی بەڵگەیەکە بۆ ئەوەی محەمەد نووسراوەی سەرچاوەکانی قورئانی ڕاستەوخۆ وەرنەگێڕاوە، بەڵکوو ئەو وەحیانەی وەك ئارەزوویەکی دەروونی خۆی بۆ ڕوونکردنەوەی کێشەکانی داوەتە دەرێ. هەروەها ئەو سوورەیە بۆ محەمەد زۆر گرنگ بووە چونکە هەم شاعیرانە و هەم بە گوڕوتینەوە گوتراون کە زۆر هەست جووڵێنترە لە سوورەکانی پێش وەستانەکە. هەروەها بەو کارە ویستوویەتی بیسەلمێنێ کە سوورەکانی لەڕووی نووسراوەکانی "وەرەقە"وە نە نووسیوەتەوە، هەر وەك کەسانێك پێیان وابووە و بەو کارە تۆمەتباریان کردووە.

---

[٩٠] Ibn Saa'd: Tabaqat 1:196

دوای ئەو ماوە زۆرەی کە خودا لەگەڵیدا بێدەنگ مابۆوە، سوورە بەدوای سوورە بۆی نازڵ دەبوون، هەر هەمووشیان شێوازێکی هاوچەشنیان هەبوو: تێکستی کورت بەڵام شاعیرانە و بیرمەندانە کە تین و سۆزێکی مەزنیان پێوە دیارە. لێرە بەدواوە محەمەد پەیامە نوێیەکانی بە ئاشکرا لە مەککە ڕادەگەیێنێ.

پەرچەکرداری خەڵکیش لەهەنبەر محەمەد ڕەنگاوڕەنگ بوون، کەسانێك بە لەسەرخۆیی هەڵس و کەتیان لەگەڵدا دەکرد وتاقمێکیش دژایەتیان دەکرد و دەیانگوت: "ئەو درۆزنە، شێت و دێوانەیە و قورئانیش تێکەڵاوییەکی ئاڵۆزی خەونەکانیەتی". محەمەد لە هەنبەر ئەو قسانەدا خۆڕاگری دەکرد. ئەو هەوڵی نەدەدا لە گەڵ خەڵکانی مەککە لەسەر بۆچوونەکانی گفتوگۆ بکات بەڵکوو زیاتر هەوڵی دەدا ڕازی و قانعیان بکات. وەك سوورەی ٩١، یەك لە سوورە کانی دوای وەحیە نۆیەکەی. لەوێدا محەمەد هەوڵیداوە مێژووی پێغەمبەر"ساڵح" بۆ خەڵکانی مەککە بە چەند دێری کورت ڕوون بکاتەوە کە هۆزێکی عەرەبی بە ناوی "صمود"ی بۆ پەرەستنی تاکە خودایی بانگەشە کردوە، بەڵام خەڵکیی سالحیان بە درۆزن داناوە و باوەڕیان پێ نەهیناوە. خودا لێیان تووڕە بووە و ئەو هۆزەی بە پتوونی توونا کردووە. لێرەدا مرۆڤ هەست بەوە دەکات کە محەمەد هێشتا نەیویستووە ڕاستەوخۆ لەگەڵ خەڵکی مەککە گفتوگۆ و شەڕەقسە بکات. هەوڵیداوە بە شێوەی ناڕاستەوخۆ وشیاریان کاتەوە و بە گێڕانەوەی ئەو چیرۆکە بیانترسێنێ. بۆ سەرنجڕاکێشانی خەڵکی، زیاتر لە چیرۆکە حیماسییەکانی ناو ناوچە عەرەبییەکان کەڵکی وەرگرتووە کە بۆیان ناسراو بووە.

چەندین سوورەی قیامەتی بەهێزی ڕاگەیاند کە بەشێوەیەکی شاعیرانە هاتنی ئاخرزەمانی پێ ڕوون کردبۆوە. نموونەیەکی ئەو نووسراویە لە لایەن شاعیری ئاڵمانی فریدریش روکێرت "Fridrich Rückert" وەرگێڕراوەتە سە زمانی ئاڵمانی :

Wann die Sonne sich wird ballen,
Und die Sterne zu Boden fallen,
Und die Gebirge wallen,
Und der Meere Fluten schwallen;
Wann Zuchtkamele sind unverwahrt,

Und die wilden Tiere geschaart,
Und die Seelen wieder gepaart;
Man das lebendig begrabene wird fragen,
Um welche Schuld es sei erschlagen;
Und die Bücher sind aufgeschlagen;
Wann der Himmel wird abgedacht,
Und die Hölle wird angefacht,
Und der Garten herangebracht;
Wird eine Seele wissen, was sie dargebracht.

مانای ئەو شێعرانە کە سوورەی ٨١ دەگرێتەوە بە گشتی بەو شێوەیەیە (وەرگێڕ):

ئەوکاتەی ڕۆژ لە دەوری خۆی دەهاڵێ، (١)

ئەو کاتەی ئەستێرەکان بێ تیشك دەبن، (٢)

ئاوکاتەی شاخەکان وەجووڵە دەکەون، (٣)

ئەو کاتەی بەنرخترین شتومەکی ماڵ لە بیر بچنەوە، (٤)

ئەو کاتەی وەحشییەکان کۆببنەوە، (٥)

ئەو کاتەی زەریاکان داگیرسێن، (٦)

ئەو کاتەی هەرکەس لەگەڵ هاوچەشنی خۆی وەك یەکیان لێ بێ، (٧)

ئەو کاتەی لە کیژانی زیندوو لە چاڵ نراو پرسیار بکرێت، (٨)

بە چ تاوانێك کوژران؟ (٩)

ئەو کاتەی نامەی کردەوەکان بکرێنەوە، (١٠)

ئەوکاتەی پەردە لەسەر ئاسمان لا بردرێ، (١١)

ئەو کاتەی دۆزەخ (جەهەنم) ئاگری تێبەربێ،(١٢)

ئەو کاتەی بەهەشت نزیك بێتەوە، (١٣)

بەڵێ، ئەوکاتەی هەر کەس دەزانێ چ شتێکی ئامادە کردووە،(١٤)

سوێند بەو ئەستێرانەی دەگەڕێنەوە،(١٥)

وەجووڵە دەکەون و لەبەر چاو وون دەبن،(١٦)

سوێند بە شەو، کاتێ کۆتایی پێ دێ،(١٧)

بە ڕۆژ، کاتێ هەناسە دەکێشێ،(١٨)

کە ئەو "قورئانە" پەیامی پایەبەرزێکە (جوبرئیل ئەمین)، (١٩)

خاوەنی هێزە، و لە لای (خودا) خاوەنی خێوەت، پێگەی مەزنی هەیە! (٢٠)

لە ئاسمانان جێی پەرستنی (فریشتەکان) و ئەمینە! (٢١)

هاوڕاوێژی ئێوە (پێغەمبەر) شێت نیە! (٢٢)

ئەو(جوبڕەئیل) ی لە تیشکی ڕووناکیدا دیوە! (٢٣)

ئەو سەبارەت بە ئەو وەحیانەی پێی کراوە بەخیلی نایەت! (٢٤)

قورئان گوتەی شەیتانی ڕەجم کراو نییە! (٢٥)

ئەدی بۆ کوێ دەچن؟(٢٦)

قورئان هیچ شتێك جیا لە وەبیرهێنانەو بۆ جیهانیان نییە،(٢٧)

بۆ کەسێك لە ئێوە کە بیهەوێ ڕێگای ڕاست پیشە بکات! (٢٨)

ئێوە هیچ ویست و ئیرادەیەك ناكەن مەگەر ئەوەی خودای عالەم، ئیرادە بكا و بیهەوێ! (٢٩)

مانای سوورەكە لە ئایەی ٢٢ دا ڕوون دەبێتەوە. محەمەد زۆر ڕەنجاو و دڵشكاو بوو، كە خەڵكانی مەككە وەك "درۆزن" و "شێت" ناویان لێ دەبرد.[٩١]

ئەو سوورە قیامەتییانەی قورئان لە ڕوانگەی زمانەوانیی و بابەتەوە زۆر لە سروودی مامۆستای كلیسا افرایم سووری "Ephraem" (٣٠٦-٣٧٣) كە لەسەر قیامەت نووسیونی، دەچێت. تەنانەت لە سەدەی شەشەم و حەوتەمیشدا ژمارێكی زۆر نووسراوەی مەسیحی - سوریانی هەبوون كە خۆیان بە تەوەری قیامەتەوە خەریك كردبوو. بەشێك لەو نووسراوانە كارتێكەرییئان لەسەر قورئان هەبووە. ژمارێكی زۆر نووسراوەی سوریانیی سەردەمی ئەنتیك لە پەرتووكخانەكانی ڕۆژئاوایی هەن كە زۆربەیان هێشتا وەرنەگێرراونەتەوە، یاخود لە ڕوانگەی زانستییەوە نەپشكێنراون. هەڵسەنگاندنی ئەو نووسراوانە دەتوانێ ڕووناكی بخاتە سەر سەردەمی تاریكی پێكهاتنی ئیسلام. لێرەدا مەرج نییە كە محەمەد ڕاستەوخۆ لەبەر ئەو نووسراوانەی نووسیبێتیەوە، بەڵكوو جێی باوەڕە كە لە سەردەمی كاری بازرگانی و سەفەر بۆ سووریا چاوی بەو نووسراوانە كەوتبی و ناسیاوی بووبێتن.

[٩١] Friedrich Rückert: Der Koran, Sure 81

ئایاتی شەیتەنی

تەوەری "ئایاتی شەیتانی" بەهۆی رۆمانەکەی سەلمان ڕوشدییەوە ناسراوە. لەو رۆمانەدا سەلمان ڕوشدی چەند سووڕەی قورئانی بە سووڕەی شەیتانی نێو ناوە، چونکە هەرکات محەمەد ئارەزوویەکی بووبێ، فریشتەی سەرەکی جوبڕەئیل تەیار بە وەحی نوێ، بۆ بەراوردەکردنی ئارەزووەکەی، بە پەلە لێی هاتۆتە ژوور.

"پێغەمبەر بوون چەند کارێکی عەمەلییە!" سەلمان ڕوشدی لە ڕۆمانەکەیدا دەنووسێ. تەنیا حەیف ئەوەیە کە محەمەد سەوادی نووسین و خوێندنەوەی نییە ودەبێ نووسەرێکی فارس ئەگەرچی باوەڕیشی بە محەمەد نییە، وەحیەکانی بۆ دیکتە بکات و سووڕەکانی قوڕئانی بە ئیشتیای خۆی بۆ واتابکاتەوە. بەڵام لەڕاستیدا تەشەر و کەترە (پێدادان)ەکەی ڕوشدی نمایشێکە لە ڕاستییەکانی ژیننامەی محەمەد کە پەیوەندی بە سووڕەی ٥٣ وە هەیە. لە یەکەمین فاز یاخود هەنگاوی وەحیەکان لە مەککە، محەمەد لە هەنبەر ئاگادارکردنەوەی کافراندا بە شێوەی ناڕاستەوخۆ و زۆر لەسەرەخۆ و نەرم هەڵس و کەوت دەکا. ویست و ئارەزووە گەورەکەی کە لای مەزن بووە، ئەوە بووە کە لە لایەن هۆزەکەیەوە ڕێز و قەدری لێ بگیرێت و بە فەرمی بناسرێت. لە هەوڵەوە بانگەوازی بۆ خودای یەگانە دەدا، بەڵام هاوکات خۆشی لەوە لادەدا هەڵوێست لەسەر ئەو هەموو خودایە بگرێت کە وا لە ناو و دەرەوەی کەعبە کۆببوونەوە. ئەو کاتەی محەمەد پەیامەکەی بە ئاشکرا ڕاگەیاند، کەم کەس ئەوی بە جیددی وەردەگرت، چونکە محەمەدیش تەنیا کەسێك لەو مرۆڤانە بوو کە لە دەوری کەعبە بۆ باوەڕەکانیان قاویان دەدا. محەمەد گرنگایەتیی دەدایە داب ونەریتی بوتپەرستان و باوەڕەکانیتری دەوری کەعبە بۆ ناساندنی لایەنگرانیان؛ هەروەها هات و چۆی هەزاران کەس بۆ زیارەتی کەعبەی وەك سەرچاوەی ئابووری بە کارێکی باش دەزانی. کەوابوو ئارەزووی محەمەد ئەوە بوو لابڕ یاخود ڕێگایەکی نیزیك بدۆزێتەوە لە نێوان بۆچوونە لەڕادەبەدەر ئیشکەکەی خۆی و بۆچوونی خەڵکانی مەککە و ئەو زیارەتکەرانەی بوونی خودایان رەد نەدەکردەوە بەڵام پێیان وابوو کە خوداکانیان شتێکن لە مابەین خودا و مرۆڤ.

محەمەد لە هەوڵەوە هەڵس و کەوتێکی تۆلەرانسی لە هەنبەر لایەنگرانی باوەڕەکانیتر هەڵبژارد و گوتی: "باوەڕی ئێوە بۆ خۆتان و هی ئێمەش بۆ خۆمان"(سوورەی ١٠٩). دواتریش هەنگاوێك زیاتری هەڵێنا: هەم ابن ئیسحاق و هەم ئەلطەبەری دەگێڕنەوە کە محەمەد سوورەیەکی نوێی قورئان(سوورەی ٥٣)ی لە پێش کەعبە خوێندۆتەوە، کە چەند لە لایەنگرەکانی و چەند کەسێکی دژبەریشیان لەوێ حازر بوون. محەمەد سێ خودای گەورەی ئەوکات ناو دەبا،[ال لات(al-Lat)، ئەلعوززا(al-Uzza) و مەنات(Manat)] و دەڵێ: "ئەوانە سەروەرانی هیمیشە زیندووی ئێمەن. مرۆڤ دەبێ هیواداری پاڕانەوەی ئەوان بێ". چەند لە خەڵکانی مەککە دەبێ پێیان خۆشبووبێ کە محەمەد بە شێوەی ئەرێنی باس لە خوداکانیان دەکات. دواتر محەمەد بەوە گەیشتووە کە ئەو بەرەوپیرچوونە نەک هەر هیچ بەهرەیەکی پێ نەگەیاندووە، بە پێچەوانە خۆڕاگرییەکەی لەهەنبەر خوداکانیان مانای تەوحیدی، تراو کردۆتەوە. لەبەر ئەوە، بڕیاری داوە ئەو سوورەیەی بەسەر خوداکانیدا هەڵگوتووە لە قورئان قرت بکرێ. لە جیاتی ئەو، سوورەیەکیتری بۆ هاتۆتە خوارێ: "بێ سۆ ئێوە تووشی ئازار و تووڕەیی پەروەرێنتان بووگن. جا چۆن ئێوە بۆ چەند شتێ کە خۆتان و باوانتان ناوتان لێ ناون و هیچ بەڵگەیەکی پتەوتان لە خواوە بۆ نەهاتووە، جوابەجەنگێم لەگەڵ دەکەن؟"(سوورەی٧ ئایەی٧١). بۆ قانع کردنی لایەنگرەکانی، محەمەد گوتوویە سوورەی پێشوو لە لایەن شەیتانەوە دەنگۆ کراوە و ئێستا سوورەی ڕاستەقینەی لە جێ دادەنرێت.

ئەزموونی ئەو کارە بووە هۆی پێکهێنانی چەمکێکی نوێ: پرەنسیپی نەسخ (ناسخ و مەنسووخ). لێرەدا قسە لەسەر ئەو سوورە کۆنانەیە کە سوورەی نوێتر جێ یان پڕ کردوونەتەوە و خۆیان وەلانراون. بەوهۆیەوە زۆربەی ئەو سوورانەی باسیان لە ڕەنگاڵەیی، تولەرانس، ئازادیی باوەڕ و پێکەوەژیان لە ئاشتیدا دەکرد، بەهۆی سوورەی نوێوە لە قورئاندا پووچەڵ کرانەوە و لێرەوە تەنیا باس لە شەڕی بەردەوام دژ بە کافران دەکرێ.

بەو ئایە شەیتانیانە یاخود گۆڕانی سوورەکان، لە ڕوانگەی زمانی قورئانەوە قۆناغێکی نوێ دەستپێکردوە. تا ئێرە محەمەد لە بەرنگاربوونەوەیەکی ئاشکرا دژ بە گوێڕاگرەکانی خۆی دەدزیەوە و بۆ پەرستشی چەند خودایی نفرینی لە خەڵکانی مەککە

نەدەکرد و خۆی بە گێڕەوەی ڕێنوێنی و ئامۆژگاری وەرگر، قانع ڕاگرتبوو. ئیتر لێرەوە محەمەد لە سووڕەکاندا بە ئاشکرایی هەڵس و کەوتێکی شەڕخوازانەی نواندووە. خەڵکانی مەککە نەک هەر بە کافر بەڵکوو بە درۆزن و تاوانکار نێو بردوون. محەمەد زۆر ئەوەی لا گرنگ بووە کە داب و نەریتی پێشینیانی ڕانەگرتووە و وەدوایان نەکەوتووە.

سووڕەکانی سەبارەت بە ئازار و ئەشکەنجەی جەهەننەم چڕتر دەبنەوە، سەرەڕای ئەوانەش سەرنجی خەڵکانی مەککە هێشتا بۆ محەمەد ڕاناکێشرێ و گوێی نادەنێ. خەڵکی هەر وەك پێشوو محەمەد بە شێت و درۆزن دادەنێن. ئەو کێشەیە و ناهومێدی محەمەد بە باشی لە سووڕەی ٢١ (پێغەمبەران) دا ئاشکرا دەبێ. سەرەڕای ئەوەی ڕۆژی قیامەت نزیك بۆتەوە، مرۆڤ کەمتەرخەمی لە هەنبەردا دەکا: "من ئێوە تەنیا بەهۆی وەحیەکانەوە ئاگادار دەکەمەوە، بەڵام مرۆڤی کەڕ گوێی لێ نییە کاتێ ئاگادار دەکرێتەوە"(ئایەی ٤٥). محەمەد لەو سووڕەیەشدا بۆ نیشاندانی هەڵوێستەکانی و ڕاکێشانی سەرنجی خەڵکانی مەککە پەنا بۆ چیرۆکی پێغەمبەران دەبا کە لە کتێبی ئینجیلیشدا ئاماژەیان پێکراوە. لە سووڕەی ٢١ دا کێشەی نێوان ئیبراهیم و خەڵکەکەی دەگێڕرێتەوە کە بە شکاندنی فیگۆر(بت)ی خوداکان کۆتایی پێدێ کە خەڵکی ئەو سەردەمە باوەڕیان پێیان بووە. شکاندنی داب و نەریتی پێشینیان کە محەمەدیش لەسەر ئالاکەی دەینووسی، ترس لە تۆڵە سەندنەوەی خوداکان، خەڵکیی نائارام کردبوو: "ئەو بسووتێنن (ئیبراهیم) و یارمەتی خوداکانتان بدەن، ئەگەر ئێوە دەتانەوێ کارێك بکەن"(سووڕەی ٢١ئایەی ٦٨). هەر وەك پەرجۆیەك ئیبراهیم لەو ئاورە ڕزگاریی دێت و دواتر ئەو وڵاتە پیرۆزە بەجێ دەهێڵێ. ئیبراهیم ٦٩ جار لە قوڕئاندا ناوی هاتووە.

بەو هۆیەی محەمەد هەستی بەوە کردبوو کە لە بەرامبەر خەڵکەکەیدا ئازار دەدرێ، بۆ خۆ هەڵسەنگاندن لەگەڵ پێغەمبەرانی پێشوو چیرۆکەکانی ناو کتێبی ئینجیل دووپات دەکاتەوە. هەر هەموو چیرۆکەکان لەسەر شێواز و پرۆسەیەکی هاوچەشن پێکهاتوون: هاوارێکی بەتەنیا لە بیاباندا خەڵکی وشیار دەکاتەوە، خەڵکیش گوێی نادەنێ و ڕاستییەکان لەژێر پێ دەنێن. خودا خۆ لە کارەکە هەڵدەقوتێنێ، کافران سزا دەدا، گوندەکان کاول دەکا و تەنیا کەمینەیەکی خەڵکی کە وەدوای پیغەمبەرەکەیان کەوتوون،

دەپارێزێ. محەمەد بەو کارە دەیویست بە خەڵکانی مەککە بڵێ خوداکەی نەک هەر لەو دنیا بەڵکوو لەم دنیاش ئازاریان پێ دەگەیێنێ، تەواو بەو شێوەیەی لە چیرۆکی موسا و خەڵکەکەی و نووحیشدا گێڕراونەتەوە. نوح ٤٠ جار، فەرعوونی میسر ٧١ جار و تەنانەت موسا ١٣٦ جار ناویان لە قورئاندا هاتووە. لێرەدا پەیوەندیی نێوان داب و نەریتی ئینجیلی و سەردەمی کاتی محەمەد زۆر سەرنجڕاکێشە. ئەو لەپ یاخود لێکخشانە، تێکست یا نووسراوەیەك وەك سەرچاوەی قورئان بێگانە نیشان دەدا.

بەڵام ئەو هاوار و ئاگادارکردنەوەیەی محەمەدیش گوێی بیسەری نەبوو. سەرەڕای ئەوەش، چونکە محەمەد خەڵکەکەی لەگەڵ نووح و کافرانی فیرعوونی میسردا هەڵسەنگاندبوو، خەڵکی سەرنجیان بۆ پەرجۆی پێغەمبەران لە پەیوەندیی نوح و موسادا ڕاکێشرا و پرسیاریان لێکرد: ئەدی پەرجۆی تۆ چییە؟ هەروەها پێیان گوت: تۆش مرۆڤێکی ئاسایی وەك ئێمە، بەڵام مرۆڤێکی درۆزن. ئەگەر ڕاست دەکەی و تۆ مرۆڤێکی تایبەتیی، فەرمان بدە بەردمان بەسەردا ببارێت. وەك لە (سووڕەی ٢٦ ئایەی ١٨٥ و ١٨٧) دا هاتووە.

هەڵس و کەوتی محەمەد لەهەنبەر ئەو پرسیارانەی خەڵکییدا، چ بوو؟ بە پێتوونی سووڕەی ١٣ "الرعد"ی بۆ پاکانە بۆ هاتەخوارێ، کە بۆچی ئەو پەرجۆی نییە: "ئەو کەسانەی باوەڕیان نەهێناوە، دەڵێن: [بۆ محەمەد هیچ نیشانەیەکی لە خوداکەیەوە بۆ نازڵ نەبووە؟] تۆ تەنیا دەترسێنی. بۆ هەر نەتەوەیەك سەرکردەیەکی (ئەوانە هەمووی بەهانەن، نەک بۆ دۆزینەوەی ڕاستییەکان)! لەجیاتی ئەوانە، پەرجۆی خودا لە سروشتدا دەبینرێ: ڕۆژ، مانگ، ئەستێرەکان و خولگەکەیان، شاخەکان، باران، هەورەتریشقە، ئاسمان، کە خودا بەبێ کۆڵەکە دایمەزراندووە. تەنانەت باغی ترێ ، زەوی دانەوێڵە و داری خورماش وەك پەرجۆ نێونراون. لە کۆتاییدا محەمەد خەڵکی بە سووڕەی ١٣ ئایەی ٣٤ ناهومێد دەکات: "بۆ ئەوکەسانەی وا تاوانیان بۆ دیاری کراوە ، سزای دنیاکەی تریشی زۆر زیاتر دەبێ لە هی ئەم دنیایە، چونکە ئەوان ئیتر هیچ پارێزگەرێکیان نابێ".

قورئان دوای مردنی خەدیجە

خەدیجە ژنی یەکەمی محەمەد ئەگەرچی گرنگترین کەس لە ژیانی دا بووە، تەنیا جارێکیش ناوی لە قورئاندا نەهاتووە. محەمەد بە بێ خەدیجە هیچکات نەیدەتوانی سەردەمی سەرەتاکانی بڵاو کردنەوەی پەیامەکەی کە چەندین جار توشی نسکۆ هاتبوو، درێژە پێ بدات. تەنانەت بە بێ ئەو نەیدەتوانی ژیان بکات چونکە ئەوکاتەی لە ئەشکەوتدا دەژیا، بێکار بوو و هیچ داهاتێکی نەبوو و تەنیا لە لایەن خەدیجەوە نان و ئاو دەدرا و بەخێو دەکرا. لە لایەکیتریشەوە خەدیجە مەزنترین یارمەتیدەری محەمەد لە ڕوانگەی ئەخلاقیی و رووحییەوە بووە و بۆی هەم وەك ژنێکی خۆشەویست و هەم وەك دایك بووە. دە ساڵ دوای پێغەمبەرییەکەی محەممەد، خەدیجە فەوت دەکا و لەگەڵ خەڵکی ناڕازیی مەککەی بەتەنیا بەجێ دێڵێ. محەمەد بۆ جاری دووهەم لە تەمەنی پەنجا ساڵیدا بەتەنیا و هەتیو دەمێنێتەوە. سەبارەت بە فەوتی خدیجە لە قورئاندا هیچ هەواڵێك نییە، بەڵام کارتێکەرییەکەی لە قورئاندا بە ئاشکرا هەستی پێ دەکرێ.

محەمەد بڕیار دەدا مەککە بەجێ بێڵێ و لە شارێکیتر هەوڵ بۆ بڵاوکردنەوەی پەیامەکەی بدا. لەپێشدا دەچێ بۆ شاری تائیف و لەوێ ئامۆژگاری دەکات. دەبێ بەو کارەی خەڵکی تائیفی زۆر ڕەنجاندبێ چونکە خەڵکی، کۆیلەکانی شار هان دەدەن لە شەقامەکاندا وەدوای بکەون و بەردەبارانی بکەن. ئەو کارە زۆر نامۆ دەنوێنێ بۆ ناوچەیەك کە بە میوانداریی ناودار بووە. خوێناوی و بێ هێز لە باغێکی میوەی قەراغ شار دانیشتووە و بە گریانەوە دۆعای کردووە: *"خودایە، لای تۆ شکایەت لە بێ هێزییەکەم و بێ پەنایی و سووکایەتیپێکردنی ئەو مرۆڤانە دەکەم. تۆ لە هەموو کەسێك بەخشندەتری، گەورەی بێ هێزانی و گەورەی من. بە کێم دەسپێری؟ بە کەسێکی بێگانە، کە سووکایەتی بە من دەکا یا دوژمنێکی نزیك کە بەسەرمدا حاکمە؟ (...) هیچ هێزێك، هیچ حاکمێك بە بێ تۆ بوونیان نییە."* [٩٢]

لەو بارودۆخە نزمەدا محەمەد دەستی بە فانتازی و خەیاڵات کردووە. خودا دەبێ فریشتەی کێویی ناردبێتە لای کە خەڵکی تائیف سزا بدا. شاری تائیف لە دۆڵێکی نێوان

[٩٢] Ibn Hischām: Sirat an-nabi, 2:34f.

دوو کێودا هەڵکەوتووە. فریشتەی کێوەکان دەبێ ئیزنی لە محەمەد داوا کردبێ دوو کێوەکە بۆلای یەکتر ڕاکێشێ و شارەکە و خەڵکەکەی لە نێوان ئەو دووکێوەدا توونا بکا. کەچی محەمەد وەڵامی داوەتەوە: *"نا، چونکە من هیوادارم خودا لە داهاتوودا منداڵی وایان بۆ دروست بکا کە تەنیا خودا دەپەرەستن و لە بەرەی ئەودا دەمێننەوە."* ئەو گوتەیە کە لە حەدیسەکەی صحیح البوخاری دا دەگێڕرێتەوە، ڕوانگەی بارودۆخی رۆحیی محەمەد پیشان دەدا. لە نزمترین بارودۆخی بێ توانایی و بچووکبووندا پەنا بۆ فانتازی خۆی دەبا و بۆ ماوەیەك تەنانەت رۆڵی خودا بەدەستەوە دەگرێ و بڕیار لەسەر توووناکردن یا نەکردنی نەتەوە و شارێك دەدا.

محەمەد دەگەڕێتەوە بۆ مەککە و ئیدعا دەکا، کاتێ لە قووڵایی دڵیەوە لە عالەمی نوێژکردندا بووە، گرووپێکی جندۆکە لێی نیزیك بوونەتەوە. جندۆکەکان گوێیان لە دۆعاکانی محەمەد ڕاگرتووە و تووشی دڵەکوتەیەکی ئەوها بوون کە گەڕاونەتەوە بۆ لای هاوڕەگەزەکانیان و لێرەبەولاوە دەستیان کردووە بە ئامۆژگاری کردن و باوەڕیان هێناوە. بەپێتوونی سووڕەیەکی قورئان "جین" (سووڕەی ۷۲) لەسەر ئەو پەرجۆیە دەدوێ. سووڕەکە بەو دێرە دەست پێدەکا: *"بڵێ: وەحی بە من کراوە کە دەستەیەك لە جندۆکەکان گوێیان لە من ڕاگرتووە. گوتوویانە، قورئانێکی سەیرمان گوێ لێ بووە، ڕێگای ڕاستمان پێ پیشان دەدا، لەبەر ئەوە، ئێمە ئیمانمان پێ هێناوە و هیچکات شەریکێك بۆ خوداکەمان دانانێین."* جندۆکەکان دەستخۆشانەیەن لە محەمەد کردووە و لە دەوری کۆبوونەتەوە: *"کاتی بەندەی خودا [محەمەد] هەستاوەتە سەر پێ، بۆ ئەوەی لە خوداکەی بپاڕێتەوە، ئەوان [جندۆکەکەن] وایان گوشار بۆ هێنابوو، نیزیك بووە هەناسەی لێ ببڕن."* ئایەی ۱۹.

لێرەدا چاوچنۆکیی محەمەد بۆ سەلماندنی کەسایەتیی خۆی ئاشکرا دەبێ. نە هۆز و خەڵکانی دەوروبەری محەمەد لە مەککە و نە بێگانەکانی شاری تائیف سەرنجیان بۆ قوڕئانەکەی ڕانەکێشرا. بە پێچەوانە لە وەحیەکەیدا سەرکەوتن ڕادەگەیێنێ. محەمەد ویستی دڵی خۆی لە بوونەوەرانێك وەردەگرێ کە لە لایەن مرۆڤەوە نەسەلمێندرابوو. بوونەوەران یاخود شەیاتینی ئاگرین، باوەڕ بە قسەکانی دێنن و خۆشەویستیی لە هەنبەردا دەکەن. ئەو دێو و درنجانە محەمەد وەك پێغەمبەری خودا دەسەلمێنن و پەیامەکەی بڵاو دەکەنەوە.

دوای ئەو ڕووداوە محەمەد هەم لە ڕوانگەی بیر و باوەڕ و هەم لە لایەنی سیاسیەوە ڕادیکاڵ بۆتەوە. لەپێشدا ئیدعای کردووە کە بە سواریی ڕایکردووە بۆ زیارەتگایەکی دوور، لە شارێکی پیرۆز. لە قورئاندا و لە سووڕەی ١٧ ئاماژە بەو سەفەرەی کراوە، بەڵام تەنیا بە ئایەیەك: *"پاك و بەدوور لە دزێویی ئەو خودایەیە کە بەندەکەی لە شەوێکدا لە مسجدالحرامەوە بردووە بۆ مەسجدالاقصی کە دەوروبەری پڕ لە بەرەکەت بووە، تا تاقمێك لە نیشانەکانمانی پێ پیشان بدەین، چونکە ئەو بیسەر و بینایە."* ڕاژەوانانی قوڕئان ئەو شارە بە ئۆرشلیم دادەنێن. ئەو سەفەرە دەبێ دوای مردنی خەدیجە و ئازاری خەڵکی تائیف وەك سوکنایی بووبێ بۆ محەمەد. لە ئۆرشلیم محەمەد دانیشتنی لەگەڵ پێغەمبەری هەموو ئاسمانەکان کردووە. تەنانەت باوکەگەورەی هۆزەکەی خۆی واتە ئیبراهیمیش دەبێ لەوێ بووبێ. کاتێ لەوێ ویستویانە پێکەوە دۆعا لای خودا بکەن، محەمەدیان وەك ئیمام هەڵبژاردووە. چ بەفەرمی ناسینێك؟ بەڵام ئارەزو، یا خەونی ناتەوانی - توانایی محەمەد درێژەی هەیە. تەنانەت خودا بە پەیژەیەك(نەردیوان) محەمەد دەنێرێتە ئاسمان، لەوێ بەهەشت و جەهەنەمی پێ پیشان دەدات. لەوێش محەمەد پێغەمبەرانی هەموو قاتەکانی ئاسمان دەبینێ. هیچ کەس جیا لە محەمەد ئیزنی چوونە سەر بۆ قاتی ئاخری ئاسمان و دیتنی خودای نەبووە.

ئەو سەفەرە ئاسمانییە لە لایەکەوە ئاوێنەیەکە بۆ ئارەزووەکانی محەمەد کە لەگەڵ عیسی وەك یەك دابنرێت، لەولاشەوە دەبوو پەرجۆیەك ساز بکات بۆ خەڵکانی مەککە کە بۆ سەلماندنی پێغەمبەرییەکەی داوای 'پەرجۆ'یان لێ کردبوو. کەچی هەروەك پەرجۆی ئەفسانەی جندووکەکان، لێرەشدا محەمەد خۆی تەنیا شاهید بووە بۆ سەفەرە ئاسمانییەکەی. ئەگەر بێت و مێژوونووسانی ئیسلامی ئەو مێژووەی محەمەدیان دواتر دروست کردبێ، بە چیرۆکی سەفەری ئاسمانی کۆتاییەکی شیاویان بۆ ژیانی محەمەد هێناوەتە سەر سەکۆی مێژوو. کەچی ئاوا وەك کۆرپەیەکی بێگانەیە کە لە ناوەڕاستی پرۆسەی ژیانیدا ماوەتەوە، ژیانێك پڕ لە دژایەتی و ناتەبایی و پڕ لە داخ و کەسەر بۆ ئەو ئارەزووانەی وەدی نەهاتوون.

ئەفسانەی سەفەری ئاسمانی بەهۆی پەیژەی ئاسمانییەوە کە لە مێژووی فەرهەنگی خەڵکانی ناوچەکەدا چەندین جار پێش محەمەد تۆمار کرابوون، بۆ محەمەد ئاشنا بووە. یەك لە سەرچاوەکان دەتوانێ سووڕەیەکی کتێبی ئینجیل (٧-١١: ٢٨) بووبێ. بە

پێی گێڕاوەی ئینجیل یەعقووب لە خەونە خەیاڵییەکەیدا کاتێ لە بیئرشێوەع " Be’er Scheva" ەوە ڕادەکاتە حەڕڕان "Harran"، پەیژەیەك دەبینێ کە لە سەر زەوییەوە تا ئاسمان درێژ بۆتەوە. لەسەر ئەو پەیژەیە فریشتەکان دەبینێ کە سەر و خوار دەکەن. لە سەرسەرەوە و لە لووتکەی پەیژەکەش خودا ڕاوەستاوە.

محەمەد زۆر جار تێکستەکانی ئینجیلی وەك چەمکی لاوەکی بۆ گێڕاوەکانی خۆی بەکارهێناوە بەڵام زۆر کەم لە گێڕاوەکانی ڕاستەوخۆی ئینجیل، کەڵکی وەرگرتووە. زیاتر گێڕاوەکانی ئینجیلی ناو قورئان، لە کتێبە دواترەکانی یەهوودی و سوریانی وەرگیراوە. جاری وا بووە محەمەد گێڕاوەکانی ئینجیلی بەگوێرەی بارودۆخی خۆی، گۆڕیوە. بەتایبەت کتێبێکی یەهوودیەکان بە ناوی میدڕەش ڕەببە "midrasch rabba" بۆ یەهوودیی و مەسیحییەکانی وڵاتانی عەڕەبی زۆر ناسیاو بوو. لەو کتێبەدا گێڕاوەی لەسەر موسا و ئیبراهیم تێدایە کە لەگەڵ گێڕاوەکانی ناو ئینجیل بە ڕاشکاوی جیاوازیان هەیە، بەڵام بە هەمان شێوە لە قورئاندا هاتوون. هەروەها بە ڕاشکاوی جێ پێ و شوێنەواری نووسینی تەلموود "Talmud"ی بابیلییەکان لە قورئاندا دەبینرێت.

قورئانی مەدینە

لە مەدینە ستراتێژی محەمەد بە تەواوی گۆڕا و لەگەڵ خۆی زمانی قورئانیشی گۆڕی. لە مەککە قورئان خۆی بە کێشەی نێوان محەمەد و هۆزەکەی واتە هۆزی قورەیشەوە خەریك کردبوو. دیارە لە مەدینەش ئەو کێشەیە هەر مابۆوە بەڵام کێشەیتریشی لێ زیاد کرا. بەربەرەکانی دژبە جوولەکەکان زۆربەی سوورەکانی قورئانی سەردەمی مەدینەیان گرتوتە خۆ. هەروەها دەنگی لایەنگرەکانی محەمەد لێرە بەولاوە زیاتر هەستی پێ دەکرێت. چونکە ژمارەیان زیاتر و کۆمەڵیان گەورەتر بۆتەوە، بەو هۆیەوە پرسیارەکان و پێداویستییەکانیشیان دیارە زیاتر بۆتەوە. قورئان خۆشی ئەو گۆڕانکارییانەی ڕاگەیاندووە. لە ڕێگەی نووسراوەکانەوە مرۆڤ هەست بە گۆڕانی محەمەد و هەڤالەکانی لە کۆمەڵێکی تا ڕادەیەك ئینسانیەوە بۆ باندێکی شەڕخوازانە و تووڕە دەکات.

قورئان ناس، خانمی ئانگێلیکا نویویرت "Angelika Neuwirth" قورئان بە (دەق یاخود نووسراوەی پەروەردەی کۆمەڵگا) ناو دەبا. ئەو ناوە لای کەم بۆ سەردەمی مەدینە تا ڕادەیەك ڕاستە. زۆربەی سوورەکانی ئەو سەردەمە بەو فۆرمە دەست پێدەکەن: "هەروەها ئەوان پرسیارت لێ دەکەن سەبارەت بە (...)، ئاوا وەلامیان بدەوە (...)." بە گشتی قورئانی مەدینە زۆر دینامیکتر و پەیوەندیدارتر بووە بە هەڵس و کەوتی نیوان پێغەمبەر و لایەنگرەکانی.

بۆ وێنە لە سوورەی ٢دا لە لایەن خەڵکییەوە لەسەر یاساغ کرانی ئەڵکۆڵ خواردنەوە گوتراوە: "ئەوان پرسیاری سەرخۆشکەر و قوماربازیت لێدەکەن. بڵێ: "هەردووکیان بۆ مرۆڤ نەخۆشی و ناسالمی دێنن. بەڵام نەخۆشییەکانیان زیاترە لە سوودیان.(ئایەی ١٩). کاتێ باوەڕپێکراوان لە کاتی نوێژکردندا لە لایەن سەرخۆشانەوە سووکایەتییان پێ دەکرا، لە سوورەی ٤ ئایەی٤٣ دا بەم شێوەیە ئاگادار دەکرێنەوە: "ئەی ئەو کەسانەی کە ئیمانتان هێناوە، لە حاڵەتی سەرخۆشبووندا لە نوێژ نزیك مەبنەوە، تا کاتێك حاڵی نەبن کە چی دەڵێن!"

یاساغه گشتییه‌کان زۆر جار بەستێنی شەخسییان بووە. دۆست و هاوڕێی محەمەد، "عومەر" پێش ئیمانهێنانی هەمیشە سەرخۆش بووە و لە محەمەدی داوا کردووە کە بۆچوونێکی ڕوون لەسەر عارەق خواردنەوە دەرببڕێ. لە سوورەی ٥ ئایەی٩٠ دا هاتووە: "ئەی ئەو کەسانەی ئیمانتان هێناوە، شەڕاب، قومار، بوتەکان و ازلام(چەشنێك یاریی شانس) ناپاك و کاری شەیتانین. لێیان دووری بکەن تا ڕزگار بن." کارتێکەریی لەسەر قوڕئان بۆ لایەنگرانی ئاسایی زۆر چەتوون بووە و تەنیا پیاوانی گرنگ و سەرۆك هۆز و شەڕکەری وەك عومەر و خالید توانیویانە محەمەد ناچار بە هەڵوێستگرتن بکەن.

سەرەڕای ئەوانەش ڕوون دەبێتەوە کە زۆربەی لایەنگرەکان کتێبی قورئانیان وەك نووسراوەیەکی ئاسمانی سەیر نەکرووە و بەڵکوو بە کتێبێکیان داناوە کە خۆشیان کارتێکەرییان لە پێکهاتنیدا بووە- بیروبۆچوونێك کە بایەخ و پلە وپایەی قوڕئان دوای مردنی محەمەد رەد دەکاتەوە، چونکە هەرچەند لە کاتی سەردەمی وەحیەکەی محەمەد دوور دەبینەوە، بەو ڕادەیەش هەم قوڕئان و هەم محەمەد پیرۆزتر دەبنەوە و ڕەخنەلێگرتنیان ئەستەمتر دەبێتەوە.

لە مەدینە قوڕئان بۆتە پرۆتۆکۆڵی شەڕەکانی پێغەمبەر. تاقمێك لە سووڕەکان سەربازان هان دەدەن بۆ شەڕ، برێکیان باس لە سەرکەوتوویی شەڕەکان دەکەن و ئەوانیتر شکایەت لەسەر شکەستەکان دێننە گۆڕێ. تەنانەت پرسی چۆنیەتیی بەشکردنی کەل و پەلی دەسکەوتوو لە شەڕێش، لە قورئاندا دیاری کراوە. هەروەها زۆربەی زەماوەندەکانی محەمەد لە مەدینە لە قورئاندا رەنگیان داوەتەوە. سووڕەیەك بە ناوی "ژنان" بە پتوونی لە قورئاندا هاتووە کە باس لەسەر هەڵس و کەوت لەگەڵ ژن لە پەیوەندیی هاوسەریی، سێکس، سزادانی لەشی و تەڵاق دەکات.

بەو خاڵانەی خوارەوە هەوڵ دەدەم جیاوازی و چەشنی نووسینی سووڕەکانی قورئانی مەککە لە سووڕەکانی مەدینە ڕوون بکەمەوە:

- لە مەککە سوڕەکان بە ستیلێکی باشی زمانەوانییەوە دەست پێدەکەن: زۆرتری سووڕەکان ئاشتیخوازانەن و بانگەشە بۆ پێکەوە ژیان دەکەن، شێوەیەکی شاعیرانەیەن هەیە، بیرمەندانەن و لەسەر ئاخری زەمان(ڕۆژی قیامەت)

دەدوێن. سوورەکانی مەدینە بە شێوەی پەخشان، وەسفی و فێرکەرانە گوتراون.

- لە سوورەی هەردووك فازەکاندا باس لەسەر کێشەکانی کاتی دەکرێ. سووڕەکانی مەککە خۆیان بە تێکهەڵچوون و باس و گفتوگۆ لەگەڵ کافران و بوتپەرەستانی عەڕەبەوە خەریك کردووە و ئەوانی مەدینە پەرژاونەتە سەر بەربەرەکانی و شەڕە چەقە دژ بە یەهوودی، مەسیحی و بەرپرسانی ئایینە یەکتا پەرەستەکان.
- هەموو ئەو سووڕە ریتوالانەی یاسای ژیانی ژنان و سزادانی لەشی مرۆڤ لەخۆ دەگرن، لە مەدینە گوتراون.
- هەموو ئەو سووڕانەی باس لەسەر تولەرانس و پێکەوەژیانی مرۆڤ لە ئاشتی دەکەن، لە مەککە یاخود لە فازە سەرەتاییەکانی مەدینەدا گوتراون. (وەك سووڕەی ٢ ئایەی٢٥٦، "لەم دینەدا بەزۆر داسەپاندن نییە").
- هەموو ئەو سووڕانەی بانگەشەی هەڵس وکەوتی زۆرداریی و شەڕ دەکەن، لە مەدینە گوتراون. لێرەشدا مرۆڤ هەست بە ڕادیکالبوونەوە دەکا. ئەو بەشانە لە قورئان کە شەڕ وەك ستراتێژییەك بۆ بەرگری سەیر دەکەن، لە فازی یەکەمدا گوتراون و ئەو سووڕانەی مرۆڤ بە شێوەی ئاکتیو دژ بە خەڵکانی بێدین و باوەڕەکانیتر هان دەدەن پەیوەندییان بە فازی دووهەمەوە هەیە.
- ئەو سوورانەی بەسەر یەهوودی و مەسیحیدا هەڵدەڵێن، و نووسراوە پیرۆزەکانیان وەك بەڵگەیەك بۆ ئیلاهیبوونی قورئان دادەنین، لە مەککە یاخود لە سەرەتای فازی دووهەمدا گوتراون. ئەو سووڕانەی سووکایەتی بە یەهوودی و مەسیحی دەکەن، و تاوانباریان دەکەن کە کتێبە ئایینییەکانیان بەرەو گەندەڵی کێشاوە، لە فازی دووهەمدا گوتراون.
- لە قورئانی سەردەمی مەککە ئەو فریشتەیەی قورئانی پێ داوە ناوی نەهاتووە. ئەو فریشتەیە بە ناوی رووح الئەمین "Ruh amin" یا رووح القودووس " ruh al qudus" ناوبراوە. لە سووڕەکانی فازی دووهەمدا بە ناوی جوبرائیل ناوی هاتووە.

- ئەو شێوە هەڵس و کەوتە تەنانەت بۆ خودی محەمەدیش هەر وایە، بە هەڵسەنگاندن لەگەڵ موسا کە ١٣٦ جار ، یا عیسا کە ٢٥ جار ناویان لە قورئاندا هاتووە، محەمەد تەنیا چوار جار لە قورئاندا ناوی هاتووە. لە سوورەکانی مەککەدا محەمەد بە ناوی بەشیر "bashir" کە بە مانای پەیامبەر و یا نەزیر "nadhir" بە مانای هەڕەشەکەرە، ناوی هاتووە. نازناوی نەبی "nabi" یان لە فازی مەدینەوە لەسەر داناوە.

کاتێ قاوکەرانی ئیسلامیی بیانەوێ زەخت لەسەر پتانسیلی تۆلەرانس لە قورئاندا بکەن و قورئان وەك ئایینێکی ئاشتیخوازانە نیشان بدەن، لە سوورەکانی سەردەمی مەککە کەڵك وەردەگرن. بەڵام کێشەی سەرەکی، سوورەکانی سەردەمی مەدینەن کە پەیوەندیی نێوان موسوڵمانان بۆ بەڕێوەبردنی جیهاد بەتایبەت دژ بە یەهوودی، مەسیحی و ژنان و بەگشتی جیا لە موسوڵمان تەنانەت تا ئەوڕۆش گەورە دەکەنەوە. زۆربەی موسوڵمانان ئەو هەڵس و کەوتە وەك کێشەیەکی سەدەی حەوتەم واتە کێشەیەکی کاتی، نابینن بەڵکوو وەك ڕێباز و هەڵس وکەوتێکی هەمیشەیی لە ئەژماری دێنن. چونکە لە ڕوانگەی ئەوانەوە گوتەکانی قوڕئان ڕاستەوخۆ گوتەی خودان، و ئایینی ئیسلام وەك ئاخرین پەیوەندیی نێوان خودا و مرۆڤ سەیر دەکرێ. هەر لەبەر ئەوەش، زۆر ئەستەم دەتوانن قورئان وەك بەستێنێك بۆ نووسراوەیەکی مێژوویی کاتیی سەیر بکەن. زۆرێك لە موسوڵمانانی کۆنەپارێز لەسەر ئەو بۆچوونەن کە خودا بۆ گوتەکانی پێویستیی بە بەستێن نییە، بەوهۆیەی ئەو بە کاتەوە نەبەستراوەتەوە، ناتوانین گوتەکانی تەنیا بە جێگایەك یا حاڵەتێکەوە ببەستینەوە. ئەو کارەش گونجانێکە لەگەڵ بڕیارە شەرعییەکان و هاوکاتیش پابەندبوونێکە بۆ بەڕێوەچوونی ویستەکانی قورئان.

ئەگەر ئیسلامیستەکان لەوڕۆدا بۆ بەفەرمیکردنی زۆرداریی و شەڕخوازی سەرمەشق لە سوورەکانی قوڕئان دێننەوە، بە پەلە لە لایەن ئیسلامییە لیبرالەکانەوە بە کەلکاوەژووکردن دژ بە ئایینی ئیسلام تاوان بار دەکرێن، یا ئەو ئارگۆمێنتە دێننەوە کە "لە سوورەکە تێ نەگەییون". ئەگەرێش لە ڕوانگەی ڕەخنەگرانی ئایینییەوە باس لەو سوورانە بکرێ و بگوترێ کە دەبنە هۆی بڵاوکردنەوەی تۆوی رق و قین و شەڕخوازیی، بە پەلە ئارگۆمێنت دێننەوە و دەڵێن: ئێوەش هەر وەك ئیسلامیستەکان بۆ

پشت ئەستووركردنی بۆچوونە دژ بە ئیسلامییەكانتان تەنیا ئەو جێگایانەی قورئان دەپشكنن كە بۆچوونەكانتانی پێ بسەلمێنن.

گفتوگۆیەكی گونجاو لەسەرئەو شێوە هەڵس و كەوتە، ئەزموونێكی ئەرێنی نابێ. هەر كام لە لایەنەكان ئەویتر تاوان بار دەكەن كە خۆیان بە بەشێكی تایبەتی قورئانەوە هەڵواسیوە و بەستراوە بە بۆچوونەكانیان شەڕخوازی یا ئاشتیخوازیی پێوە دەلكێنن. بەو هۆیە هەڵس و كەوتی ڕەخنەگەرانی ئایینی و لێبراڵە ئیسلامییەكان هەر وەك فۆندامێنتالیستەكان سەیر دەكرێن. ئیسلامییە لیبرالەكان چەند لە سووڕە ئاشتیخوازەكانی قورئان زەق دەكەنەوە و دەیانەوێ بیسەلمێنن كە ئیسلامیستەكان لە ناوكی ڕاستەقینەی ئیسلام تێ نەگەییون. بە ئانقەستیش لەسەر پەیوەندیی بڕیاردەری مێژوویی نێوان ئەو سووڕانە بێدەنگی لێ دەكرێ. وەك لە سووڕەی ٥ ئایەی٣٢ دا كە لە داكۆكیكەرانی ئیسلامی دوای هەر هێرشێكی تێرۆریستی دەبیسترێت: "*ئەگەر كەسێك، مرۆڤێكی بێ تاوان كە هیچ قەتڵێكی نەكردبێ، بكوژێ، وەك ئەوە وایە كە هەموو مرۆڤایەتیی كوشتبێ. هەر كەس ژیانی مرۆڤێك ڕزگار بكات، وەك ئەوە وایە كە هەموو مرۆڤایەتیی زیندوو كردبێتەوە*". هیچكام لە سووڕەكانیتر هێندە دیكتە ناكرێ، وەك ئەو سوورەیە، چونكە: یەكەم ئەوە گوتەیە پێشنیارێكی ئیسلامی نییە بەڵكوو بڵاوكراوەی دۆعایەكی جوولەكەكانە هەر بۆیەش سەرەتاكەی كە بە وشەی مناڵانی ئیسرائیلی دەست پێدەكات، دادەپۆشرێ. سووڕەكە ئاوا دەست پێدەكا: "لەبەر ئەوە، بو مناڵانی بنی ئیسرائیڵ دیاری دەكەن *ئەگەر كەسێك مرۆڤێكی بێ تاوان (...).* دووهەم سووڕەی دوای ئەو سووڕەیە جەخت لەسەر ئەوە دەكا كە ئەو پەیامە هەموو ئەو كەسانە دەگرێتەوە كە ڕێگای خودا نەگرنە بەر: " *تۆڵە لەو كەسانە كە دژ بە خودا و پێغەمبەرەكەی لە شەڕدان و هەوڵی بڵاوكردنەوەی گەندەڵی لەسەر زەوی دەدەن، و بە هەڕەشە هێرش بۆ سەر ماڵ و نامووسی خەڵكی دەبەن، دەبێ لە سێدارە بدرێن، یا دەست و لاقیان ببەڕێنن یا لە وڵات دەربكرێن. ئەوە بۆ ئەو كەسانە بێ شەرمییە بۆ ئەم دنیایەیان و لەو دنیاش تاوانێكی گەورەتر چاوەڕوانیان لێ دەكات*". (سووڕەی ٥ ئایەی٣٣) زۆربەی كۆمێنتاتۆرە ئیسلامییەكان پێكەوە لەسەر ئەو بۆچوونەن كە ئەو سووڕەیە مرۆڤی هەڵگەڕاو لە دین، خوا نەناسان و ئەو كەسانەی سووكایەتی بە ئایینی ئیسلام دەكەن، و هەروەها ئەو كەسانەی دژ بە بڵاوكردنەوەی پەیامی خودا ڕادەوەستن، دەگرێتەوە. زۆربەی قوتابخانە ئایینیەكان ئەو سووڕەیە وەك بەڵگەیەك بۆ

کوشتنی بێدینان و خوا نەناسان دادەنێن. لە نێو عالمانی سەدەی ناوەڕاستدا کۆمەڵێك بوون کە تەنانەت موسوڵمانیش ئەگەر نوێژ و تاعەتیان بەجێ نەهێنابایە وەك کافرەکان سزا دەدران. ئەمڕۆ داعش ئەو سووڕەیە بە ڕیگاخۆشکەرێک دادەنێ بۆ کوشتن و سووتاندنی دژبەرەکانیان.

دواتر ئیسلامییە لیبرالەکان دێن و دەڵێن، نا، مەبەست کەسانێکیترن، بەڵام ئیمە بە وردی نازانین کێن، مرۆڤ دەبێ کۆنتێکستەکان بە وردی بخوێننەوە. بەڵام کام کۆنتێکست؟ پینگ پۆنگ کردنی بەردەوامی سووڕەکان یارمەتیدەری هیچکەس نییە. هەرکەس قوڕئان وەك کتێبێکی ڕێنوێنی بۆ ئاشتی بەکار بێنێ، تەواو هەمان کار دەکات کە ئیسلامیستەکان لەو کتێبە بۆ ڕێنوێنی هەڵس و کەوتەکانیان لە هەنبەر بێدینەکان بەکاری دێنن. چونکە هەردووك لا قورئان وەك کەرەسەیەك بۆ سیاسەتی خۆیان بەرز دەکەنەوە. بە شێوەیەکی رادیکالتریش ناکرێ دژ بە سووڕەکانی قورئان هەڵس و کەوت بکرێ چونکە دنا لەشکرێکت دوژمن بۆ ساز دەبێ. باشتر وایە مرۆڤ هێرش بکاتە سەر ئەو جێگایانەی ئیعتباری قورئان وەك ڕێنوێنێك بۆ پرسیاری سەبارەت بە توورەیی، ئاشتی و مافی مرۆڤ دەخاتە ژێر پرسیارەوە. لە ڕاستیدا لەبەر دوو لایەنی ئاشتی و شەڕخوازییەکەی کتێبی قوڕئان دەبێ وەك نووسراوەیەکی ناتەبا و پێچەوانە سیربکرێت کە تەنیا پەرەسەندنی کۆمەڵگایەکی ٢٣ ساڵە لەخۆ دەگرێ، و لە ئاشتیدا بووە کاتێك چەکی نەبووە و شەڕخواز بووە کاتێك میلیشیای بووە و وەدوای حکوومەت کردن کەوتووە. تازە بۆ سەدەی بیست ویەکەم بە هیچ شێوەیەك ناکرێ لە کتێبی قوڕئان وەك یارمەتیدەرێکی ئەخلاقی کۆمەڵگا کەڵك وەربگیرێت. هەرکەسیش لەژێر ناوی ئاشتی ئیسلام لەسەر ئەو کارە سووربێ، بە شێوەی ناڕاستەوخۆ پشتیوانی لە ئیسلامییە ڕادیکالەکان دەکا.

تەفسیری کاتیی قورئانیش هیچ ڕێگاچارەیەك نییە، بەڵکوو ڕزگارییەکە بۆ زاڵبوون بەسەر تێکستەکەیدا کە تێکشکان و ڕۆچوونێکی سەردەمی خۆی بووە. بەڵام تا ئەو کاتەی نووسراوەکانی قوڕئان وەك کەلامی ڕاستەوخۆی خودا سەیر بکرێن، ئەوکارە نەگونجاو دەبێت. چلۆن دەتوانێ مرۆڤی بێ هێز و بێ توانا وشەی بێ هەڵە و پڕمانای خودا مانابکاتەوە؟ تەفسیرێکی مێژوویی - ڕەخنەیی تەنیا ئەو کاتە سەرکەوتوو دەبێ

کە قورئان وەك بەرهەمێکی ئینسانی، وەك نووسراوە، کە تەنیا مرۆڤ و کێشەکانی سەدەی حەوتەم لەخۆ دەگرێ، سەیر بکرێ.

محەمەد و جوولەکەکان

چیرۆکی "پیلانێك"

ساڵی ٧٠ی زایینی دوای کاولکردنی پەرستگەکانی ئۆرشلیم لە لایەن ڕۆمییەکانەوە زۆرێك لە عیبرییەکان فەلەستینیان بەجێ هێشت. چەند لەو هۆزانە لە شاری یەثریب لە نیمچە دوورگەکانی عەرەبی نیشتەجێ بوون، ئەو جێگایەی پێنسەد ساڵ دواتر لە لایەن محەمەدەوە ناوی مەدینەی لێنرا. دیارە ئەو کاتیش لە مەدینە بڕێك کێشە لە نێوان هۆزەکانی جوولەکە و عەرەب دا هەبوون بەڵام هەمووجارێك جوولەکەکان دەیانتوانی بوونی خۆیان لەو ناوچەیەدا بسەلمێنن. ئەو هۆزانە سەری خۆیان بە زەوی کێڵانەوە خەریك کردبوو و لە پاڵ ئەوەشدا شەڕاب و کەرەسە و پێداویستییەکانی ناوماڵ و چەکیان دەفرۆشت. تەنانەت گەشانەوەی ژیانی شەوانەی شارەکەشیان لە ئەستۆی خۆیان گرتبوو. لە ناوچەکەدا خۆیان لە کێشەی نێوان هۆزە عەرەبەکان لا دەدا و لە شەڕی نێوان هۆزە عەرەبەکانیشدا بێ لایەن دەمانەوە. جاری واش بوو وەك نێوانجیکار لە نێوان هۆزە عەرەبەکان کە لەسەر زەوی ئاو و ... کێشە و ناکۆکیان لێ پەیدا دەبوو، ئەرکی ئاشتکردنەوەی ئەوانیان لە ئەستۆ دەگرت. هەتا سەروگوێلاکی محەمەد پەیدا بوو.

پێش کۆچەکەی لە مەککەوە بۆ مەدینە محەمەد یەك لە هۆگرانی ترادیشۆن و داب و نەریتی یەهوودییەکان بوو. لە سوورەکانی مەککەیدا عالمانی یەهوودی وەك شاهیدێك بۆ بۆچوونە ئایینیەکانی خۆی لە ئەژمار دێنێ. یەهوودی و مەسیحی و باوەڕە ئایینییەکەیان بە فەرمی دەناسێ و وەك "ئەهلی کتێب" ناویان لێ دەبا. تەنانەت لە ساڵی یەکەم لە مەدینەش هەوڵی نیزیکایەتی لە جوولەکەکان داوە و لە یاسا و قاخە ئایینییەکانیان کەڵکی وەرگرتووە. هەروەها داب و نەریتی پاك و خاوێنیی، دووریی سێکسی لە ژن لە کاتی عادەتی مانگانە، خواردنی گۆشتی بەراز و ... زۆربەی ڕێکەوتەکانی لە کۆمەڵگای یەهوودیەوە کۆپی کردەوە. وشەی عەرەبی شەریعەت تەنیا وەرگێڕاوی دەقاو دەقی وشەی هالاخا "halakha"یە کە لە زمانی عیبریدا هەمان مانا دەدا. هەردووك وشەکان بەمانای "ڕێگا" یاخود "ڕێگا ڕۆیشتن"ن. تەنانەت ڕێگا و شوێن و قیبلەی نوێژ و دۆعاشی لە هەوەڵەوە لەگەڵ جوولەکەکان بەش کرد.

موسوڵمانەکان لە دووساڵی هەوڵی بەهێزبوونی ئایینی ئیسلام دەبوایە بۆ نوێژ و دۆعا روو لە ئورشلیم بکەن. لێکۆڵینەوەی گرووپێکی رابینی ئاڵمانی لەسەر "محەمەد چلۆن لاسایی یەهوودییەکانی کردەوە؟" لە ساڵی ١٨٣٣ لە شاری بۆن ڕچەی بۆ ئیسلامی مودێرن شکاند. لەو هەواڵەدا بۆ یەکەمجار بەهوی بڵاوکردنەوەی چەندین گێڕانەوە کە لە سەرچاوە کۆنەکانی یەهوودیدا کۆکراونەتەوە، ڕادەگەیێندرێ کە محەمەد چەندین یاسا و قاخەی لەوانەوە وەرگرتووە.

محەمەد نەک هەر بۆ شێواز بەخشین بە کۆمەڵگاکەی وەك وێنە و مودێلێك پێویستیی بە یەهوودییەکان هەبوو، بەڵکوو وەك هاو خەباتێك دژ بە عەڕەبە بوت پەرەستەکانی سەیر دەکردن. محەمەد ئارەزووی ئەوە بوو کە چونکە ئەوان شان بە شان دژ بە بوت پەرەستان یارمەتی ئەو دەدەن، ڕەنگە دواتر بتوانێ بیانهێنێتە سەر ئایینی ئیسلام. لە رێکەوتنەکەی مەدینەدا محەمەد ئەرکی بۆ جۆولەکەکان دانابوو کە لە ئەگەری هێرشی دوژمن بۆ سەر ئەو شارە، شان بە شانی موسوڵمانەکان بەرگری بکەن. زیاد لەوانەش، دەبوو لایەنی ماڵی شەڕەکانیش وە ئەستۆ بگرن و سات وسەودای بازرگانی لەگەڵ دوژمنانی ئیسلام نەکەن. ئەو رێکەوتنەی ئاخر ڕاستەوخۆ دژ بە وەرزێرانی یەهوودی کە خورمای شاری مەککەیان دابین دەکرد و هەروەها بازرگان و کارگەرە دەستکارەکان کە بەرهەمی کارەکەیان بە سنووری ئەو شارەدا تێپەڕ دەبوو، ڕاوەستا. هیواداربوونی هۆزە جوولەکەکان بۆ خۆ کشانەوە لە کێشەی نێوان محەمەد و عەڕەبەکانی مەککە بە ڕاشکاوی هەرەسی هێنا.

کاتێ محەمەد، چەند مانگ دوای نیشتەجێ بوونی لە مەدینە، هێرشی کردە سەر کاروانچییەکانی ڕێگای مەککە و مەدینە، یەهوودییەکان و هۆزەکانیتر نەیانتوانی بێ لایەن بمێننەوە. ساڵی ٦٢٤ ی زایینی شەڕی بەدر بوو بە یەکەمین شەڕی نێوان محەمەد و هۆزی قورەیش. لەبەر ئەوەی شەڕەکە لە شاری مەدینە پێك نەهات، هێشتا جوولەکەکان فانتازیای مافی بێ لایەنیی خۆیان لەسەردا پەروەردە دەکرد. بەڵام محەمەد بە شێوەیەکیتر بیری دەکردەوە. ئەوە دروشمی محەمەد بوو: "هەرکەس لەگەڵ ئیمە نەبێ، دژ بە ئێمەیە". دوای سەرکەوتوویی شەڕی بەدر کە دژ بە خەڵکانی مەککە بەڕێوەچوو، محەمەد دەستیکرد بە ڕاوکردنی هوز بەدوای هۆزی یەهوودییەکان.

دەقی گێڕانەوەی سەرچاوە ئیسلامیەکان لەسەر ئەو ڕاونانە دەڵێ: ژنێکی موسوڵمان ویستوویە لای زێڕفرۆشێکی جوولەکە لەهۆزی بەنی قەینوقە "Banū Qainuqā" زێڕ بکڕێ و لەهەمان دوکاندا لە لایەن جوولەکەیەکەوە سووکایەتی پێکراوە. دواتر دەبێ جوولەکەکە چارشێوی ژنەکەی لەسەری لابردبێ. پیاوێکی موسوڵمان لەوی خۆی تێکەڵاوی کێشەکە کردووە و بارودۆخەکە وا ئاستەم بۆتەوە کە موسوڵمانەکە پیاوە جوولەکەکەی کوشتووە. دوای ئەو کارەساتە یەهوودییەکان تووڕە بوون و پیاوە موسوڵمانەکەیان کوشتۆتەوە. محەمەد ئەو کارەی بە شکاندنی ڕێککەوتەکەی مەدینە داناوە و دوو حەوتووی تەواو جێی ژیانی هۆزی "Banū Qainuqā"ی گەمارۆ داوە، هەتا هەموویان خۆیان تەسلیمی محەمەد کردووە. لە ڕاستیدا لە ناخی دڵیەوە ویستوویە هەموویان بکووژێ، بەڵام بە نێوانجیکاریی هۆزێکی نوێ موسوڵمان تاوانەکەیان بۆ کەم کردوونەوە: هەموو ئەندامانی هۆزەکە ناچار بە ڕۆیشتن لە مەدینە کران بە بێ ئەوەی ئیزنی بردنی ماڵ و دارایی خۆیان پێ بدرێ. وێدەچێ ئەو چیرۆکە تەنیا بەهانە بووبێ بۆ ڕاونانی یەکەم هۆزی جوولەکە لە مەدینە.

ئەو کارەی محەمەد لە هەنبەر هۆزی "Banū Qainuqā"ە کردی سیستەمێکی پێکهێنا کە لێرە بەدواوە دوای هەر شەڕێکی محەمەد دژ بە خەڵکانی مەککە، یەك لە هۆزە جوولەکەکان یا دەردەکران یاخود دەکووژران. محەمەد ئەو کارەی لە هۆزە بێهێزەکانەوە وەك هۆزی "Qainuqā Banū" دەستپێکرد کە هیچ چەکێکیان بۆ بەرگری لەخۆیان نەبوو. ئەندامەکانی ئەو هۆزە وەرزێر نەبوون، زۆربەیان بازرگان بوون و پەیوەندییان لەگەڵ بازرگانان و خەڵکانی مەککەدا هەبوو. سەرەڕای ئەوانەش محەمەد بۆ شەڕکەرە نوێیەکانی پێویستی بە جێگاو ڕێگا هەبوو کە لە ناوچەکانیترەوە بۆ مەدینە هاتبوون.

بە ماوەیەکی کورت دوای ڕاونانی هۆزی "Banū Qainuqā" لە مەدینە، زمانی قورئان دژ بە جوولەکە بە تەواوی دەگۆڕدرێت. خەڵکانی "ئەهلی کتێب" لێرە بەدواوە بە کەسانێک لەقەڵەم دەدرێن کە ساختەکارییان لە کتێبی تەورا کردووە و قیبلەی موسوڵمانان بە حوکمی محەمەد لە ئورشلیمەوە بەرەو مەککە دەگۆازرێتەوە. ئەو خاڵەی ئاخری زیاتر هۆیەکەی ئەوە بوو کە لایەنگرەکانی محەمەد هیچ پەیوەندییەکیان

لە نێوان خۆیان و ئۆرشەلیم بەدی نەدەکرد. بەڵام کەعبە لە مەککە پەیوەندییەکی جیاواز و تایبەتیی بۆ خەڵکانی عەرەب هەبوو.

ساڵێك دواتر محەمەد شەڕی ئوحود "Uhud" ی دژ بە هۆزی قورەیش و هاوپەیمانەکانی دۆڕاند. لە سەرچاوە ئیسلامییەکاندا ئەو شکستە کە لە پەنا چۆمێکی نیزیك شاری مەدینەوە بەڕێوەچووە، وەك تاقیکاریی ئیلاهی لەسەر موسوڵمانان تۆمار کراوە. ئەو شکستە نەک هەر بووە هۆی کز کردنی خۆپەرەستی لەڕادەبەری موسوڵمانەکان، بەڵکوو بۆشاییەکی گەورەی لە سندوقی ئابووری پێکهێنا. یەك ساڵ بەبێ دەسکەوت و کەل و پەلی شەڕ و گرتنی یەخسیری جەنگی کە لەهەنبەر پارە دەیانتوانی بیانگۆڕنەوە، محەمەد و شەڕکەرەکانی خستە بارودۆخێکی خراپی ئابوورییەوە. هەر بەوەش کۆتایی نەهات: شەڕکەرەکانی دوای ئەو شکستە لە ڕوانگەی رەوانیی و باوەڕ بەخۆییەوە کز و لاواز ببوون، تاقمێك دوودڵییان تێدا پەیدا ببوو کە ئایا خودا لە لایەنی ئەوان ماوەتەوە؟ محەمەد نەک هەر دەبوو شەڕکەرەکانی هەمیسان ڕێکوپێك بکاتەوە بەڵکوو دەبوو بە پەلە بۆ کڕینی چەك و پێداویستی شەڕکەرەکانی سەرچاوەی ئابووریتر بدۆزێتەوە. هەر بەو هۆیەوە بڕیاری ڕاو و رووتکردنی دووهەم هۆزی جوولەکە واتە هۆزی بەنونن نذر "Banū N-Nadīr" ی دەرکرد و بۆ ئەو کارەشی بیانویەکی دۆزییەوە. محەمەد لەو پەیوەندییەدا گوتوویەتی کە فریشتەی سەرەکی جوبرائیل هاتۆتە لای و پێی گوتووە پیاوێکی هۆزی نذر پلانی داڕشتووە کە محەمەد بکووژێ. دوای ئەو پەیامە ئیلاهیە محەمد هێرشی کردۆتە سەر ئەو هۆزە کە ژیانیان بە کاری وەرزێریی دابین دەکرد، دەستووری سووتاندنی بەرهەم و مەزراکانیان دەدا، هۆزەکەیان لە ناوچەکە دەردەکا و ماڵ و داراییان لێ زەوت دەکا.

دایدەنێین ئەو دوو چیرۆکە "ژنە کووژراوەکە و پلانی کوشتنی محەمەد"، هەردووکیان لەڕاستیدا قەومابن. سەرەڕای ئەوەش ئەو کارانە نابێ ببنە هۆی پاساوکردن بۆ بەفەرمیکردن و هەڵوێستگرتنی محەمەد دژ بە دوو هۆزی بێ گوناە و بێ پەنای یەهوودی. بۆچی بەهۆی دووکەسەوە دەبێ بە پتوونی هەموو مرۆڤەکانی ئەو دوو هۆزە سزا بدرێن؟ لێرەدا ڕوونە کە محەمەد بە چ شێوەیەکی ڕادیکاڵ و بێ پێوانە هەڵس و کەوتی کردووە. تەنیا ویستوویە تێزێك کە وەك پاساوێك بۆ مەبەستی کۆمەڵکوژیی (لە پەناشیەوە بۆ پڕکردنەوەی سندووقی ئابووری) بدۆزرێنەوە. مووی

لەشی مرۆڤ ڕاست دەبێتەوە کاتێ سووڕەی ٥٩ی قوڕئان سەیر بکرێ. بە ئایەی ٢ دەرکردنی جوولەکە کان لە ناوچە عەڕەبییەکان نەک هەر پاساو دەکرێ، بەڵکوو هاوکاتیش وەك ئەسڵێکی سەرەکی ئایینی ئیسلامی لێ دەردێ: *"ئەو، کەسێکە کە کافرانی ئەهلی کتێب لە یەکەمین تووشبووندا (لەگەڵ موسوڵمانان) لە ماڵەکانیانی دەرکردن. هیچکات گومانی دەرکردنیان نەدەکرد، خۆشیان پێیان وابوو قەڵاکانیان لە عەزابی ئیلاهیان ڕزگاریان دەکات. بەڵام خودا لەو کارەی کە بۆخۆشیان گومانیان لێ نەدەکرد، هاتە سەریان ترسی خستە ناو دڵیانەوە، بەشێوەیەك کە بە دەستی خۆیان و بە دەستی دیندارەکان وێرانیان کردن، کەوابوو وریا بنەوە و پەندی لێوەرگرن، ئەی ئەوانەی وا تێڕوانینتان هەیە"* .

زمانی قورئان لێرەوە هەم لەهەنبەر یەهوودی و هەم مەسیحی زۆر شەڕخوازانەیە. لە موسوڵمان یاساغکراوە دۆستایەتیی لەگەڵ یەهوودی و مەسیحیدا بکەن و یەهوودی بە نەتەوەیەك ناوبردراون کە لە لایەن خوداوە رەد کراونەتەوە و نەفرەیان لێکراوە و بە مەلعوون داندراون؛ تاقمێکیشیان بەهۆی تووڕەیی خوداوە بوونەتە مەیموون و بەراز. تەنانەت تا ئەمڕۆش زۆربەی موسوڵمانان یەهوودی بە نەوەی مەیموون و بەراز دادەنێن.

دوو ساڵ دواتر هەمیسان هۆزی قوڕەیش خۆیان لەگەڵ هۆزە عەڕەبییەکانیتر بۆ گرتنەوەی مەدینە ڕێکخست. بەو کارە، خەڵکانی مەککە دەیانویست گەمارۆدانی شارەکە لە لایەن محەمەدەوە کە ڕێگای بازرگانی و ئابووری لێ سەقەت کردبوون، ناچار بە شکاندن بکەن. مێژوونووسانی ئیسلامی بەو هۆیەوە دەنووسن کە محەمەد دەستووری هەڵکەندنی خەندەکێکی گەورە لە دەوری شارەکەی داوە بۆ ئەوەی نەتوانن شارەکە بگرن. بەسەر ئەوەشدا دەبێ تۆفانێکی مەزن یارمەتی دابن کە دوژمن پاشەکشە بکات. ئەو کارە لە لایەن موسوڵمانانەوە وەك پەرجۆیەك سەیر دەکرێ. خودا یارمەتی کردووین و بۆتە هۆی ناردنی تۆفان بۆ راونانی کافران. ئەمڕۆ، شەڕکەرەکانی داعیش لە ویدیۆ پرۆپاگەندەکەیاندا بە شانازییەوە مرۆڤ وەبیر ئەو شەڕە دەخەنەوە و بارودۆخی خۆیان لەگەڵ مەدینەی ئەوکات هەڵدەسەنگێنن. ئەمریکاییەکان و شیعەکانیش بە هۆزی قوڕەیش و هاوپەیمانەکانیان دادەنرێن و دیارە لە کۆتاییشدا تەنیا لەشکری خودا سەرکەوتوو دەبێ.

بەهۆی کشانەوەی دژبەرەکان، محەمەد ئیتر نەیدەتوانی هەمیسان دەستکەوتی مالی وەدەست بێنێ. کەوابوو دەبوو بەدوای ڕێگایەکی نوێ بۆ شەڕهەڵایساندنێکی نوێدا بگەڕێت. بۆ ساز کردنی شەڕ، سێهەم هۆزی جوولەکەی شاری مەدینە واتە بەنوو قورەیظە"Banū Quraiza"ی بە خەیانەتێکی گەورە تاوانبار کردن. چەند پیاوی ئەو هۆزە دەبێ بە مەبەستی هێرشکردن بۆسەر شاری مەدینە پەیوەندییان لەگەڵ دوژمنانی محەمەد لە مەککە بووبێ. تاقمێك لە سەرچاوە ئیسلامییەکان ئیدیعا دەکەن کە ئەو یەکیەتییەی دژ بە محەمەد بە پیلانی یەهوودیەکان دوای هێرشکردنی محەمەد بۆ سەر هۆزە جوولەکەکان و دەرکردنیان لە مەدینە، پێك هاتووە. دیارە هەر وەك گێڕاوەکانی پێشوو لێرەشدا تەنیا گێڕاوەی سەرچاوە ئیسلامییەکان بە فەرمی دەناسرێ: هەر وەك دوو جارەکەیتر ئەمجارەش شەڕکەرەکانی محەمەد چوار حەوتوو دەوری جێی ژیانی هۆزی"Quraiza" یان داوە تا هەموو خۆیان تەسلیم کردووە. بەڵام بڕیاری ئەمجارەیان زۆر سەختتر بووە: بە پتوونی هەموو پیاوەکانی ئەو هۆزە دەکووژرێن و هەموو ژن ومنداڵەکانیشیان بە یەخسیر دەگیرێن و دەفرۆشرێن. ئەگەرچی ئەو بڕیارە نەك لە لایەن محەمەدەوە بەڵکوو بڕیاری یەك لە لایەنگرەکانی مەدینەی بووە، بەڵام دواتر محەمەد گوتوویەتی کە ئەو بڕیارە لە لایەن فریشتەی سەرەکی جوبرەئیلەوە پێی دیکتە کراوە. محەمەد دەستووری هەڵقەندنی قەبرێکی زۆری داوە و خۆیشی کاتی کوشتارەکە بەشدار بووە. چەند لە سەرچاوەکان ٤٠٠ پیاو و لە سەرچاوەکانیتریش ٩٠٠ پیاو ڕادەگەیینن کە لەو ڕۆژەدا قەتڵی عام کراون. سەیر ئەوەیە کە لە سەرچاوەکانی دوتردا ئەو ئامارە دەبی بە چل کەس. هەرچەند زیاتر عالمانی ئیسلامی لە سەردەمی محەمەد دوور دەبنەوە، بەو ئەندازەیەش زیاتر ئەو چەشن گێڕاوانە لایان جێی شەرم کردن بووە. چلۆن دەکرێ پێغەمبەرێك کە بە پێی قورئان ڕەحمەتەکەی هەموو مرۆڤایەتی لە خۆ دەگرێ، لە ڕۆژێکدا ئەو هەموو یەخسیرە بێ پەنا و بەستەزمانە کوشتاری بەکۆمەڵ بکرێن؟ تەنیا جیهادیستەکان هیچ کێشەیەکیان نییە کە پێغەمبەر وەك پیاوکوژی بەکۆمەڵ سەیر بکەن، چونکە بۆ ئەوان گیان و سەر و ماڵ و ژن و منداڵی هەموو بێ دینەکان جیا لە ئیسلام بێ بەهایە و کوشتنیان ڕەوایە. بۆچوون و هەڵس و کەوتێك کە خۆی لە قورئانیشدا دەبینێتەوە.

کێشەی مەزن لێرەدا ئەو کارەساتانە نین کە محەمەد پێکی هێناون، بەڵکوو پاساو کردن و پاکانەکردنی ئەو کارانەی محەمەد لە لایەن قورئانەوەیە کە پەیوەندی و

پێکەوەژیانی نێوان موسوڵمان و یەهوودی تەنانەت ئێستاشی لەگەڵ بێ، نەگونجاو کردووە. لە سوورەی ٨ دا یەهوودی لە ئاژەڵ بە خراپتر دێتە ئەژمار. خەیانەت وەك تایبەتمەندییەکی کەسی و تایبەتیی بۆ نەتەوەی یەهوودی دەستنیشان دەکرێ: "ئەوانە هەر ئەو کەسانەن کە تۆ پەیمانت لەگەڵدا بەستوون، هەمووجارێك پەیمانەکەیان دەشکێنن و هیچ ترس و باکێکیان لە خودا نییە". ئایەکانی ٥٦-٥٥. تەنانەت تا ئەمڕۆش ئەو بەشە لە قورئان لە لایەن تاقمێك موسوڵمانانەوە کە پەیمانی ئاشتی لەگەڵ ئیسرائیل ڕەد دەکەنەوە، لە ناخی دڵەوە دەگوترێتەوە، چونکە نەتەوەی یەهوودی تەنانەت لە لایەن خوداشەوە بە نەتەوەیەکی پەیمان شکێن ناونراوە.

ساڵێك دواتر محەمەد وەدوای تاقمێك لە پیاوانی هۆزە یەهوودییەکان دەکەوێ کە خۆیان لە ترسی محەمەد لە قەڵای خەیبەر کە دەکەوێتە باکووری مەدینە شاردبۆوە. ژمارێکی زۆری پیاوی ئەو هۆزە دەکووژرێن، ژنیان بە یەخسیر دەگیرێن. لەو ناوەدا ژنێك بە ناوی سەفییە کە چەند کاتژمێر پێش ئەوەی محەمەد لەخۆی مارە بکات، مێرد و براکەی لە هەمان ڕۆژدا دەکووژێ. مێژووی تووناکردنی هۆزی Quraiza یەك لە ناحەزترین پەڵە ڕەشەکانی بیوگرافی پێغەمبەر لە ئەژمار دێ. زۆربەی موسوڵمانە لیبرالەکان لایان گرانە پاساو بۆ ئەو کۆمەڵکوژییە بدۆزنەوە، چونکە دەبێ هۆزێك بە پتوونی لەو خەیانەتەدا بەشدار بووبن، کە هەمووشیان وەبەر تیغی تیژی قەسابانی ئەو کارەساتە کەوتوون. پسپۆری ئیسلامناسی شاری فرایبۆرگی ئاڵمان عەبدلحەکیم ئورگی "Abdel-Hakim Ourghi" لە نووسراوەیەکیدا لە ڕۆژنامەی باشووری ئاڵمان(١٩ی ژانویەی ٢٠١٥)دا ڕوونی دەکاتەوە کە بنەڕەتی توندوتیژی و پیاوکوژیی ئیسلام لەکوێوە دێ و ئەو هەڵس و کەوتە بە مێژووی پێکهاتنی ئیسلام لە سەرەتایەوە دەلکێنێتەوە و وەك نموونە ئاماژە بە کارەساتی پیاوکوژیی هۆزی Quraiza دەکات. لەگەڵیدا بۆ ئەو گێڕاوەیە ڕوونکردنەوەیەکیش دێنێتەوە، کە زیاتر لە پاساو دەچێ. ئەو دەنووسێ: "هەڵس و کەوتی پێغەمبەر تەنیا لە بارودۆخە مێژووییەکاندا ڕووندەکرێتەوە: لە لایەکەوە توندوتیژی و زۆرداری لەو سەردەمەدا کارێکی ئاسایی بووە، لەو لاشەوە ئایینەکانیتر لە مەدینە زیانیان بە ویستی سیاسی ئایینی نوێی ئیسلام دەگەیاند".

ئەوە ڕاستە کە زۆرداری و توندوتیژی لەو سەردەمەدا لەگەڵ ژیانی ئاسایی خەڵکی تێکەڵاو بووە، بەڵام هیچ نموونەیەك نابینرێ کە هۆزێك سەرەڕای خۆتەسلیم کردنی

بە پتوونی توونا بکرێ. ئەو کات ئەسیری شەڕ یا لە بەرانبەر پارە دا ئازاد دەکران یا وەك یەخسیر دەفرۆشران. خەیانەتکاریش تەنیا لە شارەکە یاخود وڵاتەکە دەردەکران. تەنانەت بۆ ئەو سەردەمەش کارەکەی محەمەد کارەساتێکی نائینسانی بووە.

ئارگۆمێنتەکەی عەبدلحەکیم ئورگی نەک هەر کورتی دێنێ بەڵکوو کێشەیەکی گەورەشی تێدا دەدۆزرێتەوە، چونکە ئەو دەیتوانی وەك ئەندازیارێك یارمەتیدەری داعش بێت. ئایا لە عیراقی سەردەمی هێرشی ئەمریکاییەکان لە ساڵی ٢٠٠٣ بەدواوە زۆرداری و توند و تیژیی ئاوێتەی ژیانی خەڵکی نەبووە؟ ئیزدی و مەسیحیش لە ڕوانگەی سیاسی و ئایینییەوە مەترسیان بۆ وڵاتی ئیسلامی پێکنەهێناوە؟ شەڕکەرەکانی داعش دەتوانن دوای ئەو ڕوونکردنەوەیەی ئورگی خۆیان وەك قوربانی پیلانیکی ئینترناسیۆناڵی سەیر بکەن، چونکە ڕۆژئاوا هێرشی بردۆتە سەر ئەو وڵاتە نوێیە، ئەوانیش وەك مافی ڕەوای خۆیان، بە ئەرکی سەر شانیان دەزانن پارێزگاری لە ناوچەکانی خۆیان بکەن. لە لایەکی دیکەشەوە هەڵس وکەوتی نەگونجاو و ناسازانەی محەمەد لە هەنبەر بێ دینان و دژبەرانی سیاسی وەك مودێلك، شەڕکەرەکانی داعش ڕێنوینی دەکات: سەربڕینی بەئاشکرایی سەربازانی عێراقی و سوریی، کە لە لایەن شەڕکەرانی داعشەوە، وەك خاین بە دینی ئیسلام سەیر دەکرێن، بە لاسایی و چاولێکەریی لە هەڵس و کەوتی پێغەمبەر پاساو دەدرێتەوە. بۆ وێنە سووتاندنی فڕۆکەوانی ئوردەنی بۆ ئیسلامییەکان وەك تاوانێك بۆ هاوکاریی ئەو کەسە لەگەڵ هێزە ئەمریکاییەکان سەیر دەکرێ.

ڕوونکردنەوەکەی عەبدلحەکیم ئورگی لەسەر زۆرداریی و تووڕەیی دەتوانرا لە لایەن هیتلێریشەوە لە پەیوەندیی نێوان هێزە یەکگرتووەکان و نەتەوەی یەهوودی بە باشی کەڵکی لێ وەربگیرێت. دیارە لام ڕوونە کە ئەو هەڵسەنگاندنە دەبێ بە ئیحتیاتەوە سەیر بکرێن، بەڵام ئەو کارەساتەی محەمەد بەسەر یەهوودییەکانی مەدینەی هێنا، لە چەند ڕوانگەوە و بە مودێلێکی بچووکتر دەتوانێ لەگەڵ کارەساتی نازییەکان هەڵسەنگێنرێت. من بە خاترجەمییەوە دەتوانم ئەو هەڵسانگاندنە بەڕێوەبەرم، چونکە مەبەستی من لێرەدا چلۆنایەتیی یان گەورە و بچووکی تووڕەییەکە نییە بەڵکوو ئەو لایەنە هەڵس و کەوتە ڕۆحییە کە لە پشتی کارەساتەکان ڕاوەستاوە. لە کتێبی بۆچی

"Gunnar Heinsohn" گوونار هاینزۆن نووسینی "Warum Auschwitz?"[٩٣]ئاوشویتس سوسیۆلۆگی شاری برێمەنی ئاڵماندا هۆکار و هاندەری ئادۆلف هیتلێر بۆ بەڕێوەبردنی کارەساتەکانی لە گۆشەنیگایەکی سەیرەوە باس کراون. بە بۆچوونی ئەو، هیتلێر وەدوای پرسیاری ویژدانی خۆی کەوتووە. هیتلێر توند و تیژی بەکارهیناوە و ویستوویە پیاوکوژی بەڕێوە بەرێ، کەچی جوولەکەکان بە خۆیان و ١٠ یاسای ئایینییەکەیانەوە و بە تایبەت یاسای "تۆ نابێ بکووژی" لەسەر ڕێگای قوت بوونەتەوە. بە واتایەکیتر بە کوشتنی ئەخلاقیی ویژدانەکەی لە قابغی یەهوودیەکاندا، ئەو لەمپەرەی بۆ بەڕێوەبردنی کارە نائینسانییەکەی خۆی لەسەر ڕێ لابردووە. بە پێی بۆچوونەکەی گوونار هاینزۆن هیتلێر دەبێ بە سەردانی سەرچاوە کۆنەکانی ئاڵمانی ویستبێتی لە سەدەی بیستەمدا شتێکی نوێ پێکبێنێ. بەشێوەیەك کە ئەو خەڵکانەی "یاساخ بوونی کوشتن" بەو شێوەیەی لە ١٠ یاسای ئایینیدا نووسراوە، بسڕنەوە و ڕێگا بۆ کوشتن و تووناکردنی نەتەوەیەك بە پتوونی خۆش بکات.

ڕەنگە ئەو بۆچوونە لە نیگای یەکەمدا وەك تێزێکی سەربەرەوخوار بنوێنێ، بەڵام کاتێ مرۆڤ دەنگی ڕاستەقینەی هیتلێری گوێ لێبێ، قورساییەکی تایبەت بەخۆی پەیدا دەکا. بۆچی هیتلێر جیهانی یەهوودییەتی سامناك و تاوانکار دەبینی، دیکتاتۆر خۆی ڕوونی دەکاتەوە. "بەهۆی بوونی هەڵس و کەوتی سەرنج نەدان و زوڵم و ستەمی خەڵکەکان وەك مافێکی سەردەمی 'کۆن'، ژەهری ئەو چەشن هەڵس و کەوتانە وەك 'یاساخکردنی کوشتن' و 'بیری یەکبوونی مرۆڤ' لە مێشکیاندا پەروەردە کردبوو. هەموو ئەو شتانەی ئەمڕۆ بۆ مرۆڤ وەك یەکگرتوویی نەتەوەی جیهانی کە شانازی پێوە دەکرێت، من بە نەخۆشیی دەزانم." تەنانەت هیتلێر ئەو پرنسیپ، هەڵس و کەوت و داب ونەریتە کۆنانە بە هۆی سەرەکیی بۆ هەرەسهێنانی دەوڵەتی ئاڵمان لە شەڕی جیهانی یەکەمدا دادەنێ. هەروەها هیتلێر دەڵێ: ئەو هەڵس و کەوت و داب و نەریتە کۆنانە کە لە لایەن سەربازانی ئاڵمانییەوە بەڕێوەچووە و باوەڕیان پێی بووە، بۆتە هۆی کزکردنی ویست و ورەی شەڕکەرەکان بۆ سەرکەوتوویی کە تەنیا بە کوشتن و تووناکردن بێ ئەملا و ئەولا وەدی دەهات، و ئەوەش هۆکار بووە بۆ هەرەسهێنانیان.

---

[٩٣] ئاوشویتس یەك لەو شوێنانەیە کە نازییەکان مرۆڤ کوژییەکەی خۆیان تێدا بەڕێوە بردووە.

تەواو کێشەی محەمەدیش لەگەڵ یەهوودییەکان ئەوە بووە. ئەوان داب و نەریتی قوربانیکردنی مرۆڤیان وەلا نابوو، کەچی محەمەد بە پێچەوانە ئەو داب ونەریتەی زیندوو کردەوە و بۆ بەڕێوەبردنی پلانە شەڕخوازەکانی بۆ گرتنەوەی وڵاتانی عەرەبی و دەوروبەری وشەی شەهیدی لەجێی وشەی قوربانی دانا. لە ڕوانگەی ئەوەوە یەهوودییەکان رەقیبێکی ئایینی زۆر بەهێز لە ناوچەکە بوون. دیارە لەو ناوچەیەش تەنیا نەتەوەیەك وەك هەڵبژاردەی تایبەتیی ئیلاهی دەبوو بوونی هەبایە. محەمەد بۆ گەیشتن بە ئاواتەکانی دەبوو نەتەوەی کۆنی "کوشتن حەرامە" بکووژێ ، بۆ ئەوەی مانای ئیلاهیی ژیان و مردن ڕوون بکاتەوە.

تەنانەت هانس کوینگ "Hans Küng" وەك مرۆڤێکی ئایین ناس کە هۆگریی بۆ ئایینی ئیسلام هەیە، کاتێ لەسەر هۆزی"Quraiza" دەنووسێ، لە خاوێنکردنەوە و لەسافی دانی نەتەوەیی دەدوێ. ئەو، محەمەد ڕاستەوخۆ بۆ ئەو کارەساتە بە بەرپرس دادەنێ.[٩٤]

خاڵێکی هاوبەشی تر محەمەد و هیتلێر لێك نیزیك دەکاتەوە. هەردووکیان شەڕی دژ بە یەهوودیان بە کەلتوور، فەرهەنگ و مێژووی خەڵکەکانیانەوە گرێداوە و بانگەوازیان بۆ سووککردنی ئەو نەتەوەیە داوە. محەمەد کێشەی نێوان ئیسلام و یەهوودی نەك وەك کێشەیەکی سیاسی کاتی خۆی، بەڵکوو وەك کێشەیەکی درێژخایەن سەیر کردووە کە تا کۆتایی هاتنی ئەم دنیایە درێژەی دەبێ. محەمەد دەڵێ: "*ڕۆژی قیامەت هێشتا کاتی نەهاتووە، تا ئەو کاتەی موسوڵمان لە بەربەرەکانی دژ بە جوولەکە دایە و دەیکووژێ، تا ئەو کاتەی جوولەکە خۆیان لە پشت دار و بەرد دا دەشارنەوە، و بەردەکان و دارەکان دەڵێن ئەی موسوڵمان، ئەی بەندەی خودا، ئەوە جوولەکەیە لە پشت من خۆی شاردۆتەوە، وەرە و بیکووژە*".[٩٥]

ئەو هەڵس و کەوتەی محەمەد تا ئەمڕۆش لە لایەن زۆربەی ئیسلامیستەکانەوە وەك شەڕێکی ئیلاهی دژ بە نەتەوەی یەهوودی بەڕێوەدەچێ ، کە تێیدا یەهوودی بە نەتەوەیەکی هەمیشە خەیانەتکار دەناسرێ و تا ئەوکاتەی تەنیا یەهوودییەکیش لەسەر

[٩٤] Hans Küng: Der Islam, S. 152f.

[٩٥] Al-Nawawi: Sahih Muslim, Hadith Nr. 2922

دنیا مابێ، ئەو شەڕە کۆتایی پێ نایە. ئەو پرەنسیپە بۆ هیتلێر و هاوڕێکانیشی هەر وا بوو: ئەوکاتەی ئاخرین یەهوودی بکووژرێ ئەوکات قیامەت دەست پێدەکا.

بەتایبەت هەڵس و کەوتی قورئان لەهەنبەر نەتەوەی یەهوودی بەڵگەیەکیترە بۆ سەلماندنی ئەوەی کە قورئان و کەسایەتی و فیگوری پێغەمبەر نەك شەست ساڵ دوای مردنی لە لایەن ئومەوییەکانەوە دۆزراوەتەوە، بەڵکوو لەڕاستیدا پێشتر بوونیان هەبووە. چونکە شەست ساڵ دوای مردنی پێغەمبەر یەهوودییەکان هیچ ڕۆڵێکی گرنگیان وەك دوژمنی موسوڵمان نەبووە و هیچ مەترسیەکیان بۆ حاکمانی ئیسلامی ئەو سەردەمە پێش نەهێناوە. بە پێچەوانە لەناو کۆمەڵگادا هەم لە سەردەمی ئومەوییەکان و هەم دواتر لە سەردەمی عەبباسییەکاندا خۆیان بە باشی لەگەڵ کۆمەڵگاکان گونجاندبوو. لە سەردەمی هێزداریی حاکمانی ئیسلامیدا تێئۆریی دژ بە یەهوودی هیچ رۆڵێکی ئەوتۆیان نەدەگێڕا، بە پێچەوانە یەهوودییەکان لە سەردەمی گەشانەوەدا وەك دوکتۆر، وەرگێڕ، شاعیر و هەروەها وەك ڕاوێژکاری خەلیفەکان سەرکەوتوانە کاریان دەکرد. هەمیشە سەردەمی کزیی کۆمەڵگا و کاتی شەڕ و هەڵا و بارودۆخی سیاسی بێ سوبات بوونەتە هۆی ژیانەوەی دوژمنایەتیکردن لە هەنبەر نەتەوەی یەهوودی و تەنانەت مەسیحیەکانیش.

کۆتایی سەدەی هەشتەم مێژوونووسی ڕۆمی تئۆفان "Theophanes" (٧٥٠-٨١٨) گوتویە، محەمەد لەژێر کاریگەریی نەخۆشیی گەشکە دا ڕەنجی کێشاوە و زۆر جار فێی لێهاتووە. ئەو نووسەرە هەواڵێک سەبارەت بە یەك لە ژنەکانی محەمەد دەنووسێ کە شکایەتی لەو بارودۆخە کردووە و ئەگەرچی خۆی لە بنەماڵەیەکی ماقووڵەوە هاتووە، بەڵام ناچار بووە خۆی بەو نەخۆشییە فەقیرانەیە ی محەمەدەوە(فێ لێ هاتن) خەریك بکات.[٩٦] لە سەرچاوە ئیسلامییەکانیشدا باس لە فێ لێ هاتنی محەمەد کراوە، بەڵام لەواندا ئەو بارودۆخە نەك بە نەخۆشیی بەڵکوو بە حاڵەتی وەرگرتنی وەحی ئاسمانی لە لایەن خوداوە مانا کراوەتەوە. لە سەدەی ناوەڕاست وێنەی ئەو نەخۆشییەی محەمەد لە باسەکانی دنیای مەسیحییەتدا ڕەنگی داوەتەوە. بۆ مەسیحییەکان ڕاهینانی ئایینیی محەمەد وەك ڕاهێنانی شەیتان سەیر کراوە و فێ لێ هاتنی محەمەدیش بۆتە هۆی بەهێزکردنی ئەو وێناکردنەیان.

ناودارترین نەخۆشی فێ، لە سەدەی نۆزدە فئودۆر داستایۆفسکی "Fjodor Dostojewski" گۆڕانکاریی بەسەر وێنەی نەخۆشیی فێ لێهاتنداهێنا. ئەو دەنووسێ، کە نەخۆشیی فێ لێهاتن [پەرکەم] دەتوانی زۆر ئیلهام هێنەر بێ. ئەو گەشەنگ (تشنج)انە "زەینییەتی بەرزی سۆزدارانە لەخۆ دەگرێ، کە لەو بارودۆخەدا کات ڕادەوەستێ". داستایۆفسکی وەبیر وەحیەکانی محەمەد دەکەوێتەوە: "بە ئەگەری زۆر ئەو حاڵەتە یەك لەو چرکەساتانە بووە کە محەمەد لە کاتی فێ لێهاتندا درکاندوویەتی کە بۆ کاتێکی زۆر کەم میوانی بارەگای خودا بووە".[٩٧] داستایۆفسکی لە ڕۆمانەکەیدا (مرۆڤی گێژ) لەسەر فێ لێهاتنی شازادە میشکین و ئەزموونەکانی دەدوێ کە زۆر لە خەون و خەیاڵەکانی محەمەد دەچن.

---

[٩٦] Frank R. Freemon: »A Differential Diagnosis of the Inspirational Spells of Muhammad the Prophet of Islam«, *Journal of Epilepsia,* 17/1976, S. 423–427

[٩٧] Frank R. Freemon: »A Differential Diagnosis of the Inspirational Spells of Muhammad the Prophet of Islam«, *Journal of Epilepsia,* 17/1976, S. 423–427

سروشتییە هەمووکەس ئەزموونی گرنگی فێ لێ هاتنی پێغەمبەرانەی نییە. هەروەها سروشتییە کە مرۆڤ ئەزموونی زەینییەتی رووحانی بە نەخۆشی دانەنێت. بەڵام پسپۆران لەسەر ئەو بۆچوونەن کە شکڵێکی تایبەتیی ئەو نەخۆشییە پەیوەندیی لەگەڵ ئیمانداریی لەڕادەبەدەر و خەون و خەیاڵاتدا هەیە، کە بە ناوی نەخۆشی صرع لوب تمپورال Temporallappenepilepsie(TLE) مەنشوورە. هەروەها گوتە و گێڕاوەی شەخسیی نەخۆشەکانی تووشبووی ئەو نەخۆشییە (TLE) وێنەیەکی شەفاف بۆ مرۆڤ دەخەنە ڕوو، کە پەیوەندیی ڕاستەوخۆیان لە نێوان نەخۆشییەکە و ئەزموونی رووحانی تێدا بەدی دەکرێ.

لە شەوێکی جەژنی پاک (Ostern)دا، [کە جەژنێکی مەسیحییە]، ئەو کاتەی داستایۆفسکی لە سیبریای تاراوگەی خۆی دەژیا، دۆستێکی کۆنی میوانی دەبێ. داستایۆفسکی خەونێکی پێغەمبەرانە کە لە حاڵەتی فێ لێهاتنیدا بەسەری هاتبوو، بۆ هەڤاڵەکەی بەم وشانە وێنا دەکا:

"دەنگ و هەرایەکی بەرز لە هەوادا دەوری منی گرتبوو، من بێهوودە هەوڵم دەدا خۆم بجووڵێنمەوە. هەستم کرد ئاسمان بەسەر زەویدا دەکەوێ، و من لەناو خۆیاندا جێ دەکەنەوە. لە ڕاستیدا من لە خودا هێندە نیزیك ببوومەوە کە هەستم دەکرد پێمەوە نووساوە. ئەو لەناو مندا بوو، بەڵێ خودا بوونی هەیە، من دەگریام. ئێوەی مرۆڤی ساغ و سالم، ئاگاداری هیچ نین، کە ئێمەی نەخۆش لە حاڵەتی فێ لێهاتندا کاتێکی چەند خۆشمان هەیە. محەمەد لە قوڕئانەکەیدا گوتوویەتی، بەهەشتی بینیوە و چۆتە ناویەوە. هەموو ئەو مرۆڤە شێت و بلیمەتانە زۆر لەسەر ئەوە سوور بوون کە محەمەد درۆزن و شارلاتان نیشان بدەن. بەڵام نا، محەمەد لە ڕاستیدا کاتێ فێی گرتنەکەی لە بەهەشت بووە. ئەویش قوربانیی ئەو نەخۆشییەی من بووە. من نازانم ئەو خۆشیی و چێژە، چرکە، خولەك یاخود کاتژمێرێك درێژەی بووە، بەڵام باوەڕم پێ بکە، ئامادە نێم بارودۆخی فێ لێهاتنم لەگەڵ تەواوی چێژی ئەو دنیایە بگۆڕمەوە!" [٩٨]

شازادە میشکین لە کتێبەکەی داستایۆفسکی دا لە چەند ڕوانگەوە زۆر لە محەمەدی سەردەمی مەککە دەچێ. ئەو لە بنەماڵەیەکی ماقووڵی فەقیر سەری هەڵداوە، بلیمەتیکە،

[٩٨] zitiert nach: Jan Dirk Blom: A Dictionary of Hallucination, S. 155

بەڵام کارتێکەرییەکەی لەسەر دەوروبەری وەك منداڵێك وایە، کە لە پەرەسەندن دوا کەوتبێ، گەورە نەبووبێت و هەر وەك کاتی منداڵیی مابێتەوە. حاڵەتی فێ لێهاتنەکەی بۆ ئەو وەك ڕاکردن لە دنیا بووە، دنیایەك کە نە ستایشی دەکا و نە لێی حاڵی دەبێ. لە کتێبی "مرۆڤی گێژ"دا نووسەر حاڵەتی فێ لێگرتنەکە بە چوونە ناو دنیایەکی مێتافیزیکی بەیان دەکا. بۆ شازادە میشکین ئەو حاڵەتە وەك هەستێکی پایەبەرز لەگەڵ بەختەوەرییەوە گرێدراوە و بەوەوە بەستراوەتەوە:

"لە قووڵایی نارەحەتی و خەمناکیدا، و لە تاریکیی دەروونی و خەمووکی و عەزابدا، مێشکی بۆ ساتێك هاوچەشن وەك کارەبا ڕۆشن بۆتەوە (...) و هەموو هێزی ژیانی بە گرژ بوون تەنراوە(...). هەستی ژیانی، هەستی ئاگالەخۆبوونی لەو ساتەدا چەند بەرانبەر هێزی گرتووە(...). هۆشیاریی، تێگەییشتوویی و دڵی، هەر هەموویان لەپڕێکدا بەهۆی تیشکێکی نائاسایی پڕ کراونەوە، هەموو دڵەکوتەیەك، هەموو دوودڵییەك، هەموو نائارامییەك کۆتاییان پێ هاتووە و کۆچیان کردووە، و ئارامییەکی مەزنیان پێکهێناوە کە پڕ بووە لە هاوئاهەنگی، چێژ، خۆشحاڵی و هومێدوارییەکی ڕوون و ئاشکرا، پڕ لە هەست و ئاخرین هۆی خولْقاندن. بەڵام (...) ئەو تیشکە لە هەوڵەوە وەك ئاگاداربوونەوە چرکەیەکی خایاند، کە ساتێك دواتر فێ لێگرتنەکەی بەدوادا هات(...) ئەو جێگایەی بارودۆخی گرنگی ئاگالەخۆبوونی و هەستێکی بەرزی خۆناسیی، هەروەها بەدوایاندا بەرزبوونەوەی بوونی خۆی هەست پێکردوە".[٩٩]

داستایۆفسکی ئەو هەستە بە "بەرزترین پلەی هارمۆنی جوانیی وێنادەکا"، هەروەها وەك "هەستێکی بێ پێشینە و پێشتر نەبینراو و هەست پێنەکراوی، نەپێواو، بەرانبەریی، هاوتایی و ورووژاندن"ی دادەنێت، هەر وەك لە کاتی تاعەتدا، بە پلەی بەرزی ئاوێتەکردنی ژیان گەیشتن. لە لایەکیتریشەوە حاڵەتی فێ لێگرتن بە پێچەوانە ئەو هەستانە وەکار دەخەن: (...) بێ فیکری، تاریکیی واتایی یاخود مانایی و گەوجی دەبنە ئاسەوار و ئاکامی ئەو ساتە بەرزە کە بە ڕوونی لەبەر چاوی تێپەڕ دەبن. ئەو لەخۆی پرسیار دەکات: *"چ لەگەڵ ئەو ڕاستییە دەکرێ؟"*[١٠٠]

---

[٩٩] Fjodor Dostojewski: Der Idiot, 2. Teil, 5. Kapitel

[١٠٠] Fjodor Dostojewski: Der Idiot, 2. Teil, 5. Kapitel

شیکردنەوەکەی داستایۆفسکی وەك بۆنی نەشئەبوون لە کاتی فێ لێهاتندا لە لایەن پسپۆرانی ئەمڕۆی دەمار ناسەوە دەسەلمێنرێت. دەمارناسی ئینگلیزی جان هولینگز جاکسن "John Hughlings-Jackson" لە سەدەی١٩ دا ئەو هەڵس و کەوتەی بە وڵاتی روئیاییی"dreamy state" ناوبردووە.[١٠١]

بەڵام با بگەڕێینەوە بو لای محەمەد: چەندین نیشانە هەن کە هەڵس و کەوتی محەمەد لە کاتی وەحیەکەیدا دیاری دەکەن و هەر ئەو نیشانانەش لەو کەسانەدا دەبینرێن کە توشی نەخۆشی TLE هاتوون. لە تاقمێك لە حەدیسەکاندا دەخوێنینەوە کە محەمەد کاتی وەرگرتنی وەحیەکانی (گوتەکانی قورئان) گوێی لە زەنگوڵە بووە، وەك وشتر پرخەی کردووە و تەنانەت لە هەوای ساردیشدا عارەقەیەکی زۆری کردووە و لەو حاڵەتەدا بە هیچ شێوەیەك نەکراوە قسەی لەگەڵدا بکرێ. زۆر بە توندیی لەشی لەرزیوە و تف و کەف لە دەمیدا کۆ بۆتەوە. جێی باوەڕ نییە کە حەدیس نووسان دواتر ئەو بارودۆخانەیان لەخۆوە نووسیبێ چونکە هیچ خاڵێکی ئەرێنی یاخود هیچ سوودێکی بۆیان نەبووە. ئەو هەڵس و کەوتانە تەنیا بارودۆخی ئاسایی مرۆڤێکی فێ لێهاتوون، کە مێژوونووسانی ئیسلامی بە پەرجۆی وەحی بۆ محەمەد لە ئەژمار دێنن.

دیارە مرۆڤ و ڕەخنەگرانی سەردەمی محەمەد ئەوکات ئەو هەڵس و کەوتانەیان بە نیشانەی نەخۆشیی و وازوازی بوونی داناوە. لە ١٦ بەشی جۆراوجۆری کتێبی قورئاندا محەمەد ناچار بە رەدکردنەوەی ناوی شێت کراوە کە مرۆڤی دەوروبەی لەسەریان دانابوو. بۆ وێنە لە سوورەی ١٥، ئایەی ٦ دا نووسراوە: **"گوتیان: ئەی ئەو کەسەی قورئانت بۆ نازڵ بووە، تۆ بەڕاستی شێتی!"** شیکەری قورئان ئەلڕازی " Al Razi" بەم شێوەیە دەدوێ: **"**پێغەمبەر کاتی وەرگرتنی وەحی لە لایەن خوداوە کەوتۆتە بارودۆخێکی هاوچەشنی بێهۆشییەوە، هەر لەبەر ئەوەش، مرۆڤی دەوروبەری پێیانوابووە کە شێتە.**"**[١٠٢]

ئەو شتەی ناوی شێتیان لەسەر داناوە، دەبێ هەر فێ لێهاتنەکەی بووبێ. ئەو نیشانانەی محەمەد لەو بارودۆخەدا بوویەتی، مرۆڤی ئەو کات یا بە پەیوەندیی لەگەڵ

[١٠١] Théophile Alajouanine: »Dostoiewski's epilepsy«, *Brain* 86/1963, S. 209–218

[١٠٢] Al-Razi: At-Tafsir al-Kabir, Sure 15:6

خودای داناوه، یا لەگەڵ شەیتان! خەڵکی مەککە محەمەدیان بە شەیتان دانابوو و لایەنگرەکانیشی بە پێغەمبەری خودایان دەناسی.

Hypergraphia (هیپپێرگرافیا)

دیاردەیەك كە پەیوەندیی لەگەڵ نەخۆشیی TLE دا هەیە هیپپێرگرافیا یاخود نووسینی شەیداییە. بە پێی ئەو تاقیکارییەی وا لە لایەن هێلە و لایف هانزن " Helle und Leif Hansen"ەوە بەڕێوە چووە، داستایۆفسکی و سوێرێن کیکەگارد "sören Kierkegaard" فەیلەسوفی دانمارکی کە لەژێر نەخۆشیی TLE دا ڕەنجیان کێشاوە، دوای فێ لێهاتن، لە زۆربەی ئەو بارودۆخانەدا کاری نووسینی بەپەلە و گورجیان بەڕێوە بردووە.[١٠٣]

لە تاقیکارییەکدا، نامەیان بۆ چەند مرۆڤی نەخۆش نووسیوە، کە هەموو چەشنێک نەخۆشییان لەناودا بووە، تەنیا نەخۆشەکانی تووشبووی TLE بە خێراییەکی مامناوەندی ١٣٠١ پیت وەڵامی نامەکەیان داوەتەوە. نەخۆشەکانیتر بە نیزیکەی ١٠٦ پیت وەڵامیان داوەتەوە. سەدا حەوت تا دەی نەخۆشەکانی TLE ڕاستەوخۆ دوای فێ لێهاتن بە پەلە وەڵامیان داوەتەوە.[١٠٤]

لە پەیوەندیی لەگەڵ محەمەد، لە قورئان دا هاتووە کە پێغەمبەر دوای تەواوبوونی ئەو حاڵەتە ڕۆحانییە (وەحی) نووسراوەکانی قورئانی یەك بەدوای یەکدا و پەیتا پەیتا گوتووە. زۆرجار هەوڵی داوە هەموو ئەو تێکستانەی پێی وەحی کراوە بەپەلە و زۆر بە گورجی چەندین جار بخوێنێتەوە. خودا دەبێ لە سوورەی ٧٥ ئایەی ١٦ دا ئەمری بە محەمەد کردبێ کە خۆڕاگری بکات:"زمانت لە ڕێگەی پەلەکردن بۆ خوێندنەوەی ئەو (قورئان) مەجووڵێنەوە". هەڵەی کورتی کێشەی ئاخەفتنیش (زمان گیران) بە نیشانەی نەخۆشیی TLE لە ئەژمار دێ.

تاقمێك لە ئیسلامناس و ڕۆژهەڵات ناسانی ڕۆژئاوایی ئەو تیئۆرییە بە ڕاست دەزانن کە محەمەد لەژێر نەخۆشیی فێ لێهاتندا ڕەنجی کێشاوە. بڕێکیشیان ئەو نەخۆشییەی پێغەمبەر ڕەد دەکەنەوە و نایانەوێ لە بیۆگرافییەکانی پێغەمبەردا نیشانەی نەخۆشبوونی

---

[١٠٣] Heidi Hansen, Leif Bork: »The intriguing secret of machinery«, in: *Kritik,* Nr. 83, Kopenhagen 1988, S. 118–128

[١٠٤] Bettina Schmitz, Michael Trimble: Psychiatrische Epileptologie. Psychiatrie für Epileptologen – Epileptologie für Psychiater, S. 73

بسەلمێنن. دەیوید س. مارگۆلیووث "David S. Margoliouth" پسپۆری ئینگلیزی نەک هەر پێی وابووە محەمەد نەخۆشی فێ لێهاتن (پەرکەم)ی هەبووە، بەڵکوو لەسەر ئەو بۆچوونەیە کە زۆرجاریش بە ئانقەست خۆی خستۆتە ناو ئەو حاڵەتەوە.[١٠٥] هەروەها پسپۆری ئەمریکایی دانکن بلاك مەکدونالْد "Duncan Black Macdonald" دەڵێ ئەگەر مرۆڤ ژیانی محەمەد بە وردی بپشکنێ، دێتە سەر ئەو باوەڕە کە محەمەد نەخۆشیی "پاتۆلۆژیك"ی هەبووە. پسپۆری زانستیی و ئیسلام ناسی سوئێدی تۆر ئاندرائە " Tor Andræ" ئەو بۆچوونەی مەکدونالْدی رەد کردۆتەوە و بە پێی زانستی سەردەمی خۆی دەڵێ: ئەو نەخۆشییە لە حاڵەتی ئاسایی خۆیدا ناتەواوبوونی ئەندامی و رەوانی بەدوادا دێ کە لە محەمەددا نابینرێ. بە بڕوای ئەو ئەگەر محەمەد فێشی لێهاتبێ، دەبێ حاڵەتێکی ئاسایی و سەرەتایی ئەو نەخۆشییە بووبێ. تەنانەت پسپۆر و ئیسلام ناسی سکاتلەندی و. مۆنتگۆمێری وات "W. Montgomery Watt"یش ئاسەواری هیچ نەخۆشییەك لە محەمەددا نابینێ. ئەو لەسەر ئەو بۆچوونەیە کە محەمەد لە سەرەتای سەرکردەییەوە تا ئەو کاتەی مردووە، هێزی کاریی لە دەست نەداوە و کونترۆڵی تەواوی بەسەر کارەکەیدا بووە.[١٠٦]

بەڵام فرانك ر. فرێمۆن "Frank R. Freemon" دەڵێ ئەو ئیسلامناسانەی نەخۆشییەکەی محەمەد رەد دەکەنەوە، یا نەخۆشییەکە بە باشی ناناسن یا سەروکاریان لەگەڵ مرۆڤی تووشبووی ئەو نەخۆشیە نەبووە.[١٠٧] فرێمۆن لەسەر ئەو بۆچوونەیە کە ئەگەرچێ زانیارییەکانی بۆ بڕیارێکی زانستیی کەمن، بەڵام چەمکی 'رەوانی بوون' بۆ محەمەد پڕ بە پێستە. ئەو لیستەیەکی نووسیوە کە ئارگۆمێنتی هەم دژ بەو پێشبینییە و هەم بە سوودی پرۆگنۆزەکەی تێدایە. ئارگۆمێنت بۆ پێشبینیی بارودۆخی محەمەد: فێ لێهاتن (paroxysmal onset)، کەوتن و بێهۆش بوونی لەپڕێکدا، دیتن و بیستن لەو بارودۆخەدا و خەیاڵات کردن. ئارگۆمێنت دژ بە پرۆگنۆز یاخود پێشبینییەکە فرێمۆن دەڵێ: تەمەنی محەمەد بۆ ئەو نەخۆشییە کە یەکەمجار لە چل ساڵیدا وەحی بۆ هاتووە، جێی پرسیارە. ئەو تەمەنە بۆ نەخۆشیی TLE زۆر دڕەنگە. بەڵام فرێمۆن لێرەدا دوو نیشانەی گرنگ

---

[١٠٥] David Samuel Margoliouth: Mohammed and the Rise of Islam, S. 46

[١٠٦] W. Montgomery Watt: Muhammad. Prophet and Statesman, S. 19

[١٠٧] Frank R. Freemon: »A Differential Diagnosis of the Inspirational Spells of Muhammad the Prophet of Islam«, *Journal of Epilepsia,* 17/1976, S. 423–427

لەسەر بیوگرافی محەمەد لەبەر چاو ناگرێ، کە ئەو لە تەمەنی منداڵی و لاویەتیشدا نەخۆشییەکی هاوچەشنی بووە بەڵام ئەوکات وەك سوورەی قورئان نەنووسراونەتەوە. لە تەمەنی چوار ساڵاندا محەمەد گوتوویە دوو مرۆڤ بە جل و بەرگی سپیەوە ئەویان توند لە باوەش گرتووە، سینگیان کردۆتەوە و دڵیان بە ئاوی متفەرك خاوێن کردۆتەوە.[١٠٨] لە یەك لە گێڕاوەکانیتردا هاتووە کە لە تەمەنی گەنجیەتی، لەپڕێکدا لەبەر دەرکەی کەعبە کەوتۆتە سەر زەوی. چاوەکانی خێل ببوون و بەرەو ئاسمان زەق ببوونەوە. هاواری مامی کردووە کە بەری(گەڵ وگونی) داپۆشێ.[١٠٩]

ئەو نموونانەی سەرەوە دوو لەو بابەتانەن کە لەسەر تەمەنی گەنجیەتی محەمەددا گێڕراونەتەوە، دەنا ئەو تەمەنە تایبەتەی واهەیە ئەگەر بە ئانقەستیش بووبێ، بە پتوونی لە تاریکیدا ماوەتەوە. پسپۆری ئیسلام ناس تیلمەن ناگل "Tilman Nagel" لیستەیەکی بەبەڵگەی بۆ ئاماژەکردن بە نەخۆشییەکەی محەمەدی بڵاو کردۆتەوە: نیشانەکان لە حاڵەتی فێ لێهاتنی محەمەد: (بە ڕادەیەکی زۆر ئارەقەی کردووە، سەرەگێژە، ماندوویی). ناگل ئاماژە بەوەش دەکا کە زۆربەی قەیسەرانی ڕۆمیش ئەو نەخۆشییەیان لەگەڵ بووە.[١١٠]

دوکتۆرێکی تورک بە ناوی دەدە قورقود "Dede Korkut" لە کتێبی The " Life Alert Medical Case of Muhammad" دا چەند لە نیشانەکانی ئەو نەخۆشییە لیستە دەکا کە محەمەدیش تووشی بووە و لە مرۆڤی تووشبووی ئەو نەخۆشیی TLE یەشدا دەبینرێن. بەتایبەت بیستنی دەنگی زەنگوڵە بۆ ئەو یەك لەو نیشانە گرنگانەیە بۆ نەخۆشبوونی محەمەد.[١١١] ئەوەش لەسەر محەمەد دەزانین کە رقی دنیای لە دەنگی زەنگوڵە و مۆسیقا بووە. لە گوتەیەکی حەدیسدا دەڵێ: "*هیچ کاروانێك لە لایەن فریشتەکانەوە ئاگاداری و*

---

[١٠٨] Ibn Hischām: Sirat an-nabi, 1:216

[١٠٩] Al-Bukhari: Sahih al-Bukhari, Hadith Nr. 1505

[١١٠] ››Legende und Heilsbringer«, ein Interview mit Tilman Nagel, *Der Standard,* 4. Juli 2008

[١١١] Korkut, Dede: Life Alert. The Medical Case of Muhammad, S. 54f.

هاوڕێیی ناکرێن ئەگەر سەگ یا زەنگوڵە لەگەڵیاندا هاوڕێ بێ".[112] لە گوتەیەکیتری حەدیسدا دەڵێ: "*زەنگوڵە شمشاڵی شەیتانە*".[113]

بە ئەگەری زۆر دەنگی زەنگوڵە بۆتە هۆی فێ لێهاتنی محەمەد. دوای گرتنی ناوچە مەسیحییەکان لە لایەن لەشکری ئیسلامەوە لە زۆربەی ئەو ناوچانەدا دەنگی زەنگوڵەی کلیسایان قەدەغەکردووە. بۆ زۆربەی لایەنگرانی داعیش دەنگی زەنگوڵە تەنانەت تا ئەمڕوش قەدەغەیە. دەدە قورقود "Dede Korkut" هەروەها چەند تایبەتمەندیتریش لیستە دەکا کە پەیوەندییان بە نەخۆشیی TLE وە هەیە و لای محەمەدیش بینراون: دڵەکوتە، رق و قین، کینەیی بوون، هەستی تاوانباری، خەمۆکی، خەمباری و بیری خۆکوژی، زێدەرۆیی ئەخلاقی، وزەی ئاڵوگۆڕی سێکس، زێدەرۆیی سێکسیی هیپەرگرافی یاخود پارانۆیا.[114]

عەبباس سادقیان دەمارناسێکی ئێرانییە کە ئەزموونێکی زۆری لەسەر مرۆڤی توشبووی نەخۆشیی TLE هەیە. ئەویش لەسەر ئەو نەخۆشییە لە کتێبەکەیدا بە ناوی شمشیر و مقەست "Sword and Seizure"، ئەو بۆچوونە پشت ئەستوور دەکا: "فێ لێهاتنی محەممەد و بنیاتنانی ئیسلام"Muhammad’s Epilepsy and the Creation of Islam بۆ ئەو بیستنی دەنگی زەنگوڵە و بینینی خەون و خەیاڵ لەو بارودۆخەدا دوو نیشانەی ڕوونی ئەو نەخۆشییەن. دوکتۆر عەبباس سادقیان لە کەسایەتیی محەممەددا نیشانەی تێکچوونی هەڵس و کەوت، پارانۆیا و خۆپەرستی دەبینێ. ئەزموونێکی هاوچەشنیش نووسەری ئێرانی عەلی سینا لە کتێبەکەی بە ناوی تێگەیشتن لە محەممەد "Understanding Mohammad" دا پێی گەییوە.

بە پێی بۆچوونی ئەو پسپۆرانە وێدەچێ محەمەد لە ڕاستیدا لەژێر نەخۆشییەک جیا لە فێ لێهاتن، ڕەنجی کێشابێ کە نیشانەکانی تەنیا بە فێ لێهاتن ڕوون ناکرێنەوە. وەك کێشەی شەڕخوازی یاخود کێشەی ئیمپاتی یا سۆز. زەجرکێشان و هەڵس و کەوتە سرنجڕاکێشەکانی محەمەد ئەو کات و ئێستاش بۆ مێژووی ئیسلام و زۆربەی

---

[112] Al-Nawawi: Sahih Muslim: Kitab al-Libas, Hadith Nr. 2113

[113] Al-Nawawi: Sahih Muslim: Kitab al-Libas, Hadith Nr. 2114

[114] Korkut, Dede: Life Alert. The Medical Case of Muhammad, S. 35

موسوڵمانان تا ئەمڕۆش ئاكام و ئاسەواری خۆی بەجێ هێشتووە. لە سووڕەی ٣٣ و ئایەی ٢١ دا قوڕئان لە موسوڵمانان داوا دەکا محەمەد وەك مرۆڤێکی نموونە سەیر بکەن. ژنەکەی محەمەد واتە ئایشە بەم وشانە سەبارەت بە محەمەد دەدوێ: "ئەو(محەمەد) قورئانێك بوو لەسەر دوو قاچ" ئەو ئاخەفتنەی ئایشە لە سووڕەی ٥٣ دا دەسەلمێرێت: *"لەو قسانەی محەمەد دەیانکات هەر هەموویان وەحی خوداین"*. ئەو چەشنە سووڕانە تا ئەمڕۆش لە دنیای ئیسلامدا بەرگریی لە ڕەخنەگرتن لە خۆی و کارەکانی دەکەن. تاقمێك لە رفۆرمیستەکان هەوڵیان داوە لە نێوان نووسراوەکانی قورئان و گوتەکانی حەدیس و سیڕە، یان ژیننامەکانیدا جیاوازی دابنێن، بەڵام نە لە لایەن عالمان و نە لە لایەن خەڵکییەوە پشتیوانیان لێ نەکراوە. بۆ عالمانی ئیسلامی، ئیسلام تێکەڵاوییەکە لە قورئان، حەدیس، ژیننامەکانی محەمەد و داب و نەریتی ئیسلامی. بە بۆچوونی ئەوان هەر کەس هەوڵی جیاکردنەوەی ئەوانە بدات، هەموویان بە تەواوی لێک هەڵدەوەشێنێت.

ڕەخنەی ڕاستەوخۆ لە محەمەد لە لایەن هەموو موسوڵمانانەوە رەد دەکرێتەوە و بە شتێکی نامۆ دادەنرێت، چونکە محەمەد پێغەمبەر و ئەو کەسەیە کە وەحی بۆ هاتۆتە خوارێ و تەنیا شاهیدە کە قورئان لە ڕاستیدا لە لایەن خوداوە نێردراوە. ڕەخنە گرتن لە کەسایەتیی محەمەد دەتوانێ ناڕاستەوخۆ پەیامەکەی و هەروەها پایەی ئایینەکە، کە تەنیا لەسەر ئەو و گوتەکانی ئەو ساغ بوونەتەوە و موسوڵمانان بوون و شوناسی خۆیان لەوەوە دەزانن، بەرێتە ژێر پرسیار و لاوازی بکات. هەر بەو هۆیەوە زۆربەی ڕێفۆرمیستەکان ملی بۆ خوار دەکەنەوە و بەپەلە دەیسەلمێنن کە محەمەد و قورئانەکەی بە هەموو شێوەیەك بپارێزن، بەتایبەت کاتێ وەدوای دۆزینەوەی هۆکار بۆ پۆتێنسیالی شەڕخوازی یاخود تەوەری پەرەسەندنی ئایینی ئیسلام دەکەون.

زۆربەی ڕێفۆرمیستەکان بە هیچ شێوەیەك نەک هەر خۆی لێ نادەن، بەڵکوو بیریشی لێ ناکەنەوە کە گۆڕانکاریی بەسەر نووسراوەکانی قوڕئان یا هەڵس و کەوتی کەسایەتی محەمەد دا بێنن و خاڵە زەقەکانیش بە هەڵەی مێژوونووسان و حەدیس نووسانی دوای سەردەمی محەمەد دادەنێن. پاوانخوازییەکەیان هەمیشە ئەوەیە کە عالمانی ئیسلامی یا لە نووسراوەکان تێنەگەیشتوون، یاخود گۆڕانکارییان بەسەردا هێناوە. چونکە هەم قوڕئان و هەم پێغەمبەر نییەتیان باش بووە. بۆ دووپاتکردنەوە

بڵێم: ئەو ڕێفۆرمیستانە، بێ ئەوەی خۆیان ویستبێتیان، بەو بۆچوون و هەڵوێستانەیەن لەگەڵ کۆنزێرواتیوەکان و تەنانەت تێرۆریستەکانیش پەیمانیان بەستووە. لەبەر ئەوەی ئەوان قورئان و محەمەد وەك بەرزترین و مەزنترین هێز دەناسێنن، هەڵس و کەوتە گوماناوییەکان و هەڵەکانی محەمەد نەک هەر دادەپۆشن بەڵکوو ئەو هەڵس و کەوتانە وەك نموونەیەکی باش بە موسوڵمان پێشان دەدەن. بەو هۆیەشەوە زۆربەی هەڵس و کەوتە نا سەلامەتەکانی محەمەد بە میرات بە موسوڵمانان گەییون کە لە بەشەکانی داهاتوودا شی دەکرێنەوە:

- خۆ پەرستیی و شەیدایی بۆ بەڕێوەبردنی کاری ناحەز،

- تێکەڵ وپێکەڵبوون و وەسواسی فکری و کردەوەیی؛

- پارانۆیا؛ و

- نەبوونی توانا بۆ گوێڕایەڵ کردن بۆ ڕەخنە.

محەمەد خۆی وەك ئاخرین پێغەمبەرێک سەیر کردووە کە پەیامی کۆتایی لە لایەن خوداوە پێدراوە. ئەو لە قورئاندا خۆی وەك کەسایەتییەکی نەجیب بە تایبەتمەندیی ئەخلاقی بەرزەوە ناساندووە(سوورەی ٦٨ ئایەی ٤). هەروەها لە سوورەی ٢١ ئایەی ١٠٧ دا خۆی لە قورئاندا وەك رەحمەتی ئیلاهی بۆ سەرجەم مرۆڤی سەر ئەم هەردە لە قەڵەم دەدا. هەروەها، پێداهەڵگوتن و ئافەرین کردن لە خۆیشی لە لایەنگرەکانی چاوەڕوان کردووە.

تەنانەت تا ئەمڕۆش هەر کات موسوڵمانان ناوی بێنن بە پەلە "سڵاوی خودای لەگەڵ بێ"ی بەدوادا دەڵێن. محەمەد خۆی ئەو دێرەی لە قورئاندا بۆ موسوڵمانان پێش نووس کردووە. لەوێدا و لە سوورەی ٣٣ ئایەی ٥٦ دا نووسراوە: "*خودا و فریشتەکان سڵاو بۆ پێغەمبەر دەنێرن، ئەی ئەو کەسانای ئیمانتان هێناوە، سڵاوی بۆ بنێرن و تەسلیمی فەرمانی ئەو بن*". هەروەها محەمەد بۆ لایەنگرەکانی ڕوون دەکاتەوە کە بە بێ خۆشەویستیی ئەو، ناتوانن باوەڕی ڕاستەقینەیان هەبێ:" *هیچکام لە ئێوە ناتوانن باوەڕێکی ڕاستەقینەتان هەبێ تا ئەو کاتەی منتان لە دایك و باب، منداڵ و هەموو مرۆڤی ئەم جیهانە خۆشتر نەوێ*".[١١٥]

لەبەر ئەوەی لە ژیانی منداڵی و گەنجیدا نە هەستی بە خۆشەوستی و نە بە فەرمی ناسینی کەسایەتیی خۆی کردووە، هەستی بایەخداربوونی کەسایەتییەکەی زۆر لاواز بووە و هەمیشە بە هەڵس و کەوتی مرۆڤەکانیترەوە بەسترابۆوە. عەلی سینا لەسەر خۆپەرەستیی محەمەد بەو شێوەیە دەدوێ: "مرۆڤی خۆ پەرەست پێویستیی بە ستایشکردن هەیە. ئەو بازنەیەك بە دەوری خۆیدا دەکێشێتەوە، و خۆی وەك ناوەندی بازنەکە سەیر دەکات. ئەو، لایەنگرەکانی بۆ ناو ئەو بازنەیە ڕادەکێشێ، پاداشیان دەداتێ و هانیان دەدا بۆ ستایش کردنی خۆی. ئەو کەسانەی لە دەرەوەی بازنەکە ماونەتەوە، وەك دوژمنی خۆی سەیر دەکات."[١١٦]

[١١٥] Al-Bukhari: Sahih al-Bukhari, Hadith Nr. 15

[١١٦] Ali Sina: Understanding Muhammad. A Psychobiography of Allahs Prophet, S. 61

ئەو کاتەی محەمەد هێشتا هێزی سوپایی نەبوو، خەونی بەهێزبوون و حکوومەتکردنی دەبینی و بەو کارە ڕۆحی خۆپەرستیی خۆی ڕازی ڕادەگرت. ئەو خەونی بە دێو و درنجەوە دەبینی، کە بە کۆمەڵ بۆ لای دەهاتن و لە کۆتاییدا باوەڕیان بەپەیامەکەی دەهێنا. بە سواری ئەسپ کۆچی بۆ ئورشەلیم دەکرد، خۆی وەك ئیمام و پێشنوێژی هەموو پێغەمبەرەکانی تر لە ئەژمار هینابوو، هەڵدەفڕێ بۆ ئاسمان و لەگەڵ خودا لەسەر تەختێك دادەنیشت. کاتێ هێزی سوپاییشی هەبوو، هەتا سەرجەم ناوچەکانی دەوروبەری خۆی نەخستە ژێر حوکمی خۆیەوە، ئارام نەبۆوە.

خۆپەرستیی هەم پەیوەندیی بە متمانە بەخۆ بوونەوە هەیە و هەم بە گرێی خۆ بەکەمزانینەوە. خۆپەرستان بە داخوازی و هاواری بێ ئەملا و ئەولا بۆ گوێڕایەڵی و یاسای تایبەت، ناودێر کراون. دەشزانین کە ژمارەی ژنەکانی محەمەد زۆر لەوە زیاتر بووە کە بۆ لایەنگرەکانی بە فەرمی ئیزن داوە. تەنانەت زەماوەند لەگەڵ بووکەکەی خۆیشی تەنیا بە هۆی یاسای تایبەتی کە لە قوڕئانیشدا باسی لێوە کراوە، مومکین کردووە. ئەو یەك لە پێنجی دەسکەوتی شەڕی بۆ خۆی هەڵدەگرت و پاشماوەکەشی بەسەر شەڕکەرەکانیدا دابەش دەکرد. بڕیارەکانی بەهۆی هێزی قوڕئانەوە جێی ڕەخنەلێگرتنیان لێ بەسترابوو(سووڕەی ٣٣ ئایەی ٥٦). زۆربەی ئەو کەسانەی پشتیان تێکردووە و یاخود ڕەخنەیان لێ گرتووە، دەبوو بکووژرێن.

زۆربەی جار خۆپەرستان هەست بە ئیمپاتی(سۆز) ناکەن و ویست و هەستپێکردنی ئەوانیتر نابینن و یاخود گرنگایەتیی پێ نادەن. هەڵس و کەوتی محەمەد لە هەنبەر هۆزە جوولەکەکان و دەستڕێژی سێکسی بە سەفییە لە ڕۆژی کووژرانی باوك و برا و مێرد و بنەماڵەکەی، دوو نموونەی زەقن بۆ کێشەی نەبوونی هەستی ئیمپاتی پێغەمبەر. خۆپەرەست نەتەنیا داوای گوێڕایەڵی و سەردانەواندن لە لایەنگرەکانی دەکات، بەڵکوو داوای خۆ قوربانیکردنیشیان لێ دەکات. لە پشت هەر دیکتاتۆرێك خۆپەرەستێك ڕاوەستاوە. ئەو سەروەری و ملهوڕیی و زۆرداریيە ڕەنگە هەمیشە داوای ئەوە لە مرۆڤ نەکەن کە وەك کەسایەتییەك پەرستشیان بکەن، بەڵام چاوەڕوانیی لە لایەنگرەکانیان دەکەن کە بە هەموو هێزیانەوە بۆ مەبەستەکانیان پشتیوانیان لێ بکەن. ئەو هەڵس و کەوتانە پڕ بە پێستن بۆ هیتلێر، ستالین و محەمەد. سەرەڕای

ئەوەش خۆپەرەستیی دەبێتە هۆی هەڵس و کەوتی لەخۆبایی بوون، بەسەر خۆدا هەڵگوتن و ئاکامەکەشی دەبێتە ئاکار-خراپی لە هەنبەر بچووکترین ڕەخنەدا.

محەمەد مرۆڤێکی لە ڕادەبەدەر کۆنتڕۆڵچی بووە. ئەو هەڵسو کەوتەشی تەنیا لە خوداکەیەوە وەك ئاوێنەیەك لەخۆی داوەتە دەرەوە. خودایەکی بەخیل، کە ٢٤ کاتژمێر کۆنتڕۆلی مرۆڤ دەکا و نەك هەر بۆ کردەوەکانیان بەڵکوو بۆ بیرکردنەوەش سزایان دەدات:

"هەر شتێك لە ئاسمان و زەویدا بێت، هیّ خودایە. لەبەر ئەوە، ئەو نیازەی لە دڵتان دایە چ ئاشکاری بکەن یا بیشارنەوە، خودا بەو پێوەرە هەڵس و کەوتتان لەگەڵدا دەکات، هەرکەسێکیشی بیهەوێ (ئەگەر شایانی بێ) دەیبەخشێ و هەرکەسیشی پێ خۆش بێ و شیاوی بێ سزای دەدات. خودا بەسەر هەموو شتێکدا توانایە". (سوورەی ٢ ئایەی ٢٨٤).

محەمەد لایەنگرەکانیشی زۆر بیرمەندانە کۆنتڕۆڵ دەکرد. پێنج جار لە ڕۆژدا بە بیانوی نوێژکردن لە دەوری خۆی کۆ دەکردنەوە. هیچ بیانوویەکیشی بۆ بەشدار نەبوون، جگە لە نەخۆشییەکی قورس یا سەفەری ڕێی دوور، لە لایەنگرەکانی قەبووڵ نەدەکرد. محەمەد بەهۆی یاساکانی حەدیسەوە هەموو پێویستیی یاخود هەڵس و کەوتێکی بۆ لایەنگرەکانی ڕوون کردبووەوە: ریتمی خەوتن، چەشنی جل و بەرگ لەبەرکردن، چالاکی سێکسی، کاروباری سەفەر، خواردن، خواردنەوە - و ئیتر بۆ هەموو شتێك بە ڕوونی و وردی یاسای بۆ دانابوون. تەنانەت بۆ چوونە سەر ئاودەست یاخود با لێبوونەوەش یاسای خۆی بۆ داناون.

زۆربەی ریتوال یاخود ڕێ و ڕەسمی ئیسلامیی لە دووپاتبوونەوەی بێ مانا پێکهاتوون، وەك نوێژکردن و ڕێ و ڕەسمی خۆ خاوێنکردنەوە. بە پێی ئەو ڕێ و ڕەسمانە هەر موسوڵمانێك دەبێ لە ڕۆژدا پێنج جار، تەنانەت لەو ناوچانەی ئاویش وەگیر ناکەوێ، بۆ نوێژکردن خۆی بشواتەوە. هەر کام لە ئەندامانی لەش دەبێ سێ جار بە ئاو خاوێن بکرێنەوە. ئەگەر بێتو ئاو وەگیر نەکەوێ، ئیزن بە مرۆڤی موسوڵمان دراوە، بە هەمان شێوە، بتوانێ بە خۆڵ و زیخیش دەستنوێژ بگرێ. هەر کەس ئەو ڕێ و ڕەسمە بەجێ نەهێنێ، دەبێ تاوانی بۆ بدا: محەمەد لایەنگرەکانی بە سزادان

دەترسێنی کە هەر کەس نەتوانی بۆ دەستنوێژ دەستی بە ئاو یا زیخ بگەیێنێ، لە قیامەت لەلایەن خوداوە دەسووتێنرێت.

ئەو چەشن هەڵس و کەوتانە تەنیا پرسیاری خاوێن ڕاگرتنی مرۆڤ نەبووە کە بەهۆی پیس و پڵۆخی مرۆڤی ئەو سەردەمە و گۆمانی حەمبەڵی بوونی محەمەدەوە بێت، ئەو کارە زۆرتر پەیوەندیی بە ناچار کردنی مرۆڤ لە لایەن محەمەدەوە بۆ کۆنتڕۆڵی ئەوان بووە. تەنانەت تا ئەمڕۆش سەرەڕای پاك و خاوێنبوونی مرۆڤی ئەم سەردەمە، هەر موسوڵمانێك ناچار بە خاوێنکردنەوە یاخود دەستنوێژگرتنی پێش نوێژ دەکرێ، تەنانەت کاتێك دەستی لە ژنێك بکەوێ یا بای لێ بێتەوە، تەواو بەو شێوەیەی محەمەد بۆی دیاری کردوون.

مرۆڤ دەبێ بە لاقی ڕاستی بچێتە ناو مزگەوتەوە، بەڵام بۆ چوونە ناو ئاودەست دەبێ قاچی چەپی وەپێش خات. پێش چوونە ژوور بۆ ناو ئاودەست دەبێ دوعا یاخود ناوی خودا بهێندرێ بۆ پارێزگاریکردن لە مرۆڤی موسوڵمان لە هەنبەر جندووکە و دێو درینج کە دەبێ هەمیشە خۆیان لە جێگای تاریك و تەنگ و ترینجدا شاردبێتەوە. دوای تەواوبوون لەسەر کاری ئاودەست هەمیسان ناوی خودا بۆ سپاس دەهێندرێ کە لە بەرانبەر ئەو بوونەوەرە مەترسیدارانە پارێزگاریی لێکردووە. لیستەی دۆعاکانی ڕۆژانەی مرۆڤێکی موسوڵمان بەو نموونانە درێژە پێدەدەین:

هەر موسوڵمانێکی باش و تەواو بۆ سەلماندنی ئایینی بوونی خۆی، دەبێ هەنگاو بە هەنگاو لاسایی هەڵس و کەوتی پێغەمبەر بکاتەوە. لەوێدا مافی چارەنووس، نەرمی نواندن، خۆڕێکخەری و خوڵقێنەریی هیچکام پێشبینی نەکراون، ئەو ئەرکانە بۆ عالمانی ئیسلامیی ئەمڕۆیی بارودۆخێکی هاسانتر بۆ حاکمبوونیان بەسەر موسوڵماناندا پێکدێنن.

تەواوی کاتی بەرنامە تەلەفیزیۆنیەکان بەوە پڕ بۆتەوە پرسیاری ئاسایی ڕۆژانە لە ڕوانگەی محەمەدەوە بۆ موسوڵمانان ڕوون بکەنەوە. کێشەی گەورە لێرەدا ئەوەیە کە مەبەستی سەرەکی سرنجڕاکێشانی مرۆڤ بۆ پاك و خاوێنی یا هەڵس و کەوتی ڕاست و دروست نییە، بەڵکوو ئەوەیە کە هەر مرۆڤێك خۆی لەگەڵ ئەو یاسایانەی محەمەد

دایناون ڕێك نەخات و بەجێیان نەهێنێ، بە چاوی مرۆڤێکی پیس و چەپەڵ و گوناهبار سەیر دەکرێن.

گوتە و کردارەکانی محەمەد بوونەتە هۆی ئەوەی تا ئەمڕۆش موسوڵمانان بە مەرجی ئەوەی هەموو ئەو یاسایانەی محەمەد بۆی داناون بەڕێوە بەرن، خۆیان بە کەسانێکی سەربەست و نزیك بە خودا هەست پێدەکەن. موسوڵمان بۆی نییە تەنیا بەشێك لە ڕێ و ڕەسمەکان بەجێ بێنێ و ئەوانیتریان بەڕێوە نەبا. ئەو سنوور و چوارچێوەیە کە وەدوای هەر هەنگاوێکی محەمەد بکەون، بە ناچار زۆربەی گەنجی موسوڵمان دەخاتە بازنەیەکی شەیتانییەوە، کە هەست بە گوناهبار بوون و ترس لەهەنبەر زۆربوونی تاوان، زۆر بە ساکاریی بەرەو ڕێکخراوە ڕادیکاڵەکانیان ڕێنوێنی دەکا. چونکە تەنیا لەو ناوەدا، مرۆڤ دەتوانێ هەست بەو ژیانە سیمبولیکە بکات کە پێغەمبەر و مرۆڤی دەوروبەری ١٤٠٠ ساڵ بەر لە ئێستا بەڕێوەیان بردووە. ترس لەوەی نەکا مرۆڤ ڕوانگەی بگۆڕدرێ و بگەڕێتەوە سەردەمی تاوانباریی، لەناو تاقمێکی موسوڵماناندا دەبێتە هۆکار، بۆ شەهید بوون و بەختکردنی ژیان. لە نەهایەتدا ڕێگای دەرچوون لەو گێچەڵە زۆر سامناکە: مرۆڤی شەهید نەک هەر چاوپۆشی لە هەموو گوناهەکانی دەکرێ، بەڵکوو بۆ هەمیشە جێگای لە بەهەشتدا گارانتی دەکرێ.

ئەوەندەی محەمەد لایەنگری زیاتر دەبوون، بەو ئەندازەیەش بارودۆخەکە و کۆنترۆلکردنیشیانی بۆی دژوارتر دەبوو و هەستی گومانی زیاتر تێدا پەروەردە دەبوو. تاوانبارەکان بە سزای ئەندامیی(لەشی)، سزادەدران و بێ دینەکان بە کوشتن. محەمەد ڕێگا چارەی کێشەی کۆنترۆڵی مرۆڤی دەوروبەری خۆی بە شێوەیەکی لەڕادەبەدەر سەرسووڕهێنەر دۆزییەوە و ئەو ئەرکەی بە فریشتەکان ئەسپارد: فریشتەکانی وەك هەواڵبەری نهێنی لەسەر شانیان دانا. بە گوێرەی قورئان لایەنگرەکانی محەممەد لە دوو فریشتە دەترسێنرێن کە لەسەر شانیان وەك سیخۆر وەستاون، چاوەدێرییان لێ دەکەن و ٢٤ کاتژمێر هەموو کردەوەکانیان دەنووسنەوە (سووڕەی ٥٠ ئایەی ١٧ و ١٨). هاوکات لەگەڵ ئەویدا کە شەیتان لە هەر کات و ساتێکدا هەوڵیداوە ئیماندارەکان لێ ڕێی ڕاست لا بدات، فریشتەکانی سەر شان وەك سیخۆڕێك هەموو هەڵس و

کەوتێکی مرۆڤیان بە چاك و خراپەوە نووسیوەتەوە. دابەشکرانی ئەرک بەسەر فریشتەکاندا بە شێوەیەکی باش و ڕێك و پێك هاتۆتە یارمەتیی محەمەد.

مەترسیی لە ڕێگای ڕاست ترازان لە لایەن شەیتانەوە و سووتانی هەمیشەیی لە جەهەنەم، کە زیاتر لە ٤٠٠ جار لە قورئاندا هاتووە، بە شێوەیەکی سەرسووڕهێنەر موسوڵمانان لە ژێر گوشار دادەنێن. لایەنگرەکانی محەمەد دەبوو ڕۆژ بە ڕۆژ قایمتر باوەڕی خۆیان بە ئایینی ئیسلام بسەلمێنن. هەر هەڵەیەك لە هەڵس و کەوتیاندا بە گومانی کارتێکەری شەیتان لەسەر مرۆڤەکە مانا دەکراوە. تەنانەت تا ئەمڕۆش ئەو هەڵس و کەوتانە هیچ گۆڕانکارییەکیان بەسەردا نەهاتووە. ئەزموونەکەشی ئەوەیە کە نەتەنیا بیری دژ بە ئایینی و ڕەخنە لغاو کراوە، بەڵکوو تەنانەت بیرێکی ئازادی کەسیی یاخود بچووکترین بڕیار کە جیاوازیی لەگەڵ نووسراوەکانی قورئان یاخود هەڵس و کەوتەکانی محەمەد دا هەبێ لە مرۆڤ قەدەغە کراوە. لێرەدا بەڵگە و لۆژیکی مرۆڤ لە حیساب نایە، بەڵکوو تەنیا بڕیارەکانی محەمەد بە گرنگ دەناسرێن و مرۆڤ ناچار بە بەجێهێنانی ئەوان دەکەن. هەر چەشن لادانێك لەو یاسایانە بە تاوان دێنە ئەژمار و هەر گوناهێك دەبێتە هۆی خۆ بە تاوانبار زانینێك. ئاواتی خۆ شوشتنەوە لەو تاوانانە، مرۆڤی موسوڵمان ناچار دەکات هەمیسان بە هەستی دەروونی خۆیەوە بنووسێتەوە و بۆ هەوڵدانی قەرەبووکردنەوەی تاوانەکەی هێندەیتر گیرۆدەی ئایینەکەی بکرێتەوە. مرۆڤ دەکەوێتە بازنەیەکی شەیتانییەوە کە لێدەرچوونی زۆر دژوارە. ئیسلامیستەکان و تێرۆریستە ئیسلامییەکان بە مەیل و خواستەوە باس لە تاوانەکانی پێشوویان دەکەن و لەگەڵ ڕابردووی تاوانبارییان ماڵئاوایی دەکەن. مەترسی گەڕانەوە بۆ هەڵس و کەوتی پێشوویان وەك موتۆڕێکی بەهێز بەرەو رادیکاڵبوونیان هان دەدا و ئورگانیزەیان دەکا. جا چ ناویان داعیش، سەلەفی، ئەلقاعیدە یا تالبان بێ، هەر هەموویان خۆیان بە درێژەپێدەری ڕێگای محەمەد دەزانن و دیارە خۆشیان بە تەنیا ڕێگای ڕاست دادەنێن.

هەر کەس خۆی دەستیکەم بگرێت، بە ئەگەری زۆر دوژمنانی دەوروبەریشی دەستیکەم دەگرێ. بە پێی هەواڵی سەرچاوە ئیسلامییەکەنی سەردەمی محەمەد، پازدە جار هەوڵی کوشتنی محەمەد دراوە. سێ یان لە لایەن عەرەبە بێ دینەکان و دوازدەشیان لە لایەن یەهوودییەکانەوە بەرێوە چووە. پێشتریش لەو نووسراوەیەدا ئاماژەم پێکرد کە فریشتەی سەرەکی جبرەئیل محەمەد لە پلانی پیاوێکی جوولەکە بە مەبەستی کوشتنی ئاگادار دەکاتەوە. پێغەمبەر بە بێ پشکنین یاخود هەبوونی بەڵگە، تەنیا لەسەر فانتازی و خەیاڵاتی خۆی هێرش دەکاتە سەر تەواوی هۆزەکە، کە لە کۆتاییدا بووە هۆی دەرکردنیان لە مەدینە و ئاوارە کردنیان.

هەروەها ئاماژەم پێکرد کە محەمەد پێش مردنی گوتبووی ژنێکی جوولەکە هەوڵی دەرمانداوکردنی داوە. ئیمامی شاری ڤیەنا- عەدنان ئیبراهیم "Adnan Ibrahim"، ئێستا ئەو ڕووداوە مێژووییە زیندوو دەکاتەوە و لە ئامۆژگاریی بۆ ئیسلامییەکاندا سوێند دەخوات تۆڵەی ئەوکارەی وا لە هەنبەر محەمەد کراوە، لە جوولەکەکان دەکاتەوە. بەو کارەی پەیوەندیی ڕاستەوخۆ لە نێوان یەهوودی سەردەمی محەمەد و یەهوودی ئەم سەردەمە پێکدێنێ: "*هیوادارم خودا لعنەت لە نەتەوەی یەهوودی بکات. (...)ئەوان تەنیا گزی و فێڵ، خەیانەت و کوشتن دەناسن*".

خاڵی ترسهێنەر لەو گوتەیەدا ئەوەیە: عەدنان ئیبراهیم وەك مرۆڤێکی ئایینی ئەوتۆ نەناسراوە کە رق و کینە لە ناو نەتەوەکاندا بڵاو بکاتەوە. کۆتایی نامەی خوێندنەکەی لە زانستگەی ڤیەنا "ئازادیی ئایین لە قورئان" بووە. ئەو مرۆڤە نەك هەر بۆ موسوڵمانانی وڵاتە عەرەبییەکان وەك ئیمامێکی نموونە لە ئەژمار دێ، بەڵکوو لە ئورووپا و بە تایبەت لە وڵاتی ئوتریش بەهۆی پێکهێنانی ڕیفۆرمی نوێی ئیسلامیی وەك مارتین لوتەر کینگ سەیر دەکرێ. سەیر ئەوەیە تەنانەت لە زمان ئەو مرۆڤەشەوە ئامۆژگاریی ئاگرین دێتە دەرێ، سەرەڕای جنێو دانی بە داعیش و گوتنی ئەوەی کە ئیسلامی ڕاستەقینە لە لایەن ئیسلامیستە ڕادیکاڵەکانەوە دزراوە.

لێرەدا پرسیار ئەوەیە: ئەو ئیسلامییە ڕادیکاڵانە کێن، و کێ ئەوانی بەو ڕێگایە کێشاوە؟ عەدنان ئیبراهیم وەڵامەکەی هەر لەو ئامۆژگارییەیدا دەداتەوە. ئەو دەڵێ: *"داعیش پرۆدوکت یاخود بەرهەمی دوژمنانی ئیسلامە بۆ هەڵوەشانەوە و کۆنترۆڵی باشتری وڵاتە ئیسلامییەکان."* تیئۆرییەکی ئاژاوەچییانە کە ئەویش هەر دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی محەمەد. محەمەد نەک هەر یەهوودییەکانی سەردەمی خۆی کونترۆڵ دەکرد، بەڵکوو شەڕێکیماڵوێرانکەری لە نێوان موسوڵمان و یەهوودی وەها وەڕێخست کە بە گوێرەی ئەوان تا قیامەت درێژەی دەبێ و لە کۆتاییدا بە سەرکەوتوویی موسوڵمانەکان تەواویی پێ دێ. ئەو توونا کردنە پەیوەندیی ڕاستەوخۆی بە ڕزگاری و ئازادیی موسوڵمانانەوە هەیە. دوای ئەو ڕزگارییەش قیامەت دێ.

هەستی گوماناوی بوونی محەمەد تەنیا لە هەنبەر یەهوودییەکاندا نەبووە، بەڵکوو هەموو نەتەوەکانیتری سەر زەویش دەگرێتەوە. ئەگەرچی لە قورئاندا نووسراوە کە خودا مرۆڤی بەسەر نەتەوە و هۆزەکاندا دابەش کردووە، بۆ ئاشنابوون لەگەڵ یەکتر... (سووڕەی ٤٩ ئایەی ١٣)، کەچی محەمەد بارودۆخی پێش قیامەت بۆ وەچەکانی داهاتوو ئاوا بەیان دەکات:

"ڕۆژێك دادێ کە نەتەوەکانیتر وەك خەڵکی برسی کە لە دەوری خواردەمەنی کۆ دەبنەوە، بەسەرتاندا دادەبارێن، (...) ئێوە لەو ڕۆژەدا ژمارەتان یەکجار زۆر دەبێ، بەڵام لاواز وەك کا لە بەرابەر سێڵاوێکدا. ئەوان هیچ ترسێکیان لە ئێوە نییە، چونکە ئێوە دڵتان لاوازە. (...) دڵەکانتان بۆیە کز و لاواز دەبێ، چونکە ئێوە ژیانتان خۆش دەوێ و ڕقتان لە مردن دەبێ".[١١٧]

ئیسلامیستەکان ئەو گوتەیەی محەمەد تا ئەمڕۆش لە دانیشتنەکانیاندا دووپات دەکەنەوە و بارودۆخی ئەمڕۆی موسوڵمانان بە بەڵگەیەک بۆ پێشبینییەکانی محەمەد لەمەڕ ئەم سەردەمە مانا دەکەنەوە و بە هاندەرێك بۆ گەڕانەوە بۆ سەردمی هێز ودەسەڵاتی ئەو کاتی دادەنێن. ئەو ئاواتە کاتێك پێکدێ کە مرۆڤی موسوڵمان مردنیان زیاتر لە ژیان خۆش بوێ و جیهاد بەڕێوە بەرن. دروشمی شەڕکەرە تێرۆریستەکان

---

[١١٧] Abū Dawūd: Sunan abu Dawūd, Hadith Nr. 4297

دژ بە ڕۆژئاوا لەخۆوە دروست نەکراوە کە دەڵێ: *"ئێوە ژیانتان خۆش دەوێ، ئێمەش مردنمان خۆش دەوێ"*. تەنانەت بۆ زۆربەی ئەو موسوڵمانانەی شەڕخوازی ڕەد دەکەنەوە، دابەشکردنی مرۆڤی سەر ئەم هەردە بەسەر دیندار و بێدین وەك یاسایە. بەهۆی پێغەمبەرەکەیان و هەستی گوماناوییەکەی لە هەنبەر نەتەوەکانیتر دیوارێکی بەرز لە نێوانیاندا کێشراوە. لە هیچ جێیەکیتری ئەم هەردە بە قەرا وڵاتە ئیسلامییەکان باس لە تێئۆریی خەیانەت لە پەیوەندی لەگەڵ خۆیان و دنیای ڕۆژئاوا و یەهوودییەکان ناکرێت. بەو چەشنە هەڵس و کەوتە تەنیا کێشەکان جێگۆڕکی دەکرێن، دوژمن بە تاوانکار دادەنرێت و بەحیسابی بێ لیاقەتی خۆیان، بەرپرسایەتیی لە هەنبەر ئەرکەکانی کۆمەڵگا وەلا دەنرێت.

ئەگەرچی لە هیچ جێیەکی قورئاندا بە ڕوونی نەنووسراوە کە مرۆڤ بەهۆی سووکایەتیکردن بە محەمەدەوە لە سێدارە بدرێ، بەڵام لە ژیننامەی محەمەددا زۆر جار باس لە مرۆڤی وا کراوە کە لەسەر کفر کردن و گاڵتەکردن بە پێغەمبەر، بە ئەمری محەمەد لە سێدارە دراون. بە پێی گێڕاوەکان ژمارەی ئەو کەسانە بە چل کەس دەگەن کە لە نێویاندا شاعیر و دەنگبێژیان تێدایە کە تەنیا ویستوویانە لە ڕێی هونەرەکەیانەوە قەشمەرە بە محەمەد و ئایینەکەی بکەن. تەنانەت لەو سەردەمەشدا بێدینی توانیویەتی بکوژ و جەرگبڕ بێ. النضر ابن الحارث "Al-Nadr Ibn Al-Harith" یەك لەو مرۆڤانە بووە. ڕۆشنبیرێکی خەڵکی مەککە، مرۆڤێکی دەنگخۆش کە سەری خۆی بە داب و نەریت و گێڕاوەکانی ئێرانی و یەهوودییەوە خەریك کردبوو و ڕۆژێك لە کۆبوونەویەکی خەڵکی مەککە دا سێ پرسیار لە محەمەد دەکا:

- خەوتووی افسس "Ephesus" کێ بوو؟
- ئەو پیاوەی بە دوو شاخەوە تەواوی زەوی گەڕاوە کێ بووە؟
- رۆح چییە؟

محەمەد نەیتوانیوە لەو کۆبوونەوەیەدا کتوپڕ وەڵام بداتەوە و بەڵێنی بە النضر ابن الحارث داوە ڕۆژێکی لەسەر ڕاوەستێ هەتا وەحی ئیلاهی پێ دەگا و ئینجا وەڵامی دەداتەوە. چەندین ڕۆژ تێپەڕ دەبێ بە بێ ئەوەی هیچ وەحیەك بۆ محەمەد بێتە خوارێ. دوو حەوتوو دواتر قورئان بە فریای هاتووە.[١١٨] لەپێشدا محەمەد بە گێڕاوەیەکی نامێژوویی لەسەر ئەسکەندەری مەزن بۆ ڕۆونکردنەوەی پیاوی دوو شاخ وەڵامی داوەتەوە. لە وەڵامی چیرۆکی خەوتووی افسس دا کە مرۆڤێکی ئایینی مەسیحی بە ناوی یەعقووب سارۆگ "jakob Sarug" (٤٥١-٥٢١) بووە و سروودێکی سەبارەت بە زۆرداریی ڕۆمییەکان وەك نیشانەیەک لە هەنبەر مرۆڤی ئایینی مەسیحی

[١١٨] Ibn Hischām: Sirat an-nabi, 1:379

هەڵبەستووە کە محەمەد بە پتوونی لە سوورەی ١٨ بە ناوی "جەهەنەم"، وەك چیرۆکێکی ڕاستەقینە دەیهێنێتەوە. لەسەر پرسیاری سروشتی رۆح محەمەد وەڵامێکی سەرچڵی داوەتەوە: "ئەوان لەسەر رۆح لێت پرسیار دەکەن. بڵێ: رۆح کارێکی ئیلاهییە و لەسەر ڕۆح، زانیارییەکی کەم بە ئێوە دراوە" (سوورەی ١٨ ئایەی ٨٥).

ابن الحارث وەڵامەکانی محەمەد رەد دەکاتەوە و قورئان بە لاساییکەر و دووپاتکەرەوی گێڕاوە و خوراڤاتی سەردەمی کۆن ناو دەبا. هەروەها دەڵێ: ئەو خۆی دەتوانی ریوایەت و گێڕاوەی زۆر باشتر لە هی قورئان بگێڕێتەوە.[١١٩] ئەو ڕاستییە کە ابن الحارث لە ناو کۆمەڵێکی خەڵکی مەککە ئەو سووکایەتییەی بە محەمەد کردووە، دەبوو تۆڵەی لێ بسەنرێتەوە. کاتێ دواتر محەمەد بووە حاکمی مەدینە، شەڕێکی مەزنی دژ بە خەڵکانی مەککە دەست پێکرد. لە نێوان ٧٠ کەسی بەدیلگیراوی شەڕ کە وەدەستی کەوتبوون، ابن الحارث یشیان لەگەڵدا بوو. لەگەڵ ئەوشداکە هەموو بەدیلگیراوەکان لە بەرانبەر پارەدا ئازاد کران، محەمەد دەستووری دا ابن الحارث و هەڤاڵێکی لە سێدارە بدرێن.[١٢٠]

شتێکی هاوچەشنیش لە حەدیسە کۆکراوەکانی ئەبوو داوود "Abū Dawūd" دا دەخوێنینەوە: " *ڕۆژێک محەمەد لە بەر دەرکەی مزگەوت تەرمی ژنێکی مردوو دەبینێ. ئەو لە نوێژکەرەکان پرسیار دەکات کێ ئەو ژنەی کوشتووە. پیاوێکی کوێر هەستا سەر پێی و گوتی: رەسووڵی خودا من ئەو ژنەم کوشتووە. ئەو ژنە کۆیلەی من بوو و دوو منداڵی وەك دەنکی یاقووتم لێی هەیە. ئەو دوێنێ سووکایەتی بە رەسووڵی خودا کرد. من پێم گوت کارەکەی باش نییە و نابێ شتی وا بڵێی. بەڵام ئەو سەرەڕای ئەوەش هەمیسان سووکایەتییەکەی خۆی دووپات کردەوە. لەسەر ئەو کارەی، من ناچار بە کوشتنی کرام، چونکە خۆڕاگریی ئەو سووکایەتییەی ئەوم نەبوو. لەسەر قسەی ئەو پیاوە محەمەد رووی دەکاتە نوێژکەرەکان و دەڵێ:* **ئێوە هەمووتان شاهیدن کە خوێنی ئەو ژنە بە حەڵاڵ رژاوە".** [١٢١]

[١١٩] Ibn Hischām: Sirat an-nabi 1:377f.

[١٢٠] Ibn Hischām: Sirat an-nabi 2:312

[١٢١] Abū Dawūd: Sunan abu Dawūd, Hadith Nr. 4361

کاری ترسێنەر لەو چیرۆکەدا تەنیا ئەوە نییە کە مرۆڤێك دایکی منداڵەکانی خۆی بەو تاوانەی کە گۆیا سووکایەتی بە محەمەد کردووە، دەکووژی، بەڵکوو باوکردنی زۆرداریی و تووڕەیی لەناو بنەماڵە شەخسییەکاندایە. بەو کارە بەڕێوەبردن و ئیزنی کوشتن لە چوارچێوەی حاکمان و زۆرداران دێتە دەرێ و دەچێتە ناو ماڵەکانەوە.

هەر لە هەمان کۆکراوەکانی حەدیسدا چیرۆکێك لەسەر ژنێکی یەهوودی دەگێڕدرێتەوە کە لە لایەن هەڤاڵێکی محەمەدەوە خنکێندراوە، چونکە ژنەکە سووکایەتی بە محەمەد کردووە یاخود لە پشت سەری محەمەد قسەی کردووە. لێرەشدا محەمەد پشتیوانی لە مرۆڤکوژەکە دەکا و کارەکە بە شتێکی ئاسایی و فەرمی دادەنێ.[١٢٢]

کاتێ من لە مانگی ژوێنی ساڵی ٢٠١٣ لە کۆبوونەوە و کۆنفرانسێک لە شاری قاهیرە بۆچوونی خۆم لەسەر ئەوە ڕاگەیاند کە ئیسلامی فاشیستی لە سەردەمی محەمەدەوە دەستیپێکردووە، پرۆفسۆرێکی زانستگەی ئەلئەزهەر بانگی بۆ کوشتنی من دا و بۆ بەڵگە هێنانەوە بۆ ئەو کارەی چیرۆکی کوشتنی ژنی پیاوە کوێرەکەی گێڕایەوە.

هەمیشە لە کاتی بێ هێزی و سەردەمە نائارامەکاندا یاسای سووکایەتیپێکردن بە شتە پیرۆزەکان توند و تیژتر دەکرێنەوە. محەمەد نەک هەر بەرگریی لە کوشتنی ڕەخنەگران نەدەکرد، بەڵکوو پلانی بۆ لەناوبردنی شاعیران و ئەو مرۆڤانە دادەڕشت کە تەنیا وەك 'حەنەك' ناوی ئەویان لە شیعرەکانیاندا هێنابوو، وەك شاعیر کعب ابن الشرف "Kaa’b Ibn al-Ashraf" کە محەمەدی تۆمەتبار کردبوو بەوەی تێکستی قورئانی لە نووسراوە یەهوودییەکانەوە دزیوە بە بێ ئەوەی لە مەبەست و ناوەڕۆکی نووسراوەکان تێ گەیبشتبێت. محەمەد لە هەنبەر ئەو چەشنە گوتانە، بەتایبەت خستنە ژێر پرسیاری خوداکەیدا بە هیچ شێوەیەك خۆڕاگریی نەدەکرد، هەر بەو هۆیەش فەرمانی کوشتنی ئەو شاعیرە یەهوودییەی داوە. تەنانەت فەرمانی کوشتنی ئەو کەسەشی دا، کە پێشتر وەحیەکانی بۆ دەنووسیەوە.

---

[١٢٢] Abū Dawūd: Sunan abu Dawūd, Hadith Nr. 4362

محەمەد سوورەیەکی بۆ خوێندبۆوە کە لەوێدا خودا پەرەسەندنی کورپەڵە یا پێزی لە دانە بچووکەکانی سپێرمەوە بۆ خوێنی دەڵەمە و گۆشت و ئێسقان ڕوون کردۆتەوە. نووسەرەکە بۆخۆی کومێنتارێکی لەسەر ئەو سوورەیە بەو شێوەیە نووسیبوو: "کە وابوو ستایشی خودای موبارەك دەکەین، کە باشترین خوڵقێنەرە!" محەمەد بە نووسەرەکە دەڵێ بەڵێ، خوداش ڕاست بەو شێوەیە سوورەکەی بۆ نازڵ کردووم و ئەمری پێدەکا ئەو گوتەیە لە ئاخری سوورەکە زیاد بکات. نووسەرەکە، گومانی لە وەحیەکانی محەمەد تێدا پێکهاتووە و ویستوویە محەمەد تاقی بکاتەوە. جارێك بەجێی ئەو گوتەیەی وا محەمەد بۆی خوێندۆتەوە، شتێکیتری تێدا نووسیوە. دواتر بینیویە کە محەمەد جیاوازیی نێوان وەحیەکانی خودا و نووسراوەی نووسەرەکەی هەست پێ نەکردووە. نووسەرەکە ئاییینی ئیسلامی وەلا ناوە و لەناو خەڵکیدا گێڕاویەتەوە کە قورئان گوتەی خودا نییە. لەبەر ئەوە محەمەد حوکمی کوشتنی نووسەرەکەی داوە. تەنیا بەهۆی ناوبژی کردنی چەند کەس لە بازرگانە دەوڵەمەندەکان و عوسمان کە دواتر بوو بە خەلیفەی ئیسلام، محەمەد لەو کارە پەشیمان کراوەتەوە. بەڵام ئەو بەخشین و لێبووردنە نەبووە هۆی ڕزگاریی شاعیر و نووسەرەکانیتر بەڵکوو لەسەر ڕەخنەیەکی بچووك لەهەنبەر سوورەکانی محەمەد، گیانی خۆیان بەخت کردوە.

هەر کەس سووکایەتی بە محەمەد کردبایە ژیانی خۆی دەخستە مەترسییەوە. ئەو کارە وەك یاسای لێهاتبوو، بەڵام لەهەر جێگایەك و لە هەموو مێژوویەکی ئیسلامیدا بەڕێوە نەچووە. لە نێوان سەدەی هەشتەم و یازدەهەمدا ئەو یاسایە لە بەغدا و ئیسپانیا هیچ ڕۆڵێکی نەدەگێڕا چونکە بارودۆخی بەهێزی نیزامی و ئابووری بۆ پتەوی و خۆڕاگری بەهێزی دنیای ئیسلام بەرپرس بووە. وەرگەڕانەوە و لادان لە دین لە نێوان شاعیران و ئەدیباندا ببوو بە مۆد. کەچی لە سەردەمی خاچ پەرەستەکانەوە تاوانی توند و تیژی لادان لە دین و سووکایەتی کردن بە پێغەمبەر، بەرپرسانی ئاییینی لێك نیزیك کردۆتەوە و بۆ پێشگری لەو کارانە ڕێکی خستوون. باوکە گەورەی مودێڕنی سەلەفییەکان ابن تەیمییە "Ibn Taimiyya" لە سەدەی ناوەڕاستدا پەرتووکێکی بە ناوی "شمشیری کێشراو لەهەنبەر سووکایەتیکردن بە پێغەمبەر"دا نووسی و سەدان بەڵگەی بۆ لە سێدارەدانی ئەو چەشن مرۆڤانە هێنایەوە.

تا ئەمڕۆش زۆربەی موسوڵمانان لەسەر ئەو باوەڕەن کە سووکایەتیکردن بە پێغەمبەر شایانی سزادرانە، بەڵام لەسەر چەشنی سزادانەکە دەنگی جیاوازیان هەیە. تاقمێك دەڵێن، تەنیا خودا بۆی هەیە، ئەو مرۆڤانەی بە پێغەمبەر سووکایەتی دەکەن، سزا بدا و بڕێکیش لەسەر ئەو بۆچوونەن کە موسوڵمانی ڕاستەقینە دەبێ تۆڵە لەو مرۆڤانە بستێنێتەوە. بە دوای هێرشی داعیش بۆ شارلی هێبدۆ "*Charlie Hebdo*" دیارە زۆربەی وڵاتانی ئیسلامی ئەو کارەیان بە فەرمی مەحکووم کرد، کەچی لە مێدیاکانی وڵاتانی عەڕەبیدا هەست بە خۆشحاڵیی خەسارگەیاندنی ئەو کارە دەکرا. عەڕەبستانی سەعوودی لە سەرەخۆشی پاریسدا بەشداری کرد بەڵام چەند کاتژمێر دواتر بلاگ نووس رائیف بدەوی "Raif Badawi" لە شاری جەددە بە هۆی ڕەخنە گرتن لە ئایینی ئیسلام، قامچیکاری دەکرێت و دە ساڵ زیندانی بەسەردا دەسەپێنرێت. سەرەتای ساڵی ٢٠١٥ کۆمەڵێکی خەڵکی لە کابولی ئەفغانستان لاوێکی ئەفغانیان بەردەباران کرد، بەو تاوانەی گوایە قورئانی سووتاندووە. مامۆستایەکی ژنی قوتابخانەی ئینگلیزی لە سوودان زیندانی کرا بەو تاوانەی ناوی بووکە ورچەکەی خۆی نابوو محەمەد. هەروەها کلووپی تۆپی پێی شاڵکە لە ئاڵمان لەبەر ئەوەی لە سروودێکیاندا گوتبوویان: "محەمەد پێغەمبەرێك بوو کە لە تۆپی پێ نەدەگەیی"، کەوتنە ژێر ڕەخنەی زۆر توندی ئیسلامیستەکانەوە. سەرەڕای ئەو هەموو رەخنانەش لای کەم ناوەندی ئیسلامی لە ئاڵمان ڕایگەیاند: "محەمەد نەیدەتوانی زانیاری لەسەر تۆپی پێ هەبێت."

نەخۆشییەکانی پێغەمبەر بە ئازارە کەسییەکانی خۆیەوە دەستی پێکردووە بەڵام خۆراك و پێویستییەکەی وێنەیەك بووە لە خوداکەی کە نە جێی خستنە بەر باسە و نە بەرپرسایەتیی دەکەوێتە سەر. خودایەك کە مرۆڤ لە ڕێی دوورەوە هیدایەت دەکا و هەمووشتێك بەهۆی یاسا و قەدەغەکانیەوە کۆنتڕۆڵ دەکا. ئەو ئاگای لە ئاکاری مرۆڤ هەیە و بۆ هەر هەڵەیەك و تەنانەت بۆ بیرکردنەوەی جیا لە یاساکانی خۆیشی، سزایان دەدا و ئیزنی لە ژێر پرسیار خستنی خودایان پێ نادات. هەموو بڕیارێک هەر خۆی دەیدا و هەمووشتێکیش خۆی کۆنتڕۆڵی دەکا. خودا خۆی مێژوو و چارەنووسی مرۆڤی دیاری کردووە، نەك مرۆڤ و ئاکارەکانی. لێرەشدا هەم کێشەی سەرەکی و ناوەندیی دەستپێدەکات و هەم ئاماژە بە ڕێگاچارەکەی.

ئەوشتەی دنیای ئیسلامی نەخۆش کردووە، تەنیا ئەوکاتە دەتوانێ سارێژ بکرێت کە موسوڵمانان بتوانن خۆیان لە نەخۆشییەکانی پێغەمبەرەکەیان دوور بخەنەوە: باوەڕ بە چارەنووس، وەسواسی بیر و بۆچوون، متمانەبەخۆیی، پارانۆیا، ناتەوانیی گوێڕایەڵی لە ڕەخنە و هەروەها هەستی تووڕەیی. وێنەی چەواشەکردن و بە لاڕێدابردنی خودا، کە وەك نموونە و ڕێنموونیەك بۆ کۆمەڵگای لێهاتووە، دەبێ بخترێتە ژێر ڕەخنەوە. ڕێفۆرمێك کە ئیزنی نەبێ سێ یەی 'محەمەد، خودا و قورئان' بخاتە بەر ڕەخنە، ڕێفۆرم نییە بەڵکوو خۆفریودانە. ئیسلامی فناتیك و ناتولەرانسی، بەرهەم و درێژەی تێنەگەیشتن لە تێکست و نووسراوەکان نییە، بەڵکوو بەرهەمی زێدەڕۆییە. ڕێفۆڕمی بیرکردنەوە ئەو کات دەستپێدەکات کە موسوڵمانان هەوڵ بدەن محەمەد لەناو چوارچێوە و قەفەزە پیرۆزەکەی ئازاد بکەن و تەنیا بە مرۆڤێکی دابنێن. تازە ئەوکاتە دەتوانن خۆیان لە بەندیخانەکەی ڕزگار بکەن و ببنە بەشێك لە مێژووی ئێستا، مێژوویەك کە نەك لە لایەن خوداوە بەڵکوو لە لایەن مرۆڤەوە بڕیاری لەسەر دەدرێت.

چەندین ساڵ بەر لە ئێستا موسوڵمانێکی زۆر بە ئیمان بووم. لەگەڵ خوێندکارێکی ئاڵمانی لە ئاوکسبۆرگ ببووم بە هەڤاڵ کە پلانی دانابوو لە داهاتوودا ببێ بە مامۆستای ئایینی. ڕۆژێك پێکەوە دانیشتبوین و لێی پرسیم ئەگەر پێم خۆش بێ، نوکتەیەکی پێکەنینم بۆ بگێڕێتەوە. گوتی:

قەسابێکی شاری مونیخ دەمرێ و دەچێ بۆ بەهەشت. پێتروس "Petrus" لەبەر دەروازەی بەهەشت پێشی پێ دەگرێ و دەست دەکا بە دۆزینی گیرفانەکانی. پێتروس کاڵباسێکی قەڵەوی سپی لە گیرفانیدا دەدۆزێتەوە و لە قەسابەکە دەپرسێ ئەو شتە چییە و بۆ پێتە. قەسابەکە لە وەڵامدا دەڵێ: "ئەوە خواردەمەنی منە، من بە بێ ئەوە ناتوانم بژیم." پێتروس پێی دەڵی تا ئەو کاتەی نەزانم ئەو شتەی پێتە چییە، ناهێڵم بچیە ژوورێ. پێتروس لە عیسا پرسیار دەکا ئایا ئەو شتە درێژە قەڵەوە دەناسێ؟ عیسا وەڵامدەداتەوە: "نا نازانم پێتروس، لە دایکم بپرسە، چونکە ئەو زیاتر لە بازاڕ خواردەمەنی دەکڕی و خۆی بەو شتانەوە خەریك دەکرد". پێتروس لە مریەم پرسیار دەکا ئایا ناسیاوی ئەو خواردەمەنییە درێژە هەیە؟ دایکی خودا، کاڵباسەکە لە دەستیدا ڕادەگرێ و بە سەبرا ڕێکی دەکوشێ ئینجا دەڵێ: "شتی ئەوتۆم تا ئەمڕۆ نەبینیوە، بەڵام زۆر لە داعباکەی روح القدس دەچێ!"

دوای گێڕانەوەی ئەو نوکتەیە بە جێی پێکەنین شۆکە ببووم. چلۆن دەکرێ باوەڕپێکراوێك کە دەیهەویست ببی بە مامۆستای ئایینی سووکایەتی ئاوا بە مرۆڤە پیرۆزەکانی ئایینی مەسیحی بکات! من خۆم لە کۆمەڵگایەکەوە هەڵکەوتبووم کە گاڵتەی زۆر تێدا دەکرا و بە مەیلەوە بە هەموو شتێك پێدەکەنیم. بەڵام گاڵتەپێکردن بە ئایین و بەتایبەت پێغەمبەر، شتێک بوو بە هیچ شێوەیەك بیریشم لێ نەدەکردەوە. تازە، باسی پاکبوونی مریەم لە قورئانیشدا ناسراو بوو. سووڕەیەك لە قوڕئاندا تایبەت لەسەر دایکی عیسا نووسراوە.

گێڕانەوەی ئەو نوکتەیە ترسێکی زۆری لە دڵی مندا پێکهێنا کە نەکا خوێندکارە ئاڵمانییەکانم شتێکی ئەوتۆ لەسەر پێغەمبەر بگێڕنەوە و گاڵتەی پێ بکەن. من لەوە

دەترسام هەرچەند زیاتر خۆم لەگەڵ کۆمەڵگای ئاڵمانی تێکەڵاو بکەم، بەو ڕادەیەش نەخۆشیی ڕەخنە لە ئایین و شتە پیرۆزەکانم تێدا پەروەردە بێت. وەك مرۆڤێکی ئایینیی موسوڵمان و بە پێی قورئان دەبوو کەسایەتیی پێغەمبەرم لە هەموو کەس و تەنانەت لە دایك و باوکی خۆشم خۆشتر بوێ. ترس لە هەنبەر سیمبولە پیرۆزەکانی ئایینی ئیسلام منی خستە تەنیاییەکی بێ ئەملاو ئەولاوە. هاتمە سەر ئەو قەناعەتە کە بۆ پارێزگاری لە ئایینەکەم خۆم لە کۆمەڵگای ئاڵمانی و هەڤاڵەکانم دوور بخەمەوە.

چەند لە هاوڕێیانی محەمەد ئەو کات خۆشەویستیی خۆیان بە کوشتنی ئەو مرۆڤانەی لە پشت سەری قسەیان کردووە یاخود ڕاستەوخۆ دژایەتیان لەگەڵدا کردووە، دەربڕیوە. مرۆڤکوژەکانی شارلی هێبدۆ لاسایی هاوڕێکانی محەمەدیان کردۆتەوە. ئەوان دەیانزانی کە محەمەد ئەو کارەی ئەوانی پێ باشە و بەختەوەرییان بۆ بە دیاری دێنێ. وشەی عەرەبی سوخرییە "sukhriyya" بە مانای تانە یا حەنەك لە قورئاندا زۆر نەویستیار و نەخوازراوە چونکە زۆر جار خەڵکانی مەککە گاڵتەیان بە محەمەد کردووە.

ئەو کات لەو بارودۆخەدا نەبووم کە پیرۆزبوونی پێغەمبەر بخەمە ژێر پرسیارەوە، هەر بەو هۆیەوە لە زانستگە لە خوێندکارە ئاڵمانییەکان دووریم دەکرد. هرچەند زیاتر گۆشەگیر دەبووم بەو ڕادەیەش بۆچوونی هاوکارەکان و مێدیاکان لەسەر ئیسلام بۆم دژوارتر دەبوو. مرۆڤی ئاڵمانی دەوروبەرم بە دوژمن دادەنا و ئەوانەم پێ بێ ڕێزی بوو. دروشمم ئەوە بوو: "چونکە من موسوڵمانم، کەوابوو بێحورمەتیم پێ کراوە."

ساڵێك دواتر ئەو کاتەی هەوڵم دا بە گشتی لەگەڵ ئیسلام و تەوەری ئایین بە شێوەی ڕەخنەیی هەڵس و کەوت بکەم، هەستم پێکرد کە نووسراوە و گوتەی ڕەخنەئامێز دەتوانێ چەندە گرنگ بێ. کاریکاتۆرەکانی ساڵی ٢٠١٥ ی دانمارك بۆ گۆڕینی تێفکرینی من لەسەر تەوەری ئایین دەورێکی زۆر گرنگیان گێڕا. تاقمێکی زۆر لە موسوڵمانان دەچوونە سەر شەقامەکان و بە خۆنیشاندان خۆشەویستی خۆیان سەبارەت بە پێغەمبەر و بۆ بەربەرەکانی لەگەڵ ڕۆژئاواییەکان نیشان دەدا. چەندین مرۆڤ لەو بارودۆخە نائارامەدا گیانی خۆیان لە دەست دا. کەس نەبوو بڵێ گیانی ئەو مرۆڤانە زۆر گرنگتر و بەنرخترە لە چەند وێنەی ڕەخنەئامێزی محەمەد.

دواتر چووم بۆ کۆپنهاگن پێتەختی دانمارك و لەگەڵ "Flemming Rose" ئەو ڕێداکتۆرەی بەرپرس بوو بۆ بڵاو کردنەوەی کاریکاتۆرەکانی محەمەد، چاوپێکەوتن و گفتوگۆم کرد. لەگەڵ تاقمێك مرۆڤی ڕۆشنبیر رووبەڕوو بوومەوە کە نە ڕق و کینەیان لەدڵدا بوو، نە لە لایەن ڕەگەزپەرەستەکانەوە هیدایەت دەکران. یەك لەو مرۆڤانە گوتی: " ئەوە هیچ ڕێگاچارەیەك نییە ئێمە بێدەنگی لێ بێنین و محەمەد بەچاوی ڕەخنەوە نیشانی جیهان نەدەین، بەڵکوو ڕێگای دروست ئەوەیە کە موسوڵمانان فێر بن بە چاوی ڕەخنە لەگەڵ ئایین و تەوەرەکانیتر هەڵس و کەوت بکەن. من ئەو گفتوگۆیەم بە ڕۆژنامەیەکی ناوبەدەرەوەی میسر پێشنیار کرد کە بڵاوی بکەنەوە. لای کەم بەشێوەی دیجیتالی و لەسەر کامپیۆتر بۆ چەند خولەکیش بووبێ نیشانیان دا. ترسەنۆکیی ڕۆژنامەی لیبڕالی بووە هۆی دەرهێنانەوە و سڕینەوەی ئەو گفتوگۆیە.

لەپڕێکدا دەمتوانی هەست بە بیر و بۆچۆونی هاوپۆلە ئاوکسبۆرگییەکەی ئاڵمانم بکەم. ئەو بە ئایینەکەی خۆی پێ دەکەنی، چونکە ئازادانە و بە بێ هیچ گوشار، دوگم یاخود زۆرداریيەك بیری دەکردەوە. تەنیا ئازادی و ئازادبوون ئەو بارودۆخە بۆ مرۆڤ پێکدێنێ کە باوەڕەکەی ڕابگرێ و هاوکاتیش، کاتێ بەچاوی ڕەخنەوە سەیری دەکات، مەودای لێ بگرێ. کێشەی زۆربەی موسوڵمانان تەنیا لەو جیاوازییەدا خۆی دەبینێتەوە.

مێژووی ڕەخنە لە ئورووپا مێژووی ڕزگار بوون لە خوداکان و دەستپێکی مێژووی ڕۆشنبیرییە. لە سەردەمی ڕێنسانسدا ڕەخنەگرتن ئەدەبیاتی پێشکەوتوویی ڕووناکبیران بووە. پەرەسەندنی ئەدەبی زمانەوانی بەهۆی دانتە "Dante" و نووسراوەکەی بە ناوی "کومێدی خوداکان"ەوە هانگاوێکی بەرز بووە بۆ ڕزگاربوون لە دۆڵپای ئیشکی دوگم. ئێراسموس "Erasmus" ی ڕۆتێردام "Rotterdam" تەنیا ڕۆحی منداڵیی دانتەن. کارە ئەدەبییەکەی بەناوی ستایشی شێتانە "Lob der Torheit" پڕیە لە ڕەخنەی ئینسانی لە دنیای ئایینی مەسیحی. ئەو، سەردەمێك دەستی بە ڕەخنەی خوڵقێنەر کرد کە هێشتا دۆزین و پشکنینی بیروباوەڕ لە لایەن کلیساوە بەڕێوەدەچوو.

لە سەردەمی ڕۆشنبیریدا "ڕەخنە" وەك كەرەسەیەكی ڕاهێنان بە مەبەستی فێركردنی كۆمەڵانی خەڵك بۆ بیركردنەوەی ڕەخنەیی خۆی لە كۆمەڵگادا بەرز كردەوە. ولتێر "Voltaire" فیلەسۆفی فەرانسەیی تەنیا منالێكی ئێراسموس بوو. زمانی ژەهراویی رەخنەگرانەكەی ئەو لەسەر كلیسا و ئایینی مەسیح ڕێخۆشكەرێك بوو بۆ پێكهاتنی شۆڕشی فەڕانسە كە بەردی بناغەی ئازادیی مرۆڤی ئەمڕۆیی دانا.

هەروەها شیلێر "Schiller" و گوتە "Goethe"ەش لە كۆتایی سەدەی ١٨ دا نووسراوە ڕەخنەئامێزەكانیان كارتێكەریی لەسەر كۆمەڵگای ئورووپایی هەبوو. لە سەدان ئەدیب، ڕۆشنبیر و شاعیرانیترەوە بگرە هەتا دەگاتە شارلی هێبدۆ، كارتێكەرییان لەسەر ڕاهێنانی مرۆڤ بووە. ڕەخنەی سیاسی، ئایینی و كۆمەڵایەتیی هەمیشە بەشێكی گرنگی خۆخاوێنكەرەوەی كۆمەڵگاكان بووە. تەنز، شۆخی و ڕەخنە دەتوانن گرێی فەرهەنگیی نەتەوە و كۆمەڵگا بكەنەوە.

بەو هۆیانەوە، ملهوڕەكان زۆرجار وەك نەخۆشیی حەساسییەت هەڵس و كەوتی تووڕە لەگەڵ تەنز و تەوس دەكەن، چونكە شۆخی و تەنز ترسی مرۆڤی ئاسایی لەهەنبەر زۆرداران بێڕەنگ دەكاتەوە. كاتێ ئایەتوڵڵا خومەینی لە ساڵی ١٩٨٩ فتوای كوشتنی سەلمان روشدی دا، ئەو كارە تەنیا لەبەر ئەوە نەبوو كە سەلمان روشدی پێغەمبەر و ژنەكانی لە ڕوانگەیەكی رەخنەگرانەوە پیشان دابوو، بەڵكوو چونكە ئەو لە ڕۆمانەكەیدا "ئایاتی شەیتانیی" گاڵتەی بە خودی خومەینیش كردبوو.

لە پرۆسەی مێژووی ئایینی ئیسلامدا هەمیشە تۆمەت لێدان و "سووكایەتی كردن بە پێغەمبەر" لە لایەن حاكمانی كاتییەوە وەك بەهانەیەك بۆ سەركوت كردنی دژبەرانی سیاسی كەڵكیان لێ وەرگیراوە. ئەگەر موسوڵمانان لەسەر پیرۆزڕاگرتنی كەسایەتیی پێغەمبەرەكەیان پێداگری بكەن، یارمەتیی ڕاستەوخۆ بە ڕاگرتن و بەهێزكردنی حاكمان دەكەن و پێش بە گۆڕانكاریی دەگرن.

تەنانەت یارانی ڕۆژئاوایی ئایینی ئیسلامیش كە كەسایەتییەكی تایبەتیان بۆ دۆزینەوەی حەسانەوەی دەروونی لە محەمەد دروست كردووە، هێچ یارمەتییەك بە موسوڵمانەكان نادەن. ڕۆژێك دادێ كە مرۆڤی موسوڵمان منەتباری ڕۆشنبیرانی ڕەخنەگر دەبن. لەبەر ئەوە، من خۆم كاریكاتۆرەكانی شارلی هێبدۆ وەك خەلاتێك بۆ

موسوڵمانانی دەزانم، بەختەوەرییەك كە لە كۆتاییدا دەبێتە هۆی ئەوی بە هێمنی و لەسەرخۆیی لەهەنبەر تێكستە پیرۆزەكان و كەسایەتییە ئایینییەكان هەڵس و كەوت بكرێت. ئەو كاریكاتۆرانە وەك شۆكی دەرمانی بوون بۆ موسوڵمانان، هەتاكوو سەرئەنجام موسوڵمانان بتوانن بزانن كێشەی سەرەكی، وێنەی ئیسلام لە ڕۆژئاوا نییە، بەڵكوو ئەو كردەوە و ئاكارانەیە وا بە ناوی ئیسلامەوە بەڕێوە دەچن.

هێرشكردنە سەر شارلی هێبدۆ دەبێ بۆ موسوڵمانان هەلێك بێ، تابۆی ڕەخنەگرتن لەسەر محەمەد كۆتایی پێ بێنێت، چونكە هیچ شتێك پیرۆزتر لە ژیانی مرۆڤ نییە، هیچ شتێك لە جیهاندا پڕبایەختر لە ئازادی و مافی مرۆڤ نییە. ڕەنگە دنیای ئیسلام پێویستی بە مارتین لۆتەر نەبێ و تەنیا ئێراسموس، ولتێر "Voltaire" یا خود چەندین شارلی هێبدۆ بتوانن چارەسەری كەن.

فاشیزم و ئیسلام

فاشیزم چەشنە ئایینێکی سیاسییە. لایەنگرەکانی لەسەر ئەو باوەڕەن کەهەڵگری ڕێگای ڕاستەقینە تەنیا ئەوانن. لە سەر سەرەوە کەسێك بە ناوی سەرۆك ڕاوەستاوە کە بێ هەڵەیە و ئەرکێکی ئیلاهی لە سەر شانە بۆ یەکگرتوویی ئۆممەت و بەربەرەکانی کردنی دوژمنان و زەفەر بەسەردابردنیان. ئیدیۆلۆژی فاشیستی وەك ژارێکی ماڵوێرانکەر، لایەنگرەکانی بە قین و هەڵوێستی تۆڵە سەندنەوە، پەروەردە دەکات. ئەوان بە گشتیی دژبەریی دنیای مودێرن، ڕۆشنبیریی، مارکسیزم و بەتایبەت سەهیۆنیسم دەکەن و بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانیان بەسەر لاشەی مردوودا دەڕۆن و تا پلەی مردن تێدەکۆشن.

هەموو تایبەتمەندییەکانی فاشیزم، ئیسلامی مودێڕنیش دەگرێتەوە، کە شان بەشانی ئەوان لە سەدەی بیستەمدا پێکهاتووە. فاشیزم و ئیسلام هەردووکیان لەژێر گوشاری هەستی ڕووخان، دۆڕان و کوشتن و تووناکردنی کەسایەتی و ئیدیۆلۆژییەکانیان هەڵقوڵاون. ئامانجی ئەو دوو لافاوە تەنیا گەیشتن بە ئیمپراتوورییەکە کە مەبەستی سەرەکییان تەنیا لەناوبردنی دوژمنانیانە. تاقمێکیان ڕەگەزپەرستییان کردۆتە پیشەی خۆیان و بڕوایان بە نژادی ئاریایی هەیە و هەندێکیان بە خەیاڵ، دنیای خۆیان بە باشتر و ڕاستەقینەتر لە هەموو ئیدیۆلۆژییەکانیتر دەزانن.

کاتێك "بێنێتۆ موسولینی" Benito Mussolini لە ئیتالیا حیزبە فاشیستییەکەی خۆی دامەزراند، بیری لەوە دەکردەوە کە بە شێوەیەك ڕێبازەکەی لەگەڵ ئیمپراتۆریی مێژوویی ڕۆم گرێبداتەوە. بە ڕاشکاویی ئەو بۆچوونەی موسولینی لە "حەسەن ئەلبەننا" شدا بەدی دەکرێ کاتێ چەند ساڵ دواتر حیزبی "ئیخوان ئەلموسلمین"ی پێکهێنا، ئەویش ڕابردووی ئیسلامی وەك مێژوویەکی مەزن و نەگۆڕ سەیر دەکرد.

نووسەری تۆنێزیایی - فەرانسەوی"عەبدولوەهاب مەدیب" Abdelwahab Meddeb کێشەی سەرەکیی دنیای ئیسلامی مودێڕن لەوەدا دەبینێ، کە موسوڵمانان وەك سەردەمی سەدەی ناوەڕاست ئیتر ناتوانن بەڕێوەبەری هێزی جیهانی لە دنیادا بن. ناوبراو جیاوازیی مابەین ئەو ڕابردووە پڕ لە شانازییەیان و ئەو ڕاستەقینە تاڵەی

ئەوڕۆیی، وەك سەرچاوەیەکی سەرەکیی کێشەی ئیسلامییەکان دژبە دنیای ڕۆژئاوا دەبینێ. لایەنگریی و دژبەریی بەردەوامی دنیای ئیسلام و ئەو هەستە چێکراوە کە گۆیا لە مێژوودا باش مامەلەیان لەگەڵدا نەکراوە، موتوڕێکی بەهێزی بۆ بەرەو پێش بردنی ئیسلامی فاشیستیی پێکهێناوە.

بەردی بناغەی فاشیزم

ئەدیبی ئیتالیایی ئومبێرتۆ ئێکۆ "Umberto Eco" لە کارە ئەدەبییەکەی خۆیدا چوار نووسراوەی لەسەر ئاکار و سروشت بە گشتیی نووسیوە و لەواندا چاردە تایبەتمەندیی بۆ پێکهاتنی بنەڕەتیی فاشیزم ناو بردووە. یەك لەو تایبەتمەندییانە "فیرقە- نەریت" یاخود (گرووپ و دەستەی بەڕێوەبەری داب و نەریت)ە کە لە ڕوانگەی ئەو مرۆڤانەوە بەهۆی باوەڕیان بە ڕاست و ڕوونبوونی تەوەرەکەوە، ناکرێ هیچ بەربەرەکانی لەگەڵدا بکرێ یاخود گۆڕانکاریی بەسەردا بێت. تەنانەت شیکردنەوە و ڕەخنە لێگرتن لە بۆچوونەکەشیان یاساغە. ئەو تایبەتمەندییە، تەوەری سەرەکی و ناوەندیی بیرکردنەوەی ئیسلامییەکانیشە. هیچ ڕێگایەك بۆ ڕەخنەگرتن لەسەر قورئان ناهێڵنەوە و پێیان وایە هەموو زانیارییەکانی نێو قورئان دروست و تەواون و هیچ کەم و کەسرییەکیان نییە. ئیسلامی سیاسی پێیوایە ئەمرێکی ئیلاهی بەدەستەوەیە و بە بێ لەبەرچاوگرتنی ڕاستییەکانی ناو کۆمەڵگا، ئەرکی سەرەکیان پێ بەخشراوە کە ئەو ئەمرە ئیلاهییە بە بێ ئەملا و ئەولا بەجێ بێنن.

ئەگەرچی لە دنیای مودێرنی ئەوڕۆییدا ڕووداوەکان پەیتا پەیتا لە گۆڕانکاریدان و زانست گەلێک پرسیاری سەبارەت بە پەرجۆی ژیان و پێکهاتنی دنیای دەوروبەرمانی وەڵام داوەتەوە، بەڵام بۆ سەلەفییەکان و جیهادیستەکانی ئیسلامی کە نووسراوەکانی ناو قورئان بە قسەی خودا دەزانن و سەرەڕای ئەوەی کە زۆربەی ناوەڕۆکی ئەو کتێبە 'ئاسمانی'یە بە هەڵسەنگاندن لەگەڵ زانیارییەکانی ئەمڕۆدا، بێ مانا و دوور لە لۆژیك دەنوێنێ، ئەوان گوێ لە ڕاستییەکان ناگرن و ڕێگای نادورستی خۆیان درێژە پێدەدەن.

بۆ "ئومبێرتۆ ئێکۆ" تایبەتمەندیتری فاشیزم کە لەگەڵ دوگم و ئیراسیۆنالیزم "irrationalism" واتە دوور بوون لە عەقڵییەت گرێدراوە، بریتین لە "ڕەدکردنەوەی ڕەخنە"، "ترس لە بێگانە" و "machismo"(پیاوەتی)، هەر ئەوانەش ناوکی سەرەکیی و خاڵی گرنگی ئەم باسەن.

ئێکۆ دەڵێ فاشیزم بەهۆی ئەو وەسواس "obsession"ە وە دەژین کە دژبەران لە هەنبەر بۆچوونەکانی ئەوانیان هەیە. هەر بەو هۆیەشەوە بەردەوام هەست بە

"humiliation" یا سەرکۆتە کران دەکەن و هەردەم بیر لە تۆڵەسەندنەوە دەکەنەوە. لێرەدا ئەو شەڕ و دوژمنایەتییە وەك بەرژەوەندییەکی تاکەکەسی لێ دێت. ئەو شەڕە ئیتر بۆ زیندوومانەوە و درێژەدان بە ژیان نییە، بەڵکوو ژیانێکە بۆ شەڕکردن-پرەنسیپێك کە سەداسەد لە لایەن ئیسلامیی و جیهادیستەکانەوە بەڕێوەدەچێت. جیهاد لە ئایینی ئیسلامدا تەنیا بە ناوی بەرگریکردن لە خۆوە نەهاتووە بەڵکوو بە مانای کار و خزمەت بە خودا و ڕێبازی ئەو هاتووە کە تا کۆتایی کات(هاتنی قیامەت) دەبێ درێژەی هەبێ و پێش کۆتایی پێهاتنی دنیا، دەبێ هەموو بێ دینەکان لەناوچووبێتن.

ئەو بۆچوونە دەبێتە هۆی پێکهێنانی تێزێك: **"فاشیزم و ئیسلام نەخۆشییەکن کە بە ئاوڕدانەوە و پشتبەستن بە مێژوو، خۆیان بە دۆڕاو دەزانن."** فاشیزم پێش ئەوەی خۆی لە وڵاتانی ئورووپادا بڵاو بکاتەوە، لە ئیتالیا پەرەی سەند. زیاد لە هەموو وڵاتەکانیتر بۆچی لە ئیتالیا؟ ئیتالیای ئەوکات بارودۆخێکی سیاسی ناسەقامگیری هەبوو، حیزبە سیاسییەکان کەوتبوونە گیانی یەکتر، بارودۆخی ئابووری لە ئەوپەڕی خراپیدا بوو و کۆمەڵگا لەژێر زەختی کاتۆلیکەکاندا زەجری دەکێشا. پایەی بەهێزی کلیسا لە کۆمەڵگادا هەستی وەك پیاوسالاری، شانازی، پلەبەندی، یەکبوون، هێزبەدەستەوەگرتن و ڕاستەقینەی بێ شەرت و مەرجی لە کۆمەڵگادا قاو دەکرد. تەواوی ئەو تایبەتمەندییانە خۆیان لە فاشیزم دا دۆزییەوە.

تەنانەت لە وڵاتانی وەك ئینگلیز و فەرانسەش لە کۆتایی سەدەی نۆزدە و سەرەتاکانی سەدی بیستەم چالاکی و بزووتنەوەی ناسیۆنالیستی و فاشیستی بەهێزی تێدا وەڕێکەوت. بەڵام ئەوانە لە مەیدانی سیاسیدا هیچ هێزێکی بەرچاو نەبوون. مێژووناس ئێرنست نۆلتە "Ernst Nolte" جووڵانەوەی نیزامی-کاتۆلیکیی "L’Actionfrançaise"ساڵی ١٩٩٨ ی فەرانسە بە سیمبۆلێك دەزانێ بۆ پێکهاتنی ڕێکخراوە فاشیستییەکانی ئیتالیا و ئاڵمان. ئەو جووڵانەوەیە کە لە ڕاستیدا ویست و بۆچوونی ئایینیە کاتۆلیکەکان بوو، دەیهەویست بۆچوونە مودێڕنەکان بخنکێنێ و خەڵک بگەڕێنێتەوە بۆ کۆمەڵگایەکی مەسیحیی konservativ یاخود موحافزەکار. بەڵام ئەو ویستەیان هەرگیز نەیتوانی کۆمەڵانی خەڵک وەڕێبخات و دوای داگیرکردنی فەرانسە لە لایەن هێزی ئەڕتەشیی ئاڵمانەوە ئەو جووڵانەوەیە گرنگایەتی خۆی بە تەواوەتی لە دەست دا.

سێ ساڵ دواتر و بەدوای کێشەی ئابووری ساڵی ١٩٢٩ ئۆسوالد موسلی "Mosley Oswald" لە بریتانیای گەورە ڕێکخراوەیەکی فاشیستیی بە ناوی "British unionoffascists" پێکهێنا. بە قسەی خۆی نیزیکەی پەنجا هەزار لایەنگری کۆکردبۆوە. موسلی بۆ فێربوونی فڕوفێڵی سیستەمی فاشیستیی سەفەری ئیتالیای کرد و دواتریش بە ئیلهام وەرگرتن لە "SS" ە ئاڵمانییەکان بەرگی ڕەشی بۆ حیزبەکەی هەڵبژارد. بە دوای کۆدیتای ڕۆهم "Röhm"(ناوی نازییەکی ئاڵمانییە) و هەروەها دەسپێکی شەڕی جیهانی دووهەم، ئەو چالاکییەش گرنگایەتیی خۆی لە دەست دا.

تەنیا لە دوو نەتەوەی ئیتالیایی و ئاڵمانیدا ئاگری فاشیزم هەڵگیرسێنرا و لایەنگرەکانی توانیان هێز بەدەستەوە بگرن و کۆمەڵانی خەڵک بۆ لای خۆیان ڕاکێشن. وشەی ئیتالیایی فاسکیۆ"fascio" لە وشەی لاتینیی فاسکێس "fasces" وەرگیراوە و بە مانای یەکگرتوو هاتووە. کاتێ بێنیتۆ موسولینی "Benito Mussolini" لە ساڵی ١٩١٩ دا حیزبە فاشیستییەکەی خۆی بە ناوی "Fasci diCombattimento"پێکهێنا، سوێندی خوارد کە بۆ وەدەستهێنانی هێزی جیهانی، مەبەستی سەرەکی حیزبەکەی پشتبەستن و درێژەپێدان و سازکردنەوەی ئیمپراتوریی ڕۆمی کۆن بێ.

هەروەها فاشیزم لە ئاڵمانیش بەدوای ڕووخانکاریی، بارودۆخی ئابووری ئاڵۆز و سەرلێشێواویی چەندین حیزب پێکهات کە وەك سەگی هارهەموویان بەربوونە گیانی یەکتر. وێدەچوو سوسیال ناسیۆنالیستەکان تەنیا ئاڵترناتیو بوون کە خەونی تێکڕووخاوی ئیمپریالیستی پێشوویان بۆ زیندوو بکاتەوە و خەجاڵەتیی دۆڕانی شەڕی یەکەمی جیهانی بشواتەوە و ڕووناکایی بۆ وڵاتی ئاڵمان بەدیاری بێنێ. تێکەڵاوییەك لە بێ دەسەڵاتیی و فانتازی وەدەستهێنانەوەی هێز بارودۆخێکی لەباری بۆ سوسیال ناسیۆنالیستەکان پێکهێنابوو.

تێکەڵاوییەك لە بێ دەسەڵاتیی و باوەڕ بۆ وەدەستهێنانی هێزی جیهانی لە ئیسلامیستەکانیشدا بەدی دەکرا. لە بەر ئەو هۆیەی کە ئیسلام نیزیکەی شەش سەد ساڵ دوای زایین هاتۆتە سەر جیهان و لایەنگرەکانی خۆیان بە بەرحەق، ئاخرین و تەواوترین ئایین دادەنێن و ئەگەرچی لە دنیای مودێرنی ئەوڕۆیی وەك سەردەمی سەدەکانی ناوەڕاست هەڵس و کەوت دەکەن، بەڵام لە ڕووخانی ئیمپڕاتووری

عوسمانییەوە تا ئەمڕۆ نەیانتوانیوە ڕێگای خۆیان لە نێوان سێ ڕییەی دنیای مودێڕن، سەردەمی سەدەکانی ناوەڕاست و کۆمەڵگای وەدواکەوتووی ئایینیدا هەڵبژێرن. ئیسلامییەکان تێکەڵاوییەك لە سیستەمی نیزامی و دیکتاتۆری بۆ نێزیکبوونەوەی ئەستەم بەڵام بە پارێز لە دنیای مودێڕن، وەك ئاڵترناتیوێکی سیاسی دەبینن.

سەدەی بیستەم بە گشتیی سێ شوڕشی گەورەی دژ بە دنیای مودێڕنی بەخۆوە بینیوە. فاشیزم، بۆڵشویزم و ئیسلام. هەر سێك جووڵانەوەکان بە کەڵك وەرگرتن لە تکنیکی دنیای مودێرن بەربەرەکانیان لەگەڵ ئازادی، ئازادی تاکەکەسیی، بیرکردنەوەی ئازاد، مافی مرۆڤ و مافی چارەنووسی نەتەوەکان کردووە و هەر سێکیان ئەو هەڵس و کەوتە ئاساییانە کە مافی ڕەوای هەر مرۆڤێکە، بە کێشەیەکی گەورەی دژ بە کۆمەڵگا دەبینن. بۆ بولشویکەکان وڵات ئەو جێگایەیە کە پرۆلتاریای تێدا چەوساوەتەوە. بۆ نازییە ئاڵمانییەکان برلین دنیای زێرینی نابوودکردنی خوو و خدەی مرۆڤی ئەو وڵاتە بوو و بۆ ئیسلامییەکانیش وڵات جێگای گوناهباریی و لەناوبردنی خوو خدەی ئینسانی یە.

لەو وڵاتانەی فاشیست، کومۆنیست یا ئیسلامیستەکان هێزیان بەدەستەوەیە، بەندیخانەیەکیان لە کۆمەڵگا پێکهێناوە کە هەموو هەڵس و کەوتێکی مرۆڤیان بە تەواوی لەژێر کونترۆڵی خۆیان گرتووە. گۆڕانکاری و بیری نوێ بە هەڕەشەیەکی گەورە دەناسرێ و بە زۆرەملیی بارودۆخێکی چێکراویان بۆ زەخت خستنە سەر مرۆڤی ناو کۆمەڵگا پێکهێناوە کە ژیانیان لە خەڵک تاڵ کردووە. ئەوان تەنیا بۆچوونی خۆیان بە ڕاستەقینە دادەنێن و هەر کەسێك جیا لەو بازنەیە هەڵس کەوت بکات بە هەڵەکار و خەیانەتکار بە ئەژمار دێنن. بۆ ئەوەی ڕەخنە لەسەر خۆیان لابەرن، سیناریۆیەك ساز دەکەن بۆ پێکهێنانی سیستەمێکی ترس و وەحشەت لەناو خەڵکیدا. وڵاتەکە یاخود کۆمەڵگا دەکەوێتە بارودۆخێکەوە کە وەك شەڕکردن وبەربەرەکانی کردن لەگەڵ دوژمنێکی ڕاستەقینە دەنوێنێ. نازییەکان لەو پەیوەندییەدا جوولەکە و کومونیستەکانیان بە دوژمنی ناوخۆ و دواتر وڵاتە یەکگرتووەکانیان بە دوژمنی بیانی دەناسی. لە رووسیە بە پێی مێژوو و کات، لە سەرەتاوە نازییەکان و دواتر دێمۆکراسیی ڕۆژئاوایان بە دوژمنی خۆیان دەزانی، لەوێدا ڕەخنەگران و ئۆپۆزیسیۆنی ناوخۆیی بە دوژمنی وڵات، گێرەشێوێنی ناو خەڵکیی و سیخۆری وڵاتانی ڕۆژئاوا دەناسران.

لە ڕوانگەی ئیسلامییەکانیشەوە سێ چەشن دوژمن هەبوون و هەن: **"ڕۆژئاوا"** وەك دوژمنی دوور، **"ئیسرائیل"** وەك دوژمنی نیزیك و **"دوژمنی ناوخۆ"** وەك ڕەخنەگر، ڕیفۆرمیست، خاوەن بیری سێکۆلاریی و سیاسەتوانان - کە وەك دەستی درێژکراوەی ڕۆژئاوا سەیر دەکرێن. لەو وڵاتانەی وا ئیسلامی فاشیستیی هێزیان بە دەستەوەیە وەك ئێران، سوودان، نیجریا، سومالیا و شاری غەزەی فەلەستین، دیکتاتۆری زۆر سامناك پێکهاتوون کە هێز و فەرمانڕەوایی خۆیان تا ئەوڕۆش هەر ڕاگرتووە و بە هیچ چەشنێك ئامادە نین دەست لە تاوان و چەوسانەوەی خەڵکی هەڵبگرن. لەو وڵاتانەشدا کە ئیسلامییەکان بێ هێز کراون و کورسی حکوومەتیان لێ ئەستاندراوەتەوە- وەك ئەلجەزایر، ئەفغانستان، مالی و لیبی، بە چالاکی تێرۆریستیی و زۆرەملی وڵاتیان ماڵوێران کردووە و بوونەتە هۆی کوشتنی هەزاران مرۆڤی بێگوناە- چارەنووسێك کە میسر و سوریەشی گرتۆتەوە. سەرەڕای ئەوانەش، ئیسلامی سیاسیی وەك تەنیا ڕێگای ڕزگاربوونی مرۆڤ، بەشێکی گەورەی کۆمەڵگای وڵاتانی ئیسلامیی داپۆشیوە. هۆیەکەشی ئەوەیە کە چ کۆمەڵانی خەڵك و چ سیاسەتوانان نەیتوانیویانە لە بەرانبەر سیستەمی دێموکراتیکیی وڵاتانی ڕۆژئاوا دا ڕێگاچارەیەکی جێگر بدۆزنەوە. بەتایبەت هەستی نا سالمی شانازیکردن بە ڕابردوو و مێژووی کۆن، بۆتە هۆی ئەوی کە نە تەنیا لە وڵاتە عەرەبییەکان بەرگریی لە هاوکاریی دولایەنە لەگەڵ دنیای مودێڕن بکرێت، بەڵکوو بە شێوەی سیستماتیك هەستی رق و کینە سەبارەت بە دنیای مودێڕن و ڕۆژئاوا لە مرۆڤدا پەروەردەببێت. هەر وەك دەبینین ئەزموونی ئەو پەروەردە کردنەش خولْقانی وەچەیەکی ناهومید، سەرلێ شێواو و تووڕەی کۆمەڵگایە. تاقمێکیان تووڕەییەکەیان ئاڕاستەی بەربەرەکانی کردنی هێزدارانی ناوچەکە کردووە و هەندێکیشیان جێی خۆیان لە پەنای ئیسلامییەکاندا دۆزیوەتەوە.

بە گشتیی لە دنیای ئیسلامدا چەند شێوە دیکتاتۆر پێکهاتوون کە من ناوی "دیکتاتۆریی پیواز"یان لەسەردا دەنێم. ئەوانە لە چەندین توێژ پێکهاتوون:

دیکتاتۆریی بەکۆمەڵ وەك بنەماڵەی موبارەك، قەزافی، حوسەین، بن عەلی یاخود ئەسەد. توێژی دواتر دیکتاتۆریی هێزی نیزامییە. بەدوای ئەودا دیکتاتۆریی ئایینییە، کە بارهێنان و مانیپولیرەکردن یاخود شوشتنەوی مێشکی بەشدارانی کۆمەڵگا بە

ئەركێكی گەورە دادەنێ. دوایین توێژیش دیكتاتۆری كۆمەڵایەتییە كە بە بیروبۆچوونی كۆنی خۆیان چۆنیەتی ژیان لە چوارچێوەی بنەماڵەدا دیاری دەكەن.

هەركام لە توێژەكانی ئەو پیوازە دیوارێكی درێژ و بەرزە كە دنیای ئیسلام لە دنیاكانی تر جیا دەكاتەوە- دیوارێك كە گۆیا شوناسی خۆی دەپارێزێ. ئەو گەنجانەی لە شەقامەكان خۆپێشاندان دەكەن، توێژێكی پیوازەكە لێ دەكەنەوە و بە گورجی ڕووبەڕووی توێژێكیتر دەبنەوە. لە كۆتاییدا ڕەنگە تەنیا ناوكی پیوازەكە، واتە ئایین، بمێنێتەوە. ئەوە خۆی جێی پرسیارە كە ئایا ورە و توانایی مرۆڤە گەنجەكان هێندە بەهێز هەیە كە بتوانێ بەربەرەكانی لەگەڵ ئایین بكات و ئەو ناوكە لە ناو بەرێت؟ ئەگەر بشتوانن ئەو قۆناغە تێپەڕ بكەن و زەفەر بەسەر ئەو توێژەشدا بێنن، دەبینن كە پیوازەكە تەنیا لە ترس پێكهاتووە و هیچ شتێكی بەكەڵكی لێ هەڵناوەرێت كە بۆ ڕاگرتن و هێشتنەوە ببێت. لەو قۆناغەدا دەتوانین باس لە 'شۆڕش' بكەین. هەتا ئەو شۆڕشە پێكنەهاتبێ، مەلا و كاربەدەستانی ئایینی درێژە بە شوشتنەوەی مێشكی گەنجەكانمان دەدەن و تەنانەت خۆیان لە بازنەیەكی گەورەتریشدا بڵاو دەكەنەوە.

برایانی موسوڵمان (اخوان المسلمین) یا نوێنەرانی ئیسلامی فاشیستی

تاقمێك لە ئیسلام ناسان، برایانی موسوڵمان یاخود ' ئیخوانەلموسلیمین' بە دەست ڕۆیشتوترین هێزی جووڵانەوەی موسوڵمانی سوونئە و ناودێر بە چالاکیی زۆرەملە لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دەناسن. هەر ئەو ئیسلام ناسانەشن باس لەسەر ئیسلامی مودێرن دەکەن کە گۆیا لەگەڵ دێموکراسیدا تێکەڵاویی هەیە. بۆ وێنە پەیتا پەیتا ناوی ئێردۆگان و حیزبەکەی لە تورکیا واتە 'ئا. ك. پ.'، ڕەشید ال گانووچی و حیزبەکەی (ال ناهادا) لە تونێس یاخود برایانی موسوڵمان لە میسر بە نموونە دەهێننەوە. ئەگەرچی ئێستا دەزانین کە هەر سێك حیزبەکە بە نادیموکراتیك لە ئاو دەرهاتوون و بە حیزبی شەڕ و گێرەشێوەن ناسراون، هێشتا ئەو ئیسلامناسە ڕۆژئاواییانە دەست هەڵگرنین و پێیان وایە ئیسلامی مودێرن دەبێ لە گۆشەیەکی ئەم جیهانە بوونی هەبێ.

ئەوان ئەو ڕاستییە لەبەر چاو ناگرن کە مرۆڤی ئیسلامیی لەهەر گۆشەیەکی ئەم جیهانە بن یاخود هەر ڕەنگ یا ناوێکی سیاسییان لەسەر خۆیان دانابێ، ئەگەر ئایینەکایان بە ڕێگای سیاسیدا بەرن، تەنیا ڕێبازێك دەگرن و ئەویش پێکهێنانی کۆمەڵگای ئیسلامی و دامەزرانی یاسای شەریعەت و دواتریش تێکۆشین بۆ پێکهێنانی کۆمەڵگای جیهانی ئیسلامە. ئەوان لە قووڵایی دڵیانەوە دژ بە دێموکراسین، بەڵام وەك کەرەسەیەك بۆ گەیشتن بە هێزی سیاسی کەڵکی لێ وەردەگرن و بەتایبەت لەو جێگایانەی پێویسییان پێی هەبێ، وشەی دیموکراسی وەك گۆپاڵ بە دەستەوە دەگرن.

دیارە ئێردۆگان ئەزموونی تێکڕووخانی مامۆستاکەی واتە "نەجمەدین ئەربەکان"ی بینیوە کە دەیهەویست لە تورکیا کۆمەڵگایەکی ئیسلامی سیاسیی پێك بێنێ. هەر وەك بینیمان ئێردۆگان بە ڕێگای مامۆستاکەیدا نەڕۆیی. لە هەوەڵەوە خۆی وەك سیاسەتوانێکی سێکولاری ئورووپایی نواند کە دەیهەوێ دژ بە کۆرۆپسیۆن یاخود گەندەڵیی کۆمەڵگا چالاکی بکات و پێکهێنەری شۆڕشی ئابووری لە تورکیا بێ. دوای هەڵبژاردن و وەدەستهێنانی هێز وەك پیاوی یەکەمی دەوڵەت و بەدوای هەستاندنەوەی هێز لە نیزامییەکان کە چەندین سەدە بوو هێزی سیاسی بڕیاردەری وڵات بوون، وردە وردە ڕوخساری ڕاستەقینەی خۆی بە تایبەت دژ بە ڕۆژئاواییەکان نیشان دا. لەسەر کێشەی گەندەڵی حکوومەتەکەی کە لە دێسامبری ٢٠١٣ پەتەی کەوتە سەر ئاو،

وەزیری ئابووری ئەوکات ئاغای چاکلایان(Caglayan) ئەو گەندەڵییەی بە پیلانێکی سەهیۆنیستیی دژ بە دەوڵەت و حیزبەکەیان و هەروەها دژ بە وڵاتی تورکیا زانی و هۆیەکەشی گەڕاندەوە بۆ بەخیلی پێداهاتن لە لایەن وڵاتانی ڕۆژئاوا بەهۆی گەشانەوەی بارودۆخی ئابووری تورکیا. بە تیئۆریی پیلان، هەوڵ درا کە کێشە سەرەکییەکەیان داپۆشرێ، کە لە ڕاستیدا ئەو تاکتیکە یەك لە تایبەتمەندییەکانی هەرە بەرچاوی فاشیزمی کۆنە کە لە هەموو سیستەمە فاشیستییەکاندا باو بووە.

برایانی موسوڵمانی میسریش چەندین جار تا ئێستا هەوڵیان داوە بە زۆرەملی هێز بەدەستەوە بگرن. جاران هەڵبژاردنی دیمۆکراتییان وەك جنێو بە موقەدەسات دەزانی، چونکە لەسەر ئەو باوەڕەن کە حاکمییەت تەنیا ویستێکی ئیلاهییە و مرۆڤ ئیزنی ئەو کارەی نییە، کەچی کاتێک بە زۆر نەیانتوانی هێز وەدەست بێنن، ئەگەرچی هیچکاتێکیش بڕوایان بە دێموکراسی نەبوو، تاکتیکی خۆیان گۆڕی و پەنایان بۆ هەڵبژاردنی خەڵکیی برد.

ئەوان ساڵی ٢٠١٢ لە هەڵبژاردنی میسر سەرکەوتن بەڵام ساڵێک دواتر هێزیان لە دەست دا و لەسەر کاری سیاسی لابران. بەجێی قامکدانان لەسەر هەڵەکانیان کە ببووە هۆی شکستخواردن و هەرەسهێنانیان، هۆیەکەیان دەگەڕاندەوە بۆ دوژمنانی ئیسلام لە دەرەوە و ناوەوەی وڵات. دسامبری ٢٠١٣ سەرکردەکانی برایانی موسوڵمان دادگایی کران. تاوانەکەیان فتوادان و کوشتنی خەڵک لە رێپێوانەکاندا بوو- فتوایەك کە لە ڕاستیدا ئیدەیەکی کۆنی فاشیستەکانە و هەمیشە دژ بە ڕەخنەگەر، لادەر و بیری جیاواز بەڕێوە چووە.

برایانی موسوڵمان لە کاتی پێکهێنانی حیزبەکەیان واتە ساڵی(١٩٢٨)وە سناریۆی هاوچەشنیان گێڕاوە و دەیگێڕن. هەر وەك هەموو بزووتنەوە فاشیستییەکان ئەو کارەی خۆیان بە دوو شتەوە گرێداوە: "تووڕەیی" و "خوێن". لەو کاتەوە کە نیزیکەی ٨٦ ساڵ تێپەڕ بووە، برایانی موسوڵمان چ لە میسر و چ لە هەموو وڵاتانیتری ئیسلامی نەیانتوانیوە ڕێگاچارە یاخود پلانێك بۆ داهاتووی خۆیان بدۆزنەوە و سەرەڕای ئەوەش چاوەڕوانن حکوومەت بەدەستەوە بگرن. هەر کەس و هەر حیزبێك بیانەوێ هاوکارییان بکەن دەبێ بێ شەرت و مەرج ئەو دروشمانەیان بسەلمێنن: **"پێغەمبەر**

سەرکردەمانە، قورئان یاسامانە، جیهاد ڕێگامانە و مردن لە ڕێگای خودادا مەزنترین ئامانجمانە." بەو پێیە لە هەر بارودۆخێک دابن و هەر نێو و نیشانێك لە خۆیان بنێن، ئەو چوار دروشمە وەك چوارگۆشێك، مۆری فاشیزم لە نێوچاویان دەدا و ڕوخساری ڕاستەقینەیان بۆ مرۆڤ ئاشکرا دەکات. هەر وەها بەو هۆیەی کە دەڵێن: **هەر کەس لەگەڵ ئێمە و بۆ ئێمە نەبێ، دژ بە ئێمەیە،** مرۆڤ دەتوانێ لە نێو برایانی موسوڵماندا هەستی ڕێکخراوێکی تێرۆریستیی ئیسلامیی وێنا بکات. القاعیدە یەك لە منداڵە لەدایکبووەکانی ئەو ڕێکخراوەیە. تەنانەت هەڵس و کەوت، بۆچوون و ڕۆح و هەمووشتێکیان هەر وەك ئیدئۆلۆژیی سوسیال ناسیۆنالیستەکان دەچێت. ئەگەرچی ریشەی ئەوان بۆ سەردەمێکی کۆنتر دەگەڕێتەوە.

کۆتایی شەڕی یەکەمی جیهانی هاوکات بوو لەگەڵ مۆرکردن بۆ کۆتایی پێهێنان بە گەڵێک هێزی مەزن. بۆ وێنە هابسبۆرگ (Habsburg)ەکان و پرۆیسەکان(Preußen)، لە ئورووپا تێکشاندران. خەونی ئیمپریالیستیی ئوتریش – مەجارستان و یەکگرتنی وڵاتە ئاڵمانییەکان بە پووچ دەرهات. تزاری رووسی و بنەماڵەکەی کووژران و بەجێی حکوومەتی پاشایی شۆڕشگێڕانی سوور جێیان گرتنەوە. ساڵی ١٩٢٤ ئێمپراتووریی عوسمانیی بە تەواویی تێکشکێندرا و لەگەڵ خۆی خەلافەت کە چەندین سەدە بوو وڵاتانی ئیسلامیی لەژێر یەك چەتردا ڕاگرتبوو، لە ناوبرد.

بەدوای ڕووخانی ئەو هێزانە، دەسەڵاتداریی نوێ وەدوای سیستەمێك کەوت کە ئیدیۆلۆژییەکەیان هاوسان بوو. لە ئاڵمان و ئیتالیا فاشیزم خۆی بڵاو کردەوە. لە ئاڵمان سوسیال ناسیۆلیستەکان حکوومەتیان بەدەستەوە گرت. لە رووسیە کومۆنیستەکان وەك ئایینێکی نوێ هێزیان بەدەستەوە گرت. لە وڵاتە ئیسلامییەکانیش دوای ڕۆخانی ئیمپراتۆریی عوسمانی وەك هەتیوێکی بێ باوك مانەوە و نەیانتوانی بڕیار بدەن کام یەك لە ڕێگاکان هەڵبژێرن. لەو ناوەدا سێ ئیدیۆلۆژی بۆ سەرنجراکێشانی کۆمەڵی خەڵکی بەربەرەکانیان دەکرد: ئیسلامیستەکان، ناسیۆنالیستەکان و پان عەرەبیسم. زۆربەی وڵاتانی ئیسلامی لەژێر ئیستعماری ئینگلیزییەکان و فەرانسەوییەکاندا چەشنێک ڕق و کینەیان سەبارەت بە ڕۆژئاوا تێدا پەروەردە ببو کە قاودان بۆ حکوومەتێکی مودێرنی دێمۆکراتیکی لاواز کردبوو. ئەگەرچی ئیدەی کۆمۆنیستی لە نێوان ڕۆشنبیراندا و بە تایبەت لە میسر و سووریە زۆر زوو خۆی بڵاو کردەوە، بەڵام

بەهۆیەی ئایینی رەد دەکردەوە، بە شێوەی گشتی و جیددی نەیتوانی کۆمەڵگا بگرێتەوە.

لەو بارودۆخە پڕ کێشە و لەناو ئەو هەرج و مەرجە ئاڵۆزەدا بە بێ پەیوەندیی لەگەڵ یەك، دوو جووڵانەوە پێکهاتن کە ئامانجی هەردووکیان زیندووکردنەوەی سەردەمی خەلافەت بوو. ساڵی ١٩٢٤ لە هیندوستان سەید ئەبولعەلا مەودوودی " SayyidAbul Ala Maududi"جووڵانەوەیەکی رێکخست، کە بیر و بۆچوونی "جیهاد"یشی زیندوو کردەوە. مەودوودی لە هەوڵەوە دەیویست دژ بە سەروەریی ئینگلیزییەکان لە هیندوستان "ئومەت" یەکگرتوو بکات. ئەو، موسوڵمانەکانی بۆ شەڕ دژ بە ئینگلیزییەکان هان دەدا: *"وەرنە دەرێ و شەڕ بکەن! ئەو کەسانەی خودا رەد دەکەنەوە لە ناو بەرن! [...] ئەگەر ئێوە باوەڕتان بە ڕاستبوونی ئیسلام هەیە، هیچ ڕێگایەکیترتان بۆ نامێنێتەوە، جیا لەوی کە بە تەواوی هێز و تواناتانەوە هەوڵ بۆ دامەزرانی حکوومەتی ئیسلامی بدەن."* بیر و بۆچوونی مەودوودی بە گورجی لە هەوڵەوە خۆی لە هیندوستان بڵاو کردەوە و دواتریش پاکستان و ئەفغانستانی گرتەوە. ئیدیۆلۆژیی تالەبانەکان تا ئەوڕۆش زیاتر لەسەر ئەو بیر و بۆچوونە هەڵدەسووڕێ.

چوار ساڵ دواتر واتە ساڵی ١٩٢٨ لە شاری ئیسماعیلییەی کاناڵی سۆئیز، رێکخراوەی برایانی موسوڵمان پێکهات. مامۆستای عەرەبی ٢٢ ساڵە حەسەن ئەلبەننا "Hassan Al-Banna" دوو ئامانجی جووڵانەوەکەی ڕوون کردەوە: یەکەم هەنگاو کۆمەڵگای ئیسلامی لە هەر شتێکی غەیری ئیسلامی پاك کەنەوە و هەنگاوی دووهەم هەوڵ بۆ دامەزرانی خەلافەت بدەنەوە. هەواڵی دوو هەنگاوی ئەلبەننا بە گورجیەکی زۆر خۆی لەناو وڵاتە ئیسلامییەکاندا و بە تایبەت لە میسر و سووریە، بڵاو کردەوە. ئەو بزووتنەوەیە ئەوڕۆ لەزیاتر لە حەفتا وڵاتدا نوێنەری هەیە. تەنانەت لە ئورووپا و ئەمریکاش برایانی موسوڵمان هەم لە ڕوانگەی سیاسی و هەم لە ڕوانگەی ئابوورییەوە زۆر چالاك و بەهێزن.

ئەگەرچی هیچکام لە بزوتنەوەکانی "ئەلبەننا" و "مەودوودی" نەیانتوانی بە تەواوی سێلاوی شۆڕشێکی ئیسلامی وەڕێ بخەن، بەڵام چەندین گرووپی نیزامی و تێرۆریستیان لێ دورست بوو کە وەڵامدەرەوەی زۆربەی تێرۆر و شەڕ و تووڕەیەکانن

له دنیای ئیسلام، ئاسیا، ئورووپا و هەروەها ئەمریکا. بە گلۆبالیزیرە بوونی جیهان ئەو دوو بزووتنەوەیە لێك نیزیك بوونەوە. لە ساڵی هەشتاکاندا نەوەکانی "ئەلبەننا" و "مەودوودی" لە ئەفغانستان یەکیان گرتەوە و بە پارەی سەعودییەکان و تەقەمەنی مودێرنی ڕۆژئاواییەکان دژ بە رووسەکان هاتنە مەیدانەوە. دوای کۆتایی پێهاتنی حکوومەتی سۆڤیەتیی لە ئەفغانستان ئیسلامییەکان نە تەنیا تفەنگەکانیان دا نەنا بەڵکوو پێکەوە بۆ وەدیهێنانی خەونەکانی "ئەلبەننا" و "مەودوودی" واتە درێژەپێدانی جیهادی ئیسلامی، رێکخراوەی ئەلقاعیدەیان پێکهێنا.

برایانی موسوڵمان و نازییەکان

ساڵی ١٩٤٦ی زایینی پێکهێنەری حیزبی برایانی موسوڵمان حەسەن ئەلبەننا لە قاهیرە لە قسەکانیدا سەبارەت بە موفتی بیت المقدس یاخود ئەمین ئەلحوسەینی کە لە کۆتایی شەڕی دووهەمی جیهانیدا وەك تاوانکاری شەڕ و هەروەها هاوکاری رژیمی"NS" هەڵاتبوو و لە بەندیخانەیەکی فەرەنسەوە داوای پەنابەریەتی لە وڵاتی میسر کردبوو، جێی خۆی لە پەنا برایانی موسوڵماندا کردەوە، دەڵێ: *"موفتی بەقەرا نەتەوەیەك نرخ و بایەخی هەیە. موفتی فەلەستینە و فەلەستین موفتییە. ئاخ ئەمین! تۆ چ مرۆڤێکی مەزن و باشی کە سەر بۆ هیچ کەس دانانەوێنی. چ مرۆڤێکی بەجەرگی. ئێمە چاوەڕوانین و دەمانەوێ بزانین گەنجانی عەرەب چلۆن مرۆڤێکی وا بە جەرگ وەردەگرن کە بە یارمەتی هیتلر و ئاڵمان ئیمپراتووریەکی پێك هێنا و دژ بە سەهیۆنیزم تێدەکۆشی. ئالمان و هیتلر ئیتر هیچ، بەڵام ئەمین ئەلحوسەینی ئەو تێکۆشانە درێژە پێدەدا!"*

حەسەن ئەلبەننا بۆ یەکەم جار نەبوو کە ئەمین ئەلحوسەینی دەناسی، بەڵکوو پێشتریش لە کۆدتای ساڵی ١٩٤١ی عیراق کە بە یارمەتیی ئاڵمان پێکهات، وەك میوانێکی گرنگی هیتلر یەکتریان دیبوو. برووسکەیەکی ساڵی ١٩٢٧ دەیسەلمێنی کە ئەوان پێشتریش پەیوەندیان لەگەڵ یەکدا بووە. لەو برووسکەیەدا ئەلبەننا بە موفتی راگەیاندووە کە دەیهەوێ جوڵانەوەیەك بە ناوی "برایانی موسوڵمان" پێك بێنێ. ئەمین ئەلحوسەینی پێشوازی لەو کارە دەکات و خۆشحاڵیی خۆی ڕادەگەیێنێ. لە وێنەیەکی کۆنیشدا کە ئەو دوو کەسە لە پەنا یەکدا نیشاندەدا، پەیوەندیی پێشویان دەسەلمێندرێ.

پەیوەندیی نێوان رژیمی نازی ئاڵمان و ئەمین ئەلحوسەینی بە شێوەیەکی زۆر باش تۆمار کراوە. لەگەڵ هیتلێر لەسەر کێشەی یەهوودییەکانی جیهان و هەروەها پێکهێنانی وڵاتێکی عەرەبی لە فەلەستین پیکهاتوون بەڵام بە شێوەی بۆچوونی رژیمی نازییەکان و ... .

بەڵگەی نهێنی بریتانیا نیشانی داوە کە لە مابەین نازییەکەن و برایانی موسوڵمانی میسر بۆ کز کردنی ئینگلیزیەکان لە شەڕی دووهەمی جیهانی و لە باکووری ئەفریقا، پەیوەندییەکی بەهێز بوونی هەبووە.

بێ شەك حەسەن ئەلبەننا یەك لە لایەنگرانی دڵسۆزی موسولینی و هیتلێر بووە. ئەلبەننا لەو دوو کەسایەتیەدا پێشەوا و رێبەر و رێنوێنییەکی مەزن دەبینێ و وەك نموونە و مودێلێکی کارساز سەیریان دەکات. هەرکات لەسەر ئەو دوو کەسە قسەی کردبێ تەنیا بە ناوی پێشەوا و رێبەر ناوی لێبردوون. خۆیشی چۆن لە وڵاتانی ئیسلامی بۆ کەسایەتیی ئایینی و سیاسی باوە، وەك "ئیمام" یاخود "قائید" ناو نەبردووە، بەڵکوو ناوی خۆی نابوو "ئەلمورشید"- ناوێك کە تا ئەو کات کەس لەسەر خۆی دانەنابوو. دواتر خومەینیش ئەو ناوەی لەسەر خۆی دانا.

لە یەك لە نووسراوەکانی ساڵی چلەکاندا ئەلبەننا دەنووسێ: *" هیتلێر و موسولینی وڵاتەکەیان بۆ پێکهاتنی یەکیەتیی، نەزم، پێشکەوتوویی و بەهێزکردن، بە شێوەیەکی ئوسوولی رابەریی کردووە. ئەوان بەهۆی رێفورمی ناوخۆییەوە، وڵاتەکەیان بۆ جیهانی دەرەوە رازاندۆتەوە. ئەوان هومێدیان لە دڵدا زیندووکردۆتەوە و ئازایەتیی و بەردەوامییان لە کارەکەیاندا نیشان داوە. ئەوان کێشەکان و مرۆڤە جۆراوجۆرەکانی کۆمەڵگایان لەژێر یەك ئاڵا و یەك هێزدا کۆکردەوە و هەرکات ئەو پێشەوایانە دەستیان بە قسەکردن کردووە، مرۆڤ گوێ بۆ راگرتوون و سەری رێزی بۆ دانەواندوون."*

ئەلبەننا بەتایبەت بەهای بۆ پەیوەندیی و گرنگپێدانی موسولینی و هیتلێر بە هێزی نیزامی دادەنا و بەختەوەریی بە کارلێکەری و هاندانی ئەو رەهبەرانە بۆ وەڕێخستنی کۆمەڵانی خەڵکەوە دەکرد. بۆ ئەوەی قسەی خۆی بە هەموو خەڵک بگەیێنێ، حەوتوونامەیەکی بە ناوی "ئەلتەتهیر" دا دەرەوە. ئەو ناوە پێشتر و لە ساڵی ١٩٢٦ لە شاری کۆبۆرگ "Coburg" لەسەر حەوتوونامەی ناسیۆنال- سوسیالیستەکان دانرابوو.

ئەلبەننا لە زۆربەی نووسراوەکانی ئەو حەوتوونامەیەدا هێرشی بۆ سەر دیموکراسی بردوە و ئارەزووی کردووە کە بریا دنیای ئیسلام رێبەرێکی وەك موسولینی و هیتلێری ببایە. ئەلبەننا لە تیتری نووسراوەیەکیدا بە ناوی "ئاغای موسولینی پرینسیپی ئیسلامی بەیان کردووە" ئاماژە بە قسەکردن و هاندانی سەربازەکان دەکات کە موسولینی ساڵی

١٩٣٥ لەسەر تانگێکی شەڕ بە ڕاوەستانەوە ئەدای کردووە: *"ئیتالیا دەبێ لە ئێستاوە ببێ بە وڵاتێکی نیزامی، کە تەنیا لە پێناو بردنەوەی شەڕ، ژیان بکات. من لە دانیشتنەکانی پێشووم لە کابینەتەکاندا هاتوومەتە سەر ئەو بڕیارە کە نیزامیبوون وەك سیمبۆلێکی سەرەکی خەڵکی ئیتالیا لێبکەم. لەمڕۆ بەولاوە پێناسەی هاوڵاتی ئیتالییایی و نیزامیبوون دەبنە یەك. هەر ئیتالیاییەك لە نێوان تەمەنی هەشت و بیست و پێنج ساڵە دەبێ لەژێر ئەو چەترەدا کۆبکرێتەوە. ئەوە ئیدەیەکی نوێیە، کە لە هیچ مێژوویەکدا نەبینراوە. لەڕاستیدا بەڵگەی زۆرمان هەیە کە بۆچی لە نەتەوکانیتردا ئەو توانایی و لێهاتوویيە نەتوانراوە بەڕێوەبچێ. بە پشتبەستن بە مێژووی ڕابردوو بۆمان ڕوون دەبێتەوە کە هیچ نەتەوەیەك جیا لە ئیتالیایی ناتوانێ خەڵکەکەی بە تەواوەتی نیزامی بکات."*

ئەلبەننا بە هێنانەوەی بەڵگە و دروستکردنی لیستەیەك دەیسەلمێنێ کە بۆچی نەتەوەکان لێك بڵاو دەبنەوە و بۆ سەلماندنی گوتەکەی ئیمپراتووریی رۆمی کۆن بە نموونە دێنێتەوە: *"ئەو کات ئیمپراتوورییەکان توونا دەبوون چونکە شەڕکەرەکانیان لە پێناو ئاسایش و رەفاهی کۆمەڵگادا کۆکرابوونەوە و رۆحی شەڕکەرییان لێ ئەستێندرابوو، چونکە وڵاتان و نەتەوەکانی دەوروبەریان ڕەنگە لە ڕوانگەی شارستانییەتییەوە دواکەوتووتر لەوان بووبن، بەڵام لە ڕوانگەی هێزی نیزامییەوە بەهێزتر و شەڕکەرتر بوون!"*

خاڵی گرنگ و بڕیاردەر لە یەك لە قسەکانی ئەلبەننادا دیاری دەکرێت کە دەڵێ: *"من دەبێ بۆچوونی موسولینی سەرڕاست کەمەوە و وەبیری بێنمەوە کە ئیدەی بە نیزامیکردنی بەتەواوی کۆمەڵگا نەك بەهۆی فاشیزمەوە دۆزراوەتەوە، بەڵکوو بۆ یەکەم جار، سێزدە سەدە پێش ئێستا، بەهۆی ئیسلام هاتۆتە گۆڕێ! کەمتر سوڕە لە قورئاندا هەیە کە موسوڵمانەکانی بۆ ئازایی، خۆڕاگریی و شەڕکەریی و بۆ جیهاد لە ڕێگای خودادا هان نەدابێ."* لە کۆتایی وتەکانیدا ئەلبەننا چەندین سووڕە و گوتەی محمەد بۆ سەلماندنی بۆچوونەکەی کە ئیسلام حکوومەتێکی نیزامییە، دەهێنێتەوە. ئاماژە بەوەش دەکا کە جیاوازیی نێوان حکوومەتی ئیسلامی و فاشیزم لەوە دایە کە فاشیزم بۆ ئامانجی دنیایی تێدەکۆشێ و ئیسلام بۆ وەدیهێنانی ئەمری ئیلاهی و ڕاگرتنی میراتی خودایی لە سەر زەوی بەربەرەکانی دەکات!

لە سەرەتای پێکهێنانی جووڵانەکەیانەوە ئیدەی شەڕی چەکداریی دیاری کرابوو. ئەو بۆچوونەی ئەلبەننا لە"Logo" لۆگۆی حیزبەکەیاندا رەنگی دەدایەوە کە بریتی بوو لە دوو شمشیری ڕاستەوچەپی زوڵفەقار و کتێبی قوڕئان. لە خوارەوەشیدا سووڕەیەکی قوڕعان نووسرابوو، لە سوورەکەدا هاتووە: *" خۆتان لە بەرانبەر ئەواندا(مەبەست کافران و بێ دینەکانە) چەکدار بکەن تا ئەو جێگایەی دوژمنانی خودا و دوژمنانی ئێوە کە ئێوە نایانناسن بەڵام خودا دەیانناسێ، بترسێنن. دڵنیا بن ئەو کارەی ئێوە لە ڕێگای خودادا دەیکەن هەمویتان بۆ قەرەبوو دەکرێتەوە و لەو دنیا پاداش دەدرێتەوە."* لەسەر کاتی پێکهاتنی ئەو لۆگۆیە بۆچوونی جۆراوجۆر هەیە، بەڵام تاقمێك پێیان وایە کە وەك چۆن نازییەکەن لۆگۆی تایبەت بەخۆیان بووە، ئەوەش لۆگۆی تایبەت بە دنیای ئیسلامە. بەڵام ئەو پەیامەی لە سەرەتای پیکهاتنی حیزبەکەوە بە ڕوونی جەختیان لەسەر کردوە، ئەوەیە: **"پێغەمبەر سەرکردەمانە، قورئان یاسامانە، جیهاد ڕێگامانە و مردن لە ڕێگای خودادا مەزنترین ئامانجمانە."** پەیامێکی ڕوونی شەڕخوازیی- کە تا ئەمڕۆش هەر بەردەوام بەدوای کەوتوون. ئەو پەیامە شەڕخوازییە ئەوکات لە ساڵەکانی ١٩٢٢ رووی خۆی لە ئیستعمارگەری ئینگلیزەکان و هێزە دیموکراتخوازەکان لە میسر کردبوو. هەر لەو ساڵەدا میسر بە فەرمی سەربەخۆیی خۆی ڕاگەیاند بەڵام لەژێر کارلێکەری ئینگلیزەکاندا مابۆوە. لە لایەن ئەو ڕووناکبیر و سیاسەتوانانەی لە ڕۆژئاوا دەژیان بەیاننامەیەك بڵاو کرایەوە کە لە ڕوانگەی برایانی موسوڵمانەوە لە رادەبەدەر ڕۆژئاوایی بوو و چونکە بۆنی دیموکراسی لێ دەهات، دژ بەو بەیاننامەیە راوەستان. لە ناوەڕۆکی ئەو بەیاننامەیەدا قسە لەسەر مافی یەکبوونی ژن و پیاو، مافی ئازادیی مێدیاکان و ئازادیی باوەڕ و فیکری بێ سنوور کرابوو. یەك لە ئەندامانی ئەو کۆمیسیۆنە ناوی 'یۆسف قەتاوی' بوو. مرۆڤێکی بە ڕەگەز جوولەکە کە دواتر پۆستی وەزارەتی ماڵیی پێدرا و یەك لە پێکهێنەرانی یەکەمین بانك لە دنیای عەرەبدا بوو. ئەو کاتەی حیزبی برایانی موسوڵمان پێکهات، کۆپتە وێسا واسف کە مەسیحی بوو، سەرکۆماری پارلمان بوو. برایانی موسوڵمان دژ بە واسف و جوولەکە و مەسیحی کە پۆستی گرنگی وڵاتەکەیان لە دەستدابوو، ڕاوەستان. دەیانگوت: *"موسڵمان تەنیا دەبێ لەژێر فەرمانی مرۆڤی موسوڵمان و شەریعەتی ئیسلامدا بێ."* ئەمڕۆ نەوەکانی قەتاوی لە تەبعید دا دەژین و نەوەکانی واسف بیر لەوە ناکەنەوە کێ

دەبێتە سەرکۆمار بەڵکوو خەمی ئەوەیانە کەنگێ لە لایەن فاشیستە ئیسلامییەکانەوە کلیسا یا قوتابخانەکانیان دەتەقێتەوە!

جێی سەرسووڕمانە کە ئەوکات سەرەڕای دژایەتیی ئەو مرۆڤە نادیموکراتانە، لیبرالەکان و حیزبە چەپەکان دەنگی زیاتریان هێناوەتەوە. لە سی ساڵی ڕابردووەوە مەلیک فارووق هەوڵی بەرگری کردن لە پەرەسەندنی دیموکراتیی و هەروەها بێ هێزکردنی پارلمانی لە وڵات داوە. حیزبە چەپەکان و لیبرالەکان دژ بە مەلیک فارووق چالاکییان کردووە. قوتابیانی زانستگاکان و کارگەرانی وڵات خۆپێشاندنیان لەسەر شەقامەکان بۆ یەکەمین جار لە مێژووی میسر دژ بە شا رێکدەخست. برایانی موسوڵمان کە تا ئەوکات وەك حیزبێکی فەرمی بە حیساب نەدەهاتن، هەوڵیان دەدا بە خۆ هەڵواسین بە ناسیۆنالستەکان واتە "میسر ئەلفەتاة" (گەنجانی میسر)، لە بەرانبەر ئەو چالاکییانە هێزێکی گونجاو بە چاولێکەری لە حیزبی "NSDAP" (حیزبی ناسیۆنال سوسیالیستی کرێکاریی ئاڵمان) پێك بێنن کە تەنانەت بۆ سڵاوی حیزبی، دەستیان وەك نازییەکان بۆ یەکتر هەڵدێنا! لەو حیزبەدا دوو ئەفسەری گەنج بەشدار بوون کە دواتر چارەنووسی وڵاتی میسریان بەدەستەوە گرت: کەماڵ عەبدول ناسر و ئەنوەر السادات. هەردووکیان پەیوەندییەکی نیزیکیان لەگەڵ حیزبی برایانی موسوڵماندا هەبوو. بەو شێوەیە برایانی موسوڵمان و "میسر ئەلفەتاة" مودێلێکی حیزبیی هاوچەشی نازییەکانی ئاڵمان و ئیتالیایان لە میسر پێکهینا. خۆیان چەکدار کرد و لایەنگرەکانیان بە لەبەرکردنی کراسی قاوەیی فێری فێڵ و فنوونی شەڕ دەکرد. بە لاساییکردنەوە لە فاشیستەکانی ئاڵمان و ئیتالیا بە هەڵگرتنی مەشخەڵی ئاور بە شەقامەکاندا دەگەڕان و دروشمی "میسر لەسەروی هەمووشتێکەوە"یان دەدا کە دەقاودەق لاساییکردنەوەی ئاڵمانییەکانیان بوو، ئەوانیش مەشخەڵ بەدەست بە شەقامەکاندا دەگەڕان و دەیانگوت: "ئاڵمان لە سەرووی هەمووشتێکەوە"!

هاوکات لەگەڵ شەڕی دووهەمی جیهانی بە هۆی پەیوەندی ئەنوەر ئەلسادات لەگەڵ سازمانی ئەمنیی ئاڵمان، لە میسر دەگیرێ و دەخرێتە بەندیخانەوە چونکە ئەو کات هێزی سەربازیی میسر نەیاندەویست لەو شەڕەدا بەشداری بکەن. بەڵام بەوهۆیەی فاروق شا پەیوەندییە سیاسییەکانی خۆی لەگەڵ رۆم و برلین، بە نزیکتر لە لەندەن دەزانی، هەوڵی پەیوەندی لەگەڵ کاربەدەستانی رژیمی فاشیستیی ئاڵمان دەدا. بەو

هۆیەی هیتلێر گرنگایەتیی وڵاتی میسری بۆ ئینگلیزییەکان دەزانی، هاوکاریی فاروق شای بە مەیلەوە وەرگرت. فاروق شا لە لایەن برایانی موسوڵمان و حیزبی گەنجەکانی میسریشەوە پشتیوانی دەکرا.

تا دەستپێکی شەڕی دووهەمی جیهانی ژمارەی لایەنگرانی برایانی مەسولمان بە شێوەیەکی ئەوتۆ نەبوو. بەڵام بەزوویی بەهۆی بانگەشەی نازییەکانی ئاڵمانی بە شێوەیەکی سیستماتیك لە میسر دەستی بەکار کرد و وردە وردە فەزای سیاسی نێو خەڵکی دژ بە سەهیۆنیستەکان ژەهراوی کرد. حەسەن ئەلبەننا لە حەوتوونامەکەیدا بۆ هاندانی خەڵکی و بەتین ڕاگرتنی ئاگر دژ بە سەهیۆنیستەکان کەڵکی وەردەگرت. بۆ نموونە دەینووسی: *"وڵاتانی برلین، رۆم و تۆکیۆ لەگەڵ دنیای ئیسلام نزیکایەتییەکی گرنگیان هەیە"*. گوشاری بۆ ئەنیستیتۆی ئەل ئەزهەر دەهێنا کە ڕووناکبیرانی ئیسلامی بۆ ئەو وڵاتانە بنێرن تا نهێنی سەرکەوتوویی ئەو نەتەوانە وەك دەرس فێر بن و بۆ زەفەر بردنە سەر دژبەرانی ئیسلامی لە وڵاتی خۆیان کەڵکی لی وەربگرن. لە یەك لە هەواڵەکانی ئەو حەوتوونامەیەدا برایانی موسوڵمان نووسیبوویان کە گوایە هیتلیر ئایینی مەسیحی وەلاناوە و بۆتە موسوڵمان و بە نهێنی سەفەری مەککەی کردووە و ناوی خۆی ناوە "حاجی محەمەد هیتلێر!" ئەوان بە تەواوی توانایانەوە بۆ بێ هێزکردنی ئینگلیزییەکان هەوڵیان دەدا، نازییەکان لەبەر چاوی خەڵکی خوێنشیرین نیشان بدەن. تەنانەت لەناو خەڵکیدا بڵاویان کردبۆوە کە ئەگەر ئاڵمان هێرشی نیزامی بۆ سەر میسر بکات، تەنیا بۆ لەناوبردنی بنکەی ئینگلیزییەکانە و مزگەوتەکان و خەڵکی موسوڵمانی میسر دەپارێزرێن. یەك لە ئەدیبانی ناسراوی میسر بە ناوی 'تەها حوسەین' کە وەزیری پەروەردەی ئەو کاتی میسر بوو، ڕەخنەی لە مەلیک فاروق و برایانی موسوڵمان گرت و پەیوەندیی ئەوانی لەگەڵ نازییەکانی ئاڵمانی بۆ خەڵك ڕوونکردەوە. هەروەها 'عەباس ئەلعەقاد' ئەدیب و نووسەر و ئەندامی پارلەمانی میسر برایانی موسوڵمانی بە هاوکاریکردن لەگەڵ نازییەکان تۆمەتبار کردبوو و گوتبووی "برایانی موسڵمان بۆ بڵاوکردنەوەی بیری فاشیستی لە میسر لە هێزە ئەمنیەکانی ئاڵمان پارە وەردەگرن." تێز و بۆ چوونێک کە ساڵی ٢٠٠٩ جێفری هێرف Jeffry Herf لە کتێبێکیدا بە ناوی"Nazi Propaganda for the Arab World" بە تێر و تەسەلی باسی لێ کردووە."

پرۆگرامی پەنجا خاڵە

هاوکات لەگەڵ شەڕی دووهەمی جیهانی حیزبە دێموکراتەکانی میسر لێك دابڕان و لە یەکتر جیا بوونەوە: تاقمێکیان پێیان باشتر بوو لە بەرەی ئینگلیزییەکاندا بمێننەوە و دوای تەواوبوونی شەڕ سەربەخۆیی وڵات داوا بکەن. ئەوانیتر لەسەر ئەو بۆچوونە بوون کە میسر دەبێ لەو شەڕدا بێ لایەن بێ ، چونکە میسر هیچ پەیوەندییەکی بەو شەڕەوە نییە. هەندێکیشیان دەچوونە سەر شەقامەکان و دژ بە 'فاروق شا' خۆپێنیشاندانیان دەکرد. برایانی موسوڵمان یارمەتیی فاروق شا یان دەدەدا و بە دژایەتیی دێموکراسیخوازەکان دروشمی "خودا لەگەڵ فارووق شایە"یان بە دەستەوە گرتبوو. حەسەن ئەلبەننا چەندین جار پێشنیاری کردبوو کە فارووق شا وەك ئەمیر الموئمنین و سەرۆکە ئایینیەکان بۆ دامەزرانی خەلافەت هەلبژێردرێ! فارووق شا ساڵی ١٩٣٦ی زایینی بروسکەیەکی بۆ حاکمانی ئەوکاتی عەرەب نووسیبوو کە لەلایەن ئەڵبەنناوە ئامادە کرابوو، و لەوێدا داوای بەجێ هێنانی پرۆگرامێکی پەنجا خاڵەی کردبوو. لەم نووسراوەیەدا ئاماژە بە چەندێك لەو خاڵانە دەکەین. ئەو بروسکەیە و پەنجا خاڵەکەی رووخساری ڕاستەقینەی فاشیستیی برایانی موسوڵمان وەدەر دەخەن:

- هەڵوەشاندنەوەی هەموو پارتە سیاسییەکان و لێ ستاندنەوەی هێزی سیاسی لە ئوممەت بۆ پێکهێنانی بەرەیەکی یەکگرتوو.
- رێفۆرمێك بەسەر یاسا دابهێندرێت و شەریعەتی ئیسلامی وەك تەنیا یاسای وڵات بە فەرمی بناسرێ.
- گەورەکردنەوە و بایەخدان بە گرووپە گەنجەکان و راهێنانیان بە پێی یاساکانی جیهاد.
- بەهێزکردنی پەیوەندیی وڵاتانی ئیسلامی لە پێناو پێکهێنانی خەلافەت.
- بڵاوکردنەوە و بەهێزکردنی رۆحی ئیسلامی لە نێو ئومەتدا.

- کونترۆلی هەڵس و کەوت و بووچوونی کەسیی لە نێوان کارمەندان، چونکە ئیتر جیاوازییەك لە نێوان ژیانی کاریی و ژیانی کەسیی، بەدی ناکرێ.
- دیاری کردنی کاتژمێری کاتی کار لە پێناو وەدیهێنانی وەزیفەی ئیلاهی و ئایینی.
- ڕوونکردنەوەی کاتی کاریی، پشووەکان و ... هتد، بە پێی یاساکانی ئیسلام.
- هاندان و راهێنانی خویندکارە ئایینیەکانی "ئەل ئەزهەر" لە بواری نیزامی، پەروەردە و بەڕێوەبردن و ...

ئەو پەنجا خاڵانە تا ئەوڕۆش وەك یاسا و کۆڵەکەی پێکهێنەری پرۆگرامی نەتەنیا برایانی موسوڵمان بەڵکوو زۆربەی بزوتنەوە ئیسلامییەکان گرنگایەتییان هەیە. ئەو داواکارییانە کە ٧٦ ساڵ لە تەمەنی تێپەڕ بووە، ئێستاش دوای بردنەوەی دەنگی برایانی موسوڵمان لە ساڵی ٢٠١٢، لە پارلمانی میسردا قسە و باسی لەسەر دەکرێ.

دوای هەڵبژاردنی محمەد مورسی وەك سەرکۆماری وڵات، برایانی موسوڵمان ئەو هەلەیان بۆ رەخسا کە هەمیسان پرۆگرامە پەنجا خاڵەکەیان بهێننەوە گۆڕێ. چوارچێوەیەکی بەندیخانە ئاسایان بە دەوری خەڵکدا کێشا کە کۆمەڵانی گەل تەنیا بە هێزی تووڕەیی و شەڕ و لێکدان و شێوەی نادێموکراتیك دەیانتوانی خۆ لەو دۆڵپایە ڕزگار بکەن.

پێکهێنانی گرووپی تێرۆر بە چاولێکەری لە SA[١٢٣] وSS[١٢٤]

هەر جووڵانەوەیەکی سیاسی ڕێزی بۆ شەڕخوازی هەبێ، دێموکراسی بە مەترسییەکی گەورە بۆ کۆمەڵگادابنێ، جیهان و بەشدارانی کۆمەڵگای خۆی بەسەر دیندار و بێ دیندا دابەش بکات و جیهاد بە تەنیا ڕێگای ڕزگاریی بناسێ، ئیتر تەنیا ئەوە پرسیاری کاتە دەنا بێ ئەملا و ئەولا بۆ توونا کردنی دژبەرانیان، دەست بۆ شەڕی چەکداری دەبەن. برایانی موسوڵمان لە پلەی یەکەمدا حیزبە چەپەکان بە دوژمنی خۆیان دەناسن، ئەگەرچی حەسەن ئەلبەننا ئیدەی دادگەریی سوسیالیستیی بە ئیسلامی ڕاستەقینە دادەنێ. ئەلبەننا دەیزانی کە ئەو کات دەنگدەرانی میسریی زۆربەیان دەنگی خۆیان بە حیزبە چەپەکان دەدن و وا بە پەلە هیچ چارەیەکی بۆ ئەو کێشەیە ناتوانێ ببێ، بەجێی گرنگیدان بە هەڵبژاردن بڕیاری گێرەشێوێنی و شەڕی ناو شەقامەکانی دا!

بە هەڵگیرساندنی شەڕ و ڕەخساندنی بارودۆخێکی ترسێنەر لەسەر شەقامەکان، لایەنگرەکانی خۆی دژ بە هەموو حیزبە چەپەکان ئورگانیزە دەکرد. لە هەوەڵەوە لایەنگرەکانی تەنیا بە شێواندنی خۆپێشاندانی حیزبە چەپەکان و کارگەرەکانەوە ماندوو کردبوو کە ئەوەش خۆی یەك لە هەڵس و کەوتەکانی نازییە ئاڵمانییە کان بوو دژ بە دێموکراسیی ئەو کات. تەنانەت حەسەن ئەلبەننا بە چاولێکەریی نازییەکان هێزێکی ئەمنییەتیی بۆ برایانی موسوڵمان پێکهێنا و ناوی "ئەلجیهاد- السری" لەسەر دانا. بەڵام چلۆن لە ماوەیەکی کورتدا ئەو گرووپە دەستی بەسەر چەك و پارە و کەرەسەیەکی زۆردا گرت، جێی پرسیارە و تا ئەوڕۆش وەك نهێنییەك ماوەتەوە. ئەگەرچی یارمەتی سعوودیەکان بە شێوەی بەردەوام پشتگرمی کردبوون، بەڵام زۆربەی کارناسان لەسەر ئەو باوەڕەن کە نهێنی گەورەبوونەوە و خۆڕاگری و سەرکەوتووییان دەگەڕێتەوە بۆ پەیوەندیی، پشتیوانیی و چاولێکەریی لە سازمانە فاشیستییە ئەمنییەکانی ئاڵمان و ئیتالیا.

علی ئەشماوی "Ali Ashmawi" کە پێشتر سەرۆکی هێزی ئەمنییەتی برایانی موسوڵمان بوو و دواتر لێیان جیا بۆوە، لە کتێبێك بە ناوی "مێژووی نهێنیی برایانی

---

[١٢٣] لقی نیزامی نازییەکان

[١٢٤] حیزبی کاری سوسیال ناسیۆنالیستی ئاڵمان

موسوڵمان" دا دەنووسێ: *"حەسەن ئەلبەننا نە تەنیا سترۆکتووری هێزی نهێنیی نازییەکان و گشتاپۆی وەك سیمبۆلێك بۆ حیزبەکەی هەڵبژارد، بەڵکوو پێشتر زانیارییەکی بەرچاوی لەسەر نازییەکان و بزووتنەوەی ژێرزەمینیی سەهێونیستەکان کۆکردبۆوە!"* لە ڕاستیدا مەبەستی سەرەکیی ئەلبەننا ئەوە بوو کە گرووپێکی ئیسلامی سەدەی ناوەڕاست کە لە نێوان ساڵەکانی ١٠٨٠ تا ١٢٧٠ چالاکییان هەبووە، زیندوو بکاتەوە، کە چەندین کەسایەتیی سیاسیان تێرۆڕ کردبوو و گرووپەکەیان بە ناوی ئاساسینەکان"Assassinen" چووبوە ناو مێژووەوە.

مارکۆپۆلۆ لەسەر ئەو گرووپە گوتوویەتی: "ئەو گرووپەم وەك فیرقەیەکی حەشیش کێش هاتە بەرچاو کە لە بارودۆخی نەشەبووندا دەست دەکەن بە کوشتنی مرۆڤەکان! ناوی گرووپەکە لە زمانی لاتیندا بە مانای پیاوکوژ "Attentäter" هاتووە. پێکهێنەری ئەو گرووپە کەسێکی ئێرانی بووە بەناوی حەسەن سەبباح(١٠٣٤ تا ١١٢٤). وەك دەگێڕنەوە حەسەن سەبباح لە ترسی تووفانێکی بە هێز، لایەنگرەکانی بردۆتە باغێك لەسەر کێوی ئەلەمووت. پیش ناردنیان بۆ شەڕێکی بێ ئەمان، بۆ ئەوەی بارودۆخی بەهەشتیان بۆ وێنا بکات، لەوێ حەشیش و تریاکێکی زۆری بۆ کێشان لە نێوانیاندا بڵاو کردۆتەوە و هاوکات خواردەمەنییەکی باشی داونێ و چەندین ژنی جوانیشی بۆ دەستەبەر کردوون. لایەنگرەکانی هێندە گیرۆدەی حەسەن سەبباح بوون، حازر بوون خۆی بۆ بە کوشتن بدەن. سەیر ئەوەیە حەسەن سەبباح هەر دووك کوڕەکەی خۆی بەهۆی نافەرمانی کردنەوە لە سێدارە داون. مرۆڤ لەو گێڕاوەیەدا جیهادیستەکانی ئەوڕۆیی دەبینێتەوە کە بۆ گەیشتن بە بەهەشتی چێکراو لە لایەن ئایینیەکانەوە، لە هیچ کارێکی نارەوا ناگوزەرێن و بە شانازییەوە بەرەو مەرگ دەڕۆن. تەنانەت خومەینی کلیلی بەهەشتی پلاستیکیی بە ملی منداڵانی ئێرانییەوە هەڵدەواسی و بەرەو مردن و چوون بۆ بەهەشتی دەناردن.

یەك لە ئارەزووە گەورەکانی حەسەن ئەلبەننا ئەوە بوو، گرۆوپێك لەدەوری خۆی کۆبکاتەوە کە بە بێ ڕەخنە لێگرتن و بێ ئەملا و ئەولا هەر وەك نازییەکان یاخود ئاساسینەکان حوکم و بڕیارەکانی بەجێ بێنن. پرنسیپی "گوێراگریی بێ سنوور" تا ئەمڕۆش وەك یاسایەکی سەرەکیی لەناو برایانی موسوڵماندا ماوەتەوە. پێش ئەوەی ئەندامانی کاری نهێنی ئەو حیزبە هەڵبژێردرێن، لە لایەن حەسەن ئەلبەنناوە بە وردی

کونترۆڵ دەکران. لایەنگرانیان دەمانچە بەدەست و دەست لەسەر قورئان مەجبوور بە سوێندخواردن دەکران کە لە ڕێگای حیزبەکەیاندا بۆ هەمیشە گوێڕاگر، وەفادار و چالاك بمێننەوە.

سەرەتای ساڵی ١٩٤٥ حەسەن ئەلبەنا لە هەڵبژاردنی پارلماندا بەشداریی کرد. کاتێک لەو هەڵبژاردنەدا دۆڕاندی، هەڕەشەی دەکرد کە بە ٢٠٠ هەزار لایەنگرەوە هێرش بۆ سەر پارلمان دەبات، وەك چۆن هیتلێر ساڵی ١٩٢٢ هەوڵی کۆدتای لە ئاڵمان دا! ماوەیەك دواتر سەرۆك وەزیری کاتی بە ناوی ئەحمەد ماهیر کە لە چەپەکان بوو بە دەست گەنجێك بە ناوی مستەفا ئەلعزاوی تێڕۆر کرا. ساڵێك دوای ئەو تێڕۆرە ڕوون بۆوە کە ئەو گەنجە ئەندامی نهێنیی برایانی موسوڵمان بووە.

بۆ ڕزگارکردنی میسر لە چنگی چەپەکان و بریتانیای گەورە و دامەزرانی حکوومەتێکی ئیسلامی، یەك لە هەرە ئارەزووە گەورەکانی حەسەن ئەلبەننا ئەوە بوو کە ئاڵمان لە شەڕدا سەرکەوتوو بێ. بە خۆشییەوە ئاڵمان دۆڕاندی و ئارەزووەکەی حەسەن ئەلبەننا کوێربۆوە. دوای کۆتایی شەڕ، فارووق شا خۆی لە سیاسەت کێشاوە. لە ساڵی ١٩٤٧ بەولاوە برایانی موسوڵمان چەندین چالاکیی تێڕۆریستییان لە شارەکان و بەتایبەت سینەماکان و دژ بە یەهوودییەکان بەڕێوەبرد.

کاتێك وڵاتی ئیسرائیل پێکهات، بەهۆی شەڕخوازیی وڵاتانی میسر، ئۆردۆن، عێراق، و لوبنان دژ بەو پێکهاتە، لایەنگرانی ئەلبەننا هەلێکی نوێیان بۆ درێژەپێدان بە کارە تێڕۆریستییەکانیان دەست کەوت. زۆربەی لایەنگرانی برایانی موسوڵمان چوونە ناو ڕیزەکانی سوپای میسر و فەلەستینەوە.

دێموکراسی بە ناوی 'ئەسپی ترۆیا'وە[١٢٥]

بە چاولێکەریی لە هیتلێر، حەسەن ئەلبەنناش دژ بە سیستەمی چەند حیزبیی راوەستابوو و لە کۆمەڵگایەکی چەند حیزبیی دێموکراتیکدا بەربەرەکانی نێوان حیزبەکانی بە کەم و کورتیی و دژ بە ویستی نەتەوە موسوڵمانەکان دەزانی. کاتێ کۆدتاکەی هیتلێر دوای ساڵی ١٩٢٣بۆ وەدەستهێنانی هێزی سیاسی سەرنەکەوت، بۆ ئەو مەبەستە، ناچار بە هەڵبژاردنی ڕێگایەکیتر کرا. بەڵام سەرەڕای ناچاربوون و بەشداریی بەزۆریی ئەو لە کۆمەڵگای دێموکراتیدا، ڕوخساری ڕاستەقینە و هەڵوێستە سیاسییەکانی خۆی بە ڕاشکاویی هەر نیشان دەدا و نەیدەشاردنەوە. دێموکراسی بۆ ئەو وەك کەرەسەیەك بوو بۆ وەدەستهێنانی هێزی سیاسی. زۆربەی حیزبەکانیتر لەسەر ئەو باوەڕە بوون کە هیتلێر و حیزبەکەی مەترسییەکی گەورە بۆ کۆمەڵگا نیین و دەتوانن کۆنترۆڵیان بکەن. هیتلێر بە کەڵک وەرگرتن لە یاساکانی سیستەمی دێموکراسی بەرە بەرە هێزی بەدەستەوە گرت و ئەو سیستەمەی بە پێی کات بەرەو دیکتاتۆری هیدایەت کرد.

بارودۆخێکی هاوچەشن بۆ برایانی موسوڵمان لە هەنبەر تێگەیشتوویی و کەڵکوەرگرتن لە سیستەمی دێموکراتیك بەدی دەکرا. بە دوای مردنی سەرکردەکەیان حەسەن ئەلبەننا، حیزبی برایانی موسوڵمان هەستیان بەوە کردبوو کە بۆ وەدەستهێنانی هێزی سیاسی نابێ لە هیچ کارێك چاوپۆشی بکەن. هەوڵی یەکەمیان خۆ نیزیککردنەوە لە 'بزووتنەوەی سەربازان و ئەفسەران' بە سەرکردایەتیی 'جەماڵ عەبدولناسر' بوو. گرووپەکە بە تێکشکاویی و سەرشۆڕیی لە شەڕی فەلەستین گەڕابۆوە. نەیانتوانیبوو ئیسرائیلییەکان تێك بشکێنن و ئینگلیزییەکانیش هەر وەك پێشتر لە وڵاتدا مابوونەوە و شا فاڕوقیش لەوە بێ هێزتر بوو کە بتوانێ ئاڵ و گۆڕێك پێك بێنێت.

برایانی موسوڵمان لێرە بەولاوە بە ڕاشکاویی دژ بە شا فاروق ڕادەوەستن و پشتیوانیی لە کۆدتای ساڵی ١٩٥٢ دژ بە شا دەکەن. شا ناچار بە وازهێنان لە دەوڵەت دەکرێ و هەڵدێ بۆ ئیتالیا. دوای رۆیشتنی شا، بەربەرەکانی بۆ وەدەستگرتنی هێز لە

---

[١٢٥] ئەسپی ترۆیا: ئەسپێك بوو کە لە دار دروستکرابوو و لە گێڕاوەکانی وڵاتی یووناندا کە گوایە سەربازەکان خۆیان لە زگی ئەودا شاردۆتەوە، زەفەریان بەسەر دوژمنەکەیان هێناوە.

نێوان حیزبەکانی میسر دەستی پێکرد. جەماڵ عەبدولناسر دەیویست سوسیالیزم دامەزرێنێ و برایانی موسوڵمانیش دامەزرانی وڵاتێکی ئیسلامییان لە مێشکدابوو. چەپەکان و لیبراڵەکانیش خەریکی تێکۆشان بۆ دامەزرانی دوبارەی دێموکراسی لە کۆمەڵگادا بوون. ناسر لەگەڵ ئەوانیتردا، لەپێناو ڕیفۆرمی دێموکراتیك تێکۆشانی دەکرد، کەچی برایانی موسوڵمان بە چالاکیی تێرۆر و گێرەشێوێنیی، فەزاکەیان دەشێواند. دوای پووچەڵبوونەوەی تێرۆری ناسر لە ساڵی ١٩٥٤ سەرکردایەتیی برایانی موسوڵمان گیران. هێندێکیان لە سێدارە دران و چەند کەسیشیان خرانە بەندیخانەوە. ڕێکخراوەی برایانی موسوڵمان بۆ دووهەمجار لە مێژوودا قەدەغە کرا و زۆربەی لایەنگرەکانی خرانە بەندیخانەوە. لە زیندانەوە لایەنگرانی دەرەوەیان هاندەدا بۆ بەڕێوەبردنی چالاکیی تێرۆر نەك هەر لە میسر بەڵکوو لە هەموو وڵاتەکانی دیکەش. سێ گرووپی ترسێنەری ئیسلامیی ئەو کات لە برایانی موسوڵمان جیا بوونەوە و بە ناوەکانی "ئەلجیهاد ئەلئیسلامی"، "ئەلجەماعة ئەلئیسلامی" و "بزووتنەوەی تەکفیری ئەلهیجرە" چالاکییان دەکرد.

لە ناوەڕاستی شەستەکاندا شەپۆلێکی تازەی تێرۆر وڵاتی میسری داگرت. کارخانە و پێگەی نیزامیەکان کەوتنە بەر هێرشی ئیسلامییەکان و کاول کران. ئەو تێرۆرانە بووە هۆی لە سێدارەدرانی سەرانی ئەو بزووتنەوەیە کە یەك لەوان 'سەید قوتب' بوو. بیر و باوەڕ و بۆچوونەکانی قوتب وەك باوکی جیهادێکی نوێ لە هەموو وڵاتە ئیسلامییەکان تا ئەوڕۆش لە لای ئیسلامییەکان پیرۆزە.

دوای دۆڕانی شەڕی شەش ڕۆژەی ١٩٦٧ کە دووهەمین سەرشۆڕیی بۆ ناسر بوو، برایانی موسوڵمان هەمیسان هاتنەوە سەر گۆڕەپانی سیاسەت و بە گوشار خستنە سەر بەرنامە سێکۆلارە سوسیالیستییەکەی ناسر کە سەری نەگرتبوو، دروشمی "ئیسلام تەنیا چارەسەرە" یان بۆ دامەزرانی وڵاتی ئیسلامیی بەرز کردەوە. برایانی موسوڵمان دەنگی زۆربەی شاروەندانیان بۆ لای خۆیان راکێشا بەڵام بەهۆی بەهێزبوونی سیستەمی ئەمنیی و نیزامی ناسرەوە، دەنگیان دەر نەدەهات. ئەو فەزا سیاسییە بووە هۆی ئەوەی زۆربەی لایەنگرانی برایانی موسوڵمان وەك مامۆستای قوتابخانەکان، دوکتور و موهەندیس، وڵاتیان بەرەو عەرەبستانی سعودی بەجێ هێشت

و به شێوەی بەردەوام و گەلێک چالاکانە تەبلیغاتیان بۆ جیهادی ئیسلامی سەید قوتب دەکرد.

دوای مردنی ناسر لە ساڵی ١٩٧٠، ئەنوەر سادات هاتە سەر کار. ئەنوەر سادات بە تەواوی هێز هەوڵی پسانەوەی پەیوەندیی لەگەڵ رووسیەی دەدا و زیاتر سیاسەتەکەی بۆ لای ڕۆژئاوا لێدەخوڕی. بەڵام ناسریستەکان و مارکسیستەکانی وڵات دژ بە ئەنوەر ڕاوەستان. ئەو بارودۆخە بووە هۆی زیندوو کردنەوەی برایانی موسوڵمان. دواتر ئەنوەر سادات بەهۆی پەیماننامە ئاشتییەکەی کە لەگەڵ ئیسرائیلی بەست، لە لایەن گرووپی تێروریستیی جیهادی ئیسلامییەوە کوژرا و دوای هاتنە سەر کاری حوسنی موبارەك هەمیسان بە هێزی نیزامی وڵاتی بۆ ماوەیەك ئارام کردەوە. هەندێك لە جیهادیستەکان وڵاتیان بە جێ هێشت و بۆ جیهاد دژ بە رووسییەکان روویانکردە ئەفغانستان. لە ئەفغانستان بۆ دووهەمین جار وەهابییەکان و برایانی موسوڵمان یەکتریان گرتەوە. دوای تەواوبوونی شەڕ گەڕانەوە بۆ وڵاتانی میسر، ئەلجەزایر و عەرەبستان و لەوێوە شەپۆلێکی چالاکیی تێروری نوێیان دژ بە پۆلیس، گەڕۆکە بیانییەکان و ئەو بیانییانەی لە وڵاتانی عەرەبی دەژیان، وەڕێخست. مەبەستی سەرەکیان لە پێشدا بە ئیسلامیکردنی کۆمەڵگا عەرەبییەکان و لە نهایەتدا بە جیهانیکردنی ئیسلام بۆ هەموو نەتەوەکانی دنیا بوو. لە ماوەی سی ساڵ حکوومەتی موبارەکدا ئیسلامیستەکان بە تەواوی هێزەوە لەو شوێنانەدا کە دەوڵەت نەیتوانیبوو سەرکەوتووبێ، چالاکییان دەکرد و قوتابخانە، نەخۆشخانە و ... بۆ خەڵک دروست دەکرد و ئەو باوەڕەیان لە خەڵکیدا پێکهێنابوو کە برایانی موسوڵمان تەنیا ئاڵترناتیون بۆ بەڕێوەبردنی کار و باری وڵات.

لە هەڵبژاردنەکانی ساڵی ٢٠١١ و ٢٠١٢ ی میسر و تونێسدا زۆرینەی دەنگەکان بە برایانی موسوڵمان درا. هەوڵیان دا لەو دوو وڵاتە دەوڵەتێکی ئیسلامی دامەزرێنن. بە تایبەت لە وڵاتی میسر هەر وەك پێشتریش باسمان لێکرد، پرۆگرامی پەنجا خاڵەیان وەك یاسای نوێی وڵات هێنایە پارلەمان. بە پێچەوانەی هیتلێر کە زۆربەی دەنگی خەڵکی ئاڵمانی لە پشت بوو، لێرەدا خەڵکی سیاسی و ڕووناکبیرانی میسر لێیان وەدەنگ هاتن. کۆمەڵانی خەڵک رژیمی موبارەکیان ڕووخاند چونکە لەوە زیاتر نەیاندەتوانی دیکتاتۆریی تەحەممول بکەن. دێمۆکراتەکان لە هەڵبژاردن دا سەرکەوتوو

نەبوون چونکە زۆربەی فەقیر و ناوچە فەقیرنشینەکان دەنگی خۆیان بە برایانی موسوڵمان دا. دوو مانگ دوای هەڵبژاردن، مورسی بوو بە سەرۆك کۆماری وڵات، ریشێکی دانا و شەقێکی لە دێموکراسی هەڵدا. ساڵێك دواتر بە ملیۆن خەڵك چوونە سەر شەقامەکان و داوای لاچوونی مورسییان کرد. ئەگەرچی مورسی بە دەنگی زۆرینەی خەڵکیی و لەسەر هەڵبژاردنی دێموکراتیك هاتبووە سەر کار، بەڵام ئەو کارە نەك وەك کودتا بەڵکوو وەك پێداویستییەك دەبوو پێك بهاتبایە.

ئیبراهیم و دامەزرانی بناغەی فاشیزم

هەموو ساڵێك موسوڵمانان جەژنی قوربان بەڕێوە دەبەن. لەگەڵ ئەو جەژنە بیرەوەریی ئیبراهیم و کوڕەکەی زیندوو دەکرێتەوە. ئەو چیرۆکە لە تەورات، ئینجیل و قورئاندا باسی لێکراوە. باوکە گەورەی جوولەکە، مەسیحی و موسوڵمانەکان لە خەونیدا دەبینێ چلۆن کوڕەکەی خۆی بۆ خودا قوربانی دەکات. بە پێی چیرۆکی قورئان ئیبراهیم بەیانی لە خەو هەڵدەستێ، بە پەلە چەقۆیەك دێنێ و بۆ گێڕانەوەی خەونەکە دەچێ بۆ لای کوڕەکەی:

"کوڕی خۆم! لە خەونمدا بینیم کە من دەتکووژم. ئێستاش سەیر کە، دەڵێی چی؟ کوڕەکە گوتی: باوکە! ئەو کارەی پێت دروستە و ئەمرت پێ کراوە، بەجێی بێنە! کاتێك هەردووکیان رازی بە خواستی خودا بوون و ئیبراهیم کوڕەکەی لەسەر زەوی راکێشا، خودا بانگی لێ کرد: هۆ ئیبراهیم! تۆ وەفاداریی خۆت بۆ من سەلماند! ئەرخەیان بە کاری وات بۆ قەرەبوو دەکرێتەوە. ئەرخەیان بە کە ئەوە تەنیا تاقیکردنەوە بوو..."

لە کۆتاییدا خودا ئیبراهیم لە کوشتنی کوڕەکەی پەشیمان دەکاتەوە و پاداشی دەداتێ کە بە جێی کوڕەکەی ئاژەڵێك بکووژێتەوە.

مەبەستی ئەو چیرۆکە چەندین لایەنی هەیە: ئیبراهیم ئامادەیە بێ ئەملا و ئەولا، بە بێ هەستکردن یاخود تێگەیشتن لە لایەنی ئەخلاقی و بە بێ لەژێر پرسیارخستن، ئەمری خودا بەجێ بهێنێ. ئەو تەنانەت ئامادەیە بۆ ئەو کارە، کوڕەکەی خۆی قوربانی بکات.

لێرەدا دوو یاسای سەرەکیی فاشیستەکان دەبینرێ: **گوێڕایەڵیی بێ شەرت و مەرج و خۆ قوربانیکردنی بێ سنوور**. ئیبراهیم بەو هەڵس و کەوتەی یاخود بە ئامادەبوون و گوێڕایەڵی، کۆڵەکەی ناوەڕۆکی بیرکردنەوەی ئایینی ئیسلامی دامەزراند. وشەی ئیسلام لە کرداری عەرەبی "ئەسلەمە" وە دێت و بە مانای 'خۆ خستنە ژێر فەرمان [تەسلیم بوون]' هاتووە.

لایەنێکیتری ئەو چیرۆکە ئەوەیە ئیبراهیم لە بڕیارەکەیدا کوڕەکەشی دێنێتە کایەوە کە وەك منداڵێك نە لە وشەی خودا و نە لە قوربانیکردن تێدەگا. ئەوەش تاکتیکێکە کە فاشیستەکان کەڵکی لێ وەردەگرن: بارودۆخێك لە ناو کۆمەڵگادا سازدەکەن کە وێدەچی خەڵکەکە بڕیاردەر بن، لە حاڵێکدا بڕیارەکە زۆر پێشتر دراوە. بۆ وێنە لە داگیرسانی شەڕی دووهەمی جیهانیدا "گوبیلز" یەك لە نازییەکانی ئاڵمان، لە کاتی قسەکردنی بۆ کۆمەڵێکی خەڵک، پرسیاریان لێ دەکا: "شەڕی مان و نەمانتان دەوێ؟" مەبەست لەو پرسیارە ئەگەری سەرنەکەوتوویی لە شەڕەکەدایە کە تاوانەکە بگەڕێتەوە سەر خەڵکی کۆمەڵگا.

فاشیزم جاروبار لەگەڵ یەکتاپەرەستیی بە خزم دەردەچن. ئەو ئایینانەی باوەڕیان بە چەندین خودا هەیە، لە ڕاستیدا زۆر لە ئایینە ئیبراهمیەکان کراوەتر و سەبوورترن. چونکە لە ئایینی چەند خوداییدا ئەرکەکان بەسەر چەندین خودا دا دابەش دەکرێن. خودایەك بەرپرسە بۆ مردن، ئەویتریان بۆ ژیان، یەکیان بۆ خاپوورکردن و ... بەو شێوەیە ئەو خودایانە نەتەنیا تەواوکەری کاری یەکترن، بەڵکوو بە یەکترەوە بەستراونەتەوە. ئەو کەسانەی باوەڕیان بە ئایینی چەند خوداییە، مافی هەڵبژاردنیان هەیە و بە پێی پێداویستیی پەنا بۆ یەك لەوان دەبەن. خودای ئایینە ئیبراهیمیەکان بەغیلە و هیچ خودایەکی تر لە پەنا خۆی ناتوانێ تەحەممول بکات. ئەو ئیدەیە کە خودا یەکتایە، بە تەنیایی ئێمەی خوڵقاندووە، هەموو شتێك لە ژێر ئیختیاری ئەو دایە، خۆی دەزانێ چی بەسەر ئێمە دێنێ، بیست و چوار کاتژمێر لە ڕۆژدا کۆنترۆڵمان دەکا، خەون و خەیاڵەکانمان دەناسێ، ژیانمان بە هۆی کاری رەوا و ناڕەوا دەپێوێ و ئەگەر هەڵە بکەین بە ئاگری جەهەننەم دەمانسووتێنێ، یەکەمین بناغەی سەرەکیی ئایینی دیکتاتۆرییە کە سەرچاوەیە بۆ هەموو دیکتاتۆرییەکانی دیکەی جیهان. لە هەموو دیکتاتۆرییەکدا کەسێك، ئیدعای ڕێگای ڕاستیی دەکات و هەوڵ دەدا خەڵکیی بەرەو

ئەو ڕێگایە هیدایەت بکا و بۆ ئەو کارەش چاوەڕوانیی دەکات کە خەڵکەکە بێ ئەوەی ڕەخنەی لێبگرێ یاخود گومانی لێ بکرێت، وەدوای بکەوێ و ویستەکانی بەجێ بێنیت.

زۆر لەمێژبوو ئیبراهیم بەدوای شتێکی ئیلاهی دا دەگەڕا. دوای ماوەیەکی زۆر بە خەیاڵ خودای ڕاستەقینەی خۆی دۆزییەوە. بە پێی گێراوەکانی تەورات و ئینجیل دوای ئەو دۆزینەوەیە بۆ خزمەتکردن بە خوداکەی و ناساندنی بە مرۆڤەکانیتر, تایفە و بنەماڵەی خۆی بەجێ هێشت. بە گوێرەی قورئان، ئیبراهیم تایفەکەی بەجێ ناهێڵێ و بۆ دژایەتیی لە هەنبەر باوکی(ئازەر) کە باوەڕی بە چەند خودایی هەبووە، لای بنەماڵەکەی دەمێنێتەوە. ئیبراهیم خوداکان واتە بوتەکانی باوکی دەشکێنێ و داوا لە خەڵکی دەکا کە دەست لە پەرەستنی بوت هەڵبگرن. فناتیکەکان لەسەر ئەو کارەی ئیبراهیم کە گوایە ئەتکی بەسەر خوداکانیاندا هێناوە، هێرشیان کردە سەری و خستتویانەتە ناو ئاورەوە. بەڵام خودا ئاورەکە دەکووژێنێتەوە و ئیبراهیم وەك پەرجۆیەك لە سووتاندن ڕزگاریی دەبێ.

محەمەد وەك تاجرێکی گەنج، دوای ساڵیانی درێژ سەفەرکردن بۆ دیمەشق و ناوچەکانیتر لەگەڵ زۆربەی تاجرانی یەهوودی و مەسیحی ئاشنا دەبێ. لەو تاجرانەوە بە باشی چیرۆکی ئەو دوو ئایینە فێر دەبێ. بەتایبەت چیرۆکی ئیبراهیمی وەك ناوەندی سەرەکیی بۆ ئایینی ئیسلام کە دواتر قاوی بۆدا، هەڵبژارد و تاقانە کوڕی خۆیشی ناو نا ئیبراهیم.

بۆ ئەوەی پەیامە ئیلاهییەکەی بە جوولەکە و مەسیحیەکانی عەرەبستان بگەیێنێ و سەرنجی ئەوانیش بۆ لای خۆی ڕاکێشێ، کەسایەتیی ئیبراهیم و چیرۆکەکەی بە تامەزرۆییەوە وەك باوکە گەورەی هەموان، هەڵبژارد. تەنیا بەو جیاوازییەی کە محەمەد کوڕی ئیبراهیم واتە ئیسماعیلی لەناو ئینجیلدا کە ڕۆڵێکی ئەوتۆی نەبوو، دۆزییەوە. سەبارەت بە کوڕی ئیبراهیم لە هاجەر کە یەخسیرێکی میسری بوو دەگێڕرێتەوە کە ئیبراهیم هەر دووکیانی لە بیابان بە تەنیا بەجێ هێشتووە، چونکە زارای ژنی ئیرەیی بەو دوانە بردووە.

بە پێچەوانەی ئینجیل محەمەد لەسەر ئەو باوەڕە بووە ئیبراهیم ویستوویەتی ئیسماعیل قوربانی بکات نەك ئیسحاق. هەروەها لە قوڕعاندا باس لە دروستکردنی

کەعبە لە لایەن ئیبراهیم و ئیسماعیلی کوڕی بۆ زیارەتی موسوڵمانان، کراوە. کەعبە پێش محەمەد وەك ناوەندێکی ئایینی عەرەبەکان بووە و پێش ئیسلام هەموو قەومێک ئیزنی ئەوەی هەبوو بوت یاخود خوداکانی خۆیان لە ناو یا لە دەوری کەعبە دابنێن. شاری مەککە، کە لە مابەین دیمەشق و یەمەن دا جێی گرتبوو وەك ناوەندێکی بازرگانی گرنگایەتیی بۆ ناوچەکە هەبوو و زۆربەی هۆزەکان هات و چۆیان تێدا دەکرد. مەسیحییەکان ئینجیل و وێنەی مریەمیان لێ هەڵواسیبوو. ناوەندێکی ئایینی-بازرگانی پێکهاتبوو کە زۆربەی بازرگانەکانی ناوچە لەوێ کڕین و فرۆشتنیان دەکرد. بارودۆخێکی گونجاو لە نێوان مرۆڤە ئایینیەکان و ئایینی جیاواز لە ناویان پێکهاتبوو، کە هەرکام بە ئازادییەوە بانگەوازیان بۆ باوەڕ و بۆچوونەکانی خۆیان دەکرد.

کاتێك محەمەد ویستی پەیامە ئایینیەکەی خۆی بڵاو بکاتەوە، خەڵکیی لێیگەڕان بە ئازادی قاو بۆ ئایینەکەی لە کەعبەی شاری مەککە، بکات. ناوبراو لە هەوەڵەوە خۆی دێموکرات نیشان دا و گوتی: "ئێوە و باوەڕی خۆتان، من و باوەڕی خۆم". بەڵام دواتر کاتێك محەمەد ویستی بوت یا خوداکانی دەوری کەعبە بسووتێنێ، لە نێوان ئەو و تایفەکانی تردا کێشە پێکهات کە ئەمان زیاتر نیگەرانی تێکچوونی بارودۆخی بازرگانی لە کەعبە بوون. پیش هاتنی ئیسلام لە نیوان تایفە کانی عەرەبدا پەیتا پەیتا شەر و ناخۆشی پێکدەهات کە ئەوکات لە لایەن دوو زلهێزی ناوچەکە واتە فارسە ساسانییەکان و رۆمیەکان، کونترۆڵ دەکران.

بەڵام بە پێچەوانە محەمەد خەونی بە ئیمپڕاتۆڕییەکی سەربەخۆی عەرەبییەوە دەدیت و کەعبەی وەك ناوەندێکی ئایینی بۆ لایەنگرەکانی دادەنا. تەنانەت باپیری محەمەد قوسەی ابن کیلاب "Qusai Ibn Kilab" زۆر جار هەوڵی دابوو تایفە عەرەبییەکان هانبدا بۆ یەکگرتوویی و پێکهێنانی وڵاتیکی عەرەبی دژ بە زلهێزەکانی ناوچە. بەڵام ئەو مرد و خەونەکەی وەدی نەهات. نەوەکەی واتە محەمەد لێرەدا ڕێگای باپیری خۆی گرتە بەر و هەوڵی بۆ یەکگرتوویی بنەماڵە عەرەبەکان دا. ماوەی سێزدە ساڵ بەردەوام لە مەککە قاوی بۆ ئایینی ئیسلام دا بە بێ ئەوەی سەرکەوتوو بێ. کەمتر لە سەد کەسێك وەدوای کەوتبوون کە زۆربەیان یەخسیر و دیل بوون. دواتر کاتێك لەگەڵ لایەنگرەکانی مەککەیان بەجێ هێشت و بەرەو مەدینە وەڕێ کەوتن، شانس رووی

تێکردن. محەمەد توانی متمانەی دوو تایفەی ناوداری ناوچەکە بە ناوی ئەوس"Aos" و خەزرەج"Khazradsch" وەدەست بهێنێت.

لە هەوەڵەوە، لە مەدینە، محەمەد خۆی لە یەهوودییەکەن نیزیك دەکردەوە. داب و نەریتەکەیانی بە دڵ بوون. یاسا رەوا و قەدەغەکانی ئایینی جوولەکەی زۆر پێ باش بوو. بۆ وێنە، دەستووری دۆعاکردن، بەڕۆژووبوون، خەتەنەکردن، خاوێنکردنەوەیان و هەروەها کارە قەدەغەکانیان بەتایبەت نەخواردنی گۆشتی بەرازی زۆر پێ باش بوو. تەنانەت ئورشەلیم (قودس) ی وەك کەعبەی موسوڵمانان بۆ رووتێکردن لە کاتی دۆعا و نوێژدا هەڵبژارد. یاسا رەوا و قەدەغەکانیانی نێو نا شەریعەت کە لە وشەی یەهوودی هالاخا(Halacha)وە ڕاستەوخۆ وەرگێڕراوەتەوە و لە عەرەبی و عیبریدا بە مانای ڕێگایە.

تەنانەت محەمەد رێککەوتێکی ٥٢ خاڵەی لەگەڵ یەهوودیەکان ئیمزا کرد. بە پێی ئەو رێککەوتە ئازادیی ئایینیان زامن کرابوو و یەهوودیەکان دەبوو لە شەڕدا یارمەتیی سوپای ئیسلام بدەن و ئیزنی ماملە کردن لەگەڵ شاروەندانی مەککەیان نەبێ. محەمەد بە هیوابوو لەبەر ئەوەی ڕێزی زۆری بۆ ئیبراهیم دادەنا و چیرۆکەکانی تەورات و ئینجیلی لە ناو قورئاندا گونجاندبوو، یەهوودییەکان و مەسیحیەکان ئایینی خۆیان وەلانێن و ئایینی ئیسلام قەبووڵ بکەن. بەڵام زۆرینەی مرۆڤی خاوەن ئەو ئایینانە خۆیان لە ئایینی ئیسلام دەپاراست و خۆیان لێ دوور ڕادەگرتن. بەتایبەت یەهوودیەکانی مەدینە خۆیان بێ لایەن نیشان دەدا و نەیاندەویست بارودۆخی ئابووری خۆیان لەگەڵ عەرەب و نەتەوەکانیتر بخەنە مەترسییەوە. تاقمێکیان لەگەڵ تاجران و خەڵکی مەککە کە لە شەڕ دژبە محەمەدا بەشدار بوون، پەیوەندیی و ماملەیان هەبوو. محەمەد دژ بەو یەهوودیانە هەڵوێستی گرت و فتوای لەناوبردنی هۆزی 'خەیبەر' ی یەهوودییەکانی دا. تا ئەوڕۆش موسوڵمانەکان هاواری دروشمی "خەیبەر، خەیبەر، ئێوەی جوولەکە، سوپای محەمەد دەگەڕێتەوە بۆ گیانتان" دەکەن.

لێرە بەولاوە پێغەمبەری ئیسلام رووی خۆی لێ وەرگەڕاندنەوە و گوتی هەر کەس بە قسەی خۆش بۆ لامان نەیەت، دەبێ بە زۆر بەرەو ڕێگای ڕاست هیدایەت بکرێ.

کاتی محەمەت شاری مەککەی گرتەوە، ئیتر قسەکەی خۆی واتە "ئێوە و باوەڕی خۆتان، من و باوەڕی خۆم" ی لەبیر چۆوە و بە چاولێکەری لە ئیبراهیم، هەموو بۆت و خوداکانیانی لە دەرەوە و ناوەوەی کەعبە، لێ سووتاندن و توونای کردن. تەنانەت دەستووری کوشتنی بۆ پیاوێکی بێ چەك دەرکرد کە لە ترسا پەنای بۆ ناو کەعبە بردبوو. دەستووری دا شاری مەدینە لە یەهوودی و مەسیحی پاك بکرێتەوە. گرووپێکی پێکهێنا کە ئەرکیان کوشتنی ئەو کەسانە بوو کە دژ بە محەمەد چالاك بوون. ئەو گرووپە نە تەنیا تێرۆریان دژ بەو سەرکردانە بەڕێوەدەبرد کە دژ بە محەمەد لە شەڕدابوون، بەڵکوو رەحمیان بە شاعیران و ڕەخنەگەرانی یەهوودیش دا نەدەهات و ئەوانیشیان دەکوشت.

بەتایبەت حوکمی کوشتنی ژنێکی پیر لە لایەن گرووپە تایبەتییەکەی محەمەدەوە زۆر بێ بەزەییانە بوو کە محەمەدی بە درۆزن ناو بردبوو و نەیهێشتبوو چل کەس لە بنەماڵەکەی (نەوە و منداڵەکانی) شەڕ بۆ محەمەد بکەن. محەمەد گرووپە تایبەتە مرۆڤکوژەکەی بە سەرکردایەتی زڕکوڕەکەی خۆی 'زەید'، بۆ تەمێ کردن ناردە سەریان. زەید حوکمی کوشتنی هەموو منداڵ و نەوەکانی ئەو ژنەی دا و تەنیا ژنێکی جوانی هێشتەوە و وەك کۆیلە لەگەڵ خۆی برد و خەڵاتی محەمەدی کرد. زەید ژنە پیرەکەی لە دوو ئەسپ بەست، کە ئەو ژنە پیرە بەستەزمانەیان بە زیندوویی لێك هەڵدڕی و کردیان بە دوو لەتەوە. محەمەد بەو کارانەی ترس و وەحشەتێکی زۆری لەناو کۆمەڵگادا بڵاو کردەوە و تۆوی Intoleranz"ئین تۆلەرانس"(نائارامی و نا سەبووری)ی لەناو دڵی ئیسلامدا چاند. تۆیەك کە بە پێی کات گەورە و گەورەتر بۆتەوە و تا ئەوڕۆش بەری دارەکەی میوەی پێوەیە.

بەهۆی هەڵوێستەکانی محەمەدەوە خودای ئیسلام خودایەکی تووڕە و بێ بەزەییە. خودایەك کە تەنیا حوکم دەردەکا و هەرگیز ماملە ناکات. هەر کەس بە قسەی نەکات، بە ئاوری جەهەنەم دەیسووتێنێ. بڕیاردەری ژیان و مردنە و هەرگیز نابێ بخرێتە ژێر پرسیارەوە. حوکومڕان و خودایەکی بەخیلە، کە چاوی دیتنی هیچ خودایەکی تری لە پەنا خۆی نییە و بۆ بەجێهێنانی ویستەکانی بەسەر لاشەی مردوودا دەڕوا.

زیاتر لە نیوەی ئەو شەڕانەی محەمەد لە وڵاتە عەڕەبییەکان دایگیرساندن، دژ بە ئەو یەهوودییانە بوو، کە نەیاندەویست بچنە ژێر فەرمانیەوە. لە پڕێکدا زمانی قوڕئانیش دژ بە یەهوودیەکان گۆڕرا و ئیتر بە چاوی دوژمن سەیر کران. لە هەوەڵەوە بە ناوی نەتەوەی خاوەن کتێب ناونران و دواتر بوون بە ساختەچی کتێب. دوژمنایەتیی قوڕئان لە هەنبەر یەهوودییەکان هێندە توند بوو کە ناوی مەیموون و بەرازیان لەسەر دانرا. سێ تایفەی گەورەی یەهوودی لە مەدینە بە تەواوی دەرکران و چوارەمیان بە خائین و دژ بە نەتەوەی عەڕەب لە قەڵەم درا و بە فەرمانی محەمەد هەموو پیاوەکانیان کوژران و منداڵ و ژنەکانیان وەك کۆیلە فرۆشران. لێرە بەولاوە مەدینە لە یەهوودییەکان پاك کرایەوە و قیبلەی موسوڵمانان لە ئورشەلیمەوە بەرەو مەککە گوێزرایەوە.

ئەو کێشەیە، لە سوورەی ٨ی قوڕئاندا هاتووە و یەهوودییەکان بە هۆی خیانەت کردنەوە بە ئاژەڵ دادەنێ: *"لە ڕاستیدا ئەو کەسانە لای خودا ئاژەڵن، کە باوەڕیان نەبێ و باوەڕ نەهێنن. ئەوان ئەو کەسانەن کە لەگەڵیان پێك هاتووی و هەمووجارێك پێکهاتنەکە تێك دەدەنەوە، و هیچ باکێکیان لە خودا نییە. هەر بۆیە، ئەگەر تۆ لە شەڕدا تووشی ئەو کەسانە هاتی، ..."*

بەو شێوەیە پڕۆژەیەك بە ناوی "پاك کردنەوەی وڵاتی عەڕەبی" پێکهات کە دەبوو دوڕگەی عەڕەب بۆ دامەزرانی پایەی ئیمپراتۆریی ئیسلامی کە بە زوویی بۆ خزمەت بە ئوممەت دەبوو گەورەتریش بێتەوە، لە هەموو بێدینەکان پاك بکرێتەوە. لێرەوە کاتژمێری یەکەمی لە دایکبوونی فاشیزم دەستیپێکرد.

کاتێ محەمەد مرد، قوڕئانی بە شێوەی ریوایەت و هەروەها هەزاران گێڕاوەی حەدیسی بۆ موسوڵمانان لە خۆی بەجێ هێشت کە بە وردی هەڵس و کەوتی موسوڵمانان لە هەموو بوارەکانی ژیانیاندا دیاری دەکات. لەواندا تەنانەت باس لەسەر چۆنیەتیی هەڵس و کەوت لەسەر مەبال کراوە، بەڵام گرنگترین ئەرك واتە هەڵبژاردنی جێنشینی لەبیر چوو، و ئەو کارە دوای چەند ساڵ بووە هۆی کێشە و ناڕەزایەتییەکی مەزن لە مابەین موسوڵمانان و دوو شاخەی سوننی و شیعەی لێ ساز کرا.

جیاوازی مابەین شیعە و سوننی لەوە دابوو کە شیعە تەنیا خزم و بنەماڵەی محەمەد بە جێنشینی ڕاستەقینە دادەنێن و لە ڕوانگەی سوننییەکانەوە هەموو مرۆڤێکی ناو دە تایفەی مەککە، مافی جێنشینی محەمەدیان هەبووە. ئەو جیاوازییە بووە هۆی شەڕێکی سامناکی مەزن لە ناو ئەندامانی کۆمەڵگادا کە بزووتنەوە و خۆگەورەکردنەوەی ئیسلامیی چەند ساڵ دوای مردنی محەمەد ڕاوەستاند و کزی کرد.

لەژێر کارتێکەریی ئەو دابڕانە، بە پێی کات چەمکی "حاکمییەتی ئەڵڵا" یاخود حوکومڕانیی خودا پێکهات. ئەو ئیدەیەی لە پشت چەمکەکەوە بوو تەنیا ئەوە نەبوو کە خودا، بە تەنیا ئەرکی توانایی حکوومەتکردنی بە کەسێك دابێ بەڵکوو، ئەو خۆی لە ڕێگای پێغەمبەران و نوێنەرانیانەوە لەسەر ئەم هەردە حکوومەت دەکا. بەو شێوەیە حاکم، نوێنەری خودایە لەسەر زەوی و بەڕێوەبەری خواستەکانی ئەویشە. ئەرکی هەموو موسوڵمانێکە کە گوێڕایەڵی حاکمان بن. هەر ڕەخنەیەك، هەر قەبووڵ نەکردنێکیش دەبێتە هۆی لەژێر پرسیار دانانی خودا.

لای شیعەکان چەمکی حاکمییەتی ئەڵڵا بووە هۆی پێکهاتنی ئیمامەت و لای سوننییەکان خەلافەت. لە قورئاندا هاتووە: "لێکدابڕان لە کوشتن خراپترە!" دروشمێك کە فاشیستەکانیش بەڕێوەی دەبەن. هەر کەس لە باوەڕ یا ئیدیۆلۆژییەکە لا بدا بە خائین ناودەبرێت.[١٢٦]

لەو وڵاتانەی وا هێشتا بە تەواویی حکوومەتی ئیسلامیان تێدا دانەمەزراوە وەك میسر، مەراکێش و ئوردۆن، دەگوترێ کە ئێمەی موسوڵمان هەموو چەشنەکانی حکوومەتداریمان تاقی کردۆتەوە. لە ناسیۆنالیزمەوە هەتا مارکسیزم و هەروەها سەرمایەداریی. ئەو سیستەمانە لە دنیای ئیسلامدا میوەیان نەداوە و نائیسلامیی و بێگانەن. یەك لە خەونە هەرە گەورەکانی سەلەفییەکان و جیهادیستەکان ئەوەیە کە چەرخی مێژوو بەپێچەوانە بەرەو دواوە و بۆ ناو ئەو کۆمەڵگایە بگەڕێننەوە کە محەمەد دایمەزراندبوو. هەروەها لە درێژەی ئەو کارەدا دەڵێن: "ئەو کاتەی کۆمەڵگا

[١٢٦] . فەرهەنگێك کە تەنانەت حیزبە کوردییەکانیشی لەژێر کارتێکەریی خۆی داناوە. وەرگێڕ

بە تەواویی ئیسلامی کرابێت، بۆ بەڕێوەبردنی ویستی خودا و پێغەمبەر دەبێ تەواوی دنیا داگێر بکرێ و بێ دینەکان و بابییەکان توونا بکرێن!"

چوار لە قوتابخانەکانی ناسراوی سونییەکان بریتین لە مالکی، شافعی، حەنبەلی و حەنەفی. ئەو موسوڵمانانەی باوەڕیان بە یەك لەو چوار مەکتەبەیە، بۆ خۆ گونجاندن لەگەڵ دنیای مودێرنی ئەوڕۆیی، بە پێی لێکدانەوە و بۆچوونی هەرکام لەو قوتابخانانە، ئیزنی هەڵبژاردنیان لە نێوان چەندین هەڵس و کەوتدا هەیە. بەڵام بەو مەرجەی لە بازنەی یاسا سەرەکیەکانی ئیسلام دەرنەچن. ئەو چوار قوتابخانە کۆنسێرڤاتیو (موحافزەکار)انە، ئەگەر لە قوڕئان یا حەدیسدا سەبارەت بە تەوەرێك بە ڕاشکاوی باسی لەسەر نەکرابێ، ئەو ئیزنە بەخۆیان دەدەن کە یاسای نوێ پێکبێنن. بەڵام چونکە محەمەد هەزاران بڕیاری لەسەر هەڵس و کەوتی موسوڵمانان لە پاش خۆی بەجێ هێشتووە، دیتنەوەی کون و قوژبنێ بۆ دانانی یاسای نوێ زۆر ئەستەمە.

ئایینی حەنبەلی کە لە سەدەی نۆهەم بەدوای لێکدابڕانی موسوڵمانەکان و پێکهاتنی سوننی و شیعە، لە لایەن "ابن حەنبەل"ەوە (٨٥٥-٧٨٠) لە بەغدا پێکهات، لە ناو ئەو چوارەدا لە هەموویان موحافوزەکارترە. شاری بەغدا لەو ساڵانەدا یەك لە شارە هەرە کراوەکانی دنیا بووە کە بە پێی شەریعەتی ئیسلام بەڕێوە نەچووە. ئەڵکۆڵ، سەما و رەقس و گۆرانی و شاد و خۆشحاڵبوون کاری ڕۆژانەی خەڵک بووە. تەنانەت لە دیوەخان و حوزوری خەلیفەکاندا شاعیرانی موسوڵمان، یەهوودی و مەسیحی موشاعیرەیان کردووە و هەرکام ئاینی ئەوانیتریان خستۆتە بەر ڕەخنە. لە شێعرەکاندا کەسایەتییە ئاینییەکان و بەتایبەت محەمەد ڕاستەوخۆ لەژێر ڕەخنە گیراون، بە بێ ئەوەی پێی نارەحەت بن یاخود ڕووی خۆیانی پێ گرژ بکەن. هەروەها جێی سەرنجە، لەو سەردەمەدا قوتابخانەی ئیسلامی پێکهاتوون کە هەڵە و پەڵە و ئیلاهی بوونی قوڕئانیان خستۆتە بەر پرسیارەوە. یەك لەو قوتابخانانە ناوی معتزلە (Mu’tazila) بووە کە نووسراوەکان و سووڕەکانی قوڕئانیان تەنیا بۆ سەدەی حەوتەم بەڕاست زانیوە. بەو هۆیەی ژیانی مرۆڤ لە بەغدا و لە سەدەی نۆهەمدا جیاوازییەکی زۆری لەگەڵ مەککەی سەدەی حەوتەمدا هەبووە، لایەنگرانی معتزلە خۆیان بە سەردەمی محەمەد و یاساکانی ئەو سەردەمەوە نەبەستۆتەوە. هەڵس و کەوتێك کە لە ڕوانگەی

ئیسلامییەکانی ئەوڕۆییدا شتێکی نەگونجاوە. ئەوان تەنانەت پێکەوەژیانی چەند ئایین بە نەگونجاو دەزانن.

بە گەورە بوونەوە و هەڵمسانی ئیسلام لە ناوچەی ئیمپراتۆرییەکانی ئێران و رۆم، بیرمەندانی ئیسلامی لەگەڵ فەیلەسوفانی یونانی و یەهوودیی پەیوەندیی ڕاستەوخۆیان هەبووە کە بۆتە هۆی پێکهاتنی بۆچوونی نوێ لەناو ئیسلامییەکاندا. ئیسلامییەکان فێر ببوون بۆ بەربەرەکانی لەگەڵ ئایینەکانی تر دەبێ ڕێگای سەبووریی هەڵبژێرن و خۆیان بە ئارگۆمێنتی گونجاو تەیار بکەن. لەو بارودۆخەدا ابن حەنبەل ترسی لێ پەیدا بووە و گوتوویە: "*لە حاڵەتێکی وادا کە پەیتا پەیتا قوتابخانەی نوێ پێکدێن و ئیسلامییەکان شاخەی نوێیان لێ دەبێتەوە و لێك بڵاو دەبنەوە، گەڕانەوە بۆ سەر نووسراوەکانی قورئان و یاساکانی سەردەمی محەمەد باشترین ڕێگایە.*" بەو هۆیە قوتابخانەیەکی لە رادەبەدەر کۆنسێرڤاتیوی پێکهێنا کە ناوك و ناوەڕۆکی تیئۆریکی ئیسلامییە فەناتیکەکانی تا ئەوڕۆش پاراستووە. بەڵام لە سەردەمی ئەوکاتی بەغدادا، سەرەتا کەس گوێی بۆ رانەدەگرت. نەتەنیا گوێشیان لێ نەگرت، بەڵکوو بەهۆی هەڵس و کەوتی لە ڕادەبەدەر توندیەوە، خستیانە بەندیخانەوە.

هاوکات لەگەڵ هێرشی خاچپەرستان بۆ سەر ئەو ناوچانە، ئیسلامییە فناتیکەکان هەلێکی باشیان بۆ ڕەخسا. ئەودەم ئیتر مرۆڤ بیری لە ئیمپراتۆرییەکی ئیسلامیی یەکپارچە دەکردەوە کە بتوانێ لە هەنبەر خاچپەرستەکاندا راوەستێ و شکستیان بدات. سەلاحەددینی ئەییوبی یەك لەو فناتیکانە بوو کە هەوڵی ئەو کارەی دا. ئەو بانگەشەی جیهادی ئیسلامیی دەرکرد و لە ساڵی ١١٨٧ دا، ئورشەلیمی لە دەست مەسیحییەکان ئازاد کرد و خەونی یەکیەتیی موسوڵمانانی وەك سیمبولێك لە مێژوودا تۆمار کرد. دوای سەلاحەددین هەرکام لە سەرکردەکانی بزووتنەوەی ئیسلامیی ئەویان وەك نموونە و سەردەمی ئەویان وەک سەردەمیکی زێڕینی رێنسانس بۆ یەکیەتیی موسوڵمانان سەیر کردووە.

ابن تەیمیە (Taymiyya)، سەید قوتب و پرنسیپی جیهاد

دوای هێرشی مەغوولەکان بو سەر دنیای ئیسلام لە سەدەی سێزدەهەمدا، فناتیکەکان هەمیسان دەورگێڕانێکی بەرچاویان بۆ رەخسا. شاخەی حەنبەلیی محافزەکارەکان بە هۆی کەسێك بەناوی "ابن تەیمیە" زیندوو کرایەوە کە ئەوڕۆ وەك باوکی رووحانیی سەلەفییەکان و وەهابییەکان لە ئەژمار دێ. تەنانەت ئوساما بن لادنیش زۆر جار خۆی بەو کەسەوە هەڵدەواسی، بەتایبەت بۆ بەڕێوەبردنی جیهادە ئیسلامییەکەی لە سەرانسەری دنیادا.

"ابن تەیمیە" (١٣٢٨-١٢٦٣) بەڕێوەبردنی یاساکانی شەریعەتی ئیسلامیی بێ ئەملاو ئەولا، وەك ئەرکی سەرەکی بەرنامەی کارەکەی دانابوو و بەردەوام کۆنتڕۆڵی بەڕێوەبردنی دەکرد. هەرکەس یاساکانی شەریعەتی بەڕێوە نەبردبا، بێ بەزەییترین رەفتاری لەگەڵ دەکرا. ابن تەیمیە لەسەر 'توحید' واتە یەك بوونی خودا زۆر سوور بوو. ڕەخنەی لەسەر سۆفییەکان بوو و گوشاری لەسەر دادەنان کە لە پەنا خودا ڕێزیان لە مرۆڤە رووحانییە ئایینییەکانیان دەگرت و بەردەوام دەچوونە سەر قەبرەکانیان. ناوبراو بەتایبەت دژ بە رازاندنەوەی قەبری ئەو ئایینییانە بوو. شاخەی شیعەشی بە ڕێگایەکی هەڵە دەزانی و بەهۆی دوژمنایەتیی لەگەڵ عەلەوییەکانی سووریيە کوشتنیانی بە حەڵاڵ دەزانی. فیلەسۆفانی ئیسلامی سەدەی ناوەڕاستی رەد دەکردەوە و دەیگوت: "مرۆڤ بە لۆجیك و سەبووریی بە هیچ جێگایەك ناگا و دەبێ تەنیا یاسا ڕاستەقینەکانی ئیسلامیی بەڕێوە بچن."

هەڵس و کەوتی "ابن تەیمیە" یەك لە هۆکارە سەرەکییەکانە بۆ ڕووداو و کارەساتەکانی ئەوڕۆی فەناتیکەکان. کۆتایی سەدەی سێزدە شاری دیمەشق لە لایەن مەغوولەکانەوە کۆنتڕۆڵ دەکرا. تەنانەت لەو سەردەمەدا ابن تەیمیە گیرا و خرا بەندیخانەی مەغوولەکانەوە. دوای ئازادبوون، دیمەشقی بەجێ هێشت و لە میسر و دوڕگەکانی عەرەبییەوە قاوی بۆ جیهادی ئیسلامیی دەدا. ئەو، جیهادی نەك وەك تەنیا ڕێگا بۆ بەربەرەکانی لەگەڵ دوژمنانی ئیسلام بەدەستەوە گرتبوو، بەڵکوو وەك ئەرکێکی ئیلاهی، بۆ ویست و رازی ڕاگرتنی خودا بە شێوەیەکی بەردەوام لە ناو

لایەنگرەکانیدا قاوی بۆ دەکرد و ئەو هەڵس و کەوتەی بە ئەرکی سەرشانی هەموو موسوڵمانێك لە هەنبەر بێدینەکان و ئایینیەکانیتر دەزانی.

ابن تەیمیە توانی حوکومرانی ئەوکاتی میسر بە ناوی "ابن قالاوون" رازی بکا کە دژ بە مەغوولەکان شەڕ بکات و خۆشی لەو بزووتنەوە چەکدارییەدا بە شێوەی چالاك بەشداریی کرد. سەرەڕای چالاك بوون، بۆچوونەکانی ابن تەیمیە تا چەندین سەدە دوای خۆی، لە ناو ئیسلامیستەکاندا ناوی دەرنەکرد، تا لە سەدەی هەژدەدا کەسێك بەناوی "ابن عبدالوهاب" زیندووی کردنەوە و ئەو مەکتەبەی بە تەنیا ڕێگا بۆ خاوێنکردنەوەی دنیای ئیسلام لە بێ دینەکان دانا. ابن عبدالوهاب بە توونا کردنی قەبری سۆفییەکان لە دوڕگەکانی عەڕەبی دەستی بە کار کرد و قاوی دەکرد کە جیهاد دەبێ بکرێتە چالاکیی سەرەکی بۆ هەموو موسوڵمانان. بۆچوونەکانی ابن عبدالوهاب وەك کۆپییەکی خراپی ابن حەنبەل و ابن تەیمیە لە عەرەبستانی سعوودی وەك سیستەمی یاسایی بەڕێوە دەچێ. هەروەها وەك پایە بۆ تێگەیشتن لە جیهادی دنیای مودێڕنی ئیسلام دەناسرێت.

لە سەرەتاوە سەید قوتب (١٩٦٦-١٩٠٦) وەك ئەدیبێک دەستی بە کار کرد. چوونە نێو دنیای ئەدەبیی، بەهۆی ناسین و دۆستایەتیی نیزیك لەگەڵ خەڵاتهەڵگری نۆبێل "نەجیب مەحفووز" (Naguib Mahfuz) دەبەستێتەوە. قوتب یەك لە هەوەڵین کەسان بووە کە ساڵی چلی سەدەکانی ڕابردوودا لەگەڵ چەندین نووسراوەی ئەدەبیی ئەو نابغە عەڕەبە ئاشنا بووە. لە ساڵی چلەکاندا 'قوتب' لە لایەن ناوەندی وەزارەتی فێربوونەوە بۆ ماوەی دوو ساڵ بۆ فێربوونی سیستەمی ئەمریکایی ناردرا بۆ ئەمریکا. کاتێك لە نیزیکەوە لەگەڵ کۆمەڵگای ئەمریکا ئاشنا دەبێ، سەری سووڕ دەمێنی لە هەنبەر زۆرێك لە هەڵس و کەوتە کۆمەڵایەتییەکانی وەك ڕەگەزپەرستی، بێ یاسایی و گرنگایەتیی پارە لە دنیای ئەمریکاییدا کە ئاوێتەی کاری ڕۆژانەیان ببوو. هەموو ئەو هەڵس و کەوتانە بوونە هۆی ڕووخانی کەسایەتیی ئەو و کارتێکەرییەکی بەهێزیان لەسەر ژیانی قوتب دانا کە تا ئەوکات لە ڕوانگەی ئەستەمی ئەدەبییەوە سەیری جیهانی دەکرد. دوای ماوەیەك بەهۆی کەوتنە سەر ڕێگای ئایینەوە ئاشنایی لەگەڵ نووسراوە و کارەکانی سەید ئەبولعەلا مەودوودی هیندی پەیدا کرد و دەستیکرد بە خوێندنەوەیان.

مەودوودی کە بەهۆی هەرەسهێنانی بزووتنەوەی خەلافەتی ئیسلامیی ساڵی ١٩٢٤ بە تەواویی تێکڕووخابوو، موسوڵمانانی جیهانی هان دەدا بۆ رەدکردنەوەی مودێرنییەت و گەڕانەوەیان بۆ بنەڕەتی ئیسلام. مەودوودی جیهادی نەتەنیا وەك ڕێگایەك بۆ بەرگریی نەفس چاولێدەکرد، بەڵکوو وەك کەرەسەیەك بۆ بەربەرەکانیکردن لەگەڵ هەمووشتێکی سەر ئەم هەردەی دەزانی کە لە هەنبەر دنیای ئیسلام و یاساکانیدا قوت ببانەوە. ئیسلام بۆ ئەو زۆر زیاتر بوو لە تەنیا ئایینێك: سیستەمێك بوو کە هەموو قۆناغەکانی ژیانی مرۆڤی لەبەر دەگرت. ئیسلام بۆ ئەو سیاسەت، زانست، مرۆڤ خۆشەویستیی، سڵامەتیی، رەوان شوناسیی، کۆمەڵگاناسیی، دنیای ئابووری و یاسادانان بوو. ئەو سویندی بۆ پێکهێنانی شۆڕشێکی ئیسلامی خواردبوو کە دەبوو رەوەندی مێژوویی جیهان بگۆڕێ و بانگاوازی موسوڵمانانی جیهانی دەکرد کە هەموویان جیاواز لەوەی لە وڵاتێکی ئیسلامی دەژین یا نا، وەك ئەرکێکی سەرەکی بەشداریی تێدا بکەن. داوای لە ئەدیبان، بیرمەندان و فەیلەسوفانی ئیسلامی دەکرد کە پێخۆری پێویست بۆ ئەو شۆڕشە بۆ موسوڵمانان ئامادە بکەن. هەروەها ئەو دەڵێ ئەگەر پایەی زانستی ئەدەبیی و ئایینی لە ئاڵمان لە لایەن "فیختە، گۆتە و نیچە" وە دانەنرابایە، هەرگیز سوسیال ناسیۆنالیستەکانی ئاڵمان نەیاندەتوانی ئاوا سەرکەوتوو بن. هەروەها زۆر جار جەختی لەسەر ئەوە دەکرد کە: **"سەرکردەیەکی بە توانای وەك هیتلێر و هەڤاڵەکانی هێندەیتر ئەو جووڵانەوەیان گەشە پێدا."**

هەر وەك چۆن لە فاشیزمدا گرنگایەتیی بە خۆبەختکردن دەدرێ، مەودوودیش ئومەتی موسوڵمان هان دەدا بۆ خۆبەخت کردن. قوتب ڕێگای مەودوودی درێژە پێدەدا و دەیگوت: **"ئەگەر باوەڕتان بە ڕاستبوونی ڕێگای ئیسلام هەیە، هیچ ڕێگایەکیترتان بۆ نامێنێتەوە جگە لەوەیکە بە تەواوی تواناتانەوە هەوڵ بۆ پێکهێنانی بدەن. یا سەرکەوتوو دەبن، یاخود لەو ڕێگایەدا خۆتان قوربانی ئەو شەڕە دەکەن! "**

بانگ ئاوازێك، کە بەردەوام بوونی هەمیشەیی "جیهاد" بۆ گەنجانی داهاتووی ئیسلامی زیندوو رادەگرێت. چونکە تەنیا بەهۆی جیهادەوە گەنجێکی موسوڵمان دەتوانێ بێدەسەڵاتی و داماویی خۆی قەرەبوو بکاتەوە. لە شەڕدا یا سەرکەوتوو دەبێ

و ویستی خودا لەسە زەوی بڵاو دەکاتەوە، یاخود دەکووژرێ و جێگای بەهەشتی هەمیشەیی دەبێ.

قوتب بە چاولێکەری و لاساییکردنەوە لە ڕێگا و هەڵوێستەکانی مەودوودی هەر لە ئەمریکا نووسراوەکانی خۆی تەواو دەکات. لە یەکەمین نووسراوەیدا بە ناوی "ئەمریکایەک کە من ناسیم" شکایەتی خۆی لای دنیای ئیسلام دەکا کە ئیزن بە گەندەڵی و فاسیدبوونی کۆمەڵگای ئیسلامی دراوە و هۆگریی و پشتیوانی لە هاتن و کڕین و فرۆشی کالا و شت و متی ڕۆژئاوایی و بەتایبەت ئەمریکایی دەکرێ و هیچ بەرگرییەکی لێ ناکرێ. ئەو سەردەمەی قوتب لە ئەمریکا بوو، بڕیاری دروستکردنی وڵاتی ئیسرائیل درا. قوتب لە شکستی ئەڕتەشی ئیسلام ئاگادار کرا و ساڵێك دواتر هەواڵی کوشتنی حەسەن ئەلبەننا پێکهێنەری برایانی موسوڵمانی پێ گەیشت. قوتب گەڕایەوە بۆ قاهیرە، ساڵی ١٩٥١ چووە ناو ڕێکخراوەی برایانی موسوڵمانەوە و بوو بە یەك لە گرنگترین بیرمەندانی ئەو ڕێکخراوەیە. دوو کتێبی بە ناوی "کێشانەوەی ڕێگا" و "داهاتووی ئەم ئایینە" تا ئەوڕۆش وەك گرنگترین ڕێنیشاندەر بۆ ئیسلامیستەکان سەیر دەکرێ. وەك ئیسلامیستێکی چەپ پێشتر پشتیوانیی لە سیاسەتی سوسیالیستیی ناسر دەکرد. بەڵام دوای هەوڵی برایانی موسوڵمان بۆ کوشتنی ناسر لە ساڵی ١٩٥٤ و قەدەغەکردنیان لە لایەن ناسرەوە، ڕووی خۆی لە ناسر وەرگەڕاندەوە و حکوومەتەکەی بە نا ئیسلامیی ناو برد. ئەو گوتی: *"نابێ موسوڵمانان گوێڕاگریی ناسر بکەن چونکە شەریعەتی ئیسلامی بەڕێوە نابا"* . لێرە بەولاوە قوتب میسری نەتەنیا وەك وڵاتێکی ئیسلامیی سەیر نەکردووە، بەڵکوو بە وڵاتی بێ باوەڕ و کافری داناوە و بۆ دانانی شەریعەتی ئیسلام بە پێویستی زانیوە کە دەبێ شۆڕشی ئیسلامی تێدا بکرێ. کۆمەڵگای بە جاهیلییەت(نەزانی) تاوانبار کردووە. وشەیەك کە ابن تەیمیە بۆ هەموو کۆمەڵگایەکی غەیری ئیسلامیی بەکارهێناوە. قوتب داوا لە موسوڵمانانی جیهان دەکات کە پێش هەمووشتێک خۆیان لە غەیری ئیسلامییەکان پاك بکەنەوە. تەنیا ئەو کاتە کۆمەڵگایەکی ڕاستەقینەی ئیسلامی سەربەخۆ پێك دێت کە هەموو بەشدارانی کۆمەڵگا بە ئیمانەوە باوەڕیان بە ئایینی ئیسلام هەبێ. قوتب هیوادار بوو بەهۆی هۆکاری "دۆمینە" کە ئەگەر یەك لە بەردەکان بکەوێ دەبێتە هۆی خستنی هەموو ئەوانیتریش، وڵاتە ئیسلامییەکان یەك بەدوای یەکدا لە چنگ کافران پاك بکرێتەوە.

له مرۆڤی ئایینی هیندیی، واته مەودوودییەوە وشەی "حاکمییەتی ئەڵڵا" ی وەك گۆپاڵێك بەدەستەوە گرت کە بۆ بەڕێوەبردنی دێموکراسی، ناسیۆنالیزم و مافی حکوومەتکردن تەنیا حوکومرانیی خودای لەسەر ئەم هەردە بۆ ئومەتی موسوڵمان بە رەوا دەزانی. لە ڕوانگەی قوتبەوە رژیمی حاکم دەتوانێ مافی حاکمییت تەنیا بە خوداوە ببستێتەوە و بە ناوی ئەوەوە حکوومەت بکات. ئەو یاسا و پێکهاتانەی جیاوازییان لەگەڵ نووسراوەی قوڕئان هەبێ، مشروعیەت یاخود رێپێدانیان نابێ. لەو کۆمەڵگا ئیسلامییانەش وا ئومەت بە جاهیل و نەزان دادەنێ و پێی جنێو بە موقەدەساتی ئیلاهییە، دەبێ حکوومەتی خودا بە زۆریی و بێ ویستی خۆیان، بەسەر خەڵکیدا بسەپێ.

چەند مانگ پێش هەڵبژاردنی سەرەک کۆمار لە میسر، 'مورسی' سەبارەت بە سەید قوتب دەڵێ: **"من نووسراوەکانیم خوێندۆتەوە و لەواندا ئیسلامی ڕاستەقینەم دۆزیوەتەوە."** زۆرینەی ئەندامانی برایانی موسوڵمان ئەمڕۆ لایەنگری سەید قوتب و قوتابخانەی جیهادی ئەون.

دوژمنایەتیی وڵاتانی عەرەب لەگەڵ یەهوودیەکان

ئانتۆن چێخۆڤ (Anton Tschechow) لە یەك لە چیرۆکە کورتەکانیدا دەگێڕێتەوە: "دوو نەخۆشی نەخۆشخانەیەك هێندە یەکتریان ناخۆش ویستووە و رقیان لە یەکتر بووە، چاوی دیتنی یەکتریان نەبووە. هیچ ڕۆژێك نەبووە کە لەگەڵ یەکدا کێشەیان نەبێ. ڕۆژێك پەرستارەکان بە یەك لەوان رادەگەیێنن کە رەقیبەکەی مردووە. پەرستارەکان پێیان وادەبێ مردنی رەقیبەکەی پێخۆش دەبێ و سەما دەکات، بەڵام بە پێچەوانە ڕۆژێك دواتر ئەویتریشیان بە مردوویی لە سەر زەویی ژوورەکەی دەدۆزرێتەوە. پسپۆران دەڵێن، بەربەرەکانی و دژایەتیی لەگەڵ یەکتر مانای بە ژیانیان دابوو. کاتێك یەکیان دەمرێ، ئیتر بۆ ئەویتریان درێژە بە ژیان هیچ مانایەکی نامێنێ. هەر بەو هۆیەوە ئەویتریشیان مردووە. ژیانیان نە پێکەوە دەگونجا و نە بێ یەکتر!"

مرۆڤ دەتوانێ بڵێ ئەو چیرۆکە زۆر لە پەیوەندیی نێوان موسوڵمانان و یەهوودییان دەچێ. لە هیچ جێگایەکی ئەم هەردە، بە قەرا وڵاتە عەرەبەکان هێندە رەق و دژایەتیی و دوژمنایەتیی لە هەنبەر یەهوودییەکان نابیندرێت. ڕەنگە هۆی ئەو رق و کینەیە بگەڕێتەوە بۆ دامەزرانی وڵاتی ئیسرائیل و دژایەتیی ئەو دوو نەتەوەیە لە هەنبەر یەکدا! ڕەنگە پرۆپاگەندا یاخود تەبلیغاتی نازیيەکان لە سەردەمی شەڕی دووهەمی جیهانیدا گوێبیستی ڕاستەوخۆی لە وڵاتە عەرەبییەکان پەیدا کردبێ و ئانتی سەهیۆنیسمی چالاك کردبێ! لە ڕاستیدا ڕەنگە کتێبەکەی هیتلێر "شەڕی من" دژ بە یەهوودیی، کارلێکەرییەکی زۆر مەزنتری لە ناو عەرەبەکاندا بووبێ هەتا قورئان! پێش دروستبوونی وڵاتی ئیسرائیل نازییەکان لە باکووری ئەفریقاوە دژ بە یەهوودییەکان پرۆپاگاندەیان دەکرد و وێنەیەکی سەیر و سەمەریان لە یەهوودییەکان لە دنیای عەرەبدا دروست کردبوو.

یاخود ڕەنگە مرۆڤ دەبێ چەند هەنگاوێک بۆ دواوە هەڵێنێتەوە و هۆکار و تۆوی رق و کینەی ئەو دوو نەتەوەیە لە کاتێکی دوورتردا بدۆزێتەوە! لە زۆر زووەوە تۆوی رق و کینە دژ بە یەهوودی، بە گشتیی زیاتر وەك وێنەیەکی چێکراو لە لای موسوڵمانان و هەروەها لە سەراسەری ئەم جیهانە و بەتایبەت لە وڵاتە مەسیحییەکانیشدا، کە یەهوودی بە قاتڵی مەسیح دەزانن، چێندراوە.

یەهوودییەکان وەك نەتەوەیەکی بچووك لە مێژوودا بەردەوام لەژێر گوشار دابوون و نەیانتوانیوە خۆیان و وڵاتەکەیان پەرە پێبدەن، لە حاڵێکدا موسوڵمانان بەهۆی شەڕ و زۆرەملیی لە ئێرانەوە هەتا ئیسپانیایان لەژێر کونترۆڵی خۆیان گرتبوو. ٩٥ لە سەدی یەهوودییەکان تا سەدەی شازدە لەو ناوچەیەدا دەژیان. تا ئەو کاتە چەندین شەپۆلی راکێشانی نەتەوەی یەهوودی بۆ ناو دنیای عەرەب بەڕێوە چووە، کە یەکەمیان زۆر پێشتر لە سەردەمی پێکهاتنی ئیسلام بووە. دووهەم شەپۆل لە سەدەی ١٥ دا و بەدوای گرتنەوەی ئیسپانیا لە لایەن وڵاتە مەسیحییەکانەوە بەڕێوەچوو. زۆربەی یەهوودیەکانی ئەو کات مەجبوور بە جێگۆرکێ بۆ باکووری ئەفریقا و میسر کران و لەو وڵاتانە بە گەرمی وەرگیران. ئیمپراتۆریی عوسمانی بارودۆخێکی باشی بۆ رێکخستن تا لە ئەستەمول و شارەکانیتر جێگر بکرێن. لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمدا زۆر لە یەهوودییەکانی ئوروپایی لە ترسی مەسیحییەکان هەڵاتن و لە فەلەستین گیرسانەوە. بەڵام ئەم جارەیان بەگەرمی وەر نەگیران. هاوکات لەگەڵ ڕووخانی ئیمپراتۆریی عوسمانی و خەلافەتی ئیسلامیی لە ناوچەکەدا رق و کینەیەکی زۆر لە هەنبەر یەهوودییەکان پەرەی سەند.

هۆیەکی دیکەی کێشەی نێوان موسوڵمان و یەهوودی دەگەڕێتەوە بۆ ئەو میراتەی ئیبراهیم بۆ ئەو دوو ئایینەی بەجێ هێشتبوو. بە دوای هێرشی رۆمییەکان لەساڵی ٧٠ ی دوای زایین، بۆ سەر ئورشەلیم ، زۆر لە یەهوودییەکان لە فەلەستینەوە بەرەو شاری یەثریب "Yathrib" کە ٥٠٠ ساڵ دواتر لە لایەن محەمەدەوە ناوی 'مەدینە'ی لەسەر دانرا، کۆچیان کرد. عەڕەبەکانی پێش سەردەمی ئیسلام هاتنی یەهوودییەکانیان بۆ ئەو ناوچەیە بە کارێکی ئاسایی دەزانی و هیچ هەڵوێستێکی نەرێییان لە هەنبەردا نەگرتبوون. بە پێچەوانە ئەو چەند سەد ساڵەی پێش ئیسلام دوو نەتەوەی یەهوودی و عەڕەب لە پەنا یەکتر و پێکەوە بە ئاسوودەیی و لە ئاشتیدا ژیاون. پێکەوە مامڵەی چەك و شەڕاب و کەرەسەی جۆراوجۆریان کردووە. دوای هاتنە سەر کاری محەمەد، ئەو بارودۆخە گۆڕا. هەر وەك پێشتریش لەم نووسراوەیەدا باسی لێکرا، لە هەوەڵەوە محەمەد خۆی وەك موریدێکی یەهوودی بۆ راکێشانی یەهوودییەکان بۆ لای موسوڵمانان، نیشاندا. دواتر کێشەی نێوان یەهوودی و موسوڵمان کە وەك لەمپەرێك پێشی بە خەونە سیاسییەکانی محەممەد گرتبوو، بە کێشەیەکی درێژخایەنی دادەنا و دەیگوت **"دنیا ئەو کاتە ئاخر دەبێ کە موسوڵمانان لەو شەڕەدا هەموو**

جوولەکەکانیان کوشتبێ و کاتێ لەو شەڕەدا جوولەکە لە بن بەردی پەنا دارەکان خۆیان شاردبێتەوە، بەردەکان هەرا لە موسوڵمان دەکەن: هۆی موسوڵمان، هۆ، تۆی بەڕێوەبەری ویستی خودا، ئەوە جوولەکەیە لە ژێر ئەو بەردە خۆی شاردۆتەوە، وەرە، بیکووژە!"

ئەو هەڵوێستە نامرۆڤانە تا ئەمڕۆش هەر درێژەی هەیە و پیشەی زۆربەی ئیسلامیستەکانە کە بەربەرەکانی و شەڕ دژ بە یەهوودی بە ئەرکێکی ئیلاهیی دادەنێن. بە هیچ شێوەیەك ئامادەی ئاشتیی لەگەڵ ئەو نەتەوەیەدا نین و نایانهەوێ کۆتایی بە شەر دژ بە یەهوودی بێنن. یەهوودی بە خائین و خۆفرۆشی هەمیشەیی دادەنێن و شەڕ دژ بەوان بە ویست و پلانێکی ئیلاهی دەزانن کە تەنیا بە توونابوونی نەتەوەی یەهوودی کۆتایی پێدێ.

دوای مردنی محەمەد و بڵاوبوونەوەی ئایینی ئیسلام بەهۆی شەڕ و گرتنی زۆربەی ناوچەکانی دوور و نزیك، پەیوەندیی موسوڵمانان لە هەنبەر نەتەوەکانیتر و ئایینەکانیتر بارودۆخێکی سیاسیی و محافزەکارانەی پەیدا کرد. زۆربەی کارناسان و پسپۆران یا جوولەکە و مەسیحی و یا نەتەوەی غەیری عەڕەب بوون. زۆربەی دوکتورەکان، پیشەکارەکان و وەرگێڕەکان کە بۆ پێکهێنانی ئیمپراتووری نوێی ئیسلامیی گرنگایەتییان هەبوو، لە نەتەوەکانیتر بوون. لە سەردەمی عەبباسییەکاندا واتە مابەین سەدەی ٩ و ١١ کە بە سەردەمی زێڕین دەناسرا، کولتوور و فەرهەنگە رەنگاوڕەنگەکان لە بەربەرەکانی یەکتردا بوون. زۆر لە یەهوودیەکان لە بواری زانست، ئەدەبیات و شیعر و فەلسەفە لای خەلیفەکان نێوێکیان بۆ خۆیان دروست کردبوو. هەر وەك پێشریش باسمان لێکرد، لە دیوەخانی خەلیفەکاندا مووشەرعێن لە نێوان شاعیرانی موسوڵمان، یەهوودی و مەسیحیدا بەڕێوەدەچوو. ئەگەر سەبووری و تولەرانسی موسوڵمانانی سەدەی ٩ لەگەڵ سەدەی ٢١ دا هەڵبسەنگێنین، دەبینین کە چ گۆڕانکارییەکی سەیر لە ماوەی ئەو هەزار ساڵەی ڕابردوودا پێکهاتووە. ڕەنگە تەنیا وەبیرهێنانەوە و ئاماژە بە کێشانەوەی کاریکاتۆری محەمەد لە دانمارك بەڵگەیەکی کافیی بێ بۆ سەلماندنی ئەو بۆچوونە.

دیارە کە فەرهەنگی یەهوودی و عەرەبی و بەگشت ناوچەکە لەو مێژووە دوور و درێژەدا کارتێکەرییان لەسەر یەکتر بووە و تەنانەت کتێبەئایینیەکان بۆ وێنە تەورات بە عەڕەبی وەرگێڕراوە. ئایینی یەهوودی بەهۆی بەربەرەکانی و پەیوەندیی نێوان فیلەسۆفانی ئیسلامیی و یەهوودی گۆڕانکاریی بەسەردا هاتووە و بە پێی کات ئایینێکی جیاواز لە هی ئەو کاتی لێ دروست بووە و بۆتە هۆی پێکهاتنی بیرمەندانی نوێی یەهوودی. بەڵام کارلێکەریی دنیای عەڕەب لە سەدەی ١٩ بەولاوە لەسەر یەهوودییەکان بە ڕاشکاویی بێ هێزتر بۆتەوە و زۆرتر فەرهەنگی ئورووپایی جێی گرتۆتەوە.

چیرۆکی ئاندالۆزی (ئیسپانیا)

پێکەوە ژیانی یەهوودیی، مەسیحی و موسوڵمان لە ئیسپانیا ئەفسانەیەکی رۆمانتیکی لێ پێك هات کە کاتێکی زۆر دواتر دۆزرایەوە. کۆتایی سەدەی نۆزدە و سەرەتاکانی سەدەی بیستەم ترس و خۆفێکی سامناك لە نێو ڕووناکبیرانی یەهوودی پێك هاتبوو لەهەنبەر ئەو هەموو تووڕەییەی دژ بە سەهیۆنیسم لە ئوروپادا بەڕێوەدەچوو. ئەو ڕووناکبیرانە لە مێژووی وڵاتەکە بەدوای نموونەیەکدا دەگەڕان کە ژیانی هاوبەشی نێوان یەهوودیەکان و لایەنگرانی ئایینەکانی تر بسەلمێنێ. لەو گەڕانە مێژووییەدا تووشی چیرۆکی ئاندالۆزی بوون. موسوڵمان، مەسیحی و یەهوودی ماوەی هەشت سەد ساڵ لە ئیسپانیا لە بارودۆخێکی پڕ لە سەبووری و خۆشەویستی و ئاشتیدا لەگەڵ یەکتر ژیاون. "خەمرەك"[١٢٧] یکی پڕ لە سەبووری و تۆلەرانس پێکهاتبوو کە مافی بەرانبەریی بۆ هەموو ئایینیەکان لەبەر چاو دەگرت.

هەر وەك پێشتریش لەو نووسراوەیەدا باسمان کرد، سەدەی نۆهەم لە ئیسپانیا و هەروەها لە بەغداش یاساکانی شەریعەت بەڕێوە نەدەچوون، شەڕاب بە ئاشکرایی دەخورایەوە و ساز و ئاواز و سەما لای خەڵکیی زۆر ئاسایی بوون. یەهوودیەکان پۆستی باشی ئیداریان هەبوو، لە گۆڕەپانی سیاسی و نیزامیدا زۆر چالاك بوون. لە سەدەی یازدەدا شاعیر و خاوەن ئایینی ناوداری یەهوودی سامۆئێل ابن نەگریلا "Samuel Ibn Naghrillah" وەك وەزیری گەورە و قازی لە دیوەخانی شا بەربەری هابووس لە شاری گرانادای ئیسپانیا هەڵبژێررابوو. کاتێ ابن ناگریلا وەك سەرکردەی نیزامی وڵات دیاریی کرا، مەلا موسوڵمانەکان بەربوونە بۆڵەبۆڵ و ڕەخنەیان لێ گرت و بەو کارەیان ئارامیی ناوچەکەیان تێکدا. ئەو ناکۆکییە بە گوێی لایەنگرانی ابن حەنبەڵ لە باکووری ئەفریقا گەیشتەوە. ئایینیە توندڕەوەکان دژ بە یەهوودی و مەسیحی و ئەو موسوڵمانانەی وا یاسای شەریعەتیان بەڕێوە نەدەبرد کەوتنە چالاکی. کاتێ دوای مردنی ابن ناگریلا کوڕەکەی یۆسف بە وەزیر هەڵبژێردرا، موسوڵمانە توندڕەوەکان هەوڵیان دا بە زۆرەملی پێش بەو کارە بگرن. ئەزموونی ئەو کارە بووە هۆی هێرشکردنی موسوڵمانە توندڕەوەکان بۆ سەر گەڕەکی یەهوودیەکان لە شاری گرانادا

---

[١٢٧] کانی و شینایی لەناو بیاباندا

و له نهایەتدا کاولکردن و ڕووخاندنی خانووبەرەکان و کوشتنی مرۆڤی یەهوودی. لەو کارەساتەدا وەزیر یۆسف و ٤ هەزار یەهوودی کوژران.

له سەدەی ١٢ دا ئیسلامییە توندڕەوەکان زۆربەی ناوچەکانی ئیسپانیایان لەژێر کۆنتڕۆڵی خۆیان گرتبوو. ئەو بێ ئینسافانه ژیانی خۆش و پڕ له تۆلەرانس و ئەو "خەمرەك"ەیان تێکدا، که له ئیسپانیا له نێوان بۆچوونه هەمەڕەنگەکانی کۆمەڵگادا پێکهاتبوو. سەما و ئاواز و خواردنەوەی ئەڵکۆڵ قەدەغه کرا. یاسای "اهلی زەممه" که کاتی خوی له لایەن محەمەدەوه بەڕێوەدەچوو و هەڵس و کەوتی موسوڵمان لەگەڵ غیری موسوڵمانی دیاری دەکرد، هاتەوه گۆڕێ. ئەگەرچی مەسیحی و یەهوودی له ڕوانگەی ئایینییەوه به شێوەی نیسبیی(رادەیی) ئازاد بوون، بەڵام ئیزنی ئەسب سوارییان نەبوو، ئیزنی دروستکردنی خانوبەرەی چەند قاتیان نەبوو، هەروەها پۆستی گرنگی ناو ئیدارەکانیان لێ ئەستێندرابۆوه و دەبوو نیشانەیەك لەسەر جل و بەرگیان هەڵواسن که ئایینەکەیان دیاری بکات. ئەو زەخت و گوشارهێنانه، بووه هۆی ئەوی زۆربەی ئەو مرۆڤانه له ئایینی خۆیان چاوپۆشیان کرد و بوون به موسوڵمان.

ئەوکات فەلسەفه لەگەڵ ئیهانەت به موقەدەسات له یەك پلەدا دادەندرا. له شاری قرطبه"Córdoba" ی ئیسپانیا کتێبی نووسەر و فیلەسۆف ابن روشد"Averroës" سوتێندرا. نووسەر، که نووسراوەکانی ئەرەستووی کۆ کردبۆوه و هەولی شیکردنەوەی شێوەی راهێنان له سەدەی ناوەڕاستی دابوو، له لایەن ئیسلامیستەکانەوه له ئیسپانیا به موڕتەد و بێ دین ناسرا و ناچار کرا بچێته تەبعیدگا. هەروەها چارەنووسێکی هاوچەشن بۆ فەیلەسۆفێکی یەهوودی به ناوی موسا بن مەیموون هاته پێش که ناچار به هەڵاتن بۆ قاهیره کرا. هەر وەك ابن موسا زۆربەی یەهوودیەکانی ئیسپانیا له ترسی گیانی خۆیان و منداڵەکانیان یا ئایینی ئیسلامیان قەبووڵ کرد و یا ناچار به هەڵاتن کران.

هاوکات لەگەڵ ئەو ڕووداوانه، لەوپەڕی زەریای ناوەڕاست، ئیسلامیستەکان دژ به خاچپەرستەکان له شەڕدابوون. تا ئەو کات ئورشەلیم (قودس) شارێکی بچکوولانەی ناوچەکه بوو و گرنگایەتییەکی ئەوتۆی له مێژووی ئیسلامدا نەبوو. بەڵام کاتێك مەسیحییەکان ئورشەلیمیان گرت و چەندین مرۆڤی موسوڵمان و یەهوودیان له سێداره

دا، لەپڕ، ئورشەلیم بوو بە ناوەندێکی ئایینی گرنگ دژ بە دوژمنانی ئیسلام. بۆ پاکانەی شەڕ دژ بە مەسیحییەکان چیرۆك و ئەفسانەی قەدیمی و کۆن وەك سەفەری محەمەد لە مەککەوە بۆ ئورشەلیم لە ناو قەبر هێنرا دەرەوە و زیندوو کرایەوە.

کۆتایی سەدەی پازدە مەسیحییەکان توانیان زۆربەی ئەو ناوچانەی لە ئیسپانیا لە ژێر کۆنترۆڵی موسوڵمانەکاندا بوو، بگرنەوە. ساڵی ١٤٨٠ی زایینی راونانی موسوڵمان و یەهوودی لەو ناوچەیە دەستی پێکرد. لە مابەین ساڵەکانی ١٤٩٢ تا ١٥٢٦ ئیتر ئەو ناوچانە لە موسوڵمان و یەهوودی پاککرانەوە. هەر دووك گرووپەکان ناچار بە هەڵاتن کران. زۆربەی یەهوودییەکان بەهۆی کارزانی، ڕووناکبیریی و زانستیانەوە، بەگەرمی وەرگیران و لە باکووری ئەفریقا و ئیمپراتۆریی عوسمانی گیرسانەوە. هاوکات لەگەڵ ئەوی دوکتۆر و مامۆستا و کارزانی بانکیی یەهوودی لە دیوەخانی خەلیفەکانی عوسمانیدا حەسابوونەوە و رۆڵێکی گرنگیان لە هەڵسوڕاندنی کار و باری کۆمەڵگادا هەبوو، هاووڵاتییە یەهوودییەکانی تر وەك مرۆڤی پلە دوو لە کۆمەڵگادا سەیر دەکران. لە ناوەڕاستی سەدەی ١٩ بەولاوە ئیتر یاسای ئیسلامیی باوی نەما و باس لە ماڤی بەرانبەر بۆ مرۆڤ دەکرا، بەڵام ئەو مافە تەنیا لەسەر کاغەز مایەوە. تەنیا لە فەرانسە و بەدوای شۆڕشی فەرانسەدا مافی بەرانبەر بۆ یەهوودییەکان لە کۆمەڵگادا مسووگەر کرا.

بەهۆی کزبوونی ئیمپراتۆریی عوسمانییەوە، ئەو ناوچانە کەوتنە ژێر ئیستیعماری فەرانسە و ئینگلیز. باکووری ئەفریقا کەوتە ژێر دەستی فەرانسە. میسر، سوودان، عیراق و فەلەستینیش کەوتنە ژێر ئیستعماری بریتانیا.

ئەو یەهوودییانەی بۆ ئوورووپا کۆچیان کردبوو، شانسێکی باشیان بۆ داهاتوویان دەبینی و هیوادار بوون، بەهۆی یاسا دێموکراتەکانی ئەو وڵاتانەوە، وەك هاووڵاتیی پلە یەك چاو لێ بکرێن. بە پێچەوانە، موسوڵمانەکان ئەو بارودۆخە و ئەو ئازادییەیان بە مەترسییەکی گەورە لەهەنبەر ناسنامە و ئایینەکەیان دەزانی.

چیرۆکی ئیسپانیا وەك پێخورێك بۆ دیموکراسیی و تۆلەرانس و بنیات نانی کولتوورێکی هاوبەشی عەرەب و یەهوودی تەنیا ئەوندە بڕی کرد هەتا ناوچە عەرەبنشینەکان لەژێر کۆنترۆڵی زلهێزەکاندا بوون. لە ڕوانگەی ئابوورییەوە زۆر بە

قازانجی موسوڵمانەکان دەبوو ئەگەر یەهوودی و مەسیحی ئایینی خۆیان راگرتبایە، چونکە بە ڕاشکاوی دەبوو ئەوان زۆر زیاتر لە موسوڵمانەکان ماڵیات بدەن. تەنانەت چوارسەدساڵ دوای سەرکەوتنی وڵاتە ئیسلامییەکانیش، ٦٠ لە سەدی هاوڵاتیانی سووریا و میسر مەسیحی بوون. لە لایەکیتریشەوە دوو کارەساتی گەورە: هێرشی خاچپەرەستان و مەغوولەکان بۆ سەر ئەو ناوچانە هێندەیتر بوونە هۆی دواکەوتوویی و کاولکاریی ناوچە موسوڵمان نشینەکان.

سەهیۆنیزم، ئیسلامیزم و ناسیۆنالیزمی عەرەب

لە کۆتایی سەدەی نۆزدەدا چەتری ناسیۆنالیزم زۆربەی وڵاتانی دنیا و تەنانەت وڵاتە عەرەبییەکانیشی داپۆشی. لەوێ دوو بزووتنەوەی وەرێخست کە دواتر چارەنووسی ناوچەکە بە درێژایی چەند سەد ساڵ و تەنانەت تا ئەمڕۆش لەژێر کارتێکەریی خۆیدا هێشتۆتەوە: **سەهیۆنیزم** و **پان عەرەبیسم**. هەر دووك بزووتنەوەکان هەستێکی بەهێزی ناسیۆنالیستیان لە مرۆڤدا پەروەردە دەکرد و هەر دووکیان مەبەست و ڕێگایەکی وەك یەکیان هەبوو.

مەبەستی سەرەکیی بزووتنەوەی ناسیۆنالیستیی یەهوودییەکان ئەوە بوو کە دژ بەو شەپۆلە ئانتی سەهیۆنیستییەی بە تایبەت لە ئورووپا پێکهاتبوو، راوەستێ و وڵاتێکی ئازاد بۆ یەهوودییەکانی جیهان پێك بێنێ. عەرەبە ناسیۆنالیستەکانیش هەوڵی هەڵوەشاندنەوەی حکوومەتە ئستعمارییەکانیان دەدا و بە چاولێکەریی لە بیسمارك "Bismarck" کە ساڵی ١٨٧١ دەیهەویست ئاڵمانێکی یەکگرتوو پێکبێنێ، خەونی وڵاتێکی یەکپارچەی عەرببیان لە ناوچەکەدا دەبینی. ماوەیەکی زۆری نەکێشا، ئیسلامی مودێڕن پێی نا سەر سەکۆی سیاسەت و بە پێی یاساکانی شەریعەت داوای وڵاتێکی ئازاد بۆ موسوڵمانانی کرد.

لێرە بەدواوە، ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دەبێتە مەیدانی شەڕی ئەو دوو بزووتنەوەیە. ئاسمان دەرووخێ و دنیا بە ئاخر دەگات، ئەگەر بێتوو عەرەبەکان لەو شەڕە دا بیدۆڕێنن! لە مێژوودا ئەو دوو نەتەوەیە زۆرجار دژ بەیەك هەڵسووڕاون. بەڵام ئەمجارەیان یەهوودییەکان زۆر ووشیارانەتر و زیرەکتر لە بەرانبەر عەرەبەکان رادەوەستن. شۆکێك و پەرجۆیەك، کە تا ئەمڕۆش بەردەوامە. تەنانەت پێش درووستبوونی وڵاتی ئیسرائیلیش، عەرەبەکان لە نەزم و چالاکی و یەکگرتوویی سەهیۆنیستەکان سەریان سووڕ مابوو. بەڵام ئەو پرسیارە سەرنجڕاکێشە دێتە پێش کە بۆچی سەهیۆنیستەکان کە پێشتر لە دەرەوەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و دوور لە ناوچەکە دەژیان، سەرەڕای بارودۆخی ناسەقامگیریان، توانیان وڵاتێکی دیمۆکراتێك پێك بێنن، لە حاڵێکدا ئەو کارە بۆ عەرەبەکان کە بە شێوەی ڕادەیی بارودۆخێکی باشتریان هەبوو، مسۆگەر نەکرا؟

له کۆنگرەی سەهیۆنیستەکاندا ڕۆژنامەنیگاران، پاڕێزەران، نووسەران و تێئۆریسیەنەکان، قوتابیانی زانستگە، و بە گشتیی بیرمەندانی کۆمەڵگا چ ژن و چ پیاو، بەشدار بوون. بەڵام لە میسر، سوریە، تورکیا و هەروەها ئێرانیش تەنیا پیاو و بەتایبەت مرۆڤە فناتیکە ئایینییەکان بڕیاردەر بوون!

بزووتنەوەی ناسیۆنالیستیی یەهوودییەکان لەسەر دوو سەکۆ هەڵدەسووڕا: یەکەم، سەکۆی سیاسیی سەهیۆنیستیی بوو کە بە هەموو توانایانەوە بۆ ڕوونکردنەوەی کێشەی یەهوودییەکان لە کۆمەڵگای زلهێزەکاندا پرۆپاگاندەیان دەکرد. ئەوان توانیان نەک هەر سەرنجی ئوتریش- مەجارستان، ئاڵمان، فەرانسە و بریتانیای گەورە بۆ ماڤی پێکهێنانی وڵاتی خۆیان راکێشن، بەڵکوو سەرنجی سیاسەتوانانی ئیمپراتووریی عوسمانیشیان بۆ لای خۆیان راکێشا. تەنانەت بۆ وەرگرتنی بەشێك لە وڵاتی فەلەستین، هێرزل "Herzl" سەردانی خەلیفەکانی ئیسلامیی لە ئیستامبوولی کرد.

دووهەم سەکۆ، سەکۆی عەمەلیی و پراکتیکیی سەهیۆنیستەکان بوو کە راگواستنی یەهوودییەکانی لە هەموو ناوچەکانی ئەم جیهانەوە بەرەو وڵاتی تازە پێکهاتوو لە فەلەستین، ئۆرگانیزە کرد و بارودۆخێکی سیاسی پێکهێنا کە ئیدەی سوسیالیستیی لە کۆمەڵگادا دابمەزرێنن. لە دوورەوە وزەیەک پێکهاتبوو کە توانی نەک هەر ئایین، داب ونەریت و ... فەرهەنگی یەهوودیی بۆ فەلەستین راگوێزێت، بەڵکوو بیری ماڤی مرۆڤیش بۆ ئەو ناوچەیە بەدیاری ببات.

لە فەلەستین هەموو بەشدارانی کۆمەڵگا وەك ڕووناکبیران، وەرزێران، کارگەران و شەڕکەرە ئازادیخوازەکان کۆ بوونەوە. کاتێک بێن گوریۆن"Ben Gurion" لە ساڵی ١٩٤٨ داوای وڵاتی ئیسرائیلی کرد، هەموو هێزەکان و حیزبەکان بە یەکگرتوویی پشتیوانیان لێ کرد. سەرەڕای ئەو هەموو کێشەیەی ناوچەکە و پەیتا پەیتا هەڕەشەی وڵاتانی عەرەبی دەر و جیران، مرۆڤ بڕیاری بۆ دامەزرانی سیستەمێکی دێموکراتیك دا. ئیسرائیل یەکەمین وڵاتی دێموکراتیك لە ناوچەکەدا بوو. ئیسرائیل توانی هەموو یەهوودییەکانی ناوچە جۆراوجۆرەکانی دنیا بە کولتوور و دابو نەریتی جیاوازەوە لە ناو خۆیدا کۆبکاتەوە.

لەولاشەوە یەکگرتن و پڕۆژەی پێکهاتنی وڵاتێکی یەکگرتووی عەرەبی بەهۆی نەبوونی چەمک بە تەواوی هەڵوەشایەوە. بە جێی دۆزینەوەی ڕێگاچارە بۆ کێشەی ناوخۆیی و بەربەرەکانی لەگەڵ ناکۆکییەکانی ناو کۆمەڵگا، بە شەڕخوازیی لوولەی تفەنگەکانی خۆیان ڕاستەوخۆ بەرەو ڕۆژهەڵات و ئیسرائیل نیشانە گرت و هەموو کێشەکانی ناو کۆمەڵگایان خستە سەر شانی ئەوان و بە تاوانباری سەرەکیی ناساندیان.

ساڵی ١٩٣٤ لە شاری "کۆنستانتین" ی ئەلجەزایر کارەساتێکی مرۆڤکوژییان بەسەر شاروەندانی ئیسرائیلیدا هێنا. لێدوانی دژ بە سەهیۆنیستیی شارەداری فەرانسەوی (ئەو کات زۆربەی ناوچەکانی باکووری ئەلجەزایر لە ژێر کۆنترۆڵی فەرانسە دا بوو)، بووە هۆی هاندانی عەرەبەکان بۆ هێرش کردنیان بۆ سەر یەهوودییەکان. زۆربەی یەهوودییەکانی ئەلجەزایر ناچار بە کۆچ بەرەو ئورووپا و بەتایبەت بۆ فەرانسە کران. دوای هاتنە سەر کاری سوسیال ناسیۆنالیستەکانی ئاڵمان، ساڵانە بە دەیان هەزار یەهوودیی ئورووپایان بەجێ دەهێشت و بەرەو فەلەستین دەڕۆیشتن.

هەم عەرەبە ناسیۆنالیستەکان و هەم ئیسلامیستەکان بارودۆخێکی گونجاویان بۆ بەربەرەکانی سەهیۆنیزم بۆ هەڵکەوت. سەلەفیی سووریی بە ناوی رەشید رەزا "Rachid Reda" یەك لە گرنگترین مامۆستایانی حەسەن ئەلبەننا پلان و پڕۆژەی داهاتووی یەهوودییەکان بە مەترسییەك بۆ سەر وڵاتانی ئیسلامیی دەناسێنێت و چەند ساڵ دواتر ئەمین ئەلحوسەینی (موفتی) لە کۆنگرەیەکی ئیسلامی لە ئورشەلیم بۆ یەکەم جار داوای پاککردنەوەی فەلەستین لە یەهوودییەکان دەکا و ئەنجامی ئەو کارە دەبێتە هۆی پەیوەندیی ڕاستەوخۆ لەگەڵ ئادۆڵف هیتلێر. برایانی موسوڵمان هەستیان بەوە کردبوو کە چ لە لایەن خەڵکی و چ لە لایەن شاوە ئەو بیرۆکەیە پێشوازیی لێدەکرێ. حەسەن ئەلبەننا هەموو ناکۆکییەکانی سەردەمی محەمەد دژ بە یەهوودییەکانی زیندووکردەوە و ئەو وتانەی محەمەدی کۆ کردەوە کە دژ بە یەهوودییەکان نووسرابوون. قسەکانی خۆی بە وتەکانی محەمەد رازاندەوە و حەماسەی شەڕی کۆتایی دژ بە یەهوودییەکانی زیندوو کردەوە. ئەوان هیتلێر و کتێبەکەی "شەڕی من" یان وەك سیمبۆلێك بۆ بەربەرەکانی دژ بە یەهوودی ئەژمار دەکرد. ساڵی ١٩٣٧ مەزنترین هێرشی عەرەبەکان دژ بە ئینگلیز و یەهوودییەکان دەستیپێکرد.

بریتانیاییەکان بە توندیی وەڵامی هێرشەکانیان دانەوە، شاری یافا"Jaffo" یان وێران کرد و بزووتنەوەکەیان تێکشکاند. سەرجەم سەرکردەکانی ئەو بزووتنەوەیە ناچار بە هەڵاتن کران. تەنانەت موفتیش رای کرد و دوای چەندین وێستگە، لە ساڵی ١٩٤١ دا خۆی لە برلین حەساندەوە و لەوێوە موسوڵمانانی جیهانی بۆ جیهاد هان دەدا. تەنانەت نازییەکان ئیستگای رادیۆیی بە زمانی عەرەبیان بۆ بڵاوکردنەوەی پرۆپاگەندەی دژ بە سەهیۆنیستەکان بۆ دامەزراند. موفتی زۆر بە تامەزرۆیی، لە رادیۆکەیەوە هەواڵی کوشتاری سێ ملیۆن یەهوودیی، کە لە لایەن هیملەر"Himmler"ی ئاڵمانییەوە بەڕێوە چووبوو، بە دنیای عەرەب راگەیاند. بە شوێن ئەو هەواڵەدا برایانی موسوڵمان لە قاهیرە بەربوونە چالاکیی و هاندانی موسوڵمانان دژ بە یەهوودییەکان. دووکان و بازاری یەهوودییەکانی میسریان وێران کرد، لە سەر شەقامەکان بە عالەمی ئاشکرا هێرش دەکرا سەر یەهوودییەکان. هەر لەو ساڵەدا لە بەغداش ئەو چالاکییانە درێژەی پەیدا کرد.

ساڵی ١٩٤٧ لە لایەن یونۆ "UNO" وە دابەشبوونی فەلەستین بەڕاست گەڕا. یەهوودییەکان لە خۆشحاڵیدا سەمایان دەکرد. عەرەبەکانیش خۆیان بۆ شەڕ ئامادە دەکرد، شەڕێك کە دواتر دۆڕاندیان. کاردانەوە و زیانی ئەو شەڕە، کەوتە سەر شانی عەرەبەکانی فەلەستین و هەروەها یەهوودییە عەرەبەکانی میسر، عیراق، ئەلجەزایر و مەراکیش. یەهوودییەکانی ئەو وڵاتانە ئاوارە و دەربەدەر کران. زۆربەیان گەڕانەوە بۆ ئیسرائیل و هەندێکیشیان کۆچیان کرد بۆ ئورووپا. زۆربەی فەلەستینییەکانیش ئاوارەی وڵاتە عەرەبییەکان کران و لەوێ وەك هاووڵاتیی ژمارە دوو سەیر دەکران.

ساڵی ١٩٥٠ بیرمەندی گەورەی حیزبی برایانی موسوڵمان سەید قوتب لە کتێبەکەیدا بە ناوی "شەڕی ئێمە دژ بە یەهوودییەکان" دوکۆمێنتێکی گرنگی دژ بە یەهوودییەکان بۆ ئیسلامیستەکان بەجێ هێشت. قوتب لەو کتێبەدا دژ بە یەهوودییەکان ئەو ئارگۆمێنتانەی هێناوەتەوە:

- یەهوودییەکان لە ڕۆژی هەوەڵی پێکهاتنی ئیسلامەوە دژی موسوڵمانان راەستاون.

- هەوڵی جیاکردنەوەی موسوڵمانان لە ئایین و قورئانەکەیان داوە.

- دژ بە محەمەد و هاوڕێکانی ڕاوەستاون. خوێنی مرۆڤیان ڕشتووە بۆ ئەوەی تووڕەیی خۆیان دژ بە موسوڵمانان درێژە پێبدەن. بەو هۆیانەوە، خوداش هیتلێری بۆ ناردوون بۆ ئەوەی بەسەریاندا زاڵ بێ. خودا لە داهاتوودا بۆ تەمبێ کردنی جوولەکەکان کەسانیتریش دەنێرێ.

لە هەموو وڵاتە عەڕەبییەکاندا، تۆوی ڕق و کینە دژ بە یەهوودیەکان چەندرا و تەنانەت لە قوتابخانەکان وەك مێژوو و ... بە دەرس گوترایەوە. ماوەیەك دواتر بە هۆی ماهوارە لە کاناڵی تەلەویزیۆنیی وەك ئەلمنار، ئەلئەقسا و ئەلجەزیرە ئەو ڕەق و کینەیە بۆ تەواوی دنیا هەناردرا. تەنانەت بەرنامەی تایبەت بۆ منداڵان لەسەر ئانتی سەهیۆنیزم ساز کراوە.

ئەگەر گەنجێکی فەلەستینی بەهۆی لەدەست دانی ماڵ و وڵاتەکەی ڕق و کینەی سەبارەت بە ئیسرائیلییەکان هەبێ ڕەنگە جێی لێ حاڵیبوون بێ. بەڵام جێی پرسیار و سەرسووڕمانە کە بە گشتیی ئەو ڕق و کینەیەی وا دژ بە سەهیۆنیزم لەناو گەنجانی ئیسلامیدا پەروەردە بووە کە هیچ پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆیان لەگەڵ یەهوودیدا نییە، لە کوێوە هاتووە؟ ئەگەر گەنجێکی مەراکێشی لە کازابلانکا، پاکستانیی لە لەندەن، تۆنێسی لە بەرلین، سۆمالیی لە کۆپنهاك و لوبنانی لە مالموێی سوئید ڕەق و کینەیەکی وەك یەکیان تێدا پێکهاتبێ و هەموویان خەونی لەناوبردنی نەتەوەی یەهوودی لە مێشکیاندا بپروەرێنن، ئیتر ئەو کێشەیە ناتوانرێ بە ناکۆکی نێوان عەڕەب و ئیسرائیل ڕوونبکرێتەوە. ئەو کێشەیە کێشەی سەرجەمی دنیای ئیسلامە کە گەنجانی مەسوڵمان لە منداڵییەوە دژ بە ڕۆژئاوا و ئیسرائیل پەروەردە دەکا. کاتێک پۆلیسی لەندن ناوچە ئیسلامییەکان کۆنترۆل دەکا و هاوکات یەهوودی لە شارەکانی سوئێد رادەکەن و خۆ دەشارنەوە، ئەوە ئیتر کێشەیەکە کە ئارامیی تەواوی ئورووپا تێکدەدا. ئانتی سەهیۆنیزم وەك نەخۆشییەکی کۆن، مێشکی گەنجانی موسوڵمانی وا بەخۆوە خەریك کردووە کە هەر کات دەتوانێ چالاك بێ و کارەساتێك پێکبێنێ.

٢٥ ی ژانویەی ٢٠١٢ یەکەم ساڵوەگەری شۆڕشی میسرە، ئەو بزووتنەوەیەی رژیمی موبارەکی ڕووخاند. سەمیر لە کاتژمێری چواری بەیانییەوە لەسەر پێیە. ئەو جێیەی ئەو لێی دەژی لە موقەتەم، گەرەکێکی قاهیرە لە باشووری ڕۆژئاوای ناوەڕاستی شارەکە هەڵکەوتووە. هێشتا هەوا هەر تاریکە و تەنانەت مانگیش بەدەرەوە نییە. تەمەنی سەمیر ١٩ ساڵە. ئەو زۆر ماندوو و تووڕەیە و دەڵێ: "من قیبطیم، زبڵی شەقامەکان کۆ دەکەمەوە، بەڵام خۆ من بۆخۆم زبڵ نیم!" بۆ سەر کارەکەی وەڕێدەکەوێ. ماڵەکەی ١٢ کیلۆمیتر لە جێی کارەکەی دوورە. ساڵێك بەر لە ئێستا بۆ خۆپێنیشاندان دژ بە رژیم ئەو ڕێگایەی هەتا مەیدانی تحریر دەپێوا. ئەمڕۆش هەمان ڕێگا دەپێوێ بەڵام تەنیا بۆ کۆکردنەوەی زبڵی شەقامەکان. ئەو دووکانانەی موسوڵمانەکان لە قاهیرە بە چاوی ڕەخنەوە سەیری دەکەن، دووکانی قیبطییەکانن. ٦ لە سەدی خەڵکی قاهیرە قیبطین کە لایەنگری ئایینی مەسیحین. ئەوان ساڵیانی درێژە پێخۆری بەرازەکانیان لەو ماکە خۆراکییانەی وا لە زبڵی شارەکە جیا دەکرێتەوە، ئامادە دەکن. بەڵام ئەو کارە دوو ساڵ لەمەوبەر لەپڕێکدا کۆتایی پێ هات.

ئیسلامیستەکان بە هۆی ئانفلانزای بەرازەوە، ئیزنی کوشتنی هەموو بەرازەکانی باشووری قاهیرەیان وەرگرت. سەمیر وەك ڕۆژ لێی ڕوونە کە بەهانەی ئەو ئیسلامیانە تەنیا ئەو نەخۆشییە نەبووە و بەڵکوو مەبەستیان لە رۆانگەی خۆیانەوە، تەنیا هێرش بۆ سەر بێ دینەکان بووە.

ڕووخانی رژیمی موبارەك نە تەنیا هیچ ئاڵوگۆڕێکی سەبارەت، بە چاوی سووك سەیرکردنی کەمینەکان و بە تایبەت قیبطییەکاندا نەهێنا، بەڵکوو بە پێچەوانە خراپتریش بۆتەوە. هەر بەو هۆیە سەمیر ساڵڕۆژی شۆڕشەکە جێژن ناگرێ. زۆربەی قیبطییەکان وڵات و ماڵ و حاڵیان بەجێ هێشتووە. بەڵام سەمیر دەڵێ: "من دەوڵەمەند نیم و ناتوانم خەرجی سەفەرەکەم بدەم، لە ڕاستیدا پێشم خۆش نییە بڕۆم، من وڵاتی خۆم خۆش دەوێ. بەڵام ئیتر توانایی بە مۆڕەوە چاولێکردنی تاقمێک لەو موسوڵمانانەم نییە کاتێك سەیری سەلیبی سەر دەستم دەکەن کە بە خاڵ کوتاومە." سەمیر هەڤاڵی موسوڵمانی زۆرن. ئەو دەزانێ کە هەموو موسوڵمانەکان وەك یەك نین. تەنانەت کاتێك

مەسیحییەکان ڕۆژی ٩ ی ئۆکتۆبری ٢٠١٢ لە بەرانبەر ساختمانی تلەویزیۆن کۆ ببونەوە، زۆرێك لە موسوڵمانەکان لەگەڵیان خۆپێنیشاندانیان دەکرد. ڕۆژێک قیبطییەکان دەیانهەویست بۆ ماڤی ئازادیی ئایین، خۆپێشاندان بکەن، سەربازێکی ئەرتەش سلاوێکی گەرمی لە سەمیر کرد. کاتێک سەمیر لێی نیزیك بۆوە، زانی کە ئەوە تەڵەیە و بە دوو سەربازی تر گرتیان و بەربوونە لێدانی. دواتر سەمیر بینیی کە سەربازەکان چەندین مەسیحیان وەبەر تانگ دا و پان و فڵچیان کردنەوە. زنجیری تانکەکە پیاوێکی کردبو بە دوو لەتەوە کە هەوڵی ڕزگارکردنی ژنەکەی دابوو. ئەو ڕۆژە نیزیکەی ٣٠ قیبطی کووژران و سەدان بریندار بوون.

ئەو شتەی سەمیری شۆکە کرد دڕەندەیی و نامەردیی سەربازەکان نەبوو، چونکە ئەوان بەزەییان بە تاقمێك لە موسوڵمانەکانیشدا نەدەهات، بەڵکوو ئەوە بوو کە چەندین موسوڵمان بە تەواوی توانایانەوە بۆ سەرکوتکردن و لێدانی مەسیحییەکان یارمەتیی سەربازەکانیان دەکرد و رق و کینەیەکی سەیر لە چاویاندا دەبینرا. سەربازەکان کەسێکی مەسیحیان گرت، بە هاوکاریی چەند موسوڵمان کەلەپچەیان لە دەستیدا و تا توانیان تێیان هەڵدا، دواتر خستیانە ناو ئاوی نیلەوە. سەیر ئەوەیە ساڵێك پێشتر موسوڵمان و مەسیحی شان بە شانی یەکتر دژ بە رژیم خۆپێنیشاندانیان دەکرد. من ئەو کات هەستم دەکرد کە ئەو شۆڕشە ئیتر بە هێزی خۆی ناکۆکیی نێوان ئایینەکان چارە دەکات. بەڵام بەداخەوە دوو حەوتوو دوای شۆڕش، لێکدان و شەڕ لە نێوان موسوڵمان و مەسیحی لە شاری ئەسکەندەرییە دەستپێکرد.

سەمیر هیچ هیوایەکی بە داهاتووی میسر نییە بەڵام تا ئەو جێگایەی دەتوانێ هەوڵی خۆی بۆ پێکهێنانێ ئازادی و سەلماندنی کەمینەکان دەدا. زۆری پێخۆشە بچێ بۆ قوتابخانە، بەڵام لەبەر کارکردن، کاتی نییە و دوای کار هەوڵ دەدا خۆی لەماڵەوە دەرس بخوێنێ. پێیخۆشە لە داهاتوودا ببێ بە پارێزەر. ڕەنگە لە پۆستێکی وادا خەڵکی بە چاوێکیتر سەیری بکەن! بەڵام بە نارەحەتییەوە دەڵێ: "ئەگەر لە داهاتوودا ببم بە پارێزەر، چی لەو خاڵەی سەر دەستم بکەم؟"

نەتەنیا لە میسر بەڵکوو لە هەموو دنیای ئیسلام مەسیحیەکان دەچەوسێندرێنەوە. لە عێراق کۆنترین کۆمەڵی مەسیحی جیهان بە هۆی سووتاندنی کلیساکان و کوشتار و

تیرۆری مرۆڤەکان، خەریکە وەچەیان لە ناو دەچێ. هیچ ساڵێك نییە لە کریسمەسدا، لە وڵاتە ئیسلامییەکان کلیسا نەسووتێندرێ یا مەسیحی نە کووژرێ. دسامبری ٢٠١٣ سی و پینج مرۆڤی مەسیحی بە بۆمبێکی ناو سەیارە کاتێ دوای دۆعاخوێندن لە کلیسا دەهاتنە دەرێ، کووژران. لە یەك لە ترسهێنەرترین فیلمی ویدیۆیی کە لەسەر یوتیوب داندراوە، مرۆڤ دەبینی کە چلۆن دوو ئیسلامیست لەسەر شەقامێکی عێراق ماشێنێکی باریی رادەگرن، لە لێخوڕ و دوو کەسیتری ناو بارییەکە پرسیار دەکەن ئایینیان چییە؟ لە ترسانە و بە لەرزەوە دەڵێن موسوڵمانن! دایاندەبەزێنن. یەك لە ئیسلامیستەکان سەبارەت بە چۆنیەتیی نوێژی بەیانی لێیان دەپرسێ! کاتێک ناتوانن هیچ زانیارییەك بدەن، هەرسێکیان دەخەنە سەر چۆك و تیربارانیان دەکەن!

کاتێك مرۆڤ بەهۆی نەتەوەی جیاوازەوە، یاخود ئایین و باوەڕێکی ترەوە لە لایەن ئەو بێ ئینسافانەوە بکووژرێ، تەنیا دەتوانین ناوی فاشیزمی لەسەر دابنێین. دیارە و سروشتییە کە مرۆڤ ناتوانێ گشت موسوڵمانان بۆ ئەو کارانە بە بەرپرس دابنێ و هەموویان بە یەك چاو سەیر بکات. لەوانەیە کارەساتی وا زۆربەی موسوڵمانانی جیهانیش نیگران بکات. بەڵام بەداخەوە ئەو کەسانە هیچ هەڵس و کەوت و هەڵوێستێك لە خۆیان نیشان نادەن و بەو کارەیان وێدەچێ بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ پشتیوانی لەو کارەساتانە بکەن.

مرۆڤی ناو کۆمەڵگای ئیسلامییەکەن دیوارێکیان بە دەوری خۆیاندا کێشاوە، خۆیان لە پەنا ئایینەکەیان حەشار داوە، دیوارەکەیان قایمترین پەرژە بۆ مرۆڤی فناتیك و دیکتاتۆر و باشترین زیندانە بۆ خەڵکی ناو کۆمەڵگاکە!

ئایینی ئیسلام لە بۆشاییدا و خۆبەخۆ پێك نەهاتووە، بەڵکوو بەشی زۆری بە کەڵکوەرگرتن و چاولێکەریی لە مێژوو، گێڕانەوە، چیرۆك و خوڕافاتی ئایینی یەهوودی و مەسیحیی بووە. تەنانەت فەرهەنگ و کولتوورەکەشیان بە چاولێکەریی لە فەرهەنگی سەدەی ناوەڕاستی خەڵکانی ئێرانی و لاساییکردنەوە لەوان بووە. فەن و فنوونی هێزی نیزامیشیان کۆپییەك بووە لە رۆمیەکان.

ئیسلام لە سەرەتای پێکهاتنیدا زۆر کراوە بووە و دژ بە زانست و بیرمەندانی ئازاد نەوەستاوە. سەبارەت بە ئایین و ئیدیۆلۆژیەکانیتر هەڵسوکەوتی ئاساییان بووە و هیچ کۆنترۆڵێکی ئەوتۆیان لە هەنبەردا نەکردوون. هەر ئەو کراوەیی و تۆلەرانس و ئازادییە ڕێژەییەی نەتەوەی عەڕەبی سەدەی ناوەڕاست لە هەنبەر بیرکردنەوەی ئازاد بۆتە هۆی گەشانەوەی ئابووریی وڵاتەکەیان.

زۆربەی ڕووناکبیرانی ئیسلامیی پێیان وایە گەشەکردنی کولتووریی وڵاتانی عەڕەب لە سەدەی ناوەڕاست پەیوەندیی ڕاستەوخۆی لەگەڵ هاتنی ئایینی ئیسلام بۆ ناوچەکەدا هەبووە. بەڵام لە ڕاستیدا ئایینی ئیسلام هیچ پەیوەندییەکی بەو گەشەساندنەوەیەوە نەبووە، بەڵکوو تەنیا کارتێکەریی زانایان و فیلەسۆفانی ئێرانی، یەهوودی، مەسیحی و یونانی بووە هۆی گۆڕینی فەرهەنگ و شێوەی ژیان لە وڵاتانی عەڕەب کە تا ئەوکات بە شێوەی جاهیل و نەزان و دوور لە شارستانییەت دەژیان. کاتێك سەدەکانی ٩ و ١٠ لە بەغدا و ئیسپانیا یاساکانی شەریعەت بەڕێوە نەدەچوو، ئایینەکان و بۆچوونە جۆراوجۆرەکان لە پەنا یەکتر بە ئاسوودەیی و بێ ژانەسەر لەگەڵ یەکدا دەژیان. ئەو پێکەوە ژیانە ببوە هۆی پێکهاتنی کۆلتوور و فەرهەنگێکی مودێرن لە ناوچەکە. ابن سینا، فارابی، خوارەزمی، یۆهانێسی دیمەشقی و مەیموونی و ... وەك ماتۆڕی سەرەکیی ئەو پرۆسەیە، هیچکامیان عەڕەب نەبوون. زلهێزەکانی ناوچە وەك داگیرکەرەکانی وڵاتانی عەرەبی، ئەو کات بوونە هۆی وەرگێڕانی زۆربەی کاری ئەدەبی و فەلسەفەی ئێرانی و یۆنانی بە عەرەبی کە بە ناوی "ئەل- قودەما" لە ناو کۆمەڵگادا ناسرا بوون. هاوکات بە پەیوەندیگرتن لەگەڵ فەیلەسۆفان و ڕووناکبیرانی ئێرانی، یەهوودی و مەسیحی و دامەزراندنی باسی جیاوازیی مابەین یاسا

سروشتییەکان و هێزی پێکهێنەر، بۆچوون و سەیرکردنیکی نۆێیان لە کۆمەڵگادا پێکهینا. هاوتەریب لەگەڵ ئەوانە بە شێوەی سیستماتیك، ئایینی کەلام پێک هات کە بووە هۆی پێکهاتنی فەلسەفەی نوێی ئیسلامی. لێرەبەدواوە مرۆڤ باسی لەسەر متافیزیك دەکرد. ئازادیی بیرکردنەوە بە هۆی مرۆڤە ئایینیەکان بە پێی کات، کورت و کورتتر دەبوونەوە و لە پەناشی وردە وردە یاساکانی شەریعەت زیاتر پەرەیان دەسەند. لەو بارودۆخەدا کەمینەکان کەوتبوونە ژێر گوشار و بەرە بەرە ئایینیەکان داوای پایە سەرەکییەکانی ئیسلامیان دەکرد: **"قورئان وەك کەلامی ئیلاهی، یاساکانی و جیهادی ئیسلامی لە ڕێگای خودادا"**. هەرچەند مەودای کاتیی لەگەڵ سەردەمی محەمەد زیاتر دەبۆوە، بەو ئەندازەیەش قورئان و یاسا ئیسلامییەکان ئیلاهیتر، پیرۆزتر و متفەرکتر دەبوونەوە و گرنگایەتیی زیاتریان پێدەدرا.

هێرشی خاچپەرەستەکان و دواتر هێرشی مەغوولەکان و کاولکرانی بەغدا بوونە هۆی ناکۆکیی و شەڕی نێوان موسوڵمان و ئایینەکانیتر. هۆ سەرەکیەکانی دۆڕاندنی شەڕ و کاولکردنی بەغدا وەك ناوەندێکی تۆلەرانس بۆ پێکەوە ژیانی ئایینەکان، بە هەڵەی نیزامی نەدەناسران بەڵکوو هۆی ئەو شکەستەیان بە کزبوونی باوەڕی ئایینی خەڵکەوە دەبەستەوە.

ئایینی ئیسلام کە لەسەر ئەسڵی حاڵیبوون لە "فیقە" (fiqh) دامەزرابوو، ژیانی بەخۆی تەنگ کرد و راکید و وێستاو مایەوە. **"هەموو زانیارییەك لە قورئاندا هەیە"!** ئەوە هەڵوێستی مرۆڤە ئایینیەکان بوو کە موسوڵمانانی لە دنیای زانستیی جیا کردەوە. **"باوەڕی ئایینی دەبوو لە کارتێکەریی دنیای دەوروبەر پاک بکرێتەوە!"** ئەزموونی ئەو هەڵوێستانە بووە هۆی بە شەیتانی دانانی فەلسەفە و زانست و لە کۆتاییدا گوشار هێنان بۆ سەر کەمینەکان و بەتایبەت بۆ سەر ژنان.

فاکتۆرێکی تریش هاتە گۆڕێ، کە گرنگایەتیی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی پەراوێز دەکرد: دۆزینەوەی ڕێگای دەریایی لە ساڵی ١٤٩٨ لە لایەن ڤاسکۆ دا گاما "Vasco da Gama" ی پرتەقاڵییەوە بووە هۆی گواستنەوەی ڕێگای ئاویی کڕین و فرۆش لە ناوچەکە. ئەو ئاڵ و گۆڕە نەك هەر لە ڕوانگەی بازرگانییەوە زیانێکی مەزنی لە

وڵاتانی عەڕەبی دا، بەڵکوو ئیتر زانستی نوێی ڕۆژئاواییش دەرکەیان لەسەر داخرا و ئیدەی نوێ لەو ناوچەیە کوێر بۆوە.

هەروەها گۆڕانکاریی سیاسەتی فێربوون، خێرایی بە ڕووخاندنی کاتە زێڕینەکەی ئەو ناوچەیە دا. لە سەردەمی بەختەوەریی پێش ئەو گۆڕانکارییەدا، قوتابخانەکان لە پەنا قوڕئان زانستی بیرکاریی، فەلسەفە و پزیشکی و زۆر تەوەری تریان فێری قوتابیان دەکرد. دوای کاولکرانی بەغدا، ئەو ئیمپراتوورییە بەسەر چەند ناوچەی بچووك (سەلجووقەکان، فاتمیەکان و عەبباسییەکان و دواتریش مەملووك و سەفەوییەکان) دا دابەشکرا کە دژ بە یەکتر دایم لە شەڕدا بوون. پارەی پێویست بۆ ئەو شەڕانە پێشتر لە قوتابخانەکان بۆ فێربوون و پەروەردەکردن بەکار دەهێنرا. لەو قوتابخانانە دواتر تەنیا قوڕئان و ئایین دەرس دەدرایەوە. مامۆستای قوتابخانەکان وەك کۆیلە بۆ خزمەتکردنی ئایینی ئیسلام چاولێدەکران. هەر مامۆستایەك هەڵوێستی بگرتایە یا دەردەکرا یا قوتابخانەکەی بە تەواوەتی دادەخرا. گوێڕایەڵی و وەفاداربوون لە بەرانبەر ئایین، جێگای بە مانا و گرنگایەتیی بیرکردنەوەی ئازاد تەنگ کرد. لێرە بەولاوە فێربوون تەنیا تەلقینێکی ئایینی بوو بۆ دەستکاریی و مانیپولیرەکردنی منداڵان. ئەو بارودۆخە بوە هۆی تەریك کەوتنەوەی وڵاتانی ئیسلامی و دابڕانیان لە دنیای دەرەوە. سیاسەتی فێربوون بە شێوەی ئایینیی، تەنانەت تا ئەوڕۆش بەو ئارگیومێنتەی کە: **"هەموو زانیارییەك لە قوڕئاندا هەیە"** لە زۆربەی وڵاتە ئیسلامییەکانی ناوچەدا بەردەوامە.

ئەگەر موسوڵمانەکان لە گەڵ مێژووی دۆڕاوی ڕابردووی خۆیان بە شێوەیەك ڕووبوڕوو ببنەوە، زۆربەیان لەسەر ئەو باوەڕەن کە داگیرکەرانی مەسیحی هۆی سەرەکیی ئەو دۆڕاندنەیان بوون. لە پەرتووکە مێژووییەکاندا باس لەسەر هێرشی مەغوولەکان و وێرانکردنی بەغدا ناکرێ ئەگەرچی ئەوان بوونە هۆی توونا کردنی فەرهەنگ و زانستی نەتەوەی عەرەب. هێرشکەرەکانی مەغوول ساڵی ١٢٥٨ بە پتوونی پەرتووکەکانی کتێبخانەی بەغدایان خستە ناو چۆمی فەرات"Eufrat" ەوە، بیرمەندان و زانایان لە سێدارە دران، هونەرمەندان و مرۆڤە کارزانەکان بەرەو ئاسیای ناوەڕاست ڕەوانەکران، بەڵام سەرەڕای ئەو هەموو پیاوکوژی، کاولکاریی و جنایەتانەی مەغوولەکان، مناڵانی موسوڵمان لە قوتابخانە فێر دەکرێن کە خاچپەرستەکان مرۆڤێکی تووڕە و شەیتانین، ئورشەلیم دەبێ ڕزگار بکرێ و ... . هۆیەکەی ڕەنگە ئەوە بێ، چونکە مەغوولەکان دواتر بوون بە موسوڵمان و بە پێی بڕیاری جیهاد و گەورەکردنەوەی دنیای ئیسلام، بە چاوێکیتر سەیر دەکران.

بە پێچەوانە ئورووپاییەکانی ئەوڕۆ کە بە نەوەی خاچپەرستان دادەنرێن، وەك دوژمنی دێرینەی دنیای ئیسلام سەیر دەکرێن. بەدوای خاچپەرستەکاندا کۆلۆنییەکانی ئورووپایی پێکهاتن و ئەو ناوچانەیان رووتاندەوە و هێندەیتریش مرۆڤی ئەو وڵاتانەیەن بە قوردا بردەخوارێ و دژ بە خۆیان هانیاندان. بەڵام هەر وەك دەزانین، لە نێوان هێرشی خاچپەرستان لە سەدەی ١٣ هەتا هێرشی ناپلیۆن بۆ میسر لە ساڵی ١٧٩٨ تەواو ٥٠٧ ساڵ مەودای کاتیی بووە کە دنیای ڕۆژئاوا لەو ماوەیەدا هیچ کارتێکەرییەکی ئەوتۆی لەسەر گەشانەوەی وڵاتانی عەرەبی نەبووە. لە ماوەی ئەو ٥٠٧ ساڵەدا وڵاتە ئیسلامییەکان چیان کردوە؟ چ شتێك لەو ماوە درێژەدا بووە هوی ریکوردی زەقی نەزانیی؟

با جارێکیتر ئاوڕێك لە ڕابردوو بدەینەوە:

بەدوای کاولکرانی بەغدا و کزبوونی بارودۆخ لە ئیسپانیا، تورکەکان وەك زلهێزی نوێی ناوچەکە هێزیان بە دەستەوە گرت. بوون بە موسوڵمان و ئیمپراتۆریی عوسمانیان

پێکهێنا و لە ماوەیەکی کورتدا گەلێك شەڕی سەرکەوتووانەیان بەڕێوە برد، کۆنترۆلیان بەسەر قوستەنتەنیە (ئەستەمووڵ) کە ناوەند و دڵی رۆمیەکان بوو، داگرت. ئەڕتەشی عوسمانی دوو جار لە بەر دەروازەکانی شاری ویەنی ئوتریش قوت بوونەوە: (١٩٢٩ و ١٦٨٦). ئەوان دەیانگوت: **"فتوحات و سەروەرییەکەیان تەنیا بۆ گەورەکردنەوەی وڵاتی ئیسلامییە!"** ڕەنگە بەو بۆچوونە بکرێ بڵاوبوونەوە و گەورەبوونەوەی حەشیمەتی تورك لە ئورووپا ڕوون بکرێتەوە، بەڵام ئەگەرچی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست ساڵیانی درێژ بوو خەڵکی ئەو ناوچانە ئایینی ئیسلامیان وەرگرتبوو، سەرەڕای ئەوەش عوسمانییەکان پێش ئەوەی دەست بەسەر تەواوی ناوچەکەدا بگرن، بە براکوژیی ساڵی ١٥١٦ هێرشیان بردە سەر سووریە و دواتر میسر و ژمارێکی زۆر موسوڵمانیان قەتڵ و عام کرد. چوارسەد ساڵ حوکمرانی عوسمانییەکان بەسەر وڵاتە عەرەبییەکاندا، لە مەراکیشی ئەمڕۆییەوە تا ئێران، بووە هۆی دابڕانی ئەو بەشەی دنیا لە کولتووری ئورووپایی. تەنانەت ئیدیۆلۆژییە کزەکان و حیزبە محافزەکارەکانیشیان قەدەغە کرد و ڕوخسارێکی دژ بە مرۆڤیان بۆ ژنانی کۆمەڵگا وەڕێخست. جیاکردنەوەی رۆڵ و ئەرکی ژن و پیاو لە کۆمەڵگادا ئەگەرچی لە وڵاتە عەرەبییەکان ساڵانێکی زۆر بوو بەڕێوە دەچوو، هێندەیتریش زەق و توند و تیژتر کرایەوە. ئەگەرچی لەو سەردەمەدا لە ڕوانگەی نیزامییەوە عوسمانییەکان لە ئورووپادا بەهێز بوون، بەڵام نەیانتوانی بە شێوەی بەردەوام جێ پێی خۆیان بکەنەوە و خۆیان دابمەزرێنن.

لە سەدەی پازدەدا یۆهانێس گوتنبێرگی ئاڵمانی کەرەسەی چاپی وەك خەڵات بە دنیا بەخشیی کە بۆ هەمیشە کارتێکەرییەکی مەزنی لەسەر مێژووی مرۆڤایەتی دانا. ئەو دۆزراوەیە زانستیی ئایینی و پاشایی کە تا ئەوکات تەنیا لەدەست خۆیاندابوو، تێکشکاند و دەستڕاگەیشتن بە زانیاریی بۆ هەموو بەشدارانی کۆمەڵگا هاسان کردەوە و بۆی بردنە ناو ماڵەکەیانەوە. بەهۆی چاپکرانی کتێب و نووسراوەکان بیری بیرمەندانی وەك هیووم"Hume"، کانت"Kant" و دێکارت"Descartes" و کارە ئەدەبییەکانیتر لە هەموو ناوچەکانی ئورووپا بڵاو کرایەوە. مرۆڤ دەستی بە زانست نەك هەر بە زمانی لاتینی بەڵکوو بە زمانی دایکییش ڕاگەیشت. بە بێ ئەو کەرەسەیە نە زانست و زانیاریی و نە دواتر شۆڕشی پیشەسازی دەیتوانی گەشە بکات.

لە ئیمپراتووری عوسمانی دەنگەکان بەرز دەبوونەوە بۆ وەرگرتنی ئەو کەرەسەیە و راگرتنی زانیاریی و ئەسپاردنیان بە وەچەکانی داهاتوو. بەڵام بەڕێوەبەرانی ئایینی کە لە ناوچەکە زۆر بەهێز بوون، بەو ئارگۆمێنتە کە کەرەسەی چاپ دەتوانێ هەڵە لە کتێبی ئایینی قورئاندا پێك بێنێ و ئەگەر کتێبی قورئان کۆپی بکرێ و ژمارەی زور بێ، کۆنترۆلی ناوەرۆکی لە دەست دەر دەچێ، بە ڕاشکاویی ئەو کەرەسەیان رەدکردەوە. بەو شێوەیە دنیای ئیسلام بۆ ماوەی زیاتر لە سێسەد ساڵ لەو دۆزراوە گرنگە و کارتێکەرییەکانی دوور مایەوە. یەکەمین کەرەسەی چاپ لە ساڵی ١٧٢٩ هێنرا بۆ ئەستەموول بەڵام تەنیا لە دیوەخانی خەلیفەکاندا مایەوە و بۆ کاروباری ئاسایی کەڵکی لێوەردەگیرا. لەگەڵ ناپلئۆن ساڵی ١٧٩٨ ئەو کەرەسەیە هێنرا بۆ قاهیرە، کەچی لەوێش مەلاکان و ئایینیەکانی ئەلئەزهەر دژی راوەستان و بە کەرەسەی شەیتانی ناویان برد.

ئورووپا توانی لە ماوەی چەند دەیەدا نووسراوە لە ئایینەوە بۆ زانست، لە مێتافیزیکەوە بۆ مەعریفەت ناسیی بگۆڕێ و هاوکات لەگەڵ رەوەندی سەدەی ١٨ فەلسەفە و تەکنیکی نوێی لە ئورووپا پەرەپێبدا و بە هۆی پیشەسازیی و شۆڕشێکی ڕۆشنبیری پێشکەوتووەوە ئاڵوگۆڕێکی بنەڕەتی بەسەر کۆمەڵگادا بێنێ، لە کاتێکدا لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست جاڵجاڵووکەی بێهۆشی و خورافات کۆمەڵگایان تەنیبوو.

هاوکات لەگەڵ گەشەسەندن و دۆزینەوەکان لە باکوور، مرۆڤێك لە دوڕگەکانی عەرەبییەوە هەوڵی دەدا بە شێوەی رادیکال رێفۆرم بەسەر بیر و بۆچوونەکاندا بێنێ. محەمەد ابن عەبدولوەهاب (١٧٩٢-١٧٠٣)، پێکهێنەری بزووتنەوەی وەهابییەکان، داوی قەدەغەکردنی هەموو بیرێکی غەیری ئیسلامی لە ژیانی ڕۆژانەی کۆمەڵگادا دەکرد. ئەو دەیگوت: **"تەفسیری وشە بە وشەی قورئان دەبێ ببێ بە ئەرکی سەرەکی بۆ خەڵکیی و بەربەرەکانی بکرێ لەگەڵ هەموو ئەوانەی باوەڕیان بە ئیسلام نییە و تەنانەت عارفانی ئیسلامییش. ئەو کونسێپت و چەمکە دەبێ لەسەر پێغەمبەرایەتی محەمەد بنیات بنرێ. خودا هەر سەد ساڵ جارێك 'تازەکەرەوەیەک' دەنێرێ بۆ نوێکردنەوەی باوەڕ. نوێکردنەوە لێرە و لەو پەیوەندییەدا بە مانای گەڕانەوە بۆ بنەما و سەرەتاکانی پێکهاتنی ئایینی ئیسلامە."**

کاتێك حوکمرانی میسری، محەمەد عەلی پاشا لە سەرەتای سەدەی ١٩ دا هەوڵی تێکشکانی ئەو بزووتنەوەیەی دا، لە لایەن ئینگلیزییەکانەوە پێشی پێگیرا چونکە تاجدارانی ئینگلیزی لەگەڵ هۆزی سعوودییەکاندا دۆستایەتیی دیرینیان هەبوو.

تا ئەوڕۆش وەهابییەکان دۆستی نزیکی پادشاکانی سعوودین. ئەوان پشتیوانی حکوومەتی مۆنارش یاخود پاشایەتی دەکەن، و وەک وەڵامیك، پادشاکانیش ئەرکی فیرکردن و بارهێنانی ئایینی لە وڵاتیان بەوان ئەسپاردووە. تەنانەت وەهابییەکان ئیزنیان پێدراوە وەك پارێزەری ئەخلاقی لەسەر شەقامەکان ئەو مرۆڤانەی لە کاتی نوێژی جەماعەت تەنیا سەیر دەکەن، یا ئەو ژنانەی رەعایەتی حیجابی ئیسلامی ناکەن، بیانگرن و بیانخەنە زیندانەوە. ئەو ئەرکە لە وڵاتانی ئیسلامی بەشێوەیەکیتر بۆ بارهێنان و راهێنان و شوشتنەوەی مێشکی مرۆڤ لە منداڵییەوە و هەروەها بۆ راگرتنی حورمەتی ئیسلامیی لە کۆمەڵگادا، لە لایەن مەقاماتی ئایینییەوە بەڕێوە دەچێ. ئەوان بە سانسۆرکردنی مێژوو، ئیسلام دەڕازێننەوە و دوژمنەکانیانی پێ مەحکووم دەکەن. ئەوان دژ بە هەر کراوەییەك رادەوەستن و هەوڵ دەدەن پاوانخوازیی زانست لای خۆیان بمێنێتەوە. هەوڵ دەدەن وێنەی دوژمنانیان لە پەرتووکەکانی قوتابخانە و

مێدیاکاندا ئاکتیو و تازە ڕاگرن و کۆمەڵگا هان دەدەن بۆ خۆڕاگری و ڕاوەستاویی لە بەرانبەر هێرشکاریی و هەڕەشەی دەرەوەی وڵات.

دوابەدوای کارەساتی ١١ی سپتامبری ٢٠٠١ وڵاتە عەرەبییەکان کەوتنە ژێر گوشاری ڕاستەوخۆی وڵاتە ڕۆژئاواییەکان. مرۆڤ دەبوو پارێز لە بڵاوکردنەوەی زانیاریی نەرێنی لەناو پەرتووکەکانی قوتابخانە لە هەنبەر ڕۆژئاواییەکان و ئایینەکانیتردا بکات و نەهێڵی هەستی ڕەق و کینە لە ناو منداڵاندا پەروەردە بکرێ. لەڕاستیدا ئەو داواکارییە بەتایبەت لە لایەن وڵاتانی سعودیی و میسرەوە بەڕێوەچوو. چەند لە ناوەڕۆکی نووسراوەکان کە دەبوونە هۆی چاندنی رق و کینە دژ بە ڕۆژئاواییەکان، یا قرت کران و یا گۆڕانکاریان بەسەردا هات. چەند دێرێکیش بۆ پێکەوە ژیانی ئایین و نەتەوەی جیاواز لە کتێبی قوتابخانەکان زیادکران. بەڵام دەستیان لە قسە و گوتارەکانی قورعان و محەمەد نەدا و لە کتێبە دەرسییەکاندا هەر وەك خۆیان هێشتیاننەوە. ئەو دژ و پێچەوانەیە نەك هەر لە قوتابخانە بەڵکوو بە هەموو باڵای کۆمەڵگای ئیسلامییەوە دەبینرێ، چونکە ئەو کێشەیە تەنیا مێژوو ناگرێتەوە و بەڵکوو ئایینێك دەگرێتەوە کە دنیای بەسەر دوو دەستەی موسوڵمان و کافردا دابەش کردووە. ئەو هەڵوێستە پەیوەندیی بە بارودۆخی جوغرافیایی ناوچەکە و هەروەها هەستی خۆ بەکەمزانین لە هەموو بوارەکانی ژیان لەهەنبەر ڕۆژئاواییەکان، دەبێتە هۆی ئەوەی کە ڕەنگە هیچ ڕێگایەکیتر بۆ موسوڵمانەکان نەهێڵێتەوە، بتوانن خۆڕاگریی لە هەنبەر هێزی ڕۆژئاوادا بکەن.

بەتایبەت ئەو سەرلێشێواوی و سەرشێتییە بە تەواوی مانا لە وڵاتی سعوودیا هەستی پێدەکرێ: لە لایەکەوە سیاسەتی- وزەی دۆستانەی کاربەدەستانی ناوچەکە لە هەنبەر واشینگتۆن، کراوەیی وڵات بۆ کاروباری بازرگانی لەگەڵ هەموو وڵاتانی ڕۆژئاوایی و ئامادەبوونی پشتیوانیی نیزامی و جێ تەرخانکردن بۆ چەکدارانی دەریایی ئەمریکا، لە لایەکیتریشەوە بوونی گرووپێکی فەناتیکی دژ بە مرۆڤی وەك وەهابییەکان لە وڵات کە هەموو لایەنەکانی ژیانی خەڵکیان لەژێر کۆنترۆڵ دایە و بڕیار لەسەر ژیانی خەڵکی دەدەن. دیارە جێی سەرسووڕمان نییە کە ١٥ لە ١٩ تێرۆریستی ١١ سپتامبری ٢٠٠١ هاوڵاتیانی عەرەبستانی سعوودی بوون.

دوای گۆڕینی ناوەڕۆکی کتێبی دەرسی لە عەڕەبستان، واشینگتۆن پۆست لە مانگی مارسی ساڵی ٢٠٠٦ دا چەند کتێبی دەرسیی قوتابخانەکانی عەڕەبستانی سعوودی خستە ژێر زەڕەبینەوە: ئەزموونی کارەکەیان ئەوە بوو کە لەو کتێبانەدا هەر وەك پێشوو ئایینی ئیسلام بە تەنیا ئایینی ڕاستەقینە دێتە ئەژمار و جیهاد دژ بە کافران و مشرکان دەبێ وەك ئەرکی سەرەکی موسوڵمانان سەیر بکرێ. لەو هەواڵەی واشینگتۆن پۆست دا ئاماژە بە چەند نموونە کراوە:

لە کتێبی پۆلی یەکەمی سەرەتاییدا هاتووە:

" بەم دوو وشانە ئەو دێرانەی خوارەوە پڕ بکەنەوە: **ئیسلام – جەهەننەم**.

هەر ئایینێك بە غەیری ..... هەڵەیە.

هەر کەس موسوڵمان نەبێ، دەکەوێتە ..... ."

لە یەك لە کتێبەکانی پۆلی چوارەم کە بە خەیاڵ پاکسازییان کردوە نووسراوە:

"باوەڕی ڕاستەقینە بە مانای ئەوەیە کە تۆ رق و کینەت لە هەنبەر کافران و مشرکان هەبێ و هەڵس و کەوتی توندیان لەگەڵدا بکەی." یا:

"هەرکەس وەدوای ڕێگای محەمەد بکەوێ، و دان بەسەر تاقانەبوونی خودا دا بێنێ، ئیزنی دۆستایەتیی لەگەڵ ئەو کەسانە نییە کە دژ بە خودا و رەسووڵەکەی بن تەنانەت ئەگەر ئەو کەسە خزمی نیزیکیش بێ."

لە کتێبی پۆلی شەشەمدا هاتووە:

"نەتەوەی یەهوودی مەیموونن، خەڵکانی شابات(Sabbat)، هەروەها مەسیحییەکان بەرازن، کافرانی لایەنگری مەسیح."

بەو شێوەیەش، لە پۆلی یازدەدا فێری ئیدیۆلۆژی جیهاد دەکرێن:

" بەربەرەکانی بکە لەگەڵ کافر، ژێردەستیی، نابەرانبەریی و ئەو کەسانەی وا ئەوانە قەدەغە دەکەن؛ ئەوە لوتکە و بەرزترین جێگای ئیسلامە. ئەو ئایینە بەهۆی جیهادەوە پێکهاتووە و بەهۆی ئاڵای جیهادەوە چۆتە سەرێ."

ئەو چەشنە راهێنانە، نەك هەر لە عەرەبستانی سعوودی بەڵکوو لە ١٩ وڵاتی ئورووپایی کە ئاکادێمی سەعوودییان لێ دامەزراوە، بەدەرس دەگوترێنەوە. تەنانەت ئەگەر لە داهاتوودا ئەو چەشنە بۆچوونانە لە کتێبی دەرسیش قرت بکرێن، ناتوانن هەڵس و کەوتی مامۆستایانی ئیسلامی پێ بگۆڕن.

مرۆڤ دەبێ ئەو ڕاستیە بزانێ کە تێرۆر، ئەزموونی سیاسەتی فێربوون و راهێنانی ٢٠٠ ساڵی ڕابردووی ئیسلامییە لە هەموو وڵاتانی جیهان. مەلای ناو مزگەوتەکان و کەسایەتییە ئایینیەکانیش بۆ بەدەستەوەگرتنی هێز لە ناوچەکان، کارتێکەریی لەسەر کۆمەڵگا و مرۆڤەکانی بە شێوەیەکی بەرچاو دادەنێن. کارتێکەریی ئایینیەکان لەسەر کۆمەڵگا بە رادەیەك بوو کە بۆ وێنە جەماڵ عەبدولناسر بۆ وەدەستهێنانی هێزی سیاسی لە ناوچەکە و راکێشانی دەنگی خەڵکی بۆ لای خۆی، نەیتوانی بە ساکاریی لە پەنا ئایینی بوونی کۆمەڵگا تێپەڕبێ و زانستگەی ئەلئەزهەری کردە ئەنیستیتۆیەکی دەوڵەتی و راهێنان، بە شێوەیەك کە فەرهەنگ و داب ونەریتی ئایینی ڕاستەوخۆ لە مێدیاکانەوە پرۆپاگاندایان بۆ دەکرا.

پێنج سەد ساڵ دوای گوتنبرگ دنیای ڕۆژئاوا خەڵاتێکیتری بە ناوی "ئینترنێت" بۆ مرۆڤ بە دیاری هێنا کە بە قەرا کەرەسەی چاپ ئاڵوگۆڕی بەسەر دنیادا هێنا. کەرەسەیەك بۆ هەموو ئەو وڵاتانەی دەیانەویست خەڵکەکەیان بە چەکی زانیاریی و زانست پۆشتە بکەن. هەر وەك پێشبینی دەکرا لە هەوەڵەوە عالمانی ئیسلامی دژ بە ئینترنێت فتوایان دەردا و خەڵکی موسوڵمانیان لە کەڵکلێوەرگرتن لەو کەرەسە گرنگە دوور دەکردەوە و بە کارێکی شەیتانییان دادەنا. بەڵام ئەمجارەیان بە پێچەوانەی سەردەمی هاتنی چاپ، بۆیان نەچووە سەر و وەڵامیان نەدرایەوە. زۆربەی گەنجە موسوڵمانەکان لە ڕۆژدا چەندین کاتژمێر لە ئینترنێتدا لەسەر ئایین و سیاسەت بەحس دەکەن، گوێ لە مۆسیقای ڕۆژئاوایی دەگرن و فیلمی سێکسی چاو لێدەکەن. ئەو کەرەسەیە ئەگەر بە شێوەی ئەرێنی کەڵکی لێ وەربگیرترێ، دەتوانێ هەڵوێستی ئەخلاقی ئەو گەنجانە بگۆڕێ و یاخود هۆگرییان بۆ فێر بوونی زانیاریی زانستیی بەهێز بکات. ئەگەر ئەورۆ گەنجێکی موسوڵمان لە لایەن مامۆستای قوتابخانە یاخود مەلای ئایینیەوە زانیارییەکی پێبدرێ، بە دڵنیاییەوە ئەو زانیارییە وەك شتێکی تەواو و کامیل وەرناگرێ، بەڵکوو ئەو ئالترناتیوەی هەیە کە لە ئینتیرنێتدا ڕاستبوونی زانیارییەکە چەك بکات.

ئەوە وەچەی فەیس بووك بوو کە توانی دژبە موبارەك و موورسی لە میسر، دژبە بن عەلی لە تونیس، دژبە سالح لە یەمەن، دژ بە قەزافی لە لیبی و هەروەها دژ بە ئەل ئەسەد لە سووریە، چوونە سەر شەقامەکان. ئەو وەچەیەی ئەورۆ لەگەڵ ئینترنێت سەروکاری هەیە، کونجکۆڵە و بە چاوی ڕەخنە سەیری تەوەرەکان دەکات و ئیتر لەخۆوە و بێ بەڵگە سەر بۆ هیچ ئیدیۆلۆژییەك دانانەوێنێ.

من ساڵی ٢٠١٢ لە قاهیرە بەشداریم لە دانیشتن (میزگرد)ێك بە هاوکاریی پسپۆڕێکی زانستیی برایانی موسوڵمان کرد. ئەو گوتی: **"ئەگەر خودا یارمەتیدەرمان بێ، دەمانهەوێ لە پێنج ساڵی داهاتوودا ژمارەی توریستە بیانیەکانی میسر دووبەرابەر کەینەوە!"** گەنجێك لەناو تەماشاچییەکان هەستا سەر پێی و گوتی: "من خۆم موسوڵمانم، پێنج جار لە ڕۆژدا نوێژ دەکەم، بەڵام ئەگەر هەڵە نەبم، ئێمە لێرە باس لەسەر تەوەری

ئابووری و توریست دەکەین. ئەوە چ پەیوەندییەکی بە ویستی خوداوە هەیە؟ تکایە پیمان بڵێن، چ پلانیکتان بۆ ئەو کارە هەیە و چلۆن دەتوانن پلانەکە دامەزرێنن؟ چەندە بودجە بۆ ئەو پرۆژەیە تەرخان کراوە؟ لە کوێ هوتێلی نوێ دروست دەکەن؟ تکاشم ئەوەیە بۆ بەڕێوەبردنی ئەو کارە واز لە خودا بێنن! چونکە ئەگەر سبەینێ کارەکەتان بۆ جێ بە جێ نەکرێ، نامەوێ لە ئێوە ببیستم کە ئەوە ویستی خودا بووە!"

من لەسەر گوتەکەی ئەو گەنجە " ئەوە چ پەیوەندییەکی بە ویستی خوداوە هەیە؟" تەواو سەرم سووڕ ما، چونکە ئەو قسەیە لە زمانی گەنجێکی موسوڵمانەوە دەبیسترا.

سپاس بۆ ئینترنێت کە تەنانەت ئیدەی"Säkularismus" دنیاگەرایی لە دنیای عەڕەب بە شێوەیەکیتر باسی لەسەر دەکردرێ. جاران سێکۆلاریزم وەك گوناهێکی مەزەن سەیر دەکرا، بەڵام دوای ئەو ئەزموونە نەرێیەی ساڵە ٢٠١٢ لە میسر و لەسەر برایانی موسوڵمان کرا، بووە هۆی ئەویکە جودایی دەوڵەت و ئایین ئیتر باسێکی سەیر و سەمەڕ نەبێ و خەڵکی بتوانن بە ئاسایی باسی لەسەر بکەن.

دوای تەواوبوونی وتارەکەم لەسەر "فاشیزمی ئایینی" لە قاهیرە، گەنجێکی میسری هات بۆ لام و گوتی: "ئەگەر بە شێوەی بنەڕەتیی سەیری قسەکانی ئێوە بکەم، ئێوە ڕاست دەکەن، بەڵام شێوەی قسەکردنەکەتانم پێ هاندەرانەیە. زۆر کەس لەو چەشن قسەکردنە ترس و وەحشەتیان هەیە. بۆ وێنە ئەگەر ئێوە بڵێن: (دەبێ ئایین لە سیاسەت جیا بکرێتەوە)، ئەو هەستە لە مرۆڤدا پێك دێ کە ئایین فاکتۆرێکی خراپە، سەرەتانێکە لە کۆمەڵگادا کە دەبێ چارە بکرێ. چۆنە ئەگەر ئێوە بە جێی ئەو بڵێن: (ئێمە مەبەستمان لەو جوداییە، پارێزگاریکردنی ئایین لە بەرابەر سیاسەت دایە!) لێرەدا سیاسەت وەك شتێکی سەر زەوی و مرۆڤی، ناشیرین سەیر دەکرێ و ئایین وەك شتێکی ئیلاهی و پاك. من بۆچوونی ئەو گەنجەم پێ کریاتیو"kreativ" بوو. چەشنی هەڵسوکەوتی من لەگەڵ ئەوە ناگونجێ، تەوەرێك، شتێك یا کێشەیەك بە شێوەی دیپلۆماسی بڕازێنمەوە. بەڵام مەسەلەی گرنگ لێرەدا ئەوەیە کە وردە وردە گەنجانی موسوڵمان بەوە گەییون، بیری سیاسیی خۆیان بە فاکتۆر و ڕێگری ئایینەوە کە وەك لەمپەرێك لەسەر ڕێگای ژیانی ئاسایی کۆمەڵگادا شین بووە، خەریك دەکەن. ئەو ڕاستییەم پێ گرنگە کە ئەوڕۆ باسێکی زانستی لەسەر ڕۆڵی ئایین لە کۆمەلگادا لە نێوان گەنجانی عەرەب ساز بووە

که نەتەنیا گەنجی ئاسایی بەڵکوو گەنجە فناتیکەکانیش بۆ سەلماندنی بۆچوونی خۆیان تێدا بەشدارن. تەنانەت ئەوانیش ئەو مێدیا نوێیە واتە فەیس بووك و ئینتیرنێت بەکار دێنن.

کەمینەیەکی موسوڵمانەکان لە هەموو گۆشەکانی ئەم جیهانەوە خۆشحاڵیی خۆیان سەبارەت بە کارەساتی ١١ی سپتامبری ٢٠٠١ نیشان دا و وەك سەرکەووتوویيەکی مەزنی ئیسلامیی لەهەنبەر زلهێزی لووت لە حەوای ئەمریکا لە ئەژماریان هێنا. ژومارێکی زۆر کەم لە موسوڵمانان ئەو کارەساتەیان بە کارێکی هەڵە و ناڕاست لە قەڵەم دا و مەحکوومیان کرد. بەڵام سەیر ئەوەیە، بەشی بەرچاوی موسوڵمانانی جیهان نەیاندەزانی لە هەنبەر ئەو کارەساتە خۆیان لە تێرۆریستەکان دوورخەنەوە، یاخود شانازی بەو کارەوە بکەن! ماوەیەکی زۆری نەکێشا کە چەندین تیۆری لەسەر چۆنیەتیی ڕوودانی ئەو کارەساتە دروست کرا: "موسوڵمانەکان بە هیچ چەشنێك تێرۆریست نین، ئەو کارەساتە لە لایەن لایەنگرانی موساد و "سی ئای ئیی"ەوە بەڕێوەچووە!" لە میسر یەك لە پێشەوایانی ئایینی لەسەر تلەویزیۆن رایدەگەێینێ کە لەو ڕۆژەدا هیچ یەهوودییەك نەکووژراوە ولە ٤ هەزار کارمەندی یەهوودیی ناو ئیدارەی "World Trade Center" تاقێکیان لەسەر کار نەبوون! دروویەکی ئاشکرا بۆ تاوانبارکردنی ئیسرائیل کە مرۆڤ تەنیا پێکەنینی پێی دێ. بۆ بەڕێوەبردنی ئەو کارە دەبێ موساد پێشتر ٤ هەزار کەسی لەو کارەساتە ئاگادار کربێتەوە: **"تکایە ڕۆژی ١١ی سپتامبر مەچنە سەر کارەکەتان، ڕەنگە لەو ڕۆژەدا شتێك بقەومێ!؟"** هەر وەها جێی باوەڕ نییە کە چوار هەزار کەس وەك شەریکی ئەو پیاوکوژییە بێدەنگی لێ بێنن و ئەو کارەی موساد ئاشکرا نەکەن! جێی سەرسووڕهێنەر ئەوەیە کە هەمان پێشەوایانی ئایینی کە ئەو کارە دەخەنە ئەستۆی ئیسرائیل، بە تۆڵەیەکی ئیلاهی و خودایی لەهەنبەر سیاسەتی تووڕەی ئەمریکای دادەنێن. مرۆڤ سەری لێ شێواوە و نازانێ، ئەو کارە لە لایەن خوداوە بەڕێوە چووە یا یەهوودیەکان بوونەتە هۆی ئەو کارەساتە!

لە ساڵی ٢٠١٢ فرانسیس فوکویام "Francis Fukuyama" پسپۆری سیاسی- زانستیی ئەمریکایی نووسراوەیەکی بە ناوی "بژی ئوسەما"بڵاو کردەوە. نووسەر لە گوتارەکەیدا سەری سووڕ ماوە لە پشتیوانیکردنی و پێشوازیی بارچاوی ژمارێکی زۆری موسوڵمانانی جیهان لە ئوسەما، سەرەڕای ئەویکە تا ئێستا نەیتوانیوە هیچ

کێشەیەکی وڵاتی ئیسلامیی چارە بکا. لەڕاستیدا ئوسەما وەك کوڕی زانستکاری خانووبەرەسازی دەوڵەمەندی سەعوودی هیچ بینایەکی لە دنیای ئیسلام دروست نەکردووە، بەڵام بۆتە هۆی ڕووخاندنی دوو بینای بەرز لە ئەمریکا. ئەو نەتەنیا لە کۆمەڵگای ئیسلامیدا دژ بە فەقیریی، کێشەی ئابووری، بێ کاریی یا بێ سەوادی تێ نەکۆشاوە، بەڵکوو لە هیچ جێگایەك باسیشی لەو کێشانە نەکردووە. ئیتر بۆچی سەرەڕای ئەوانەش لە لایەن موسوڵمانەکانەوە وەك پاڵەوان سەیر دەکرێ؟ تەنیا هۆیەکەی ئەوەیە کە زۆربەی کۆمەڵگاکانی عەرەبی لە هەنبەر کێشەکانی ناو خەڵکی بە بونبەست گەییون و هیچ ڕێگا چارەیەك ناتوانن بدۆزنەوە. هەر وەك هەمیشە بۆیان هاسانترە هۆی هەرەسهێنانی کێشەکانی کۆمەڵگاکەیان نەك لە لای خۆیان، بەڵکوو لای دوژمنانیان بدۆزنەوە.

نووسەر خەڵکی وڵاتە ئیسلامییەکان ئاگادار دەکاتەوە کە پێش ئەوەی کارەساتێکی جیهانی هاوچەشنی وەك سەردەمی هیتلێری لێ بکەوێتەوە، بەچاوێکی کراوە سەیری ڕووداوەکان بکەن چونکە پەشیمانیی دواکارەسات هیچ بەهرەیەکی بۆ کەس نابێ. تەواوی هەوڵ و تەقەلایان لەسەر بەتینکردنی رق و ترسی خەڵکی لەهەنبەر دۆزینەوەی تاوانبارێك بۆ کێشەکانی کۆمەڵگا و هەروەها هێز و وزەی خۆیان بەپتوونی بۆ تووناکردنی تاوانبارەکە تەرخان کردووە. دیارە بۆ ئەوان زۆر ساکارترە بەجێی بیر کردنەوەی زانستیی بۆ چارەکردنی کێشەکانی کۆمەڵگا، خۆیان لە هەنبەر دوژمنێکی چێکراو و سازکراو ئامادە بکەن، یاخود خۆیان بە گرووپێکی تایبەتی ناو کۆمەڵگاوە خەریك بکەن. هەروەها زۆر ساکارترە بۆ ئەوان خۆیان لەسەر ڕووخانی دوو ساختمانی دوور لە وڵاتەکاین خۆشحاڵ بکەن هەتا خۆیان لەسەر ملیۆنان منداڵی بێ دایك و باب و بێ جێ خەف، نارەحەت بکەن. کێشەکان لە زۆربەی کۆمەڵگا عەرەبییەکاندا هێندە زەق و بەرچاون کە مرۆڤ ئیتر نازانێ لەکوێوە دەبێ دەستپێبکات، بەڵام بەربەرەکانیکردن لەگەڵ دوژمن، لە کلاسە دەرسییەکان، لە قوتابخانە، لە سەر مەنبەری مزگەوتەکان و لە مێدیاکاندا بە بێ وەستان درێژەی هەیە.

ئوسەما بن لادن و حیزبەکەی ئەلقاعیدە، لە سێ سەرچاوەوە، هەوڵی بەڵێنیی خورافات و پێخۆر بۆ هاندانی لایەنگرەکانیان دەدەن:

- رۆحی بەردەوام نەخۆشی مێژووی دنیای ئیسلام،

- هێزی هەڵمساوی بێ بەڵگەی ئیسلامیی و

- لافاوی هەمیشەیی و بێ کۆتایی دوڵاری- نەفتیی بۆ بەختەوەری مرۆڤ بە بێ کارکردن.

محەمەد عەتا و ١٨ تێرۆریستی تر منالّی وەچەیەکن کە لە وڵاتی خۆیاندا بە شێوەیەکی کونزێرواتیو گەورە کراون و لە دنیای مودێڕنی ڕۆژئاوا میوەی بڤ لێکراویان تاقی کردۆتەوە و وەك گوناهێك لە سەر دڵیان ماوەتەوە. رق و کینەیان لە هەنبەر ڕۆژئاوا و بەتایبەت ئەمریکا هێندە گەورە بوو کە بۆ هێش و ئازار گەیاندن بەوان، ئامادە بوون گیانی خۆیان و هەزاران بێگوناهیتر فیدا بکەن.

بڵێی بۆ بەڕێوەبردنی ئەو کارە چەندە کات، پارە، فانتازی و نەخشەکێشان پێویست بووبێ؟ ئایا ئەوکارە هیچ کێشەیەکی وڵاتانی ئیسلامی چارە کرد؟ یا بە پێچەوانە چەندە بە زیانی خەڵکانی ئیسلامی تەواو بوو؟

ئەو نۆزدە گەنجە لە ڕۆژئاوا فێری زانست ببوون. بەجێی بەهرەگرتن لەو زانستە و کەڵکلێوەرگرتنی بۆ چارەکردنی کێشەکانی کۆمەڵگاکەیان، هێندەیتریش رادیکاڵ بوونەوە. ئەوان لە بەهای ئازادی تێ نەگەیشتن و بڕیاری خۆیان بۆ ئایینەکەیان دا کە وەك دیوارێکی بەرز لە بەرابەر ئازادیدا ڕاوەستاوە. وێدەچی خۆیان بە گوناهبار زانیبێ و ویستبێتیان ئەو جێگایەی گوناهەکەیان تێیدا پێکهێناوە، لەناو بەرن. ئەوان بۆ چارەکردنی کێشەی کۆمەڵگاکەیان بەدوای دۆزینەوەی هەڵە لە کۆمەڵگا و فەرهەنگ و خوڕافاتی خۆیاندا ناگەڕێن بەڵکوو رق و کینە لەهەنبەر کولتوور و فەرهەنگێك پەروەردە دەکەن کە تەنانەت تێدا ئازادتر لە کۆمەڵگای خۆیان جووڵاونەتەوە و بەختەوەرانەتر تێیدا ژیاون. ئەو نۆزدە کەسە نوێنەری ئیسلامی فاشیستین کە بە شێوەیەکی نالەبار تۆوی رق و گێرەشێوێنی لە کۆمەڵگادا پەروەردە دەکەن. بەڵام جێی خۆشحاڵییە کە لە دنیای ئیسلام دەرسەدێکی کەم دەبنە تێرۆریست و ئەمڕۆ زۆرینەی بەشدارانی کۆمەڵگا کار دەکەن، پێدەکەنن، فیلم سەیر دەکەن، گوێ دەدەنە موسیقا و خۆیان بە یاری فوتبال و وەرزشەکانیترەوە خەریك دەکەن. بەڵام

سەرەڕای ژیانی ئاسایی لە کۆمەڵگا، ویرۆسێکی مەترسیدار لە ناو خۆیاندا راگرتووە کە هەر کات دەتوانی خۆی بڵاو بکاتەوە. ئەو ویرووسە ناوی جیهادە. جیهادێك کە لە سەرچاوەی مێژوویی ئیسلام و لە محەمەدەوە هەڵدەقوڵێ و شتێك نییە کە ئیسلامی ئەوڕۆیی دۆزیبێتیەوە. هاندان و پەروەدەکردنی رق و کینە دژ بە ئایینەکان و بۆچوونەکانی غەیری ئیسلام تەنیا لە نووسراوەکانی سەید قوتب و ماودودیدا نابینرێن بەڵکوو سەرچاوەکەیان قورئانە. مرۆڤ ناتوانی لە ئیسلام تێ بگا بە بێ ئەوەی ناوەڕۆك و ناوکی سیاسییەکەی نەناسێ. ئیسلامی ئەو کات ماوەیەکی کورت دوای پێکهاتنی لە ڕوانگەی سیاسییەوە زۆر سەرکەوتوو بوو و تەنانەت هەر لە سەردەمی محەمەدا وڵاتی ئیسلامی پیکهات. محەمەد بۆ گەورەکردنەوەی هێز و پان و بەرین کردنەوەی وڵاتەکەی دەستی بە شەڕ کرد و بەڵێنی پێکهێنانی جیهانی گەورەی ئیسلامی بە لایەنگرەکانی دا. ئەو شەڕە و مردن لە پێناو پێکهێنانی جیهانی ئیسلام لە لایەن زۆربەی ئیسلامییەکانەوە وەك ئەرکێکی ئیلاهی دەناسرێ و هەزار و چوارسەد ساڵ دوای مردنی محەمەد هێشتا هەر هەوڵی بۆ دەدرێ.

جیهاد و ئارەزووی سێکسیی پیاوانی عەرەب لە بەهەشت

قورئان لە سوورەی ٩ دا موسوڵمان هان دەدا بۆ شەڕ لە ڕێگای خودا. ***"خودا ژیان و دارایی ئەم دنیای باوەڕپێکراوان لە بەهەشت قەرەبوو دەکاتەوە; ئەوان شەڕ بۆ خودا دەکەن، ئەوان دەکووژن و دەکووژرێن [...] ئێوە بەهۆی ئەو کارەوە خۆشحاڵ دەبن، چونکە سەعادەت و بەختەوەریی ڕاستەقینە بۆ ئێوە بە دیاری دێنێ."***

بەڵام ئەو بەهەشتە چۆنە و چلۆن دەنوێنێ؟ لەوە دەچێ فانتازیا و خەونی پیاوێك بێ کە لە بیابان ژیابێ:

کەش و هەوایەکی ئارام، نە گەرمای زۆر و نە سەرما. باغێکی ژێر سێبەر لە پەنا ڕووبارێك کە ئاوی ڕوون و شەڕابی پێدادێ، جێ بۆ راکشان ئامادە کراوە، و مرۆڤ بە خواردنەوەی ئەو شەرابە هیچ سەرێشەیەك ناگرێ. حۆری بەهەشت بە جلوبەرگی ناسکی هاوریشمەوە کە بە ئاستەم مەمکە گەورەکانیان دەشارێتەوە، هەروەها کەنیز و نۆکەری حەرەم کە بەردەوام بۆ شەهیدەکان سینی پڕ لە میوە، گۆشتی باڵندە و کووپەڵەی پڕ لە شەڕاب دەهێنن، لەوێ ڕاوەستاون. حۆرییەکان هەر وەك لە قورئاندا هاتووە، وەك "یاقوت و مرواریی" دەنوێنن. بە بۆچوونی وشە ناس کریستۆف لوکسەنبرگ "Christoph Luxenberg" هەڵەیەك لە وەرگێڕانی وشەی "حۆری" دا پێکهاتووە. ئەو دەڵێ: *"ئەو وشەیە لە سوری – ئارامی "Syroaramäischen" وەرگیراوە و بە مانای ترێی سپی هاتووە."*

لە قورئاندا لەسەر ژمارەی دانە مرواریيەکان(حۆری) کە لە بەهەشت بە شەهیدەکان دەدرێ، بێ دەنگی کراوە! بەڵام چەند جار لە حەدیسدا باسی لێوە کراوە کە شەهیدەکان ٧٢ حۆرییان پێ دەدرێ. هەرکام لەو حۆرییانەش ٧٠ کەنیزی جوانچاکیان لەگەڵە کە ئەوانیش هەر لە خزمەت شەهیدەکاندان. بەو شێوەیە هەرکام لە شەڕکەرەکانی خودا کە لەڕێگای ئەودا شەهید دەبن، وەك خەڵات ٥٠٤٠ ژنیان پێ دەدرێ.

لەسەر تایبەتمەندیی و چۆنیەتی بارودۆخی حۆرییەکان و چێژی سیکسی کە تەنیا بۆ شەهیدانی ڕێگای خودا تەرخان کراوە، نووسەران و بیرمەندانی ئایینی هەرکام

فانتازیا و خەونی تایبەت بە خۆیان هەیە. ئەو نووسراوانەی وا ئەوان ئەوکات لەسەر کردەوەی سێکسی لە بەهەشتدا نووسیویانە، هیچ نووسەرێکی ئەمڕۆیی دنیای عەرەب نەتەنیا ئیزنی نووسین و بڵاوکردنەوەی ئەو شێوە نووسینەی نییە، بەڵکوو لە ڕوانگەی ئەخلاقیەوە هەرگیز ئیزنی نووسینی وا بەخۆیان نادەن .

ئەلسیوتی"al-Suyuti" نووسەر و ئایینیی سەدەی ناوەڕاست ئاوا دەنووسێ:*" هەرکات مرۆڤ لەگەڵ یەك لە حۆرییەکان بخەوێ، دواتر هەمیسان پەردەی بەکارەتی دەدووڕێتەوە و دەبێتەوە بە حۆرییەکی باکرە. داعبا واتە "ئالەت"ی پیاوی موسوڵمان هیچکات نانیشێتەوە و هەمیشە ڕەپە. چێژی سێکسی لەو دنیا هێندە شیرین و خۆشە کە لەگەڵ هی ئەم دنیایە هەڵناسەنگێنرێت [...] هەرکام لە شەهیدان ٧٠ حۆری لە پەنا ژنەکانی ئەم دنیایەیان پێ دەدرێ. هەرکام لەو حۆرییانە مێینەیەکی خۆش و بەچێژی وایان پێ بخشراوە، کە شتێکی تایبەتییە و لەگەڵ هی ئەم دنیایە بە تەواوی جیاوازە."*

ئیسلام ناس تۆماس ماول "Thomas Maul" ئەو چەشنە نووسینانەی لا سەیرە و دەڵێ: لەو دنیا بە جێی بیر لە نیزیکی خودا و مرۆڤ بکرێتەوە، هەموو بیر و بۆچوونیان تەنیا لەسەر سێکس لە قەحبەخانەیەکی ئاسمانیدا دەخولێتەوە. ڕۆڵی سەرەکیی بەهەشت تەنیا رازی ڕاگرتنی نیازی سێکسیی پیاوانی موسوڵمانە و لە ڕوانگەی ئایینیەوە ژنان تەنانەت لە بەهەشتیشدا وەك کەرەسەیەکی سێکسیی پیاوان سەیر دەکرێن.

بۆچوونی زۆربەی سیستەم و ئیدیۆلۆژییە تۆتالیتێرەکان (کە هەموو شتێکیان تەنیا بۆ خۆیان دەوێ) وەك یەکن:*"پیاو کار دەکات، بۆ وڵاتەکەی شەڕ دەکات، ژنیش تەنیا پیشەی متمانەکردن و باوەڕ بە پیاوە و بەڕێوەبەری کاری ماڵ و ئاگاداری لە منداڵەکانە. کردەوەی سێکسیی تەنیا لە پێناو زیادکردنی ژمارەی ئەندامانی کۆمەڵگادایە کە بە چاوێکی تایبەت بۆ بەرژەوەندیی ناسیۆنالیستیی نیشتمانی، سەیر دەکرێ."*

پەیوەندیی نێوان سێکس و ئیسلام لە مێژوودا دژایەتی و ناسازگاریی لەگەڵ خۆشیدا هەیە. ئەگەر بیر لە دنیای ئیسلامی سەدەی ناوەڕاست بکەیتەوە، ژن وەك کەرەسەیەکی سێکسی سەماکەر بۆ خۆشیی پیاو بە شێوەی ڕووت و قووت لە حەرەم نیشان دەدرێ.

بیر لە دنیای ئیسلامیی ئەمڕۆ بکەیتەوە، ژنێکی ژێر چارشێو و داپۆشراو دەبینی کە بە پێی کات زیاتر و زیاتر لە سەکۆی چالاکیی کۆمەڵگا دوور دەخرێتەوە.

مرۆڤ کاتێ نووسراوە کۆنەکانی ئیسلامی دەخوێنێتەوە، ناتوانی بزانێ کە بۆچوونی ئایینی ئیسلام سەبارەت بە ژن چییە؟ ڕاستییەکەی ئەوەیە کە لە کۆمەڵگای ئیسلامیدا ژن لە ڕوانگەی پیاوەوە تەنیا وەك کەرەسەیەکی سێکسی سەیر دەکرێ. ژمارێکی زۆر ڕێگا چارە و پەندی ئایینی بۆ موسوڵمانان دیاری کراون کە دەچنە قووڵایی تەوەرەکانەوە. بۆ وێنە چلۆن پیاوان دەتوانن بە باشترین شێوە بە چێژی سێکیی بگەن.

پەیوەندیی سەیر و سەمەرەی ئیسلام لەگەڵ ژن و سێکس لە کاتی محەمەدەوە دەستیپیکردووە. کاتێك محەمەد منداڵ بوو، دایکی مرد. یەکەم ژن کە لە ساڵی ٥٩٥ ی زایینی زەماوەندی لەگەڵ کرد، ١٥ ساڵ لە خۆی پیرتر بوو. خەجیجەی بێوەژن محەمەدی کردە شەریکی کاری بازرگانی خۆی و وەك مامۆستاو دایکێك ئاگای لێی بوو. تا ئەو کاتەی خەجیجە زیندوو بوو، محەمەد لەگەڵ هیچ ژنێکیتر زەماوەندی نەکرد. کاتێ خەجیجە ساڵی ٦١٩ ی زایینی لە تەمەنی شەست ساڵیدا مرد، محەمەد چەندین جار ژنی تازە کردەوە. لە پەنا سەودای کچی زاما "Sauda bint Zama" دا، لەگەڵ ئایشێی کچی دۆست و خزمی خۆی ئەبووبەکر زەماوەندی کرد کە تەنیا ٦ ساڵ تەمەنی بوو. دوای مردنی محەمەد ئەبووبەکر بوو بە یەکەم خەلیفەی ئیسلامیی. بەدوای ئایشەدا حەفسەی کچی عومەر دووهەمین خەلیفەی ئیسلامیی، هەروەها کچێکی عەرەبی یەهوودی و کچێکی قبتیی خەڵکی میسری هێنا؛ بە قسەی خۆی، تەنیا بۆ مەبەستی ستراتیژیکی لەگەڵ ئەو ژنانە زەماوەندی کردووە! دوای مردنی خەجیجە محەمەد ١١ ژنی تری هینا. زۆربەی ئەو ژنانەی لە تەمەنی ٥٥ ساڵان بەولاوە هێنا و لەو پەیوەندییانەدا هیچ منداڵێکی لێ نەکەوتەوە.

بۆ سازکردنی وێنەیەکی بەهێزی سێکسی لە محەمەد تەنیا نووسەرانی دوای ئەو بەرپرسن، کە پێیان وابوو محەمەد هێزی ٣٠ پیاوی تێدایە. ئیغراق و زێدەڕۆییەك بە هەموو ئەو بیۆگرافییانەی محەمەدەوە دەبینرێت کە دواتر لەسەری نووسراون. ئەو زێدەڕۆییانە هەر لەخۆوە نەهاتوون. ئەو کاتەی ئیسلام لە شەرەکانیدا وڵاتانی دەوروبەری بە خیرایی گرت، لە ئەدەبیاتی ئیسلامیدا مرۆڤی بەهێز (لە ڕوانگەی

سێکسییەوە) لەگەڵ مرۆڤی شەڕکەر و ئازا وەك یەك دادەنران. یەك لەو ئازایەتییانەی محەممەد شەڕی دژ بە یەهوودییەکان بوو کە بووە هۆی سەربڕینی هەموو تایفەکە و بە ئەسیر گرتنی ژن و منداڵەکانیان. بە پێی نووسراوەکانی ئەو سەردەمە یەك لە سەربازەکانی محەممەد داوای ژنێکی ئەسیر لە محەممەد دەکات کە وەك ئەسیری سێکسی کەڵکی لێ وەربگرێ. ئەو سەربازە ژنیکی جوانی بە ناوی سەفییە هەڵبژاردبوو. بەڵام کاتێ محەممەد ئاگادار کرا کە ئەو ژنە کچی سەرکردەی خێڵەکەیە، سەفییەی بۆ خۆی هەڵگرت. هەر لەو ڕۆژەدا و هاوکات لەگەڵ کوشتنی مێرد و باوك و براکانی، دەستدرێژی سێکسیی لە سەفییە کرد.

مەبەستی سەرەکی سێکس وەك دەستکەوتێکی جیهاد، تەنیا شەر و جیهاد و کوشتنی پیاوەکان نەبوو، بەڵکوو دەبوو زەفەر بەسەر منداڵدانی ژنەکانیشیاندا بێنن. لێرەدا تەنیا چێژی سێکسی یا بیرەوەریی دروستکردن بۆ دوژمنان مەبەستی سەرەکی نییە بەڵکوو تەنیا مەبەستی گرنگ زاو زێ و گەشەپێدانی دنیای ئیسلامە. دەستدرێژیکردن بە ناموس و کەرامەتی ژنان و کچان بەو خوڕافاتە ئایینیەوە تەوجیە دەکرێ و شەرعییەت بەو کارە نالەبارە دەدات. محەممەد دواتر لەگەڵ سەفییە زەماوەندی کرد، بەڵام ئەو خوڕافات و هەڵوێستە نائینسانییە وەك چاولێکەرییەك بۆ موسوڵمانان، تائەمڕۆش لێی بەجێ ماوەتەوە.

ژن وەك ئەسیر و دارایی بەجێماوە لە شەڕ، دۆزینەوەی محەممەد نییە و پێشتریش هەر بەڕێوە چووە. دیارە لە دنیای مودێرنی ئەوڕۆیی ئەو هەڵس و کەوتە وەك کارێکی نابەجێ سەیر دەکرێ و تەنیا لە ڕوانگەی ئیسلامییەکانەوە سێکسی جیهادیی واتە دەستدرێژی سیکسی بە ژنانی ئەسیر لە شەڕدا وەك داب و نەریتێکی باش و رەوای ئیسلامی لێ هاتووە. بە گوێرەی موسوڵمانان، دەستدرێژی بە ژن یا کچێکی کافر و بێ دین و منداڵ دروستکردن لەو پەیوەندییەدا، وەك کارێکی گرنگ لە ڕێی خودادا سەیر دەکرێ.

لە پەیوەندیی نێوان ئایشەی منداڵ و ژنەکانیتری محەممەد کە لەگەڵ یەکتر دەژیان، محەممەد گوتوویەتی: ***"زەماوەند لەگەڵ کچی بچکوولەی باکرە بکە، منداڵدانیان لێهاتوویی بۆ منداڵ دروستکردن باشترە، لێوەکانیان شیرینترە و زۆر هاسانتر***

دەتوانرێ رازی بکرێن." لەناو ژنەکانی محەمەددا ئایشە تەنیا کچی باکرە بوو. لە جێگایەکیتردا محەمەد دەڵێ: *"من پێتان دەڵێم، خۆشەویستیتان هەبێ لەهەنبەر ژنەکانتاندا."* محەمەد یاسای مافی میراتی ژنانی بەڕێوەدەبرد، کە تا ئەو کات هیچ مافێکیان لەسەر میرات وەرگرتن نەبوو. هەروەها ئەو بە قسە دەیگوت: *"لە بەرانبەر خودادا ژن و پیاو وەك یەك وان!"* لە جێگایەکیتردا گوتوویەتی: ***"من چاوێکم بە جەهەننەمدا گێرا و بۆم ڕوون بۆوە، زۆربەی مرۆڤی ئەو ناوە ژنانن."***

هەڵوێستی توند و تیژی محەمەد لە هەنبەر ژنان ڕەنگە بگەڕێتەوە بۆ بەغیلایەتیی و متمانە نەکردنی خۆی. لە یەك لە نووسراوەکاندا سەبارەت بە محەمەد و متمانە نەکردنی بە ئایشە دەگوترێ: " ئایشە منداڵێک بووە و محەمەدیش پیاوێکی پیر. لە یەك لە شەڕەکاندا ئایشە هاوڕێی دەبێت. لە گەڕانەوەدا ئایشەی لێ ون دەبێ. ڕۆژی دوایی لە چادری پیاوێکیتردا دەدۆزرێتەوە. پێش ئەوەی محەمەد بگەڕێتەوە بۆ مەدینە، ئەو باسە ببووە باسی سەر زاری خەڵکی شارەکە. محەمەد لەسەر ئەوە زۆر وەڕەز بووە و هەموو ڕۆژەکە گریاوە. کوڕی مامی "عەلی" پێشنیاری پێکردوە، ژنەکەی لەخۆی دوور بخاتەوە. ئەو کارە نەتەنیا بۆ ئابرووی ئایشە باش نەبوو بەڵکوو غوروور و خۆپەرەستیی پیاوبوونی محەمەدیشی عەیبدار دەکرد. کەوابوو چ بکرێ باشە؟ بە خۆشییەوە لێرەدا قورئان هاتە فریای. لە قورئاندا هاتووە: *"کافران ئەو چیرۆکەیان دروست کردووە، بۆ هێرشکردن بۆ سەر کەسایەتیی محەمەد و بێ حورمەتیکردن بەو."*

ئەو چەشن گێڕانەوانە لە ناو خەڵکیدا بەردەوام هەبوو و دەگوترێ کە یەك لە ژنەکانی محەمەد لەگەڵ کۆیلەیەك پەیوەندیی سێکسیی بووە. لەسەر ئەو کارە محەمەد دەستووری کوشتنی کۆیلەکەی داوە. کاتێکی کورت پێش کوشتنی کۆیلەکە لە لایەن "عەلی" یەوە ڕووندەبێتەوە کە کۆیلەکە یەختە کراوە و توانایی سێکسی پیاوەتیی هەر نەبووە. لێرە بەولاوە محەمەد زیاتر ئاگای لە ژنەکانی بووە و بۆ کونتڕۆلی باشتر، بۆ لەبەرکردنی جل و بەرگ و پەیوەندیگرتنیان لەگەڵ پیاوی بێگانە یاسای بۆ ژنەکانی داناوە. ژنەکانی دەبوو بەتەواویی خۆیان داپۆشن و ئیزنی قسەکردن لەگەڵ پیاوی بێگانەیان تەنیا بە مەرجێك هەبوو کە دیوارێکیان لە بەیندا بێت. ڕۆژێك محەمەد دێتەوە ماڵێ و دەبینی دوو لە ژنەکانی لەگەڵ پیاوێکی کوێر قسە دەکەن. بە تووڕەیی

پرسیاریان لێ دەکا، بۆچی ئەو سنوورانەی بۆی داناون بەڕێوەی نابەن و خۆیان لە پشت دیواردا ناشارنەوە؟ یەك لە ژنەکان دەڵی: ئەو پیاوە کوێرە و ئێمە نابینێ. محەمەد بە تووڕەییەوە وەڵامی دەداتەوە: ***"ئەو کوێرە، بەڵام خۆ ئێوە کوێر نین!"***

"ژن" وەك كۆیلەی پیاو لە شەریعەتی ئیسلامیدا

لە ڕاستیدا متمانە نەكردنی پیاو بە ژن و هەڵس و كەوتی سێكسیی لە ئیسلامدا، لە ئایینی یەهوودییەوە وەرگیراوە. خەتەنەكردن، [یاساخ بوونی] نیزیكی سێكسیی كیژ و كوڕ پێش زەماوەند و هەروەها بەردەبارانكردنیشیان میرات و كولتووری یەهوودییەكانە بۆ موسوڵمانان. ئایینی ئیسلام بە درێژایی مێژووی خۆی تەنانەت لە یەهوودییەكانیش زیاتر گرنگایەتیی بەو تەوەرانە داوە و وێنەیەكی نەرێیی لە ژن دروست كردووە كە تا ئەمڕۆش لە كۆمەڵگای ئیسلامیدا هەر بەردەوامە. نیزیكیی سێكسی نێوان ژن و پیاوی زەماوەندنەكردوو بۆ ڕاگرتنی بە خەیاڵ حورمەت و غیرەتی بنەماڵە، بە كارێكی هەڵە و تاوان دەناسرێت و ئارگۆمێنتە كەیان ئەوەیە: ئەگەر ژن هاوكات لەگەڵ چەند پیاو نیزیكی سیكسی هەبێ و زگی پڕبێ، ناتوانرێ بزانرێ كێ باوكی منداڵەكەیەتی. بەڵام بە پێچەوانە پیاو لە كۆمەڵگادا ئیزنی هەیە هاوكات لەگەڵ چەندین ژن پەیوەندیی سێكسی هەبێ. باوك نەک هەر وەك كەسی سەرەكی لە بنەماڵەدا بە حیساب دێ، بەڵكوو بە پێچەوانەی یەهوودییەكان كە دایك ئایینی منداڵ دیاری دەكات، ئایینەكەشی بە میرات دەبێ بدرێ بە منداڵەكانی. لەبەر ئەو هۆیانە لە كۆمەڵگای ئیسلامیدا ژنیان ئیزۆلە كردووە و بە تەنیایان هێشتۆتەوە و بە شێوەیەكی جیاواز هەڵس و كەوتیان لەگەڵ دەكرێ و دایم لەژێر كۆنترۆڵدان. چارشێو تەنیا نیشانەی متمانەپێكردنی كۆمەڵگا بە ژن لە پەیوەندیی لەگەڵ دنیای دەوروبەریدا نییە، بەڵكوو نیشانەی متمانە پێنەكردنی مێردەكەشیەتی.

تۆماس ماول "Thomas Maul" لە كتێبەكەیدا بە ناوی "سێكس، جیهاد و دیكتاتۆر" دەڵێ: نیزیكبوونەوەی ژن لەگەڵ پیاو بە بێ زەماوەند و باكرەبوونی ژن پێش زەماوەند جگە لە هۆكاری نامووسی و سەربڵیندیی بنەماڵەكان لە ناو كۆمەڵگادا، هۆی دیكەشی هەیە. تۆماس ماول كتێبی یاسای كۆماری ئیسلامی ئێرانی خستۆتە بەر لێكۆڵینەوە و بۆی ڕوون بۆتەوە كە بایەخی پەردەی كچێنی كچ لە بەهای ژیانی گرنگترە.

لە ئیسلامدا یاسای دیە "diyya" یاخود پارە و خوێن بایی بەڕێوە دەچێ. لە هەنبەر كوشتن یا بریندارکردندا، تاوانبار دەبێ پارە بە كەسەكە یاخود بنەماڵەی مردووەكە بدا.

هەر وەك چۆن ژن نیوەی پیاوی لە میراتی بنەماڵەکەی پێ دەبڕێ، خوێن بابیەکەشی بە هەڵسەنگاندن لەگەڵ پیاو، نیوەی ئەوە.

ئەو حیساباتە سەرنج ڕاکێشتر دەبێ کاتێك ئەندامی لەش بریندار بکرێ. لە مادەی ۲۹۷ ی کتێبی یاسای کۆماری ئیسلامیدا خوێنبایی کوشتنی پیاوێك سەد وشترە. نرخ و بایەخی گونی پیاوی موسوڵمان لەو کتێبەدا بە هەمان ئەندازە بەراوەرد کراوە، بەڵام نرخی گونی لای چەپی ٦،٦٦ وشتر و هی لای ڕاستی تەنیا ۳،۳۳ وشترە. هۆیەکەشی دەگەڕێتەوە بۆ شەریعەتی ئیسلام کە دەڵێ: **"گونی چەپ بەرپرسە بۆ زاوزێی کور و هی ڕاست بۆ کچ".** لە ڕاستیدا لە ڕوانگەی ئیسلامییەکانەوە گونی چەپی پیاو بایەخی لە گیانی ژنێك زیاترە کە لە حاڵەتی کوشتنیدا تەنیا نیوەی پیاو واتە ٥٠ وشتری بۆ دانراوە.

لە مادەی ٤٤١ی کتێبەکەدا هاتووە ئەگەر کچێك دەستدرێژی سێکسی پێبکرێ و پەردەی کچێنیی بدڕێت، خوێنبایی ئەو کارە زیاترە لە حاڵەتی کوشتنی. لە ئێران ژن بەردەباران دەکرێت ئەگەر لەگەڵ پیاوێك کە خۆشەویستیی بۆی هەبێ نیزیکی بکا، بەڵام ئەگەر لەشی خۆی بەهۆی یاسای "سیغە" لە ڕۆژدا چەندین جار بە پیاوان بفرۆشێ، کارێکی شەرعییە. ئەو یاسایە بۆ خۆشگوزەرانی پیاوان داندراوە و پیاو دەتوانێ بە پێی توانایی جینسی و مادی بە بێ ئەوەی سنووری یاساکانی ئیسلامیی بریندار بکات، هەرچەند ژنێك پێی خۆش بێ سیغە بکات.

لەکۆمەڵگای ئیسلامیدا خۆشەویستیی نێوان ژن و پیاو گرنگ نییە، بەڵکوو خێزان دروستکردن چەشن، مودێلێك، یا خود پێکهاتنێکە کە تێیدا هەرکام لە دوو لایەنەکە بڕێك مافیان هەیە و ئەو مافانە لە لایەن شەریعەتی ئیسلامییەوە بۆیان دیاری کراوە و هەر لەوێشەوە کونترۆڵ دەکرێ. مەبەستی سەرەکی ئەو پێکەوەبوونە تەنیا زیادکردنی ژمارەی مرۆڤی موسوڵمان لە وڵات و جیهاندایە. هەر هەڵسوکەوتێکی تر جگە لەو یاسایانەی شەریعەت بۆی داناون بە توندی تاوان دەدرێت. ئەسید بە دەموچاوی ژن و کچی بێ چارشێودا ڕژاندن، هەروەها لە خەتەنەکردنەوە هەتا کوشتنی ناموسی و بەردەبارانکردن، فۆرمی دیکەی دژایەتی کۆمەڵگای ئیسلامی لە هەنبەر ژنانن. ئەو

چالاكییانە تەنیا خوێڕیەتی و ترسی كۆمەڵگای ئیسلامییە لەهەنبەر هەستی ئازادی و بێ بەستراوەیی ژن بە پیاو- ترسێك كە دەبێتە هۆی خۆپاڕێزیی.

كاتێك ڕاستییەكانی دنیای ئیسلام بە چاوی كراوەوە سەیر بكەین، بە ناچار تووشی بەدبەختیەكان و دوو ئەخلاقی ئەو ئایینە دەبین كە لە هەڵس و كەوت لەگەڵ تەوەری سێكسدا بەڕێوە دەچێ. لە هیچ جێگایەك هێندە نەشتەرگەریی دروستكردنەوەی پەردەی بەكارەتی كچان بەڕێوە ناچێ، جگە لە وڵاتانی ئیسلامی. هەموو كەس ئەو ڕاستییە بەچاو دەبینێ، بەڵام كەس خۆی تێناگەیێنێ و بە ئاشكرا گوێی خۆیانی لێ كپ دەكەن! لەو وڵاتانەی كە كردەوەی سێكسی یاساخ كراوە، وەك ئەفغانستان، ئێران یا میسر، چاوحیزیی، دەست وەشاندن، دەستدرێژی و مەتەڵەك وتن بە كچان و ژنان لە سەر شەقامەكان و لەبەر چاوی خەڵكیی گەیشتۆتە ئەوئەوپەڕی بێشەرمی خۆی.

ئیسلامیستەكان بۆ شەڕی ناو سووریا و جیهاد دژ بە دوژمنانی ئیسلام بۆ ڕاكێشانی گەنجەكان بەڵێنی دەستدرێژی سێكسیی بە كچان و ژنانی بە دیل گیراو، واتە جیهادی سێكسی دەدەن. گەنجانی لە كۆمەڵگا دووركەوتوو كە هیچ شانسێكیان بۆ ژیانێكی ئاسایی پێ نادرێ، لە هەموو وڵاتانەوە ڕوو لە سووریا دەكەن. پێشەوایانی سوننی بە چاولێكەریی لە سەردەمی محەمەد كە ئیزنی بە سەربازەكانی دەدا نیازی سێكسی خۆیان لەگەڵ ژنان و كچانی بەدیل گیراو بەڕێوەبەرن، پڕۆپاگەندە بۆ جیهادی سیكسی دەكەن. جیهادێك كە نەک هەر نیازی سێكسی شەڕكەرەكانی لەم دنیایە، بەڵكوو لە دونیای تر واتە بەهەشتیش گارانتی دەكا!

دوای دوو شەو مانەوە لە ناوەندی شاری بەیرووت، بە هەموو قاوەخانە و بار و کلووبی شەوانەیەوە، دەتوانم بڵێم کە بەیرووت هیچ دەستیکەمێکی لە ژیانی ئورووپایی نییە. بەڵام ئەوە تەنیا هەڵەی چاو بوو. سێهەمین ڕۆژ چووم بۆ گەڕەکی داهییە"Dhahiya" لە باشووری بەیرووت. لە ناوەڕاستی بەیرووتەوە دوای دە خولەک بە تاکسی، سیمای شارەکە بە تەواوی دەگۆڕدرێ. بە دەگمەن ژنی بێ حیجاب دەبینرێت. لەسەر دیواری ماڵەکان وێنەی شەهیدانی شەڕی دژ بە ئیسرائیل بەرچاو دەکەوێت کە لە خوارەوەی وێنەیەکدا نووسراوە: **"ئێمە هەرگیز لە بیرمان ناچێ! باشووری بەیرووت لە دەست حیزبوڵلا دایە."**

بە پەنا زانستگە و کەمپی ئاوارەکاندا تێپەڕ دەبین، ئەو جێیەی فەلەستینیەکان تێدا دەژین، ئەو فەلەستینیانەی لە بەیرووت لە دایك بوون، دوای چەندین ساڵ ژیان لەوێ، هیچ کارێکیان نادرێتێ و هێشتا هەر ناوی ئاوارەیان لەسەر ماوە. ئەوان دەبێ ئاوارە بمێننەوە، بۆ ئەوەی زەمانێک بگەڕێنەوە بۆ فەلەستین! جێی سەرنجە کە فەلەستینیەکانی کانادا، ئەمریکا یا ئورووپا بە شێوەیەکیتر دەژین. زۆربەیان هاووڵاتی ئەو وڵاتانەیان وەرگرتووە و کاری زۆر باش وەك دوکتۆری، دادوەری و یا بازرگانییان بە دەستەوەیە. تەنانەت ئەو فەلەستینیانەی لە ئیسرائیل دەژین هاووڵاتی ئەوێیان وەرگرتووە و هەندێکیان لە پارلەماندان. زۆربەیان لایەنی ڕاستەقینەی سیاسەتیان قەبووڵکردوە و هەوڵ دەدەن بە پێی توانا و لە چوارچێوەی یاسای وڵاتدا خەونەکانیان وەدی بێنن، بەڵام ئەوە بەو مانایەش نییە کە ناسنامەی عەرەب بوونی خۆیان لەبیرچووبێتەوە. ئەوان فێر بوون کە کێشەکانی خۆیان لە ڕێگای هێمنەوە و بە پێی یاسا چارەسەر بکەن.

بە پێچەوانەی هەڵس و کەوتی ئەو وڵاتانە لە هەنبەر فەلەستینیەکان، وڵاتە عەڕبەکان تراژێدی ئاوارەکانی فەلەستینی بەرچاو ناگرن، بۆ وەرگرتنی هاووڵاتی بوونی وڵاتانی عەڕەبی وەك عەڕەبستان، لوبنان و کوەیت یارمەتییان نادەن، بەو بەهانەیەی کە گۆیا دژ بە بەرژەوەندیی فەلەستینیەکانە و ئەگەری گەڕانەوەیان بۆ فەلەستین دژوار دەکات.

لەسەر تابلۆیەك لە نێوان دوو وێنەی ئایەتوڵا خامنەیی و شێخ حەسەن نەسروڵا دا نووسراوە:**"خۆڕاگریی و شۆڕشی چەکدارانە شانازی نەتەوەیی یە".** هیچ بزووتنەوەیەك وەك حیزبوڵا نەیتوانیوە وا بە خێرایی یاساکانی فاشیزم کۆپی بکا و بەکاری بێنێت:

- ئیدەی دژ بە سەهیۆنیزم

- چەکدار و میلیشیای کراس ڕەش، نەك تەنیا هاوتەریب لەگەڵ ئەرتەش، بەڵکوو دروستکردنی هێزیکی دووهەم لە نێو وڵاتدا.

- گوێڕاگریی بی ئەملا و ئەولا لە پێشەواکانیان، ئامادەیی بۆ شەڕ و بە خۆشییەوە بەرەوپیری مەرگ ڕۆیشتن و ...

بە چاولێکەری لە شۆڕشی ئیسلامی ١٩٧٩ ی ئێران، ڕۆحانیانی شیعە وەك محەمەد حوسەین فەزلوڵلا، پرینسیپی "ویلایەتی فەقیە" یان بۆ لوبنان بە دیاری هێنا. هەروەها بە چاولێکەریی وەك مودێلێکی گاردی شۆڕشگێڕی ئێرانی [سپای پاسدارانی شۆڕش] لە باشووری لوبنان بۆ مەبەستی خۆڕاگریی، ئەرتەشێکی شیعەیان لە هەنبەر هێرشی ئیسرائیلیەکان بۆ سەر لوبنان دروست کرد. ئەو کارە بە فتوای ئایەتوڵا خومەینی بەڕێوە چوو کە ئیزنی بە حیزبوڵای لوبنان دا خۆ لە شەڕی لوبنان هەڵقوتێنێ. هەر وەك چۆن خۆکوژانی خومەینی لە شەڕی ئێران و عێراق دەورەیان دەبینی، حیزبوڵلای لوبنانیش دەستیکرد بە چالاکیی خۆکوژی دژ بە وڵاتە ڕۆژئاواییەکان. ٢٣ ی ئۆکتوبری ١٩٨٣ دوو ماشینێ باری کە بە ماکەی تەقینەوە تەیار کرابوون، لە لایەن حیزبوڵلاوە بەرەو ناوەندی نیزامی ئەمریکاییەکان لە بەیروت هیدایەت کران و بیناکەیان بە تەواوی خاپوور کرد و ٣٠٥ مرۆڤی تێدا کوژران. ٢٤١ کەسیان ئەمریکایی و ٥٨ چەتربازی فەرانسەوی و ٦ کەسیشیان شاروەندی ئاسایی بوون.

ئەو چالاکییە خۆکوژییە لە زۆربەی وڵاتانی ئیسلامی جیهاندا دەنگی دایەوە نەك بەهۆی کارەساتەکەوە، بەڵکوو بەو هۆیەوە کە دوای ئەو کارە نالەبارە، ئەمرێکا هیزەکەی خۆی لە لوبنان کێشاوە. لە کۆتاییدا ئەو کارە لە ڕوانگەی دەوڵەتی ئێرانەوە

سەرکەوتووییەکی مەزن لە بەرانبەر شەیتانی گەورە واتە ئەمریکادا بوو. دوای ئەو خۆکوژییە حیزبوڵڵا لە وڵاتانی ئیسلامی وەك كەڵی براوە دژ بە ئەمریکا ناسرا.

چەندساڵ دواتر لە ناوچەی فەلەستینیەکان حەمەس هاتە سەر سەکۆی سیاسەت. ئەوانیش بە خێرایی نەک هەر ئیدیۆلۆژی فاشیستییان کردە پیشەی خۆیان، بەڵکوو بە تەکمیلی واتە خۆکوژیی وەك چالاکیی سەرەکی، كەڵكیان لە تاکتیکی فاشیستەکان وەرگرت. ئەو کۆنسێپتە لە تەواوی وڵاتانی ئیسلامی جیهان قوتابخانەی بۆ دامەزرا.

چالاکیی خۆکوژی وەك: ئوتوبووسەکانی تەل ئەڤیڤ"Tel Aviv"، شەمەندەفەری لەندەن، توریستی لوکسور(میسر) و شرم الشیخ، سەفارەتی روژئاوایی لە کێنیا و تانزانیا، ناوەندی ئایینی یەهوودیەکان لە جیربای تونێس، ورلد ترێد سێنتەری نیۆیۆرك، پینتاگۆنی واشینگتۆن و ... کە هەر هەمویان لە لایەن ئیسلامیستەکانەوە بەڕێوەچوون. هەروەها چەندین خۆکوژیی تر لە عێراق، پاکستان، ئەفغانستان، میسر، مەراکێش و ... کە لەسەر خودی موسوڵمانەکان بەڕێوەچوون و لە نەهایەتدا بە دەیان هەزار کووژراو و بریندار ی لە دوای خۆی بەجێهێشت.

کارتێکەریی ئێران لەسەر حیزبوڵڵا بە ڕادەیەك زۆرە، کە هەر هەموو بزوتنەوە نیزامی و سیاسیەکانیان بە ئەمر و پارەی مەلاکانی ئێران بەڕێوە دەچن. خامنەیی بە کەسی سەرەکی حیزبوڵڵا و حەسەن نەسروڵا وەك قۆڵی سیاسی ڕێکخراوەکە دەناسرێن. لە ساڵی ١٩٩٢ وەوە ئەو حیزبە لە پارلەمانی لوبنان کاندیدای هەیە. حیزبوڵڵا هەم لە لایەن شیعەکانی لوبنان و ئێران و هەم بەهۆی تەبلیغاتی بەرنامەی تەلەڤیزیۆنیی 'ئەلمەنار'ەوە خۆی بە دنیا ناساندووە. هەروەها بە بەشداری لە شەڕەکانی ساڵی ٢٠٠٠ و ٢٠٠٦ ی لوبنان دژ بە ئیسرائیل سەرنجی موسوڵمانانی جیهانی بۆ لای خۆی ڕاکێشاوە. ئەو حیزبە کشانەوەی سەربازانی ئیسرائیل لە باشووری لوبنانی وەک گەورەترین سەرکەوتنی خۆی بە جیهان ناساند و خۆی وەك بەهیزترین حیزبی دژ بە ئیسرائیل بە دنیای ئیسلام و جیهان فرۆشت.

چاوپێکەوتنێکم لەگەڵ هانی فەحس"Hani Fahs" وەك خاوەن تێزی شیعەکانی لوبنان بۆ بەڕێوەچوو. وەك مەلایەکی گەنج لەگەڵ یاسر عەرەفات دۆستایەتیی هەبووە. ئەوڕۆ لەسەر عەرەفات دەڵێ: **"عەرەفات نازییەکی گەورە بوو، کە هەمیشە دەیهەویست**

هەڵەیك بە هەڵەی گەورەتر جێبەجێ بکات." یەکەمین برووسکەی یاسر عەرەفات کە بۆ خومەینی نارد، لە ژێر دەستی فەحس و بە دەستکاری و ساف و سۆفیی ئەوەوە بەڕێوە چوو و بە دەستی خۆی لە شاری نەجەف نامەکەی تەحویلی خومەینی دا، کە ئەوکات وەک تەبعیدیی لە عێراق دەژیا. فەحس ساڵی ١٩٧٨ لە پاریسیش سەردانی خومەینی کرد و دوای شۆڕشی ئیسلامی ئێران هەتا تاران وەدوای کەوت. بەڵام فەحس نەیتوانی ببێ بە چێگوارای ئیسلامی و دوای ماوەیەك ئێرانی بە دڵهێشاوی بەجێ هێشت. ئەو بینی چلۆن شۆڕش نەك هەر ڕۆڵەکانی خۆی، بەڵکوو سەرجەمی وڵاتی هەڵلووشی و قووتی دا.

فەحس بە هێنی و ئاسوودەیی لە ژووری نشیمەنەکەی باشووری شاری بەیروت دانیشتبوو. لە سەر دیواری ژوورەکەی چەند وێنە هەڵواسرابوو کە ئەویان لەگەڵ خومەینی، عەرەفات و چەندکەس لە سیاسەتوانانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست نیشان دەدا. وێنەیەك لە ئەحمەدی نژادیش لە نێویاندا بوو. لە وێنەکەدا ئەحمەدی نژاد و دایکی هوگۆ چاوێز "Hugo Chavez" سەرکۆماری مەرحوومی وێنزوێلایی یەکتریان لە باوەش گرتووە. فەحس هەستی بەوە کرد کە من سەیری ئەو وێنەیەم کرد و ماوەیەك لەسەری راوەستام. ئەو بە پێکەنینەوە گوتی: "ئەحمەدی نژاد باشترین بەڵگەیە بۆ هەرەسهێنانی شۆڕشی ئیسلامی. ئەو وێنەیەش باشترین بەڵگەیە بۆ دوو ڕوویی مەلاکانی ئێران، چونکە لە لایەکەوە ژنان لە ئێران سزا دەدرێن ئەگەر لەچکەی سەریان بڕێك خوار دانێن، کەچی لەو وێنەیەدا جەنابی ئەحمەدینیژاد ژنێکی سەرڕووتی لە باوەش گرتووە! لەڕاستیدا ئەو وێنەیە زۆر جوانە ئەگەر ئەو ئەحمەقە خەراپی نەکردبایە".

بۆچوونی فەحس لەسەر حیزبوڵڵاش زۆر ڕوونە: "حیزبوڵڵا دەستی فاشیستەکانی لە پشتەوە بەستووە. ئیدیۆلۆژی، ستروکتور و هەموو هەڵوێستێکیان فاشیستییە. ئەو شتەی ئەوڕۆ لە سووریيە روو دەدا سەرسووڕ هێنەرە. حیزبوڵڵا بۆ پارە بۆتە پیاوکوژی رژیمی ئەسەد. گەورەترین هەڵەی حیزبوڵڵا بەستراوەیی بە دوو وڵاتی دیکتاتۆری ئێران و سوریاوەیە. بەو کارەی زیان لەخۆی و لە لوبنانیش دەدا."

پرسیارم لێکرد، ئایا شۆڕشی ئیسلامی ئێرانیش فاشیستی بوو؟ لێرەشدا بۆچوونەکەی زۆر ڕوونە: "هەر شۆڕشێك لە ڕەوەندی بەڕێوەچوونیدا بە شێوەیەك فاشیستییە. ڕەنگە ئەو شتە چارەنووسێکی پارێزهەڵنەگر بێ. بەڵام شۆڕشێك کە بە ناوی خودا و بۆ بەجێهێنانی ویستی ئەو بووبێ، هەنگاوێك زیاتر هەڵدەگرێت و لە پڕێکدا مرۆڤی پیاوکوژ دەبنە پیاوی خودا و ئۆپۆزیسیۆنەکانیش دەبنە مرۆڤی دژ بە خودا. مرۆڤکوژی و هەڵواسین دەبنە کاری ڕۆژانە و ئەخلاقی ئایینی. دژ بەوە ناتوانرێ هیچ کارێك بکرێت!"

هەروەها فەحس دەڵێ: "ئێران کۆمەڵگاکەی خۆی لە زیندان خستووە. ئەو کارە چۆن مسسوگەر بووە؟ یەکەم بەهۆی شەڕی ئێران و عێراق و دواتر شەڕی ئیدیۆلۆژیکی نێوان مەلاکانی ئێران و دنیای ڕۆژئاواوە، کۆمەڵگاکە قایم ڕاگیراوە. ئەوەش بە شێوەیەك کارێکی فاشیستییە. خۆ هەڵواسین بە ئایین و یاساکانیەوە و ئیدەی حکوومەتداری خودایی، جا چ شیعە و چ سوننی لەسەر زەوی، چەرخی کۆمەڵگای ئیسلامی ڕادەوەستێنێ و بێ ڕۆحی دەکات".

ئێران یەکەمین وڵاتی ئیسلامییە کە ئیسلامی فاشیستیی مودێڕنی وەك سیستەمی دەوڵەتی دامەزراندووە. زیاتر لە ٣٥ ساڵە لە ئێران فاشیزمی ئیسلامی بە هەموو هێزیەوە خۆی بە ئیعدامی دژبەرانی رژیم، کۆنترۆڵی تەواوی شاروەندان، چەوسانەوەی ژنان و کەمینەکان و هەروەها بە شێوەیەکی دڕەندانە دژ بە یەهوودیەکان خەریك کردووە.

شۆڕشی ئیسلامی ساڵی ١٩٧٩ بۆمەلەرزەیەکی سیاسی بوو کە ئەو کات ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و تەواوی دنیای لەرزاندەوە. ئەو شۆڕشە نەک هەر بووە هۆی پێکهاتنی شەڕی یەکەمی خەلیج لە نێوان ئێران و عێراق، بەڵکوو شەڕی ناوخۆی ئەفغانستانیشی بە دیاری هێنا، کە تا ئەوڕۆش ئەزموونە نەرێنیەکانی کارتێکەریی لەسەر سیاسەتی جیهانی داناوە. هەروەها شەڕی ناوخۆی لوبنانیش کە هێزە رادیکاڵەکان هەوڵیان بۆ هێنانی ئەو شۆڕشە بۆ لوبنان دا، بەرهەمی شۆڕشی ئیسلامی ئێران بوو.

ئەو شۆڕشە ئیسلامییە شەپۆلێکی سەرنجراکێشی لەناو وڵاتانی ئیسلامی، تەنانەت لە وڵاتە سوونییەکانیش کە لە ڕوانگەی ئیدیۆلۆژیکییەوە جیاوازییەکی گەورەیان لەگەڵ شیعەکان هەیە، وەڕێخست. ئیدەی "سیستەمی دەوڵەتی خودایی" کە بەپێی یاساکانی شەریعەت بەڕێوەدەچێ، بۆ یەکەمین جار لە دنیای مودێڕنی ئەوڕۆییدا لە تێئۆرییەوە بە کردەوە دامەزرا.

بزوتنەوە دژ بە محەمەد رەزا شای ئێران چەند هۆی هەبوو، کە ئێمە لێرەدا ناتوانین هەموویان ناوبەرین. هۆی کۆمەڵایەتی رۆڵێکی سەرەکی لەو نائارامییەدا هەبوو. ئەو شۆڕشە شۆڕشی کاریگەری یاخود شۆڕشی وەرزێران نەبوو، بەڵکوو شورشێکی دانشجوویی بوو. رق و کینەی چەپەکان و هەروەها ئیسلامییەکان لە شا و رێکخراوی دڕەندەی نهێنی ساواك ڕۆژ بە ڕۆژ زیاتر دەبوو. ئەمنستی ئینترناشنال ساڵی ١٩٧٧ باس لە هەزاران دژبەری سیاسی لەو وڵاتە دەکات. چەپەکان و ئیسلامیستەکان لەسەر خۆتێوەردانی سیاسەتی ئەمریکا لە وڵات و کارتێکەریی سیاسەتوانانی ئەمریکی لەسەر

شا زۆر تووڕە بوون. بەڵام هەر زەختی سەرکۆماری ئەمریکایی جیمی کارتێریش بووە هۆی ئازادکردنی چەند سەد زیندانی سیاسی و ئیزنی کۆبوونەوە و خۆپیشاندانی گشتیی. لەو ڕوانگەیەوە دەتوانین بڵێین کە سیاسەتی ئەمریکا بووە هۆی گونجاو کردنی شۆڕش لە ئێران.

یەکەمین پرۆتێستەکان لە لایەن چەپە سێکۆلارەکان و دانیشجووەکانەوە ئۆرگانیزە کرا. چەپەکان لە ساڵی پەنجاکانەوە دژ بە بنەماڵەی شا چالاکییان کردووە. شا لە ساڵی ١٩٥٣ بەهۆی بەرگریی خەڵکی دژ بە ڕژیم ناچار بە دەرکردن لە ئێران کرا، دوابەدوای کۆدتای نیزامی کە لە لایەن "سی ئای ئەی"یەوە بەڕێوەچوو توانی هەمیسان هێز بەدەستەوە بگرێتەوە. سەرەک وەزیرانی چەپ، واتە محەمەد موسەدیق بێ هێز کرا و ملی کردنی نەوت هەڵوەشێنرایەوە. کارناسانی نەوتیی ئەمریکایی و بریتانیایی ئیزنی کاریان لە ئێران هەمیسان پێدراوە. کاتێ محەمەد ڕەزا شا هێزی بەدەستەوە گرت، ئێران هەنگاوێکی بەرزی بەرەو مودێرنیزە بوون هەڵگرت. بەشێکی بەرچاوی پارەی نەوت بە ناوی "شوڕشی سپی" بۆ ڕێفۆرمی ئابووری و کۆمەڵایەتی تەرخان کرا. هەر لە سەرەتاوە ناکۆکی نێوان دەوڵەت و مەرجەعانی شیعە و بەتایبەت مەلا رووحوڵڵا مووسەوی [خومەینی] دەستی پێکرد.

هاوتەریب لەگەڵ ئیسلامیستەکانی ئۆپۆزیسیۆن فیدائیانی خەلق وەك بزووتنەوەیەکی چەپ پێکهات کە بۆ گۆڕینی بارودۆخی وڵات، شەڕی چەکدارانەی دەست پێکرد. ڕژیمی شا بە توندی وەڵامی دانەوە و بەهۆی شەڕ و پێکدادانی نێوان ئەو دوو لایەنە، بە کوشتن و سووتاندن بارودۆخێکی نالەباریان بۆ وڵات پێك هێنا. کاتێك ڕۆژئاواش رووی لە شا وەرگەڕاندەوە، شا ناچار بە ڕۆیشتن لە وڵات کرا و شۆڕشی ئیسلامی دەستیپێکرد.

ئایەتوڵڵا بە مانای "پەرجۆ" یاخود "نیشانەی خودا"یە. لە ساڵی ١٩٤٣ ئەو کەسەی لێرەدا لەسەری دەدوێین و ئەوکات ئایەتوڵڵا نەبوو، ناوی تەنیا مەلا رووحوڵڵا مووسەوی بوو. لەو ساڵەدا مانیفیستێکی سیاسی بە ناوی "کشف الاسرار" بڵاو کردەوە، لەوێدا چۆنیەتی پێکهاتنی سیستەمی دەوڵەتی ئیسلامیی ڕوونکردۆتەوە. لەو کتێبەدا مووسەوی نووسیویە: "ڕژیمی ئیسلامی ڕژیمی بەرحەقی خوداییە و یاساکانی نە

دەگۆڕدرێن و نە دەستیان تێ وەردەدرێت." سێ ساڵ دواتر گرووپێکی بە ناوی فیدائیانی ئیسلام پێك هێنا. ئەو گرووپە کە بە گشتی لە فەقێی ئایینی پێکهاتبوو، ئەرکیان پەروەردەکردن و ناساندنی کۆمەڵانی خەڵك لەگەڵ یاساکانی شەریعەت، هەروەها ناساندنی ئیدیۆلۆژی جیهاد و شەهادەت بوو.

لە ساڵی ١٩٦٣ وە ناوی مەلا بوو بە ئایەتوڵڵا خومەینی و وەك عالمێکی مەزنی ئایینی شیعە دژایەتیی لە هەنبەر شۆڕشی سپی شا دەستپێکرد. خومەینی ئەو ڕیفۆرمەی بە پرۆسەیەکی دژ بە یاساکانی ئایینی ئیسلام دەبینی. بەتایبەت یاسای یاساخکردنی مارەیی و بەمێرددانی کچ لە تەمەنی کەمدا، چونکە ئەو یاسایە دژ بە یاسای ئیسلام رادەوەستا کە لە نۆ ساڵانەوە ئیزنی زەماوەندی بە کچ دەدا.

چەند خاڵ لە ڕیفۆرمی سەردەمی شا:

- لابردنی سیستەمی فئۆدالی و بەشکردنی زەوی کە تا ئەوکات بە دەست زەویدارانەوە بوو، بەسەر کەشاوەرزاندا.

- بە دەوڵەتیکردنی هەموو لێرەوار و دەشتایی و سەوزاییەکان.

- شەخسی کردنی ئیمتیازی کارخانە دەوڵەتییەکان.

- مافی شەریکبوونی کارگەران لە قازانجی کارخانەکاندا.

- بەشداریکردنی ژنان لە هەڵبژاردنەکاندا

- پیکهێنانی سپای دانیش و سپای تەندورستی.

خاڵەکانی شۆڕشی سپی ساڵی ١٩٦٣ بە فەرمی لە لایەن خەڵکییەوە بەڕێوەچوو. دووساڵ دواتر کەسێکی ئێران بە ناوی ئەسەدوڵڵا عەلەم کە لە بەهاییەکانی ئێران بوو، بوو بە وەزیری شا. ئایینی بەهایی وەك ئایین لە لایەن ئیسلامییەکانەوە بە فەرمی ناناسرێ و وەك بێدین ماملەیان لەگەڵ دەکرێت. خومەینی، هاتنە سەرکاری "عەلەم"ی بە مەترسییەك بۆ ناسنامەی ئیسلامیی لە ئێران دەزانی و پێیوابوو موسوڵمان هیچکات نابێ لەژێر فەرمانی کەسێکی ناموسوڵماندا بێت. لە قومەوە فتوای ڕاپەڕینی خەڵکی

دژبه شا و رژیمەکەی دەر کرد: **"هەستنە سەر پێ بۆ شۆڕش، جیهاد و ڕیفۆرم، چونکە ئێمە نامانەوێ لەژێر دەستی جنایەتکاراندا ژیان بکەین. مافی خۆمانە وەدوای ڕێگای پێغەمبەر و ئیمامەکانمان بکەوین."**

دوابەدوای ئەو قسانە، سەرەتا خومەینی گیرا و دواتر بۆ تورکیا و لەوێشەوە بە تەبعید رەوانەی عێراق کرا. لە ساڵی ١٩٧٠ لە عێراق دووهەمین و گرنگترین مەنیفێستی خۆی نووسی:

"کتێبی [حکوومەتی ئیسلام] کە لەوێدا چۆنیەتی حکوومەتداریی بە یاساکانی ویلایەتی فەقیهی ڕوونکردۆتەوە."

زۆربەی ئۆپۆزیسیۆنە چەپەکان پشتیوانیان لە شۆڕشی خومەینی دەکرد. ئەگەرچی ڕوخساری دژ بە دێموکراسی و دژ بە مرۆڤی و هەروەها کۆنسێپتەکەی بەهۆی مانیفیستەکانییەوە بۆ هەموو لایەنەکان بە تەواویی ڕوون بوو، بەڵام بەداخەوە چەپەکان هەڵس و کەوت و بۆچوونەکانی خومەینییان بە جیددی نەگرت و زۆر درەنگ وەخۆ کەوتن. ڕەنگە هۆی پشتیوانیان لە خومەینی تەنیا هەڵس و کەوتی دژ بە ڕۆژئاوایی ئەو بووبێ.

خومەینی بە تەواوی حکوومەتی خەڵکیی رەد کردەوە و دەیگوت حکوومەت بۆ دامەزرانی ویستی خودا لەسەر زەوی، حکوومەتی خودا و یاساکانیشی تەنیا یاسای شەریعەتە.

چوار ساڵ پێش مانیفیستی دووهەمی خومەینی واتە ساڵی ١٩٦٦ خامنەیی کە دواتر لە ساڵی ١٩٨٩ دوای مردنی خومەینی بوو بە جێنشینی، کتێبێك بە ناوی "داهاتووی ئەو ئایینە" ی لە عەرەبییەوە وەرگێڕایە سەر فارسی کە "سەید قوتب" بیرمەندیی برایانی موسوڵمان لە میسر نووسیبووی. لەو کتێبەدا بیر و بۆچوونی "حکوومەتوڵڵا" یاخود حکوومەتی خودا شی کراوەتەوە، کە دواتر خومەینی کەڵکی لێ وەرگرت. قوتبیش داوای شۆڕشێکی ئیسلامی دەکرد کە ئوممەتی موسوڵمان بەپێی سەردەمی محەمەد هەڵس و کەوت بکەن و کۆمەڵگا بەتەواوی لە شتە نائیسلامییەکان پاك بکەنەوە. ئەگەرچی لە ڕوانگەی ئیدیۆلۆژیکییەوە جیاوازییەکی مەزن لە نێوان

مەلاکانی سوننی و شیعەدا هەیە، سەرەڕای ئەوەش، کتێبی قوتب بە خێراییەکی زۆر لە ئێران لە نێو مەلاکاندا دەنگی دایەوە. بەتایبەت خومەینی کە عەرەبی زۆرباش دەزانی و کتێبەکەی قوتبی بە عەرەبی خوێندبۆوە، گرنگایەتییەکی زۆری بەو کتێبە دەدا و لە بۆچوونەکانی قوتب بۆ پێکهێنانی شۆڕشی ئیسلامی کەڵکی وەرگرت.

جێگای سەرنجە، کاتێك دامەزرانی حکوومەتی ئیسلامی و بەڕێوەبردنی یاساکانی قورئان بێتە کایەوە سوننی و شیعی بەو هەموو جیاوازییە مەزنە ئیدیۆلۆژیکییەوە، لێك نیزیك دەکاتەوە و هەردووکیان رووخساری فاشیستی وەك یەکیان دەبێ: **"خودا داهێنەری یاساکانە، یاساکانی خودا هەمیشەیی و نەگۆڕن و بەحسیان لەسەر ناکرێ، هەرکەس دژ بە ویستی خودا بێ، بێ دینە و دەبێ لەناو بچێ."**

لە ساڵی ١٩٨٧ ەوە چالاکییەکانی ئۆپۆزیسیۆن دژ بە رژیمی شا زیاتر بوونەوە. دوای فتوای خومەینی دژ بە فیلمی ڕۆژئاوایی، زیاتر لە ٢٥ سینەمای ئێران سووتێندران. تەنیا لە شاری ئابادان ٤٠٠ کەس لە سینەمادا سوتێندران. خومەینی کە ئەوکات لە پاریس بوو، لەگەڵ چەپەکان رێککەوتن و شۆڕشەکەیان بە شێوەیەکی رێك و پێکتر ئورگانیزە کرد.

بەهۆی گوشاری خەڵکیی بۆ سەر رژیمەوە، لە ژانویەی ١٩٧٩ شا ناچار بە بەجێهێشتی ئێران کرا. مهدی بازرگان بوو بە وەزیری یەکەمی ئێران. یەکەمی فێبرواری ئەو ساڵە خومەینی گەڕایەوە بۆ ئێران و بەڵێنی ئازادی بە هەموو ئێرانییەکان دا. لە مانگی ئاپریلدا رێفراندۆمێکی بۆ پێکهێنانی کۆماری ئیسلامی پێکهێنا. زۆرینەی ئێرانییەکان و تەنانەت چەپەکانیش بە "ئەرێ" وەڵامی خومەینیان سەلماند، وێدەچوو کەس کتێبەکەی[حکوومەتی ئیسلامی] و بۆچوونەکانی خومەینی نەخوێندبێتەوە! دوای رێفراندۆمەکە ئەو بە تەنیا بڕیاری چۆنیەتیی دروستکردنی وڵاتی ئیسلامی دا.

چەپەکان و لیبرالەکان کە تا ئەوکات زۆر چالاکتر لە ئیسلامیستەکان لە شۆڕشی دژ بە رژیمی شا بەشدارییان کردبوو و هەر ئەوانیش ببوونە هۆی گونجاو بوونی گەڕانەوەی خومەینی بۆ ئێران، یا ئیعدام و یا ناچار بە تەرکی وڵات کران. تەنیا لە دووساڵی هەوەڵی دوای شۆڕش زیاتر لە ١٢ هەزار مرۆڤ ئیعدام کران. بە ملیۆن

کارناس و ڕۆشنبیری ئێرانی ناچار بە ڕۆیشتن لە ئێران کران. لە ماوەی ٣٥ ساڵ حکوومەتی ئیسلامی ژمارەی ئیعدامکراوان لە سەدها هەزار کەس تێپەڕ بووە.

بە چاولێکەری لە نازییەکانی ئاڵمان، ساڵی ١٩٧٩ سوپای پاسدارانیان لە ئێران پێکهێنا کە شان بە شانی ئەرتەش و سازمانە نهێنییەکان خەڵکیان لەژێر کۆنترۆڵی خۆیان گرتبوو. ماوەیەکی کورت دوای پێکهێنانی سوپای پاسداران، سوپای بەسیجیان دروستکرد کە وەك گۆپاڵبەدەستی رژیم هەرکەس بچووکترین ڕەخنەی بگرتایە، وەبەر گۆپاڵیان دەدا. دەتوانین بە ڕاشکاوییەوە بڵێین ڕۆڵی سوپای پاسداران و سوپای بەسیج، سەداسەد چاولێکەریی لە دوو سوپای نازییەکان بوو. هەردووك سوپاکان لە رەوەندی شەڕی ئێران و عێراقدا گەورەتر و پڕ ئەزموون بوونەوە. ئەمڕۆ تەنیا سوپای پاسداران ١٣٠ هەزار چەکداری هەیە. دڕەندەیی و دژ بە مرۆڤیی دوو سوپای ئێران لە ساڵی ٢٠٠٩ و دوای شۆڕشی سەوز بە شێوەی ئاشکرابۆ جیهان ڕوون بۆوە.

خاڵێکیتری هاوبەشی نێوان ناسیۆنال سوسیالیستەکانی ئاڵمانی و ئیسلامیستەکانی ئێرانی، دژایەتیی بێ ئەملا و ئەولا لە هەنبەر سەهیۆنیزمە. سەیر ئەوەیە کە ئێران نە سنووری لەگەڵ ئیسرائیلە و نە دژایەتیی ئەرزیی. زیاتر لە ٢٥٠٠ ساڵە یەهوودی لە ئێران دەژین. بە پێچەوانەی زۆربەی وڵاتە عەرەبییەکان، ئێران سووکایەتی موستەعمەرەبوونی ئەزموون نەکردووە و تەنانەت هیچکات شەڕی دژ بە ڕۆژئاوا و ئیسرائیل نەدۆڕاندووە. ئانتی سەهیۆنیزمی ئێران دەگەڕێتەوە بۆ سێ سەرچاوە:

- ئێران لە ساڵی بیستەکانی سەدەی ڕابردووەوە پەیوەندییەکی تەنگاوتەنگی سیاسی و ئابووری لەگەڵ ئاڵماندا هەبووە. ٨٠ لە سەدی کەرەسەی ماشێنی کارخانەکانی ئێران لە ئاڵمانەوە دێ. نەك هەر کەرەسەی مودێرن بەڵکوو ئیدیۆلۆژی نازییەکانیش بۆ نێو ئێران هاتووە. هاوکات لەگەڵ شەڕی دووهەمی جیهانی ئاڵمان ئیستگای رادیۆیی ڤیا "via" ی بۆ ئێران دامەزراند. تەنانەت لە شاری تسێزن "Zeesen" لە نیزیك برلین ئاڵمانییەکان ئیستگایەکی رادیۆییان بە زمانی فارسی، عەرەبی، تورکی و هیندی دامەزراند کە پڕۆپاگەندای خۆیان بۆ وڵاتانی ئیسلامی پێ بڵاو دەکردەوە. بە پێچەوانەش ئێران بە هۆی ماکەی خاوی سروشتییەوە بۆ ئاڵمان وەك وڵاتێکی گرنگ لە

ئەژمار دەهات. ئێرانییەکان هەر وەك ئاڵمانی خۆیان وەك هیندوئوروپایی و ڕەگەزی "ئاریا" دەناسن و لە شەڕی دووهەمی جیهانیدا لایەنگری ئاڵمانییەکان بوون.

- دووهەمین سەرچاوە بۆ ئانتی سەهیۆنیزم لە ئێران نووسراوەکانی سەید قوتبن، کە تێیاندا بەربەرەکانی موسوڵمانانی لە هەنبەر یەهوودیەکان بە ویستێکی خودایی داناوە، ئەو چالاکییە لە سەردەمی محەمەدەوە دەستیپێکردووە و تا کۆتایی پێهاتنی ئەم جیهانە هەر درێژەی دەبێ.
- سێهەمین و گرنگترین سەرچاوە نووسراوەی سەرەکی ئیسلام یاخود قورئانە کە لەوێدا یەهوودیەکان بە خەیانەتکار و وەچەی مەیموون ناسێنراون.

لە سەرەتاکانی یەکەمین ساڵی شۆڕشی ئێران خومەینی قاوی یەکەمین "ڕۆژی قودس"ی دا، بۆ یەکیەتیی لەگەڵ فەلەستینیەکان. لە دووهەمین "ڕۆژی قودس" لە ساڵی ١٩٨٠ دا گوتی: **"ئیسرائیل سەرچاوەی خراپی و پایگایەکی ئەمریکایە. من زیاتر لە بیست ساڵە سەبارەت بەو مەترسییە وشیاریی بە خەڵک دەدەم. ئێمە هەموومان پێکەوە و یەکدەست دەبێ دژ بە ئیسرائیل ڕاپەرین، وڵاتی ئیسڕائیل توونا بکەین و وڵاتی فەلەستین بینا بکەینەوە."**

دوای خومەینی سیاسەتوانانی ئیسلامیی ئێران بە گشتی و شێوەی جۆراوجۆر دژ بە ئیسرائیل چالاکیان کردووە. تەنانەت ئەحمەدی نیژاد وەك سەرکۆماری ئێران بە ئاشکرا بە دنیای راگەیاند کە دەیهەوێ ئیسرائیل لەسەر نەخشەی جوغرافییایی پاك بکاتەوە!

"تەقیيە" درۆکردن لە ڕێگای خودا

تەقییە "Taqiyya" بە مانای "ئاگاداربوون" یاخود "ترس" هاتووە و لە ئایینی شیعەدا نیشاندەری ئەوەیە کە کاتێك مرۆڤی ئایینی بەهۆی ئایینەکەیەوە گیانی لە مەترسیدا بێ، ئیزنی ئەوەی هەبێ ئایینەکەی بشارێتەوە، یاخود درۆی بۆ بکات. ئەو پرەنسیپە لە سەردەمی پێکهاتنی ئیسلامەوە سەری هەڵداوە. ئەوکاتەی وا موسوڵمانان لە مەککە کەمینەیەکی کز بوون. ئەو سەردەمە موسوڵمانەکان بۆ خۆپاڕێزی لەهەنبەر خەڵکانی دیکەی مەککە ئیزنی ئەوەیان هەبوو ئایینەکەیان بشارنەوە و تەنانەت حاشاشی لێ بکەن. ئایەی ۲۸ ی سوورەی ۳ ئەو پرەنسیپە ئاوا ڕوون دەکاتەوە:

"دیندار ئیزنی دۆستایەتی لەگەڵ بێ دیندا نییە. هەر کەس ئەوکارە بکات، ئیتر هیچ پەیوەندییەکی لەگەڵ خودا نامێنێ. بەڵام ئەگەر بارودۆخی دیندارەکە بکەوێتە مەترسییەوە، دەتوانی بۆ فریودان، دۆستایەتی لەگەڵدا بکات."

ئیسلامی ئەوکات بەهۆی فتوحاتەوە زۆر بە گورجی سەرکەوتوویی وەدەست هێنا و لە زۆربەی ناوچەکان ئەگەر زۆرینەش نەبایەن، بەهۆی ناوبانگ دەرکردنیان ئیتر پێویستیان بە شاردنەوەی ئایینەکە نەبوو. بەڵام لە لای شیعەکان کە ماوەیەك دوای مردنی محەمەد خۆیان جیاکردەوە، ئەو هەڵس و کەوتە بە شێوەیەکی تر پەرەی سەند. ئەوان بۆ پاڕاستنی خۆیان لە هەنبەر دوژمنانیان پەرەیان بە تەقییە دا. هەر شیعەیەك ئیزنی پێدرابوو بۆ پاڕاستنی گیانی خۆی و بنەماڵەکەی حاشا لە ئایینەکەی بکات و تەنانەت درۆش بکات.

خومەینی ئەو پرەنسیپەی بەکار هێنا و بۆ خۆتێترینجاندن لەناو سیستەمی پاشایی و وەرگرتنی زانیاریی، تەنانەت ئیزنی بە لایەنگرەکانیدا کە خۆیان بە بێ دین بناسێنن. خومەینی دەنووسێ: *"ئەگەر بارودۆخ وا ئیجاب بکات کە یەك لە موسوڵمانان ناچار بە چوون بۆ ناو ڕیزی رژیمی شایی بکرێ، وەك ئەرکێکی گرینگی ئیلاهی دەبێ خۆی لێ بپاڕێزێ، مەگەر ئەویکە ئەو پەیوەندییە سەرکەوتنێکی بۆ ئیسلام تێدابێ."*

تەنانەت هەر لە یەکەمین ڕۆژەکانی پێکهاتنی شۆڕشی ئیسلامیشدا بەو مێتۆدانە بۆ لێک بڵاوکردنەوەی ئۆپۆزیسیۆن، بە پلانی پێشتر دارِشتوو، ئیسلامییەکان چوونە ناو سەفی حیزب و سازمانە سیاسیە چەپەکان و دێمۆکراتخوازەکان و بە لارێیاندا بردن و هەرەسیان پێهێنان. لای کەم دەبوو حیزبە سیاسیەکان لە هەڵس و کەوتی خومەینی تێبگەن، چونکە هەموو ئەو سیاسەت و کارانەی بەسەریان هێنان، لە کتێبەکەی واتە "وڵاتی ئیسلامی" دا بە ڕوونی نووسیبووی.

لە پەیوەندیی نێوان جیاوازیی ئایینی شیعە و سوننەدا فەحس نوکتەیەکی پێکەنینیی بۆ گێرامەوە: *"مەلایەکی فارس و مەلایەکی عەرەب تووشی ژنێکی جوانچاك دەبن. هەردووکیان هەوڵ دەدەن بەدزیەوە و بە چاو لێداگرتن بە چاوی ڕاستیان سەرنجی ژنە جوانەکە بۆ لای خۆیان ڕاکێشن. ئەگەر کەسێك ئاگای لێ بێت، بۆ خۆ بەدەستەوەنەدان مەلا عەرەبەکە لەپڕێکدا بە چالاکیی قامکێك بە چاویدا دەخشێنێ و وا نیشان دەدا کە شتێك چۆتە چاویەوە. بەڵام ئەگەر ئەو بارودۆخە بۆ مەلا ئێرانییەکە بێتە پێشەوە، بۆ سەلماندنی ئەوی کاری وای هەرگیز نەکردووە، ئامادەیە دە ساڵی ڕەبەق چاوی ڕاستی بقووچێنێ!"*

لە فەحسم پرسی، ئایا دەرەتانی ڕێفۆرم لە رژیمی مەلای ئێراندا هەیە؟ ئەو بە هومێدێکی کەمەوە گوتی: *" ڕێفۆرم بەسەر چی دا بێ؟ مەلا خوی بە خوداوە هەڵواسیوە، خوداش بێ هەڵەیە. مەلاکان ناتوانن و ئیزنیان پێ نادرێ ڕەخنە، یا دژ بە بۆچوونەکانی خومەینی لەسەر دەوڵەت و یاسای ئیسلامی هەڵوێست بگرن. ئیدەی ویلایەتی فەقیە جێی ڕێفۆرمی نییە."*

سەرەڕای هەڵکێشان و هاوار و قاودان بۆ رووحانی وەك سەرکۆماری ئێران کە گۆیا پەیوەندیی ئەوتۆی بە مێشکی رژیمی مەلاکانەوە نییە و مرۆڤیکی خوێن شیرن، موحتەرەم و خەڵکییە و کەسایەتی ئەو لەگەڵ هی ئەحمەدی نژاد جیاوازیی هەیە، بەڵام من بە مرۆڤێکی مەترسیداری دەبینم، چونکە ئەگەرچی لە پشت پەردەدا هەمووشتێك هەر وەك خۆی ماوەتەوە، رووحانی خەون و پەیامی گۆڕانی بە دەستەوگرتووە. ڕەنگە مەلاکان لە لایەکەوە بۆ نەرمکردنی بارودۆخەکە پرۆگرامی ئەتۆمیی چەند ساڵێک وەدوا خەن و لە لایەکیتریشەوە بە شکاندنی بایکۆتی ئابووری برِێك شاروەندانی

ناوخۆیشی پێ ئەهوەن کەنەوە، بەڵام لەسەر مەبەستەکایان سوورن و درێژە بە کارەکەیان دەدەن.

بۆ وێنە رووسیا ناتوانێ لە ناوەوە رێفۆرمی بەسەردا بێت. کاتێ گۆرباچۆڤ هەوڵی بۆ ئەو کارە دا، ڕوخساری وڵاتەکە بە تەواوی تێکڕووخا. ڕەنگە پاپای مەسیحیەکان فرانچیسکۆش بتوانێ هەڵس و کەوتی کلیساکان بگۆڕێ، کارتێکەری لەسەر چۆنیەتیی کۆبوونەوەکان بکا، ئەگەرچی کارێکی زۆر ساکاریش نابێ، بەڵام هەرگیز ناتوانێ رێفۆڕمێکی بە تەواوی بەسەر کلیسای کاتولیکەکاندا بێنێ. چونکە هەر رێفۆڕمێك رێفۆرمێکی تری بەدواوە دەبێت و ڕەنگە مرۆڤ لە کۆتاییدا ئەو پرسیارە لەخۆی بکات کە لە سەدەی ٢١ دا کلیسامان بۆچییە؟

"هانی حەفس" ساڵی ٢٠٠٩ لایەنگری بزووتنەوەی سەوزەکان بوو دژ بە ئەحمەدی نژاد. بەڵام ئەو تاقە مەلایەک نەبوو کە لە بەری ئەو بزووتنەوەیە دژ بە رژیمی ئێران بووبێ. لەوم پرسی، ئایا ئەو بزووتنەوەیە دەستپێکی کۆتاییە بۆ رژیمی ئیسلامی مەلاکان؟ گوتی:

"ڕەنگە، بەڵام ئەو کارە کاتێکی زۆر دەکێشێ. ئەو شتەی لە رژیمی خومەینی بەجێ ماوە، پارە، سەرباز و کەرەسەی ئەمنییە، کە زۆر بە ساکاری لەناو ناچێ. بەڵام ئەو شتەی تووانایان کردووە ئەوەیە کە گەنجەکان ئیتر هیچ باوەڕێکیان بە ئیدەی شۆڕشی ئیسلامی نەماوەتەوە. ئەو کارە رژیم چڕتر دەکا و دەبێتە هۆی خۆکوژیی رژیم لە ناو خۆیەوە. گوشارهێنان بۆ سەر رژیم دەبێ لە دەرەوە و ژوورەوەی وڵات بەرێوەچێ، کاتێ مەلاکان هەست بەوە بکەن کە بە تەنیا ماونەتەوە، ئەو کات گۆڕانکاریی پێك دێ."

من بە لاساریی گوشار بۆ فەحس دێنم کە چلۆن جودایی ئیسلام و دەوڵەت لە رژیمی مەلاکاندا گونجاو دەبێ؟ ئەو دەڵێ:

"زۆربەی پێشەوایانی ئایینی لەسەر ئەو باوەڕەن کە ئیسلام هەم ئایینە و هەم دەوڵەت. بەڵام ئیسلام هێزی ئەوەی نییە دەوڵەت پێکبێنێ، لای کەم دەوڵەتێکی مودێڕنی ئەوڕۆیی کە بتوانێ لە عەمەلدا کار بکات. ڕەنگە لە سەردەمی محەمەد و ساڵەکانی حەوسەدی

زایینیدا و لە بارودۆخێکی تایبەتدا دەرەتانی شتێکی وا پێك هاتبێ، بەڵام لە ڕاستیدا دەوڵەتێك کە تەنیا لەسەر ئایین ساغ بووبێتەوە، ناتوانی هەموو شاروەندان رازی بکات، بەڵکوو تەنیا ئەو کەسانە رازی دەکا کە وەدوای هێزی رژیم کەوتبێتن. ئەگەر بە چاوی کراوە سەیری مێژووی ڕابردوو بکەین، بۆمان ڕوون دەبێتەوە: هەر کات ئایین دەستی لە کاروباری دەوڵەت دابێ، بۆتە هۆی سەرهەڵدانی کارەسات..."

فەحس باوەڕی بە وڵاتی ئیسلامی نییە. دەڵێ ئەو شتە هەرگیز پێك نایە، چونکە شیعەکان دەیانهەوێ ئەو وڵاتە لەسەر بۆچوونی خۆیان بەڕێوە بچێ، سوننەکان جۆرێکیتریان پێ باشە و بۆچوونی سۆفییەکانیش بە ڕێگایەکیتریدا لێدەخوڕێ. لە کۆتاییدا نەتەنیا وڵاتێکی ئیسلامی پیکنایە بەڵکوو بشێوییەک وەك ئەوەی ئێرانی لێ دەردێت کە نەتەنیا یەهوودی و بەهایی بەڵکوو مەسوڵمانی سوننەش دەخرێنە ژێر گوشارەوە. لە میسر رق و کینە دژ بە شیعەکان زیاترە هەتا لە هەنبەر جوولەکە.

مرۆڤ سەری لێ شێواوە و فەحس ئەو سەرلێشێواویە بە سروشتی ئەو چەشنە دەوڵەتدارییانەوە دەلکێنێ. مێژوو بوی ڕوونکردوینەتەوە کە بارودۆخێکی هاوچەشن لە ئورووپا بووە هۆی پێکهاتنی شەڕی سی ساڵە. شیعە یا سوننە، ئێمە دەبێ تێ بگەین کە دنیای مودێڕنی دێموکراتیك دژبە دنیای ئایین نییە، بەڵکوو لە پیناو پێکەوەژیانی هەموو مرۆڤەکاندایە. هەرکەس دژ بە ژیانی ئارام و بێ قڕە بێ، دیارە نەخۆشیی و کێشەیەکی گەورەی هەیە کە دەبی چارەسەر بکرێ.

پێشەوایانی وڵاتە عەرەبییەکان شەڕێکی ناوخۆییان وەڕێخستووە. لە وڵاتانی وەك میسر، مەراکێش، ئێران و تونیس سێکۆلارەکان و هێزە ئایینییەکان چەند ساڵە لەسەر چۆنیەتیی کارتێکەری ئایین لەسەر بەڕێوەبردنی کاروباری دەوڵەتداری و یاساکانی قسە دەکەن. بەرە بەرە ئاتێئیستی عەرەبیش لەو قسانەدا بەشداریی دەکەن و بۆ گۆڕینی سیاسەتی ناوچەکە تێدەکۆشن.

من چاوم بە پێنج کەس لەو کەسایەتیانە کەوت، گەنجانێک کە سەرەڕای ئەو بارودۆخە دژوار و مەترسیدارە دەنگی خۆیان بەرزکردۆتەوە و گیانی خۆیان لەسەر دەستیان داناوە. من لە بارودۆخی ئەوان تێدەگەم کە چی دەکێشن!

یەکیان ناوی موئمینە کە لە ڕاستیدا ناوەکەی دژ بە کردەوەکەیەتی. لە عەرەبیدا موئمین بە دیندار دەگوترێت. موئمین چەند ساڵێکە بووە بە ئاتێئیست. تەمەنی ٢١ ساڵە و لە زانستگەی ئەلئەزهەری قاهیرە، کە وەك ناوەندی سوننیەکانی ئیسلامی ناسراوە، قوتابی بەشی موهەندیسیە. زیاتر لە دووساڵ وەرگەڕانی لە ئایینی ئیسلام لای خۆی شاردۆتەوە و نەیوێراوە باسی لێ بکا. دوای ڕۆوخانی رژیمی موبارەك غیرەتی بەخۆی داوە و بنەماڵە و دۆستە نیزیکەکانی ئاگادار کردووە کە ئیتر باوەڕی ئایینی نییە. زۆربەیان دوای گوێڕاگری لەو، شۆکە بوون. بەڵام دوای ماوەیەك موئمین بۆی ڕوون دەبێتەوە کە بەتەنیا نەبووە و چەند لە دۆستانی نیزیکی بارودۆخێکی هاوچەشنیان بووە، بەڵام ئەوانیش لەخۆیان ڕانەدیوە باسی لێوە بکەن. موئمین لەگەڵ چەند لە هاڤاڵانی لاپەڕەیەك لەسەر فەیسبووك دەکەنەوە و ناوی دەنێن "یەکیەتیی ئاتێئیستەکانی میسر". دوای ماوەیەك هەزاران کەس بەشداری ئەو لاپەڕەیە دەکەن کە زۆربەیان بە ناوی ڕاستەقینە و تەنانەت بە وێنەوە خۆ دەناسێنن. پرۆسەیەکی نوێ و تازە بۆ دنیای عەرەب. موئمین دەڵێ:

"لە ڕاستیدا سروشتی ئایینی بوونی مرۆڤی میسری بەو جۆرەی ئیسلامییەکان باسی لێوە دەکەن، بوونی نییە. لە هەر بنەماڵەیەکی میسریدا کەسێکی ئاتێئیست یاخود لای

کەم موسوڵمانێک کە تەنیا بەهۆی ترس لە کۆمەڵگا و بنەماڵەکەی، خۆی وەك ئایینی نیشان دەدا و باسی لێوە ناکا، هەڵکەوتووە".

ناوەڕاستی مانگی فێبرواری ٢٠١٣ لە مزگەوتێکی قاهیرە یەك لە بەرپرسانی برایانی موسوڵمان کۆبوونەوەیەکی وەرێخستبوو بە ناوی "ئاتێئیست چۆن بیر دەکەنەوە؟" موئمین و سێ لە هەڤاڵانی لەو دانیشتنەدا بەشدار بوون. موئمین دەڵێ:

" هەشتا خولەکی تەواو لەسەر ئاتێئیزم و تیئۆری پەرەسەندن، قسەی قۆڕ وبێ مانا و هیچ و پووچیان گێڕاوە. کاتێك لە کۆتاییدا بەحس لەسەر ئەو بۆچوونە دەستپێکرد، بۆم ڕوون بۆوە کە زۆربەی بەشداران ئاتێئیست بوون. تەنانەت ژنیان تێدابوو کە بە لەچکەوە بەشدارییان کردبوو. زۆربەیان لە ڕۆشنبیرانێك هەڵکەوتبوون کە خۆیان پێشتر موسوڵمان بوون. ئەورۆژە ئێمە شکستمان بە ئایینیەکان لە ماڵی خۆیاندا هێنا".

کۆبوونەوەی ئەو ڕۆژە بووە هۆی وەڕێکەوتنی بزووتنەوەیەکیتر کە بە مەبەستی سەرنجڕاکێشانی زیاتری خەڵکیی پێکهاتبوو. ئەو بزووتنەوەیە بە ناوی "سێکۆلارەکان" لە قاهیرە و ئەلکساندریا و سێ ناوچەیتری میسر چالاکی هەیە. لەو ناوچانە کۆبوونەوە و باس و ڕوونکردنەوە لەسەر سێکۆلاریزم پێك دێنن. وشەی سێکۆلاریزم هەر وەك ئاتێئیزم لە ناو موسوڵماناندا مانایەکی زۆر نەرێنی پەیدا کردووە. موئمین پێیوایە ئەگەر باوەڕی ئایینی سیاسییە، دەجا ئێمە وەك ئاتێئیست کە باوەڕیشمان نییە، ئۆتوماتیك دەبێ سیاسی بین. تا ئەو کاتەی کەسانی بێ باوەڕ لە لایەن ئایینیەکانەوە سووکایەتیان پێ دەکرێ و تا ئەو جێگایەی ئایین خۆی لە بۆچوونی کەسیی مرۆڤەکان تێهەڵقوڵتێنێ، ئەو بۆچوونانەی ئێمە بە شێوەی بۆچوونی کەسی نامێنن و دەبێ بە شێوەیەکی گشتیی پارێزگاریان لەهەنبەردا بکرێ.

ئەو بارودۆخە حاڵەتێکی سیاسی ڕاستەقینەی لێ پێکهات، کاتێ موئمین منی بۆ دانیشتنێکی ئێوارە بانگێشتن کرد و لەوێدا باسی فاشیزمی ئیسلامی کرا کە سەرچاوەکەی نەك برایانی موسوڵمان بەڵکوو ڕاست بۆ سەردەمی پێکهاتنی ئایینەکە دەگەڕێتەوە. باس و دانیشتنەکە لەسەر ئینتێرنێت بڵاو کرایەوە و ئەنجامەکەی، هەر وەك پێشتر لەو نووسراوەیەدا باسم لێوە کرد، بوو بە فتوای کوشتنی من و تەنانەت موئمینیش کە لە پەنام دانیشتبوو. ئەو کارە شەپۆلێکی بەرچاوی سەرهێشە و ڕەخنە

بۆ موئمین و هەڤاڵەکانی لە لایەن ئایینیەکانەوە پێک هێنا، بەڵام هەزاران لایەنگری نوێشی بۆ ئەوان بە دیاری هێنا. موئمین دەڵێ: "لە بەربەرەکانی دژ بە ئیسلامیزم لە هەوەڵەوە بۆ بەکارهێنانی هەموو هێزی خۆمان کۆتایی مان دەکرد، بەڵام لە سنووری دەوروبەری مەیدانی بەربەرەکانیدا ئاودیدەتر بوین و ناچاریان کردین بە هێزێکی پتەوترەوە دژیان راوەستین".

فتوای تیرۆری مەلاکانی ئێران

بۆ ماوەی ساڵێك ئەوە یەکەم جارە کە ئەو لە قاوەخانەیەکی سەر شەقام دادەنیشێ. هەڵس و کەوتی لەگەڵ من زۆر دۆستانەیە، بەڵام خۆیم بە تەواوی لێ نیزیك ناکاتەوە. چاوەکانی بێ وەستان لە گەڕاندان، بەردەوام سەیری هاتوچۆی مرۆڤی سەر شەقامەکە دەکا، بەڵام وێناچی ترسی لە شتێك هەبێ. ئەو تەنیا چاو بە دوای ئەو ڕاوچیانەدا ناگێڕێ کە دەیانهەوێ گیانی لێ بستێنن، بەڵکوو وەدوای سەرەتا و مێژوویەك بۆ دروستکردنی کاری هونەری کەوتووە. ئەو گەنجێکی ئێرانییە بە ناوی "شاهین نەجەفی" کە لە دەوروبەری ژیانی خۆیدا، بەدوای دۆزینەوەی شیعر بۆ دروستکردنی گۆرانیەکانیەتی.

ڕۆژی ١٠ی مای ٢٠١٣ بە بۆنەی هەشتاهەمین ساڵوەگەڕی سووتاندنی کتێب لە ئاڵمان، لە شاری برلین لەگەڵ شاهین یەکترمان بینی. یەك ساڵ پێشتر ئایەتوڵاکانی ئێران فتوای کوشتنی شاهینیان دابوو و ناچار بە خۆشاردنەوەیان کردبوو. مەلاکانی ئێران بە هۆی دروستکردنی گۆرانییەك بە ناوی "ناجی" کە لەوێدا شاهین داوای لە جێنشینێکی محەمەد کردووە بگەڕێتەوە بۆ سەر زەوی و ئێران لە چنگ مەلا دیکتاتۆرەکان ڕزگار بکات. مەلاکان سەد هەزار دۆلاریان بۆ کوشتنی دیاری کردووە. هەروەها لەو گۆرانییەدا ئەو مرۆڤە ئایینیە دەبوو خۆشەویستیی، ویاگرا و مەمکی سیلیکۆن بۆ بەختەوەرکردنی ئێرانییەکان لەگەڵ خۆی بێنێ. شاهین دەڵێ:

"مەبەستی من سووکایەتی بە کەسایەتیی و بۆ هاندانی ئایینیەکان نەبووە. ئەو دەڵێ هەرگیز نەمویستووە هێرش بۆ سەر ئایین بکەم. ئەوە کاری ئەو کەسانەیە کە وەك کەرەسەیەکی چەوسێنەر کەڵکی نەرێنی لە ئایین وەردەگرن. من بۆ دروستکردنی کاری هونەریم لە هەموو ئەو تەوەرانە کەڵك وەردەگرم کە کارتێکەرییان لەسەر ژیانی من و هاووڵاتییەکانم هەبێ، کە ئایین و سیمبولەکانیشی بەشێکن لەو شتانە. بۆ من تەنیا کاری هونەرییەکەم گرنگە و لە سەر هەمووشتێکیترەوەیە. بە هۆنەرەکەشم جگە لە گەیشتن بە ئازادیی هیچ مەبەستێکیترم نییە."

ماوەیەکی زۆربوو کارە هونەرییەکانی شاهین وەك دڕوویەك بە چاوی مەلاکانی تاران دا دەچوو، چونکە کارەکانی ئەو لای گەنجانی ئێرانی زۆر پەسەند بوو. ساڵی ٢٠٠٤ کۆنسێرتەکەی کە لە شاری لەدایکبووی خۆی لە بەندەری ئەنزەلی بەڕێوەبرد، لە لایەن گۆپاڵبەدەستانی رژیمەوە هێرشیان کرایە سەر و شاهین لە لایەن ڕێکخراوەی ئاسایشەوە گیرا و ئەشکەنجە کرا. دوای بەربوون، ماوەیەك خۆی شاردەوە و ساڵی ٢٠٠٥ توانی بە دزیەوە بێ بۆ ئاڵمان. سەیر ئەوەیە کاتێ لەگەڵ شاهین باس لەسەر مەلاکانی وڵاتی ئەو و برایانی موسوڵمانی وڵاتەکەی من دەکەین یەکجار زۆر خاڵی هاوبەشیان تێدا دەبینینەوە کە زۆر سەرنجڕاکێشن:

- هەردوك وڵاتەکە بەدوای شوڕشێکی تاڕادەیەك ئارام کە دروشمی ئازادیی و بەرانبەرییان بەدەستەوە گرتبوو، هاتنە سەر کار.

- هەردووك وڵات وشەی دێموکراسییان وەك کەرەسەیەك بە دەستەوە گرت و هێشتا رەورەوەی دێموکراسی وەڕێ نەکەوتبوو هەوڵی تووناکردنیان دا.

- لە لووتکەی سیاسی هەردووك رژیمەکان دیکتاتۆرێکی ئایینی ڕاوەستاوە کە بە بێ بەزەیی و نائینسانانە لە هەنبەر هەر چەشن ڕەخنەیەك هەڵوێست دەگرن.

- لە هەردووك وڵات نەک هەر ڕەخنەگەرانی ئایینی بەڵکوو نووسەران و تەنانەت هونەرمەندانیش لەژێر ئازار و ئەشکەنجەدان.

دیکتاتۆر یا بەهۆی حەماسەتەوە دەژین یا بەهۆی ترسەنۆکی خەڵکییەوە. هونەرمەندی وەك شاهین نەجەفی هەوڵ دەدەن بە نوکتەی خۆش و ووشیاریی هونەرییەوە، چڕنووك لە هەڵس و کەوتە خوڕافاتییە ئایینیەکان بگرن. سیاسەتی کاربەدەستانی رژیم ترس خستنە ناو خەڵکی ئاسایی یە و هەر کەس بچووکترین ڕەخنەیان لێ بگرێت هەوڵی توونا کردنی دەدەن.

بەڵام شاهین و نموونەکانی دیکەی وەک ئەو لەو کارانەی رژیم ناسڵەمێنەوە و درێژە بە کارەکەیان دەدەن. یەك ساڵ دوای فتوای کوشتنی، ئێوارەی مانگی مای کونسێرتێکی بەڕێوە برد. سالۆنی کۆنسێرتەکە پڕبوو لە خەڵك. کاتێ هاتە سەر سەکۆ، خەڵکی کە

زۆربەیان ئێرانی ئاوارە و تەبعیدکراو بوون بە چەپڵە و هۆڕا کێشان ساڵۆنەکەیان وەلەرزە خست. یەك لە ئێرانییەکان دەڵێ:

"شاهین بە شیعری گۆرانییەکانی ئێران لە ئێمە نیزیك دەکاتەوە. تەنیا بە دێڕێك بەقەرا کتێبێك زانیاری بە مرۆڤ دەدا. ئەو بەدەنگی بەرز ئەو رەخنانە دەڵێتەوە کە زۆربەی خەڵکی ناو ئێران تەنیا بیری لێ دەکەنەوە و ناوێرن بە زمان بیانڵێن. ئەو دەنگی خۆی دژبە دیکتاتۆر بەرز دەکاتەوە و بەو هۆیە خۆشمان دەوێ".

تەماشاچییەکان بە دەنگی بەرز گۆرانییەکانی لەگەڵ دەڵێنەوە. پێش دەستپێکی هەر گۆرانییەك دەنگی ناجی، ناجی بەرز دەبێتەوە. بەڵام لەسەر ئەو گۆرانییە حوکمی کوشتنی بۆ دەرچووە و نایهەوێ ئەو گۆرانیە بڵێ. بڵێی ترسی لی پەیدا بووبێ یاخود ئاگربەسی لەگەڵ رژیم کردبێ؟ سروشتییە هیچکام لەوانە نین و تەنیا ئەو گۆرانیەی بۆ ئاخر راگرتووە. لەپڕێکدا دەپەڕێتە سەر سەحنە و بە "هەی ناجی" دەست پێدەکا و لە ناو شەپۆلی خەڵکیدا بەردەبێتە مەلە کردن. شاهین دەڵێ: *"من خۆم وەك ماسیم و شانۆ و تەماشاچییەکان بۆ من وەك ئاو وان. بە بێ ئەو کارە ناتوانم بژیم".*

ئەوە چ چەشن باوەڕێکە، ئەوە چ خودایەکە؟

لە شێوەی ئاسایی خۆیدا کاتێ کەسێکی بنەماڵە دەمرێ، لە لایەن خزم و کەسانییەوە هەوڵ دەدرێ بەو بۆنەوە بیر لە پەرجۆی مردن بکرێتەوە و لە مانای ژیان تێبگەن و باوەڕی ئایینیان پێ قایمتر بکەن. بەڵام ئەو کارە بۆ "نادیا" تەواو بە پێچەوانە بەڕێوەچوو. نادیای ٢٥ ساڵە کە ئێستا دانیشجووی بواری فەرهەنگ و هونەرە، لە منداڵییەوە پەیوەندییەکی خۆشەویستیی یەکجار زۆر عاتیفی لەگەڵ باوەگەورەیدا هەبوە. کاتێ هاوینی ٢٠١٢ باوەگەورەی لە شاری "سفاکس"ی Sfax تۆنێس مرد، نادیا ویستی مەیتەکەی تا خستنە ناو قەبرەوە هاوڕێی و بۆ دواجار ماڵئاوایی لێ بکات. بە پێی ترادیسیۆن یاخود رێ و رەسمی ئایینی، کاتی ناشتنی مردوو ژنان ئیزنی بەشداربوون لەو مەراسمەیاندا نییە. نادیا بەهۆی خۆشەویستیی باوەگەورەیەوە ئەو رێ و رەسمەی لەژێر پێی نا و لە پشت دیوارێکی پەنا قەبرەکە شاهیدی ناشتنی بوو.

بەڵام لەپڕێکدا پیاوێکی ئایینی چاوی بە نادیا کەوت کە لەوپەڕی ئارامیدا ماڵئاوایی لە باوەگەورەی خۆی دەکرد. هاوکات یەك لە ئەندامانی بنەماڵەی نادیا بە گورجی خۆی گەیاندە سەری و بە تووڕەیی بەسەریدا قیژاند: ***"لاچۆ، بڕۆ، لێرە گوم بە! ژن پیس و ناپاکن و ئیزنی بەشداربوون لە ناشتنی مردوویان نییە. بەشداربوونی تۆ بۆ باوەگەورەت دەبێتە هۆی عەزاب و رەنجکێشانی لەو دنیا. برۆ گوم بە!"***

نادیا بە چاوی پڕ لە گریان بەرەو ماڵێ دەگەڕێتەوە. بۆ یەکەم جار لە ژیانیدا هەوڵی تێگەیشتن لە مانای ئایین و رێ و رەسمەکانی دەدات: *"ئەوە چ باوەڕێکە کە دیوارێك لە مابەین من و باوەگەورەی خۆشەویستمدا دروست دەکات؟ ئەوە چ خودایەکە بە پیاو ئەو مافە دەدا کە دەست لەسەر ژن هەڵبێنێتەوە و لێی بدا؟"* بە بێ بیر لێکردنەوە مەقەستێك و تیغی مووتاشین دێنێ و سەری خۆی پاك دەتاشێ. نادیا دەڵێ: ***"لەگەڵ تاشینی پرچم، ماڵئاواییم لە ئایینەکەشم کرد."***

نادیا بۆ ماوەیەکی کورت بێدەنگ دەبێ، جگەرەیەك لە قوتووی سیغارەکانی دەردێنێ و بە ئارامی دەیکێشێ. بە ڕیز فرمێسك بە چاوەکانیدا دێنە خوارێ. لە دەوری ئێمە لە

ڕەستوورانێکی تۆنێس چەندین کەس بە دەنگی بەرز قاقا لێدەدەن. نادیا بە گۆشەی چاوێکی ئاگای لە پێکەنینی ئەو مرۆڤانەیە.

نادیا، وەك خوێندکارێکی هونەر، بە هیچ شێوەیەك ناتوانێ لەهەنبەر ئەو هەموو زوڵم و زۆرەی سەبارەت بە ژن لە کۆمەڵگای ئیسلامیدا دەکرێ، خۆی هێمن ڕابگرێت. لە دوو ساڵ و نیوی ڕابردوەوە، چوار حەوتوو لە سەر شەقامەکان ماوەتەوە و دژ بە دیکتاتۆریی "بن عەلی" مانی گرتووە. نادیا و سەدان هەزار مانگرتووی تر، بۆ مافی بەرانبەر و ئازادبوونی مرۆڤ لە کۆمەڵگادا چالاکییان کردووە. بەڵام نەیاندەزانی کە دوای ڕووخاندنی ئەو دیکتاتۆرییە ئیسلامیستەکان دێنە سەر کار و بە تەواوی کۆمەڵگا دەگۆڕن.

پێشتر لە وڵاتی تونێس باوەڕی ئایینی ڕۆڵێکی ئەوتۆی لە کۆمەڵگادا نەبوو. سیاسەت و ئایین لێك جیا کرابوونەوە. بەڵام ئەمڕۆ دوای تێرۆری چەندین کەسایەتی چەپ، ترس و نائارامیەکی زۆر کەوتۆتە ناو ئۆپۆزیسیۆن و ڕووناکبیرانی سێکۆلارەوە. دوو هاوکاری هونەریی نادیا هەر یەکەو هەشت ساڵ زیندانیان بەسەردا سەپاوە، چونکە کاریکاتۆری "محەمە"دیان لەسەر ئینتێرنێت بڵاو کردۆتەوە.

نادیا دەڵێ: حیزبی ئیسلامی "ئەلنەهضە" (بە مانای دوبارە لە دایکبوو)، لە یەکەم دەنگداندا ٤٠ لە سەدی دەنگەکانیان هێناوە. کاتێ ئەو ئیسلامییانە دوای چەندین ساڵ خۆشاردنەوە، کە وەك جرجەمشك لە دەوری شارەگەورەکاندا دەژیان، ئێستا هێزی سیاسیان لە ناوەڕاستی شارەکان بەدەستەوە گرتووە و بە گورجی هەوڵی بە ئیسلامیکردنی کۆمەڵگا دەدەن. تەنانەت ژنە ئیسلامییەکانیش چالاك بوون. لە ئۆتوبووس و تاکسیدا جنێوم پێدەدەن و قسەی پیسم پێدەڵێن، چونکە قەڵافەتم وەك پیاو وایە و لەچکە بەسەردا نادەم. نادیا دەڵێ، لەو کۆمەڵگایەدا بە سێ هۆکار دەچەوسێمەوە: ***"یەکەم چونکە ئاتێئیستم، دووهەم چونکە ژنم و سێهەمیش چونکە ژنم بەڵام خۆم وەك پیاو لێکردووە."***

دوای سەرکەوتنی ئیسلامییەکان لە هەڵبژاردنەکاندا سەلەفییەکان چەندین جار هێرشیان کردۆتە سەر بار و بۆردێل(قاحبە خانە) و بەرنامەی موزیك و ... . تەنانەت هێرشیان کردۆتە سەر قوتابخانە و زانستگەی شارەکانیش. پەرچەمی تونێسیان لە

زانستگەکان لێکردۆتەوە و لە جێی ئەو دروشمی "ئەلقاعیدە" یان هەڵواسیوە. ئەگەرچی سەلەفییەکان ئەندامی حیزبی "ئەلنەهضە" نین، بەڵام چالاکیان بۆ دەکەن چونکە لە لایەکەوە دەیانەوێ ئیسلامیستەکان لە وڵاتدا بەهێز بکەن و لە لایەکیتریشەوە خۆیان بە کۆمەڵگا بناسێنن و بە وڵاتانی ڕۆژئاوایی نیشان بدەن کە ئاڵترناتیویتریش لە وڵاتدا هەن.

زۆر جار نادیا ناتوانێ لە ڕاستیەکانی ناو کۆمەڵگا تێ بگا. خۆی و دۆستێکی بە ناوی عەلا لەسەر فەیسبووك زۆر چالاکن. ئەو دوانە و زیاتر لە پێنج سەد کەسیتر بەهۆی ئینتێرنێتەوە لەسەر بارودۆخی سیاسی وڵات بەحس دەکەن. بەڵام نادیا هیوایەکی کەمی هەیە کە وەك هەڤاڵە میسرییەکانیان لە تونێس بتوانن لە بەرانبەر ئیسلامیەکاندا گۆڕانکاریی پێک بێنن. ترسێکی زۆر لەناو کۆمەڵگادا هەیە وزۆربەی چالاکان ئارەزوویان گەڕانەوە بۆ سەردەمی "بن عەلی" یە، چونکە ئەو دایم دەیگوت: **"بە تەواوی هێزمەوە پارێزگاریی تونێس لە بەرابەر ئیسلامیستەکان دەکەم."** نادیا پێیوایە ئەو ئارەزووە، بەڵگەیە بۆ تەسلیم بوونی کۆمەڵگا لە هەنبەر ئیسلامییەکان لە تونێس.

زۆربەی گەنجەکان بە جێی بەربەرەکانی لەگەڵ ئەو دۆڵپایانە روویان کردۆتە مادەسڕکەرەکان. نادیا دەڵێ من نازانم داهاتووی وڵات بەرەو کوێ دەچێ، بەڵام ئەگەرچی بڕیارێکی زۆر چەتوونە بۆ من، ئەوە بە باشی دەزانم کە من هیچ منداڵێك لەو کۆمەڵگایەدا نەهێنمە دنیاوە.

من رووبەڕوی نادیا دانیشتووم و لە وشەی بڕیاردەر و پڕ بە پێست دەگەڕێم، چونکە پێمخۆش نییە وت و وێژەکەمان ئاوا کۆتایی پێ بێ. دوای ماوەیەك گوتم: *"لەو سەردەمانەدا هیچ مرۆڤێك ئەو ئیمکانەی نە دەدی کە نەتەوەی عەرەب دژ بە دیکتاتۆریی هەستێ و بیرووخێنێ. کێ دەزانێ، ڕەنگە شەپۆلێکی دووهەم وەرێکەوێ! ئێمە دەبێ تەنیا خۆراگریی بکەین و هیوامان لە دەست نەدەین."* جا ئیتر نازانم بەو قسانەم هومێدێکم تێدا زیندوو کردەوە یان نا؟

دوای ڕووخانی دیکتاتۆریی میسر و تونێس، نائارامی لە ناو بنەماڵەی شای مەراکێش دروست بوو و بڕیاریاندا ئیزنی شۆڕشێکی ئارامی کۆنترۆڵکراو بدەن.

قوتابیانی زانستگاکان و ئیسلامییەکەن بۆ پێکهاتنی رێفۆرم لە وڵات رژانە ناو شەقامەکانەوە. تورەیی خەڵکیی رووی خوی لە شا محەمەدی شەشەم نەکرد بەڵکوو زۆرتر رووی خۆی لە چەپەکان کرد. چەند یاسایەك بۆ ڕازی ڕاگرتنی لیبڕالەکان پەسەند کرا. هەڵبژاردن کرا و ئیسلامیەکان بۆ یەکەم جار لە مێژووی مەڕاکێشدا ئیزنی پێکهینان و دروستکردنی دەوڵەتیان پێدرا.

لامیە قادر "Lamya Kaddor" مامۆستای وانەی ئیسلامیە لە ئاڵمان و لە وڵاتی سوریاوە هاتووە. ئەو، شەڕی ناو وڵاتەکەی واتە سووریا، بە نگەرانییەوە سەیر دەکات. ئەو، دەبینێ کە خەڵکانی وڵاتی دایك و بابیی چلۆن کەوتوونەتە گیانی یەکتر و گۆڕەپانێکی قەتڵ و عامیان پێکك هێناوە کە کەس نازانێ بۆچی و لەسەرچی، کێ دژ بە کام کەس بەربەرەکانی دەکات. ئایا مرۆڤ دەتوانێ ئەو شەڕە، شەڕی ناوخۆیی نەتەوەکان و یاخود برا کوژیی ناو لێ بنێت؟ بەڵام سەیر ئەوەیە بڕیاری شەڕەکە لەجیاتی ئەوەی لە 'حەڵەب' و 'حەما' و 'دیمەشق' ەوە دەرچێ، زیاتر لە تاران، ریاز و مۆسکۆ بڕیار دەدرێت! شەڕکەرەکانیش لە لوبنان، عیراق، کوەیت، جەزائیر، مەراکێش و لەڕاستیدا لە هەموو وڵاتانی جیهانەوە هاتوون. تا دێسامبری ساڵی ٢٠١٣ تەنیا لە ئاڵمانەوە نیزیکەی ٢٤٠ کەس بەشداریی ئەو شەڕە یاخود ئەو جیهادەیان کردووە. لە ئوروپاوە بە گشتیی نیزیکەی ٢ هەزار شەڕکەر بەشدار بوون.

وەك چەند ساڵ بەر لە ئێستای عیراق، ئەوڕۆ سوریا بۆتە مێغناتیسێك بۆ ڕاکێشانی مرۆڤی ئاژاوەچی، سەلەفیی و جیهادیست. لەمیە قادر بە سەرسووڕماویەوە دەڵێ پێنج قوتابی ئەویش لە ئاڵمانەوە چوونەتە ڕێزی ئیسلامیستەکان. پێنج مرۆڤی گەنج کە پیشتر هیچ پەیوەندییەکی ئەوتۆیان لەگەڵ ئیسلامدا نەبووە. هەر هەموویان بە شێوەی ئاسایی دۆستی کچیان بووە و مەشرووبیان خواردۆتەوە. ئەو پێنج کەسە هیچ پەیوەندییەکیان بە سوریاوە نییە، تەنانەت عەرەبیش نین. چوار کەسیان خەڵکی تورکیان و ئەویتریان لە کۆسەڤۆی ئەلبانیاوە هاتووە. چ شتێك بووە هۆی ئەوی ئەو پێنج گەنجە بچنە ناو سەفی جیهادیستەکانەوە؟ چۆن و کێ ئەوانی بردە سوریا؟

لەمیە قادر دەڵێ: *"بە بڕوای من ئەوان نە دەزانن ئەو شەڕە لەسەر چییە و نە ئاگاداری لایەنەکانی دژبەری ئەو شەڕەن. ڕەنگە ئەو پرسیارانە بڕیاردەریش نەبن بەڵکوو بڕیاردەر ئەوەیە کە لەوێ ئەرکێکیان پێ ئەسپێرراوە!"* هەروەها دەڵێ: *"هەر پێنجیان قوتابخانەیان کۆتایی پێ هێناوە بەڵام هیچکامیان نەیانتوانیوە کار پەیدا بکەن. چەندین تایبەتمەندیی نێوان ئەو پێنج گەنجە (وەك ئیسلامیی بوون، بیانی، لە بەشێکی تایبەتی شار و دوور لە ئاڵمانی ژیاون، بەهۆی نەتەوەکەیان و ژیانی سوسیالیی*

ڕاستەقینەیان هەستیان بە خۆکەمبینی کردووە، بێ هیچ پلانێك بۆ داهاتوو تووشی سەرلێشێواوی بوون و لە هەنبەر چەڵەمەکانی ژیانیان تەنیا بە تووڕەیی و زۆرلێکردن وەڵامیان دراوەتەوە و خۆشیان خوویان بە تووڕەیی گرتووە و...) دەستیان داوەتە دەست یەکتر و تووشی ئەو کارەیان کردوون."

هەروەها لەمیه قادر دەڵێ: *" هەر پێنج کەسیان پێشتر بەهۆی کاری نالەبار، دزی، شەڕ و لێکدان و مادەسڕکەرەکان و تاقمێکیان چەندین جار، لە لایەن پۆلیسی ئاڵمانەوە سزا دراون. لە بارودۆخێکی ئاوادا ڕەنگە بەهۆی ئیزۆلیرەبوونیان لە کۆمەڵگادا توشیان بە تووشی سەلەفیەکەوە بووبێ کە ئەویش خۆی ئەزموونی ئەو گەنجانەی بینیبێ و بە ڕێگای ئەواندا ڕۆیشتبێت، ئینجا لە بێ دەرەتانی و ناچاریی و لە گەیشتنە بن بەستی ئەو گەنجانە بۆ فریودانیان کەڵکی وەرگرتبێت و بۆ لای خۆی ڕایکێشابێتن.*

کاتێ سیستەمی حاکم هیچ ئیمکانێک بەو گەنجانە نادات و هەستی بەکارنەهاتوویی ناو کۆمەڵگایان تێدا پەروەردە دەکا بە شێوەیەک کە خۆیان بە سەرباری کۆمەڵگا دەزانن، سەلەفییەك زۆر بە ساکاری و بەو بەهانەیە کە نەخێر ئێوە بۆ دنیای ئیسلام بەکارهاتوون و ئیسلام پێویستی پێتانە و دەتوانن دنیا بگۆڕن، بەرەو ئەو ڕێگایەیان بکێشێت. ئەو کارە هەستی دەڕوونیان وەك مرۆڤێکی بەکارهاتوو و پێویست بۆ دنیای ئیسلام و بەتایبەت تێکۆشان لە ڕێی خودا و بۆ خودا، تێدا پەروەردە دەکات و مانا بە ژیانیان دەدا."

سەلەفیەکان و ئایینیە توندرەوەکان لە وڵاتە ئورووپاییەکان کەڵکی خراپ لەو بۆشاییەی نێوان گەنجانی بیانی موسوڵمان و کۆمەڵگا وەردەگرن و بەرەو مەرگیان ڕێنوێنی دەکەن. زۆربەی ئەو گەنجانەی لە لایەن کۆمەڵگا و بەرپرسانی وڵاتەکانەوە بە تەنیا دەهێڵرێنەوە، دەکەونە تۆڕ و تەڵەی ئیسلامییە فاشیستەکان. سەلەفییەکان و ئیسلامیستەکان لە هەوەڵەوە سترۆکتوورێك بەو گەنجانە دەدەن. پێنج جار لە ڕۆژدا بە شێوەی جەماعەت نوێژیان فێردەکەن، بەشێوەی گرووپ، فێری خوێندنەوەی نووسراوەی سەلەفییەکانی میسر و عەڕەبستان و وڵاتانی ئیسلامیان دەکەن و بۆ هاندانیان ویدیۆی ئیسلامییان پێ پیشان دەدەن.

مرۆڤی گەنجی وەك پێنج قوتابیەکانی لەمیە قادر، سەلەفییەکان بە چاوی سیمبولێك سەیر دەکەن و وەدوایان دەکەون. گەنجان بەدوای قەرەباڵغبووندا دەگەڕێن و سەلەفییەکان بۆیان ئامادە دەکەن، ئەوان لە کۆمەڵگایەك دەگەڕێن کە تێیدا هەست بە سەلماندنیان بکرێ، ئیسلامیستەکان ئەو بارودۆخەیان بۆ پێك دێنن. لە لایەکەوە بە هاوکاریکردنیان قەولی قەرەبووکردنەوەی کارە خراپەکانی پێشوویان پێ دەدەن و لە لایەکیتریشەوە کارێکی خودابیان پێ دەسپێردرێ کە تا ئەو کات کەس ئەو تێڕادیویەی نەداونێ و هەر ئەوەش دەبێتە هۆی پەروەردەکردنی هەستی گرنگبوونی کەسایەتییان. سەلەفییەکان، بە بەرنامە و پلانی پێشتر داڕێژراو، بۆسەیان بۆ ئەو چەشن مرۆڤانە ناوەتەوە و دەزانن بە غوسلێکی گورج وبەپەلەی ئایینی دەتوانن ئەو گەنجانە بۆلای خۆیان ڕابکێشن.

تاقمێك دەڵێن سەلەفییەکان هێدین و ناکرێ لەگەڵ ئیلامیستی توندڕەودا هەڵسەنگێنرێن! یەك لە گرنگترین کەسایەتیی سەلەفییەکان شێخ ئەبوو ئیسحاقی میسرییە کە وەك موتوڕی ئیسلامیستەکان ناسراوە و تا ئێستا چەندین جار بۆ هاندانی سەلەفییەکان هاتۆتە ئاڵمان. تاقەمێك لە سەلەفییەکان لەسەر ئەو باوەڕەن کە وشەی کافر زۆر وشەیەکی نەرمە لەبەر ئەوەی تەنیا ئەوە دەنوێنی کە کەسێک باوەڕی بە بۆچوونی ئەویتر نەبێ و تەنانەت موسوڵمان لە ڕوانگەی مەسیحی و یەهوودیەکانەوە بە کافر لە ئەژمار دێ، چونکە بۆ وێنە باوەڕی بە لە خاچدانی عیسا نییە. بەڵام کاتێ گوێ بۆ قسەکانی شیخ ئیسحاق لەسەر کافر ڕاگرین، بۆمان ڕوون دەبێتەوە کە چەندە مەترسیدارە. ئەو پێیوایە **کافر لە ئاژەڵ مەترسیدارترە**. دوابیش پرسیار دەکات: *"چلۆن لە هەنبەر ئاژەڵ هەڵس و کەوت دەکەین؟"* هە ربۆخۆیشی وەڵام دەداتەوە و دەڵێ: *"مرۆڤ سواریان دەبێ، دەیانبا بۆ بازار و دەیانفرۆشێ، دەیانکووژێ و لێکیان هەڵدەدرێ!"*

لەسەر ئەو بۆچوونە هەرکەس وشەی کافر بە زماندا بێنێت، یەکەمین هەنگاوی بۆ کاری توند و خراپ هەڵێناوەتەوە. ئەو کەسەی بۆچوون و ئایینیتر بە ئاژەڵ نێو دەبات، لە ڕاستیدا ڕێگای تێرۆر و کوشتن خۆش دەکات. لەسەر ئینتێرنێت بە ئەندازەی کافی ویدیۆی کوشتن و سەربڕینی کافر هەیە، کە بە وشەی ئەڵلاهوئەکبەر دەستپێدەکا. بە هەمان شێوە کاتی کوشتنەوی ئاژەڵیش بۆ بەڕێوەبردنی داب و نەریتی ئیسلامیی لە

وشەی ئەڵڵاهوئەکبەر کەڵك وەردەگرن. لە ڕوانگەی منەوە سەلافییەکانیش بە بێ ئەملا و ئەولا لە ریزی ئیسلامییە فناتیکەکاندان و هیچ مامڵەیەکیان لەگەڵدا ناکرێ.

زۆر لە گەنجانی موسوڵمان دەکەونە داوی سەلەفییەکانەوە چونکە بەداخەوە ئەو ڕێگایە هێشتا نەگیراوە و بە فەرمی بۆیان ئاواڵەیە. ئەگەر ئەو گرووپانە لە ئورووپا یاساخ بکرێن، بۆ گەنجان ڕوون دەبێتەوە کە نیزیک بوونەوە لە وانە، تاوانە و ڕەنگە زۆربەیان چاوترسێن بکرێن. تەنانەت ئەگەر تاقە کەسێکیش چاوترسێن بکرێ، هێشتا هەر زۆرە. ڕەنگە پێنج قوتابیەکانی لەمیە قادر ئەگەر نیزیک بوونەوە لە ئیسلامیستەکانیان بە تاوان بزانیبایە، بۆ دەربازبوون و دوورکەوتنەوە لە تاوانێکیتر، لە دەرگایەکی دیکەیان بدایە و ڕێگایەکی باشتریان هەڵبژاردایە.

لە لێکۆڵینەوەیەکدا کە نووسەر ساڵی ٢٠٠٦ لەسەر زێدەڕۆیی گەنجانی موسوڵمان لە ئاڵمان بڵاویکردەوە، چەند جیاوازی دەستنیشان کردووە:

لە پلەی یەکەمدا کونزێرواتیو یاخود "خۆپارێزی کۆن" و لایەنگرانی ئەو چەشنە بە گشتیی لە نێوان ئەو مرۆڤە کۆچبارانەدا دەبینرێت کە لە وڵاتانی باوك سالارییەوە هاتوون و پلەی زانستیی مرۆڤ لەو وڵاتانەدا زۆر نزم راگیراوە و داب و نەریتی کۆن لەناویاندا باوە. ئەو شێوە خۆپارێزییە پێویستیی ئەوتۆی بە باوەڕی ڕاستەقینەی ئایینییەوە نییە، بەڵام زۆربەی ئەو کەسانە، بۆ نیشاندانی هەڵس و کەوتی خۆیان، ئایینیان وەك کەرەسەیەك بەدەستەوە گرتووە. ئەو زۆرەملی و تووڕەیییەی لەو فەزا و بارودۆخەدا پێك دێ، وڵاتانی میوان ناگرێتەوە و زۆرتر بە شێوەیەکی فناتیکانە ئەندامانی خودی بنەماڵەکان دەگرێتەوە. بیانووشی ئەویە کە ڕەنگە قورس و قایمی و یەکپارچەیی و تەواوەتی بنەمەڵەکە بخاتە مەترسییەوە. بەتایبەت لەو چەشنەدا ژنان لەژێر گوشار دەخرێن. ئەزموونی ئەو زێدەڕۆییە کوشتنی ناموسی و مارەیی بە زۆرییە.

ئەو مرۆڤە گەنجانەی کە لە بارودۆخێکی کۆمەڵایەتی کزدا گەورە دەبن، زیاتر بەرەو ئەو زێدەرۆییە شۆڕ دەبنەوە کە ناوی "ڕاکردن لە ڕاستەقینە" ی لێنراوە. لێرەدا نە بنەماڵە و نە کۆمەڵگا ئەو توانایییەیان نیە مۆدێل ژیانێکی گونجاو بۆ ئەو گەنجانە دەستەبەر بکەن.

ناهومێدی، بێ بەش بوون و پرێسپیکتیڤ یاخود دووربینییەکی کاریی پڕ لە هەڵە، هۆکارن بۆ ئەوی بەتایبەت گەنجانی کوڕ گرووپی تووڕە و تاوانکارانە پێك بێنن و ڕێگایان بەرەو کاری نالەبار بۆ خۆش بکرێ. چونکە لە کۆمەڵگا و لە ماڵەوەدا حیسابیان بۆ ناکرێت، کەسایەتی و خۆدەرخستنی خۆیان لەو گرووپانەدا دەبیننەوە. ئەو فێنۆمێنە لە هەموو شارەکانی وڵاتانی ئورووپاییدا بە ڕاشکاوی دەبینرێ. لێرەشدا مەرج نییە ئەو مرۆڤانە لەڕووی ئیمان و باوەڕی ڕاستەقینەی ئایینیەوە ئەو کارە بکەن بەڵکوو مۆتۆڕی سەرەکیی تەنیا بارودۆخی سوسیالی و کۆمەڵایەتی ئەوانە. بەڵام ئایین دەتوانێ

ببێ بە فاکتۆڕێک بۆ یەکیەتیی و یەکگرتوویی ئەو گەنجانە. بۆ وێنە ئەگەرچی گەنجێکی تورك و عەرەب نەتوانن یەکتر تەحەمول بکەن، بەڵام لەهەنبەر گەنجانی رووسی یاخود ئایینەکانیتر زۆر بە گورجی یەکدەگرن.

هەروەها تاقمێك بە ناوی "پێشرەوی ئایینی" هەن کە دووریی لە داب و نەریتی کۆنی ئیسلامی و ئایینی دەکەن و خۆیان بە پێش سواری شۆڕشی ئایینی- سیاسی دادەنێن. ئەو فۆڕمە بۆ قوتابیانی زانستگەی وڵاتانی عەرەب بە تایبەت و دنیای ئیسلام بە گشتی، جێی سەرنجە. لە پێشدا خۆیان لە ژینگەی بنەماڵەکەیان دوور دەخەنەوە و خۆیان بە تەنیا دەهێڵنەوە و دەبنە پاروویەکی هاسان بۆ گرووپە رادیکاڵەکان.

لێرەدا دوو ڕوانگە بەدی دەکرێ: ئیسلامی بوون لە رووی باوەڕەوە و گێرەشێوێنی و هاندان بەرەو جیهادی جیهانیی ئیسلام. پێشتر ئیسلامیستەکان بەسەر دوو گرووپی سەلەفی و جیهادیستدا دابەشکرابوون کە هیچ پەیوەندییەکی ئەوتۆیان لەگەڵ یەکتردا نەبوو. هەردووکیان خۆیان بە هەڵبژاردە و پێشرەو بۆ دنیای ئیسلام دەزانی و هەوڵی ڕاکێشانی گەنجانی ئیسلامییان لە توێژە ناوەڕاستەکانی کۆمەڵگاوە بۆ لای خۆیان دەدا. سەلەفییەکان پێشتر سیاسی نەبوون و لەسەر ئەو باوەڕە بوون کە کۆمەڵگای ئیسلامیی بەهۆی داب ونەریتەوە گۆڕانکاری بەسەردا دێت نەك بەهۆی سیاسەتەوە. دروشمیان ئەوە بوو: **"سیاسەت پیس و چەپەڵە، خۆتانی لی دوور بخەنەوە"**. بە پێچەوانەی جیهادیستەکان خۆیان لە هەڵس و کەوتی تووڕە دوور دەخستەوە.

ئەو جیاوازییە ئیتر لە دنیای ئەمڕۆی سەلەفی و جیهادیستەکاندا بەدی ناکرێ. لەڕاستیدا کێشە و بەربەرەکانی نێوان سەلەفییەکانی عەرەبستانی سعوودی و شیعەکانی ئێران خۆی لە پانتاییەکی گەورەتردا دەبینێتەوە. ئەو دوو هێزە ناوچەییە لە زۆربەی کێشەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا بە شێوەی ڕاستەوخۆ چالاکییان هەیە و بەشدارن. بەتایبەت لە سووریا لایەنگرانی هەردوولا زۆر چالاك بەشداری دەکەن. ئێران پشتیوانی لە رژیمی ئەسەد دەکا و سعوودیەکان لە پشت ئیسلامیستەکان ڕاوەستاون. سەلەفییەکانی وڵاتانی ئیسلامی و هەروەها هی ئورووپا کە پێشتر هیچ هەڵوێستێکیان لەسەر کێشەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست نە دەگرت، ئەوڕۆ لە لایەن سعوودیەکانەوە بە هومموو چەشنێك دژ بە دنیای ڕۆژئاوا و ئێران هان دەدرێن. شاروەندانی کەمینەی

شیعە کە چەندین ساڵە لە هێمنی و سوڵحدا لەو ناوچەیە دەژین، ئێستا لە لایەن سەلەفییەکانەوە ژیانیان پێ تەنگ و تاڵ کراوە.

جاران بۆ ئەوی مرۆڤ بتوانێ بچێتە ناو ڕیزی سەلەفییەکانەوە دەبوو ساڵیانی درێژ دەورەی ئایینی ببینێ، زۆربەیان مەقام و کاری باشیان لە ناو کۆمەڵگادا هەبوو و بە باشیی بە زمانی عەرەبی ئاخەفتنیان دەکرد. ئەوڕۆ ئەو تایبەتمەندییانە بە ڕاشکاوی هاتۆتە خوارەوە و زۆربەیان مرۆڤی بێ کار و تاوانکارن و ... دەرکەیان بۆ هەموو کەس ئاواڵە کردووە. تەنانەت تاقمێك لە گەنجانی ئورووپایی بەهۆی ئیزۆلەبوونییان لە کۆمەڵگادا و بۆ خۆ دەرخستن، خۆیان لەو گرووپەدا دەبیننەوە. ئەگەر چاوێك بە بریتانیای گەروورە، هولەند، بێلژیك، دانمارك، ئاڵمان یا فەرانسەدا بگێڕین، بە ڕاشکاوی دەبینین گەنجانی موسوڵمان زیاتر و زیاتر خۆیان لە کۆمەڵگای وڵاتە ئورووپاییەکان دوور خستۆتەوە و جەغزێکیان بە دەوری خۆیاندا کێشاوە و دنیایەکی تازەیان بۆ خۆیان دروست کردووە. مرۆڤی سەلەفی وەك ئەنجم چۆدەری " Anjem Choudary" لە بریتانیا بە عالمی ئاشکرا دژ بە دێموکراسیی ئورووپایی پرۆپاگەندا دەکا و داوای جیهادی ئیسلامی لە ئورووپا دەکات و دەیهەوێ لە ناوەڕاست شاری لەندندا شەریعەتی ئیسلامی بەڕێوە بەرێت. سەیر ئەوەیە ئەو کارە لە لایەن بەرپرسانی کلیسای وڵاتەکەوە بە ناوی تۆلەرانس تەحەمول دەکرێت!

بە ناوی تولەرانسەوە لە ناوەڕاستی ئورووپا ئیزن بە گرووپی رادیکاڵی ئیسلامیی دەدرێ کۆمەڵگای تایبەت بەخۆیان هاوتەریب لەگەڵ کۆمەڵگای ئورووپایی دروست کەن. بەو کارە نەتەنیا ژنانی ئیسلامی لەژێر بەند و یەخسیری خۆیان ڕادەگرن بەڵکوو بارودۆخی ئەمنی وڵاتەکەش دەخەنە ژێر مەترسییەوە. لە زۆربەی شارەکانی وڵاتانی ئورووپایی بۆ وێنە لە شاری لەندن بەشێکی شارەکەیان بۆخۆیان تەرخان کردووەکە تێیدا تەنیا یاساکانی ئیسلامی حکوومەت دەکەن؛ سیاسەتوانان و کاربەدەستانی ئەمنی ناوچەکە دەستیان لەو بەشەی کۆمەڵگا شتۆتەوە و هیچ دەخاڵەتێکی تێدا ناکەن. ئەگەریش بەهۆی کارەساتێکەوە، بیانهەوێ هەڵوێست پیشان بدەن، ئیتر زۆر درەنگ بووە. تۆوی تەقینەوەیان لەناو مێشك و دڵی گەنجانی موسوڵماندا وا چاندووە کە هەمووکات چاوەڕوانیی کاری تووڕەیی، تەقینەوەی بۆمب و کارەساتێك دەکرێت.

لێرەدا پرسیار ئەوەیە : **"کێ دەتوانی ئەو شەپۆلەماڵوێرانکەرە رابوەستێنێ؟"**

زۆربەی ئەو موسوڵمانانەی لە ئوروپا دەژین بە دوور لە کاری سیاسین و ئارەزووی باشترین بارودۆخ و داهات بۆ منداڵەکانیان دەکەن. ئەگەر ئەو بەشەی کۆمەڵگا بەچاوی تیرۆریست سەیر بکرێن، کارێکی هەڵەیە و مەترسییەکە بۆ تێکدانی ئاشتی. بەڵام لێرەدا ئەو بەشە زۆرینەیە کە کەمتر هەڵوێست لەهەنبەر توورەیی کەمینەی موسوڵماندا دەگرێت، جێی پرسیارە. دیارە ئەوان دەتوانن خۆیان لە کەمینەکە جیا بکەنەوە، بەڵام زۆر ئەستەم دەکرێ ئەو بەشە دژ بە فناتیکەکان ئورگانیزە بکرێن. تەنیا کاری ئەو زۆرینەیە بۆتە چاولێکردنی بێ هەڵوێست و بێ لایەن. بازنەیەکی شەیتانی پێك هاتووە کە لە لایەکەوە کەمینەکە بەهۆی چالاکبوونیەوە ترسێکی یەکجار زۆری خستۆتە ناو کۆمەڵگای ئورووپاییەوە و لە لایەکیتریشەوە بەهۆی ناچالاك بوونی زۆرینەکە، هەموو موسوڵمانەکان بە یەك چاو سەیر دەکرێن و لە ڕوانگەی ئورووپاییەکانەوە هەموو سەلەفی و ئیسلامیست دەنوێنن.

دیارە هیچ موسوڵمانێکی ئاسایی پێی خۆش نیە بەردەوام ئایینەکەی تاوانبار بکرێ، هەروەها هیچ گەنجێکی خوێندکاری موسوڵمان لە ئوورووپا خۆی بە بەرپرس بۆ کاری نالەباری سەلەفییەکان و جیهادیستەکان یاخود تێرۆر لە وڵاتە ئیسلامییەکان یا بەردەبارانی ژن لە ئێران دانانێن. بەڵام کاتێ ژمارەیەکی زۆر لەو ئیسلامییە ئاساییانە دژ بە کاریکاتۆری محەمەد دەچنە سەر شەقامەکان و هەڵوێست لەهەنبەر فیلمێکی دژ بە ئیسلام دەگرن، مرۆڤ چاوەڕوانی ئەوە دەکات کە بە هەمان شێوە تاقمێك لەو موسوڵمانە ئاساییانە دژ بە کاری توورەی سەلەفییەکان و جیهادیستەکانیش بڕژێنە ناو شەقامەکان و مەحکوومیان بکەن. چونکە ئەوکارە نەتەنیا دژ بە کەرامەتی ئیسلام وەك ئایینەکەیانە، بەڵکوو داهاتووی منداڵەکانیشیان لەو کۆمەڵگایەدا خەوشدار دەکا. هاوکات کاربەدەستانی وڵاتە ئورووپاییەکان و هەروەها بەرپرسانی ئایینی وڵاتەکانیش دەکەونە ژێر پرسیارەوە، کە بۆچی پێش بە چالاکیی ئەو مرۆڤە تووڕانە ناگرن.

موسوڵمانە لیبرالەکان بە پێچەوانەی کۆنزێرواتیوەکان خۆیان وەك گرووپی گەورە ئورگانیزە ناکەن، چونکە ئەوان خۆیان وەك تاك سەیر دەکەن. هەروەها بە پێچەوانەی زێدەڕۆکان هیچ خواست و مەیلێکیان بۆ وەدەستهێنانی هێز و کارتێکەریی سیاسی لە

ناو کۆمەڵگادا نییە. لێرەدا تەنیا ئەو بێ دەنگی و هەڵوێست نەگرتنەیان دەبێتە هۆی ئەوی سەلەفی و جیهادیست خۆیان بە نوێنەری هەموو موسوڵمانان دابنێن و بەناوی ئەوان چالاکیی ئیسلامی بکەن.

پێشتر، تورکەکان بەتەنیایی گرووپی خۆیان هەبوو و عەرەب و ئێرانیش هیچ پەیوەندییەکیان بە یەکەوە نەبوو، ئەمڕۆ سەلەفی و جیهادیست هەموویانی لەژێر یەك چەتردا کۆکردۆتەوە و هەموویان بە یەك زمان قسە دەکەن. مەترسی گەورە بەتایبەت لەئاڵمان ئەوەیە کە ئەو گرووپانە دەیانهەوێ بە شێوەی یاسایی وەك ڕێکخراوە مەسیحی و یەهوودیەکان کارتێکەرییان لەسەر کۆمەڵگا هەبێ و چالاکیی سیاسی بکەن.

دیارە کۆمەڵگاکانی ئورووپایی لە سەدەی ٢١ بەملاوە بەرەو پێکەوە ژیانی نەتەوە جۆراوجۆرەکان هەنگاو هەڵدێنن و هەندێک پێداویستیی ژیان وەك خویندن، کار و مافی مرۆڤ زیاتر سێڵاوی هاتنی مرۆڤی وڵاتانی هەژار بۆ وڵاتە ئورووپاییەکان خۆش دەکات. لێرەدا ئەگەر کاربەدەستانی ئەو وڵاتانە بە پلانی پێشتر داڕێژراو بۆ ئەو مرۆڤانە و ئیزن نەدانی ئیزۆلیرەبوونیان لە کۆمەڵگادا و هەروەها یاساخ کردنی گرووپە تووڕەکان، بارودۆخێکی باش و لەبار بۆ ئەو مرۆڤانە دروست بکات، ڕەنگە داهاتووی پێکەوە ژیانی ئارام و هێمنی بەشدارانی کۆمەڵگا گارانتی بکرێ. ئیسلامییەکان دەبێ فێر بن بەشێوەیەکیتر لەگەڵ ڕەخنەگرتندا هەڵس و کەوت بکەن. مرۆڤی ئاڵمانی دەبێ فێر بن کە تەنانەت کەسێکی موو ڕەشی مەڕاکیشیش دەتوانێ ئاڵمانی بێ. دیارە کێشەی وڵاتانی ئیسلامی کارتێکەریی لەسەر کۆمەڵگای ئاڵمان و وڵاتانیتری ئورووپاش دادەنێ و دەبێتە هۆی گۆڕانی پێکەوە ژیان و تووڕەیی مرۆڤی هەموو لایەنەکان.

مەزنترین ئارەزوو و هومێدی من ئەوە بوو کە گەنجانی موسوڵمان لێرە بە فێربوونی زانست و پێشەسازی و هەروەها گەورەبوون لە وڵاتی ئازاددا، چێژی ژیانی ئازاد و مودێرن بۆ وڵاتانی ئیسلامی بە دیاری بەرن. بەڵام کێشەی ئیدیۆلۆژیکی و ستروکتووری ئیسلامی کۆمەڵگای ڕۆژئاوا و هەروەها دژایەتیی بەشێکی بەرچاوی ئورووپاییەکان لە هەنبەر ئیسلامیەکان، کارتێکەریی پێچەوانەی هەبووە. بە تایبەت لە ئاڵمان هەڵسو کەوتی سەیر و سەمەرە کە تەنانەت لە کازابلانکا و ئیستانبوولیش ئیتر

باویان نەماوە، هەمیسان لە نێوان موسوڵمانانی ئێرەدا زیندوو کراونەوە. هاوکات لەگەڵ ئەوەشدا لە وڵاتانی ئیسلامی دژ بە فناتیکەکان بەرگری و شۆڕش دەکرێ، لێرە بیری فاشیستیی سەلەفی و جیهادیستی زیاتر و زیاتر پەروەردە دەکرێت. لێرە ویرووسی نەخۆشییەکە زۆر چالاکترە لە ویرووسی وڵاتانی ئیسلامی.

بۆ لەناوبردنی ئەو ویرووسە دەبێ هەردووك لایەنەکان بە شێوەی بەردەوام چالاکی بکەن. بێ لایەنی و بێدەنگی بە ڕادەی خودی سەلەفی و جیهادیستەکان بۆ کۆمەڵگای ئورووپایی مەترسیدارە.

قسەی کۆتایی

کۆمەڵناس و سیاسەتوانی زانستیی وەك ئێرنست گێلنەر "Ernest Gellner" و فرانچیس فوکویاما "Francis Fukuyama" ئیسلامگەرایی وەك جووڵانەوەیەك دەبینن کە ئەمڕۆ رۆڵ و کارتێکەرییەکی بۆ دنیای ئیسلام هەیە کە هاوچەشنی ئەو کارتێکەرییانەیە وا سوسیال – ناسیۆنالیستەکانە لە کۆتایی سەدەی نۆزدە و سەرەتای سەدەی بیستەمدا لە ئورووپا بوویان. من خۆم دنیای ئیسلام وەك پیاوێکی پیری بێ دەستهەڵات دەبینم کە گۆچانێکی بەدەستەوەیە و بە تووڕەیی لە دەوری سەری خۆی هەڵدەسووڕێنێ و هەر کەس لێی نزیك بێتەوە، پلارێکی تێدەگرێت. ئەو دەهۆڵ و هەراوهوریایەی ئیسلامیستەکان بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانیان وەڕێیان خستووە، بۆ من نەک هەر نیشانەی بەهێزبوون نییە بەڵکوو تەنانەت هی بێ هێزیی ئەوانە؛ ڕاست وەك نەڕاندن و هاوار کردن لە لێرەوارێکدا. بەڵام هەر ئەو بێ هێزییەی ئیسلامیستەکانە کە مەترسیدارە.

فاشیزم لە ناو نەتەوەکانی ئاڵمانی و ئیتالیایی لە فازێکی هاوکاتدا پێکهات، سەردەمێك کە ئەو وڵاتانە بۆ وێناکردن لە نێوان بارودۆخی فەرهەنگی و ناسنامەی نەتەوییان، لەگەڵ دنیای ڕاستەقینە زۆرانیان دەگرت. **ئێمە لێرەین، لەولاش ئەوانیترن کە دوژمنی ئێمەن و لێمان دوورن.** بە شێوەیەکی هاوچەشن موسوڵمانانی جیهان لە بەرێك کە لە مابەین خوازیاریی سوننەتیی ئایینیی لە لایەکەوە و زانست و ژیانی ڕاستەقینە لە لایەکیترەوەیە، ڕاوەستاون. بارودۆخێکی هاوچەشن لە سەدەی بیستەمدا دوو جار جیهانی تووشی کارەسات کرد. ئیسلامی فاشیستی لەو سەردەمەدا پێکهات و تا ئەوڕۆش لایەنگرێکی زۆری هەیە. بەڵام خۆهەڵواسین بە فاشیزمەوە و هێزگرتن و هەڵمسان لە فازێکی تایبەتیی کاتیدا هیچ سوودێکی ئەوتۆی نابێ چونکە بەهۆی ئەزموونەکانی مێژوویی، فاشیزم بەردەوام نامێنێ و زۆر بە زوویی تاوونا دەبێ. مانی فاشیزم بە شەڕ، شوشتنەوەی مێشکی مرۆڤ و قوربانیدانەوە، بەستراوە. بەڵام لە کۆتاییدا فاشیزم هەمیشە شکەستی هێناوە. پرسیار تەنیا ئەوەیە: چەندە درێژەی دەبێ؟ یاخود بە چ نرخێك ئەو سەرکەوتنە تەواو دەبێ؟ بەداخەوە تا فاشیزم لە ئورووپا چۆکی پێ دادرا، چەندین ملیۆن مرۆڤ لەو شەڕەماڵوێرانکەرەدا گیانیان لە دەست دا.

شارەکان و ژینگەی مرۆڤ و ئاژەڵ لە ناو چوون و تەنانەت دوای زەفەربردنی وڵاتە یەکگرتووەکان بەسەر ئەو دێوەزمەماڵوێرانکەرەشدا، بۆ ساڵیانی درێژ شەڕی سارد لە نێوان ڕۆژئاوا و ڕۆژهەڵات دەستیپێکرد. بلێی تا ڕووخانی فاشیزمی ئیسلامی، مرۆڤ بتوانێ لەو مەیدانی شەڕەدا بە زەرەر و زیانێکی کەمتر ڕزگاریی بێ؟ ئایا ماگنەتیزمی مودێرنیتە و دێموکراسییەت دەتوانن لە کۆمەڵگای ئیسلامیدا بارودۆخێکی ئەوتۆ پێکبێنن کە بە هەڵسەنگاندن لەگەڵ وڵاتەکانی ڕۆژئاوا، قوربانی کەمتر بدرێ یاخود ژینگە و بوونەوەرەکانی زیانێکی ئەوتۆیان لێ نەکەوێت؟ بڵێی بێ ئاگایی و بێگانەیی مرۆڤ لە وڵاتە ئیسلامییەکان بۆ کاری بەکۆمەڵ و هاوبەش بۆ بەڕێوەبردنی ژیانێکی پڕ لە هێمنیی، هیچ ئاکامێکی بەدوادا نەیەت؟

ڕەنگە مرۆڤ لە میسر پێشی بە دروستکردنی وڵاتی ئیسلامیی برایانی موسوڵمان گرتبێ، بەڵام ئەوە بەمانای کۆتایی هێنان بە ئیسلامیزم بە گشتیی نییە. تەنانەت بە مانای لەناوچوونی برایانی موسوڵمانیش نییە، چونکە هەر وەك پێشتریش باسمان لێوە کرد، ئەوان نەك هەر لە میسر بەڵکوو لە نیزیکەی حەفتا وڵاتی جیهانیدا چالاکییان هەیە و تۆڕێکی گەورە بە دەرەتانی ماڵیی یەکجار زۆرەوەیان پێکهێناوە.

بەڵام هیوادارم بارودۆخ بۆ پێکهێنانی وڵاتێکی ئیسلامی بە ئیسلامیستەکان تەنگ بکرێت. مەلاکانی ئێران توانیان چەند ساڵ پێش ئێستا وڵاتێکی ئیسلامی دیکتاتۆر پێکبهێنن و خۆیان لەژێر سێبەری شەڕی سارددا بشارنەوە و بە هۆی چاڵاوی نەفتی وڵاتەکە و بارودۆخی سیاسی و ئابووری خۆیانەوە، سەرەڕای دابڕان و ئیزۆلەبوونیان لە زۆربەی وڵاتانی دنیا، خۆڕاگریی بکەن. بەڵام لە چەند ساڵی ڕابردووەوە زۆر ئەستەم دەکرێ دیکتاتۆرییەکی ئاوا دژ بە مرۆڤ خۆڕاگری بکا یاخود یەکی نوێ دروست بکرێت، چونکە بە جیهانی بوون و بەستراوەیی ئابووریی جیهانی بە یەکەوە و هەروەها پەیوەندیی مودێرنی مرۆڤ لەسەر ئەم هەردە پێش بە دروستبوونی دۆڵپای وەك مەلاکانی ئێران دەگرێت. تەنانەت دیکتاتۆریی وەك کۆریای باکوور یا تورکمەنستانیش ناتوانن درێژە بە ژیانی خۆیان بدەن.

لە کۆنفرانسێك کە ساڵی ٢٠١٣ لە برلین گیرابوو، باسێکم لەگەڵ سیاسەتوانی زانستیی ئەمریکایی بەناوی فرانچیس فوکویاما "Francis Fukuyama" لەسەر تێزێك

بە ناوی کۆتایی مێژوو "End of History" دامەزراند. دوای ڕووخان و لێکبڵاوبوونەوەی وڵاتە کومونیستەکان بە گشتی و رووسیە بەتایبەت، فوکویاما لەسەر ئەو باوەڕیە کە سیستەمی دێموکراتی لیبرالی وەك تەنیا ئاڵترناتیو جێی ئیدیۆلۆژی وڵاتانی ڕۆژهەڵات دەگرێتەوە. من لێم پرسی، ئایا دێمۆکراتیی و ئازادیی وڵاتە ئیسلامییەکانیش دەگرێتەوە؟ ئەو گوتی:

"بە بڕوای من ئیسلامیزم کۆتایی پێ نایە، چونکە پوتێنسیالی ناهومێدیی لە ناو گەنجانی موسوڵمان یەکجار زۆرە و پەرەسەندنی ئابووریی زۆربەی وڵاتانی ئیسلامیی زۆر نزمە. بە پێچەوانەی چین کە وردە وردە بارودۆخی ئابووری جیهانیان لەژێر باڵی خۆیان گرتووە، لە وڵاتانی ئیسلامیی بە ڕاشکاویی و گورجی بەرەو وەستان دەڕوا. دیارە بەهۆی ئینتێرنێت و کەرەسە پەیوەندییەکانی جیهانییەوە، ئەو وڵاتانە دەتوانن بزانن لە دنیادا چی ڕادەبرێت. ڕەنگە مرۆڤ بتوانی بەهۆی مانگرتن یاخود چالاکیی سیاسی یەك یا دوو دیکتاتۆریش بڕووخێنێ، بەڵام دوای ماوەیەك تێدەگەن کە بەهۆی بارودۆخی کزی ئابووری هیچ گۆڕانکارییەکیان بۆ بەڕێوە ناچێت. ڕەنگە شۆڕشێك لێرە و ڕووخانێك لەوێ پێك بێ، بەڵام هەمووشتێك هەر وەك خۆی دەمێنێتەوە. تەواو ئەو بارودۆخە بۆ ئیسلامییە فەناتیکەکان جا هەر نێویێکیان لەسەر بێ، وەك زەوییەکی پڕ پیت و بەرەکەت وایە. ئیسلامییەکان ڕەنگە نەتوانن وڵاتێکی ئیسلامی سەربەخۆ پێکبێنن، بەڵام لەسەر تەرم و پەیکەری رووخاوی بەجێماوەی وڵاتەکان یاسای شەریعەت دادەمەزرێنن وەك لە عێراق، سوریە، لیبی، سومالیی، ئەفغانستان و مالیا ئەنجامیان دا. چەند فاکتۆرێك کارتێکەری ڕاستەوخۆیان بۆ پێکهێنانی ئەو بارودۆخە هەیە:

- ٦٥ لە سەدی موسوڵمانانی جیهان تەمەنیان لەژێر سی ساڵە.
- پلەی بێکاریی لەناو گەنجاندا بە ڕادەیەکی یەکجار زۆر گورج دەچێتە سەرێ.
- وزە و پۆتێنسیالی تووڕەبوون وەك رژانی نەوت بۆ ناو ئاورە و وێناچێ وزەی ئەو گەنجانە وا بە زوویی بەرەو ماندوویی بڕوا، چونکە کێشە دروستکردن لە کۆمەڵگای ئیسلامی زۆر ساکارترە هەتا ڕێگاچارە دۆزینەوە بۆ کێشەکان.

- بەرپرسانی وڵات خۆیان بە کێشەی وڵاتەکانەوە ماندوو ناکەن، هیچ ئالترناتیوێکیتر بۆ گەنجان نامێنێتەوە و بە ناچار بەرەو بزوتنەوە ئیسلامییەکان وەڕێ دەخرێن.

ئیسلامیستەکان باوەڕیان بە ڕیفۆڕمی ئابووری و سیاسی نییە. مافی حاکمییەتیان بە خودا ئەسپاردووە و خەڵکیان لە بەدەستەوەگرتنی چارەنووسی خۆیان دوور خستۆتەوە. ئەوان باوەڕیان بە بەربەرەکانی هەمیشەیی خودا دژ بە تووڕەیی لە جیهاندا هەیە، کە ئەنجامەکەی زەفەربردنی "چاکە" بەسەر "خراپە"یە. تەنیا ئەو کاتەی وڵاتی خودایی دانەمەزرابێ، تەنیا ئەو کاتەی هەموو مرۆڤی جیهان نەبووبێتن بە موسوڵمان، ئاشتیی و خۆشیی جیهان داناگرێ. تا گەیشتن بەو کاتە، جیهاد بەشێوەی بەردەوام درێژەی دەبێ.

هاوکات بەو هۆیەی ئایینی ئیسلام هێندە شاخ و باڵی لێ بۆتەوە و هێندە گرووپی جیاوازی لێ ساز کراوە و هیچکامیشیان ئەویتر بە ڕێگای ڕاست دانانێن، یەکبوونی موسوڵمانانی جیهان تەنیا وەك خەون و خەیاڵی لێ هاتووە. تەنانەت محەمەد کاتی خۆی پێش بینی کردبوو کە ئیسلام بەسەر ٧٢ ڕێگادا بڵاو دەکرێتەوە کە ٧١ لەوان دەچنە ناو جەهەنم و تەنیا یەکیان دەچێتە ناو بەهەشت. سەیر ئەوەیە کە هەرکام لەوان خۆیان بە گرووپە بەهەشتییەکە دادەنێن."

کێشەکانی سوریا، لیبی، ئەفغانستان، پاکستان، عێراق، لوبنان و یەمەن، گەورەبوونەتەوە و هەڵمسانی فەناتیکەکان لە وڵاتانی خەلیج و شەڕی باوەڕی نێوان ئێران و عەرەبستانی سعوودی، هەر هەموویان زەمینەی شەپۆلێکی نوێ بۆ رادیکالبوون ساز دەکەن کە زۆر بە هێزتر دەبێ لە هەموو ئەوانەی پێشوو، چونکە ئەو شەڕ و لێکدانە تەنیا سنووری وڵاتە ئیسلامییەکان ناگرێتەوە، بەڵکوو ئەو شانۆیە جیهان دادەگرێ. تەنانەت ئیسلامیستەکان لە ڕۆژئاوا زۆر هاسانتر دەتوانن خۆیان ئورگانیزە بکەن و لایەنگری ئیزۆلەکراوی ناو کۆمەڵگاکان فریو بدەن. سوسیال ناسیۆنالیستەکانی ئاڵمان دوای ١٢ ساڵ شکەستیان خوارد. کومونیزم توانی ٧٢ ساڵ خۆڕاگریی بکات. ئیسلامیستەکان سەرەڕای ئەو هەموو شکەستەیان پەیتا پەیتا

لایەنگری نوێ بۆ لای خۆیان ڕادەکێشن، چونکە خۆیان بە خودا و پلانی ئەوەوە هەڵواسیوە.

بە بڕوای من فاکتەرێکیتریش بۆ سەرکەوتن دەبێ لێی زیاد بکرێ ئەویش گوشاری لاوەکییە، کە فاشیستەکانی ئاڵمان و ژاپۆنی هێنا سەر ئەژنۆ. لە ژاپۆن دێموکراسی ئەو کات پێکهات کە قەیسەریان لە ئاسمانەوە بەرەو زەوی خولار کردەوە. دێموکراسی لە ئاڵمان ئەو کات دەستیپێکرد کە پلان و ویستی هیتلێر بۆ خەڵکی ڕوون بۆوە و کەسایەتییەکەیان لە پێشەواوە بۆ مرۆڤێکی خوێنڕێژ بە خەڵکی ناساند. بەڵام لە دنیای ئیسلامدا هیچ کەس ئەو غیرەتە بەخۆی نادا کە هێزی ئاسمانی لەژێر پرسیار دابنێت و ڕەخنەی لێ بگرێ. وێدەچێ زۆربەی موسوڵمانانی جیهان ئەستەم تێ بگەن کە ئازادیی و دێموکراسی ناتوانن خۆیان لەگەڵ بوونەوەرێکی نەبینراوی ئاسمانیی سازگار بکەن کە لە ڕێگای دوورەوە کونترۆڵ دەکات. نایانەوێ تێ بگەن کە ئەوە نەك باوەڕ بەڵکوو کردەوەی مرۆڤە کە بڕیاردەرە و هیچ ئیدیۆلۆژییەکی ئەم جیهانە شایانی ئەوە نییە کە مرۆڤ، مرۆڤی تر بکوژێ یاخود گیانی خۆی بۆ فیدا بکات.

تەواو

شەریعەت
ئیسلام

ئەو کتێبە لە ماڵپەڕی ڕۆژهەڵات بۆکاندا بە شێوەی دیجیتاڵی بڵاو بۆتەوە

www.rojhalat.de

www.bokan.de

Email: **redaktion@rojhalat.de**